

www.libtool.com.cn

Boghandlerbiblioteket.

Bøgerne bedes behandlet med varsomhed,
saa tilsmudsning undgaaes. Især henstilles til
laantagerne ikke at vende bladene med
vædede fingre.

THE LIBRARY
OF THE

CLASS

BOOK

PROPERTY OF
*University of
Michigan
Libraries*

1817

ARTES SCIENTIA VERITAS

SAMTIDEN

Populært tidsskrift for litteratur og samfundsspørgsmaal

Sjette aargang

Udgivet af

Gerhard Gran

Bergen
John Griegs forlag
1895

2796

www.libtool.com.cn

839.86

S193

v. 6

Griegs bogtrykkeri.

Scandinavian
Denster
11-22-50
72527

Indhold.

	Side
Georg Brandes: Shakespeare i hans Digtninges mørke Periode 1,	49
Arne Garborg: Troen paa livet	9
Ellen Key: Sveriges moderneste digter Carl Jonas Ludvig Almquist	17, 63
Herman Helferich: Munkaczy og Böcklin	32
Motoyosi-Saizau: Dagspressen i Japan.....	39
Carola Blacker: Kvindeskjendsel under statsbeskyttelse	42
Bernard Lazare: Det nye universitet i Brüssel	46
Peter Egge: Digte	58
Thoralf Klavenæs: „Lille Eyolf“. Et foredrag.....	88
Theodor Madsen: Sjælelivs-skildringen i vor tids litteratur ..	100
Henrik A. Th. Dedichen: Forbryderpsykologiske problemer..	106
Paul Berthon: Moderne dekorativ kunst i Frankrige	122
Johan Fredrik Vinsnes: To prosadigte	129
Herman Bang: Bergens scene.....	132
Dr. Denis Zarycki: Hypnotisme og retspleie	139
Paul Monceaux: Benjamin Constant.....	153
Jonas Lie: Irgens Hansen.....	162
Gerhard Gran: In memoriam	165
Vilhelm Krag: Paa hjemveien.....	171
Clara Tschudi: Nogle erindringer om fru Camilla Collett ...	177
Niels Møller: Oliver Wendell Holmes.....	190, 238
Prof. Dr. Ludvig Büchner: Materialisme.....	199
M. Talmeyer: Udstillinger og revolutioner	207
Incognito: Ali, Amru's søn	209
Gabriel Finne: Emanuel Daah. En fortælling	212
Erik Lie: Rosenkrantz Johnsen. En kritisk konturtegning..	251
Immanuel Ross: Et bidrag til firtiaarenes kulturhistorie	258
Dr. Harry J. Forbes: Om forholdet mellem de to kjønn.....	274
Hermann Bahr: Ernest Hello	286
Ernest Hello: Det middelmaadige menneske.....	289

505422

Thoralv Klavenæs: Paa hjemveien	295
Jacob Petersen: Fire digte	301
Kristian B. R. Aars: Sjælen og legemet.....	304
Vivus: Friedrich Engels	313
Mac Coll Malcolm: Til belysning af det armeniske spørgsmaal	318, 384
Conrad Alberti: Gallien i Paris	336
Lily von Gizycki: Indtryk fra London	344
Dr. B. Minges: Leo Tolstois sidste verker	350
Gerhard Gran og Hjalmar Christensen: Litteratur	354
J. Worm Müller: „I skulle aldeles intet sverge“.....	369
Friedrich Nietzsche: Om Digterne. Oversat af Hulda Garborg	381
Gerhard Gran: Litteratur. (Olsvig: Det store vendepunkt i Holbergs liv. — Tegner-udgaven af Holberg. — Wessel, illustr. af Kittelsen. — B. Liisberg: Napoleon. — Vedel: Svensk Romantik.....	395
Guglielmo Ferrero: Den japanesiske revolution	401
Helge Rode: Den rejsende.....	418
Gustav Wied: Fra Skitsebogen.....	426
A. Hagensen: Den sentimentale periode	438
Gerhard Gran: Over ævne. 2det stykke	448
Lagmand Dahl: Vrangsider	457
Louis Couperus: En hollandsk digter.....	472

Shakespeare i hans Digtningens mørke Periode.

I.

Henimod Aar 1600 havde Shakespeare sit Livs lykkeligste Periode bag sig, et Tidsrum af frit og straalende Humør, hvor de lysere og gladere Sider af hans Væsen oplod sig i hele deres Rigdom. Det synes, som om han paa dette Tidspunkt af Southhampton og Pembroke var bleven indført i deres literære og aristokratiske Kredse og endog var bleven bekendt med Familiernes Damer, disse Damer af Datidens engelske Adel, der var ligesaa naturlige som kundskabsrige og vel udviklede, overstrømmende af Indfald; frie i deres Vid som tidt i deres Sæder. En fin aristokratisk, kvindelig Intelligens bliver nu i en Aarrække hans Forkjærlighed, og han tilsætter i Skildringerne denne Aandsoverlegenhed med Godhed, Stolthed, Hengivenhed i forskjelligt Maal.

Dog da Shakespeare nærmer sig sit 40. Aar er det ude med Livsglæden hos ham, og især med Lystigheden.

Der sænker sig et Sørgeklør over hans Sind. Han skriver ikke Lystspil længer, men lader en Sværm af sorte Tragedier slaa ned paa den Scene, der nylig havde gjenlydt af hans Rosalinders og Beatricers Latter.

Hvad Aarsagerne var til Omslaget i hans Grundstemning er det naturligvis umuligt nu bestemt at sige. Alle hans Indtryk af Livet og Menneskene var efterhaanden blevene smerteligere og smerteligere. Det synes som om Sympathier med Essex og hans Fæller har været en af de tidligste Grunde til den stigende Melankoli. Men det er let kjendeligt, at fraset det Politiske, alle hans private Oplevelser, (i hvis forskjellige Art Dramaerne giver os et Indblik) have indgydt ham dels Medlidenhed med Menneskene, en brændende Medfølelse, dels Rædsel for Menneskene som falske og lave.

Han havde da lige skrevet Julius Cæsar, hvis Scenelykke var overordentlig. Æmnet havde ved Aaret 1601 tiltrukket ham paa Grund

af den Analogi. Sammensværgelsen mod Cæsar frembød med Sammensværgelsen mod Elisabeth. Da dennes Hovedpersoner, Mænd som Southhampton og Essex, trods Foretagendets Hovedløshed havde hans fulde personlige Sympathi, overførte han noget af denne Sympathi paa Brutus og Cassius.

Han havde paa dette Tidspunkt, efter selv at have erobret sig sin Plads i Livet, ikke mere til Ideal de handlekraftige, sejerrige Personligheder som Henrik V, men de grublende Naturer som Brutus eller Hamlet, hvis Forsætter trods store Evner ikke naa til lykkelig Udførelse.

Han drog en Side frem af sit eget Væsen, som han hidtil havde trængt tilbage.

Han digtede Brutus under det dybe Indtryk af, at upraktisk Højsind, som hans adelige Venner, ikke forslaar til Indgriben i Historiens Gang og at praktiske Fejlgreb hævn sig fuldt saa haardt som moralske.

Naar Hamlet dvæler saa længe med sit Attentat paa Kongen og vil betænke Alt, saa har det tildels en Aarsag deri, at Shakespeare kommer til ham lige fra Brutus. Exemplet for Hamlet er ikke opmuntrende, ikke med Hensyn til Stedfadermord, ikke med Hensyn til Handling overhovedet.

Agt paa Brutus, da han tillader Antonius at tale til Folket ved Cæsars Baare. Han selv ønsker, at Cæsar skal ligge hædret, om end straffet, i sin Grav og han er for stolt til at ville passe paa Antonius, der har nærmet sig som Ven.

Mange kjende den Art Stemninger. Mangen Anden har udført den Art ukloge Handlinger af Stolthed, af Afsky for at handle udfra en Forsigtighed, der synes de Højsindede lav. — Det var udfra en Stemning, der ligger nær op til denne, at Molière senere digtede sin Alceste; det er udfra den, at Shakespeare har undfanget Brutus. Med en Tilsætning af Humor og Genialitet vilde han være Hamlet og bliver han Hamlet. Med en Tilsætning af fortvivlet Bitterhed og Menneskeforagt vilde han være Timon og bliver han Timon. Her er han paa sin Højde det ædle Karaktermenneske og Doktrinmenneske, for stolt til at være klogt, for daarlig Iagttaget til at være praktisk — dette Menneske stillet i en Situation, hvor den civiliserede Verdens Velfærd afhænger af den Beslutning, han tager.

Brutus danner Overgangen til Hamlet. Og rimeligvis er Overgangen denne: Sysselsættelsen med denne Brutus, der hidses til Drabet ved stadigt at mindes om den ældre, der anstillede sig van-

vittig og fordrev Tyrannen, har bragt Shakespeare til at dvæle noget ved denne Skikkelse, som skildres af Livius og jo overhovedet var yderst populær. Men Brutus den Ældre, det er Hamlet før Hamlet. Allerede Navnet Hamlet vakte desuden Stemninger hos ham. Det var jo det Navn, han havde givet sin eneste Søn, der var død 11 Aar gammel, og hvis Død har givet sig Ekko i Børneskikkelser som hans Arthur i Kong Johan, der rives bort paa tragisk Maade.

Om Hamlet havde han et ældre Drama og Saxosagnet for sig. Hamlet gav allerede her under sit forstilte Vanvid Beviser paa stor Intelligens. At lægge ind i denne Form af tilsyneladende vanvittig Tale og Handling dyb Betydning og skjult Visdom, det var en tiltrækkende Opgave. Shakespeare kunde ikke blot lade sin Aand lyse, sit Vid spille, men indirekte udtale, hvad Levevisdom han som moden Mand sad inde med. Og han kunde nedlægge sit eget spirrende og voxende Tungsind i Hamlet.

I Baggrunden af Hamlets Sjæl staar jo aldeles ikke Spørgsmaalet om, hvorledes han skal faa Hævn over Kongen.

Inderst inde lider han under Sammenstyrtningen af hans Ungdoms lyse Livssyn. Han selv staar i det kritiske Stadium af et Menneskeliv. Overgangen fra Ungdommens Begejstring og Tillid til den modne Manddoms mørkere Syn paa Verden. Hans Tro og Tillid til Menneskene er sprængt. Det er her Sørgespillet, dette.

Han havde levet fjernt fra Verden som Student i det stille Wittenberg i den Tro, at der til Livets skjønne Udvortes — som det viser sig for en ung Prins — svarede et beslægtet Indre. Han indbildte sig, der herskede Retfærdighed i Statslivet, Tro og Love i Privatlivet. Han forguede sin store Fader og sin skjønne Moder, elskede sværmerisk den yndige Ofelia. Saa kaster Moderens hastige Giftermaal og Aandens Aabenbaringer ham ud af alle hans Forskansninger.

Aldrig før havde Shakespeare i sin Fremstilling af en digtet Skikkelse været saa tydeligt personlig. Vi kan ane, at Prins Henriks Liv med de lystige Fætre i Eastcheap har havt meget tilfælles med hans eget Ungdomsliv, men vi ved, at han i Hamlets Følelser har givet sine egne. Han lader endog stundom Hamlet tale, ikke som Prins, men som Undersaat:

Hvem vilde taale Tidens Spot og Svøbe
Voldsmandens Tryk, Hoffærdighedens Haand. . . .

Embedsmænds Hovmod og Udueligheden,

Der sparker til beskeden Dygtighed osv.

hvis han selv med et Dolkestød kunde befri sig.

Ganske saaledes taler han selv i Sonet 66:

Af Alting træt mod Dødens Ro jeg higer,
Træt af at se sandt Værd ved Bettelstav,
Et usselt Intet leve højt i Smiger,
Mensvorent Brud paa Troskabsløfters Krav
Uægte Hæder smykt i Herrepragt osv.

Her smelter han og Hamlet sammen.

Var Shakespeare død 40 Aar gammel, saa vilde Efterslægten have sagt, at dette visselig var et stort Tab, men man havde trøstet sig med, at han med „Hamlet“ havde naaet sin Frembringelses Højde. Han vilde dog neppe have frembragt noget af sideordnet Betydning med „Hamlet“.

Og saa var dog „Hamlet“ saa langt fra Afslutningen af en Bane, at Skuespillet kun var det Svingbrædt, paa hvilket Shakespeare sprang ud i en helt ny Verden af mørke Hemmeligheder.

En af Aarsagerne til hans Melankoli, som vi paa dette Tidspunkt skimter, er det Misforhold, hvori han som Skuespiller og Theaterdigter kom til Tidsalderens stigende frikirkelige Bevægelse, Puritanismen, der for ham kun kom til at staa som Indskrænkethed og Hyklери. Den var hans Stands Dødsfjende; den fremkaldte jo alt i hans Levetid i Provinserne Forbud mod alle Skuespil-opførelser, efter hans Død ogsaa i Hovedstaden. Mærk Stedet i „Hamlet“:

„Død for to Maaneder siden og endnu ikke glemt! Saa er der jo Haab om, at en stor Mands Minde kan overleve ham et halvt Aar. Men ved den hellige Jomfru, saa maa han bygge Kirker! Ellers maa han finde sig i at man tænker lige saa lidt paa ham som paa den gamle Kæphest i Visen.“

Lige fra „Hellig tre Kongers Nat“ af strækker sig en staaende Strid mod Puritanismen, opfattet som Hyklери, gennem Omarbejdelsen af „Naar Enden er god“ indtil „Lige for Lige“, hvor denne Vrede rejser sig til en Storm og skaber et Sidestykke til Molières Tartuffe.

Og naar vi nu famler og prøver os frem, saa viser det sig, at hvad der i disse Aar saa voldsomt har slaaet ham, det er Jordelevets Elendighed, Ulykken, ikke som himmelsendt Skjæbne, men som iværksat af Dumhed og Ondskab i Forening.

Det er særligt Ondskaben som Magt, der nu er fremtraadt for ham i hele sin Vælde. Man ser det alt i „Hamlet“ i Forbauselsen.

over, at man kan smile og være Skurk, at dette er muligt. Endnu stærkere er det udtrykt i „Lige for Lige“:

Kald det ej umuligt
Det synes kun utroligt; det er ikke
Umuligt, at den værste Skurk paa Jorden
Kan synes saa besindig, saa retfærdig,
Saa værdig og saa ren som Angelo.

Det er denne Linje, som løber ud i Undfangelsen af Jago, af Goneril og Regan og af de vilde Udbrud i Timon fra Athen.

Een Tankeflugt har ført Shakespeare fra „Hamlet“ til Macbeth. De er polære Modsætninger: „Hamlet“, den fine, tænksomme, men energiske Natur, hos hvem der er Uro og Selvplageri før Drabs-gjerningen, men aldrig ringeste Anger over noget begaaet Drab (og han dræber dog fire Personer før Kongen); Macbeth, den grove Soldaternatur, der efter kort Betænkning støder til, men strax efter Drabet gribes af Syns- og Hørelsesshallucinationer, og saa — vild og vaklende som en Delirist — drives fra Ugjerning til Ugjerning for at overdøve Selvanklagerne.

Til Hamlets: „Beslutningens medfødte Ungdomsrødme dør i det syge, gustne Overlæg“ svarer Macbeths: „Fra denne Stund skal Hjertets førstefødte Tanke være den førstefødte Gjerning at min Haand.“

Macbeth er Shakespeares første Forsøg efter „Hamlet“ paa at forklare Livets Tragedie som fremgaaet af Brutalitet og Ondskab o: af Brutaliteten, potenseret, multipliceret ved Ondskab. Lady Macbeth forgifter sin Ægteherres Sind. Ondskaben gyder nogle Giftdraaber i den Brutalitet, som inderst inde kan være forskjellig-artet Svaghed, brav Raahed, Dumhed af mangefold Art. Og denne Brutalitet begynder saa at rase, bliver frygtelig for sig og andre.

Det er det Samme vi ser i Forholdet mellem Othello og Jago. Navlestrengen fra Shakespeares Sind og til „Othello“ fører ikke til Helten, men til Jago.

Enfoldige Forfattere har ment, at Shakespeare lavede Jago efter den historiske Richard III, fandt ham i en Krønikebog.

Tro mig, Shakespeare har mødt Jago i sit Liv, levet sin Mandomsalder sammen med Parceller af ham, truffet ham brudstykkevis paa sin Vej, indtil han en skøn Dag, da han ret begreb Ondskaben og troede paa den, støbte denne Skikkelse af alle hine Fragmenter.

Jago — der er større Stil i denne Skikkelse end i den hele

Macbeth. Jago — der er mere Dybsind, mere virkelig Menneskekundskab i denne for umenneskelig antagne Skikkelse end i den hele Macbeth. Jago har i 4de Akt Stykkets dybeste Replik. Emilie har sagt: „Jeg vil dø paa, at en Erkeskurk, en lumsk, tjenstagtig Øjenskalk har spundet op den Løgn“.

Jago: Der gives ej en saadan Mand.

Det er umuligt.

Desdemona:

Hvis en saadan gives,

saa Gud tilgive ham.

Alle tre Karakterer er tegnede i de tre Replikker.

Der gives ej en saadan Mand, det er umuligt — det er den Tanke, i Ly af hvilken han har levet og lever: de Andre tror ikke, at Sligt eksisterer.

Og vi træffer da her hos Shakespeare paany den Hamletske Undren over det Onde i dets Egenskab af det store Paradox, den samme, der kom frem i „Lige for Lige“.

Troen paa Umuligheden af at der gives ligefremme Skurke, er Existensbetingelsen for en Konge som Claudius, en Øvrigheds-person som Angelo, en Soldat som Jago.

Og derfor Shakespeares: Sandelig jeg siger Eder, denne højeste Grad af Ondskab er mulig.

Othello var en Monografi. Lear er et Verdensbillede. Shakespeare vender sig fra Othello til Lear i Kraft af Kunstnerens Trang til at supplere sig selv, lade ethvert Værk følge af dets Kontrast.

Othello er som et nobelt Stykke Kammermusik, simpelt, let overskueligt, saa hjertegribende det end er. Lear derimod er en Symfoni af et uhyre Orkester; alle Jordelivets Instrumenter klinger med og hvert Instrument i flere Stemmer. Vanviddet har sin berømte Terzet; den forstilte, den virkelige og den professionelle Galskabs Samklang.

Lear er den største Opgave, Shakespeare hidtil havde stillet sig, den omfangsrigeste, den mest grandiose: Alverdens Kval og Rædsler formede til fem, ikke lange Akter.

Med hvilke Forudsætninger har Shakespeare grebet dette Stof? Han stod paa Menneskelivets Højdedrag; han havde levet 42 Aar, han havde 10 Aar endnu at leve i, men deraf sikkert ikke mere end 6 aandsfrugtbare Aar tilbage. Med et Blik, der frygtløst saaned til Rædslernes Dyb, loddede han nu Liv og Død, vejede i sin Haand det, der gør Livet værre end Døden, og det, der gør Livet værd at leve; det som er Livsluften for vore Lunger og den Cordelia-agtige, hjertestyrkende Trøst i vor Kval, og førte alt dette en Undergang imøde, der virker stor som en Verdensundergang.

„Er dette Verdens Ende?“ — „Er det et Billede paa Dommens Rædsel?“ — Det er Repliker, som i selve Stykket giengiver dette Indtryk.

I hvilken Stemning gik Shakespeare til dette Værk? Hvad sydede i hans Sind, hvad tonede og klagede i hans Indre, da han stødte paa dette Æmne? Dramaet taler tydeligt nok derom.

Af alt, hvad han til nu havde oplevet af Pinsler, Raaheder, Lavheder og Skændigheder, som forbitre de bedre Menneskers Liv, havde én Last syntes ham den mest oprørende af alle, én, han selv atter og atter havde været Offer for: Utaknemmeligheden.

Hvem kan tvivle paa, at han med sin overrige Natur, hvis Væsen som Skyens hos Shelley var en evindelig Given, atter og atter er bleven lønnet med den sorteste Utak. Vi véd det jo ogsaa positivt, at Kollegerne, hvem han havde hjulpet, Skuespillerne, hvem han opdrog, Dramatikere, der beundrede ham og strømmede over af Misundelse paa ham, snart faldt fra ham, snart faldt ham i Ryggen. Og for hver ny Utaknemmelighed har det givet et Sæt i hans sjælelige Liv. Den Harmen, han i Aaringer havde trængt tilbage, fik da Luft, da han stødte paa denne dramatiserede Krønike om forfærdende Utaknemmelighed. Og saa tog han dette Stof ind til sit Hjerte og rugede derover.

Neppe i lyse Morgentimer, ikke ved Dagstid har Shakespeare undfanget Kong Lear. Nej tydeligt nok en Nat under Storm og frygteligt Uvejr, en af de Nætter, hvor man i sin Stue ved sit Skrivebord tænker paa alle de Stakler, som gaar i husvild Fattigdom i dette Mørke, denne frygtelige Blæst, denne gjennemblødende Regn, og hvor man i Vindens Susen over Tagene, i dens Hysten i Kaminen, hører vilde Klager, alle Ulykkes Tuden. Derfor berøres i Lear Samfundselendigheden:

I nøgne Stakler, hvorsomhelst I færdes,
livem denne Storm saa ubarmhjertigt slaar,
hvor skal I — uden Ly for Eders Hoved
Forsultne, klædt i Pjalter, Hul ved Hul,
Hvor skal I finde Værn mod saadant Vejr!

Og han lader sin Konge sige:

O, jeg har altfor lidet tænkt paa Sligt.
Brug denne Kur, du Overdaadige
Udsæt dig for at føle denne Kval
Som Armød føler!

Indtrykket af Lear er da dette: en Verdensundergang. Shakespeare er ikke nu tilsinds at skildre Andet. Hvad der synger i hans Øren, hvad der fylder hans Sind, det er Braget af en Verden, der styrter sammen. Dette forklarer hans næste Værk.

Derfor betages han, da han i sin Plutarch en Dag støder paa en ny Text til denne sin indre Musik. Han finder Marcus Antonius's Levnet. Her fornam han den gamle Verdensrepublikks dybe Fald. Romervælden, den strenge og barske, brast ved Sammenstødet med Østerlands Vellyst. Alt sank, Alt faldt, Riger og Viljer, Mænd og Kvinder, Herskere og Herskerinder, Alt var ormstukket, slangebidt, vellystforgiftet — og sank og faldt. Nederlag i Asien, Nederlag i Europa, Nederlag i Afrika paa Ægyptens Kyst, Selvopgiven og Selvmord.

Atter en Forgiftningshistorie som den i Macbeth. Macbeth blev magtskyg, Antonius nydelsessyg. Men anderledes stor er denne Historie i sine Virkninger end den lille skotske Barbarkonges Forgiftningstilfælde. Han blev aandelig forgiftet af sin Lady, en Abnormkvinde, mere Mand end han, som roligt taler om at knuse Hjerneskallen paa Smaabørn og som smører Duncans Tjenere Kongeblood i Ansigtet. Hvad er Lady Macbeth for os? Hvad er os Hekuba? Og hvad var nu denne Hekuba for ham?

Anderledes personligt følte han sig greben af Kleopatra. Hun forgifter langsomt, halvt ufrivilligt, helt kvindeligt, Herskerevnen, Feltherregaven, Modet og Storheden hos Herskeren over den halve Verden — og hende, Kleopatra kjendte han, Shakespeare, — som vi kjende hende alle — Kvinden for alle Kvinder, selve Eva-Essensen i alle Evadøtre eller rettere Eva og Slangen i Et. „Min Slange fra den gamle Nil“ som Antonius kalder hende. Visselig kunde hun beruse og udueliggjøre en Mand, selv den største.

Hvem véd! Hvis han selv, William Shakespeare, havde truffet hende, om han var sluppen levende derfra! Og havde han ikke truffet hende? Var det ikke hende, han i mange Skikkelser havde mødt og havde elsket og var bleven elsket og bedragen af? Hin sorte Skjønhed fra Sonetterne som han for faa Aar siden besang, Taterkvinde ogsaa hun, som Kleopatra i Dramaet kaldes — var ikke hun, som han ringeagtede og tilbad paa én Gang — en ny Inkarnation af hin gamle Slange fra Nilen! Hvor nær havde det da ikke været ved at hans indre Verden var bristet som en Sæbeboble under Samlivet med hende og Adskillelsen fra hende!

Det havde været en Verdensundergang!

Hvor havde han vaandet sig, nydt og klaget da! kastet sit

Liv bort, ødt Dage og Nætter! Nu var han en moden Mand, stor Grundejer i Stratford, stor Theaterleder og Theater-Parthaver i London. Men i ham levede Kunstner-Zigeuneren, der passede for Tatersken, endnu.

Han kom fra Cordelia. Hun var den hvide Straale, det store simple Symbol; han havde ikke omgaaedes hende dagligt. Men Kleopatra, o, Kleopatra! Han lod alle de Kvinder, han havde kjendt, siden han fik Fodfæste i London, alle disse farlige Rosalinder glide forbi sit Blik og gav Kleopatra deres Ynde.

Han fjernede fra Antonius dennes grove Sanselighed og lave Grusomhed, benyttede kun hans glimrende Naturanlæg, fødte Overlegenhed, hans Talents Mangesidighed, hans Evne til allevegne at finde sig til Rette med en Proteus's Selvforvandlingsevne. Denne Evne til Selvforvandling ejede han jo netop selv. Det var Digternaturen. Og han udmaler dens Undergang. (Sluttes).

Georg Brandes.

Troen paa livet.

(Et stykke religiøs udvikling.)

I.

Jeg har brudt mit hoved i et fjerdedels aarhundrede og er nu sikker paa, at pessimismen har ret.

Endnu har jeg ikke stødt paa, ei heller kunnet udspekulere, nogen positiv verdensforklaring, som ikke faldt sønder og sammen for den første straale af alvorlig kritik, saa snart denne blev rettet mod dens afgjørende punkt, dens sidste og høieste *cui bono*. Intet system, ingen teori, ingen læresætning eller formel, som søger en „mening i livet“, kan bestaa. Den opløser sig ubarmhjertigt i tomhed.

Der gives ikke engang nogen religion, som kan hjælpe os. Vi har jo alle en stille svaghed for kristendommen; den maa jo siges at give et slags svar paa de „store spørgsmaal“. Men selv om vi stryger dens dualisme og lader den lære almindelig og evig salighed, staar tilværelsens gaade uforklaret alligevel. En himmel, saadan som den læres, vilde — efter Schopenhauers slemme, men oprigtige udtryk — blive den uendelige *Langeweile*. Vi maatte tænke os

saligheden som den absolute ro og individualitetens ophævelse. Den mest rationelle af alle religiøs-moralske systemer opfatter den da ogsaa ganske rigtig saa. Nirwana er afslutningen af al kamp, ophævelsen af al indskrænkning, individets flyden over i det uendelige alt og intet. Men denne „livsforklaring“ blir da altsaa simpelthen pessimismens. Livets maal er at ophæve sig selv.

Man har forsøgt at tænke sig noget absolut, en absolut ide f. eks., som skulde ha en vis interesse af den proces, vi kalder tilværelsen. Men for det første maa det siges, at en ide, som ingen anden ide har end at „realisere sig“ gennem ideløshed, kun liden „forklaring“ giver. Og for det andet er der et betænkeligt spørgsmaal, som filosoferne gjerne gaar af veien for, nemlig det: hvad kommer det absolute mig ved? Hvilken interesse har jeg af „ideen“? — For det var jeg, som trængte livsforklaring nemlig.

For mig, dette givne, bestemte individ, synes det temmelig det samme, enten man siger at jeg skal opløse mig i „altet“ eller i noget „absolut“ eller i en „ide“. Skulde filosofien give mig nogen trøst, maatte den gjøre mig selv til det absolute.

Noget saadant er det da ogsaa visse filosofer har lurt paa. Men den eneste, som har drevet det til noget i denne retning, er Nietzsche. Paa grundlag af den mest ekstreme pessimisme, udtrykt i læren om „den evige gjenkomst“ og evige cirkel (ikke „spiral“ engang) opstiller han læren om „overmennesket“, d. v. s. individets under visse givne betingelser indtrædende selv-idealiserings, selv-apotheose, følen-sig-gud, som det der skulde give det i sig selv meningsløse liv en vis forklaring.¹⁾ Men her havner vi altsaa atter i pessimismen.

Ved forsætlig kortsynthed mente man i senere tid at have fundet en brugelig livsforklaring i udviklingslæren. Verden var til for at udvikle sig. Ubevidst lagde man en del mystik ind i teorien, lukkede saa øinene og lod det staa til. Hvad „udviklingen“ tilsidst skulde tjene til, om den var tilværelsens lidelse værd, for hvem eller af hvilken grund en saadan verden i udvikling i det hele skulde tænkes nødvendig, det vilde man udtrykkelig ikke spørge om. Men dermed var det da atter sagt, at man ikke kunde finde „mening i tilværelsen“. Udviklingen var: maskeret pessimisme.

¹⁾ Se „*Friedrich Nietzsche in seinen Werken*“, af Lou Andreas-Salomé, — det eneste forsøg paa en sammenhængende forklaring af den store digter-tænker, som hidtil er fremkommet.

Det er dette, alle optimistiske systemer er. De maa være det. Saa snart tænkeren gaar tilbunds, møder han altid det spørgsmaal, som ikke kan besvares. Han kan negte det eller som positivisterne tilstaa det; men realiteten blir den samme.

Tilværelsen er meningsløs. Vi udholder livets lidelse uden nogensomhelst fyldestgørende grund. Man kan se mere eller mindre velvilligt paa livets faktum; men selv den velvilligste regnemester maa, en vis ærlighed forudsat, komme til det resultat, at debetsidens — smertens og kjedsomhedens — sum i en ganske uforholdsmæssig grad overstiger kreditsidens — lystens. Schopenhauer er fremdeles tidens filosof.

De fleste, som ræsonnerer over disse ting, gaar ikke tilbunds i tingen. Dels fordi de ikke er istand til det, dels fordi de ikke i tilstrækkelig grad har „den erkjendendes mod“ eller — for at tale endnu mere Nietzsche'sk — hans „grusomhed“. Rent instinktmæssig skulker tanken unna, naar det kniber. Den liker ikke at møde sin store antithese, ufornuften, tomheden, logikens satan. der — som teologiens — faktisk er langt sterkere end sin gud. Man finder altid i det afgjørende øieblik en eller anden sky at drage for; i den lader man da solen bryde sig med allehaande skjønhed og forgylndning. Hvor paa tankens og livets seier proklameres med sang og klang. Men om nogen tid stikker Mefisto sit hoved ind tvers gennem samme sky og spør med sit forbindtligste smil, om han maaske kan være de damer og herrer paa nogen maade til tjeneste.

Skal vi tale ganske fornuftmæssigt og ganske oprigtigt, saa er det virkelig bare en smagssag, om man vil gjøre opbud selv og overgive sit bo, eller om man vil vente de par aar, til rettens mand kommer.

II.

For saavidt er sagen klar.

Men nu er der det intrikate ved sagen, at ogsaa pessimismen har uret.

Naar det kommer til stykket, kan vi ikke tænke os en meningsløs tilværelse. Det strider mod vor tankes natur, virker som en selvmodsigelse. Enhver ting maa have sin grund. Et univers, som intet andet maal havde end selvophævelse, som kjæmpede sig frem til bevidsthed alene for at erkjende nødvendigheden af sit ophør, — hvordan skulde et saadant verdensvanvid overhovedet kunne opstaa. Det er sandelig ikke saa let at bli til. Den Schopen-

hauerske vilje til liv, som er vilje til selvophævelse, ophæver sig selv længe før den kan faa afstedkommet nogen verden. Denne maatte tilsidst tænkes som et kosmisk ulykkestilfælde opstaaet uden foranledning; men vi kan ikke tænke os uforanledigede ulykkestilfælde. Vi greier ikke det. Pessimismen har ret, saa længe den beviser umuligheden af en livsforklaring; men saa snart den selv opstiller en sats, faar den uret. Dens aksiom: Tilværelsen er meningsløs — er selv meningsløst. Optimismen kan ikke opstille nogen brugbar forklaring; men pessimismen kan ikke engang opstille et brugbart postulat. Mefisto forstaar bare én kunst: das Verneinen. Han har intet verbum uden dette ene: „er ikke“. Prøver han at sige „er“, saa vrøvler han.

Og ikke bare i principet har pessimismen uret. Det liv, som ikke kan forklares, og som den altsaa søger at bortforklare, protesterer praktisk imod den, og det saa kraftigt, at vi ikke kan faa slaa os til ro. „Maja“ har en realitet, som er altfor paatrængende.

Livet staar der. Aldeles umotiveret, fuldkommen fornuftstridigt; et blot og bart postulat, — men et energisk posulat, som vi ikke kommer forbi. Et postulat saa overlegent, at det forsmaar at begrunde sig; saa suverænt, at selv naar vi fornægter det, er vi dets love eller luner undergivne med hver fiber af vort væsen.

For det er ikke saa, at det bare „staar der“. Det hævder sig. Mod alle sine fiender hævder det sig, og det til den grad, at den endog drager nytte af selve modstanden, forvandler hindringer til betingelser, trives, naar det traakkes, som skrevet staar.

Overalt, hvor der findes saa meget som en ridse i fjeldet, klører det sig fast, slaar rod, lever paa, med lidenskab, med fanatisme. Det bryder sig plads, tiltvinger sig livsvilkaar, kjæmper med alle sine torne og klør, med al sin løgn og list, mod døden i alle dens skikkelser. Bukker under, gaar paa igjen, bøier ryg, forvandler sig, skifter form, vaaben, levevis, gaar som kamelen gennem naaleøiet, men lever, lever — og seirer.

Eller om der ikke er saa meget som en ridse i fjeldet engang. Paa nøgne bergsiden slaar det sig ned, i form af en lavart eller mosart eller gud ved hvad, suger sig fast, gror, lever, kjæmper, udbreder sig, med en ihærdighed og en uforsonlighed, som om det virkelig havde noget at vinde. Ja om det saa er paa selve den blaanende bræ, — organiske væsener slaar sig ned der, kjæmper, bukker under og lever.

Overalt, hvor der er plads, i luft og i jord, paa land og i vand, i varme og kulde, i lys og mørke, paa organisk eller uorga-

nisk bund, — den mindste anledning, den svageste mulighed blir øieblikkelig grebet og benyttet, og før man faar tænkt sig om stritter livet til veirs som paa et magisk bud, med alle sit væsens klør og kræfter.

Det seirer endog i kampen mod sig selv. Takket være Darwin er Schopenhauers empiribevis for livets hensigtsløshed egentlig knækket. Vi behøver ikke længer i livsformernes kamp at se en kræfternes ringdans uden resultat; muligheden er aabnet for en høiere opfatning.

Thi saa rasende er denne livets energi, at man derpaa har kunnet bygge en mekanisk forklaring af alle dets formers forskjellighed. Kampen er saa til det yderste af alle kraftens grænser spændt, at den mindste forandring, en form „tilfældigvis“ undergaar, kan faa betydning som vaaben og hjælpemiddel. Selvfølgelig kan videnskaben i alt dette ingen vilje se og taler altsaa ikke om nogen vilje. Men at livet har et eller andet slags „interesse“ af at leve, synes tydeligt. Og gennem den tilsyneladende kamp mod sig selv tvinger det sig, i sin helhed set, „fremad“, „opad“, til høiere og høiere standpunkter. Som om det virkelig stræbte efter noget.

Og det er ikke bare nede i den blinde natur, at livet saaledes tilkjendegiver sin trang til at leve. Det raser med samme lidenskab i os selv. I enhver af os, han være Lazarus eller den rige mand, filosof eller daare. Vi kan ha det saa ondt som muligt, eller vi kan til den yderste grad af klarhed gennemskue tilværelsens bedrag, med den største grundighed have opgjort for os livets budget med den uundgaelige deficit, men alligevel, — kun ved en til sygelighed hidset sindsforvendthed blir vi istand til at frigjøre os for dette liv, hvis meningsløshed vi bespotter. Og vi kan gaa endnu høiere op. Samfundene, kirkerne, nationerne . . . de leve under hvilkesomhelst forhold, de være ofre for hvilkesomhelst lidelser, bestaa vil de, og det med en fanatisme, der sætter dem istand til i nøds fald at bringe individerne til i hundrede-tusinde-tal at — ofre livet for dem. Det er et livsvanvid, der stundom fylder os med forfærdelse.

Saa er da egentlig vor stilling noksaa ubehagelig. Vi finder ingen mening i livet; men vi kan heller ikke tænke os det meningsløst. Vi kan ikke godkjende det, men ligesaa lidt formaar vi at bortræsonnere eller nægte det. Vi er som skibbrudne. Alle tankens havsbølger driver os ind mod pessimismens bratte berg. Men dette berg støder os ligesaa sikkert tilbage igjen, ud i disse samme bølger, som intet fæste kan gi os.

III.

Naar man er bleven klar over denne sin ubekvemme situation, siger man til sig selv: det faar indtil videre være det samme med begribelsen. Man faar acceptere livet som det „er“, som postulat, d. v. s. man faar indrømme, at hvad vi her staar overfor, det er hverken mere eller mindre end mysteriet. Og mysteriet vil ikke begribes. Her har vi intet andet at gjøre end at bøie os. Bøie os i resigneret ironi, eller bøie os og tilbede. Dette sidste vil paa-trænge sig os som det naturligste og værdigste.

Dette „liv“, som er saa irrationelt, og hvis væsen er saa dunkelt, at man ikke engang formaar at erkjende et særligt livs-princip (hvored da „mysteriet“ synes at drage sig tilbage ind i naturens dyb og blive altomfattende), — dette liv, som er os en modsigelse og en daarlighed, men som er sterkere end al fornuft, og som ikke lader sig hverken forklare eller bortforklare, — det maa alligevel have en grund, hvorfor det vil leve. Det maa alligevel have et maal. Dette maal, denne grund, maa, som for tanken utilgjængelig, bli religiøst at fatte.

Det, vi kalder livet, maa være udtryk for en kosmisk tendens vi ikke kan naa ind til, udtryk for en mystisk „vilje“. Tilværelsen maa have sine rødder dybere end nogen menneskehjerne har tænkt. Mod alt ræsonnement, *quia absurdum*, bøier vi os altsaa for dette ufattelige, i „tro“, som ikke stemmer med vor „viden“. Ydmygjorte ved denne tro hengiver vi os med større eller mindre inderlighed i livets vilje. — lever det, eftersom vi ser og føler at det er dette, det vil.

Og saa har vi den moderne religiøsitet, — saaledes som jeg tror, den maa begrundes.

— Vi kalder vort mysterium livet, i mangel af et bedre ord. Har vi trang til at personificere, siger vi Gud, og det saa meget mere som ingen her kan „bevise os det modsatte“. Kun at bevidstheden ikke fordunkles om vor gaades natur o: dens beliggenhed hinsides erkjendelsesgrænsen.

Der kan intet indvendes mod en tro, som viser sig at være den eneste udvei ud af forviklinger, hvor vi ikke kan blive siddende og som ikke indeholder modsigelser hverken i sig selv eller mod væsentlige tendenser i vor natur; — i sidste tilfælde vilde den ogsaa tilsidst blive selvmodsigende. „Troen paa livet“ er de tæn-kendes religion og giver dem al den personlighedens støtte, som disse fredløse naturer i det hele er istand til at opnaa.

Den redder dem fra den overfladiske optimismes utrygge samvittighed og fra verdensnægtelsens fortvivelse. Idet vi modigt ser pessimismens sandhed i øinene, faar vi samtidig kraft til at triumfere samme skraasikre pessimisme et Galilei'sk „Og dog!“; dette gjengiver os vort mod og gjør os paany levedygtige.

Og idet vi med troens mod lever livet, faar vi noget, som paa teologisk kunde kaldes „erfaringsbeviset“ : det viser sig, at oft-bemeldte liv, hvis meningsløshed vi har erkjendt, pludselig faar en art mening. Jo mere oprigtigt vi følger dets kald og krav, des mere vinder vi af det, som efter teorien ikke skulde være at vinde, nemlig tilfredsstillelse. Ikke bedøvelse; — troen paa, at vor tilfredshed ikke bare beror paa illusion, men at vi har fungeret med i en proces, som trods alt dog har en betydning, gjør den til noget mere, til personlig styrkelse. Man føler sig i overensstemmelse med livsviljen, og denne følelse gir lykke.

Naturligvis; tro er ikke viden; den er udsat for anfægtelse. Naar paa en mørk dag vore nerver er slidte, vor mave i uorden, vore forhaabninger skuffede, vore tvangsforestillinger af medmennesker mer end almindelig lumpne eller urimelige, kan naaden blive svag i os. Vor „tro“ synes os ikke at være andet end optimismens forgyltde sky. Og vi siger til livet: du er alligevel et vrøvl, min ven. Imidlertid, er troen vel funderet, udviklingsmæssigt „tillevet“, viser den sig mere modstandsdygtig end man skulde vente. Efter at have sturet en passende tid, kan man atter slynge sit „Og dog!“ i gabet paa Leviatan.

Vor „religion“ omfatter det hele liv. Med hensyn til vore erkjendelsesbestræbelser indrømmer den os ikke alene en mer eller mindre ilde-set „frihed“; den giver dem uden hensyn til retning eller resultater den fulde religiøse sanktion. Thi al forskning er stræben efter saa meget som muligt at nærme os mysteriet selv, altsaa — teologisk talt — gudserkjendelse. Og filosofisk talt: Verdensviljens selverkjendelse. Den er tillige „Guds dyrkelse“, eller livstjeneste: tænkningen er nemlig ogsaa et af livets midler og vaaben. Selv de negative resultater kan bruges; livet gjør sig nytte ogsaa af modstanden. Den religiøse antagelse af livsmysteriet giver endvidere forskeren arbejdsro. Han plager sig ikke længer med verdenshypoteser. Gudhengivent, roligt arbejder han paa de foreliggende „små“ opgaver, vel vidende, at en forsvarlig løsning af disse trin for trin skal bygge den trappe, ad hvilken høiderne alene kan blive at naa.

Overhoved faar al menneskelig stræben religiøs forklaring.

Det er livsviljen, som arbejder i alle dens former. Gjennem kunst, moral o. s. v. vil den dels forme sig, „bli sig bevidst“, eller egge til kamp, dels fuldbyrde sig, kjæmpende videre. Alle opfatninger, retninger, tendenser er her plads for og brug for, — som den ubevidste natur har brug for alle former, hvis indbyrdes kamp bare fører det „frem“.

Der blir ogsaa mening i systemerne og religionerne. Er de ikke sole, der forklarer tilværelsen, saa er de lamper og lygtepraaser, der hver i sin tur samler menneskene om sig og sætter dem istand til at arbejde. Er de ikke det faste grundlag for vort liv, saa er de halmstraa og vidjebuske, hvortil individet kan klynge sig — til livet har brugt ham. Eller de fungerer som stimulantser, svøber og lokkemidler, hvormed den mystiske Xerxes driver sine tropper i vei. Særlig faar udviklingslæren religiøs betoning (som den vel overhoved betegner vendingen mod den „moderne religiøsitet“). I alt, som vil „frem“, som spirer, vokser, former sig, bliver, synes „livet“ paa en særegen maade at ytre sig. Her pulserer det. Her er dets vei. Her vil det. Og her vil det tjenes. Den som ikke vil tjene det, blir „brugt“. Om ikke til andet, saa til en hindring, der forvandles til betingelse. Ogsaa reaktionen har sin brugbarhed. og død og forfald hører med til livet ligesaa vel som vekst og vaar.

En særlig betydning faar religionerne, som symbolisationer, følelses-, anelsesudtryk for verdenslivets mystik. De „forklarer“ ikke meget; men de kan ad kontemplationens eller visionens vei føre sinnet livsgaaden nærmere, fylde og varme det, give den religiøse sindsretning form og saaledes „styrke til livskampen“ eller udvikle sjælelige dybder og finheder, som livet atter „kan bruge“.

Overhoved kan den moderne religiøsitet antage mange skikkelser. Har man først anerkjendt det religiøse princip, bøiet sig — ikke blot resigneret — overfor livsmysteriet, saa kommer der nyt liv i mere end en af de gamle guder. Deraf de ligefrem kirkevenlige tendenser, som tildels ytrer sig i tidens litteratur. Især spores der — som i den ældre romantiske periode — dragelse mod Rom. Eller mod den oprindelige kristendom, hvis „evangelium for de fattige“ falder sammen med omformningstendenser i vor egen tid. Men sjelden mod protestantismen, som med sit sterkt fremtrædende rationalistisk-juridiske element snarere frastøder. Der er ogsaa tendenser i retning af buddhisme og dermed beslegtede opfatninger; okkultismen blomstrer op igjen. Det dogmatiske har jo ingen betydning længer; hvad man overalt søger er religiøs løftning

eller religiøs selvfordybelse. Forsaavidt kunde tiden synes at ville modne sig for store begivenheder paa det religiøse omraade, — begivenheder, hvorom der har været profeteret længe.

Vi er ogsaa nu og da vidne til foreteelser, som maaske virkelig kan opfattes som kommende tiders tegn. Den, som har lyst, er ikke uden anledning til at drømme.

Arne Garborg.

Sveriges moderneste digter

Carl Jonas Ludvig Almqvist,

født i Stockholm ²⁸/₁₁ 1793, død i Bremen ²⁶/₉ 1866.

Om en fremmed vil vide, hvilke de digtere har været, som til størst fuldkommenhed har krystalliseret den svenske folkeaand i digtets form, saa svarer enhver svensk: Bellman og Tegnér. Man nævner ogsaa Runeberg, skjønt man samtidig beklager, at han ikke helt kan kaldes vor. Ifald den fremmede ønskede en karakteristik af vore mest nationale digteres forhold til den tid, hvori de levede, saa vilde svaret sandsynligvis blive det, at Bellman afspejlede sin tid umiddelbart og ubevidst, saa som vandfladen tegnér det omgivende landskab, at han sang, som fuglene synger, uberørt som de af tidens spørgsmaal. Tegnér kunde paa den anden side karakteriseres som det rigeste, mest fuldtonende udtryk for sin tids kultur, sammensmeltet med vort folks nationalfølelse.

Men ifald den fremmede vilde vide, om Sverige ikke har eiet nogen digter, som med vingede skridt har gaaet fremom tiden, som har oprørt den med dybe problemer, som har profeteret om fremtiden med et grænseløst haab — da stod vi stumme, om vi ikke kunde svare: Almqvist.

Og om den fremmede videre spurgte: hvilke af eders nu levende digtere er repræsentative for de aandelige strømninger ved seklets slutning? da skulde vi nævne snart den ene, snart den anden blandt vore yngre digtere som udtryk for en eller anden side af tidens liv. Som dens mest mangesidige repræsentant skulde utvilsomt Strindberg blive fremholdt. Den svarende skulde antagelig ikke undlade at paapege den dybe lighed, som ved siden af megen ulighed findes mellem Strindberg og Almqvist, og som skulde gjøre en sammen-

lignende studie over disse to digtere overmaade interessant. Men om den fremmede da fortsatte: De mener altsaa, at Strindberg er den af eders moderne forfattere, som gir det rigeste udtryk for hele den nu ved aarhundredets slut frembrydende nye tidsaand? — da skulde — om jeg var den, til hvem spørgsmaalet rettedes — svaret lyde saa: Nei, søger De udtryk ikke bare for det værende, men ogsaa for det vordende — da er nok fremdeles den for hundrede aar siden fødte Almqvist vor moderneste digter.

En saadan paastand kræver beviser, og det er disse, jeg her i nogen mon vil søge at give. At levere en psykologisk og litterær karakteristik, grundet paa Almqvists livsforhold og litterære verker, er derimod ikke meningen.

I.

For dem, som muligens ikke kjender til Almqvists skjæbne, er kanske nogle øiebliksbilleder af hans liv ønskelige.

Vi ser da i aarhundredets første tiaar et arbeidsværelse, fyldt med boghylder og blomster, hvori en blid, sølvhaaret olding med stolthed iagttager en gut med dybe øine, som sidder hensunken i hans bøger og manuskripter. Oldingen er bibliotekar Gjørwell, som drømmer om, at dattersønnen, den lille „Ludvic“ skal fortsætte det historiske samlerarbeide, hvortil morfaderen trofast har egned sit liv.

I tyveaarene træder vi ind i en bondestue i Vermland. Vi finder der et ungt nygift par. Hustruen spinder ved ilden, manden, netop indkommen fra jordbrugsarbeidet, sysler med pen eller bog. Han er „dannemanden Love Carlsson“, flygtet fra konventionalismen til naturen for saaledes at „forme livet i en eneste retning“.

I trediveaarene ser vi den samme mand som leder for Sveriges reformundervisningsanstalt, Stockholms nye elementærskole, omgivet af en discipelskare, som under hans geniale, menneskelige opfostringsmetode for første gang erfarer, at man kan være lykkelig i en skole, at en lærer kan fylde dens sale med underbare syner og sjælen med store tanker. Denne lærer var rektor C. J. L. Almqvist, anset og hyldet ikke blot som den udmerkede skolemand, men ogsaa som den paa høiden af sin produktionskraft staaende geniale digter, i høi grad nydende sin samtids beundring og tillid.

Under fyrtiaarene finder vi samme mand, tvungen til at tage afsked fra sit rektorat, arbeidende med sin pen i „Aftonbladet“,

som dettes første mand næst efter L. J. Hierta. Men ikke alene som journalist, men gennem litterær masseproduktion, gennem al slags kraftspildende arbejde — karttegning, noteskrivning, korrekturlæsning, renskrivning — søger han livsophold for sig selv, hustru, søn og datter. Svenska akademien synes ikke at kjende til denne kamp for tilværelsen. Men en biskop sagde tilsidst til kong Oskar, at Sveriges største geni ikke burde sulte ihjel, hvorpaa fulgte en — udnævnelse til regimentspastor.

I aarhundredets midte — i juni 1851 — ser vi en fiskerbaad i Øresund, under en storm saa sterk, at det røde seil ofte forsvinder mellem de oprørte bølger. I baaden sidder en bleg, skjælvende mand, stedt paa flugt fra sit land, en mand, hvis navn da var paa alles læber, oftest med onskabsfuld skadefryd, som „forfalskeren og giftmorderen Almqvist“.

I Amerikas storbyer som i dets skove, ved Niagara som paa Gettysburgs slagmark, streifer pastor Gustavi omkring under et alt prøvende emigrantliv. Men midt i sekstiaarene kommer der en gammel mand til Bremen. Stille og nøisom lever han der, syslende med sine bøger og papirer, en hvidhaaret, ensom olding, som, da han blir syg, sendes til et offentligt hospital, hvori han indføres i bøgerne som professor Westermann, og hvorfra han som død føres til fattigkirkegaarden.

Forunderlige modsætninger! Og dog findes der, fra den lille Ludvic, som allerede grublede paa livets og dødens gaader, til den graanedede gamle, en temperamentets enhed, saa ubrudt, at det er denne enhed, som — hvor paradoxalt det end lyder — gjør Almqvists liv til bare fraktioner.

II.

Ingen svensk digter har mere mangesidigt belyst og forklaret sit eget temperament, sin maade at digte paa, sine tanker om kunst, end Almqvist. Han har gjort dette dels i særskilte afhandlinger, dels gennem de samtaler, som føres paa jagtslottet i Nerike, hvor hofmarskalken Hugo Löwenstjerna samler sin ungdomsskare og den underlige nabo fra Råbäcken, Rikard Furmur, som læser op de digte, som tilsammen danner Tørnrosens bok,¹⁾ digte som Rikard under samtaler med sine tilhørere ogsaa udlægger.

¹⁾ Tørnrosens bok, vor svenske Decamerone, begyndte — skjønt delvis skrevet før — at udgives 1832 i den ældre duodesudgave, som udgjør 14 dele; siden udgaves imperialudgaven i 3 dele. Disse to udgaver indeholder imidlertid for det meste forskellige arbejder. Der er sammenført romaner og noveller,

Almqvists bevidste bestræbelse i kunsten er at ophæve alle bestemte former for de forskellige digtarter, epos, lyrik eller drama; at finde nye for hvert digt aldeles særegne udtryksmaader. Han har saaledes lyrik uden rim eller metrum, stemningsdigte paa prosa, dramaer, hvor følelsens, ikke handlingens, udvikling er det væsentlige. Han søger en stil, som stadig skal veksle, fordi den bør modulere sig efter hvert nyt emnes egen tone. Jo mere stil og emne saaledes er blevet til et, des mere egte er kunstverket, og det bedste bevis paa, at dette har faaet sin særegne, karakteristiske form, er dets uoversættelighed. Den som en fin duft udbredte stemning, den er det betydningsfulde, ikke hvorvidt digtet har lokal- eller tidsfarve, om det følger lovene for lyrik eller dramatik. Den egte kunstner faar den egte skønhed som en gave: et gudommeligt lyn træffer den udvalgte, og han adlyder. Saaledes blir hans skaben sand kunst; ellers er det bare en unaturlig kopi efter en, kanske i hver enkelthed rigtig gjengiven, virkelighed. Livet er indgivelsens indhold. Den som ser dybt ind i tilværelsen, ser denne i en saa ædel skikkelse, at den overgaar alt kunstmageri. Intet i naturen er lavt, intet høit i og for sig, naar det sees fra den kunstneriske horisont. Kunsten gir den høieste aabenbarelse af livet, ja den eneste fuldt oprigtige. Men ser man ikke det hemmelighedsfulde, underbare i livet, da blir kunsten mager, en falsk realisme. Ser man ikke naturen, saa falder man ind i konventionelle betegnelser, kunstlede symboler, en falsk idealisme. Kunstneren skal vogte sig for at bringe sin skaberdrift ind under refleksionen; han bør ikke arbeide for noget maal, bare selv være ædel; da kommer hans kunst til at bæres af ædel inspiration. Kunstneren er selve modsigelsen: han er planløs — dog stemmer

lyriske, episke og dramatiske digte, religion og estetiske afhandlinger samt musikalske kompositioner. Denne bog, den 1821 skrevne, men først 1839 udgivne *Amorine*; den 1845 udkomne *Monografi*, som ved siden af ypperlige afhandlinger indeholder en del af Almqvists svar til Upsala domkapittel (hvorhen han blev kaldt 1842 for at svare for sine religiøse og etiske kjætterier i *Marjam* og *Det gaar an*); romanen *Tre fruar i Småland* og nogle blade her og der i de øvrige arbeider — det er hvad man maa gaa igjennem, ifald man vil trænge til det centrale i Almqvists digtning og idéer. Den hidtil fuldstændigste bibliografi over hans verker findes i *Almqvistiana*, et bibliografisk arbejde af J. A. Almqvist, som udkom 1892. Almqvists arbeider turde gaa til omkring 150, og dertil kommer en stor mængde artikler i *Aftonbladet* o. a. I *Lysanders* udgave af hans Valda skrifter mangler nogle af de arbeider, som er mest karakteristiske for Almqvists anskuelser, men alle de fra kunstnerisk synspunkt betydeligste er medtagne.

alt, og jo mere han giver sig hen i inspirationen, des mere helt skal han fornemme saligheden ved at skabe. I sit lille, dybt personlige digt Skaldens natt har Almqvist udtalt, hvad han inderst har følt som det kunstneriske ideal. Han skildrer, hvorledes han i stor angst og afmagt i nattens mørke hørte en stemme, som sagde: „Vælg! — Vil du være sterk, saa vælg den sterkes lod, hvilken er kamp og ingen ro. Med alt skal du have at kjæmpe: intet om kring dig paa jorden skal du finde til pas, men bestandig skal du ville stride derimod. — — Men vil du være et lam, saa kom til mig. Da skal du have fred, uskyld og ro hos mig, i mit rum. Jeg skal omslutte dig, og du skal ikke drages af søndringen, ikke slides af smaahedens verk.“ — — Herre! svarte min sjæl og sank sammen — kunde jeg faa være et lam, som du siger.

— — Da slap jeg i mit sind alt, og jeg sagde: Alt maa være og gjøre som det vil. Og samme røst sagde ham videre: Kom blot ihu at staa paa intet og at støtte dig til intet. Da skal intet røre dig, og du skal selv intet eie; men du skal faa magt med alt. Du skal ikke faa magt til at eie det; thi du skal intet besidde og paa intet staa. Men du skal faa den bedste af al magt, som er at lege. Ved disse svar sank mit hoved ind i en lysegul sky, og jeg tabte universerne. Men da jeg vaagnede og stod op, da var jeg glad. Kunsten vaagnede da ny inden i mig, og i hvid skjønhed saa jeg den yndefulde. Død var nu døden, og blot livet levede for mig. Jeg hørte tordenen træde paa skyerne, og den forfærdede himmelhvælving bredte sine vinger skjælvende over jorden. Men jeg lo og sagde: Lynilden er vakker. Regnet fossede i styrtskurer over landet, alt faldt, smeltede bort og druknede. Jeg blev ikke vaad. Storme ilede gennem skog og eng, dyrene flygtede, og menneskene frøs til marv og ben. Min haand var varm, og jeg malte. Blomster saa jeg knoppes, blomster saa jeg visne. Jeg malte. Børn saa jeg vokse op til gutter og piger. Pigerne saa jeg blomstre op til kvinder, skjønnere som livets roser: jeg saa dem siden ældes, jeg saa dem visne og forgaa. Gutterne saa jeg blive mænd, jeg hørte dem tale klogt og skarpt, jeg saa dem siden ældes, saa dem blegne og graane. Men jeg vedblev at være den jeg er og har været: intet. Jeg maler blot.“

Almqvist malte dog ikke altid ureflekteret. Hans mest geniale skabelser er visselig født umiddelbart af hans rigt opfindende paa samme tid som dybt indtrængende fantasi. Skikkelser som Ramodo Marinesco, som Tintnuara og mange andre er barn af intuition alene, og refleksionen skulde her blot have virket forstyr-

rende. Ud fra hans væsens dyb vælder ogsaa den rige eiendommelighed i stilen, som henriver selv i de svagere af hans arbeider. Men for bare at tage et par eksempler: med bevidst og beregnet kunst har han i Drottningens juvelsmykke blandet den ypperlige farve fra Gustav III's tid og brugt den som baggrund for sin Tintomara. Omsorgsfuldt studeret er den udsøgt fine, kvindelige brevstil i novellen Araminka May og i Amalia Hillner, ligesaa vel som bevidst kunst har forlænet Arthurs jakt med skogsdybets grønne lys og den fra jægerhorn tonende sagaklang, og den har ogsaa svøbt den svale svenske sommerluft omkring hans folkelivsskildringer. Men kunsten hos Almqvist kommer som en lykkelig slump, blandt andet derfor, at man mellem de stunder, da han var „i rubinlune,“ og ædelstene dryppede fra hans pen, eller de stunder, da han med udsøgt omsorg sliber og indfatter disse ædelstene, er nødt til at følge ham lange stykker, hvor han bare har overhældt sine ark med strøsand. Det var ikke alene nødvendigheden af at skrive for brødet, som hindrede Almqvist fra at naa den helt udviklede kunstneriske evne. Den samme temperamentets eiendommelighed, som gjorde at Almqvist aldrig blev en helstøbt karakter, laa ogsaa iveien for hans naaen frem til en helstøbt kunst, nemlig hans ubetingede tro paa intuitionen. „Saa maler jeg, thi saa morer det mig at male“ — dette var Almqvists inderste princip, naar han digtede, saavelsom naar han handlede. Men intuitionen alene har sjelden skabt fuldlødige værdier, være sig i kunsten eller i livet.

Enhver som er fortrolig med det gaaende aarhundredes nye romantik, fatter øieblikkelig de mange berøringspunkter mellem denne og Almqvists her ovenfor, af hans egne ytringer sammenstillede, meninger om kunsten. Det skulde synes, som om Almqvist maatte være en modstander af den moderne symbolismes bevidste bestræbelser og utrættelige arbeide for at fuldkommengjøre fremstillingens kunst. Men naar Almqvist, bevidst eller ubevidst, søger at naa en vis virkning, da er det den moderne symbolismes midler han bruger. For blot at nævne nogle eksempler søger han som Maeterlinck gennem ensformige gjentagelser og lange pauser at vække eller forhøie en vis stemning. Han anbringer et lidet realistisk træk, for at det skal virke som modsætning til skildringens høitstemte tone. Han søger de udtryksfuldeste, ualmindeligste billeder, omsorgsfuldt valgte, særegne epiteter. Almqvist var saa afhængig af sensationens og fantasiens samklang, at han helst skrev visse scener med sort, andre med rødt, andre med blaat blæk, og han beklagede ikke at have blæk i alle farver. Man møder hos ham utallige udtryk, som man

kan sætte ved siden af lignende hos nyromantiken, saadanne som „silkesorte blikke,“ øine som „glimter med en fin, mørk tone, som naar himlen laver sig til vaarregn,“ eller skildringen af den franske elegance saaledes: „ikke rødt — ikke sort — ikke heller hvidt . . . det er noget lysegult. Ikke som guld alligevel. Men har du seet den smidige raasilke“ . . . Han ser et „underligt grønt“ hvile over visse hændelsers stemning, andre ter sig i „graa eller rødbrun ubehagelighed,“ medens atter andre skifter i violet eller kanelbrunt eller er omgivne af blaåt. Naar han lader farver gaa over til toner, fornummer toner som farver, og farve eller tone siden blir duft, og duften gir smagfornemmelser som af saftige frukter, da viser han just den evne til at nyde gennem det tilsvarende, som er et af symbolismens kjendetegn. Blot mangel paa plads, ikke mangel paa stof hindrer mig i at mangedoble beviserne for det udpræget moderne i denne side af Almqvists digterbegavelse. Før Wagner drømte han om en fremtidens kunstform, som skulde være indbegrebet af al kunst, være poesi, musik og maleri paa en gang. Selv ubekjendt med alle kompositionens love ligesom med noterne, men af naturen dybt musikalsk, lod han sin stemning flyde ud i melodi, naar ordene ikke rakte til for at give den udtryk. Han vil ikke anvende de udslidte poetiske billeder og søger at skabe nye i de opbrugtes sted, men beklager at saa mange ord fra naturens verder savner en høi tone og saaledes blir ude af stand til at vække en musikalsk stemning.

Om vi med faa ord søger at sammenfatte maalet for Almqvists kunstneriske bestræbelser, saa var det at sprænge de fastsatte grænser mellem de poetiske former, mellem kunstens ulige omraader ligesom mellem sanseindtrykkenes, men fremfor alt mellem livet og kunsten. Sit haab om en ny tid for kunsten, „da nye roser skulde blomstre,“ grunder han paa haabet om, at kunsten skal blive dyrket som religion. Alle livets hellige ytringer, arbeidet, skjønheden, kjærligheden, er blade i den mystiske verdensrose. Af denne rose skulde hans eget livsverk Tørnrosens bok, med dens fra alle lande, tider og livsomraader hentede emner, være et symbol. Thi digteren taler helst gennem symboler: saadanne „meninger under“ spreder glæde og et vidunderligt lys i hans sjæl. Man forstaar tilværelsens billeder i samme grad som man er en ren natur, en som lever det sande kunstnerliv. Skabe behøver man ikke for at være kunstner. Man behøver blot se paa livet med uskyldsblikke, saa som barnet og kunstneren ser. Da lever man i det hele, eier et vidunderligt samliv med verdensaltet. Da blomstrer man i fuld

væsensenhed, da feirer man den sande gudstjenese, den, hvor man „ofrer roser for Herren.“

Dette syn paa kunsten, som var vokset ud fra Almqvists inderste personlighed, var aldeles et med hans livsanskuelse for øvrigt.

III.

En bevidst reaktion mod oplysningstidens usammensatte opfatning af menneske naturen, det var det mest betydningsfulde hos romantiken, som søgte sig bort fra overfladen og ned til de hemmelighedsfulde dyb i menneskenaturen. Romantiken havde en anelse om alle de vidunderlige foreteelser, som fysiologien og psykologien i vore dage udforsker. Viljens og erindringens sygdomme, de hypnotiske fænomener, ytringerne af det ubevidste sjælsliv, forbrydernes sansernes subjektive fysiologi, dyrenes sjælsliv sammenlignet med menneskets, alt dette og utallige andre omraader for videnskabelig forskning danner jo underlaget for mange af nutidens litterære frembringelser. De emner som romantiken i aarhundredets begyndelse behandlede udelukkende fantastisk, opsøger nutidens dekadenter ofte med en sygelig interesse, derfor at de selv føler sig paa samme vis syge. Almqvist hadede i høi grad vor tids dybe bevidsthed om sammenhængen mellem de kropslige og de sjælelige foreteelser, om alle de punkter, hvor det normale og det unormale flyder over i hverandre. Men det som lokker Almqvist i den sjælelige patologi er forhaabningen om i det syge, dybest inde, at finde et nyt „sandhedens evangelium.“ Han overførte paa kunsten den ytring, at den som graver et stykke end i jorden finder bare et sort hul; den som graver dybere, finder himlen. Romantiken, saavel i seklets begyndelse som nu ved dets slut, lokkes af det underbare, fremfor alt fordi det fører bort fra virkeligheden. Almqvist gaar igjennem det underbare for at naa frem til en dybere forstaaelse af virkeligheden.

Det som forbinder Almqvist med romantiken er, foruden det nys antydede psykologiske dyb, den stærke individualisme ligesom ogsaa den panteistiske retning i hans livsanskuelse. Nutiden forsøger bevidst, hvad man i aarhundredets begyndelse forsøgte halvvaagen: at bryde sig igjennem grænserne mellem krop og sjæl, mellem liv og død, mellem sanser og aand, mellem sanserne indbyrdes, mellem menneskeligt og dyrisk, mellem det normale og det abnorme, mellem den hedenske og den kristne livsanskuelse. Mod en ny livsanskuelse, som man allerede har kaldet monisme, længter

den under dualismen lidende tidsbevidsthed, fra længselen efter en verdensforklaring med enhedens præg kommer tidsaandens nyvaagnede had til specialisering og analyse, dens forkjærlighed for syntesen, helhedsanskuelsen. Det er den lidenskabelige styrke, den ubrudte følgerigtighed i Almqvists bestræbelser efter at naa frem til monismen, som gør ham til vor moderneste digter. Denne bestræbelse er hjertet i Tørnrosens bok, hvori Almqvist vilde „speile hele verden,“ og som derfor, efter hvad han selv siger, paa en gang er „tone, farve, duft, graad, latter, poesi, religion, filosofi.“ Og i samme grad som det virkelig er lykkedes Almqvist at flytte løbet helt ind i sin digtning, at finde enheden i det mangfoldige og det mangfoldige i enheden, i samme grad er han naaet op til de virkelig store digteres højde, for hvem bestræbelserne efter at naa en helhedsanskuelse, og derigjennem udviskning af alle skarpe grænseforskjelligheder mellem de ulige livsomraader, altid er det kjendtegnende. Men Almqvist bar i sit væsens dyb den dualisme han bekjæmpede, og denne hindrede ham i nogensinde fuldt at naa frem i sin helhedskamp.

Almqvist havde gennemgaaet en til vanvid eller selvmord grænsende strid med dualismen i sit eget indre, som han tilskrev sin fødsel i et ægteskab, som var et af dem, han senere kalder uægte: et saadant hvor al sympati savnedes mellem ægtefællerne. Moderen, som han dybt elskede og — da hun i hans trettende aar døde — dybt savnede, skildrer han som en mild, naturelskende sonderling, som drømte med Rousseau i alle tyste skoge. Faderen, krigskommissær Almqvist, var den praktiske nyttes, den skarpe forstands mand, og disse ikke gennem kjærligheden sammensmeltede modsætninger gik i arv til sønnen. Han beherskedes vekselvis af, hvad han kalder den fædrenearvede „revisorsjæl,“ vekselvis af den fra moderen arvede digtersjæl. Denne saa personligt følte dualisme skjærpede hans blik for hele den ham omgivende dualisme, i naturen, i samfundet, i kristendommen, hvor han tidlig mødte „den forfærdelige Kristus,“ som med kravet alt eller intet stod ubevægelig stille spærrende ham veien ud til fri, fuld livsnydelse, fri, fuld individuel udvikling. Tilslut blev Almqvist færdig med omdannelsen af sine begreber om Gud og Kristus, saa som han behøvede dem for sin religiøse følelse ligesaa vel som for sine personlige frihedskrav. Det lykkedes ham at slide en flig af, hvad han kalder verdenstrevlen for dermed at forbinde sine saar. Denne flig er den umiddelbare andagt. Gjennem den bevarer han for sig „et liv over problemernes liv.“ Dette liv er ren kjærlighed. „Den spørger ikke, den er.“

Men striden, som længe for ham borttog solens glans og sommerens grønske, havde vakt hans rædsel for mørke, ukjendte dybder i hans eget væsen, paa samme tid som den havde gjort ham vidende om, at inspirationen og forbrydelsen i naturens dunkle urgrund havde sammenslingret sine rødder; at i geniets fodspor gaar dets „lumsk lignende spøgelse, den hvidklædte nattevandrers, galskaben.“ Det er styrken i denne viden, som gir det moderne præg og den vilde kraft til den ungdomsbog, som altid blev hans kjæreste verk, *Amorina*. Denne bog er paa en gang hans Werther, hvori han ligesom Gøthe digter slut paa et gennemlevet udviklingstrin, og et kaos, som indeholder meget af det stof, han siden digterisk udformer. Hvad han først og fremst gennem *Amorina* vil udtale, det er den iagttagelse, som nu er en alment erkjendt sandhed, at forbrydelser ofte er arvede eller gennem fysiske anomalier paadragne sjælsygdomme. *Amorina* er saa lidet det planløse vanvid, som samtiden tog den for, at Almqvist allerede forinden havde skrevet en afhandling, om, at fængslerne burde betragtes som sygehuse for sjælen, hvor man med idel milde midler burde stræbe efter at genoprette forbrydernes aandelige sundhed. I *Amorina* har Almqvist skildret et overmenneske, men med mordmani, som af fader 'og moder er skabt til en efter blod „evigt tørstende kilde.“ Almqvist gjør her et bevidst angreb paa viljens frihed, stiller efter sine egne ord „en kvas sværdsod paa menneskehedens ømmeste nerve“ — samme nerve som endnu skjælv af smerte i ham selv. Saa langt før sin tid var Almqvist, at *Amorina*, (hvis første udgave hans farbroder biskopen havde ladet makulere) 1839 vakte ringe opmærksomhed, mens man kastede sig over Det gaar an, som sammenlignet med *Amorina* er en barneleg.

I *Amorina* er det især gennem bogens heltinde Almqvist udtrykker den anden side af sin livserfaring, hvorigennem han havde tabt troen paa viljens frihed. Den natur Almqvist havde arvet efter sin moder, var en indadvendt, hvor dyb kvietisme var det herskende træk, en natur, som var bare „gemüth.“ I en saadan natur blir stemningen alt beherskende, viljen ytrer sig blot som instinktive impulser. Alt det umiddelbare blir betragtet som den hellige livskraft, blir den „indre varmes lys,“ som klarest oplyser forstanden. En saadan natur er med nødvendighed rig paa mystik, den slags dybe mystik, som træffende er blevet betegnet som barnesind rettet mod verdensaltet. For mystikeren er hver enkelts intuition den eneste vei til sandheden. Og denne vinder ikke i styrke, derigjennem at man bringer ind under bevidsthedens lys det, som intuitionen

umiddelbart har givet. Nei, det høieste liv er efter Almqvist at være ubevidst som en lyre, hvis strenge Gud rører — et billede som næsten ordlydende findes hos Shelley som udtryk for dennes panteistiske følelse. At være indesluttet, gjemt inde i det hele, at lade tanken dø, at være useet af sig selv, at synke ned i den unævnelige tyste grund, det er den høieste kraft til aandens lægedom,“ Almqvist blir aldrig træt af saaledes at gjentage ubevidsthedens, umiddelbarhedens sakramentale betydning, og ogsaa i denne henseende er han samtidig med vort ubevidsthed og umiddelbarhed attraaende sekelslut. Hele mangfoldigheden af samtidens eiendommelige sjælelige foreteelser hviler yderst paa menneskenaturens længten fra overrefleksionen og sønderplukningen, fra videnskabens skarpe dagslys tilbage til livsmysteriet, den dunkle muld, hvor aanden maa have sænket sin rod for at kunne blomstre.

For den sjæl, saaledes smelter hen i alnaturen, som blir denne besjælet. Saa gir Almqvist narcisserne frihed og tanker, rubinerne forestillinger, „hvorefter de i sit indre udfører det eviges purpurdigt;“ skogens duft forbauses over den luft, som kommer dem tilmøde fra havens urter. Birken er udmarkens kunstner, havørnen er et digt, svævende frem paa dunkelgraa skimrende vinger, et Guds digt. Thi Gud kan ikke selv fornemme sit eget dunkle væsen, men vil opdage det. Derfor stiller han sine følelser og tanker frem for sig, og alle tilsammen udgjør de verden. Dens skiftende foreteelser er de billeder, maleren bag skyerne maler for at staa belyst, forklaret for sig selv. Alt i naturen blir saaledes for Almqvist ytringer af det guddommelige. Men jo nærmere mennesket staa det guddommelige, des mere oprindelig er han, des mindre selvbevidst. Derfor blir det dyriske, det barnslige, det folkelige, det kvindelige, det artistiske for ham det mest umiddelbart guddommelige. Særskilt i denne tid med de utallige kampe, som sig imellem søndrer menneskene, og efter den strid, som refleksionen bragte ind i Almqvists eget væsen, fandt han, at den dyriske maade at være til paa gav et harmonisk indtagende billede af en høi enighed med sig selv.“ Sin drøm om en fuldkommen ophævelse af al søndring gir Almqvist frem i sin mest troldske fantasiskebelse, sin Tintomara. Han har optaget mystikens tanke om et animal coeleste, naar han former dette væsen, som snart virker som en yngling, snart som en ung pige, snart med menneskets, snart med dyrets færdigheder, men som just derved, at det staaer over alle begrænsninger, altid og til alle meddeler indtrykket af en „underbar vaar, en uefterlignelig lethed og krystalklarhed.“

Af denne dyrken af instinktlivet som fællesskabet med Gud følger, at Almqvist opfatter som den største synd af alle det at krænke sit væsens dybeste trang, „at bryde sønder sin karakters første grundlægning.“ Syndefaldet i verden, det som har slidt tilværelsen i stykker, var at refleksionen dræbte umiddelbarheden, at koventionalismen forvirrede instinktet. I det lille digt *Skønhetens tårar*, som Almqvist mener indeslutter alle hans andre, lader han en fræk jætte gennem verdensrummet forfølge en flygtende nymfe; jættens haarde haand saarer nymfens pande, en bloddraabe flyder sammen med hendes øies taare, og denne draabe, som ikke helt og holdent kunde stige, nedtynges som den var af det dunkle blod, men heller ikke falde, løftet som den var af det klare vand, hænger endnu svævende i rummet, og

„Denna tår är verlden, hvori du bor, min vän.“

Forsoning for den saaledes i selve livets grund bundende dualistiske splittelse eller omvendelsen fra jordisk til himmelsk sindelag, den sker ved at blive som børn igjen. De voksne skal lære at glemme: alle topperne af deres detaljkundskabs indhold, som refleksionen har splittet, bør smeltes ned, saa at deres dannelse erholder helhed, enhed, kraft, ubrudt livssyn. Spidserne jævnes, men massen af deres indhold blir igjen som „instinkt for anden gang.“ Saaledes er, efter Almqvist, en ægte menneskelig dannelse. Visheden om selv at eie denne anden natur, fra splittelsens og tankens uro at have naaet frem til den hele livsanskuelses fred — den var hans inderste kraftkilde. Den hjalp ham til „at bære slavebyrder og le;“ den var hans ledsager i landflygtigheden, hans trøst i lidelsen. Med aldrig svigtende følgerigtighed byggede han sin subjektive retsopfatning paa denne sin mystisks enhedsfølelse med det guddommelige, den helhedsfornemmelse, som hos ham var „ikke blot en tankemaade men en ild.“

Det er den fulde følgerigtighed, den hensynsløse anvendelse af denne ene grundtanke, som mere end noget andet gør ham til vor eller snarere næste aarhundredes samtidige. Ligesom Tolstoy paa mange punkter staar anarkismens samfundsopfatning nær, finder man i Almqvists religiøse afhandlinger (*Hälsans evangelium*, *Lifvets hjälp*, *Människans stöd*) i hans tanker om forbryderes forbedring, i hans skildring af forbrydere (f. ex. *Målaren* eller *Tre fruvar i Småland*), at han gir lignende svar paa samfundsproblemet som Tolstoy og anarkismen. Hans egne lidelser under økonomisk tryk, hans følelse af det demoraliserende i dette tryk bragte ham til en tid at omfatte socialistiske utopier (se f. ex. de i

litterær henseende svage Purpurgrefven og Silkesbaren). Men hans individualisme vækker snart hans mistro til alle foreninger og selskaber, og blot et personligt liv i godhed har efter hans mening magt til at gjøre andre gode.

Han ser tilsidst onde magter saavel i partier som i programmer. Aristokrater og demokrater er, trods dragternes ulighed, begge menneskenes fiender. Fromme ledere behøves for at berede vei for Kristi anden tilkommelse, gennem at bortarbeide „alle hedenske begreber om „rex, lex, grex.“ Kristi andet komme indebærer mildhedens seier, thi „menneskets ypperste kraft af Gud er mildhed, som er kjærlighed og forstandighed.“ Mildheden skal gjøre alt „friskt, ordentligt, gladt, fredeligt.“ Kristus var forsoneren blot i den mening, at han ofrede sig for det heles sundhed gennem fuldt at vise kjærlighedens væsen. Han blev saaledes paa dette omraade den frelsende ungdomskraft. I Marjain havde Almqvist rettet sin satire mod den paulinske kristendom, og da han i Bremen læste Renans Apostlerne, skrev han i margen udtryk af glæde over at gjenfinde sine egne tidligere tanker om Paulus hos Renan. Naar Almqvist, talende til Gud, udbryder: „Jeg elsker din stakkars søn og dine andre sønner,“ saa udtrykte han sin inderste følelse. Hans datter fortalte mig, at hun mere end en gang havde seet ham briste ud i taarer af medfølelse med Kristi store ensomhed paa jorden.

Almqvist havde imidlertid en altfor dyb bevidsthed om tilværelsens disharmoni for, som overfladiske nyskabere, at tro, at den alene beroede paa ydre forhold, eller at den skulde komme til at ophøre gennem nogen vis sandheds absolute seier. Men han drømte om en sluttelig forsoning, hvor tvangen at forsage var støbt sammen med evnen til at begjære, saa at disse to, nu fiendtlige magter tilsidst var blevne et. Han udtaler den ene gang sin skepsis ligeoverfor „det verdenskjendte æventyr om det gode,“ en anden gang erkjender han — som i Ormuzd och Ariman — at „godheden i from, foragtet, naragtig skikkelse“ var den, som saaede korn i den frysende jord og huggede planken til hus, eller med andre ord, at den umuliggjør menneskelivet under jordens vilkaar. Godheden, ogsaa i den usleste dragt, er den, „som alene samler, hvor alt adspreder, som alene bygger, hvor alt forøder“ — men umiddelbart derpaa udbryder han:

Ack och ändå
Hvarför är den goda dum —
Hvarföre den kloka ond —
Hvarföre är allt en trasa —

I hele hans digtning, i dens mest glimrende, geniale fantasier, saadanne som *Ramodo Marinesco*, i de enklest folkelige, de mest idylliske, saadanne som *Kapellet* — overalt er det forbrydelsens eller lidelsens gaade, som rører sig paa dybet af hans sjæl. Han gaar irecte med tilværelsens grund og spørger sig selv, om Gud er ude af stand til at danne livet anderledes, eller om han ikke vil det, og i sine øieblik af den dybeste angst udbryder han om det høieste væsen: „Jeg vilde falde ned fra det med alle mit væsens kræfter; jeg vilde elske, jeg vilde forintet af hengivenhed for det, af begjær dertil, af evig og uforbrændelig lue dertil! Jeg skulde ville dø for dets liv, at det maatte leve.“ Men dets gaader kan han ikke gennemtrænge, og allermindst den, hvori hans skabende fantasi, hans følelse, hans gennemtrængende refleksion fra hans tidligste ungdom med brændende lidenskab har fordybet sig: forbrydelsens mysterium. Idet han sammenligner menneskenaturen med en damaskesdug med dens matte og blanke figurer, udbryder han: „Gud vær. Men spørg alligevel ikke, hvordan han gjør med forbryderens slyngninger for at faa dem til blomster. Han svarer dig ikke paa saadanne spørgsmaal.“

Fra bevidstheden om, at alt her er i trevler, at „intet er helt udenfor det hele,“ at det „storartede narreri, som kalder sig filosofi,“ ligesaa lidet som religionen eier noget svar paa livsgaaden, vender Almqvist sig mod evigheden. Hele vort liv paa jorden er blot et liv paa forsøg; her gaar vi i mørke og bør derfor „elske og hjælpe hverandre; thi lyse hverandre kan vi ikke stort.“ Vor eneste mulighed for at forstaa alt i verden er at have en fast tro paa et liv efter dette. Døden blir da „det simpleste, korteste, enkleste af alt i verden,“ en grænselinie bare mellem to livsformer, og selv denne grænselinie har man ret til efter eget valg at springe over.

Almqvists verdensforbedringsplaner udmunder i, at alle skal være sande kristne, d. v. s. møde hverandre med godhed og derigjennem overvinde det onde. Alle skal arbeide under enkle naturlige livsforhold; gennem alles flid og alles lykke skal selv det onde menneske blive frisk og forbrydelsen ophøre af mangel paa næring.

Ligesom for Tolstoy og anarkismen blir ogsaa for Almqvist det lovbestemte, styrelsen det fremfor alt skadelige. Med en etsende haan skildrer Almqvist samfundsordenen og konventionalismen i Ormuzd och Ariman. Den velmenende Ormuzd reglementerer paa det omsorgsfuldeste for stat og familie, for kunst og natur, for landbrug og gadeliv. Ja han gaar saa langt i landsfaderlig omsorg,

at han — med biføiet model — giver tilkjende, hvilke slags roser som bør vokse, og i hvilke skoge nattergalerne under straf af regnskurer og torden — bør drive musik. Men Ormuzd's gode mening mislykkes. Thi endskjønt blomsterne, dyrene og menneskene om dagen „med ærbødighed tager imod de tusinde udveie til lykke, skjønhed og velgaaende, som han tilbød dem, saa om natten Om natten farer et forbausende væsen i mangfoldigt skiftende form omkring over jorden. Uden plan, uden hensigt, uden orden kom det, gik det, handlede det, og naaede sit maal.“

Dette hemmelighedsfulde væsen rokkede alle Ormuzd's planer, baade med kroppe og sjæle; det virkede saa, at deres naturs indre fagerhed slog ud i forhen ukjendt ynde — der hvor den hemmelighedsfulde havde fareet forbi, der var „tingenes virkelige indre vaagnet.“

Ormudz optegnede den ubekjendte i sin store bog over eu „mistænkelig person.“ Men den velmenende Ormuzd blev selv over hele jorden en miskjendt person Og den store almenhed, som adlød Ormuzd, var ikke glad. „Menneskene skulde været gladere, om man havde troet dem til en smule godt; om man havde ladet dem af egen fri vilje bære frem i lyset nogle frugter af forstand, kraft og godhed“

Hvad Almqvist her i satirens form udtaler, har han uden omsvøb sagt. naar han taler om forbrydelsens mysterium (Tre fruar i Småland).

— — „Det er gennem forbrydelse menneskeden har gaaet fremad, og hver ny dannelsesform har udgjort den fornemste dødsynd, som den foregaaende dannelsesform høiest af alt har forbudt og med hele sin magt, sin visdom, sin lovgivning søgt at hindre i alt, af den naturlige aarsag, at hver slags af kultur vil værne om sit eget liv og forebygge sin død. At lasterne har baaret eller bærer verden eller overhovedet har bevirket, at noget af vigtighed er blevet af, det er den sidste sandhed som en mennesketunge skal udtale; fordi der derefter ikke er meget igjen at sige Jeg mener paa ingen maade alle laster, eller engang de fleste. Jeg mener heller aldeles ingen smaafeil, smaa laster, smaa synder, men det som i vor tid betragtes som den største og fuldkomneste: selve dødssynden i aarhundredet. Det er ialmindelighed den eller de, for hvem tidsalderens hele dannelse skjælver og bæver som for sin egen undergang. Det er den eller de, som peger paa porten, hvorigjennem den nye form kommer; hvorigjennem menneskeheden stiger og udvider sig . . . Derfor korsfæstedes Kristus af jøderne,

fordi det, som han prædikede udvidede jødedommens grænser“ . . . Og han fortsætter, ved den indvending at han bør gjøre forskjel paa forbrydelser mod nogle menneskelige anskuelser og forbrydelser mod Gud, at han saa gjør, men at ulykken er, at „endnu ingen dannelsesform har været til paa jorden, som ikke har anseet forbrydelser mod sig som forbrydelser mod Gud. Og saadanne synder, saadanne laster har altid hver slags dannelse regnet til de største, de forfærdeligste de ubeleiligste i tidsalderen.“

Almqvist har her angivet sit særskilte kald: som Ariman at vække tingenes virkelige indre, at begaa tidens „store forbrydelse.“

(Fortsættes).

Ellen Key.

Munkaczy og Böcklin.*)

I somner i Paris svævede min vens raad om at skrive en artikel om ordet „malerisk“ mig stadig i sinde, naar min regelmæssige aftentur førte mig forbi en *bric-à-brac*-handel. Her kastede lyset, som stod i baggrunden paa et brunt bord, en sparsom „malerisk“ belysning paa sammenstillede gjenstande: blinkende, snoede kandelabrer, sterkt farvede kinesiske porcelænsfade, sønderrevne og lappede gobeliner. — og hver gang for den tanke gennem mig: dette er jo malerisk. Hvis jeg havde været flittig, saa var jeg gaaet hjem og havde skrevet artikkel. Men Paris er saa skøn og saa meget morsommere naar man ikke har artikler at skrive. Og jeg vilde vel heller ikke være kommet ind paa min vens thema, dersom ikke en notis i *Le Temps* havde mindet mig om det og alle erindringerne fra antikvitetsbutikken: Munkaczy maler paa et nyt gammelt billede.

Han er, som *Le Temps* berettede, i Luxembourg paa sit slot og maler der en pariser-strike, som han vil komponere af omtrent tyve modeller. Disse har han opsøgt blandt landstrygerne i Luxembourg, som han agter at male i deres sønderrevne eller lappede klæder (der er maleriske ligesom de gamle gobeliner). Han har allerede fundet et midtpunkt for sit billede (paa hvilket han vil lade falde en sterk lysstribe), i en skovvogter fra Redange, en pragtskikkelse. Og man kan allerede ganske godt forestille sig, hvorledes billedet vil se ud: hvor mørk baggrunden vil blive, hvor blege og hvide ansigterne.

*) Zukunft. 29. Decbr. 94. Sammenlign „Samtiden,“ Decbr. 1894.

Der vil bli fuldt op af knyttede næver, mørke øine, vrede bryn. En slags Klara Ziegler*) i forgrunden vil maaske symbolisere folkeraseriet, og ligeoverfor hende vil vel skovvogteren faa sin plads (og George Ohnet vil klappe i hænderne). Det vil under enhver omstændighed bli en meget dramatisk scene. I paranthes: Det undrer mig, at Klara Ziegler ikke omtales ofte nok; det forekommer mig, at hun hører nøie sammen med Piloty's skole. Ligesom i Ludvig XIV's tidsalder genierne fandt hverandre, som det i enhver blomstrende kunstperiode stadig viser sig, at ikke en enkelt kraft, men at flere samtidige kunstkrafter dukker op ved siden af hverandre, saaledes vil ogsaa Piloty's skole og Klara Ziegler evig blive at nævne sammen. Hvad vilde det münchenske historiemaleri være uden Klara Ziegler? Og hvad vilde Klara Ziegler være uden Pilotys drapperier og kostumer? Hun er alle personer i Germanicus's triumftog; vi gjenfinder hendes manér ikke blot i dette billedes Thusnelda, men endogsaa i alle mandsskikkelserne i dette billede, som fuldstændig foregaar paa theatret. Skade, at Piloty har malet det. Det burde være forblevet paa scenen. Men nu vil det aldrig forlade Münchens Pinakothek, og dets hovedopgave vil være at kaste et lys over dem, som har betragtet dette slags kunst som historiemaleri. Nu vender dette Piloty-maleri sig til andre subjekter, og saasnart emnet blir en strike, kaldes det et genre-billede; og hr. von Munkaczy, som maler det, er, selv om han i rum og tid var skilt fra mesteren, i ethvert fald i sin kompositionsmaade en elev af Piloty.

Han vil respektere de fattige luxembourgeres klæder i al deres torrevæthed, ja endog overdrive den. Dersom landstrygerens ansigt i forventningen om en frokost skulde lyse op, vil han sige til ham: Nei ikke saadan — rigtig ulykkelig, — — øienbrynene sammen — — Han vil komponere et vidunderligt billede, et „malerisk“ stykke ulykke, et kunstverk fuldt af glans og tone. Beundrerne — og det vil faa mange beundrere — vil ikke et øieblik tro paa det. Det vil være for dem som et skuespil, en theaterforestilling. Og dernæst, selv om interessen for den slags effekter skulde være minket i Europa, saa har man jo Amerika. I Frankrige repræsenteres denne type af Roybet og i Tyskland, Østerrige og Ungarn og for eksport af Munkaczy.

Man maa være retfærdig mod Munkaczy. Man maa indrømme hans store talent. Der maa ubetinget talent til at se saa rigt; rigt — det vil her sige — saa mættet i farve. Han er meget rigere end

*) Bekjendt tysk skuespillerinde, der især udmerkede sig i store heltindroller.

Piloty og en ligesaa god iscenesætter. Han behersker folkemængder som en dygtig regissør, der synes at bevæge sig, at skrike; man erindre kun det skrigende unge menneske tilvenstre i forgrunden paa hans billede „Christus for Pilatus“. Naar man tar i betragtning, hvor længe han maa holde armene i veiret, er han meget friskt og levende malet. Men for et vulgært billede med hensyn til besjeling, med hensyn til opfattelse! Der er en saadan grovhed og fladhed i fremstillingen, at det vilde ikke bli slettere, ja netop vilde blive saadan, dersom man vilde tillade skuespillere ved et marked at fremstille Christus i sin bod. Den karakterskuespiller, som skulde give Christus, vilde lave sig et høi pande og se „betydelig“ ud, sammenfatte alt det dybsind, han er istand til, og gjøre megen effekt i sin hvide klædning. Disse ordinære egenskaber er i Munkaczy's billede vistnok skjulte under et glimrende foredrag.

Og en tid lang udtalte man ligeoverfor denne Christus af Munkaczy Renans navn, i den grad forstod billedets entreprenør at blænde publikum. Han syntes at ha gjort typen for en ny Christus. Men han havde i virkeligheden intet andet gjort end at forbinde de forførende farver fra et med gamle stoffe fyldt antikvitetskabinet i baggrunden med iøjnefaldende og plastisk malte, omend ordinære skikkelser i forgrunden. Om man end negter ham enhver betydning, naar han gjør krav paa agtelse som maler af de største opgaver, saa vil man dog ikke kunne undlade at anerkjende hans brede foredrag, hans heldige reminiscenser for gamle billeder, hans temmelig gode gallerismag og til en vis grad undskyldte hans løbebane, fordi den ikke er uden en vis tragik.

Thi han hører til de malere, hvis virken hos os kunde ha været betragtet som udmerket, og som har udviklet og øget kunstsansen hos os. I en vis periode stod han — ved siden af flere andre — i forgrunden for vor interesse. Han, hvem vi nu tilbageviser som en gjenfødt Piloty, gav i en bestemt fase af sin (og vor) udvikling stof til anerkjendelse. Han fandt med sine billeder en varm modtagelse hos os, fordi han var i besiddelse af fortrin, som ingen anden maler viste os: Leibl overgik ham i komposition, om han end var svagere end ham i den kunst at male. En stor kunstnerisk kraft syntes opstaaet i ham. Dog blev man med tiden mæt af disse dystre og summariske billeder, skjønt vi kunde rose deres koloristiske fortrin, deres kraft og deres tilsnit, og skjønt en maler som Uhde blev hans elev, hvad der kan betragtes som et sikkert bevis paa lærerens begavelse. Hans bondebilleder fra Ungarn begynder allerede at tiltale os mindre, formodentlig, fordi man fra Paris, hvor Munkaczy var flyttet hen, vel van-

skelig kan gjengive et Ungarn uden schablon. Og saa kom Munkaczy ind i parisersalonernes verden, og hans billeder indrettedes derefter. De lysnede til og forsøgte at bli elegantere. Paa vendepunktet finder vi hans bedste billede, der fremstiller ham selv, idet han sammen med sin hustru ser paa et begyndt billede; modellen, en liden ungarsk pige, har han senere tilføjet.

Nu paabegyndte han rækken af sine interiører fra Paris: en dame, som er det eneste malte i billedet, sidder i en salon, der er for fuld, og hvor det vrimler af bladplanter, og hvor møblerne minder om antikvitetshandleren, — ensemblet er et receptmaleri med malerisk talent, — kjedeligt. Munkaczy gjorde heller ingen lykke med dem. De var paa den ene side for gode, for kunstneriske; de fortalte for lidet, gav ikke stof. Men paa den anden side var de ikke gode nok; de skjønnere, som Munkaczy var berettiget at tænke paa, ansaa ikke denne omtrentlighed for god nok til sine samlinger. Disse billeder indtog en uheldig mellemstilling. Og hertil kom en sørgelig ting: „Munkaczyværelset“ kunde ogsaa males af ringere malere, ja endog uden talent. Brozik forholder sig til Munkaczy som Koppay til Piglhein. Efterat Brozik i nødtørftighed havde kopieret Munkaczys matte glans i stuefyldingerne, kunde Munkaczy selv med modbydelighed forlade det af ham opfundne omraade.

Og nu, tænker jeg mig, kom det psykologiske moment. Munkaczy maatte videre. Han maatte se sin anseelse vokse, dersom han ikke skulde gaa tilbage. Det første forsøg lykkedes. „Milton“ blev et glimrende billede. Og saa længere frem: endnu større, endnu mere lærred, endnu mere reklame, — ogsaa gennem indholdet. Christus. Nyt atelier, det gamle for lidet, ned med murene. Tolv korrespondenter fra Ungarn sender breve om lærredets størrelse. Pesth var henrykt, Paris tænkte paa det en eftermiddag, Tyskland var — lad os sige — fuld af agtelse.

Saa fulgte en for alle, der har agtelse for Munkaczys talent, nedstemmende periode. Et mere beklageligt reklamevæsen havde man aldrig oplevet. Jeg tror, jeg en dag har læst i en avis, at han efter en frokost paa tolv retter vilde gaa til malingen af en tordenluft, som skulde beskjæftige ham i fjorten dage; man kunde faa se paa, hvorledes han begyndte, dersom man deltog i frokosten. Man tænkte fuld af vemod: maaske ikke den tid, da han endnu var en liden mand, men malte sine første bondebilleder, forekom ham lykkeligere end denne periode i ophidselse, da han bare var en stjerne for de fremmede og det fjerne hjem, som Paris gik koldt forbi? Imidlertid har han holdt sig oppe paa disse sensationsbilleder, og om han end ikke behagede

de bedre kunstdommere, saa gjorde han dog dybt indtryk paa de andre og paa en meget stor del af publikum. Ogsaa hans nye billede vil, dersom man tør slutte efter titelen, sandsynligvis gjøre lykke.

Titelen er, naar man tar hensyn til den udvikling, som det moderne maleri har taget, behændig nok valgt. Som en erfaren, rutineret mand søger ikke Munkaczy at svømme mod strømmen, men saavidt han kan, at være moderne. Et effektskykke fra den moderne verden, — det er hans thema. efterat alt, hvad „historisk“ heder, er udvisket af verdens interesse. Dette stof, der ligger for en maler som Raffaelli, vil Munkaczy nu søge at fremstille med sine udbrugte midler. Men han er udygtig til at gribe sujjettet; thi han aner ikke, at en strike i Paris ikke kan fremstilles paa et slot i Luxembourg efter modeller; han opfatter ogsaa dette stof — ligesom alt andet — udvortes. Alt? Ja, jeg tror det næsten. Mig forekommer det, at han ikke engang har forstaaet stoffet i sine første billeder, bondescenerne. Han er en refleks af tingenes maleriske skin. Og jo mere selve gjenstandene interesserer os, desto mere opdager vi hullerne i hans fremstillingsmaade. Man kunde tage det med ro, at hans ungarske bønder kun var stilleben med hvide skjorteærmer. Men Christus gaar ikke an. Og hans sociale billede vil blive et maskineri med marionetdukke i lys og mørk belysning — og nu har man dog allerede vænnet sig til Raffaelli.

Mest betegnende for ham er maaske hans landskaber. Han har i Paris seet meget skønne billeder af Fontainebleau-skolen. Han er en refleks af tingenes skin, og mange gange af skin af malerier. Han ser *surface*, han ser i den grad overflade, at for ham, hvem naturen yder billeder, ogsaa naturen erstattes af billeder.

I Basel har jeg lært at kjende et billede af Böcklin, en fresko i huset Sarazin-Thurneysen, en „flugt til Ægypten“. Böcklin har malet det for omtrent tyve aar siden. Kompositionen af landskabet i billedet svarer næsten fuldstændig til det berømte billede „Italiensk villa“ i det Schackske galleri; nu ser man i Basel i baggrunden i forbindelse med villaen og træerne de hellige skikkelser, der ikke er mere end staffagefigurer, dog saaledes, at den stemning, som ventes i forbindelse med dem, alligevel fuldstændig kommer til udtryk. Ser man paa disse fordringsløse, ikke meget udtryksfulde, snarere barnlige og almindelige figurer, saa gjør de indtryk paa vore hjerter og gir, om ikke et religiøst billede, saa dog en religiøs idyl. Uden tvang ogsaa for den, som har seet den „italienske villa“ og har hele det Schackske galleri i friskt minde, slutter de her tilføiede figurer sig sammen med billedets bekjendte indhold. Det kunde ikke ha været

tilfældet, dersom ikke Böcklin havde foretaget en forandring med landskabet; det er gennemtrukket med lettere luftlag, en tendrere atmosfære fylder det, alle toner er lysere. Man skulde aldrig ha anset en saa heldig gjentagelse af et skjønt billede i en ganske anden sammenhæng for mulig. Og som det er fuldkomment i enhver henseende, saa har det ogsaa opfyldt stoffets fordringer. Det er et idealt skjønt billede af den skildrede scene, med luft og træer, med sol og kjølig skygge, gule og hvide blomster i græsset, og roser, himmelsk skønne roser i en busk.

Det forekommer mig, at Böcklin gaar ud fra sagen, som de ægte gamle. Han elsker blomsterne, han elsker fortællingerne, han elsker eventyrene. Man siger, han er kolorist. Det er slet ikke sandt, han elsker tvertimod farverne. Det er noget andet. Han elsker dem naivt, han elsker dem som et barn — og han er en kunstner, der har mangeslags pragtfulde farvetanker.

Böcklin kan efter min opfatning opstilles som Munkaczys klareste modsætning. Böcklins kolorit vokser vildt, Munkaczys kolorit har kultur. Af kulturelementer er den sammensat, — følgelig er den resultat. Med Böcklin begynder en ny *historia*. Efter ham kan der meget godt komme fint stemte koloristsjæle, der forelsker sig i hans træer, som gjentar hans træer, og hos dem vil sandsynligvis ogsaa vise sig denne kultur, som vi savner hos Böcklin. Thi lad os kun tilstaa det: — han forfærder! Kommer en franskmænd foran et af hans billeder, vil han forfærdes. Vi tyskere forfærdes ikke, bare fordi vort øie er mindre kultiveret. For kultiverede øine kan Böcklin være blændende, forfærdende, kras. Men bagefter kommer forstaaelsen og henrykkelsen. Øiet vænner sig, øiet ser noget ganske friskt, og hjertet jubler. Og vi føler os tilmode som Turgenjew, da han efter alle den moderne litteraturs forfinelser i ganske korte, gamle italienske noveller fandt en nydelse, som Flaubert ikke længere kunde give ham.

Man kan sige, at Böcklin og Munkaczy er som liv og død, saa store modsætninger er de. Hos Munkaczy lever jo slet ikke det hele, det har en antikvitetsbutik's finhed i tonen, et dæmpet lys, en „kunstskjønhed“, men en kunsts-kjønhed med den aldrendes, atblegedes farver. Hos Böcklin er alt derimod i den grad i sin begyndelse, at man undertiden (ved de mindre gode billeder) faar lyst til at sige: hvad er nu dette igjen, hvorledes kan man ville noget sligt, — det kan jo aldrig bli til noget, hvor ung Böcklin dog er, saa ung, saa ung! — — **Man** kan ogsaa ofte tænke dette ved hans allersidste billeder. Det er hans yngste. Det er, som om naturen havde anstrengt sig saa for at producere dette exemplar af et oprindeligt menneske ind i vor tid,

at den kun efterhaanden kunde frembringe det lidt efter lidt. Dette stadfæster sig ogsaa gjennem mange af hans ungdomsarbejder; af disse er nogle fine i farven som Corot's billeder. Men de herligste af hans arbejder er de, hvori han er ganske sig selv, hvor ungdom, friskhed, hensynsløshed, dristighed, lynglimtene er det fremherskende — og hvor en heltemæssig kraft har betvunget koloriten og holder det hele sammen. Böcklins selv fødte kolorit er som en af de friske bække i hans hjem, som kommer klare og kolde fra bjergene. Der er i hans farve noget uberørt, i deres undertiden staalblanke haardhed lever der ungdom.

Kaster man et blik over rækken af hans vellykkede arbejder i deres virkelige oprindelighed og pragtfulde fantasi, saa har man noget, som i vor tid ikke findes hos andre nationer, dersom vi tager Böcklin som tysker; hvad der paa grund af hans fantastiske idealisme forekommer os naturligt.

Men det maa vel præciseres nøiere; man kan vel ikke opfatte ham som tysker i almindelighed, men som en mand fra det tyske Schweiz. Man begriber ham, naar man ser ham som en uforfalsket schweitzer, som udtryk for et folk, der hidtil var ganske uden maleri og uden skole. Han staar paa sin hjemlige jordbund, — der aldrig har været opdyrket med kunst. Han fremtræder som et geni, som er uden omgivelse, et geni, der i sig legemliggjør sine landsmænds folkekraft. Thi jo mere man studerer hans verker, desto umiskjendeligere ser man, hvorledes han er frugten af denne jordbund, og slegtskabet med den schweiziske djærvhed — i en vis forstand ogsaa prosa — blir paa-faldende.

Men saa rykkede han sin fantasi ud af de altfor snevre grænser. Han reiser fra sted til sted. I Italien finder han sig selv igjen. Ingen maler solen som han. Han gir mysticismen ord. Han gir udtryk for kjærlighed, for rig længsel, for oldtiden, for alt.

Hans fantasi omspændte alle omraader. Den gik fra det kristelige til det hedenske og faldt i henrykkelse ved havet; den føler det vildeste, men den opfanger ogsaa det sarteste, den skildrer den paniske skræk, men den fordyber sig ogsaa i hyrdindens tanker, den viser i en enkelt figur fra oldtiden den mest slaaende opfindelsesevne, i landskabet behersker den fred og vildhed, de blødeste luftninger og den solrigste livsalighed, men ogsaa den tragiske pathos's magt.

Secessionisternes udstilling iaar gav ham en *consécration*, som franskmændene kalder det. Man havde i München udstillet et af hans betydeligste arbejder: „begravelsen“ (Grablegung), og samtidig flere andre af kunstnerens arbejder, hvoriblandt „Diana“ var det betydelig-

ste; men den interesse, som disse billeder vakte, trak andre billeder til, saaat der ved slutningen af udstillingen var en hel Böcklin-samling. Kun om „begravelsen“ vil jeg her tale. Fotografierne gir aldeles ingen forestilling om dette billede. Det maa sees med sine farver. Til forgrundsfigurerne, hvis farveglød minder om glasmaleriers pragt, slutter sig en tragisk mørk baggrund, fra hvilken der dystert hæver sig steile træer i den natlige luft, og hvor en hvid mur virker uhyggelig. Billedet, som var malet for nationalgalleriet har nu fundet en, endnu ubekjendt, eier. Selv om man aldrig kommer at gjensee billedet, vil man dog aldrig glemme det. Man vil ikke glemme den umaadelige klang, ikke de vidunderlig skønne farver, ikke intensiteten i opfatningen af momentet, ikke udtrykket og ikke sidegruppen med Johannes og Magdalene; i den viser mesteren et storstilet liv i linjen — en stil, saa stolt som melodier af lykke.

Herman Helferich.

Dagspressen i Japan.¹⁾

Da vestens civilisation begyndte at naa det fjerne Japan, gik det meget fort med antagelsen af redingoter, deputerede, kanoner, almindelig stemmeret etc.; man kunde heller ikke længe forblive kold ligeoverfor journalistikkens tillokkelser.

Ogsaa her er det gaaet saa hurtigt, at japaneserne, som for tredive aar siden neppe kjendte ordet „avis“, nu daglig ser udkomne bare i Tokio mere end fire hundrede dagblade og tre hundrede periodiske tidsskrifter.

Det er interessant at se, at pressen, som i Japan skulde udvikle sig med en saa utænkkelig frugtbarhed, for fem og tyve aar siden havde en lignende oprindelse, en lige saa pinlig og vanskelig barndom, som den, der betegnede journalistikkens første stammen paa Seinens bredder for mer end tre hundrede aar siden.

Mens den mand, som man har kaldt den franske journalistiks fader, Theophraste Renaudot, var en læge, er den japanesiske journalistiks fader en apotheker med det velklingende navn, Kishida-Ghinkau.

Først var han *samourai*, det vil sige leiesoldat, et slags janitschar under det gamle feudalsystem; men ved revolutionen i 1868 gjenoptog

¹⁾ „Revue des Revues“. Janvier 95.

han sine studier. Da han ikke længer kunde undertrykke sine samtidige med sverd og lanse, og det ikke var ham saa nøie om midlerne, blev han apotheker: han solgte lægemidler, som han lod indføre fra Europa, til sine landsmænd.

De japanesiske kjøbmænd, som paa dette tidspunkt endnu ikke disponerede over den fjerde side i aviserne, havde ikkedestomindre forstaaet, at reklamen, ligesaa fuldt som konkurrancen, er handelenes sjæl.

De lod uddele i husene, eller af sjauere udskrige i gaderne annoncer paa smaa, firkantede, trykte papirstykker, som bekjendte aabningen af et eller andet magasin eller ankomsten af varer fra Europa.

Da var det, at Kishidas geni aabenbarede sig.

Han var den første i Japan, som fandt paa at samle sine landsmænds annoncer paa et og samme blad, der udkom to eller tre gange om maaneden; som underholdning tilføiede han nogle noveller og fortællinger „efter europæisk skik“, som han udtrykte sig. Som man ser, fødtes den japanesiske dagspresse af de smaa annoncer.

Kishida havde døbt denne første avis *Moshiwogoussa*. Tittelen er sammensat af tre japanesiske ord: *Mo* 〇: søplanter, *Shiwo* 〇: salt og *Goussa* 〇: vilde urter. Han mente dermed, at hans avis indeholdt ligesaa forskelligartede nyheder, som en samling af alle havets og bjergets urter. Apothekeren stak frem under journalisten. Pressens saavel som ordets frihed var dengang sterkt begrenset, og det siger sig selv, at enhver politisk kronik var strengt udelukket fra denne avis, der til en begyndelse lod sig nøie med at offentliggjøre nyheder fra societeten, sensationelle notitser, og de store skibes ankomst og afreise. Det var først senere, at den frugtbare Kishida opvartede sine læsere med romanfeuilletonens nydelser, som han hentede fra de gamle japanesiske noveller. Det gik i begyndelsen meget tungt for *Moshiwogoussa*, det maatte over alle sine europæiske forgjængeres skjær, havde hverken abonnenter eller anseede medarbeidere; den udkom af og til, alt efter hvad dagen bød, efter stoffets større eller mindre rigdom, og især efter budgettets tilstand. Apothekerens officin var bladets store redaktions sal, og hans lægemidler blev selvfølgelig frem for alt anbefalede der.

Det var nødvendigvis en tung byrde for en enkelt mand, selv om han var baade *samourai*, apotheker og romanforfatter, jeg mener vanskelig at greie økonomisk. Han fandt paa udveie. Han opsøgte andre japanesiske kjøbmænd, som straks forstod den fordel, som de kunde have af hans avis, og derfor straks var villige til at understøtte den. *Moshiwogoussa* kunde da udkomme regelmæssig tre gange om maaned. Ved hjælp af kapitalen skred den fra triumf til triumf, den fik

først indpas i Tokios huse, saa i Jokohamas, dernæst overalt. Saaledes fødtes den japanesiske dagspresse. Med heldet kom naturligvis ogsaa konkurrancen; men hvad der skulde give den japanesiske journalistik sit væsentlige opsving, var indførelsen af fuldkomnere maskiner, navnlig rotationsmaskiner. Initiativet hertil kom fra regjeringen, der lod dem indføre fra Europa. til fabrikation af sine papirpenge og sine administrative cirkulærer.

Den første daglige og politiske avis i Japan var *Youbin-Hochi-Shin-Boun*, (ordret oversat: Post- avertissementer- nyheder,) der begyndte at udkomme i 1872. En bekendt forfatter, hr. Toudjita, var avisens stifter og hovedredaktør.

Denne avis skyldte regjeringens forfølgelse sin lykke. Da den tilhørte oppositionen, og da den daglig indeholdt voldsomme angreb mod regjeringens handlinger og medlemmer, udstedte denne en meget streng lov mod pressen. Den følgende dag offentliggjorde Toudjita paa første side i sin avis en overmaade grov artikel mod den nye lov. Han maatte rigtignok tilbringe nogle maaneder i fængsel, men *Youbin-Hochi-Shin-Boun's* lykke var gjort.

Blandt de for øieblikket mest udbredte organer maa først og fremst nævnes *Dji-Ji-Shin-Pou* (forretninger, avertissementer, nyheder,) der blev stiftet i 1883 af den lærde occidentalist, M. Toukouzawa-Yukirchi, som var vel kjendt med Europa og europæiske forhold.

Dji-Ji-Shin-Pou tilhører den moderate opposition, den har, ved sine stadige felttog til gunst for europæerne, mægtig bidraget til indførelse af Vestens civilisation i Japan. Det er en af de mest udbredte aviser.

Endvidere kan nævnes *Tokio-Nitimi-Shinboun*, redigeret af Foukouchi, en forhenværende embedsmand, der efter først at have begyndt som oppositionel, efterhaanden har gjort sin avis til regjeringens officielle organ.

Kokumin-Shin-Houn (nationaltidende), der for øieblikket daglig offentliggjør en beretning om den koreanske krig, ledsaget af talrige tegninger.

Nitsoupou (Japan), et radikalt oppositionsblad, hvis offentliggørelse i hvert øieblik afbrydes ved domfældelser, paa grund af dets voldsomme angreb paa embedsmændene.

Hver morgen udkommer der saaledes i Tokio 400 mer eller mindre vigtige dagblade, som det vilde være meningsløst at opregne. Tidsskrifterne er ogsaa meget talrige. Vi nævner som de mest bekendte, *Miyakanohama* (hovedstadens blomst), *Sei-Jon* (politiken) og *Kokuminnotomo*. Denne sidste, der er grundet af de protestantiske

missionærer for syv aar siden, bekjæmper med energi Confuciuss' filosof og budhismen. En kristusfigur med glorien pryder dens omslag, efter forbillede af en liden fransk katholsk avis.

Foruden alle disse aviser og tidsskrifter, udkommer der et stort antal smaablade, hvis specialitet det er at offentliggjøre letfærdige fortællinger, der ofte ledsages af illustrationer, som vilde krænke mindre nøieseende folk end vore strenge zionsvogtere. Synet saavel som læsningen af disse blade er forbudt unge piger, men iøvrigt finder mikadoens undersaatte, som ingenlunde er fiender af en letfærdig spøg, stor fornøjelse i dem.

Som i mange europæiske aviser, er det ikke skik at sætte navn under artiklerne i dagbladene. I juridisk henseende er hovedredaktøren den eneste ansvarlige; derfor er ogsaa denne som oftest, for ikke at sige altid, en straamand, hvis gage vokser i forhold til de fængselsdage, han har udstaaet.

I tidsskrifterne undertegner forfatterne sine artikler med navne, laante fra floraen eller geografien. Da de, med undtagelse af nogle faa fagmænd tilhører den fine verden eller embedsstanden, giver de sig sjelden tilkjende.

Foruden disse 400 dagsaviser og 300 periodiske tidsskrifter, som udkommer i hovedstaden, maa endnu nævnes en hel mængde fagblade og provinsaviser, hvis antal er uberegnelig.

Prisen paa alle disse blade varierer mellem 3 og 4 øre. Mens forud selv de blade, som kaldte sig „dagblade“ undlod at udkomme helligdagene, saa har de i de sidste aar ofret ogsaa hviledagene til fremskridtets sag, og er nu „dagblade“ i ordets mest bogstavelige betydning.

Motoyosi-Saizau.

Kvindeskjendsel under statsbeskyttelse¹⁾.

Den trettende juli forrige aar holdtes her i London i St. Martins Hall det aarlige møde af den internationale *Federation for the abolition of State Regulation of Vice*, ved hvilket saagodtsom alle Europas kulturlande saavel som flere koloniallande var repræsenterede ved ud-

¹⁾ Zukunft, Dec. 29de.

sendinge. Denne forenings maal er, som dets navn siger: ophævelse af statens opsigst med prostituerede, altsaa af indskrivning i politiets protokoller, tvungen undersøgelse og indesperring i hospitaler. Dersom det er sandt, at manden behøver lasten, saa faar han afgjøre det med sin egen samvittighed. Men dersom staten anerkjender en saadan nødvendighed, idet den ved lettelse, som sundhedsbeskyttelse og overopsyn, gir ham midlerne ihænde, saa vanærer den derved manden og prisgiver kvinden til det skjendigste slaveri.

Foreningen benyttede ved dette aars møde anledningen til at tildele to i denne sag høit fortjente kvinder, dr. Kate Bushnell og mrs. Andrew en offentlig anerkjendelse. Ordføreren, mr. Stansfeld, et parlamentsmedlem, som vier dette spørgsmaal sine bedste kræfter, overrakte dem en adresse med en fremstilling af deres arbeide og med medlemmernes underskrifter; mrs. Buttler, føderationens præsidentinde, den engelske sedelighedsbevægelses moder, overrakte dem rosenbuketter med et simpelt, fra det dybeste hjerte kommende: vi har Dem saa kjær, allesammen! Da indbydelsen udgik til de to kvindelige missionærer, befandt de sig paa en af sine verdensreiser i den amerikanske *World's Temperance Union's* tjeneste, som stiller sig den opgave at bekjempe alkoholismen og alle dermed sammenhængende laster. Fra Hongkong, hvor det var lykkedes dem i en saakaldt beskyttelsesanstalt for indfødte piger at opdage en uddannelsesanstalt for prostitutionen, var de over Singapor kommen til Burmah og derfra over Amerika til London.

I aaret 1888—89 blev for Storbritannien og Irland loven om smitsomme sygdomme (*Cantagious Diseases Act*) ophævet. Men de indiske militærmyndigheder havde ved visse forføjninger i sine garnisoner forstaaet at omgaa denne ophævelse; og da i 1890 den engelske minister, lord Cross, af to parlamentsmedlemmer, mr. Stansfeld og professor Stuart, i et brev blev spurgt, hvorledes det forholdt sig hermed, erklærede sir John Gorst, regjeringssekretær for Indien, at der ikke forelaa tilstrækkelige beviser for den forebragte beskyldning. For at tilveiebringe disse beviser blev nu dr. Kate Bushnell og mrs. Andrew udsendte af den britiske komité i vor føderation. Fire maaneder tilbragte de i Indien, uafslædig viende sine undersøgelser. Allerede før denne tids udløb, i begyndelsen af aaret 1892, kunde de sende sine samlede beviser til England, og snart derefter forelagde de regjeringen for den indiske *Departmental Committee* i London sin bevisførelse, for at der endnu i de indiske garnisoner vedblir at eksistere en af staten understøttet prostitution. I juni forrige aar indleverede de ogsaa sin beretning til føderationen, som havde sendt dem. Uden at gaa ind paa

bevisførelsens enkeltheder, som heller ikke paa nogen maade blev bevilet af regjeringen. vil jeg i korthed gengive endel kjendsgjæringer, som har almindelig interesse.

Et indisk kantonnement er som en større leir under de høiest-kommanderendes regjering. I egenskab af læge var det muligt for dr. Kate Bushnell at faa et indblik i disse afsluttede samfunds tilstande og ganske specielt i deres hospitalsvæsen. Snart kunde hun konstatere, at bestemte hospitaler var indrettede for visse sygdomme, hvor de kvindelige patienter vilkaarlig med tvang blev tilbageholdte for kortere eller længere tid. Enhver kusk vidste veien til *Hospital for disreputable women*. I protokollerne saa hun navnene paa de af den britisk ansatte læge forskriftsmæssig undersøgte kvinder, saavel som de regimente, de tilhørte. I breve, der blev hende forelagt, stilledes der krav om undersøgelse af piger, der var betegnede som syge af soldaterne; og endog indskrivningskortene var i hendes haand. Blandt embedsmændene og politiet fandt hun forskjellige anskuelser om den formentlig afskaffede lov og dens fuldbyrdelse; de fleste mente dog, at friheden burde negtes specielt de prostituerede af et mere tiltrækkende ydre.

Mrs. Andrew overtog beskrivelsen af tilstandene i *chaklas*: de anstalter, hvor kvinderne under opsigt af en *mahaldarni* indesperres til soldaternes brug. Den indiske presse har udbredt den mening, at der herved ikke skete dem synderlig uret, da de fra sine tidligste aar af var bestemte for et lastefuldt liv. Denne fremstilling er ikke rigtig. I den indiske befolkning hersker ikke den grad af usedelighed som i de europæiske lande. De prostitueredes klasse er lidet talrig, der gives forholdsvis faa *nautch*-piger og tempelfruer, og de betragter sig som aristokrater i sammenligning med *government women*, som man kalder beboerskerne af *chaklas*. Blandt de 400 piger, som vore missionærer gjorde sig fortrolige med, fandt de alle kaster og talrige nationaliteter repræsenterede; men de færreste af dem havde tilbudt sig selv. I almindelighed var de offere for overlisting eller vold. Med alvor talte de om sin skjendsel, og selv den opsigts havende kvinde, *mahaldarni*'en, delte den almindelige skræk over den tvungne undersøgelses skam. „Det er ikke dronningen, som vil, at saadant skal ske,“ udbrød de ulykkelige skabninger, og „de slog sig for sit bryst i dyb smerte, medens taarerne løb dem ned ad kinderne.“ Der gaar en usigelig jammer gennem disse rædselshuse; og det udbrud af elendighed og anklage, som en af de ulykkelige kvinder med harme slyngede mrs. Andrew i ansigtet, blev bevaret i hendes hjerte, som en frygtelig sandhed: „Det er Eders kristelige mænd, som gjør slige ting!“

For en befrielse fra denne tilstand gives der i Indien ligesaa lidt som i Europa nogen mulighed. Naar en pige forlader *chakla*'en, blir hun udvist af kantonnementet. Hvad skal de saa ta sig for i et fremmed land? og hjemme er der ingen længere, som kjender dem: den, som har levet med soldaterne, har mistet sin kaste. Arbejde for kvinder er i Indien endnu ulige vanskeligere at faa end i Europa; og hvem vilde desuden tage et saadant udskud i sin tjeneste? Og saa maa den ulykkelige vandre ud i den vide verden, forgjæves søge indpas i de ubekjendte huse for saa en god dag at bli mishandlet af den første, den bedste drukne soldat og derpaa sulte ihjel paa gaden.

At under saadanne omstændigheder ogsaa mændenes værdighed gaar tilgrunde, er en selvfølge. De unge engelske soldaters brutalisering skildres som frygtelig. Drukne og vilde kommer de ind i *chakla*'erne og begaar grusomheder mod de ulykkelige ofre, som hjælpeløse sender dem sine bønfyldende blikke og søger at skjule sig. Opsynskvinderne er magtesløse; mange af dem tjener penge ved køb af piger, ofte børn paa under fjorten aar; men alle hæver de en løn, som de betragter som udbetalt af regjeringen.

Da dr. Kate Bushnell og mrs. Andrew i sommeren 1893 kom til London, vakte disse afsløringer betydelig opsigt. Ved siden af sin kvindelige søsterbarmhjertighed havde de medbragt en læges bestemtthed og en jurists logiske slutningsevne til løsningen af sin opgave. Deres beviser for de indiske militærmyndigheders stilling til prostitutionen blev ogsaa endelig antaget af *The Departmental Committee Acts*, og den øverste feltherre, hertugen af Cambridge, har siden afgivet en erklæring om, at loven om ophævelsen af *The Contagious Diseases Act* skulde ha sin fulde gyldighed i Indien. Paa en petition om, at overtrædelser skulde behandles som strafbar, fik vor forening en forsikring fra understatssekretæren for Indien, mr. Fowler, at dette skulde tages under alvorlig overveielse.

Mens skildringerne af indiske tilstande antyder, hvad „europæisk kultur og civilisation“ synder i et erobret land, saa viser de fremfor alt, hvorhen denne civilisation i dethæletaget kan føre; og omend deres synder mod en lavere race viser sig krassere, saa er de dog ikke mindre grusomme under dækket af velregulerede europæiske forhold. Men i hvilken verdensdel og mod hvilken race de end forøves, saa er de de mest skrigende af alle mod den menneskelige værdighed og den menneskelige frihed. Den, som uden fordomme ser paa sedeligheds-politiets optræden i de lande, hvor der endnu bestaar statsopsyn, maa i sit inderste oprøres ved denne kvindens nedværdigelse til levende vare, hvorved hun indregistreres og gøres udelig til alt andet og

underkastes regelmæssige undersøgelser, forat hun skal være i god stand til almindelig brug.

Det gjælder her en meget vigtig side af kvindespørgsmaalet. Ikke som om vi heri skulde kunne undvære ædle mænds bistand — det bedste i verden opstaar ved begge kjøns forenede kræfter —, men vi er dog nærmest interesserede deri. Det er vore søstre, der trænger hjælpen. Og dersom vi, som er beskyttede gennem familjelivets sterke kvinder, ikke antar os dem — hvem skal saa gjøre det?

London.

Carola Blacker.

Det nye universitet i Brüssel¹⁾.

Da det belgiske, katholske universitet blev stiftet for femti aar siden, grundede Theodore Verhægen og nogle andre frisindede mænd det „frie universitet“ i Brüssel. Begyndelsen var glimrende; uafhængige, frie mænd talte fra dets lærestole, og øvede stor indflydelse paa tidens ungdom. Desværre var disse lærde ikke det frie universitets ledere; det styredes af et kollegium, der var sammensat af doktrinarismens mest stivnakkede autoritetsdyrkere. Dette kollegium omformede efterhaanden universitetets oprindelige formaal, og det blev med tiden et institut, hvor man opdrog smaaborgere, der ikke ønskede uro paa nogen kant, for mer eller mindre fede embeder. Naar kollegiet og majoriteten af professorerne for en forms skyld, og for, ialfald tilsyneladende, at være i overensstemmelse med universitetets oprindelige tanke, taalte mænd som Hector Denis, eller Guillaume de Greef, saa var det ikke med sin gode vilje, og de vogtede sig vel for at give dem kollegaer, som hyldede nyere og mere frisindede doktriner end de, som var gjængse i Brüssel, og som allerede var tilbagelagte i 1848.

Det var studenterne, som først gjorde opstand mod denne tilstand, det vil da sige en del af studenterne; thi massen havde naturligvis ingenting at bemærke. Der protesteredes gjentagende gange mod en del fossile professorer, der vilde have betragtet Guizot som en revolutionsmand. Denne opposition naaede sit hødepunkt, da Elysée Reclus' forelæsninger blev standsede.

¹⁾ Le Magazine Internationale. Decembre 1894.

Som bekjendt havde Brüsseler universitetets kollegium givet en lærerstol i geografi til Elysée Reclus; det skede paa opfordring af Hector Denis, som utvilsomt aldrig har kunnet forstaa, hvorfor hans ord fandt gehør ved denne leilighed. Men imidlertid ytrede den anarkistiske agitation sig ved en række attentater. Kollegiet var ikke sen om at gjøre den nye professor medansvarlig for rædselsgjerningerne, og de standsede Reclus' forelæsninger i sammenlignende geografi. Det blev signalet til et formeligt oprør blandt studenterne og de frisindede i Brüssel. Møder blev holdte, adresser vedtagne, manifeste udslyngede, resolutioner fattede. Denne bevægelse endte med, at Hector Denis blev afsat som rektor ved universitetet og blev erstattet af en af doktrinarismens vildeste og mest stivsindede repræsentanter. Studenterne kom under strengere opsig, og da tumulten heraf kun voksede, blev universitetet foreløbig lukket. Straks blev, der aabnet forelæsningsrækker og blandt dem Elysée Reclus' i frimurerlogernes lokaler og i endel kommuners bygninger. Lige overfor disse udslag af oppositionen, søgte det forskrækkede universitet atter forsoning; løfter om mildhed skulde lokke studenterne, kollegiet lovede reformer, universitetet aabnede atter sine porte, alt syntes at ordne sig. Krisen var tilsyneladende overstaaet.

Men da nogle uger var gaaet, forstod man allerede, at der ingen forandringer vilde ske i „doktrinarismens fæstning“. Og saa var der nogle, som mente, at man skulde se bort fra de smaa stridigheder, sigte høiere og oprette en virkelig fri skole, som modvegt til dette rutinens institut. I en forsamling i Brüssel besluttede man at grunde et universitet.

Dette universitet bestaar af *Ecole libre d'Enseignement supérieure*, som omfatter det juridiske og historisk-filosofiske fakultet, og *l'Institut des hautes études*. *L'Ecole libre* er indrettet efter den belgiske lov, som fastsætter det program for forelæsninger, „der er paalagt et universitet, for at det skal kunne indtræde i den organisme, som tilsteder det at deltage ved eksamener og ved uddeling af diplomer.“ *L'Institut des hautes études* er et frit institut, som ikke indlader sig paa, hverken at uddele diplomer eller forberede til embedskarrieren eller andet levebrød. Dets formaal er den rene videnskab, uden noget bi-hensyn, den mest omfattende, den høieste, den uafhængigste videnskab; det sigter mod et ædelt maalt; hvad det vil, er ikke at uddanne embedsmænd, professorer, ingeniører, advokater, men mennesker.

Det er et stort og skjønt foretagende, men vanskeligt. Det gjælder at undertrykke alle færdige meninger, alle dogmer, at aabne ungdommens øine for alle de veie, som kan gaacs, og sige til den: „Se,

studér og gaa der, hvor din natur fører dig, hvor din vilje driver dig, hvor dine evner leder dig. Adlyd intet andet hensyn end din egen frie vilje, saaledes som den er oplyst og begrænset ved studium og eftertanke. Tag ingen til mønster, det er ikke eksempler vi vil give dig. Vi vil give dig elementer, hvoraf du kan danne dig en mening og skabe dig det fond af tanker, som er nødvendige til dannelsen af din aandelige personlighed: og vi besværges dig at huske paa dette: hvor ædle en mands tanker end forekommer dig, hvor agtværdig hans person, hvor skjønt hans liv, saa vogt dig dog for at antage hans meninger, uden at have undersøgt og veiet dem, uden at vide, om de er i overenstemmelse med dig selv. Det er overbeviste mænd, som kommer at tale til dig, vogt dig for at tro, hvad de siger dig, paa grund af denne deres overbevisning; skab dig din egen individualitet, udvikl din kritik, døm selv og antag, hvad din udviklede fornuft raader dig til at antage.“

Er ikke dette det eneste middel til at danne karakterer, til at udvikle virkelig frie mænd, og er det ikke en ære for Belgien at forsøge det?

Paa grund af Elysée Reclus' navn, har man kaldt dette universitet det anarkistiske universitet. Dersom man derved har villet sige, at det er et universitet, hvor enhver professor og enhver elev kun vil være ansvarlig for sig selv, et universitet, hvor enhver mening har ret til at ytre sig, hvor der ikke eksisterer nogetsomhelst videnskabens hierarki, hvor hver enkelt vil blive overladt til sin egen uafhængighed, og paa samme tid hjulpet af alles viden, ja saa har man havt ret i at sige, at dette universitet er anarkistisk, thi det er ikke bygget som en stat, underkastet embedsmænd, troesbekendelser, paragrafer og love. Dersom man derimod ved disse ord mener, at universitetet vil undervise i kommunistiske eller anarkistiske dogmer, er hertil kun at svare, at det isaafald vilde svigte sit program. Selvfølgelig vilde man ikke kunne modsætte sig, at der blev holdt videnskabelige forelæsninger over anarkisme; at forbyde det, vilde være at svigte de principer, som har ledet universitetets stiftere; men det vilde være et lige-saa stort brud mod disse principer, dersom man vilde gjøre *École libre* til en anarkistisk skole.

Forresten omfatter „det nye universitet“ saa mange, saa anseede og saa forskjelligartede lærere, at man ikke har nogen grund til at frygte ensidighed i nogen retning.

Bernard Lazare.

Shakespeare i hans Digtningens mørke Periode.

II.

Paa dette Tidspunkt er saa Shakespeares Melankoli bleven yderligere skærpet, bleven formelig Pessimisme.

Tydeligt nok har de offentlige Tilstande forstemt ham dybt. I hans Ungdom sysælsatte Politiken ham nødvendigvis mindre. Han saa Landets Tilstand som Patriot i det gunstigste Lys. Armada-Tidens Opsving fyldte da alle Gemytter. Nu følte Trykket. Elisabeth havde tilranet sig den lovgivende Magt. Hun sendte ikke sjældent sine Undersaatter i Fængsel uden Lov og Dom. Pinebænken anvendtes trods Lovens Forbud. Stjernekammeret dømte Enhver, hvem Dronningen ønskede dømt. Bogverdenen stod under den værste Censur — Kirkens. Personer, hvis Skrifter var Hoffet ubehagelige, blev piskede, henrettede eller fik Næse og Øren skaarne af. Ben Jonson undgik med Nød og Neppe denne Straf.

Tilstanden skabte Krybere og Hyklere, som Martyrer. Shakespeare saa sit Lands største Aand, Francis Bacon, der havde levet beskyttet og overøst med Gaver af Essex, som Advokat overtage Anklagen mod sin Ven og Velgjører, og for Overhusets Skranke opbyde Alt for at bevæge Lorderne til at faa ham dømt uden formildende Omstændigheder, altsaa dødsdømt. Og Bacon nøjedes ikke dermed. Han forfattede efter Essex's Henrettelse det store Forsvarsskrift for Regjeringens Handlemaade, i hvilket han forsætlig udelod alle de Enkeltheder i Processen, der talte for den Anklagedes Sanddruhed og relative Uskyld.

Multipliser en saadan Erfaring med 1000, og man har Shakespeares Erfaringsskat i disse Aar.

Foragt bliver den staaende Stemning hos ham, en storstilet Menneskeforagt, der ruller med Blodet i hans Aarer. Foragt for Fyrster og Menigmand, for Heltene, som kun er Slagsbrødre og Pralhanse (Troilus), for Kunstnerne, som kun er Smigrere og Snylte-

gjæster (Timon), for Mændene, som enten er raa og ondskafulde eller dumt sentimentale nok til at give sig i Kvinders Vold, og for Kvinderne, hvis Kjønssegenskaber er Svaghed, Sanselighed, Forstillelse og Løgn.

Var der et Sidestykke til denne Krig om Orienten — som i Virkeligheden var en Krig for Kleopatras Skyld — ført alle Middelhavslændene over for Besiddelsen af en løsagtig Kvinde?

O ja, der var jo hin gamle trojanske Krig i Anledning af Helenas Bortførelse, sat i Gang af en „Hanrej“, udkæmpet om en „Tøjte“, de Udtryk, Shakespeare lader Thersites bruge i „Troilus og Cressida“. Det var Stof til en Tragikomedie af ret bitter Art.

Nu ser han i denne Kvinde ingenlunde mere Tryllerinden, kun Kjønnnet. Han skræller Stjernen for dens Straaler. Som i alle Kunstneraander var der i hans en Blanding af Sværmeri og Cynisme. Nu udskiller han for en Tid Sværmeriet og lader Cynismen alene raade.

Og vi ser nu Iliadens skønneste Elementer nedværdigede og haanede af al Magt, Achilles' Vrede latterliggjort, Venskabet mellem ham og Patroklos besudlet, Hektors Afsked gjort til en Grimase. Vi ser den græske Erotik pisket med Kjonssygdommenes Svøbe, hyllet i en Pestaande, vanæret af en Lidelse, som første Gang opstod nogle tusind Aar efter dens Tid.

Vi ser Cressida for et let Koketteri stemplet af Digteren med et formeligt Had. Ingensinde før havde Shakespeare skildret den sanselige Tiltrækning saa blottet for Poesi, ingensteds er Cynismen saa blottet for Humor som hos Thersites og Pandarus her og hos Apemantus i „Timon“. Nerven her er en angelsachsisk Grundnerve, men ikke mere det lystige Englands, nej den, der bliver Livsnerven hos Swift og hos Hogarth.

Agt blot paa Ulysses' forfærdende Replik, da Cressida efter Datidens engelske Skik hilser paa de græske Krigere med et Kys.

Etsteds i Ulysses' Rolle troer jeg at spore den personlige Kilde til den Bitterhed, der er Stykkets Grundstemning og den Pessimisme, hvori det udmunder. Shakespeare har øiensynlig paa dette Tidspunkt følt sig i Begreb med at fortrænges af Publikums Gunst, ved at yngre og ringere Mænd blev foretrukne for ham. Strax efter hans Død overstraaler jo Fletcher ham ganske.

En alt overældende Følelse af Menneskenes og Tingenes Uretfærdighed har gennemtrængt ham. Denne Stemning spores allerede i Omarbejdelsen, af „Naar Enden er god, er alting godt“, i Kongens Citat af Bertrams Fader:

Lad mig ej leve, naar min Lampe savner
sin Olje, og naar jeg er kun til Spot
for yngre Aander, som med hurtigt Snille
fordømmer Alt, hvad ej er nyt.

Og paa Indvendingen:

De som mindst vil tilstaa det, vil snarest savne Jer,
følger disse stoltbeskedne Ord:

Jeg véd, jeg fylder en Plads.

Her findes nu Ulysses' store dybsindige Replik, da han vil vise
Achilles, hvor uklogt denne handler ved at hvile paa sine Laurbær:

Ja Tiden har en Pose paa sin Ryg,
Hvori den samler Tiggerskjærv til Glemsel,
En Kjæmpeklump af Utaknemlighed.
Det Skraml, den bærer, er den fordums Storhed . . .
Se, som en modig Ganger, der er falden
i første Række, ligger du som Bro,
Som Trosset tramper paa og stormer over.
Hvad de gjør nu, om end af mindre Værd
End hvad du *har* gjort, maa fordunkle dig.

Man skimter her Shakespeares personlige Følemaade. — —

Der er i Troilus og Cressida et Sted, som viser Overgangen
fra dette Skuespil til Coriolan. Det er Ulysses' berømte politiske
Replik, den store Udvikling af Rangs- og Standsforskjellens Nød-
vendighed:

Tag Rangen bort, forstem den Streng og hør
Den Mislyd, der vil følge.

Shakespeare har ofte nok fremhævet Fortjenestens Forrang frem-
for ydre Fortrin, til at han kan mistænkes for at ville tale Stands-
hovmodets eller Rangforordningens Sag. Men der ligger noget af
hans aristokratiske Troesbekjendelse i denne Replik.

Hans politiske Forestillinger var forholdsvis snevre; han for-
maade ud fra den let tilslørede Absolutisme under Elisabeth ikke
at danne sig noget Begreb om Oldtidens frie Borgersamfund.
Hans politiske Overbevisning var den, som naturligt fandtes hos
en Kunstner, der vidste sig beskyttet af Aristokratiet mod den
puritanske Borgerstand i et i lange Tider aristokratisk regjeret
Monarki.

Utvivlsomt har hans Afsky for Demokratiet havt sin Rod i hans Kunstnernes rent sanselige Afsky for Menigmands Atmosfære. Se Casca's Beskrivelse af Cæsars Holdning ved Lupercalia-Festen, hvor Pøbelen udbreder sin stinkende Aande omkring sig; Kleopatras Ord om Rædslen for at løftes til Skue i Rom mellem Skyer af Haandværkslømlers kvalme Aande, væmmelig af deres fæle Kost; Richard II's Ord om Bolingbrokes Bejlen til Menigmands Gunst. Shakespeare har været saa modtagelig som Heine efter ham for Sværmens stygge Dunst. Atter og atter kommer derfor Coriolan tilbage til

„den stinkende omskiftelige Mængde“.

Han vil paa ingen Maade smigre den.

Sit Indtryk af Mængden har Shakespeare øjensynlig faaet fra det aabne Parterres Befolkning i hans Theater, de frygtelige Fyre, *terrible boys*, de uvaskede, som de kaldtes, over hvem der altid stod en Os af Tobak og en Dunst af Drikkevarer, mens de utaalmodigt oppebiede det Øjeblik, da Primadonnaen var barberet færdig, saa Stykket kunde begynde. Og senere paa Aftenen den afskyelige Stank, som hævdede sig fra den uhyre Beholder i Baggrunden af Parterret, en Stank, mod hvilken der brændtes Genever paa Scenen. Atter og atter havde Skuespillerne søgt at faa denne Beholder afskaffet, men man modsatte sig Afskaffelsen, og Skuespillerne risikerede enhver Overlast, ifald de vilde trodse.

Med dette Blik paa Masserne saa Shakespeare de gamle Tider, Englands som Roms, i sin Tids Lys. I sin Kong Johan har han forbigaaet Tiltvingelsen af Magna charta, Hovedbegivenheden i Kongens Regjeringstid uden blot at nævne den. Elisabeth holdt ikke af, at der dvæledes derved, og Shakespeare interesserede sig ikke derfor.

Betegnende er det ogsaa, at Coriolan stadigt kommer tilbage til Plebejernes Fejhed. Det er den middelalderlige Adelsmands Foragt for de i Vaabenhaandværket uøvede Bønder; men den passer saare daarligt paa de stolte Plebejere i det gamle Rom. Altid karikerer Shakespeare enhver Folkebevægelse, saaledes i Henrik VI, hvor han for at komme Almueoprøret tillivs, tager Træk fra et helt andet Oprør og en hel anden Tidsalder til at latterliggjøre det; dets Førdringer var i Virkeligheden moderate, ja konservative. Men ingensteds har han haanet Folket som her.

Hvorledes er nu dette Værk Coriolan steget op af det Dyb af Mismod, Livslede, Forstemthed, Menneskeforagt, som paa dette Tidspunkt udgjorde Shakespeares Sjæl?

Jeg tænker mig det saaledes: Forpint har han følt sig, og denne Forpinthed har i hans Frembringelser fremdraget snart en, snart en anden af sine Aarsager, givet sig Udbrud snart af en, snart af en anden Art, spillet med vexlende Facetter, saa om Kjønnenes Forhold, saa om det Politiske.

Naar han overvejede, hvad der i dette triste Jordeliv havde været hans Glæde, hvad der havde gjort Livet udholdeligt for ham, saa fandt han som eneste, stadigt rindende, Glædeskilde: de Stores, en Southamptons, en Pembroke's Venskab.

Som Skuespiller tilhørte han en ringeagtet Stand, som Dramatiker regnedes han ikke med til Literaturen. Han udgav derfor end ikke sine Skuespil. Hans Livs Hæder var et Par unge Lorders Velvilje. Og aldrig, ubetinget aldrig har de Samtidige en Anelse om, at han var en for sig, og hele Resten af de andre intet imod ham. Han lever og dør som en af de mange. Har der været Tider, hvor han helt anede, helt begreb sin Storhed? Jeg troer, det er kommet nu og har gjort ham end mere aristokratisk sindet. — Har han sagt sig: om 500 Aar vil Menneskeheden endnu kjende mit Navn, læse mine Bøger? Det tvivler jeg paa. Udtryk af den Art i hans Sonetter betyder saare lidet; det var Sonetstilens staaende Vendinger. Og han har neppe næret nogen Tro til, at Eftertiden skulde se skarpere eller staa højere end Samtiden. Et Begreb som det om historisk Udvikling er ham jo fremmed. Han har snarere set Indskrænketheden i Borgerstanden stige om sig, set Bigotteret rykke triumferende frem, og han er naaet til en Afsky for Menneskesvømmen i Fremtid som i Fortid og Nutid, der har gjort ham ligegyldig for dens Lovprisning, som for dens Dadel.

Coriolan bekymrer sig fra først af kun om sin Moders Ros; saa ærgres ogsaa hun ham med den.

Hans Væsen viklede sig ud af Menneskers Dom. Han boede nu paa de kjølige Højder, oppe over Snelinjen i den høje Ligegyldigheds rene Luftlag, hvori Sjælen svæver, naar den bæres af sin Foragt.

Derfor føler han med denne Coriolan, der ikke kan bekvemme sig til at ansøge Folket om Consulatet som Løn for uomtvistelige Fortjenester. Lad dem give ham Lønnen for hans Bedrift — men ansøge om den, hvilken Kval!

Derfor den Heltedyrkelse, han er omgivet med, dyrket af Korset, d. v. s. af Menenius, ja af Aufidius, Fjenden.

Troilus og Cressida strømmede over af Foragt for Kvindekjønnets for det falske Helter og den forlorne Krigerstorhed, Coriolan strømmer over af Foragt for Folket som Hob og Masse; den liden-

skabelige Foragt, der faar Udbrud i Timon, gjælder ingen enkelt Stand og intet enkelt Kjøen, ingen Klasse eller Brøkdæl af Menneskeheden. Det er den rene, Intet og Ingen undtagende Menneskeforagt.

Shakespeare fandt Stoffet under Forarbejderne til „Antonius“ og i Plutarch's Antonius' Levnet. Men kun et Parti af Dramet stammer fra hans egen Haand. Fra Lukian og et ældre Drama om Timon tog han adskillige Elementer og begyndte saa at fordybe sig i dette Stof i Kraft af dets Overensstemmelse med hans egen sønderrevne Grundstemning i disse Aar.

Det er let at se Vejen, der fører fra Coriolan til Timon.

Da Folkets Utaknemmelighed rammer Coriolan, optræder han som Fjende og Angriber af sit Folk og sin Fødeby. Da Timon bliver et Offer for Utaknemmelighed, kaster han sit Had paa hele Menneskeslægten. Coriolans Forbitrelse er virksom, Timons passiv, ytrer sig længe kun i Menneskesky og Forbandelser, og først da han gjenfinder Guld, tager den en praktisk Vending.

Alkibiades derimod handler her nøjagtigt som hist Coriolan. Og da man fra Athen søger Timon og beder ham forsvare Staden mod den vilde Alkibiades, er Timon haardere, koldere, tusinde Gange mere gennemforbitret end Coriolan, og end Alkibiades selv, der nøjes med en begrænset Hævn. Han viser sig konsekvent i sin Afsky for Menneskeslægten.

Timon gjenkalder i flere Grundtræk Lear, men Bitterhed og Liden-skab er her mangefold større, som Genialiteten mangefold ringere.

Ved Siden af Lear staar den mandige Kent, den trofaste Nar, Hjerternes Hjerter Cordelia, den vakre Konge af Frankrig.

Timon har ingen, der bliver ham tro uden en eneste Mand af Slavestand. Han er ene med sin Bitterhed og sin Lede, der stiger til Tilintetgørelseslyst.

Da han faar Guld paany, fryder han sig over det, dog ikke som et Middel til Nydelse, men som et Vaaben til Hævn.

Det kan lokke
fra Templet Præst og Altertjener bort.
Det gjør Spedalskhed
elskværdig, sætter Tyvene paa Bænk
med Senatorer,
og hende, for hvis onde Saar og Bylder
selv Høspitalet væmmes, giver det
igjen den friske Vaardags Glans og Duft.

Da hans gamle Ven Alkibiades belemrer ham med sit Besøg, efter at han som Eneboer er taget ud i Skovensomheden, faar denne Modtagelsen: Gid Kræft gnave dit Hjerte! Og han tilføjer:

„Jeg er Menneskehader. Var du en Hund, kunde jeg maaske have lidt tilovers for dig“. — Den gamle Schopenhauer vilde end ikke udtrykke sig saa stærkt.

Til Hetærerne, som kommer med Alkibiades og tigger om Guld: Forklædet op i Tøjter! — de skal ikke sværge, thi de kan jo ikke edfæstes, skal blot love at blive ved med at bedrage og bole og pynte sig med Haar af Lig, indtil de selv ligger Lig, og Heste lader deres Gjødning falde i deres Ansigt.

Og tilsidst denne Tale, som Shakespeare under sin Ungdoms Pathos aldrig har naaet i skjærende Vildhed:

Sug Marven ud af Mandens Knokler, slap
hans Skinneben, saa Hesten ikke føler
hans Sporehug, gjør Advokaten hæs,
saa han kan aldrig mer fordreje Retten.

Smit

den Præst, der skjælder højt paa Kjødets Lyst
og følger ej sin Lære — Ned med Næsen!
plat ned med den! Lad Den kun miste Tippen,
som blot har Færten af sin egen Fordel. —
Den liderlige Skurk med krøllet Haar
gjør flinkt ham skaldet.
Virk ivrigt i jert Kald, tøm Livets Kilde
til Bunden ud! Se der er mere Guld,
og gid en Dyndgrøft blive Eders Grav!

Og Pigerne svare:

Gavmilde Timon.

Kom kun med flere Raad og mere Guld!

Til Alkibiades siger Timon: Pandsr dine Øren, saa Skriget af Mødre og Smaabørn ikke kan trænge igjennem.

Han afviser de ydmygtbedende Senatorer:

Hvis Alkibiades slaar mine Landsmænd ihjel, saa hils ham, at det er Timon ganske lige kjært; han maa ruske Gubben i Skjægget og give Vestalinderne til Pris for Soldatesken — det er Alt Timon ganske lige kjært, som Alt er Soldaternes Knive lige kjært, naar blot I lægger Struber til. —

Al Følelse for Fædreland, Hjemstavn, ja selv for de Forsvarsløse er slukt.

Lad Pesten rase blandt Menneskeheden, saalænge der er én tilbage, som kan grave en Grav. Og Timon selv gaar ind i sit Gravsted for at begaa Selvmord derinde.

Det er ikke Sorg over Ondskabens Evne til at nedbryde de Gode (som i Othello) eller Jammer over Livets Elendighed (som i Lear), det er Harmen over den lidte Utaknemmelighed alene, der har voxet sig saa stor, at den dækker Livets Himmel med de sorteste Skyer, slukker Solens Glans og lader en Torden rulle, som vi ikke har hørt den selv hos Shakespeare — medens Horizonten blinker af Lyn i Lyn.

Alt hvad Shakespeare i disse senere Aar har oplevet og udstaaet har han sammentrængt til denne ene desperate Skikkelse, Menneskehaderen, hvis vilde Rhetorik er som en mørk Essens af tungt Blod og Galde, udskilt for at lindre Kval. — — —

Og saa var det da sagt, dette Bitterhedens sidste, vildeste Ord. Den sorte Sky havde udladt sig, og Himlen blev langsomt ren paany. Gjennem det i Aaringer stegne Crescendo var det højeste *For*te naaet, og Intet mere tilovers at sige.

Han havde raabt sig træt, han havde raset ud. Feberheden var ovre. Han har følt sig som i en begyndende Reconvalescens. —

Og hvad er saa hændt?

Den slukkede Sol er bleven tændt paany. Den sorte Himmel er atter bleven blaa. Den milde Interesse for alt Menneskeligt er vendt tilbage.

Hvorledes? hvorfor? Hvem kan svare derpaa! Langsomt naaer han, som han nærmer sig sit Livs Ende, den ældre Alders Resignation. Der er nogle Glimt deraf i de seneste Værker. Men det er endnu ikke dette.

Livet har paany tyktes ham værd at leve, Jorden atter smuk, eventyrlig, fantastisk tiltrækkende.

Man lade Blikket glide hen over de Værker, som staar tilbage! Perikles, Cymbeline, Vintereventyret, Stormen. Man se ud over denne hans Livs forbausende farverige September, broget som hans Kunst aldrig før var broget og med Septembers gjennemsigtigt kølige Luft.

Hvad staar heraf i alle Menneskers Erindring i første Plan? Hvad andet end disse unge Kvindeskikkelser: Marina, Perdita, Imogen, Miranda, disse tabte og gjenfundne Stakler, ensomme, forladte, der lider blodig Uret, men hvis Væsens Ynde og Adel sejerligt overvinder Alt.

Hvem kan tvivle paa at de har havt Modeller, maaské én Model! I ethvert Tilfælde synes efter den vilde Krise af Menneskeforagt Shakespeare at være bleven forsonet med Livet ved kvindelig Ynde af særegen Art.

Alle disse unge Kvinder har noget Beslægtet. De er gaaede tabt og de gjenfindes, og en eventyrlig Poesi ligger som en Glorie om dem.

Husk Shakespeares Kvindegalleri:

Hans Ungdoms Viragoer, de uelskværdige skjændesyge — der synes Minder om Hustruen i Stratford, saa de blodtørstige og for-dærvede, Tamoratypen, Hustruen i Tvillingerne, Arrigtrold, senere Lady Macbeth.

Dernæst de sprudlende, aandrige unge Piger, det fornemme Selskabs vittige og muntre Kvinder: Portia, Rosalindetypen, Beatrice-typen, osv.

Saa følger de naive, tragisk anlagte, dybt følende, tause, viede til Undergang: antydende i Julia, udførte i Ofelia, Desdemona, Cordelia osv.

Saa i den dybeste Forstemtheds Periode: den rent sanselige Kjønstype, Kleopatra, Cressida.

Og nu tilsidst den ganske unge Pige, betragtet med den modne Mands varme Blik, med Fryden over hendes Ungdom og en vis Beundringens Erotik.

Hun var gaaet tabt for ham som Marina for sin Fader Perikles, Perdita for sin Fader Leontes, og han fordyber sig i hendes Væsen med den Faderømhed, han selv føler overfor sin Skabning Imogen, og som hans sidste Inkarnation Magikeren Prospero føler overfor sin Datter Miranda.

Han havde forløftet sig paa Livet. Han lader nu dets værste Tyngde ligge. Ingen Tragedier mere! ingen historiske Dramer mere! Et fantastisk Gjenskjær af Livet med Omvexlinger og Overraskelser i Sagnets Eventyr-Stil. En fantastisk digterisk Ramme om den unge Piges Ynde.

Omgivelser, der er drømmevækkende som hun selv: et hav-omslynget Bøhmen; Prosperos af Trolddom skjærmede Ø, eller et Britannien, hvor Konger fra Romertiden og Italienere fra det 16de Aarl. mødes med unge Prinser, der boer i Skovhuler.

Og langsomt vender han tilbage til de lyse Stemninger fra hans Ungdom, da han digtede Sommernatsdrømmens Alfedanse, eller hensatte sorgløse Ynglinge og lattermilde Piger til en ukjendt Skov i Ardennerne, hvor der fandtes Løver og Cypresser.

Kun at Overgiveness Stemning er borte, medens en Fantasi,

der er ubunden af Virkelighedens Love, spiller frit. Der ligger megen Alvor og Livserfaring bag denne Fantasis Lege nu. Han svinger Tryllestaven — og Virkeligheden forskydes og gjennembrydes nu som før, i hans Ungdom. Men det lyse Sind er blevet til Vemod, Overgivenheden er bleven et svagt Smil; det er et hærjet Sinds Drømme, han byder os tilsidst, et rigt, men ikke langvarigt Drømmespil, som varer i Alt tre, fire Aar, rimeligvis Tidsrummet 1610—13.

Saa kaster Prospero sin Tryllestav ud i Havet for bestandig.
Georg Brandes.

Digte.

Genre.

En septemberkvæld lukked jeg varlig op havegrinden og smøg mig opover gangen.

Lyse var vinduerne i dit hjem og ingen gardiner for. Den lykkelige familie saa jeg omkring bordet, du, din mor og far og dine søskende.

Jeg, dit og vorherres stedbarn, stod der længe — hele kvælden udover. Alle eders bevægelser, saa fine og rolige, al eders stille glæde fulgte jeg udenfra.

En anden gang kom en af dine søskende bort til vinduet og saa ud.

En deilig kvæld var det ogsaa. Maanen græd, saa alle blade i haven var vaade og blanke.

Ud paa kvælden lagde du dit arbejde fra dig og kom bort til vinduet. Du saa udover haven, elven og himmelen, og jeg er sikker paa, du sagde:

„Mor, for en deilig kvæld!“

Du saa ogsaa did, hvor jeg stod; men du saa ikke mig, og det skulde du jo heller ikke. Saa gik du bort. I forlod alle stuen, din mor sidst, og pludselig blev alle vinduer sorte.

Jeg kasted mig ned i græsset og bored ansigtet ned i det. Jordens hjerte banked imod mig, og i mit bryst suged vildt den deilige smerte, som livet er.

En stjerne.

Da jeg var barn, blev jeg var en stor, sterk stjerne, som altid fulgte mig.

Om ingen anden lyste paa himmelen, den lyste alligevel, og om hundreder straalte, rammed den straks mine øine, saasnart jeg saa opad.

Ensomhed kaldte jeg den; for den var alene blandt de mange.

Trofast har den fulgt mig mit ganske liv igjennem.

Vinen gløded mangan kvæld, og glade mennesker lo og talte øieblikkets ord, mens rummet om os skinned af løv og lys.

Men gjennem vinduet lyste stjernen større end paa andre kvælder i mit liv, stor, som om mange var flydt sammen i denne ene, som var min.

Jeg vendte mig ind mod de glade mennesker, og jeg kjendte dem ikke.

Fremmed var mig alle mine venner.

Sent en kvæld forlod jeg dit hjem. Din gode, velsignede mor fulgte mig til døren og gav mig sine fromme ønsker med.

Angst var jeg og vilde sige:

„O, lad mig ikke gaa!“

Og jeg gik.

Paa veikanten udenfor huset satte jeg mig, og som en sol lyste stjernen over mit hode, større end nogen gang før i hele mit liv.

Bøiet forover med hænderne for ansigtet følte jeg dens straalers som en krone paa min isse, og kulden af den skar mig som en knivblank rædsel gjennem sjæl og legeme; ti jeg fornam, hvad det betød:

„Under mig er du født, og jeg vil aldrig forlade dig. Jeg er lyset for din fod og lygten paa din sti. Din glæde skal være smerte, din jubel fortvilelse, og naar du dør, skal mine straalers være den bro, som du gaar paa over til udødeligheden.“

Tro ikke . . .

Tro ikke, at jeg er fattig i min sorg.

Naar mine øine er fulde af taarer over en tiggers forkommenhed, over en halvt ihjelkjørt hund, drypper draaber af ren vin paa min sjæl.

Et godt menneskes smil imod mig er dagens varme lys indgjennem mit hjertes høie og herlige kirkevinduer.

Af min mund har du aldrig hørt andre ord end kjærlighedens og forpinthedens. Og alligevel eier jeg en trods, som en vild gud kunde misunde mig.

Men himmeriges perleporte skal smelte ved min hjertevarme, naar jeg kommer.

Sorgens have.

Jeg fulgte efter dig i lang afstand. Du gik ind i en have, og jeg fulgte efter dig ogsaa derind.

Af angst og glæde var mit hjerte sødt bevæget, og min sjæl sang. Veien gik mellem blomster, som dufted sælsomt skjønt, og under træer, hvis kroner bøied sig sammen. Mange blomster og mange træer var der, og tjørnekrattet klored sig op i dagen rundt omkring.

Da forsvandt du bag træerne. Du var borte som en lysende lygte, der falder overbord i en sort nat.

Jeg ledte efter dig bestandig — om dagen, naar solen sken, og om kvælden, saasnart maanen aabned sit øie. Jeg spurgte efter dig hos træerne og hos blomsterne. De svared mig ikke. Hvert blad paa stien spurgte jeg; men svar eied ingen. Ikke et ekko fik jeg igjen fra de høie mure, som den vilde vin og den sorte efeu klatred opover.

O, hvor den taushed gjorde mig bange!

Undertiden løb jeg forvildet omkring og rev mig blodig paa tjørnekrattet og snubled og faldt og sprang op og løb.

Naar jeg blev for træt, vandred jeg langsomt igjen og fulgte stierne, som vred sig afsted i utrolige retninger og aldrig slutted.

I et hjørne kom jeg til en brønd, og jeg bøied mig over den; men jeg saa ingen bund.

Pludselig sprang jeg op. Jeg havde set mit eget ansigt, og jeg kjendte det næsten ikke igjen. Hvor det var rynket! Hvor det var gammelt!

Da forstod jeg, at dette var sorgens brønd.

Jeg løb, og for første gang i mit liv kjendte jeg rædselens blanke ridespore i hjertet. Jeg rev i haveporten; men den var aflaaaset, og nøglen borte. Jeg saa opover de høie mure; men ikke noget menneske har nogensinde klatret over murene i sorgens have; thi den var det. Her gaar man ind og ud kun om porten.

Afsindig kasted jeg mig mod den, løb hodet mod den, saa det bløded, faldt paaknæ og raabte:

„Jeg vil ud, jeg tør ikke være her! Jeg vil ud!“

Men porten var lukket og laaset. Du tog lykkens guldnøgle med dig, og du kommer aldrig igjen.

Nu først vidste jeg, at man maa eie dette dyre klenod for at kunne vove sig ind i denne have.

Her leved jeg dag og nat. Den sælsomt' skjønnne duft af blomsterne blev, hvad jeg altid aanded ind, og jeg drak heller af sorgens brønd, end jeg tørsted.

Nu søger jeg aldrig mere hen til porten for at komme ud. Jeg dyrker haven, og den gir mig alt, hvad jeg trækker. Blomsterne skjænker jeg vand af sorgens brønd, og trækker de varme, aander jeg paa dem; for i min aande er der varme fra mit dyreste hjerteblod.

O, min elskede, der er glæde og skjønhed i at dyrke sorgens have!

Hvor det maa blive tungt at dø engang!

Men naar jeg føler døden i mit legeme, vil jeg krybe hen og kaste mig ud i sorgens bundløse brønd. Ansigtet vender jeg opad. Dybt dernede etsteds maa siv og græs og vandblomster staa tæt uden rod i nogen bund. Did ned synker jeg, og for mig blir disse planter puden, mit hode skal ligge paa — alene, som det altid har ligget.

Og da vil ensomhedens stjerne staa stille og lyse over brønden. Mit brudeblus.

Dronningen og zigøineren.

Du er en nittenaarig dronning, som glæder menneskene ved at kjøre gennem livets store gade.

Paa det mest befærdede hjørne staar en trist zigøiner. Han varmer sig ved sit kulbækken, mens han steger kastanier, som han sælger til de frysende stakler, der gaar forbi.

Alene staar han igjen paa hjørnet, naar menneskene løber efter din vogn for at være dig nær en stakket stund, for at naa dit smil.

Men naar natten kommer, naar andagtens store, stille time er forbi, stjæler han sig ad skjulte stier til dit slot.

Udenfor din sovestues dør sidder han sammenkrøben og lytter og venter.

Hører han en lyd derindefra, bare dit aandedrag, springer blodet ham i aarene af rædsel og jubel, som om du kom for at kalde ham fra mørket til eders brudenats underfulde lys.

Lykke.

Er ikke ogsaa jeg lykkelig?

Lever jeg ikke paa jorden, som Gud fader har benaadet med sin ene fod, da han i aartusindernes morgen tren fra en klode over til den anden?

Vor jord laa saa nemt til.

Og ligger ikke fjelde, dale og verdenshave den dag idag som det legemsvarme aftryk af hans fod?

Endnu lever kjærligheden og du og sorgen!

Jeg vil takke og love.

Engang i mit livs hvide dage kom du imod mig, og du bar al jordsommerens herlighed i lyset fra dine øine, i luften, som slog om dit legeme.

Du maa være født paa en sommerdag i en høsaate.

Men endnu engang kan vor jord grønnes, og de hvide dages blaa himmel spændes op over menneskene.

Da skal min kjærlighed opleve en endnu større fornyelse end den, som sker hver morgen.

O, kommer den dag, min elskede, da skal jeg juble henover himmelen, saa stjernerne flyger, og de lærde stakler paa alle kloder vil blade sine bøger igjennem ti gange ti gange og endelig komme til den tro, at de hele sit liv maa have bladet feil.

Min kjærlighed.

Over mit liv hvælver sig min kjærligheds store himmelrum. Det strækker sig fra havet i nord og til bjergene i syd.

Undertiden jager skyernes hærskarer afsted i vild kamp med hverandre, saa vor lille jord ryster under gnyet, saa vor lille jord blegner ved kampens ild.

Der er ogsaa dage, hvor de vilde krigeres tog er borte, og de blaa, uendelige sletter ligger der som en stille glæde.

Men mangan morgen glider taage og koldregn henover rummet. Alt dækkes, alt viskes ud. Deroppe, hvor jeg ved, at min kjærligheds store himmelrum er maalt ud af Gud fader fra evige tider af, gaber haabløshedens tomme øienhuller imod mig.

Men taagen og regnet blir ikke staaende der, er altid glidende.
Og regnbuens brede bro lyser frem.

Over den skal jeg engang naa derop for at tage i min lille
favn min kjærligheds store himmelrum.

Paris 94.

Peter Egge.

Sveriges moderneste digter

Carl Jonas Ludvig Almqvist,

født i Stockholm ²⁸/₁₁ 1793, død i Bremen ²⁶/₉ 1866.

(Slutning).

IV.

Paa intet omraade blev denne vækkelse af tingenes virkelige indre, denne Umwerthung aller Werthe, saa rystende for tidsbevidstheden, som naar Almqvist behandlede det for ham centrale spørgsmaal, ægteskabsproblemet. Han udtalte der for et halvt aarhundrede siden alt det dybeste, som er blevet ytret i norden i de sidste aartiers diskussion om denne sag. Før Almqvist havde blot to af hans landsmænd — de eneste, som i flere retninger stærkt har paavirket ham — talt om kjærligheden mellem mand og kvinde som livets største indhold. Disse var Svedenborg og Thorild, som med Almqvist deler den skjæbne, i livet blot at være blevet forstaaet af en liden hengiven skare, at forkjætres af den store masse, og efter døden ikke at hvile i hjemlandets jord.

Det er blevet fremholdt, at Almqvists mangel paa personlig lykke i hans eget ægteskab skulde have fremkaldt hans angreb paa ægteskabet i almindelighed. Almqvists datter, som var 21 aar, da faderen forlod Sverige, har fortalt mig følgende om forældrenes ægteskab. Almqvists hustru, Anna Maria Lundstrøm, var datter af en af bondestanden udgaaet brygger i trakten om Antuna, den landeiendom, som Almqvists far eiede. Begge ægtefællerne Lundstrøm døde kort efter hverandre af tæring, og deres fjortenaarige datter blev tagen til Antuna paa den unge Love Almqvists bøn. Han følte en stor medlidenhed med hendes ensomhed, og i denne tid, ja i hele sit liv saa hun op til ham som til et høiere væsen. Han var bare 19 aar, da han i hemmelighed forlovede sig med den unge pige, som paa Antuna indtog en stilling midt imellem en tjeneste-

pige og en fosterdatter. Hun havde et dybt og stærkt sjæleliv, var en vemodig, med anelser og uro fyldt natur, saa alt i mørkt, naar han saa i lyst. Hendes følelsesliv var bundet i sine udtryk, især gennem bevidstheden om hullerne i hendes dannelse. Hendes karakter laa slet ikke for det praktiske. Hun havde liden evne til at holde hus, saa at penge blev drøie, eller ordne saa, at hjemmet fik det præg af vakker hygge, som Almqvist var saa følsom for. Og hvor ømt hustruen end søgte at pusle om ham, hvor let hun i sin store kærlighed kunde have døet for ham — i hverdagslivets smaating at vise den myge lethed, den umiddelbarhedens ynde, som manden elskede, det formaaede hun ikke.

Hendes egentlige hu stod til læsning, og hun skyndte sig altid at blive færdig med den huslige gjerning for at faa tid til at høre manden læse høit i den hjemlige kreds eller samtale med de venner, som samledes der. Naar forældrene byttede tanker, merkede imidlertid datteren, at de sjelden mødtes i en hel forstaaelse, og at faderen derfor ofte følte sig ensom. Almqvist delte dog ikke sine omgangsvenners feiltagelse, at man med hans hustru blot burde tale om husholdningssager, som hun tvertimod fandt kjedelige. Under mandens indflydelse havde hun udviklet sig til virkelig intellektuelle interesser, men hendes intelligens, klar og lidet rig, hendes ikke meget sammensatte temperament var ikke stemte i samme tone som hans. Han læste ofte op for hende, hvad han havde skrevet, og rettede sig ikke sjelden efter hendes omdømme. Datteren sagde, at hun aldrig havde seet ham vise nogen ringeagt for moderen, og selv naar denne viste sig uforstaaende, kunde det aldrig falde ham ind at sige: „Dette begriber du ikke.“ Hun kunde aldrig mindes onde ord eller scener mellem forældrene, blot fred og venlighed. Og dette datterens indtryk har jeg hørt bekræftet af flere omgangsvener. Det bekræftes ogsaa af fru Almqvists portræt ved ældre aar. Dette viser et vakkert og aabent Ansigt med en høi, klar pande, kloge og vemodige øine, lige næse og en kraftig hage, som gir hendes ansigt ligesaa meget bestemthed, som hans er vekt. Der findes intet af bondetrægheden i fru Almqvists udseende; det røber tvertom et menneske, som har faaet sjælsdannelse, og som har følt lidelsen dybt, men som ikke i nogen høiere grad har eiet fantasi eller bøielighed.

Det er troligt, at Almqvist ikke overdriver meget, naar han, uden at give hverken sig selv eller hustruen skyld for disharmonien, ytrer, at al hjertets og sjælens lighed dem imellem fattedes. Han skildrer, hvorledes hans aand forsvages. Hans hjerte visner, hans

arbejdslyst sløves under den voksende fornemmelse af uforenelighed. Og med hans evne til at digte om virkeligheden til sin egen fordel faar han det didhen, at han allerede før giftermålet følte den bristende harmoni, men at han var for god og heller ofre sig selv end det væsen, som i uskyld havde fæstet sig ved ham. Det kan jo let tænkes, at den Ynglingekjærlighed, som han i begyndelsen af sit ægteskab skildrer som en sammenvoksning for evigheden af deres indre væsen og kalder „den svale, rene, gode ild“, som i ungdommen var freden i hans indre, allerede før ægteskabet har skimtet for hans anelse som ikke nok varm til helt at kunne smelte sammen deres naturer til fuldt væsensfællesskab, og denne anelse gjør han siden til vished. Det er end mere troligt, at hans første kjærlighed, saa som tilfældet ofte er med tidlig kjærlighed, instinktmæssig har søgt og fundet den kompletterende modsætning til sit eget væsen. Men livet gir ofte det ungdommelige instinkt uret ved siden at vise umuligheden af at smelte modsætningerne sammen til enhed. Allertroligst er, at Almqvist aldrig længe skulde blevet lykkelig med nogen kvinde, lige lidet som hans Rikard Furumo nogensinde „fandt en kvinde rigtig elskelig“. Almqvist havde idealistens krav paa fuldkommenhed, fantasimenneskets tilbøielighed til stadig at søge denne fuldkommenhed i nye former og dertil den reflekterendes behov at analysere det fundne, hvorved det nuværende snart tabte al tiltrækning under grublet paa, hvad som burde være. Saadanne naturer føler med nerver og indbildning, men lykken blir en virkelighed blot for dem, som føler med hjertet.

Almqvist siger selv, at den største og ædleste prøve, man kan sætte et menneske paa, er at elske det. Almqvist skulde sandsynligvis aldrig bestaaet denne prøve i noget kjærlighedsforhold, og i hvert forhold, som var blevet ulykkeligt, givet omstændighederne, ikke sig selv skylden, saaledes som den svage natur altid gjør. Men fantasimennesket tror imidlertid selv paa dybden i sit følelsesliv og bibringer ogsaa i lang tid den som elsker det samme tro. Med et umaadeligt begjær efter sympati var Almqvist altfor optaget af sit eget indre liv til at kunne give sympati af dybere art, og aldrig hvor der fordreder nogen opgiven af hans individuelle personlighed. Sandsynligvis var det derfor, han trivedes saa vel med børn og unge, fordi disse af de ældre ikke begjærer det inderste af personligheden, men nøier sig med interessen for deres personligheder, naar de bare føler, at denne, som hos Almqvist, er ægte.

Den rige individualitet, stadig paa speiden efter nye livsmotiver,

sjelden fornøiet med dem, den har fundet, skaber ialmindelighed selv de skuffelser, som den ofte tilskriver skjæbnen. Saaledes gjør ogsaa Almqvist, naar han tæres af sin bestandige længsel efter helt at smelte sammen med et andet væsen, men finder, at hans „underlige, arme, udfattige hjerte“ mangler sin udfyldning, ser sin „hellige, vakre, uskyldige attraa“ efter at leve et fuldt harmonisk liv dømt til bestandig hunger. Men naar han klager over denne sin sjæls „inderste sluttelige brist“, naar han føler, at for ham ingen „opfriskende, liflig varme“ findes, da er den inderste aarsag den, at han selv ikke eier, hvad han har kaldet „det førstfødte skjønnes ild“, den ægte, dybe umiddelbarhed i følelseslivet. Derfor egnede han umiddelbarheden en saa grænseløs dyrken, fordi i virkeligheden hans dobbeltnatur for altid for ham gjorde denne umiddelbarhed umulig i livets dybeste forhold. Man følte et tomrum i hans inderste, det tomrum han ubevidst haabede, en anden skulde fylde, en vis kulde i hans væsen, en gliden bort fra alle dybere krav paa hans følelse. Og ligesom han ikke magtede at føle dyb kjærlighed, følte han heller ikke dybt had. Han viste næsten mod alle blidhed, hensynsfuldhed, hjælpsomhed. Men han levede aldrig med hele sin sjæl i nogen anden sjæl end sin egen. Og mon ikke dette som oftest er den udprægede individualitets kjendemerke, er det, som dømmer denne til stadig ensomhed, foruden den mere letfattelige aarsag, at jo flere toner der lyder i en sjæl, des sjældnere finder den en anden, som vibrerer i samklang.

Almqvist led dybt af den manglende ægteskabelige lykke, blandt andet ogsaa af den grund, at han instinktivt vidste, at han var af dem, hvem ulykken ikke løfter, men drager ned. Og med sit teoretiske syn paa, hvad ægteskabet gennem kjærligheden kan udvikle, tænkte han sig aldrig, at mangelen paa lykke for en stor del kunde bero paa, at hans egen personlighed ikke egnede sig for ægteskabet. Det er tværtom med hele styrken af sin tro, at han skulde kunne blevet grænseløst lykkeliggjort, men nu gennem sit ægteskab var blevet ikke blot ulykkelig, men ogsaa forringet, som han begynder sin kamp mod denne institution.

V.

Det er imidlertid saa langt derfra, at Almqvists anskuelser om ægteskabet blev bestemte blot af hans egen ægteskabelige ulykke, at han allerede ved 23 aar — og saaledes langt tidligere end George Sand, som man har anseet ham paavirket af — i et lidet skrift

„Hvad är kärlek“ og en liden novelle „Parmajouf“ udtalte de tanker i dette emne, som blir pulsaaren i hans hele digtning. Og de personlige indtryk, som saa tidlig har modnet hans opfatning, var den i hans inderste væsen følte disharmoni, som han tilskrev sine egne forældres ulykkelige samliv. Han følte afgrundsdybt, at livets sværeste ulykker, de fleste sjælelige og legemlige lidelser havde sin grund i, at børn fødes „uden aandelig, virkelig og hjertelig kjærlighed mellem forældrene, hvorved de arme skabninger kommer til verden som daarlige i selve deres væsens indhold“. „Man hænger“ — siger den unge Almqvist — „seddelforfalskere. — Men den, som af tusen andre aarsager, men ikke af kjærlighed, forener sig med en person, som han ikke elsker, og saaledes danner en udelig huslig kreds — mon ikke den begaar en forbrydelse, hvis egen storhed, og hvis uberegnelige følger for samtid og eftertid spreder langt forfærdeligere ulykker end forfalskningen af millioner sedler?“

Generationens hellighed, kjærligheden som det eneste grundlag for ægteskabets sedelighed, forholdet mellem mand og kvinde som livets største anliggende — det er de tre grundtanker, som møder os allerede i Almqvists ungdomsskrifter, og hvilke han endnu som olding lige helt egner sin hyldning. I sin „Guldmakeriets historia“ — et af hans allersidste arbejder — lader han saaledes den unge elskerinde selv give sig døden, da hun blot saa kan undgaa at blive en andens brud end dens, som hun elsker, og han ytrer derved: „At kunne dø hører til frimodigheden og er en livets ret.“ I samme stemning var det, han i sine tidligere aar digtede „Vargens dotter“, hvori de unge elskende, i fuld vished om ikke at synde, gir sig døden sammen, da haarde frænder vil hindre dem fra at leve livet sammen. Dybere har ingen udtalt kjærlighedens skjæbnesvangre magt end Almqvist med ordene: „Hvad er det at vove at elske? Det er at vove at dø.“ Man kan dø ogsaa uden at opgive aanden.

Kjærlighedens livsmagt, det underbare mysterium i naturen, er for Almqvist lige hemmelighedsfuldt baade til udspring og virkninger. „Jeg elsker dig, fordi jeg elsker dig. Jeg ved ikke, om min følelse kan have nogen dybere grund,“ siger en af hans personer. Men mysteriet forefalder som den eneste naturlige tilstand: „Himlen forundrer sig ikke over himlen. Kjærligheden er ikke en tilstand af forbauselse, af beundring, fordi den er noget langt mere; det er ikke overspændthed, ingen høihed, som føles høi. Alle disse smaasager er man ifra, naar man ret elsker. Man er, og det er nok.“ Den spirende kjærlighed er det ømfindtigste af alt: „En

blomst, som endnu vokser, har et fløielsartet usynligt slør paa bladene. Om det røres, aldrig saa hastig og med den mindste finger, gaar dette fløielsstof sin vei. Man er ikke istand til at se, hvad det var, som gik tabt: blot at noget er gaaet tabt, finder man. Det fagre er fint og lunefuldt. Først naar man har det visnende foran sig, begynder man at aane en forsvunden himmel.“

Den gjensidige lykkelige kærlighed er som en elektrisk strøm mellem sjælene. Det ensomme varme hjerte savner lys; det ensomme lyse hoved savner varme; men kærlighedens elektricitet gir hovedet varme og hjertet lys, siger han et andet sted.

Samtidig med Almqvist levede et digterpar, som af lykken havde lært sig at kjende kærlighedens væsen ligesaa dybt, som længselen havde bragt ham til at se ned deri. Det var Robert og Elisabeth Barrett Browning. Livsanskuelsen og i visse retninger ogsaa fremstillingen er hos Robert Browning og Almqvist af en paaafaldende lighed; denne viser sig fremfor alt i det for dem begge centrale emne, erotikken, hvori de mere end en gang har sagt samme ord og behandlet samme motiv. Saaledes lader Browning Porfyrias elsker dræbe hende i det øieblik, da hendes grunde væsen var helt og holdent godt, og Rikard Furumo styrter Magdalena i fossen for at redde hende fra det dunkle just i det øieblik, „da hendes øine tindrede mest himmelsk“. I „Statyen og bysten“ viser Browning, hvorledes de to syndigt elskende viser sin sjæls lidenhed ved at lade livet visne hen i længsel, uden at vove en handling. „Ogsaa en forbrydelse kan,“ siger han, „blive en prøve paa en karakter; en karakter kjæmper til det yderste for sit livs maal, hvilket det end maa være.“ I Almqvists „Hermitaget“ lader Waldemar Birgersen „hele det ishav, som kaldes samfundet“, skille ham fra den, han elskede. Med hende følte han sig som farende „paa vindens vinger med luftens lysegraa, guldkantede seil“, eller „som en kongelig heire paa stranden af en dunkelgrøn sjø“. Men da „han, skræmt af presternes og folkets raab, svimlende og svag, gav efter“ — fra den stund tabte hans sjæl sin helhed, han blev halv, „syg i vandel, brusten i forslag og opførsel“. Han føler, at ifald han, stærk og fri, ikke havde agtet paa folkets skrig og dumhedens angst, men blot seet paa sin egen vei og vernet den konstellation, som oplyste den, „da skulde hun og jeg,“ siger han, „ikke været fyrster efter lovens udnævnelse og pakkets kroning ved Mora, men fyrster i vor sjæl, kronede af den umistelige lykke, med frihedens straalende ørnevinger ved vore lokker.“ Længe før Nietzsche forkyndte Almqvist som den „kongelige orden“ at elske det, som vort

væsen egentlig tilkommer, og hensynsløst at følge denne vor inderste manen. Og ligesom Browning i dette tilfælde nærer aldeles den samme overmennesketeori, har han samme tro som Almqvist paa ufeilbarheden af følelsens indgivelse.

„Jeg skal sige dig, hvorledes det er med dyden“ saaledes begynder et af Almqvists dybeste og fineste digte. Det er en ung greve, som taler, og den tiltalte er Colombine, indvaaner i et berygtet hus i Stockholm. Han fortsætter at forklare, hvorledes en eneste musikalsk ren stemme tar magten fra mange mislydende, og hvorledes dyden paa samme maade gennem tusen lave, rislende følelser lyder som „en hemmelighedsfuld, enslig, klar, uovervindelig tone“. Denne dyd har han fundet hos Colombine, som han vil gjøre til sin hustru, og til hvem han har flygtet fra sin høiadelige forlovede, som er saa agtværdig, at han gaar under i hendes atmosfære, saa dydig, at det er uanstændigt at tale om dyd i hendes nærhed. Hun havde skinneth, hos Colombine derimod fandtes renhedens væsen. Browning lader (i „Pippa Passes“) den mandlige kjærlighed under endnu mere tilspidsede forhold vise samme intuition som i Colombine. Aldrig har nogen af dem klarere lagt for dagen sin tro paa den dunkle naturgrunds hellighed. Gennem sit, fra denne flydende instinkt finder hver af elskerne, at den elskede er en af de hellige, „inderst til uskyld bestemte serafer“, som ingen livsomistændigheder har kunnet plette; gennem denne inderste naturgrund er det, at begge de „faldne“ kvinder er forblevne ufordærvede.

Det er denne grænseløse tro paa naturens dybeste kræfter, paa dens uforgjængelighed, paa dens magt til at læge det i ydre henseende ødelagte, som er det inderste i Almqvists livsanskuelse, ja som er blevet selve hans gudsbegreb. Derfor at kvinden staar naturen et trin nærmere end manden, som mere er anlagt for refleksion, kan hun lettere se livet, som barnet og artisten ser det, med uskyldsblikke. „At have musik“ er at have en sjæl, siger Almqvist, og den sjælfulde kvinde er en „i form sat musik“. Hun formaar at løfte manden op til livets helligdom, da hun for ham aabner „sit væsens himmel“. Hendes modsætning er den nysnævnte agtværdige type, som forholder sig kinesisk urokkelig, i velbehageligt stillestaaende, med en orden „som ruderne i et skakbret“, en repræsentant for sedvane, love, forordninger, hun, „som forvandler verden til et ishus“. Alle af Almqvist formede kvindeskikkelser, som han selv elsker, er enten ganske utæmmede naturvæsener og derigennem ubevidst inspirerende, eller ogsaa saadanne i sin klogskab varme, og i sin varme lyse væsener som den af alle gratier

omsvævede Araminta May, pigen fra Stockholms fine borgerlige kredse, eller Sara Widebeck, den i mere hverdagslig skikkelse fremtrædende pige fra smaaborgerverdenen. Begge har det fælles med alle Almqvists kjæreste kvindeskikkelser, at være umiddelbar natur og saaledes, skjønt i de sidstnævnte tilfælde bevidst, at blive for manden inspirerende til et liv i ægte skjønhed. Klogskaben, kulturen, koketteriet eller hvad det er, som hos disse kvinder drager om hjertet „en fin sky, et flor som af tynd sne, et slædet af silke med skinnende hvide masker“ — dette forhøier blot den lykke at eie det trofaste, varme, rene hjerte, som slaar under svøbet.

Almqvist har imidlertid aldrig henfaldt til nogen overfladisk kvindeforherligelse. Hertil er han altfor dybtseende. Han ser manden og kvinden, som de to hverandre udfyldende, for hverandre skabte halvdele, som i sin forening paa jorden mest fuldkomment kan vise den evige kjærligheds væsen. De er hverandres jevnbyrdige, skjønt ikke hverandres lige. Ingen af dem staar „som et under over,“ ingen af dem som „et vidunder under den anden.“ Det ægte samliv mellem dem er jordens høieste gudstjeneste. At betrygge denne gudstjeneste, at give den al tænkelig hellighed, frihed og friskhed er den største af alle samfundssager, vigtigere end nogen, som „dreier sig om statsnæringsveie og andre som saa samfundsvigtige anseede sager.“ Gjennem dette syn paa ægteskabet føres ogsaa Almqvist frem til kvindesagens hjertepunkt. Kvinden bør lære sig et yrke og faa fuld ret til selvforsørgelse, saa at hun ikke for udkomstens skyld forfalder til „den nedrige last“ at hengive sig til en anden mand end den, hun elsker. „Ingen mand blir rigtig lykkelig gjennem en kvinde, om hun ikke elsker ham. Derfor maa ogsaa han være høist ivrig for, at kvinden gennem sit arbejde og sin dygtighed kan bestaa i landet; thi da først kan en mand vide, at om en kvinde gaar ind paa at give sig til ham, saa gjør hun det af kjærlighed.“

Almqvist fremholder overalt, at det af Gud, det vil sige af kjærligheden og naturen, stiftede, rene forhold mellem mand og kvinde ikke er „den lille, usle, elendige øieblikkets forelskelse, som blomstrer om vaaren og dør under vinterens sne.“ Ligesaa lidet kan det rene forhold grundes paa „den almene, upersonlige kjærlighed, som kan næres til hvemsomhelst.“ Mellem disse findes, siger han, en tredje sort, aandens kjærlighed til et andet menneskes aand, sjælens, som kjender sit hjem i en anden sjæl. „Denne personlige kjærlighed er ganske begrænset. Den udgaar fra en vis aands karakter og fæster sig blot ved den anden visse aands ka-

rakter, som den gjenkjender for sin fred. Og i den har den ro til evig tid.“ At den ægte kjærlighed lever evigt, har Almqvist villet vise i Amalia Hillner, hvor han lader en mand „rent og himmelsk elske mer end en.“ Lysander, som fremholder dette som bevis paa Almqvists overfladiske syn paa kjærligheden, glemmer at oplyse om, at det var mindet om den første som død anseede hustru, som manden elsker paa samme tid som den endnu levende.

Hvad er for Almqvist vidnesbyrdet om, at en kjærlighed er den ægte? Lad ham svare selv:

„Naar himmelsk sympati lever mellem tvende hjerter, saa rent, saa sandt, saa dybt, saa mægtigt, at, selv om nogen ulighed dem imellem forøvrigt findes, den er saa underlegen og saa liden, at den gladelig brænder op i sympatiens klare lue — da er disse væseners sjæle forenede som ægtefæller. Hvorfor? Jo derfor, og alene derfor, at de er det.“

Den ægte kjærlighed skaber dyb indre overensstemmelse, himmelsk troskab, tillid og en sjælenes sammenstøbning til et, saa meget og paa den maade, som det lader sig gjøre for to individer, hvilket idetmindste bør strække sig saa vidt, at sjælsligheden dem imellem er, om ikke muligvis fuldstændig, saa dog i sin mon større end uligheden.“ Da findes den betingelse, som adler deres samvær til sedeligt, som er forudsætningen for deres egen lykke og barnets vel. Opfyldes ikke denne betingelse, kan ingen vielse gjøre samlivet andet end uheldigt, medens ingen vielse behøves for at give hellighed til et forhold, hvor betingelsen er opfyldt.

VI.

Det oven anførte er det væsentlige indhold i de skrifter, hvormed Almqvist fra og med 1839 kaster sig ind i den offentlige strid, som passer saa lidet for hans karakter. Han siger selv, at han var inderst kvietist og vilde helst „leve i en eremitage, alene for sin sjæls glæder,“ men at han paa grund af hændelser og foranledninger var kommen til i dyb overbevisning at ytre ting, som angreb de bestaaende samfundsformer. Da han ikke fik den professur i Lund, som kanske skulde reddet ham fra de senere forviklinger, var der intet, som holdt ham tilbage for at følge Lars Johan Hiertas ivrige, ofte indtrængende gjentagne ønske om at faa udgive *Det gaar an*. Hans hustru, som altid var urolig og tilbageholden, havde bevæget ham til indtil nu ikke at offentliggjøre

denne novelle, som, da den blev oplæst i den hjemlige kreds, havde henrevet ikke alene Hierta, men ogsaa Almqvists andre venner ved sin udsøgte kunst og ved sine djerpe idéer. Allerede før Det gaar an havde Almqvist i *Ninon de Lenclos* gjort dennes tidsalder til repræsentant for den revolution, som har løsnet sedernes lænker. I sin person repræsenterer hun derimod, „den sedelige friheds slaaen over paa den anden side af sit maal,“ hvilket er den ægte sedernes frihed. Denne vil blot ophæve urigtige, skadelige og unaturlige baand paa menneskets sedelige liv. Først naar de falske pligter er banlyste, kan de øvrige sande elskes, pleies og opfyldes. „De blot titulerede dyder er de sande dyders værste fiender og en af lastens bedste støtter. Naar dette fattes dybt og alment, da medfører det en omvæltning i kulturen, mere betydningsfuld end selve den nuværende politiske brydning. Denne omvæltning skal engang skjænke menneskene et i himmelsk forstand let sind.“ Ved siden af disse digterverker kom skarpsindige athandlinger saasom *Europeiska misnöjets grunder*, og de i *Monografien*, hvor Almqvist med kirkelige autoriteter — som biskop Thomander hjalp ham at finde — forsvarede sine meninger. Han viser, at ligesaa lidet som de kristnes ægteskab i de første aarhundreder helligedes gennem lviesen, behøver nu den ægte kjærlighed en saadan helligelse. I sig selv blot et vakkert symbol, har vielsen udartet til den store hindring for ægte sedelighed. Den har forfalsket ægteskabets væsen gennem at vie og sammenholde uægte foreninger og saaledes lære menneskene at betragte „kyskheden som et yderplag,“ ikke som selve det væsentlige i samlivet. Og dette er fremfor alt skeet derigennem, at den forkastelige mening har dannet sig, at et forhold, kanske knyttet af de laveste motiver, blir rent, ifald vielsen har fundet sted, medens en forening af ægte kjærlighed stemples som ukysk, om vielsen ikke har helliget den. Desuden kommer vielsen til at betragtes som en laas, som fastkjæder menneskene med hverandre, uden at de behøver være virkelig hensynsfulde mod den, de vil beholde som egtefælle. Naar intet andet middel end elskværdighed og hensynsfuldhed fandtes for at holde hverandre fast, blev forholdet grundet paa sandhed og virkelighed; da stolede man ikke paa en form. Dette er, hvad Almqvist lader Sara Widebeck udtale i digtets form; og i overensstemmelse med disse anskuelser ordner hun sit og Alberts fremtidige liv. Hver af dem skal være herre over sin person og sin eiendom, leve hver for sig, skjønne sit arbejde uafhængig af den anden, og saaledes kunne bevare sin kjærlighed livslang, ikke se den forvandles til ligegyld-

dighed eller had. Denne bog, som gjorde udtrykket „Det-gaar an-idéer“ og „Tørnros-moral“ ligelydende med udtrykket bohème nu for tiden, turde af den ungdom, som er vant-til nutidens litteratur, blive betragtet som yderst menløs. Hverken her eller noget andet sted har Almqvist skildret en scene, som en tænkende mor ikke skulde kunne læse med sin datter af frygt for at den — for at bruge et udtryk af Almqvist selv — skulde plette hendes „sjæls hvide fløiel.“ For hans samtid blev denne bog hans dom og, gennem de økonomiske følger dette drog med sig, den ydre aarsag til hans undergang. Han forklarede forgjæves, at det var i sedelighedens navn, han talte, at, da det var umuligt at befale menneskene at være uden sanser, saa maatte man lede disse ind under aandens herredømme, men at ingen anden art af aandelighed har magt over sanserne end den, som tilhører sanselighedens eget omraade, d. v. s. den sympatiske kjærlighed. Det europæiske misnøies dybe grund er, siger Almqvist, den overalt vaagnende længsel hos mennesket at faa vandre frem paa sin karakters rette bane. Pøbelen hindrer dette paa alle omraader, fornemmeligst paa ægteskabets. Thi pøbel er, efter hans opfatning, enhver, inden hvilken klasse han end maa findes, som i alt sætter den ydre stempel høiest; folk er den, som i alt sætter det at være menneske høiest. Den omvæltning som folkene ønsker, kommer til at bryde med konventions- og autoritetsidéen paa alle omraader, uden derigjennem at søge at ophæve den begrænsning, som fremgaar af ens eget væsens rette beskaffenhed.

Med hensyn til hans polemik mod de bestaaende ægteskabelige former kan man til Almqvist rette samme ord som hofmarskalk Löwenstjerna til Rikard Furumo: „Du er rig paa fantasier og at vække spørgsmaal i sjælen, men fattig, fattig paa svar.“ Naar Almqvist i sin egen personlige livskonflikt udbryder: „Er man god og opofrer sig selv, saa faar man den dybe elendighed, som er faldet paa min lod; er man haard og ikke spørger efter et væsen, som uskyldigvis har fæstet sig ved en, saa bærer man gennem hele livet følelsen af grusomhed med sig. Dette er ligesaa uhyggeligt, som det andet ér grufuldt“ — da rørte han ved problemets ømmeste side, som han siden næsten aldeles lader ude af diskussionen. Og naar han viser nødvendigheden af, at ægtefællerne vogter „den skjøre emalje,“ som er hjertets hengivenhed, fra at slides i hverdagslivets „dumme, kjedelige, stygge øieblikke,“ saa gjør han sig til en visselig meget nødvendig talsmand for livets helligdagsstunder, men han glemmer, at hverdagens fælles bæren af fælles byrder, ifald

man bærer vakkert, ogsaa kan hærde emaljen. Almqvist har i praktisk henseende blot et uangribeligt forslag, nemlig at opdragelsen hos begge køn skal udvikle en ret arbejdsglæde og selvstændighed som beredelse for virkelige ægteskaber; at den skal indplante troskabens og oprigtighedens begreb, men fremfor alt lære ungdommen paa det dybeste at pleie den ægte, kyske kjærlighed og afsky hvert andet forhold. Hans fleste andre reformplaner bekræfter derimod den ofte gjentagne erfaring, at Ariman gjør klogest i at overlade reglementeringen til Ormuzd. I grunden nærrede ogsaa Almqvist en dyb tro paa, at indholdet lidt efter lidt og organisk kan omdanne de ydre forhold, gennemtrænge og udvide dem. Almqvist siger med dyb sandhed, at alle stridigheder om religion og sedelighed voldes af mangelen paa denne tro, som var det centrale i hans egen livsanskuelse. Menneskene tror ikke paa Gud, derfor beskyttes troeslæren med love; de tror ikke paa kjærlighedens guddommeligt naturlige art, derfor beskyttes ægteskabet gennem love. Almqvist derimod levede og døde i den faste optimistiske tro, at naturen i sit eget dyb har hjælpen for sine egne lidelser, kraft til at rette sine egne feiltagelser. Ogsaa i denne sin tro er han mere vor samtidige end sin egen tids.

VII.

Om end Almqvist var dybest vaagen for modsætningen mellem det som er, og det som burde være i forholdet mellem mand og kvinde og fremholdt, at vanskeligheden ved at forene bevægelse og orden, individualisme og samfølelse er mest skjæbnsvanger paa dette omraade, saa havde han imidlertid blik for det væsentlige overalt. Han saa, hvorledes kirken var blevet en hindring for kristendommen, samfundet en hindring for retfærdigheden, straffen en hindring for forbedring, ligesom ægteskabet var blevet en hindring for sedelighed. Allerede i ungdommen, da han formede sit overmenneske, det med mordmani beheftede „afskum“ Johannes lod han dennes fornemhed fremfor alt bestaa i attraa efter det væsentlige. Overalt søgte Johannes mennesker — tilsidst i galehusene, i fængslerne, men fandt dem ingensteds. Tingen, aanden, ikke formen, det som lever i første, ikke i anden haand, det ægte, ikke frasen er den unge Almqvists lidenskab; og han lader Johannes udbryde, da han ser Lotta skure trækker: „Hvorfor bruger du skuresand? Tag nogle af de store ord. De gjør jo menneskene saa rene; de maatte vel da ogsaa kunne gjøre en bøtte ren.“ De store

ord blir gjenstand for Almqvists had hele livet igjennem. Han gir selv nøglen til sit inderste væsen, naar han siger, at han længtes efter et paa samme tid himmelsk og jordisk, at han var virksom paa samme tid som inderst kvietist, at han vilde forene „ren natur med coelest sentiment.“ Han søger overalt at naa virkeligheden, ikke skinnet, og han paaviser selv, at det var denne eiendommelighed, som ytrede sig i hans livsomstændigheder, da han opgav det konventionelle liv og forsøgte at leve bondeliv i Vermland. „Man kalder dette sværmeri . . . Men aarsagerne var ikke overfladiske, men dybe, sprungne af store, indre behov, som vel enkelte føler, endskjønt faa gaar dermed helt ud til det faktiske, men blot nøier sig med ønsker og forbliver med disse uden videre ekstravaganse i i sine kamre.“ Overalt hvor Almqvist fandt det virkelige, hvor han fik sagen selv, „ikke skinnet henimod,“ følte han sig harmonisk. Og det er denne virkelighedssans, denne ægte, rige og saftige realisme, som saa dybt skiller ham fra romantiken i aarhundredets begyndelse. Han har selv en stor og dyb kjærlighed til arbeidet, og der findes ingen ytring af ægte arbejdsduelighed — om end saa enkel som blandingen af perlefarve eller „de spor af fersk blankhed, som strygejernet efterlader paa det glatte lintøi“ — som han ikke finder indtagende. Han tog nysgjerrigt rede paa alt, til og med kjøkkendetaljer; thi digteren har altid nytte af at kunne sager tilbunds, mente han; og alle hans langsommelige afvigelser, beskrivelser og redegjørelser har det forsonende, at de sker af kjærlighed til disse detaljer saa som dele af et menneskeligt arbeide.

Almqvists virkelighedssans er det, som, trods hans kvietisme, driver ham til at kaste sig ind i eller rettere af forholdene lade sig drive ind i det offentlige reformarbeide.

Hans stilling til de enkelte reformspøragsmaal er fremskridtsmandens, ikke revolutionsmandens. Han indser, at menneskeheden kan behøve aarhundreder for en udvikling, som individet kan gjen-nemløbe paa ligesaa mange aar. Han ytrer, at det vigende i tidsalderen har til en vis grad ret, naar det ikke vil forsvinde af sig selv; thi eftersom det besidder fortiden, eier det inden i sig den hidtidige kultur og har i sine hænder det nuværendes aarsager. Men det har uret i ikke at ville lade disse aarsager bekomme sine følger. Han fremholder, at det er bagstræverne ovenfra og opviglerne nedenfra, som fremkalder revolutioner. Thi enhver yrken paa reformer begynder mildt, fuld af agtelse for det ældre, men naar den afvises med foragt, fødes harmen, og man hæver sin stemme for at blive hørt. Almqvist fremholdt, at tredjestanden nu ser paa arbeids-

klassen, saa som adel og presteskab engang saa paa tredjestanden, og at denne nu kalder arbeidsklassens strid for sin ret et frækt oprør, saaledes som tredjestandens kamp ogsaa engang blev kaldt. Almqvist havde en klar bevidsthed om, at fjerdestandens fremrykken er ligesaa uundgaaelig, ligesaa retfærdig, som tredjestandens engang var. Med hensyn til den paa hans tid diskuterede repræsentationsreform var hans program i en vis grad ligt nutidens: almindelig stemmeret for alle myndige, uafhængig af formue, men valgbarhed blot for dem, som sad inde med en vis grad af dannelse. Han vilde have et førstekammer med større magt og sammensat saa, at det kunde hævde fremskridtet; andetkammer skulde igjen have mindre magt og være sammensat saa, at det udgjorde det tilbageholdende moment. Paa retspleiens og fængselsvæsenets omraade har vi lidt efter lidt begyndt at nærme os til de ideer, hvorved Almqvist i saa høj grad fremmede omdannelsen af vort fængsels-system, skjønt vi endnu er langt fra Almqvists fordring, at høiskolerne ikke blot burde uddanne professorer for at dømme forbrydere, men ogsaa for at forædle dem. Paa undervisningens omraade var han en næsten profetisk nydanner. Han antydede folkeskolens rette udvikling, inden folkeskolerne havde begyndt at virke, og udtalte tanken om folkehøiskoler, lærerseminarier længe inden saadanne kom istand. Paa elementærskolens omraade var han valgfrihedens og selvvirksomhedens geniale talsmand og fordrede, at de klassiske studier blot skal bruges til indvielse i den klassiske litteratur. Han vilde slaa sammen de svenske universiteter til et eneste i Stockholm; befri professorerne saavel fra jurisdiktionen og andre civile bestyr som fra examina og desuden forhøje deres lønninger, for at muliggjøre at de mere skulde kunne egne sig til virkeligt videnskabeligt arbejde. Han taler for udvidelser af jødernes medborgerlige rettigheder, og han angriber med energi og genialitet nationalhadets umaadelige indskrænkethed.

Men han er derfor ikke nogen overfladisk kosmopolit. Hans tro paa instinktet, paa den oprindelige naturgrund gjør ham til vor dybsindigste psykolog, naar det gjælder det almenmenneskelige paa samme tid som racens, nationalitetens eiendommeligheder. Han er lidenskabelig i sin svenskhed, og ingen har aflyttet vor natur og vort folk deres inderste eiendommeligheder, deres mest særegne natur med mere fin hørsel end Almqvist. Hans folkelivsbilleder er idealiserede som George Sands, som Bjørnsons, men de er ogsaa ligesaa dybt intuitive som disse, viser i store og fine karakteriserende træk nationalitetens aandsskiftninger. Almqvist, som dybt hadede

krigen, det af indskrænkethed og fordomme fremkaldte „tossede, urimelige myrderi“ har aldrig i sin digtning berørt vor storhedstid og underholder ikke sin fædrelandskjærligheds ild med vindpustet fra nogle seiersfaner. Fra vore store minder og vor forkunstlede, „i daarlig stil europæiserede herskabsstand“ vender han sig til det egentlige folk og finder, at dette viser et „alvorligt, sterkt, dybsindigt, men tillige gladt, i grunden fornemt, et stort element,“ og dette blir for ham grundtonen i svenskheden. Denne har han i et af sit genis lykkeligste øieblikke i Den svenska fattigdomen skildret paa samme tid som den ydre natur og dyrene. Humoren og dybsindigheden tilsammen gjør denne skildring, ligesom den lignende kvikke samtale mellem greven og hans søn i Colombine, til ypperlige studier i vor nationalkarakters psykologi.

I Almqvists geografiske, etnografiske og sproglige spekulationer møder man, ved siden af de kjedsommelige rudbeckske fantasier, ofte glimt af sandheder, som siden er godtgjorte som videnskabelige. Paa folkepsykologiens omraade turde mange af hans tanker — ligesom i andre tilfælde — være fremtidens. Han ser saaledes et nyt Europa, hvor alle de samhørende, folkelige individualiteter samles i store grupper, germanernes, romanernes, slavernes, og blandt germanerne blir da Skandinavien den nordlige gruppe, sammenholdt gennem en indenfra sig udviklende skandinavisme, men med bibeholdt national eiendommelighed og selvstændighed for hvert af de forskjellige lande.

Disse antydninger turde være nok for at vise, hvordan Almqvist overalt, ogsaa paa politikens omraade, vilde tingen selv, ikke dens skin, strakte sig imod væsenet, ikke imod formen. Og dette gjør hans afhandlinger i politiske ligesom i religiøse, moralske og estetiske emner rige paa en saft, hvoraf kun nogle draaber skulde kunne forvandle vandet i mange af nutidens reformprogram til vin.

Almqvist skilte sig fra sin tids romantik fremfor alt gennem sin klare bevidsthed om, at tiden havde „seilet bort fra den romantiske fantasiens ø, at man er ude paa havet, at vinden blæser mod et fremmed hold, og at vi kan se tilbage, men ikke komme tilbage.“ Almqvist saa — ligesom de dybere skuende nu ser — at den romantiske, middelalderlige tendens er et trætheds tegn og et vaanmagts tegn, at dens fantasterier er langt skilte fra den ægte mystik. Dennes væsen er at drikke dybt af alle livets kilder, og den blir saaledes nyopdagende, gennemtrængende, saavel med hensyn til sammenhængen mellem fortid og nutid som mellem naturen og mennesket. Vekselvirkningen mellem disse, personlig-

hedens inderste hemmeligheder og frieste skiftninger — skjæbnens formning gennem væsenet og væsenets gennem skjæbnen — dette var omraadet for Almqvists mystik. Den blotte længsel efter et nyt, alene fordi det er nyt, og for nyhedens skyld at tage et daarligere igjen synes ham blot at bevise „en tom hunger, en gabende tilstand.“

Det er gennem sin universalitet, sit baade indad, opad og fremad skuende blik, som Almqvist mere end nogen anden svensk digter indtil denne dag, er det næste aarhundredes samtidige. Man finder hos ham den altruistisk sympatiske strøm, som udmunder i sociale omdanningsplaner, paa samme tid som overmennesketeorier. Han er demokratisk panteistisk og alligevel sterkt individualistisk, han er udpræget fritænder og alligevel mystisk religiøs, symbolist med hensyn til kunst, anarkist med hensyn til styrelse, lever i syntesen og drømmer om monismen. Med et ord, alt som betegner sekelslutningen og bebuder sekelgryningen, mødtes hos Almqvist, saa som aften- og morgenrøden mødes i nordens drømfylde, anelsefødende, halvlyse midsommernat.

VIII.

De aander, hvis opgave det er at sprænge former, at rive ned fordomme, at rette spørgsmaal til det bestaaende om dets ret til at være til, kan ikke i samme grad være opbyggende, kan ikke paa engang løse sjælens lænker og paanyt krystallisere dem. Almqvist lagde ogsaa selv liden vægt paa sine praktiske forslag; thi han var stærkt overbevist om sin egentlige opgave: at være den store forbynder, som samtiden korsfæster, og efterverdenen følger. Og det behøves, at en Ariman engang imellem gør sig til vækker af tingenes sande væsen. Der er ingen fare for, at verden skal blive fortunlet, at menneskene skal miste lysten til at følge den historiske udviklings brede vei eller evnen til at sætte nye lapper paa gamle klædebon, denne udmerkede færdighed, som hindrer os fra nogensinde at optræde i naturtilstanden, medens vi vokser fra en aandelig habit og endnu ikke har rukkert til at faa en ny færdig. Hvor Ariman faar en discipel, har Ormuzd ti tusen og erfaringen viser os, at det, blandt andet er gennem disse som „es ist dafür gesorgt, dass die Bäume nicht in den Himmel wachsen“ — hvilket paa letfattelig svensk kan tolkes omtrent saa: Gud, ske lov for have-saksene!

Det er egentlig blandt ungdommen Ariman faar sine tilhængere.

Almqvist elskede ungdommen og fik denne kjærlighed mangedobbel tilbage. Han elskede ungdommen, fordi han følte, at den endnu havde sjæl, at den ikke „nedsultede hjertet i maven,“ at den, som han, vilde tingenes væsen og var en hader af skinnet. Og ungdommen elskede ham, fordi den følte, at han hos den søgte, fremkaldte, pleiede aanden, som ellers hele livet strævede efter at kvæle i former.

Gjennem sit væsens store blidhed og godmodighed, sin menløse, naive tro paa menneskenes natur, paa sine venners fortræffelighed, sine idéers virkeliggjørelse, blev Almqvist hele sit liv en barnslig og optimistisk ungdom. Hans datter skildrer hans hverdagslune som lyst og jevnt. Han kunde spøge fint og var stiltfærdigt glad, men aldrig yster, morede sig aldrig ved drikkelag — han var tvertom en tilhænger af hin tids rimelige nøgterhedsbevægelse, hvori han saa en aandens seier over materien, og han drog sig altid bort, naar skraal eller raahed forekom. Men han var alt andet end asket; han var tvertom ven af maadelig nydelse, med udpræget sans for hygge eller uhygge. Han ytrer selv: „Det smaa i livet, naar det ikke findes, giver det os indtrykket af, at noget umaadelig stort mangler, men naar vi besidder det, kjendes det som næsten ingenting. Hygge er en farveløshed, som indeholder al farve.“ Hyggen for Almqvist i selskabelig henseende var at samle i sit hjem de nære venner, som vilde tale alvor, ungdom, som kunde ildnes, og børn, som forstod at lege. Datteren fortalte: „Ved sin kaffekop eller med sin pibe kunde min far sidde lange stunder alene og fik da et dybt indadvendt udtryk, men for os børn, vore ønsker og vort velbefindende blev han let vaagen. Hans kvikke, lynende indfald kom ofte frem, paa hans dæmpede vis, i hjemlivet; men han var genert, tyst, næsten umulig i større samkvem. Desmere kunde han ildne i mindre kredse. Hans personlighed havde en overordentlig tryllemagt paa grund af hans stille, dybe intensitet, den altid vibrerende lidenskab for idéerne, for det væsentlige store og hele. Men bagateller behandlede han som bagateller. Han gjorde aldrig noget væsen af sin person, fremholdt aldrig sig selv og poserede aldrig. Han forekom aldrig overlæst, men kom blid og venlig fra sit arbejdsværelse, og ofte tog han os børn med paa langtur. Han iorkjælede os, ikke gennem at tillade egenraadighed, men gennem en sympati, som gjorde ham til vor bedste lege-kamerat og ven. Han taalte aldrig at se os sysselløse; enten skulde vi lege eller arbeide, men det indholdsløse var overalt hans afsky. Han lod ikke som han morede sig, han havde virkelig moro af vore

fornøielser, ligesom vi af hans. Hvor ofte vi end vandrede med ham til Fiskartorpet, Uggleviken eller Djurgaarden, saa blev det hver gang en høitid, selv om han gik længe tyst. Vi glemte aldelene den lange taushed, naar han vaagnede op til tanker for os. Ingen kunde sige os saa morsomme ting, eller saa ømme, ingen kunde fortælle som han. En sommer da jeg var alene i helpension, og min far boede i Stockholm som ungkarl, kom han hver eftermiddag tog mig og alle ni kameraterne med sig ud paa landet, saa at vi skulde slippe fra sømmen i de vakre sommerdage. Paa sine vandringer havde han et uendelig vaagent blik for naturen, for forskellige arbeider, og han gav sig i prat med alle mandfolk og kjærringer. Folk sagde ham ofte sine dybeste hemmeligheder: ingen havde en saadan magt som han til at vinde fortrolighed. Vi børn fortalte ham alting, han forstod altid vore følelser, paa samme tid som han aldrig smigrede vore svagheder. Han vakte f. ex. aldrig vor ærelyst, roste aldrig vore fremskridt, men fremholdt, at flid blot var en pligt. Jeg skrev vers som barn, men han hverken opmuntrede eller fraraadede mig det. At digte, sagde han, det er helt, fuldt livsalvor, og man bør blot gjøre det, naar det er uimodstaaeligt. Hans væsen var saa mildt, at jeg aldrig har seet ham heftig, og jeg troede derfor, at verden skulde forgaa, da han en eneste gang — med al grund — sagde til min bror, at han havde baaret sig ad „som en exekrabel tosk.“ Min bror havde aldrig virkelig glæde, skilt fra min far, istedenfor at andre ynglinger ikke har nogen glæde, naar deres far er med. Men bare at være nær vor far var for os to lykke.“ En gammel mand, som nu er død, men som tilhørte den ungdom, som samledes omkring Almqvist, har for mig til alle dele bekræftet datterens skildring. Saaledes traf min sagesmand engang Almqvist i skjorteærmerne, spillende kort med sin søn og dennes militære kamerater, og aldrig, ytrede fortælleren, saa jeg Almqvists ansigt straalet af en gladere stolthed, end da sønnen erklærede, at al fornøielse var slut, om faderen gik, ja han fik ikke engang tage frakken paa sig, thi skjorteærmerne hørte med til kameratsligheden! Samme mand fortalte en anden anekdote, som belyser arten af den indflydelse Almqvist øvede paa ungdommen. Min sagesmand var med paa et bryllup, hvor en yngre mand for penge giftede sig med en gammel kvinde. Medens de andre gæster efter vielsen samledes lykønskende omkring brudeparret, fik fortælleren se Almqvist komme imod ham med den glidende, lette gang, de skyggeagtig hastige, tyste bevægelser, som var eiendommelige for ham. Hans lange, opløbne figur saa tyndere ud end sædvanlig

i prestefrakken, og i det kridtblege ansigt omgivet af det store, negerkrusede sorte haar lyste øinene med det rige farveskimmer, snart gulbrunt, snart graagrønt, med den vidunderlige glans, den hypnotiske magt, som meget faa kunde udholde. Ynglingen kjendte de forunderlige øine gjennembore sig, da Almqvist greb begge hans hænder og hjertelig rystede dem under halvhøie lykønskninger. „Men det er jo ikke jeg, som er brudgommen,“ indvændte ynglingen. „Just derfor lykønsker jeg dig,“ svarede Almqvist, „du har nu seet, hvorledes man ikke bør gifte sig; glem det aldrig.“

Almqvist følte, at i ægteskabssagen var ungdommen „paa sjælens side“ og derfor hans naturlige bundsforvandt, thi „ungdommen eier livets haab“ og dermed tro paa seier for det væsentlige. Det er derfor Almqvist fremholder, at det er ungdommen, som fører verden fremad. Men i den rasende strid, som brød ud med en flod af brochurer angaaende Det gaar an, og som førtes i næsten alle dannede hjem, blev de gamles tungeste anklage mod Almqvist den samme, som engang rettedes mod Sokrates: at han var en ungdommens forfører.

IX.

Om Almqvist gennem sine anskuelser har skræmt et eller andet sværmerisk sind, vildledt en eller anden ubefæstet karakter, saa blev det paa den anden side hans tragiske lod gennem sin historie at give korrektivet til, hvad hans idéer kunde rumme af idealistisk ensidighed, særskilt i hans ubetingede tro paa instinktet som ufeilbar inspiration, paa subjektiviteten som den eneste retsnorm. Han skulde selv lægge for dagen, at vi i det virkelige liv ikke kan leve „uden rammer om vore malerier“ for at bruge hans egne ord.

Den indre musik, som Almqvist siger sig at have været behersket af helt fra sin barndom, som har arbeidet sig frem baade i hans livsomstændigheder og i hans skrifter, var med et ord helhedens melodi. For denne helheds mægtige tone var det, hans væsens skjøre glas gik istykker.

Han blev et offer, ikke blot paa grund af sin tids forsigtige iver for at tage brødet af munden paa den fritalende. Thi hvor skjæbnesvangert dette end indirekte blev, hvor meget det end medvirkede til hans sluttelige moralske undergang, saa har jo dog mange i denne henseende lidt meget større uret end han uden derfor at gjøre uret.

Hans offerbestemmelse er et med hans væsens rod, er udsprun-

gen af det naturgrundens hemmelighedsfulde dyb, som han med gru havde set ned i sit eget indre, inden han digtede *Amorina*. Han blev hvad Ibsen kalder sin *Julianus* „Nødvendighedens slagtoffer,“ „en vildfarende menneskesjel,“ som „maatte fare vild.“ Ogsaa Almqvist hørte til dem, som har beredt det tredje riges tilkommelse, det som samtiden venter paa, det hvorom Almqvist profeterede, og for hvilket han blev „et herligt sønderbrudt redskab.“

Al livets dybeste tragik ligger i begrænsningen, i den psykologiske nødvendighed, at man ikke kan kaste sig med umaadelig aandelig energi til et hold og samtidig have kraften tilovers for et andet omraade.

Almqvist var gennemtrængt af fremtidens livsanskuelse, monismen. Enhed og helhed var hans maal, fremfor alt mellem livet og digtningen. Han stillede individet med dets egen indre autoritet mod alle ydre autoriteter; hans stræben var at sprænge grænser overalt. Og al hans kraft gik til dette. Grænser kunde han ikke sætte, ikke engang for sig selv. At individet behøver vekselvirkning med slægtens retsbegreb og sin ansvarsfølelse udviklet gennem solidaritetsfølelse med det hele, det kunde saaledes ikke han blive en maalsmand for. For ham er „tingene ikke gode, ikke onde; de blot er.“ Handlinger blev for ham som ting, og lidt efter lidt opløstes baade ting og handlinger til uvirkeligheder, og fantasien blev virkeligheden. Hans søn ytrede, at han mangfoldige gange fandt, at faderen troede, at han havde gjort, hvad han blot havde tænkt, og kun tænkt, hvad han virkelig havde gjort. Her ligger fantasiens stadige fare for moralen og tillige den fuldt tilstrækkelige grund til at samme sedelige dom ikke blir retfærdig, naar den maaler fantasimennesket med den fantasiløses alen. Almqvist definerer karakter saaledes: en livets indre friskhed, poetisk rørighed, ubunden fantasi. Vi finder, at han sætter lighedstegn mellem et kunstnerisk temperament og en karakter, hvilke i almindelighed er modsætninger. En karakter bevarer gennem alle udviklingstrin en kontinuitet; den er identisk med sig selv ved mindet om sin fortid, og gennem dette minde kan den „læse korrektur over sjælens digte“ for atter at bruge et af Almqvists udtryk. For fantasimennesket er livet derimod plastisk, et ler, som man idag danner om fra den form, man gav det igaar. Dette sætter en istand til bestandig at idealisere sin egen stilling og sin egen stemning, at digte om det forbigangne for at lempe det efter det nuværende. Ingen har omdigtningens evne i saa høj grad som dem, hos hvem fantasien og forfængeligheden, refleksionen og feigheden, dialektiken og svagheden har indgaaet de hemme-

lighedsfulde foreninger, som hører med til Hamlet-naturens kjendtegn. Almqvist var i høi grad en saadan natur. Men denne Hamlet var yderligere sammensat, derved at der i ham fandtes et stykke af en Don Quixote, som undertiden drev til handling. Siden fik Hamlet travelt med at udslette sporene efter Don Quixote. Den fædrene advokatenergi, den medfødte indbildningskraft hjalp Almqvist at blive saa grundigt karakterløs, som han viste sig ved hvert tilfælde, da det gjaldt at bære ansvaret for sine handlinger. Saaledes bortræsonnerede han den bevidste hensigt i Det gaar an; saaledes forsonede han sit store slurveri som rektor ved at fremholde sin evne til at gjøre to ting paa en gang. Saaledes overtalte han sig selv til at mene, at han kunde prestevies og søge og modtage prestelig befordring, skjønt han var udpræget fritænker, og han beroligede sin samvittighed med samme jesuitiske grund, som bruges i vore dage, at kirken er Guds eiendom og ikke presteskabets, samt at man saaledes, som Almqvist gjorde, kan love ubrødelig og uden reservation at lære den ortodokse lære, men i hjertet bestride den. Og tilslut blir denne Almqvists omformning af virkeligheden den eneste mulige forklaring til den endelige tragedie.

Almqvist manglede tiltrods for sine enkle og maadeholdne vaner al evne til at stille med pengesager. Hans økonomiske stilling blev, trods hans eget uhørte arbejde, trods hans venner, særskilt L. J. Hiertas, og hans broders, siden generaldirektør Almqvists bestræbelser for at hjælpe ham, stadig mere fortvilet, og den faste, vel-lønnede plads, som skulde kunnet redde ham — den fandtes ikke for „samfundsomstyrteren“ i det samfund han tilhørte. Hans natur følte det økonomiske tryk som en usigelig pine, han følte ogsaa dybt dets demoraliserende indflydelse. Allerede nogle aar før det blev slut, ytrede han engang til min ovennævnte sagesmand: „Pengene er en helvedets magt. Jeg har nylig havt totusen kroner i min haand, som jeg skulde overlevere til min bror paa Antuna. Man kommer fra Stockholm til Antuna paa 3 timer. Men jeg har behøvet 3 dage for at reise den vei og give fra mig pengene, som just var den sum, som nu havde kunnet hjælpe mig.“ Mere end en gang har vistnok den ulykkelige følt lignende fristelser. Og hvad angaar giftmordsanklagen, har han, som en anden Raskolnikow, længe tumlet om med tanken, om det skulde være ret eller uret at gjøre slut paa en gammel aagerkarls liv, en aagerkarl, som nød af at pine sine omgivelser, og som paa grund af nogle gjældsbeviser (hvorpaa Almqvist engang havde forfalsket sit navn til

Almgren, noget han dog senere godtgjorde) havde Almqvist i sin magt. Paa disse gjældsbeviser havde Almqvist ikke kunnet skaffe kaution. Fristelsen til at dræbe denne von Schewen hang desuden ogsaa sammen med en fuldmagt, Almqvist havde faaet af Schewens søn, til at tage opsynet over boet, ifald faderens længe ventede død skulde indtræffe. Under saadanne forhold kunde jo Almqvist let tage tilbage sine gjældsbeviser. Meget i disse forhold talte saaledes mod Almqvist, da v. Schewen anklagede ham for at have lagt arsenik i hans suppe. Ved undersøgelsen fandtes ganske rigtig arseniken i denne historiske havresuppe, som i Sverige bare har en medbeiler i berømmelse, Erik XIV erter. Men mange flere grunde taler for, at en skinsyg tjenestepige, som vilde gjøre Almqvist mistænkt hos v. Schewen, havde lagt arseniken did. I den henrykkelse, hvormed man fra mange kanter omfattede troen paa den forhadte omstyrters skyld, fandt man imidlertid da beviserne for denne ligesaa soleklare, som de nu synes ufyldstgjørende. Almqvist kunde ogsaa i virkeligheden blot dømmes paa grund af undladelse at fremmøde, og det eneste store bevis mod ham er — hans egen flugt.

Denne flugt synes dog ud fra de givne forudsætninger ikke vanskelig at forklare. Almqvist vidste bogstavelig ikke under den første svimlende fornemmelse af at staa anklaget som giftmorder, om han virkelig havde handlet eller blot tænkt, og han flygtede fra alle de forviklinger og ydmygelser, som han i sin daværende sindstilstand ikke havde mod og kraft til at holde ud. Da han siden fik ro til at tænke sig om, indsaa han, at det aldrig skulde lykkes ham paa samme tid at oplyse det forgangne og selv forblive lys. Og fremfor alt greb han muligheden til at blive fri fra hjemlivets sorger, arbeidssløb, forretningsbekymringer, fra alle de i hinanden snoede masker i det net, hvori livet havde snørt ham ind, inden det rettede naadestødet. Han blev greben af frihedsberusning, af den lidenskabelige lykke at kunne begynde forfra. Verden stod ham aaben, denne verden, hvis ukjendte herlighed allerede som barn og hele livet igjennem henrev ham, naar han anede den i Kartans behag, kartet hvis former, farver og navne paa lande og have altid havde sat hans fantasi i den livligste bevægelse. Han havde gennemstreift Stockholms omegn og store dele af Sverige, han havde ogsaa gjort reiser i udlandet, men aldrig helt faaet tilfredsstille sin brændende reiselyst. Nu laa veien aaben.

Dreven af alle disse impulser ofrede han sine kjære, ofrede sit rygte, tog vanæren med sig i landflygtigheden, i graven. Han kom vistnok aldrig til bevidsthed om, hvorledes han selv saaledes havde

fordunklet sin digtning eller forringet sit livsverk. I den vidtløftige brevveksling med familien,*) som udgjør en endnu ubenyttet kilde for en fuldstændig biografi, har han aldrig erkjendt giftmordforsøget, og ingen af hans nærmeste troede ham et øieblik skyldig. Grundtonen i hele brevvekslingen er lys og fuld af indre ligevegt, tiltrods for alle ydre omskiftelser.

Uden tvil hjalp fantasien ham snart til at se optimistisk paa sig selv og sit rygte, at omdanne det forgangne og det nuværende saa som han ønskede, at det skulde være. Og da han drog sig mod hjembygden igjen, mon det da ikke var lykkedes denne lyse Hamlet for sig selv aldeles at gjøre om fortiden, udslette vanæren og nære den vilde idé, at han en gang med hæder skulde se sit hjemland igjen? Utvilsomt var det til dettes strand, haabet vuggede ham med bølgebruset fra Odysseen, dette hjemveens evige digt, som var det sidste, hans døende hænder omsluttede.

Hans datter naaede ikke til Bremen, mens han endnu levede. Da hun kom, havde den eneste, som helt sprænger grænser, gjort den mod begrænsningen kjæpende aand fri. Og saa fuldstændig havde den store udjevner, den demokratiske panteist, døden, gjort sit verk, at datteren ikke kunde finde faderens grav, redt som den var ved siden af andre samtidig begravede fattiglig. Da kisterne blev opgravede gjenkjendtes imidlertid hendes fars paa nogle purpurrøde roser, som sygehuslægen havde fæstet paa kistelaaget, fordi han havde seet, at da hans unge hustru havde sat dem ved den ukjendtes seng, havde den døendes blik faaet en vidunderlig rørt glans.

Selv tilfældigheden er undertiden en stor symbolistisk digter.

X.

I Sverige venter vi endnu paa en litterær opstandelse for Sveriges geniale profet, bortgjemt og uforstaaet paa grund af hans gjerninger og vore fordomme. Hvor længe skal vel det svage menneske staa dækkende fremfor den store digter?

Arvid Ahnfelt har i sin C. J. L. Almqvist gjort et meget

*) Denne store brevsamling findes i forvar hos en af generaldirektor Almqvists sønner. Hos dr. Artur Hazelius, hos L. J. Hiertas familie findes andre værdifulde brevsamlinger, ligesom sikkerlig endnu mange breve staar at finde hos efterkommere af Almqvists venner. Almqvists af Mazér malte portræt i olje — fra 30-aarene, Almqvists glansperiode — findes paa Skansen. Efter hans datters udsagn er det i alle henseender det ypperligste billede af hendes fader. Det er en afbildning (efter direkte fotografi) af dette maleri, som her meddeles.

værdifuldt forarbejde til en livsskildring. Lysanders *Karakters- och lefnadsteckning* er ogsaa blot et saadant forarbejde. Det væsentlige hos Almqvist har han nemlig, trods al grundighed, al dybsindighed ikke seet, og hans bog gir saaledes et nyt bevis til de mange, at man maa elske for at forstaa. Den af Lysander udgivne udgave af Almqvists *Valda skrifter* kom i 70 aarene, just da realismen havde sin opgave at udføre inden vor litteratur, og der manglede mange betingelser for, at denne tid skulde trænge langt ind i den fortryllede skog.

I vor aarstalfeirende tid gik hundredeaarsdagen for Almqvists fødsel spørløst forbi i Sverige. I Tyskland derimod gav *Vossische Zeitung* en interessant og udførlig skildring af Almqvist, skreven af Ola Hansson, en skildring, som fra et tidsskrift i Wien fremkaldte en anmodning om en essay over Almqvist. Og fra Finland, hvor Almqvist endnu læses paa en ganske anden maade end i Sverige, hvor folkets større intensitet altid har skaffet ham en dybere sympati, fremfor alt siden Runeberg blev hans begejstrede beundrer, kom ogsaa nogle mindeblade. Topelius gav nemlig i kalenderen *Svea* for 1893 en skildring af sin egen ungdommelige kærlighed til Almqvist og Runebergs stilling til ham. Og tilsidst kom der, kort efter at jeg i Norge havde givet nogle antydninger om, at der ikke blot der, men ogsaa i Sverige fandtes et stort revolutionerende digtergeni, fra Frankrig til den danske litteraturkritiker Valdemar Vedel en anmodning, om han vilde give en skildring af Almqvist ud fra de moderne idéers synspunkt for et stort fransk tidsskrift. Mange tegn tyder saaledes paa, at Ahnfelt skal faa ret i sin forudsigelse, at naar realismen blir gammeldags, og den frit digtende fantasi atter kommer til sin ret, da skal Törnrosens bok ogsaa komme til hæders „som det mærkværdigste digterverk, den svenske litteratur eier“.

Gjennem private forelæsninger vinteren 1892 forsøgte jeg i min ringe evne at virke for det samme. Og naar jeg siden har vovet at vende mig til større kredse, har min forudsætning for at udtale noget af værd blot ligget deri, at jeg, upartisk naar det gjælder Almqvists meninger — som jeg ikke ubetinget deler — ligeoverfor digterpersonligheden savner al objektivitet. I kritiken som i den øvrige litteratur er det nemlig de store følelsers tid, som kommer tilbage: det er den store kærlighed eller det store had — som blot er en omvendt kærlighed — som i objektivitetens sted bør føre ordet.

Med frisk minde om Almqvists advarsel, at fruentimmer bør vogte

sig for vokativen, som er deres svage side, skulde jeg kanske alligevel ikke vovet offentlig at udtale min entusiasme, ifald jeg ikke havde haft en meningsfrænde, hvis omdømme man ikke let underkjender. Jeg mener Johan Ludvig Runeberg, som i hele sit liv i Almqvist saa den beundringsværdige, den uden al sammenligning med andre svenske digtere største inden vor litteratur. Striden om Det går an minskede ligesaa lidet som flugten Runebergs hengivenhed. Han ytrede i anledning af Almqvists meninger: „De er ikke for diebarn.“ Han ytrede i anledning af Almqvists digtning: „Naar Vorherre vil spille en vakker vise, saa spørger han ikke efter, om det er paa en sprukken fiol.“ Han ytrede i anledning Almqvists personlighed til en ven, som fortalte, at han efter Almqvists flugt havde vendt dennes portræt mod væggen:

„Vend du det ret igjen!“

Naar skal den haand komme, som udfører samme handling med Almqvists billede inden den svenske litteratur?

Blot i ungdommens led kan man haabe at finde nogen, som ikke alene har kjærlighed nok, men ogsaa magt nok til at udføre dette hverv. Det er derfor særskilt til denne ungdom ovenstaaende er rettet, som en opfordring og et haab, som hviler paa disse ord af Almqvist selv:

„Elskværdige ungdom, du alene er den, som, ligesom Gud, har evne til at tilgive mennesker.“

Ellen Key.

I den i forrige hefte indtagne begyndelse til denne afhandling er indløbet en del trykfeil af meningsforvildende art, som her bedes rettede:

Side 19 — 3dje linje f. n. — Rikard Furmur læs R. Furumo.

„ 21 — 21de linje f. o. — universerne læs universum.

„ „ — 2den linje f. n. -- Ramodo M. og Tintnuara læs Ramino M. og Tintomara.

„ 22 — 7de linje f. o. — Araminka M. læs Araminta M.

„ 24 — 12te linje f. o. — forbrydernes læs forbrydelsens psykologi.

„ 24 — 19de linje f. o. — hadede læs havde.

„ „ — 17de linje f. n. — sandhedens ev. læs sundhedens ev.

„ 25 — 10de linje f. o. — løbet læs livet.

„ 27 — 7de linje f. n. — frem læs form.

„ 29 — 15de linje f. o. — Marjain læs Marjam.

„ 29 — 8de linje f. n. — umuliggjør læs muliggjør.

Desuden bør paa side 19 — 16de linje f. o. — pastor Gustavi rettes til professor G., da dette antagelig er en rigtigere læsemaade af det pr., som staar i kilderne.

„Lille Eyolf“.

Et foredrag.

Kritikken og publikum er kommet lidt tilkort overfor Ibsens sidste bog. De har ikke vidst, enten de skulde opfatte den symbolsk eller realistisk. Desuden indeholder den ingen dybsindigheder og sætter ingen problemer under debat. Det er da ikke godt at finde det rette udgangspunkt.

Ti der skal som bekjendt være dybsindigheder i et værk af Ibsen, der skal være slagord — altsaa er der dybsindigheder. Der skal være rosiner i en julekage, selvfølgelig gir man sig ikke, før man ialfald har opdaget en.

Men det turde være, at denne behandling af Ibsens værker ikke altid slaar til. Det turde hænde, at ogsaa Ibsen kunde skrive en helt igjennem menneskelig bog, hvori dybsindighederne er lagte væk for at gi rum for den sande menneskelige følelse, for det høie alvor i tanke og livssyn.

Og en saadan bog er netop „Lille Eyolf“.

Ganske vist: man har i fantasien opkonstrueret sig en hel mængde vanskeligheder og viftet hverandre under næsen med disse — enhver paa sin overlegne maade. Men faktum er dog ligefuldt det, at i „Lille Eyolf“ findes der neppe en eneste dybsindighed, neppe et eneste problem at løse.

Thi „Lille Eyolf“ er barnets tragedie i vort samfund.

Jeg sætter her ud af betragtning den dumhed hos Rottejomfruen, at rotterne maa gaa i vandet efter hende, fordi de ikke vil. Dette er ganske vist en dybsindighed, men den er ikke imponerende. Ibsen, der ingen vilje kan opdage hos menneskene, bør ikke opdage nogen saadan hos rotterne. Desuden bør han ikke sætte sine aandelige mysterier i forbindelse med den fladeste materielle geschæft. —

Før jeg gaar videre, skal jeg i al korthed referere bogens indhold — for deres skyld, der ikke maatte ha læst den. Selvfølge-

lig tar jeg kun med det, der kaster lys over bogens idé, jeg blotter kun dens livsnerve. Noget andet vilde føre mig for vidt.

I første akt er Almers kommen hjem fra en fjeldtur, men har ikke modtat sin hustru efter hendes ønske og formodning. Hun havde forberedt sig til modtagelsen, klædt sig i hvidt og slaat sit haar ned. Men Almers ændser hende dog ikke, dertil er han for opfyldt af fremmede tanker. Fru Almers bebreider ham siden dette i følgende sublime vending: „Du havde champagne, men rørte den ei.“

Og de tanker, der har beslaglagt Almers i den grad, at han forsømmer sin hustru ved hjemkomsten, det er netop tankerne paa lille Eyolf, hans søn, deres fælles barn. Paa sin vandring der oppe „mellem tinderne“ er han kommet til at tænke paa „de høiere pligter“, der stiller sit krav til ham. Derfor vil han ogsaa ofre sin bog, om „det menneskelige ansvar“ for helt at vie sit liv til lille Eyolf og efter al magt „gjøre ham det uoprettelige saa lindt og saa let som tænkeligt er“.

Hvilket er saa dette „uoprettelige“? Jo, Eyolf er engang i et ubevogtet øieblik faldt ned fra bordet og blit krøbling. Dette er det, Almers vil søge at rette paa. „Jeg vil skabe lykkefølelse i hans sind“, siger han, han vil faa sønnens higen til at gaa hen imod det, der er opnaaaligt.

Ti sønnens ulykke staar for ham som en evig skyldbevidsthed. „I dine arme glemte jeg lille Eyolf“, siger han selvbebreidende til sin hustru. Derfor vil han ofre baade sin bog og sit liv paa at lette tilværelsen for sit barn.

Da imidlertid dette kommer til at staa klart for hans søster, Asta, og hans Hustru, Rita, gjør de ham begge sterke forestillinger. Søsteren bebreider ham, at han vil opgi sit livsverk, bogen om det menneskelige ansvar, og hustruen — jeg ber mine damer og herrer merke sig dette træk — hustruen vil ikke dele mandens kjærlighed med barnet.

Men Almers blir sin beslutning fra høifjeldet tro. Han svarer søsteren, at han ikke kan splitte sig mellem to opgaver, men vil gennemføre det menneskelige ansvar i sit liv. Og hustruens skin-søge søger han at dæmpe ved at henvise til barnet som deres fælles eie, og den menneskelige forvandling, der med aarene gjør sig gjældende i alle livets forhold. Men hustruen bryr sig intet om hans ræsonnement. Hun vil eie ham helt og udelt og ikke taale barnet ved sin side i mandens kjærlighed. Da hun derfor skjønner, at noget andet ikke er muligt, at Almers vil staa ved sit

forsæt „at være en sand far for Eyolf“, lar hun det ønske falde, at barnet ikke var født.

Straks efter høres forvirrede raab og skrig nede ved vandet. De løber til og erfarer, at Eyolf er druknet. Kun krykken er blit tilbage af dette „dyre liv“, som Almers i sin smerte kalder sønnen.

Dette er hovedindholdet af første akt, der har spillet i havestuen hos Almers. Anden akt foregaar nede ved stranden i Almers's skog. „Det er en tung, regnfuld dag med drivende taageskyer“, forklarer bogen selv.

Almers sidder, ved aktens begyndelse, i triste tanker paa en bæk og stirrer ufravendt udover vandet. Hans søster kommer straks paa en skogsti, og mellem disse to opstaar der nu en fra stemningens og formens side ægte Ibsensk samtale. Almers udtaler sin forundring over, at Eyolf er druknet. Han vil ikke tro det og kan ikke finde nogen mening i det. Hvad brug kunde vel tilværelsen ha for denne lille guts død, spør han. „Her gaar Eyolf og skal netop træde ind i aandsbevidst liv. Bærer paa saa uendelig mange muligheder. Rige muligheder kanske. Skulde fylde min tilværelse med glæde og stolthed. Og saa behøves det bare, at her kommer et forrykt, gammelt kvindemenneske — og viser frem en hund i en pose —“,

Hermed sigtes der til Rottejomfruen. Hun har nemlig i første akt aflagt Almers et besøg. Under dette kommer hun i samtale med Eyolf og viser ham sin rottehund, samt fortæller ham, hvorledes hun fordriver rotter. Dette sætter guttens fantasi i bevægelse, og da Rottejomfruen ror ud efter fjorden, følger han hende nedover bryggen, hvor han blir staaende at stirre efter hende, til han styrter udfor.

Dette har tilskuerne fortalt Almers; men han begriber ikke det sketes mening. Her var jo ingen gjengjældelse bagved. Eyolf havde aldrig tirret hverken Rottejomfruen eller hunden. Hvortil har saa verdensordenen brug for sønnens død?

Han finder intet svar paa spørgsmaalet, men vedbliver at klage sin smerte for søsteren.

Da kommer Rita, hans hustru, og gir en udfyldende meddelelse om ulykken. Gutterne havde staaet paa bryggen og set Eyolf ligge paa bunden af det klare vand —

„Og de redded ham ikke!“ udbryder Almers.

Rita fortæller videre, at Eyolf havde ligget paa bunden og stirret op med store, aabne øine, indtil en strømsætning kom og førte ham bort.

„Det var altsaa det sidste, de saa af ham?“ spør Almers.

Rita: „Ja.“

Almers: „Og aldrig, — aldrig faar nogen se ham mere?“

Rita (jamrende): „Dag og nat vil han staa for mig, som han laa dernede.“

Almers: „Med de store, aabne øine?“

Rita (gyser): „Ja, med de store, aabne øine. Jeg ser dem. Jeg ser dem for mig!“

Jeg skal her for tydelighedens skyld faa lov at henvise til bogen selv. Thi dette sted har beviskraft med hensyn til hele bogens tendens. Jeg sigter til afsnittet fra og med pag. 105 til og med 114.

Ægteparret skjændes her, som man vil erfare, med det alvor og i de udbrud, som situationen skaber. Og velment er skjænderiet fra Almers' side. Da derfor søsteren, der har været borte en stund, atter træder til, og da Rita har forladt scenen, meddeler han søsteren aabent, at han vil skilles fra hustruen. De kan ikke længere leve livet sammen. Der vil altid komme til at staa noget mellem dem, har han lige før sagt: de store, aabne barneøine.

Tredje akt foregaar paa „en kratbevokset høide i haven hos Almers“. Den aabnes med, at en af stykkets personer, „veibyggeren“ Borgheim, efter Ritas ordre heiser flaget paa halv stang. Det skal nu vaie saaledes „baade nætter og dage“.

Og der gaar da ogsaa en underlig dyster sørgestemning gennem den hele akt. Asta vil la Borgheim reise alene uden at modta hans kjærlighed — noget hun dog senere opgir — og mellem Almers og Rita hersker der en tung mismodets kulde. Det er naturligvis fremdeles lille Eyolf, som beskjæftiger dem. Og saa sterkt har sorgen og samvittigheden angrebet Rita, at hun end ikke tør se dampskibets lanterner. De minder hende om „store gloende øine“, der „stirrer og stirrer ud fra mørket“.

Dette synes at forundre Almers. „Du kunde saa godt undvære ham, mens du havde ham,“ siger han, „selv halve dage saa du ham ikke for dine øine.“

Rita: „Nei, for da vidste jeg jo, at jeg kunde faa se ham, hvad tid jeg bare vilde.“

Almers: „Ja, slig har vi gaat her og sløset væk det korte samvær med lille Eyolf.“

Men sorgen og samvittigheden har ikke angrebet Rita forgjæves. „Der er forvandling i mig nu,“ siger hun, „det føler jeg

saa pinefuldt.“ Der er som etslags fødsel i det, der er foregaaet med hende, „eller en opstandelse, overgang til højere liv“, som Almers kalder det.

„Ja, med forlis af hele, hele livets lykke,“ svarer hun sin mand.

Almers indvender: „Det forlis, det er just vendingen, det.“

Rita: „Aa, talemaader! Herregud, vi er da jordmennesker alligevel.“

Almers: „Vi er lidt i slægt med hav og himmel ogsaa, Rita.“

Og dette slægtskab er det, der tilsidst gør sig gjældende baade hos Rita og Almers. Hos Rita virker det i forening med den nævnte forvandling paa den maade, at hun ber Almers gjenopta sit arbeide med bogen. Hun er blit nøisom nu, siger hun. Hun er villig til at dele ham med bogen. Før vilde hun ikke dele ham med barnet. Og hos Almers bevirker dette slægtskab, at han, omend han ikke finder livet værdt at leve, dog gaar med paa Ritas forslag om at gjøre det menneskelige ansvar gjældende overfor strandens mange smaafolk.

Dette forslag fremkommer mod bogens slutning og er overordentlig betegnende for dens hele aand og anlæg. Jeg skal derfor referere denne slutning lidt fuldstændigere.

Almers og Rita har netop tilendebragt en del betragtninger over døden. Almers har nemlig gaat vild en gang i høifjeldet og meddeler paa foranledning af hustruen sine stemninger fra denne udflugt. Han kom til et vand, siger han, kunde ikke komme over vandet og gik derfor udenom det. Dette førte ham vild. Men dødsangst følte han ikke. Døden forekom ham tværtom som en behagelig reisekamerat.

Da afbrydes han af „larm og skraal som af vrede, hidsige stemmer“. Det er strandens beboere, som slaas. Dette gjør Almers opbragt. „Hele strandstedet burde ryddes,“ siger han. „Nu er mændene kommet hjem drukne, som de pleier. Prygler børnene. Hør, hvor gutterne skriger! Kvinderne hyler om hjælp for dem.“ Rita foreslaar, at de skal sende nogen ned at hjælpe dem. „Hjælp dem, som ikke hjalp Eyolf! Nei, lad dem bare forgaa.“ Og han vil rive alle de gamle rønner ned. „Hvad skal der saa bli af de mange fattige mennesker?“ spør Rita. „De faar ty andetsteds hen.“ „Og børnene da?“ „Kan det ikke være saa omtrent det samme, hvor de gaar til grunde!“ Kort og godt: faa hele strandstedet jevnet med jorden, naar jeg er borte, siger han.

Hertil svarer den kvinde, der for faa timer siden ikke tænkte paa andre end sig selv, hvis egoisme fyldte hendes sjæl som en

selvherskende vilje, at hun, naar Almers er borte, vil ta strandens mange fattige børn op til sig, i sine egne stuer, og gi dem kost og pleie i lille Eyolfs sted. Hun vil la dem lege med Eyolfs leger, læse i hans bøger, sidde paa hans stol.

Almers stempler denne tanke som vanvid. Der er efter hans mening ikke det menneske i verden, der er mindre skikket til en saadan gjerning end hustruen. „Saa faar jeg opdrage mig til det,“ svarer hun. „Oplære mig. Opøve mig.“ Da falder Almers i tanker og gir dette betegnende svar: „I grunden har vi ikke gjort meget for de fattige folk dernede.“

Og hermed er isen brudt. De har kun haft „lukkede hænder og lukkede hjerter for dem.“ Nu skal det bli anderledes. Nu skal det menneskelige ansvar komme varrende over dem som sollyset. Rita vil prøve paa at mildne og forædle deres livsskjæbne. „Kan du det gjøre, saa har ikke Eyolf været født forgjæves,“ svarer Almers.

Men hvorfor vil Rita gjøre dette? Jo, hun vil smigre sig ind hos de store, aabne barnesøine — lille Eyolfs store, døende øine! Det er disse, der har vakt det menneskelige ansvar hos hende. Og Almers vil hjælpe hende.

Derpaa slutter bogen saaledes:

Almers: „Det vil bli en tung arbejdsdag foran os, Rita.“

Rita: „Du skal se, — der vil falde søndagshvile over os en gang imellem.“

Almers: „Da fornemmer vi aandernes besøg.“

Rita: „Aandernes?“

Almers: „Ja. Da er de kanske om os, — de, som vi har mistet.“

Rita: „Vor lille Eyolf. Og din store Eyolf ogsaa.“

Almers: „Kan hænde, vi endnu engang imellem, — paa livsveien — faar se ligesom et glimt af dem.“

Rita: „Hvorhen skal vi se, Alfred?“

Almers: „Opad.“

Rita: „Jaja — opad.“

Almers: „Opad, — imod tinderne. Mod stjernerne. Og imod den store stilhed.“

Rita: „Tak.“ —

Dette er indholdet af Ibsens sidste værk. At jeg har ret i min opfatning af det som barnets tragedie i vort samfund, vil mine damer og herrer vistnok allerede nu medgi. Men jeg skal yderligere i størst mulig knaphed præcisere denne min opfatning.

Dog først etpar ord om bogens mere udvendige egenskaber.

Kunstnerisk set er „Lille Eyolf“ i mange henseender en svag bog. Det er, som om Ibsens opfindsomhed og originalitet i denne paa mange steder er svækket. Eyolf er for eksempel et ret og slet theaterbarn, uden kjød og blod, saaledes som alle theaterbørn gjerne er det. Han har intet med det virkelige barn at bestille — ja, selv hans replikker er af den natur, at et barn vanskelig vil kunne udtale dem. Dette tyder paa, at Ibsen har haft en ringe anledning til personlig at studere børns tanke- og følelsesliv.

Endvidere er de voksne personer i bogen paa mangfoldige steder meget theatermæssige. De gaar og staar og udtrykker sig, som om de kun var indrettede for at virke paa scenen, ikke som levende mennesker ytrer sig i det daglige livs travlhed. Den udvikling eller forvandling, de gennemgaar, synes ogsaa høist taaget. Man fæster ingen tillid til den.

Ganske vist: i et drama maa alt sees i forkortning. Begivenhederne maa følge saa raskt paa hverandre, at de faar rum inden dramaets ramme. Hvad der i livet kræver maaneder og aar, behøver i dramaet derfor kun timer og dage. Ellers vilde illusionen og den kunstneriske intention spildes. Men alligevel: i „Lille Eyolf“ har man vanskelig for at indrømme digteren de friheder, han har tilladt sig. Man ryster betænkelig paa hodet af den paastaaede fjeldturs indflydelse paa Almers, man betviler rigtigheden af Ritas pludselige forvandling, og man protesterer ligefrem mod forholdet mellem Almers og hans søster Asta. Det er baade usandt og uskjønt hvor megen finhed end digteren har bestræbt sig paa at lægge i det. Saaledes kan ikke mennesker forholde sig til hinanden, selv om de viser sig ikke at være søskende.

Og ligeoverfor Ritas forhold til sit eget barn lades man ikke mindre i tvil. Man akcepterer det ikke uden god vilje og et aabent og anerkjendende syn paa bogens helhedsvirkning og etiske hensigt.

Men da glemmes ogsaa det meste. Ti med et saadant maal for øie glemmer man de midler, der er anvendt til maalets opnaaelse. Man er taknemlig for den skønne tanke og tilgir, at tanken er iført en klædning, der ikke altid bestaar for en kritisk undersøgelse af dens sømme.

I hvert fald er det gaat mig saaledes. Det er derfor ogsaa mere som etisk tendensskrift end som æstetisk kunstschrift, jeg bedømmer „Lille Eyolf.“

At bogen er godt skrevet siger sig selv. Det er et virtuos-

arbejde af blændende virkning. Der er ingen eller liden handling i det. Og dog binder det interessen fra begyndelsen til enden. Paa scenen bærer det sig jo ogsaa udmerket. Intet viser bedre end dette Ibsens dramatiske mesterskab.

Men virtuositet er ikke altid kunst. Man forstaar dette i „Lille Eyolf“, hvor virtuosens Ibsen ikke har kunnet afhjælpe savnet af digteren — i det rent ydre. De velformede replikker gir os ikke den menneskelige tales skønne klang, og de fint dannede situationer virker ikke med livets egen tilforladelighed.

Mere kan jeg ikke i en haandvending ta med om bogens ydre egenskaber. Jeg maa anvende resten af min tid til at gennemgaa bogens indre forhold og dens grundidé.

Først falder da spørgsmaalet om Rottejomfruen mig paa tungen. Skal hun tages ret og slet som Rottejomfru eller skal hun tillægges symbolsk betydning?

Jeg indser ikke nødvendigheden af det sidste. Det falder mig langt naturligere i Rottejomfruen heller at se den rimelige aarsag til Eyolfs død — et redskab altsaa i digterens haand til iværksættelse af hans vilje. Men vil man opfatte Rottejomfruen symbolsk, kan man i hende se personifikationen af alle de sælsomme kræfter i livet, der fører mennesket i fordærvelse. Hun er den store lidenskabs, de hemmelige ønskers, drømmenes og fantasiens lokkende magt, som menneskenes børn magtstjaalen følger, helt til de styrter udfor bryggens yderste spids — og kun levner krykken tilbage. Hun blir saaledes den menneskelige undergangs symbol, mod hvem det er forældrenes pligt at vogte sine børn.

Denne opfattelse gir unægtelig den uhyggelige skikkelse — bogens mest veltrufne — en vis dæmonisk høide. Jeg tør dog ikke indestaa for, at Ibsen selv ønsker figuren saaledes opfattet.

Derimod er der adskillig andet i bogen, der bør opfattes symbolsk. Jeg skal saaledes bare nævne det lille træk, at Almers gaar vild i fjeldet. Han støder altsaa paa et fjeldvand, som han ikke kan komme over og gaar derfor udenom det. At gaa udenom er imidlertid som bekjendt efter Ibsens livsanskuelse en farlig sag. Og for Almers blir den da ogsaa forsaavidt farlig, som han gaar vild, maa overnatte paa fjeldet og er døden meget nær. Men han føler dog ikke døden som nogen gru. Tværtom. Døden blir ham en behagelig reisekamerat. „Den nat løfted mig til beslutning,“ siger han. „Og saa var det, at jeg vendte om og gik lige hjem-over. Til Eyolf.“

Dette træk bør visselig opfattes symbolsk. Fjeldvandet er

Almers' livsopgave, som han har gaat udenom ved at skrive paa bogen om det menneskelige ansvar. Men dette har ført ham vild og den moralske undergang nær. Da han imidlertid er gaat helt udenom sin livsopgave, da først er det, at han løftes til beslutning og gaar hjem til barnet.

Straks, jeg havde læst „Bygmester Solness“, slog den tanke mig: Ibsens næste arbeide vil bli en overraskelse. Det vil ikke søge ned til livets mørke, underjordiske gange, men anvisе menneskenes børn lune hjem, hvori de kan glæde sig og føle sig trygge. Ibsen havde jo selv ligefrem lovet dette gennem sin bygmester. Han vilde ingen kirker bygge mere, hvorfra menneskene kunde styrte ned.

Og dette løfte har digteren saa bogstavelig indfriet i „Lille Eyolf“, at bogen i ordets egentlige betydning er blit en bog om hjemmet, om far og mor.

Allerede Ritas person er i saa henseende meget betegnende. Vi husker jo nemlig alle Nora i „Et dukkehjem“. Her har vi kvinden, der ikke vil være mor af hensyn til sig selv. Nora forlader hjemmet, fordi hun først og fremst føler ansvar overfor sig selv, fordi hendes individualitet truer med at gaa til grunde. Og denne type fortsætter Ibsen i „Hedda Gabler“. Her har vi kvinden, der ikke vil bli mor — ogsaa af hensyn til sig selv og sin egen bekvemmelighed.

Sammenlign saa disse to kvindeskikkelser med Rita! Til en begyndelse vil vi finde dem lige. Som disse tar ogsaa Rita først og fremst hensyn til sig selv. Hun vil ikke dele mandens kjærlighed med barnet. Barnet er intet for hende. Først da dette omkommer, og samvittigheden falder over hende, vaagner det menneskelige ansvar — og hun gaar tilbage til sit barn.

Eyolfs død foraarsager altsaa Ritas „forvandling“. Og vi spør derfor os selv: Mon ikke den samme forvandling vilde ha foregaat baade hos Nora og Hedda, hvis de havde haft sin Eyolf? Mon ikke ogsaa Nora var blit hjemme, hvis hun havde haft et barn, der alle vegne stod foran hende som et levende nødraab, som en levende bebreidelse mod hendes lidenskabelige ubesindighed.

Jo, Nora var blit hjemme!

Derfor er der udvikling fra hende gennem Hedda til Rita. Uden at denne udvikling dog kommer i strid med sig selv, uden at Ibsen i „Lille Eyolf“ ber om tilgivelse for, hvad han gjorde i „Et dukkehjem“. Ti Nora maa gaa. Hendes forhold er ikke anderledes. Hedda kan ikke bli mor. Hendes forhold er heller

ikke anderledes. De har begge to ret til at være, som de er, paa grund af livets ubønhørlige tilskikkelser.

Saa kommer Rita. Men hun har sin Eyolf. Og Eyolf fører hende tilbage til hjemmet og det menneskelige ansvar.

Hvor betegnende er ikke endvidere Almers skikkelse for hele bogens aand. Ogsaa han lever til en begyndelse mest for sig selv. Barnet behandler han som en skolemester og tvinger det ind under lærdommens og frygtens haarde aag. Men ansigt til ansigt med døden oppe imellem tinderne i vore høifjelde, der vaagner hans ansvarsfølelse, der øiner han sin livsopgave og han gaar tilbage til sønnen, ikke som skolemester, men som en far, der vil skabe sit barns lykke.

Saaledes har da Ibsen paabegyndt indfrielsen af sit løfte om at skabe lune hjem for menneskenes børn. Og fortsætter han i samme aand, vil hans indgang til udødeligheden ske under en regnbue af den taknemmelige og lidende menneskeslægts taarer.

Ti skal vor fagre jord bli menneskene et godt opholdssted, faar vi begynde med, at reformere hjemmene og os selv. Skal vi opnaa at komme ud over dyrenes standpunkt, maa vi holde op med at præke moral for andre.

Vi maa da begynde med at følge moralens bud i vort liv. Ikke den moral der er foreskrevet og værnet om af stivnede dogmer og fattig intelligents, men den, der er paabudt i menneskelighedens bøn og evige lov.

Og det er netop, hvad Almers gjør. Han har længe villet præke moral for sine medmennesker gennem sin bog. Han har længe ment, at denne bog var hans livs opgave. Nu indser han imidlertid, at der skal noget mere til — og lar bogen ligge for at virkeliggjøre det menneskelige ansvar.

Almers gaar altsaa den vei, som enhver stor reformator gaar: han anviser menneskene maal gennem sit levnet. Han indser, at skal der bli alvor af fremskridtet, skal det godes seir bli mulig, maa man ha følt pligtens bud hos sig selv saa sterkt, at det afsætter handlinger til bedste for sig selv og sine nærmeste. Ja, ikke for disse alene. Gennem ansvarsfølelsen for de enkelte ledes Almers til ansvarsfølelse for de mange: han heiser flaget til tops og begynder sammen med hustruen den lange arbejdsdag til bedste for strandens beboere.

Dette er derfor ogsaa bogens betydeligste scene. Før har flaget valet paa halv stang i sorg over Eyolfs død. Nu gaar det til

tops i glæde over, at andre børn er fundne, mod hvilke det menneskelige ansvar kan gøres gjældende.

Der er feststemning altsaa over Almers og Rita i dette øieblik. Det forekommer mig, at skjønnere kan den menneskelige pligtfølelse ikke skildres. Der skal være feststemning over mennesket under udøvelsen af sin mission, glans i dets sind. Det er at gjøre pligten til glæde, ansvarsfølelsen til nydelse. —

Hvad kan den historiske oprindelse være til dette Ibsens barndrama? Det er vanskeligt at si. Men gjætninger kan der gøres, og her er en af dem.

Mesteparten af Ibsens digtning er tilbleven i udlandet, i de store forhold altsaa med menneskene paa afstand. Dette har git hans maal den fjerne karakter, hans krav den store vidde. Menneskene har ikke faat anledning til at vise ham sin vrangside eller plage ham med lugten af sin ufine sjæl. Ganske vist: feil har han hørt og læst nok om. Men feilenes ophav har han ikke set. Han har set virkningerne paa langt hold, men sjelden haft anledning til at studere aarsagerne.

Herved er tilværelsen rykket ud af sin sammenhæng for ham. Feilene har tabt det skjær af undskyldning, som ligger i vanens og forholdenes magt, og tilbage er derfor kun blit et grinende skelet af halvhed, løgn og egeninteresse.

Mod denne egeninteresse har han saa svunget sin pisk i værk efter værk. Der gives intet arbeide af Ibsen, hvori den ikke maa passere revue. Men sterkere og sterkere har han svunget sin pisk, høiere og høiere blev hans kirketaarne, indtil bygmesteren selv ikke længer kunde bestige dem, men blev svimmel paa toppen af sit eget værk.

Ibsen kom nemlig omsider hjem fra sit mangeaarige exil. Da fik han se menneskene paa nært hold, fik se deres synder i korrekt perspektiv, og har kanske opdaget, at vel er synden hæslig, men dens ophav hæsligere. Han har opdaget usseldommens mangfoldige smaa og store aarsager i livet og kanske forstaaet, at mennesker er smaa, fordi de ikke godt kan være anderledes. Kanske han endog har følt medlidenhed med den under konvenients og vane og fattigdom trældende menneskehed. Da var det han blev svimmel paa sin egen digtnings hoider. Han forstod, hvor langt hans krav laa over denne menneskeheds fattige evner og besluttede at bygge lune hjem for den, hvori den kunde føle sig tilfreds og lykkelig.

Han begyndte med „Lille Eyolf“ som den konsekvente tænker

og menneskekjender. Ti barnet, ungdommen er det fundament hyorpaa fremtiden med de lune hjem skal bygges.

Kanske har han ogsaa set, at der af andre grunde var særlig opfordring til at begynde med at vække det menneskelige ansvar overfor barnet og slægten.

Ti her findes mange Eyolfer blandt os. I vort lands mange smaa hjem findes der nok af „dyre liv“, der istedet for at skyde en sund og rank vækst forkrøbles paa legeme og sjæl som følge af forældrenes skjodesløshed og daarlige lidenskaber. I sit stille sind bærer kanske forældrene store tanker om det afkom, de har sat i verden. I sine lyse øieblik bygger de op om dem en verden af skjønhed og glæde. Men inden dette afkom naar frem til at prøve kræfter i livets dyst, har det faat en krykke under armen — der tilsidst blir alene tilbage af de skjønne drømme, de lyse forhaabninger.

Dette er saa mangt et barns og saa mangt et hjemms sørgelige historie. Men først, naar det er for sent, opdages det, hvor aarsagen ligger. Først naar ulykken er skeet og det „dyre liv“ forspildt, først da bebreider Almers sig, at han har glemt sønnen i sin hustrus arme, først da vaagner samvittigheden og ansvarsfølelsen i hele sin grufulde myndighed hos Rita, idet hun med rædsel citerer strandbørnernes udraab ved Eyolfs død: „Krykken flyder, krykken flyder.“

Betegnende for Ritas samvittighedsnag er ogsaa rædselen for barnets store, aabne øine i dødsøieblikket. De følger hende overalt, som de har fulgt saa mange mødre før hende.

Mere har jeg ikke her anledning til at si om bogen. Jeg vil derfor sammenfatte min mening om den paa følgende maade:

Psychologisk set staar „Lille Eyolf“ lavt. Den er uden analyse og indre motivering. Dens mennesker er komponerede for anledningen, dannede som marionetter for at udfylde en plads, spille en rolle.

Dramatisk set er „Lille Eyolf“ et virtuosarbeide af første rang. Alt, hvad en stor kunstner kan udvinde af replikker og optrin, er her naaet. Jeg kjender ingen bog, hvorom dette i saa udmerket forstand kan siges.

Ethisk set er „Lille Eyolf“ en alvorlig præken om livets pligt og ansvar. Den er det varmest følte af Ibsens arbeider, det skjønnest tænkte og vil vel derfor ogsaa med tiden rage op over alt, hvad han hidtil har skrevet. Ti som Georg Brandes har udtrykt

det: „de skønneste bøger blir dog altid de, der skaber de fleste tanker“. —

Blir dens lære almen, gaar dens aand ind i menneskene, vil de vende blikket opad „mod tinderne, mod stjernerne og den store stilhed“. Da vil jorden ophøre at være en jammerdal, og menneskene staa ved indgangen til det eventyrslet, der kaldes lykken.

Thoralf Klavenæs.

Sjælelivs-skildringen i vor tids litteratur.

At kjende et menneske tilbunds er ensbetydende med at elske det, er der bleven sagt. Gjælder dette end ikke ethvert menneske og i bogstavelig forstand, saa er det dog sikkert, at jo grundigere vort kjendskab til et menneske er, jo større og inderligere vil den deltagelse være, hvormed vi omfatter det.

Derfor — og fordi det dybe kjendskab til mennesket og hvad der rører sig i dets sjæl, ikke alene øger vor forstaaelse af den store verden omkring os, men ogsaa hæver for os selve værdien af det liv, vi lever, — er af alle de fænomener, mennesket gennem tiderne har grundet og grublet over, utvilsomt sjælelivet et af de vigtigste for os at komme til kundskab om.

Det er dog først i de seneste tider, dette er kommen til at staa fuldstændig klart for den menneskelige bevidsthed, derfor har heller ikke nogen tid med større iver kastet sig over fænomenet med større energi søgt at gennemtrænge og forklare det end vor.

Men indviklet er det, gaadefuldt indviklet, og dette gaadefulde har da ført forskerne ind paa mangeslags gisninger og mere eller mindre afvigende meninger med hensyn til dets egentlige natur.

Efter spiritualisternes mening er det intellektuelle liv hos mennesket ytringer af et immaterielt væsen, en aand med evne til at materialisere og give sig tilkjende, det sidste dog kun til en vis grad og indenfor visse grænser, betinget af det for øiemedet benyttede redskab. Menneskets hjerne har fra dette synspunkt kun betydning forsaavidt, som den er et af de redskaber, ved hjælp af hvilke sjælen eller aanden giver sig tilkjende.

Efter materialisternes mening er det, man forstaar ved intelligens, kun en sig udviklende egenskab ved den levende organisme, afhængig af denne og forgængelig som denne, og videre det i mennesket ophobede intellektuelle indhold kun et produkt af bevid-

ste og ubevidste forestillinger, hvilke atter igjen er et produkt af forfædrenes og dets egne sanseindtryk. De første — forfædrenes — eksisterer hos os i den intellektuelle del at hjernen som dispositioner, de sidste har vi selv levet os til.

Det vi kalder vilje, er ud fra denne betragtning af sjælelivet kun et udslag af de bevidste og ubevidste forestillingers konstellation i yttringsøjeblikket.

I modsætning til den spiritualistiske psykologi, der gjør menneskesjælen til gjenstand for studium særlig for derved at konstatere dens spirituelle ophav, selvstændige eksistens og videre dens udødelighed, gjør den moderne materialistiske psykologi sjælelivet til gjenstand for studium for derigjennem at bestemme mennesket i dets timelige forhold.

Og da det nu i de fleste moderne psykologiske skildringer altid er mennesket i dets timelige forhold, der behandles, saa følger deraf, at det nærmest vil blive en materialistisk eller dermed beslægtet psykologi, der lægges tilgrund for fremstillingen.

En psykologisk fremstilling kan enten være filosofisk-videnskabelig eller ogsaa, hvad man kalder litterær. Den, der her skal omtales, er specielt den litterær-psykologiske, den, der — i modsætning til den filosofiske, der behandler den rene psykologi og lovene for denne i sin almindelighed, — skildrer de enkelte individer i deres forhold til andre med særlig hensyn til sjælelivet og den skjæbne, der følger dette.

Da enhver litterær frembringelse skriver sig fra en tænkende eller fantaserende hjerne, maa den allerede i sig selv, alene som dokument betragtet, som karakteriserende dens forfatter, have psykologisk værd. Ved en psykologisk skildring forstaar man dog ialmindelighed ikke denne i forhold til dens forfatter, men i forhold til det, der skildres. Som saadan kan en skildring være mere eller mindre psykologisk, det er indeholde meget eller lidet psykologi.

Gaar saaledes forfatteren ud paa gennem sine figurer at give et samfundsbillede, vil sjælelivet hos disse altid blive af underordnet betydning. Saadanne figurer fremstilles saa godt som bestandig med enkle, brede linjer. De er der af hensyn til billedet for at belyse dette og gjøre det levende. Man kan kalde saadanne skildringer samfunds-psykologiske, forsaavidt som de belyser de indre kræfter, det indre liv i samfundet. Sociale tilstande og mis-

forhold er i regelen de ydre motiver, personlig ærgjærrighed, forføngelighed, hykleri, had, kærlighed o. s. v. som oftest de indre.

Det samme gjælder ogsaa — kanske i end høiere grad — den saakaldte problemdigtning. Figurerne gjøres her nærmest til talerør for bestemte meninger, og den smule sjæleskildring, som forefindes, er nærmest lavet efter meningerne og paahængt individet som en anden dragt.

Disse skildringer kan i kunstnerisk henseende, som kulturhistorie, som indlæg i en paagaaende strid, som bærere af store tanker og idéer, hvilke de uddyber og forklarer, — staa overmaade høit, men til at udvide vor psykologiske kundskab i egentlig forstand er de derimod mindre vel egnet.

Vil vi udvide og uddybe vor psykologiske kundskab, maa vi ty til de skildringer, der gaar ud paa at fremstille mennesket, i dets ydre og indre liv, saaledes som det virkelig er, med dets stemninger og følelser, dets gemyt og temperament, uden bagtanke, uden selv at styre dets skjæbne. Som bestemt 'i dets indre og ydre liv, afhænger skjæbnen med naturnødvendighed af dette. At ændre den vilde være det samme som under et regnestykke at sætte en vilkaarlig facit.

Altsaa det er did, vi maa ty for at finde, hvad vi søger.

Det første, vi her vil komme til at studse ved, er, at vi staaar overfor to grupper, eller rettere — en række af skildringer, hvis yderpunkter danner adskilte grupper.

Til den første hører de skildringer, hvor hovedvegten er lagt paa de ydre omstændigheder, opdragelse, omgivelser o. s. v., som de aarsager, der væsentlig bestemmer skjæbnen.

Til den sidste hører de skildringer, hvor hovedvegten er lagt paa det indre, paa graden og arten af det intellektuelle indhold; idet skjæbnen væsentlig tænkes bestemt ved dette.

I egentlig forstand bliver der vistnok liden eller ingen forskjel paa resultaterne. Hvad efter den ene opfatning nærmest er hidført formedelst de ydre omstændigheder, er efter den anden opfatning væsentlig hidført formedelst individets indre intellektuelle beskaffenhed. I den første art skildringer forsvinder individet ligesom i omstændigheder og ydre detaljer, i den anden trækkes mere tanke- og følelseslivet frem, hvorved vi ligesom kommer til at se individet indenfra og ud.

I de allersidste aar har førstnævnte skildring mere og mere nærmet sig sidstnævnte, der altsaa maa ansees som den for nær-

værende tid mest modne og med de nyeste forskninger paa psykologiens omraade mest overensstemmende.

Forud for en skildring gaar altid et studium. I gamle dage tog [man det ikke saa nøie med dette. I gamle dage skrev man mere ubevidst, mere ud af det, man kalder for inspiration, derfor har heller ikke hin tids frembringelser — paa faa undtagelser nær — anderledes psykologisk værd end som karakteriserende deres forfatter med samt den tid, de tilstande og de forhold, hvorunder han leved. I vore dage forlanger man andet og mere, i vore dage forlanger man af en skildring, at den ikke alene skal have inspirationens glorie over sig, men ogsaa at den skal hvile paa fast grund, d. v. s. være resultatet af et omhyggeligt og skarpt forudgaaende studium af det emne og de figurer, den behandler og fremstiller.

Dette gjælder fremfor nogen anden den psykologiske skildring. Forfatteren maa her ikke alene i det ydre have studeret det individ, han skildrer, han maa have trængt ind i det, dukket ned i dets sjæl, hvis tanker og følelser — selv de ubevidste — han maa kjende og forstaa, som var de hans egne.

Først naar han det har gjort, kan han tage fat paa sin skildring og igjen bygge op for os den menneskesjæl, han har studeret og analyseret.

Ligesom den maade, hvorpaa han har gjort sine studier, eller rettere — selv har seet det, han skildrer, bunder i hans individualitet, saaledes vil ogsaa formen for fremstillingen rette sig derefter.

En synes at faa det, han vil vise, bedst frem gennem den rene dramatiske form, — en anden gennem den indirekte beskrivende, fortællende form, — en tredje gennem en form, der halvt er dramatisk, halvt beskrivende, idet han afvekslende med, at han fortæller og forklarer, gennem scener fremfører personerne direkte for læseren.

Gjennem den indirekte beskrivende methode bliver personerne ligesom fremvist for en; forfatteren agerer her som en slags psykologisk guide [for læseren, hvem han fører ind i sjælens irgange og dér forklarer, hvad der gaar for sig, og hvad der bevirker, at vedkommende individ foretager sig det eller det. Disse skildringer er i regelen meget fattige paa handling og som følge deraf mere interessante end egentlig, hvad man kalder spændende.

Den dramatisk-beskrivende fremstilling er derimod langt rigere paa handling, hvad der i forbindelse med, at personerne fremføres direkte, i høi grad styrker og vedligeholder illusionen hos læseren. Gjennem replikerne hører hans indre øre dem tale, og med sit indre øie ser han dem handle gennem scenerne. Ved behændig sammenstillen af handlingerne kan forfatteren paa denne maade vække stemninger hos læseren og derigjennem lade ham — om ikke forstaa — saa dog føle disse fine sjælerørelser, som den indirekte-beskrivende forfatter maa bruge lange, abstrakte udviklinger for at bringe læseren til at fatte.

Den rene dramatiske og den dramatisk-beskrivende forfatter appellerer mere til følelsen hos læseren, følelsens intelligens, — den indirekte — beskrivende mere til forstanden.

Ligesom alt nyt og usedvanligt, et menneske kommer op i, sætter sjælelivet hos dette i en mere end almindelig intens virksomhed, saaledes kan ogsaa en enkelt ualmindeligere fysisk eller psykisk tilstand virke stimulerende paa sjælsorganerne.

Dette har igjen ledet til skildringer, hvor individets sjæleliv bliver fremstillet ud af en saadan fysisk eller psykisk tilstand. I saadanne skildringer er selve tilstanden eller det, der bevirker den, som regel hovedaksen, hvorom alt det øvrige dreier sig, derfor vil der gjerne hefte noget ensidigt, monotont ved dem; man maa imidlertid ikke glemme, at sjælelivet har mange sider og spænder over store vidder, og at den, der magter indgaaende at fremstille én side af det, yder ligesaa meget til vor psykologiske kundskab, som den, der søger at belyse flest mulige sider ved det og maa gjøre dette mindre indgaaende.

Hovedbetingelsen ved en psykologisk fremstilling bliver dog til syvende og sidst den, at den er paalidelig, d. v. s. mest mulig overensstemmende med fakta.

At der gives skildringer, der opfylder denne betingelse, er utvilsomt, men det er ligesaa utvilsomt, at der gives skildringer, der ikke alene ikke tilnærmelsesvis opfylder den, men ligefrem i sin psykologi er fuldstændig falske.

Saa mange mennesker, saa mange sind. Det, den ene opfatter paa denne maade, opfatter en anden meget ofte paa en anden maade, dette ialmindelighed — faar vi lov at slutte — af den grund, at vi ikke altid er istand til at skue ind i sjælens inderste kroge og fremdrage de virkelige bevæggrunde til det, der bibragte os opfatningen.

Mangen handling eller tilstand bliver som følge heraf gjenstand for fortolkninger og gisninger, mere eller mindre overfladiske og korrekte, alt efter vedkommende forskers eller forfatters klarsyn og psykologiske sans.

Den forfatter, der let lader sig henrive af sine følelser eller af ydre indtryk, er som oftest mindre skarp som psykolog, hans slutninger vil i kraft af hans flydende temperament komme til at paavirkes af dette og derunder tabe i paalidelighed.

Det samme er tilfælde med den forfatter, for hvem en godt skrevet periode eller et originalt anvendt ord eller udtryk har mere at sige end den mening, han vil have frem.

Dog har denne upaalidelighed lidet eller intet at betyde overfor upaalideligheden i det, der serveres os af vor tids litterære charlatan. Denne humbugmager, der ikke alene forefindes i de store kulturlande, men ogsaa hos os, kan som stilist og kunstner have store evner, men han mangler ét, den alvorlige kunstners samvittighedsfuldhed, og det er denne mangel, der gjør ham til, hvad han er. Et x for et u anvendes af denne forfatter uden mindste skruppel, naar han blot derved kan komme til at glimre eller opnaa en overraskende virkning.

Det er specielt i den psykologiske genre han gjør. Af alle skildringer er nemlig denne endnu en af de vanskeligste at kontrollere paalideligheden af, derfor kan han ogsaa med saa meget større held og saa megen ringere fare for at blive demaskeret lade sin ofte usedvanlige fantasi her boltre sig.

Vi skal ikke hefte os videre ved dette, kun gjøre opmærksom paa, at helt i upaalidelighedens vold er man dog ikke. Som tidligere fremholdt, har nemlig enhver litterær frembringelse psykologisk værd, om ikke anderledes saa ialfald som karakteriserende dens forfatter. Denne omstændighed gjør det til en vis grad muligt for kritikeren, hvis opgave det er — ikke alene at bedømme frembringelsen som kunstverk, men ogsaa at værdsætte selve skildringens psykologiske gehalt og paalidelighed — at trænge ind i forfatterpersonligheden og derigjennem opgjøre sig en mening om, hvor stor tiltro, man kan skjenke produktet, det skrive sig fra en forfatter, hos hvem upaalideligheden helt eller delvis er ubevidst, eller fra den litterære charlatan, hos hvem den er bevidst.

Dette er i faa ord, hvad jeg ønsked sige om sjælelivsskildringen i vor tids litteratur. Saa ægte som den udgives for er den ikke, og det er ægte psykologi, vi vil have.

Kun med den som islæt vil skildringen i egentlig og bedste

forstand tjene til at udvide vor psykologiske kundskab, vor evne til at læse i menneskesjælen, i menneskehjertet, og føre os til det syn paa menneskeheden, der bringer os til at føle for den, til at betragte et andet individ som bror, som ven — og omslutte ham, om ikke med kjærlighed — saa dog med forstaaelse og medfølelse.

Theodor Madsen.

Forbryderpsykologiske problemer.

„Der Kampf gegen das Verbrechen ist in erster Linie nicht durch die Strafe, sondern durch Einwirkung auf die gesellschaftlichen Verhältnisse, also auf socialpolitischen Gebiete zu führen. Die Strafe ist nicht das einzige, nicht einmal das wirksamste Mittel zur Bekämpfung des Verbrechens. Neben die Repression tritt, dieser an Wirksamkeit weit überlegen, die Prävention“.

Prof. Dr. Franz von Liszt.

I.

En forretningsmand arbejder sig langsomt frem til at blive den første i sin by. Med udholdende energi forfølger han enhver gunstig chance, det ene lange aar gaar efter det andet, og omsider er han bleven en af dem, man maa have med, hvis et lokalt foretagende skal gaa. Han fører et gjæstfrit hus, han er en mild og afholdt arbejderherre for en stor arbejdsstok, han er byens velgjører i stort og de fattiges og nødlidendes ven i smaat. Om han var død pludselig, vilde byen rimeligvis have voteret ham et offentligt mindesmerke.

Men han døde ikke. Derimod gjorde han konkurs — eller blev trukken med ind i en krach, — og det viste sig nu, at den feterede samfundsstøtte, han, der i en aarrække havde staaet som et lysende eksempel paa en self made man, — han var og havde i flere aar været en nederdrægtig svindler, som med en efter vore forholde ren Gouldsk koldblodighed var gaaet gennem krise efter krise, og som atter og atter ved terningekast havde sat tusinder af arbejderes og smaafolks surt sammentjente spareskillinger overstyr. Man fortalte en mangfoldighed af træk, der viste, med hvilken aandsnærværelse denne

mand opererede, med hvilken menneskekundskab han optraadte, naar det gjaldt at udnytte den tillid, han nød. Og alle bedrog han.

Hvorledes forklare sig dette?

Hvorledes bringe det skidne sorte i denne mands karakter til at harmonere med det lysende hvide, hvorledes psykologisk udrede, at svindleren er en samfundsstøtte, velgjøreren en gemen forbryder?

Fra jeg var gut har det altid forekommet mig, som kunde videnskaben aldrig stilles overfor interessantere og vanskeligere problemer end dette om forbryderens psykologi, og den dag i dag mener jeg, at vi hverken teoretisk eller praktisk seet kjender mange spørgsmaal, som det er af større betydning at løse.

For 20 aar siden mente Lombroso, at han havde fundet forklaringen. Forbryderen er født forbryder, sa han. Han er skabt anderledes end „vi andre“, skabt slig, at han, hvad der saa hænder, uvægerlig maa ende som forbryder, selv om det kanske ikke altid blir opdaget og erkjendt, at han er det. Og han belagde denne sin teori med en utallighed af undersøgelser, der skulde bevise, at forbryderen endog i det rent ydre var anderledes skabt end „vi andre“.

Bortset fra, at videnskaben endnu ikke har anerkjendt og sandsynligvis aldrig vil komme til at anerkjende rigtigheden af Lombroso's lære, skal her kun peges paa, at der jo ingen forklaring var opnaaet ved den, selv om den var sand. Det gaadefulde var alene forklaret ved noget endnu mere gaadefuldt. Ti hvad var igjen grunden til, at et stakkels barn stik mod alle menneskelige og guddommelige love, i strid med al fornuft, skulde være forud bestemt til at ende paa skafottet ved en skjæbne, der var uafvendelig!

Det var en lære saa uforenelig med al moral, at muhamedanernes fatalisme ikke kunde maale sig med den. Lombroso forsøgte at ta braadden af den ved at betone, at vistnok maatte enhver „delinquente nato“, som slagordet lød, blive en forbryder, men han kunde blive en uopdaget. Dersom man herpaa skulde bygge nogen morallære, maatte det i alle fald blive en, der satte det at skuffe og bedrage som den høieste pligt, og det at synes høit over det at være.

Men Lombroso er visselig ikke fremtidens morallærer, og hans forklaring af forbrydelsen er en vild hypotese.

Ganske vist. Denne hypotese har virket i høi grad befrugtende og oplivende paa forskningen, saa at denne nu mere og mere synes at faa en ny opfatning af forbrydelsen, idet den nemlig, i tilslutning til en genial fransk sindssygelæge Morel, ser forbrydelsen som et led i en hel kjæde af fænomener, der har samme oprindelse.

Forbrydelse, selvmord, sindssygdhed og kretinisme m. m. er, siger Morel, altsammen en følge af, at slægten udarter eller vanarter. Det beror da paa omstændighederne, om en mand skal blive sindssyg eller forbrydersk, men — og det er det store lyspunkt i denne ellers saa triste lære, — han behøver ikke at blive, maa ikke blive en af delene, han kan ogsaa blive frisk, ikke forbrydersk. Det menneske, der fødes i en udartet, eller — som han kaldte det — degenereret slægt, har ganske vist et kainsmerke paa sin pande, men dette kainsmerke kan aftvættes og virkningen af den sørgelige arv neutraliseres.

Ved at se forbrydelsen i sammenhæng med selvmord, sindssygdhed o. l. har man opnaaet en bedre oversigt over de fænomener, som det gjælder at forklare, men en forklaring — nei!

Ti selv den sindssygelæge, der sidder inde med de fleste og bedste forudsætninger for at se klart, støder uafslædig hovedet mod nye gaader, og jo klarere han ser, desto flere gaader øiner han ogsaa. Og alle ser vi hver dag foreteelser, som ved sin hemmelighedsfuldhed slaar os med gru og faar os til at mindes gamle dage, mindes den tid, da folk faldt om paa gaderne, eller medens de sad i festligt lag og intet ondt anede, og der rundt dem reiste sig et angstskrig: pesten!

Det, at ingen vidste, hvor den kom fra, eller hvem den næste gang skulde ramme, at ingen anede, hvorledes man skulde beskytte sig mod den, forøgede det rædselsfulde ved den.

Sindssygdommen slaar ikke saa momentant og i regelen langt mindre dramatisk, men paa den opmerksomme iagttagelse virker den ofte med samme uhyggelige uberegnelighed som pesten dengang.

Et par eksempler, valgte i flæng.

En mand paa nogle og tretti aar indbragtes i begyndelsen af mai paa et af vore asyler som lidende af en tungsindig forstemthed, en ganske almindelig melankoli, saadan som vi atter og atter ser den i løbet af nogen tids asylophold helbredes. Han tilhørte en bondeæt, hvor der var forekommet flere tilfælde af sindssygdhed, og hvor flere af mændene havde været drukkenbolte, men han selv havde altid været forsigtig med brændevin og levet meget stille. I løbet af tre uger kom han sig godt og var i begyndelsen af juni saa flink, at man saa smaat begyndte at tænke paa hans hjemsendelse, da der, rapid, i løbet af nogle dage udviklede sig en tilstand saa fortvilelsesfuld, at jeg kun kan antyde dens natur: han spiste ikke, sov ikke, sad dag og nat paa sengekanten og ventede paa at blive brændt levende og saa komme i helvede.

Der kunde intet paavises, som kunde forklare den indtraadte for-

værring. Han kom under asylbehandling næsten straks, sygdommen udbrød, han var i begyndende rekonvalescens og under forholde, under hvilke vi jevnlig ser netop tilstande som hans gaa over i varig helbredelse, — hvorledes saa forklare sig den indtraadte forværring?

Et andet eksempel.

En ung mand, der bestandig havde udmerket sig ved et stille og tilbager trukket væsen, havde i 22-aarsalderen opnaaet en udmerket fremtidspost paa et kontor, hvor hans principal var meget fornøiet med ham, da han pludselig opgav sin karriere og reiste udenlands. „Han havde aldrig følt nogen rigtig livsglæde; i hans arbejde som i hans liv i det hele manglede der ham noget“, skriver hans læge. „Sit arbejde syntes han aldrig, han kunde gjøre saa godt, at han var fuldkommen sikker paa sine foresattes fuldkomne tilfredshed dermed. Ude haabede han, dette skulde rette paa sig. Han drog nu i 4 aar fra den ene forretning til den anden, snart i Tyskland, snart i England, snart tog han selv fra sin ansættelse, snart fik han afsked; stedse syntes den rette glæde ved livet at mangle ham, og altid knugede den tanke ham, at han ikke nogetsteds kunde gjøre fuld fyldest for sig“. Men det blev ikke bedre ude, han frygtede for at blive sindssyg, drog hjem igjen og fik sig lidt at gjøre hjemme, men stadig forfulgte den tanke ham, at han endnu intet var blevet, medens flere af hans kamerater allerede var i god vei. Denne sjælelige depression udviklede sig derhen, at han maatte anbringes paa asyl. Naar man nu ser ham, efter at han i en sørgelig lang aarrække har været sløv, skulde man ikke let kunne forestille sig, at de rester af et tænkende væsen, som nu sidder og aar ud og aar ind ler fjollet, engang var en haabefuld yngling, der syntes at skulle blive en værdig repræsentant for det navn, han bærer.

Og grunden?

Arv, siger man.

Det er paa tide, at vi kommer til at tænke lidt mere eksakt om dette spørgsmaal.

At der i den sindssyges slægt kan paavises et større eller mindre antal tilfælde af sindssygdom, er et overmaade interessant faktum, men en forklaring — nei, det er det langt fra. Dets betydning er en ganske anden.

For det første gives der jo tilfælde, hvor man ikke kan paavise spor af arvelig belastning, og for det andet: — og det er langt vigtigere —, hvorfor blir i den degenererede familie det ene individ sindssygt og ikke de andre, hvorfor blir et af ni børn idiot og de andre

friske, ja maaske i høi grad begavede og fremragende folk? Hvorfor er den ene „under udvælgelsen“, den anden ikke?

Dette spørgsmaal peger mod sagens kjerne.

II.

At alt har sin tilstrækkelige grund, er en sætning, som gjælder ogsaa paa det sjæleliges omraade. Der begaaes ingen handling, den være noksaa meningsløs, uden at den har sin grund, og sin tilstrækkelige grund i den handlendes motiver. Blot maa man ikke forlange, at de foreliggende motiver skal have objektiv, almindelig gyldighed for det normale gjennemsnitsmenneske.

Vi ved fra fysiken, at ved én atmosfæres tryk koger altid vand ved den samme temperatur, ved 2 atmosfærer koger det først ved 120° , og ved mindre end en atmosfæres tryk koger det uden at naa en temperatur af 100° c. Men saadanne forandringer i luftens tryk lader sig let kontrollere, — de undgaar vanskelig opmærksomheden, og man slutter derfor, naar intet særligt foreligger, med tryghed, at det kogende vand holder 100° c.

I psykologien kan man paa vise et analogt forhold.

For et saakaldt normalt menneske skal der en betydelig krænkelse til for at faa ham til at bruse op eller — som man siger — koge over i en saadan grad, at han giver fornærmeren et slag paa øret. Hvis vedkommende er meget sagtnodig, lader det sig maaske slet ikke gjøre, og omvendt, hvis han er en hedspore, udløses slaget kanske allerede af en uskyldig spøg.

Man kan da om de tre individer bruge det billede, at de lever under forskjelligt atmosfærisk tryk. Den sagtnodige lever under et høit tryk og kommer derfor vanskelig i kog, den hidsige under et let tryk, koger let over.

Den største feil, som den gjængse psykologi gjør — jeg skal senere nærmere paa pege dette, — er, at den ganske overser denne „trykforskjel“. Den gaar ud fra et vist „gjennemsnitstryk“ og beregner værdien af en handling efter dens motiver, uden at tage hensyn til „trykket“, eller, som man maaske kan oversætte det, uden at tage hensyn til den handlendes individualitet. Jeg antager, en matematiker vilde sige, at naar man sætter „trykket“ konstant, er handlingen en funktion af sine motiver, medens det faktiske forhold er det, at det er handlingen, som er konstant, og motiverne, som er en funktion af „trykket“, individualiteten.

Et par eksempler vil belyse dette.

En mand mistænker sin hustru for at være ham utro, lægger en snare for at overraske hende, bevæbner sig med en dolk, indfinder sig paa beregnet sted, finder alt som formodet og støder elskeren ned med den medbragte dolk, — „for at hævne sin krænkede ære“ — paa elskeren og tage konen til naade.

Cesario Santo mener, at Carnot er skyld i mange tuseners ulykker ved at modstaa anarkismen, han opsøger ham i Lyon og dræber ham med et velrettet stød af sin, i dette øjemed medbragte dolk.

I begge tilfælde foreligger her en forbrydelse, et mord, og det faktum maa være det fælles udgangspunkt for vort ræsonnement over de to handlingers psykologi. Men det, der driver morderen til at begaa sin forfærdelige daad og sprede uoprettelig ulykke omkring sig, er i det ene tilfælde en mands fortvilelse over at være skammelig fraranet den, han har kjær, — ti mod forføreren vender hans vrede sig, paa ham lægger han al skylden ved en tankegang, der klinger som en reminiscens fra middelalderen, — han er krænket i sit inderste følelsesliv og i sin stolthed. Ti over den bedragne egtemand falder der et skjær af komik, som blot aftvættes ved at han „hævner sin ære.“ Og denne hævn maa han selv udøve. Han kan ikke gaa til politiet og faa forføreren bragt i fængsel for sit ran, som han kunde, om det ikke var et hjerteran, et kvinderov, der var tale om. Og da han er fuldstændig fremmed for en tankegang som den, Gunnar Heiberg har ladet Abel blive en saa fin og nobel repræsentant for i Balkonen, naar han siger: „Hverken knaldet eller blod kan hjælpe mig, for jeg føler, der er større sorger“, saa har han ikke andet at gjøre, mener han, end selv at tage sig til rette.

Den gjængse opfatning, den offentlige mening gir ham medhold, undskylder ham, frikjender ham.

I det andet tilfælde tror en svaghjernet stakkel, der er opfanatiseret af smuktklingende fraser, at han vil opfylde en mission ved at fjerne et statsoverhoved. Ukjendt med den lov, der faar sit udtryk i raabet: „Le roi est moi! Vive le roi!“, devoverer han sig, intet øieblik tvilende om, at han vil undgælde med sit liv for sin daad.

Den offentlige mening brøler „usling! skurk!“ og forlanger ham straffet, — guillotineret!

Jeg skulde ha lyst til at vide, med hvad ret?

Med den ret, straffeloven giver?

End ikke loven kan gjøre det til ret, der ikke er ret, og det har aldrig været, er ikke og vil aldrig blive ret at tage et andet menneskes liv.

Det er jo dog saa indlysende, dette.

Et velordnet samfund kan ikke taale en antisocial handling, — mod den, dens følger og dens gjentagelse maa det værgе sig.

Men derfor er det ikke berettiget til at anvende straf, allermindst dødsstraf saameget mindre, som det er mere end tvilsomt, om man ved straf opnaar, hvad man tilsigter. Jeg tror bestemt, man ikke gjør det.

Ti, — naar man anvender straf, gaar man ud fra, at den, der straffes, har levet „under gjennemsnitstrykket“, at han er et normal-individ, for hvem straffetrudselen har virket som motivation, in casu dog ikke sterkt nok. Hvis han nemlig er abnorm, kan han ikke straffes, og hvis ikke straffetrudselen skal staa som en tom trussel, maa den eksekveres, saa den skyldige faar føle vægten af dens ord. Man gaar da ud fra, at han fremtidig vil respektere lovens bud, fordi han er et nogenlunde normalt individ, som alene vil gjøre, hvad der almindeligvis lader sig forsvare.

Det er denne forudsætning, som i almindelighed slaar feil.

III.

Idet man nemlig gaar ud fra, at ethvert individ veier grundene for og mod en beslutning, han vil fatte, og at det til at forhindre en slet handling er nok, at man tilstrækkelig forøger, hvad der skal afholde fra at begaa denne handling, har man helt eller næsten overseet det vigtige mellemlid mellem motiverne og deres udslag: den handlende selv.

Det kan klinge paradoksalt, men er ikke destomindre til en vis grad rigtigt, om jeg siger, at straf er enten overflødig eller unyttig.

Overflødig for den nemlig, der har modtaget aandsuddannelse nok til at indse, at ligesom det, for at man skal kunne blive lykkelig, er nødvendigt at arbejde, saaledes er det ogsaa nødvendigt at bevare sin selvagtelse, og det kan man kun, hvis man kræver af sig selv, hvad man kræver af andre, og gjør mod andre, hvad man vil, at de skal gjøre mod en selv. Straffen er overflødig for den, der altsaa undlader det onde „af sønlig frygt“, unyttig for den, der alene holdes tilbage „af trældomsfrygt“, fordi han saa let glemmer trudselen eller trøster sig med, at han skal blive uopdaget.

Mellem disse to karaktertydeligheder hører ganske vist hjemme en mængde mennesker, hvis svagt udviklede moralske sans virkelig støttes af straffetrudselen, ja, hvis hele retsopfatning kanske endog helt bestemmes af, hvad loven betegner som strafværdigt og hvad ikke.

Men spørgsmaalet er, om hensynet til denne mellemklasse er saa vægtigt, at man af den grund bør opretholde straffeprincippet.

Under de forhaandenværende forhold kan der vel neppe være dissens om, at dette spørgsmaal nu maa besvares med ja.

Hvis det imidlertid skulde lykkes at udvikle hvert eneste individ derhen, at straffetrudselen for det vilde blive overflødig, vilde straffen kunne afskaffes, og man behøvede alene at beholde bestemmelser, ifølge hvilke samfundet kunde værges sig mod en antisocial handling paa samme maade, som man værger sig mod pest og vilde dyr.

Det kan ikke noksom betones, at saadanne foranstaltninger intet har tilfælles med straf, — en opfatning, som ogsaa statsraad, prof. dr. jur. Francis Hagerup har gjort sig til talsmand for paa første norske kriminalistmøde i Kristiania 1892.

Jeg kan ikke indse, at det skulde være en utopisk tanke at virke for, det at bringe loven og straffetrudselen til at blive overflødige for mængden.

Saasandt alle vi, som mener, at vi ikke med klart omdømme er istand til at ville begaa en forbrydelse, selv om vi vidste, vi vilde forblive uopdagede, fordi vi i os selv, i vor bevidsthed om vor brøde har en dommer, vi ikke kan løbe fra, saasandt vi tror os at være opdragte til et livssyn, som ikke skjeler til straffelovens advarsler, — saasandt maa vel ogsaa andre kunne udvikles derhen. Utvilsomt, — det lader sig gjøre. Og midlet er kundskab. Ikke kundskab om, hvad en hel del agtværdige herrer har skrevet paa græsk og andre klassiske sprog, men kundskab om de evige love, der behersker al naturen om os, den natur, til hvilken mennesket staar i en uendelig intim relation, og kundskab til den moral, som denne natur prædiker med saa vældig en røst.

IV.

For mængden kan straffetrudselen blive overflødig, — en sætning, jeg maa finde mig i, at man betegner som et portulat indtil videre.

Men der vil altid blive nogle, for hvem den vil være unyttig, og overfor hvem det vil være nødvendigt at erstatte den med andre forholdsregler, der ikke i det ydre vil skille sig meget fra det, vi nu anvender som straf, men som dog i sit væsen vil være noget ganske andet.

Disse nogle er de degenererede, der ikke altid erkjendes som sindssyge eller forbryderiske.

Man kunde kalde dem „sjælelige undermaalsmennesker“.

Der er neppe mange, som er blet i den grad miskjendte, som de.

Aar efter aar, menneskealder efter menneskealder, ja fra man begyndte at faa et ordnet retsvæsen og til den dag i dag, har juristen siddet paa sit dommersæde og dømt til fængsel og strafarbeide tusener og atter tusener af disse samfundets stedbørn, disse undermaalsmennesker, fordi der staar i loven, at den, som begaar den og den handling, skal ha den og den straf, medmindre han er sindssyg, og fordi han mener, at han saa godt som nogen kan afgjøre, hvorvidt en person er sindssyg eller ikke. Men de sjælelige undermaalsmennesker anser han ikke for sindssyge, ja, han anser det ligefrem for et bedrøveligt udslag af misforstaaet forbrydervenlighed, naar lægen vil paastaa en saadan forbryders sindssygdom. Jeg har seet en sagkyndig erklæring ¹⁾ fra en distriktslæge, der med en virkelig sjelden og høist priselig erkjendelse af sin egen inkompetense udtalte sig for det ønskelige i, at vedkommende blev undersøgt af en specialist i sindssygdom. Denne erklæring var af fogden paa stedet givet saadan paategning:

„Dette finder jeg ikke Grund til at foranledige efter mit tidligere Kjendskab til Personen, der for 3 Aar siden ved Lagmandsretten er dømt for et Indbrudstyveri, meget ligt det heromhandlede, paa samme Sted, fra samme Person.“

Retten maa imidlertid have fundet, at den omstændighed, at han for 3 aar siden blev dømt, ikke udelukker, at han nu er sindssyg, ja, maaske har den ogsaa tænkt saapas fornuftigt, som at anse det for ikke umuligt, at han allerede dengang var sindssyg.

Han blev nemlig efter rettens foranstaltning indlagt paa asyl.

Naar sindssygelægerne i næsten alle de tilfælde, hvor retten spør om en anklagets sindstilstand, kommer til det resultat, at den anklagede er sindssyg, er dette langt fra udslag af nogen sødladen forbrydervenlighed, men et udtryk for, at der kun spørges, naar det ogsaa for jurister maa ansees for ikke usandsynligt, at vedkommendes mentale tilstand ikke er i orden.

Der spørges ikke ofte nok, det er sagen.

Paa den sidste kriminalantropologiske kongres i Bruxelles svarede prof. van Hamel, Hollands første jurist og en af foregangsmændene for den moderne juridiske skole, en dommer, der havde talt ud af en lignende opfatning: „Hr. Meyers har sagt: Det er vor, øvrighedens,

¹⁾ Konferer forøvrigt mit foredrag paa 3die Kremlinalistmøde i Kristiania Høsten 1894 i Tidsskrift for den norske Lægeforening 1895.

sag at haandhæve retten, og naar vi begynder at nære tvil, tilkalder vi lægen. Jeg vil sige: Tilkald lægen ogsaa for at lære at tvile.“

Naar lægen, og i dette tilfælde særlig sindssygelægen, ikke er saa rap til at udtale den kategoriske dom, at der intet er i veien med anklagedes mentale tilstand, da er det, fordi han atter og atter har seet, at individer, som under gunstige vilkaar i aarevis kan synes og virkelig være ganske udmerkede mennesker, snille og medgjørliche, interesserede og intelligente, saa den, der saa dem og ikke kjendte videre til dem, vilde spørge, hvorfor han eller hun maatte forpleies paa asyl, — blot ved en ubetydelig foranledning kan bringes over i en tilstand, hvis sygelige natur enhver maa erkjende.

Med andre ord: de degenererede — og hertil hører den sindssyge, selvmorderen, forbryderen, o. m. fl., — udmerker sig ved en yderst labil sindstilstand, som man siger. D. v. s. de bringes overmaade let ud af sin sindsligevægt. De lever under et særdeles „lavt atmosfærisk tryk“, kommer meget let i kog, optændes af en lidenskab, som faar dem til at sætte alle hensyn til side.

Paa en af vore sindssygeasyler gaar der en mand, som i mange henseender frembyder karaktertræk af interesse. Han er finne, men allerede 15 aar gl. kom han til Norge. Han skriver sit modersmaal feilfrit og kan ogsaa gjøre sig godt forstaaelig paa norsk. Denne mand, der til dagligdags er en snil og hjælpsom fyr, kommer ved den mindste foranledning i et aldeles ustyrligt raseri. En dag udløstes et saadant vredesanfald derved, at medens han med nogle andre patienter sagde ved i gaarden, faldt der et vedstykke ned paa hans fod, ganske tilfældigt. En anden dag havde en af de andre patienter slaaet ham, som det jo hænder paa en stue, hvor der er 20—30 sindssyge sammen. Man skulde se ham under et sligt anfald! Han var graableg i sit ansigt, al farve var vegen fra kinder og læber, blot øinene lynede med en vild glans, og han forsikrede den tilstedekomne læge, at han nok skulde hævne sig. Da denne sagde ham, at man nok skulde vide at forhindre det, svarede han: „Om du tar folk, som er sterkere end jeg, saa jeg maa ta imod juling den første dagen og den andre dagen og den tredie dagen, om du ikke slaar mig død, men bare syg, — saasandt jeg kan røre mig, skal jeg hævne mig og slaa ham død igjen“. Lægen foreholdt ham, at ingen havde ret til at slaa, endnu mindre til at dræbe og allermindst til at hævne sig paa en sindssyg person. „Sindssyg! om han var sindssyg, skulde jeg ta ham kjærlig, saadan,“ — han tog lægen om livet og ledte ham forsigtig med sig, — „og hjælpe ham, for jeg er god og snil, men han er ikke sindssyg, og derfor vil jeg hævne mig, og jeg vil slaa ham død!“

Han kunde være istand til at udføre sin trussel, om han ikke havde været under et asyls beroligende og disciplinerende indflydelse, ti han havde før gjort det og stukket et menneske ihjel. Flere aar havde han siddet i fængsel før han kom paa asyl, og var han ikke kommen did fra fængslet, vilde han, naar straffetiden var omme, være sluppet løs paa menneskeheden igjen.

Man tænke sig nu en saadan person for retten.

Han fremstaar rolig som enhver anden og forklarer sig aldeles rigtig om alt, hvad man spør ham om. Han fortæller om sit liv hjemme, om sin slægt, om begivenheden, som bragte ham for retten, maaske uden at den affekt, han var i før og under mordet, kommer synderlig frem længere.

For dommeren staar den sag klar, at han har dræbt et menneske, og det, at bevæggrunden var en bagatel, er for dommeren en grund mere til at anse ham for en yderst farlig forbryder, overfor hvem lovens strengeste straf maa bringes i anvendelse. Hvad skulde undskyldte ham? Han er jo ved sin fulde sans og samling, var i det høieste noget beruset ved anledningen, hvilket maaske medfører, at straffen nedsættes med nogle aar, men utilregnelig — derom kan der ikke være tale.

Og saa straffes han.

Hvad opnaar man derved?

Intet.

Hvad vilde man opnaa? Hvorfor straffer man?

Lad os tænke lidt over det spørgsmaal.

V.

Strafferetsteoretikerne har ikke altid været enige derom.

Den i sit væsen almindeligste lære er, at det mennesket iboende retfærdighedskrav rent umiddelbart kræver en gjengjældelse, — „øie for øie og tand for tand“, som det senere blev udtrykt.

Ser man ganske nøgternt paa dette retfærdighedskrav, saa forekommer det i det mindste mig, at man er berettiget til at gjøre følgende ræsonnement gjældende, — forudsat, at man søger at klargjøre sig dette kravs psykologiske udviklingshistorie og ikke ligefrem postulerer det mennesket indplantet ved en overnaturlig skaberakt, et standpunkt, der naturligvis som teologisk og transcendentalt staar udenfor naturforskningens kritik.

Paa det første kulturtrin har naturligvis den enkelte familie repræsenteret samfundet og familiefaderen statsoverhovedet. Et udtryk for selvhævdelse har været nødværget, og for at opnaa sig, sin familie,

sin stat respekteret har det været nødvendigt at afvise ethvert overgreb, og naar det var begaaet, at hævne det og tage repressalier hos fornærmeren. Efterhaanden, som udviklingen skred frem, har man indseet, at det var nødvendigt for det hele samfunds bestaaen, at de enkelte respekterede hinanden og i tvistemaal underkastede sig sin førers afgjørelse, fordi han stod paa det almindelige bedstes interesse, ikke paa den enkeltes. Hvad der altsaa oprindelig var et umiddelbart udtryk for selvhævdelse i kampen for tilværelsen, det blev efterhaanden erkjendt at være en nødvendig forudsætning for, at hvert eneste samfundsindivid kunde faa udvikle sig i fred og uforstyrret nyde frugterne af sit arbejde. Idet man af samfundet forlangte den beskyttelse, man før selv maatte besørge, overdrog man ogsaa til samfundet at hævne den uret, man led, og man forlangte blot, at samfundet skulde tage sig lige energisk af alle, og ikke særlig beskytte enkelte, — et krav, samfundet som bekjendt endnu ikke har evnet at opfylde, end ikke i det ellers saa frie Norge, og derfor har samfundet her som andre steder saa mange stedbørn.

Den opfatning, at det etisk høie princip retfærdighed ikke er andet end en direkte descendent af nødværgen, vil neppe undlade at vække forargelse, som jeg mener, ganske uden grund. Jeg finder det tvertom trøstende og opløftende at se, at en drift som den, uden hensyn til andre brutalt at hævde sig selv og skaffe sig plads i verden, kan udvikles og forfines derhen, at den samler sig i budet: *gjør alene mod andre*, hvad du vil, de skal gøre mod dig, husk, at naar du krænker andres ret, opgir du din egen, overfor den svageste som overfor den stærkeste.

Men denne erkjendelse af, at andres ret er ukrænkelig, og at man altsaa heller ikke nogensinde selv kan tage sig til rette, den er langt fra trængt igjennem overalt. Det gjorde paa engang et nedslaaende indtryk paa mig og viste mig dobbelt tydelig raaheden ved det tyske studenterliv, at jeg i de forskellige studenterkors vaabenmærker læste saadanne valgsprog som: *Gladius ultor noster!* Sit *en-sis vindex noster!* osv.

En saadan henvisning til sværdets afgjørelse, en saadan appel til magten er ikke andet end en afgjort fornægtelse af retten, og det be-drøveligste er, at vort hele offentlige og private liv endnu saa ofte griber til denne appel og slaar paa sværdet. Bismarck har ved sine berømte ord om „*Blut und Eisen*“ henvist til magtanvendelsen som det bedste argument, — man skulde tro, det var en storinkvisitor fra Filip II's tid, som talte.

Nei, ikke ved blod og jern bøies viljen til det rette, men ved

aandelig kultur, — den, der blot har hængt som en løs kappe udenom den store statsmands brutale junkersjæl.

Retfærdighedsfølelsen kræver beskyttelse, intet andet, naar den er udviklet nok til at hæve sig over personlig hævnfølelse.

Hvis derfor samfundet overfor forbryderen kan finde et bedre beskyttelsesmiddel end straf, saa forlanger ikke retfærdighedsfølelsen mere.

Og det kan det udentvil. Det gjælder bare at se sagen i øinene med uhildet blik.

Ligesom princippet om at straffe for gjengjældelsens skyld — og andet er det i realiteten ikke den hos strafferetsteoretikerne paakaldte retfærdighedsfølelse kræver — nu er kommet noget ud af kurs, er der ikke megen glans ved flere af de andre teorier, f. eks. forbedrings teorien. Statistiken, der fortæller om 25 % tilbagefaldne blandt forbryderne, har rokket troen paa straffen som forbedrende middel.

Tilbage staar som den mest moderne og stærkest hævdede straffetrudselens teori.

Uagtet de bekjendte Drakonske love, som øiensynlig var skrevne ud fra et truselsteoretisk synspunkt, trods sin konsekvente gennemnemførelse af princippet ikke synes at have svaret ganske til sin hensigt, synes dette selv ikke at have tabt i anseelse.

Prof. Hagerup udtaler paa kriminalistmødet i 92: „Straffens væsen kan efter min overbevisning kun forstaaes ved, at den sees i forbindelse med straffetrudselen; og denne retter sig kun til mennesket med normal selvbestemmelsesmulighed. For jurister er den simple og uigjendrivelige kjendsgjerning tilstrækkelig, at det normale menneskes handlinger bestemmes af motiver, og at straffetrudselen er istand til at skabe et saadant motiv, der kan modvirke de bevæggrunde, som tilskynder til forbrydelsens begaaelse. Hvor derimod sygelige eller de generative processer i menneskets hjerne eller en mangelfuld udvikling af denne forstyrrer det normale forhold mellem motiver og handlinge og enten ganske ophæver eller væsentlig formindsker evnen til at lade sig bestemme af fornuftige motiver, der er straffetrudselen uden betydning, og der kan der heller ikke være tale om straf, men kun om forebyggelsestvang.“

C'est ça!

Med vanlig klarhed har den aandfulde retslærde her trukket grænserne for loven og straffens raaderum.

Straffetrudselen henvender sig kun til den normale.

Hvormange normale finder man blandt vore forbrydere?

Efter det indtryk, jeg har faaet, i det mindste færre end man skulde vente.

For det første finder man en del, for det meste yngre individer, som ved slet eksempel og ikke sjelden under paavirkning af alkohol er forledede til at begaa en handling, hvis sande natur de manges gang først siden erkjender. De angrer den, tilstaar for retten, ja melder sig maaske endog selv. For dem virker unægtelig straffen som et varsko, og naar vi nu har de udsættende domme, kan man haabe, at denne straffens gode virkning ikke vil blive neutraliseret ved den sørgelige følge af, at et ungt menneske stemples som forbryder og derved sættes udenfor det gode selskab.

Dernæst er en stor del af de personer, der straffes for løsagtighed i en eller anden form, visselig normale, og det maa opfattes som et vidnesbyrd om, hvor patriarkalske forholdene endnu er hos os, at der eksekveres domme over forhold, som for en stor del maa siges at ligge indenfor det helt privates omraade. Hvor en andens ret kræver, maa der gribes ind, men naar to individer blir enige om at leve sammen, er der ingen grund til at hale dem for retten, fordi de er gaaet præst og fut forbi. I saa henseende er det ganske karakteristisk, at da en norsk kriminalist, som staar i livlig forbindelse med den berømte Bertillon i Paris og herfra skaffer ham materiel for ham sammenlignende antropometriske undersøgelser, engang opgav den straffedes forbrydelse at være konkubinat, svarede franskmænden forbauset: „Derved maa De bestemt forstaa noget andet end vi, ti hvis konkubinat skulde være strafbart hos os, maatte hele kvarterer af Paris med engang omgjøres til fængsler.“

Der er ingen grund til at skrike op om umoralitet og fordærvelse, fordi man overlader til voksne mennesker at bestemme sit indbyrdes forhold uden det offentliges mellemkomst. Dersom der anvendes list eller vold eller der voldes skade ved paaførelse af sygdom eller lignende, saa maa der gribes ind, og saa har vi foreløbig intet andet at gjøre end at straffe.

Foreløbig ikke andet, — indtil man virkelig har bragt det derhen, at et normalt menneske ikke forbryder sig, — ikke af frygt for statens straf, men af frygt for at tabe sin selvagtelse ved at gjøre et overgreb mod andres ret.

Endelig er der visselig blandt de andre domfældte en del, hos hvem vi intet sikkert abnormt kan paapege, andet end det, at de trods sin viden om forbrydelsens fordømmelighed har været svage nok til at bukke under for fristelsen, — de har levet under for lavt et tryk, uden at vi kan sige, at dette har været udtalt nok til, at tilstanden kan betegnes som sindssygdom. Hvad straffetrudselen ikke har kunnet udrette for disse folk, kan man kun haabe at vinde ved en omhyggelig

opdragelse i selvbeherskelse og klar forstaaelse af rettens sociale nødvendighed.

Men for alle de andre, for hvem straffetrudselen er og blir frugtesløs, fordi de ikke er mennesker med normal selvbestemmelsesevne, for dem maa man finde andre veie at gaa end straffens. Det er saa langt fra, at Vaillants og Caserios og de andres henrettelse forhindrer andre fra lignende bedrifter som de, de blev dekapiterede for at de snarere virker som martyrernes blod for kirken i gamle dage.

Straffen skræmmer dem ikke, og at hænge dem, naar de har begaaet forbrydelsen, vænner dem ganske vist af med selv at gjentage sin forbrydelse, og det paa en meget radikal maade, men hvad hjælper det Carnots enke og børn?

Hvad skal man da gjøre med dem, som kan forhindre dem i at begaa slige handlinger?

VI.

Samfundet forlanger som en aldeles uomgængelig betingelse for at et individ skal faa nyde hele sin frihed, at dette paa sin side ingen antisociale handlinger begaar. De, som ikke vil indgaa paa denne betingelse, maa samfundet uskadeliggjøre, eller rettere: deres trang til deres tilbøielighed til at begaa antisociale handlinger maa samfundet møde saaledes, at den ikke faar udslag.

For tiden sker dette kun delvis paa en retfærdig maade, idet en del forbrydere, hvis sande tilstand erkjendes inden domsafsigelsen, som farlige for den offentlige sikkerhed indlægges paa et asyl og beholdes der. Men en del hensidder ogsaa i vore straffeanstalter, dømte til livsvarigt strafarbeide eller paa det nærmeste saa længe.

Det ene rette er naturligvis, at de anbringes i asyl.

Men paa den ene side maa man erindre, at det hovedsagelig kun er de forbrydere, der har begaaet en større brøde, et mordattentat eller noget lignende, som anbringes i asylerne paa ubestemt tid, og paa den anden side er det først, efterat vedkommende paa en eller anden maade er kommet i rettens klør, at der blir tale om en saadan foranstaltning.

Men det er ikke nok.

For det ene er det nemlig sikkert, at allerede en ganske almindelig og forholdsvis ubetydelig forbrydelse kan være udslag af en bundfordærvet natur, i hvilket tilfælde altsaa den kyndige læge vil kunne forudsige, at med denne person er det bedst at være forsigtig. Har

vil senere kunne begaa langt farligere handlinger, hvis man ikke stopper ham itide.

Og for det andet er det regel, at de individer, der som sin første forbrydelse begaar de farligste handlinger, mordattentater og lignende, de frembyder allerede paa forhaand eiendommelige psykiske abnormiteter, for hvilke de ikke sjelden søger lægehjælp, længe inden de skrider til sin forbryderske handling. Man behøver bare at tænke paa paranoikeren.

En person, der lider af paranoia eller forfølgelsesvanvid, anser sig i regelen for at være udsat for skadelig paavirkning af en eller anden slags, og henfører efterhaanden alle sine plager til en bestemt kilde. Det kan nu hælde, at den ene, hvem han anser for aarsagen til al sin elendighed, virkelig engang har tilføiet ham en krænkelse, eller det hænder, og det er ikke sjelden, at han mener, de skriver sig fra den læge, hos hvem han fra begyndelsen søgte hjælp for mere ubestemte sensationer, som hyppig indleder sygdomsbilledet. Da han ikke kan bli sine lidelser kvit, fæstner sig hos ham den tanke, at naar han faar ryddet den ene sande aarsag til dem afveien eller i alle fald kommet ham tilstrækkelig tillivs, vil han attter gjenvinde sin helbred. Og følgelig skyder han ham ned eller kvæler ham eller procederer mod ham.

En saadan tilstand burde enhver læge kunne kjende, men det er et beklageligt forhold, at kundskaberne i psykiatri hos os almindeligvis er yderst mangelfulde. Det kan man dog ikke bebreide vore læger, men vel dem, hvem det paaligger at sørge for, at den videnskabelige psykiatri her i landet ikke tilsidst ganske forfalder. Forhaabentlig er den tid ikke fjern, da en forandring her forestaar, og i ethvert tilfælde tviler jeg ikke paa, at den norske lægestand, der altid har havt et meget aabent øie for videnskabelige spørgsmaal, vil vide at følge med, saa man, naar der blir mere brug for dens hjælp, trygt tør henvende sig til den.

Ti kravet er det, at man i stedet for straf skal sætte lægevidenskabelig behandling i alle de tilfælde, som egner sig dertil, og det er min mening, at i tidens løb flere og flere tilfælde vil tilfalde lægen, saaat straffen vil blive mere og mere sjelden og omsider — om et des værre endnu uberegneligt tidsrum — ganske bortfalde.

*

*

*

Naar jeg nu gjennemlæser de foranstaaende sider, nogle maaneder efter at de er nedskrevne, og jeg sammenligner de tanker, som

paa dem forfægtes, med dem, dagens aviser gir udtryk i anledning af det seneste i Kristiania stedfundne mord, kan jeg ikke andet end at gribes af dybt mismod.

Det er mere end sørgeligt i slutningen af det nittende aarhundrede at se den offentlige opinion kræve en forbryder henrettet, efterat han af fagmænd i den beedigede erklæring, de paa embedsvegne har afgivet, udtrykkelig har været betegnet som sindssyg. Ja, hvad værre er, — man ser læger og kvinder offentlig forlange hans henrettelse uden skaansel. Der savnes endnu en præst i dette koncilium, saa vilde man have alle dem, der først og fremst burde være humanitetens bærere, repræsenterede blandt brutalitetens og barbarismens talsmænd, for hvem kravet ikke længere er straf, men hævn.

Det er nedslaaende at se, — ganske vist!

Men ligesaa vist, som jeg tror, at det, jeg ovenfor har hævdet, i det store hele er bygget paa de tanker, hvoraf den fremtidige strafferechtspleie vil komme til at præges, ligesaa vist anser jeg det for min ret og min pligt at fremholde dem uden hensyn til, at jeg ikke kan vente at finde nogen tilslutning til min opfatning hos det store publikum, ja selv med risiko af at bli endog temmelig ublidt behandlet for, hvad jeg har sagt.

Rotvold, 6te januar 1895.

Henrik A. Th. Dedichen,
Reservelæge.

Moderne dekorativ kunst i Frankrige.*)

Det er sikkert, at vi nu oplever en renæssance i vor dekorative kunst.

Man er blevet træt af de gamle schabloner, som den moderne kunst er stivnet ind i fra det XVI'de aarhundrede af, og det ser endelig ud, som vi har forstaaet, at den græsk-romerske dekoration, udartet ved renaissancen, maaske ikke er kunstens sidste ord og den yderste grænse for dens udvikling. Vi tror, at det er bedre og mere logisk at søge en moderne dekoration, som er i harmoni med vor nuværende civilisation, end med gold ærbødighed at holde paa de døde civilisationers antike kunstformler.

For nogen tid siden vilde en kunstner tro, at det gik nedover med ham, dersom han beskjæftigede sig med dekoration, dersom han for-

*) L'Ermitage. Février 1895.

lod den „store kunst“ for de „ringere kunstarter“. Men endel kunstnere har nu forstaaet, at det er disse „ringere kunstarter“, som er den sande kunst, at bestræbelsen efter at indføre det skønne i den mindste gjenstand, som omgiver os, er kunstens hensigt og sidste grund, og at der gives ikke hverken „stor kunst“ eller „ringere kunster“, men at dekoration i ordets videste betydning er selve kunsten.

Nogle af vore kunstnere har gjort vignetter, andre møbler, atter andre bogbind, glasmalerier, vaser af tin og fajance eller smedjærn o. s. v. Grasset har gjort lidt af alt dette, og har overalt været førsterangs. Han synes definitivt at ha gjenfundet de principer, som vore store, naive dekoratører fra middelalderen fulgte ubevidst, principer, som forresten altid har ligget til grund for alle virkelig dekorative stilarter, og som derfor ikke tilhører nogen bestemt tid, men er evige som kunsten. Grasset er den store reformator og den nye dekorative skoles ubestridte mester, dersom man kan kalde et ensemble af endnu spredte og usammenhængende elementer en skole.

Det er en kritisk studie af denne kunstneriske strømning, jeg her vil forsøge.

*

*

*

For nogle aar siden vilde titelen paa denne artikel ha været en meningsløshed, og man vilde, uden at ha været altfor paradoksal, kunne ha hævdet, at moderne dekorativ kunst ikke eksisterede. Det er netop det eiendommelige for den moderne kunst, at den ikke er dekorativ.

Ved moderne kunst forstaar jeg den kunstneriske periode, som strækker sig fra renæssancen til vore dage. I denne periode har vi ikke havt nogen dekorativ stil — ialfald ikke nogen original stil.

Hvad menes med stil? Dersom der, almindelig talt, dermed menes den maade, hvorpaa kunstneren udtrykker sig, saa er stil i dekoration: den maade, hvorpaa dekoratøren fortolker naturen for at gjøre en prydelse af den.

Men nu fortolker den moderne kunstner meget lidet naturen; han indskrænker sig til at kopiere den. Og naar han fortolker, fortolker han den kun paa antik manér. Og fra renaissancen af har vi havt, ikke originale stilarter, men møder, med andre ord, vi har den græsk-romerske stil, mere eller mindre heldigt afpasset efter vor civilisation og paaklædt efter dagens mode:

— en ganske graciøs mode ved renæssancens begyndelse, da Loire's slotte endnu forbinder de italienske nyheder med den svindende middelalders ynde og fantasi;

— en schablonagtig og stiv mode under Ludvig XIV, da Mansard i det bedrøvelige Versailles hæsliggjorde de antike stilarters korrekte kulde ved at tilføre denne det „store aarhundredes“ stive pedanteri;

— en mere yndig og smidig mode under Ludvig XV, da en næsten original stil udbredte sig i det galante aarhundredes boudoirer;

— saa blir moden flauere og flauere henimod slutten af det XVIIIde aarhundrede, indtil det naar pedanteriets yderste grænser under keiserdømmet, da de kristne og moderne kirker blir hedenske og antike templer.

Og hvad har vi saa gjort siden den tid? Endnu goldere end vore golde forgjængere har vi ikke formaaet mere end at herme efter disse moder, at gjøre kopier efter disse efterligninger af antiken. Vor dekoration er kun Ludvig XIV's, Ludvig XV's eller keisertidens o. s. v.

Da var det at man opdagede vor dekorative kunsts nullitet, og enhver forstod nødvendigheden af at frigjøre sig for den klassiske tradition, at afkaste de gamle schabloner, at bryde med de gamle mønstre og hente ny inspiration andetstedsfra end fra renæssancens udtømte kilder, andetsteds end paa den antike kunsts ruiner.

*

*

For at kaste lys over denne nye kunsts æsthetik, som fornægter den klassiske tradition, er det hensigtsmæssigt først at søge aarsagerne til den moderne dekorationens goldhed fra renæssancen til keiserdømmet, og dens fuldstændige tilintetgjørelse i løbet af det nittende aarhundrede.

Den moderne kunst er væsentlig karakteristisk ved to kjendemerker: sin banalitet og sin absolute mangel paa dekorativ følelse.

Disse to kjendemerker skriver sig fra den dobbelte indflydelse, hvoraf renæssancen fødes: efterligning af antiken — og den slaviske kopi af naturen.

Da renæssancens humanister havde fordybet sig i den græsk-romerske oldtid, vendte de sig fra middelalderen som fra en barbariets nat. Kunstnerne hengav sig ubetinget til kopi af den antike kunst. Man paalagde kunsten antikens saakaldte kanoniske love. Det var tiden for arkitektoniske afhandlinger og æsthetiske lærebøger, for konventionelle og steriliserende regler, saaledes som formlen for de fem ordener inden arkitekturen, eller læren om de tre enheder i litteraturen. Man indbildte sig kortsagt, at de gamle havde fundet de definitive formler for det absolut skønne; pedanterne bogførte disse formler, og kunstnerne underkastede sig dem.

Fra den tid bruger man kun klassiske dekorationer: eg og eggestave, perlesnorer, alagrekker, kjedesirater o. s. v. De fire eller fem former af det romerske kapitæl var endnu de eneste, vi saa paa vore monumentale bygninger.

Vi sætter sokler, søiler, gesimser, tempelgavle selv paa de mindste brugsgjenstande; vi laver dem endogsaa i relief paa vore plane dekorationer, hvad der er toppen af meningsløshed. Kortsagt vi benytter et sterkt begrænset antal schabloner, altid de samme, medens de ornamentale former, som naturen byder os, og som indbildningskraften kan undfange og fortolke, er ubegrænset.

Ondet strækker sig over alle kunster: i maleriet gjorde man helige jomfruer, som var nymfer, engler, som var amoretter, kristusskikkelser og helgener, som var hedenske guder og helte.

Den italienske renæssance havde imidlertid sin berettigelse. Den var virkelig et skud af den antike kunst, som spired op af den jordbund, hvor denne kunst havde udviklet sig. De italienske renæssancemænds fejl var altfor slavisk at kopiere den antike kunst — istedetfor at fortsætte den og udvikle den.

Men dersom italienerne slog ind paa en falsk vei ved at ville

•

:

:

:

abstrahere sig fra sin egen tid og vandre paa fortidens veie, saa gjorde vore forfædre i det sekstende aarhundrede en meget alvorligere feil, idet de miskjendte, ikke blot sin tid, men ogsaa sin civilisation og selve sin races aand. Da de kvalte vor nationale kunst, vor Vestens kunst, da den stod i sin fulde livskraft, for at indplante den italienske udtværede kunst, begik de en *crimen læsæ patriæ*: vor gothiske kunst døde ikke, fordi den var udtømt, den døde, snigmyrdet af renæssancen.

Forresten kan man ikke kunstigen indplante en kunst. Kunsten maa være det nødvendige produkt af den civilisation, i hvilken den udvikler sig. Og de franske renæssancemænd gjorde en lignende feiltagelse, som vi vilde gjøre i vore dage, dersom vi nu vilde indføre den japanesiske dekoration eller den norske litteratur.

Saaledes blev kunsten noget kunstigt og konventionelt. Og banaliteten regjerede.

Den anden indflydelse, som beherskede renæssancens kunst, var studiet af naturen.

Nu var den altfor slaviske kopi af naturen en feiltagelse, der var en følge af efterligningen af antiken, kun endnu alvorligere.

Da antikens hedenske materialisme havde fortrængt middelalderens mystiske og kristne idealisme, begeistredes renæssancemændene af naturen. De lærte at tegne, og deri gjorde de ganske vist ret. Men, stolt af sin tegnekunst, sin anatomi og sit perspektiv, af sin dygtighed til at reproducere gjenstandenes maleriske virkning, indbildte de sig, at kopi af naturen var selve kunstens maal. De kopierede, de kunde ikke længere fortolke.

Kunsten kom paa afveie, den blev deskriptiv istedetfor at vedblive at være fantasifuld og ornamental.

Men nu er fantasiens verk alene et kunstverk. Og enhver kunst, der fremgaar af den ufortolkede natur, er en lavere kunst, hvad enten det er et portræt eller en psykologisk roman, et genrebillede eller „et stykke liv“, et historisk drama eller et historisk maleri. Den skribent eller maler, som bestræber sig for at „gjøre natur“, fornædler sig og sætter sig i klasse med en fotograf eller fonograf. De kan ikke gi sit arbejde en mere intens interesse end den, naturen eller livet selv gir — dersom det ikke er den rent sekundære interesse ved de overvundne vanskeligheder — men de kan aldrig frembringe et virkeligt kunstindtryk.

Studiet af naturen er ikke kunstens maal, men kun et middel. Naturen er kun det dokument, som kunstneren arbeider med. Og dersom han indskrænker sig til at fremstille gjenstandene med deres rent tilfældige udseende, dersom han „gjør natur“, saa udfører han en haandverkers arbejde, men intet kunstverk, — eller ialfald er det kunst i dens laveste, i dens elendigste skikkelse: øienbedraget.

Og saaledes er den moderne kunst: den er ikke paa nogen maade dekorativ, den er øienbedragets kunst.

*

*

*

Og hvad skal saa den nye kunst være?

Den klassiske kunst var banal og dekorationsfiendtlig.

Den nye kunst skal være en fantasiens kunst og dekorativ.

Lad os undersøge disse to karaktermerker.

Den nye skole fornægter den klassiske tradition, som i fire aarhundreder har lagt vor nationalaand øde og dødet vor dekorative kunst. Vi oplever nu en kunstnerisk strømning, som har megen lighed med den, der omkring 1830 befriede vor litteratur fra det klassiske aag. Den nye kunst forlader den antike arkitekturs kanoniske love og den græsk-romerske dekorations schabloner, paa samme maade romantiken afkastede de *tre enheders* aag og sønderbrød det formvæsen, der lammede den franske poesi. Den nuværende bevægelse er, som i 1830, den kunstneriske fantasi revolte mod de pedantiske regler, som paralyserede den klassiske kunst. Grasset, den moderne dekorations stormester, arbejder paa en lignende opgave, som den, der blev udført af Victor Hugo, romantikens stormester: frigjørelsen af den ved den græsk-romerske tradition undertrykte kunst, og tilbagevenden til middelalderens inspiration.

Men romantiken var en næsten udelukkende litterær bevægelse, der vistnok ikke var uden indflydelse paa maleriet, men udenfor hvilken den dekorative kunst forblev fuldstændig tilintetgjort. Nogle kunstsnekere lavede vistnok endel gothiske spisesale, nogle arkitekter endel spidsbuede vinduer, men intet moderne blev forsøgt.

Men nu maa den nye kunst være fuldstændig original: naar den fornægter de antike regler, saa er det ikke for at efterligne middelalderen; — thi enhver efterlignende kunst er nødvendigvis gold.

Den nye kunst maa ikke være andet end den logiske fortsættelse og udvikling af „vor franske kunst“, som blev kvalt af renæssancen. Den maa ikke kopiere de gamle ornamentale motiver, men modernisere efter de dekorative principer, som vi finder i den vidunderlige kunst, som pedanterne haanede under navnet gothik.

Den gothiske kunst er væsentlig fantasiens kunst, saavel i idéen som i udtrykket. Kathedralen, som er dens mesterverk, er den frie fantasi triumf, uden anden regel end logiken. Her findes ingen kanoniske love for de arkitektoniske motiver; elementerne er varierede i det uendelige. Søilerne har ingen bundne forhold, som i de antike templer. De er alle forskellige. Slanke og mægtig grupperede, deler de sig i knipper opimod hvælvingerne, udfolder sig i mangfoldige og forskelligeartede kapitæler, deler sig som træer af sten i grene og krydser hinanden i spidsbue under hvælvingens slutstene. Og denne hvælving, som vore forfædre har opfundet, er paa engang den skønneste og den modigste. Her er ikke spor af schabloner for ornamenterne; i kapitælerne, i archivolterne, overalt udfolder sig den franske flora, ikke slavisk kopieret, men fortolket for sten, og logisk afpasset for bygningen. En fantastisk fauna af uhyrer, dyr, som ikke er sande, men sandsynlige, og logisk konstruerede, vokser frem af murene. Buerne, murene, vinduerne, der kaster sin mangefarvede flamme ind i skibenes mystiske mørke, fortæller om helgenernes liv, om de dødes opstandelse, om himmel og helvede og verdens skabelse. Alt taler, alt lever, alt har en mening. Kathedralen er som en aaben bog, hvori hver sten er et bogstav, og hvor øiet og sjælen blir ligt blændede.

Og midt i denne mægtige fantasiudfoldelse, denne vidunderlige drømmeverden, findes intetsteds symmetri, men ligevegt er overalt tilstede; og alt er paa éngang skjønt og logisk i denne blomsterverden af sten, der fra Frankrigs jordbund spirede op imod himmelen i drømmens og troens aarhundreder.

Ganske vist er det ikke den nye kunsts ideal at bygge gotiske katedraler, ei heller at fabrikere middelalderske møbler; men at skabe en original stil uden anden model end naturen, uden anden regel end fantasien og logiken, frit fortolkende Frankrigs flora og fauna efter de evige principer, som gjorde middelalderens kunst saa væsentlig dekorativ.

Fortolkning af naturen er iøvrigt ikke blot karakterisk for middelalderens kunst, men var til enhver tid grundlaget for al dekorativ kunst. Det var først fra renæssancen af, at man begyndte at kopiere naturen for dens egen skyld uden anden hensigt end at gjengive den med troskab. Før denne tidsalder huggede billedhuggeren i sten eller træ kun for at dekorere en bygning eller et møbel, og naar maleren tegnede en figur var det først og fremst for at dekorere en overflade, ikke for at lave et portræt.

Saaledes fortolkede ægypterne lotos'en i sine templers søiler, og den menneskelige skikkelse i lange rækker nedover de kolossale mure.

Assyernerne fortolkede især dyrene og opnaaede ved anordningen af deres haar og deres muskulatur uforudseede ornamenter.

Selv grækerne, hvis kunst dog var mere deskriptiv end ornamental, fortolkede acanthus'en.

Byzantinerne fortolkede naturen paa en vovet, undertiden stødende maade; men var dog storartede dekoratører.

Vi har allerede seet, hvorledes vore middelalderske kunstnere fortolkede floraen og faunaen; men de fortolkede ogsaa den menneskelige skikkelse. Jeg tar som eksempel de statuer af helgener, som pryder portalerne i vore katedraler. Det vilde være en fuldstændig misforstaaelse af den gotiske kunst, at tro, at disse skikkelser umaadelige længde, deres stivhed, den kunstige maade, hvorpaa drapperierne er behandlede, skyldes en naiv kunstners udygtighed. Statuerne fungerer her som søiler; derfor er de lange og saive; og de smaa folder i klædningerne, der er arrangerede i harmoniske linjer, danner et ornament, som er analogt med de antike søilers kannelurer. Det er ikke portræter, som er paahængt murene, men ornamenter, som udgjør en integrerende del af bygningen. Man sammenligne disse ornamenter med de rigt drapperede, efter alle kunstens regler udførte statuer, som den moderne kunst ødslede med i alle sine bygninger, og man vil se, hvor man finder den sande dekorative følelse.

I moderne tider endelig fortolker japaneserne dyrene, planterne, landskabet dekorativt, alt, ligetil vandet, skyerne, flammerne.

Dekoratøren maa saaledes ikke kopiere naturen i dens maleriske tilsynkomst, men i dens væsen og aand. Jeg skal forklare, hvad jeg mener: dersom jeg f. eks. vil dekorere en overflade med en plante, saa lægger jeg ikke vind paa at reproducere

bladenes tilfældige rifter, deres virkelige mønster, der afhænger af en tilfældig belysning, eller blomsternes virkelige farve. Jeg fastholder kun min models væsentlige og afgørende karaktermerker. Kortsagt, jeg tegner plantens type. Jeg gaar analytisk eller syntetisk tilverks, eftersom jeg har brug for et rigt eller et simpelt ornament. Jeg gir mine stilke en tilsigtet og ikke en naturlig orden; jeg ordner blomsterne efter harmoniske og geometriske linjer. Endelig gir jeg mit ornament harmoniske farver uden at bryde mig det mindste om min models virkelige farve. Jeg vilde f. eks. ikke være bange for at fremstille ansigter med grønt, gult eller høirødt haar, dersom disse farvetoner passer i min komposition.

Endelig vil denne fortolkning være forskjellig og varieres efter ornamentets plads, efter gjenstandens brug og især efter det anvendte materiale og den dekorative teknik. Saaledes vil den samme blomst bli fortolket forskjellig, eftersom den skal sees langt fra eller nær ved, eftersom den skal udføres i træ eller sten, som vinduesmaleri eller som vægbillede.

Det var en af den moderne kunsts store vildfarelser at komponere uden hensyn til det anvendte materiale, og at ville bøie alle dekorative arter ind under den direkte efterligning af naturen.

Saaledes lavede man glasmalerier, der tabte enhver ornamentale karakter, fordi man vilde lade dem gjengive gjenstandenes naturlige udseende med deres virkelige perspektiv og en modellering, der tilsigtede øienbedrag — medens glasmaleriet kun bør være en mosaik af farvede glas, prydede *à la grisaille*, men ikke modellerede, og indfattede i bly.

Saaledes gjorde man en meningsløshed ud af gobelin'erne, idet maa paa vævestolen kopierede mestrenes malerier, medens en væv skal være et ornamentalt drapperi og ikke et maleri.

Saaledes troede man endvidere i Sèvres, at man dekorerede vaser ved at male komplicerede scener paa dem. Man lavede malerier, ikke ornamentaler.

Saaledes er alle vore dekorative kunstarter komne i dybt forfald — hvad der forresten ikke benegtes af nogen.

*

*

*

Jeg mener at ha udviklet aarsagerne til dette forfald.

Jeg har forsøgt at antyde de evige principper for al dekoration, som bar vor gothiske kunst, og som ogsaa er den nye dekorative skoles principper.

Tilslut vil jeg gjerne yde min hyldest til det storslagne talent, hvormed denne skoles stormester, Eugène Grasset udfører sit frugtbare arbejde. Han er allerede omgivet af en ny og modig skare disciple, som med ord og eksempel vil udbrede disse nye idéer, der gjenoptar middelalderens sunde, dekorative tradition, og hvorved vi atter igjen vil se opblomstre den kunst, som Alphonse Germain saa heldig har kaldt vor franske kunst (*notre art de France*).

Paul Berthon.

To prosadigte.

En Silhouette.

Johns. 5. 1—6.

Sitrende hed sol over hvide mure —
Sitrende raadden luft over den skidne dam —
Sitrende de syges blege læber —
Sitrende deres klamme, svedige hænder —
— Men et skrig over dem alle,
et hæst skrig af forbandelser og bønner.

Kun én tier.
Han er døv og stum.
Nærmest ved dammen staar han,
høi og mørk tegnet mod den hvide mur —.
Han har trængt sig frem foran de øvrige.
Frem foran alle har han trængt sig;
thi han er stærk.
Hans arme ere opløftede.
Den forrevne kjortel er gleden ned fra dem.
Nøgne og senestærke er de hævede
i bøn mod himmelen.
Han stirrer opad,
med den høie, krumme næse som veirende,
de store, døde øren som lyttende.
Han stirrer og stirrer,
at han kunde se,
naar engelen kom, og vandene rørtres.
Han var døv.
Den hellige brusen kunde han ikke fornemme.
Om ham skreg de:
„Efraim! hvad vil du ved Bethesda?

Hvad vil du ved „barmhjertighedens hus“?
For dig er ingen naade!
Forbandet være du!
I svar synd har din moder undfanget dig.
Efraim! Efraim!
Din fader løftede sin søsters bludsel —.
Kanaans døtre har dine fædre taget tilægte.
Din faders faders fader stjal
af det indviede brød.
For dig Efraim er der ingen naade,
thi vel gør herren miskundhed i tusinde led;
men dine fædres synder var skarlagenrøde,
var blodrøde som aftenhimmelen over Askalon“.
De hæse skrig gav skingrende gjenlyd,
gav ekko gennem dammens fem buegange —.

Han svarer dem ikke.
Han var døv og stum.
Ubevægelig staar han med hævede arme,
høi og mørk tegnet mod den hvide mur —.
Han stirrer og stirrer opad,
at han maatte se,
naar engelen kom, og vandene rørtes.
Han stirrer og stirrer.
Den hellige brusen kunde han ikke fornemme.

Nirvana.

Med et lotosblad i min haand
sidder jeg,
og lader min sjæl synke —
dale gennem jeget
dybt — dybt ind
i det uendelige alt —.
Med mit ansigt opadvendt
sidder jeg
og lader min sjæl stige —
dybt — dybt ind
i det evige blaa —.

Der jeg er,
er ikke mere,
ikke det træ, jeg hviler under,
ikke den sten, jeg sidder paa.
Der jeg var
har ikke været,
ikke min moders barm, hvor jeg slumrede,
ikke min faders knæ, det jeg red paa.
Den jord, der bar mig — landet — kloden —
er ikke.
Min sjæl er stegen op derfra.
Mine sorger, mine glæder,
min kjærlighed, mit had
er ikke.
Min sjæl ved dem ikke ydermere.
Den stiger —. Den synker —. Den druknes —
druknes i de tusinders flok af flygtende sjæle
— som mange hvide maagers skare —
druknes i taagen af de tusinde verdener —
druknes i ophavets dunkle dyb —.
Alt er ikke mere,
thi alt er vorden evighed.
Men fjernt — fjernt ude mod denne evighed
og dog i sig præget
skuer min sjæl hos sig
det gustne ansigt af en gammel kvinde —
aasynet af det første lig, jeg saa,
jeg saa som lidet barn.
Som en, der bader,
ser en musling paa dybets bund,
ser den det —.
Alt — er ikke mere,
thi alt er vorden evighed.
Kun døden er —.

Johan Fredrik Vinsnes.

Bergens scene.

Der har atter været revolte i teaterbygningen i Bergen.

Begivenheden hører til de ret regelmæssig tilbagevendende, og miséren, som de altfor hyppige rystelser aabenbarer, er iøinefaldende for alle. Efter saa mange aars forløb har teaterforholdene i Bergen endnu bestandig vanskelig for at fæstnes, og under den megen administrative uro skabes kunstnerisk stilstand eller nedgang. Saa meget kan alle se og saa langt er alle enige. Men saasnart de sagkyndige og alle de mindre sagkyndige begynder at klarlægge grundene til den bergenske nødstilstand, begynder allerede enigheden at ophøre; og jeg idetmindste tilstaar uforblømt, at de almindelig angivne aarsager til vanskelighederne ikke synes mig fuldgyl-dige.

Som den første hovedgrund til det bergenske teaters ikke-trivsel anføres pengemidlernes utilstrækkelighed.

Hvermand maa tilstaa, at det pekuniere rygstød er ringe. Bergen er jo den anden stad i Norge, hvor staten og samfundet overfor kunst endnu hovedsagelig indskrænker sig til velvilligst at give den lov til at eksistere. Til at betragte kunst som en samfunds faktor og en meget vigtig, hvis vilkaar derfor maa pleies — er man ikke naaet. I andre lande er det anderledes, og ogsaa dramatisk kunst nyder godt deraf. Scenisk kunst betragtes der som et af mængdens første dannelsesmidler og understøttes derefter. Der gives tyske byer med lignende indvaanertal som Bergen, der yder deres „Stadt-theater“ tilskud af indtil tredive tusind mark, og det var let at nævne franske stæder, der er endnu mindre, og som alligevel betaler næsten det dobbelte for den ære at eie en scene. Selv i et ganske lille land som Danmark har der været dem, som har ment, at selv de meget smaa byers komedie burde ophjælpes. Det danske venstre reiste for kun ganske faa aar siden i folketinget forslag om, at selve staten skulde give et reisende selskab et tilskud af tredive tusind kroner aarlig, mod at dette selskab dyrkede et nationalt repertoire i solid udførelse. Forslagsstilleren gik særdeles rigtigt ud fra, at teaterkunst var et opdragelsesmiddel, der tilhørte ikke blot hovedstaden, men nationen, og naar forslaget faldt, skyldtes det udelukkende formen, hvorunder det fremkom. Om principets rigtighed var alle enige, og den dag, der sandsynligvis ikke mere er fjern, da det første „byteater“ grundtes, vil i Danmark staten utvilsomt støtte

det, som den bør. Men, som sagt, hvor det dreier sig om Bergen, er vi i Norge, det vil sige i et land, hvor staten end ikke anerkjender nationalteatret for nationalt. I et saadant land maa en provinsscenes stilling naturlig blive som Bergens teater er: snarere maatte man takke, naar visse stedlige institutioner understøtter byscenen efter evne — eller næsten efter evne.

Alt vel overveiet tror jeg desuden, at det var muligt for Bergens teater at arbeide selv med de nuværende tilskud. En fornuftig indskrænkning af sæsonens varighed kunde maaske pekuniært hjælpe dertil. Skulde det vel være umuligt for Bergens teater hvert aar at spille fire høstuger i Stavanger og seks vaaruger i Trondhjem? Med fornuftig understøttelse af samlagene og i Trondhjem af „teaterforeningen“ skulde vel dette blive muligt. I Bergen vilde da under den kortere spilletid interessen holdes tættere fangen, besøget blive mere stabilt. Trondhjem og Stavanger vilde sikkert bringe ofre for nogle uger at besidde et teater, der ydede national kunst med kunstneriske resultater.

Her er tingens kjerne.

Ti det er min fuldkomne overbevisning, at hvis Bergens teater, indenfor sin ved forholdene angivne bestemmelse, ydede et hensigtsklart kunstnerisk arbeide — da vilde ogsaa de nuværende tilskud kunne øges. Der vilde findes baade institutioner og mænd, som, med øie for teatrets kulturopgave, vilde hjælpe det til at løse den — — — hvis teatret blot til en begyndelse selv viste evnen til at løfte den. For med rette at kunne kræve en forøget understøttelse, maatte scenen, som den nu er blevet stillet, ved maalbevidst arbeide i en fast plans tjeneste bevise, at den fortjente den.

Men hvorledes arbeide, vil man sige, naar man ikke blot lider mangel paa penge, men — og vi naar her til den næste angivne hovedgrund til nødstilstanden — endogsaa mangel paa skuespillere? De fremmede — siger de norske sagkyndige — som taler om norske teaterforhold, taler ud i den blaa luft og uden at kjende de vanskeligheder, med hvilke den norske scenekunst kjæmper. Men den største af disse vanskeligheder er netop den svigtende tilgang af kræfter: Norge har faa skuespillere og endnu færre skuespilleremner.

Den, der skriver dette, er ganske vist fremmed. Men omstændighederne har givet ham noget kjendskab til norske teaterforhold og kulisseforhold — det er maaske navnlig de sidste, hvorom her er tale — og jeg tilstaar aabent, at jeg tror ikke paa denne man-

gel. Jeg tror, hvor paradoksalt det end kunde lyde, langt snarere, der er altfor faa scener, end at der skulde blive altfor faa skuespillere til at agere paa dem.

Ved de par scener, som findes, danner de lykkelige, som er slupne derind, saare let en ring, som af en nemt forklarlig selvopholdelsesdrift, ubevidst og halvbevidst, holder andre ude. Og hvad teaterlederne angaar, da tvinges de ikke af nogen konkurrence — ti selv i Kristiania findes den, strengt taget, ikke — eller af kamp for livet til at prøve alle muligheder eller til forsøgsvis at bemægtige sig alt det forhaandenværende skuespillerstof.

Stoffet bruges ikke. Det er tingen.

Og naar jeg paa dette punkt udtaler mig saa bestemt, er det, fordi jeg taler af erfaring. Det er her, hvor man taler om mangel paa unge kræfter, saa langt fra, at adgangen til scenen er let, at man tvertimod maa søge om et sted, hvor den er blot tilnærmelsesvis saa vanskelig. Man viser i dette saakaldte skuespillerfattige land en urimelig og utænkkelig ødselhed — — — ved endog direkte at hindre kræfters tilgang. Jeg har i løbet af fire aar havt tilstrækkelig leilighed til at se det.

„Elskere“ til eksempel. De skal jo være sjeldne fugle og er det. Jeg har ikke destomindre paa min vei mødt emnet til en lystspilelsker, som eiede alle betingelser for at behage. Et ydre, der virkede ved elegant tække, en udmerket talestemme, der fandt naturens tonefald for en samtale, en sangstemme, der tillod at gaa til operaens grænser. Teatret lod uden at række ham en finger den unge mand drage over Atlanterhavet sandsynligvis for at han kunde præsentere yankerne sit mønstergyldige norsk, hvorpaa der neppe er større overflødighed end paa elskere.

Jeg har set en anden ung mand i løbet af fire aar forgjæves søge en debut. Bjørnstjerne Bjørnson, der har vist ham den ære at læse med ham, har anbefalet ham. Jeg selv, der har gjen-nemgaaet en række af roller med ham, har til alle vedkommende erklæret, — og det er min overbevisning — at jeg i alle de aar, jeg i saa mange lande har beskæftiget mig med uddannelse af skuespillere, ikke har truffet et saa eiendommeligt, et saa vidtrækkende talent. Min dom er ikke enestaaende. Den deles af alle de kunstforstandige, hvis mening er æsket.

Hvis denne mand spillede et fag, der var overbesat paa norsk teater, kunde det forstaaes, at man fandt sig hindret fra at engagere ham. Netop det modsatte er imidlertid tilfældet. Det er som „Brand“, som „Løvborg“, som „Den fremmede mand“, som „Othello“,

som „Sigurd Slembe“ han har prøvet. Det er i ét i det ganske land ubesat fag og det vigtigste af alle, han har overrasket sine lærere og hver, der har hørt ham — og alligevel har man ikke en gang fundet anledning til at forsøge ham.

I fire aar har han søgt en debut, som det ikke er lykkedes ham at naa. Han har prøvet og prøvet; ingen, heller ikke teaterdirektørerne har frakjendt ham et maaske overordentligt talent — men, men man har ikke havt „leilighed“ til at give ham saa meget som en debut.

Dette menneske har søgt denne gunstbevisning ogsaa i Bergen.

Jeg kjender et tredie eksempel paa norske teaterlederes ødselhed — her, hvor scenerne dør af mangel paa skuespillere. Dette tredie eksempel er en dame. Denne unge dame har, hvad der under disse breddegrader er temmelig sjældent, gjort sig den uleilighed at studere den kunst, som hun vilde vie sig. Hun har bl. a. studeret i Kjøbenhavn, hvor Betty Hennings og Oda Nielsen var hendes lærere. De var begge fuldkommen overbeviste om hendes meget personlige og betydelige talent. Da de kjøbenhavnske kyndige i sjelden grad var enige om hendes fremragende evne, blev der et øieblik for alvor tale om hendes optræden paa Kjøbenhavns mest betydende privatteater. Den unge skuespillerinde foretrak at reise hjem for at søge et engagement.

Hun søgte det forgjæves. Ved Kristiania teater stededes hun ikke engang til nogen prøve. I Bergen fandt man ikke, hun raadede over tilstrækkeligt talent til at skjænkes en debut.

Disse eksempler kunde øges.

Med saadanne erfaringer for øie tillader jeg mig at betvile en virkelig mangel af skuespilleremner. Langt snarere tror jeg, det hidtil altfor ofte har skortet teatrene paa evne til at værdsætte og vilje til at bruge de emner, der rigelig findes. Det burde blive den bergenske scenes sag — og alene det vilde give den sin berettigelse — at raade bod paa de her begaaede feil og endnu mer: hindre deres gjentagelse. Veien, man burde forsøge at gaa, synes mig ikke vanskelig at angive.

Naar en ny ledelse skulde forsøge at gjenstille teatret, burde den begynde med oprettelsen af en teaterskole. Der findes for unge norske, som vil vie sig til teatret, ingensomhelst adgang til uddannelse. En teaterskole, der var knyttet til Bergens scene, vilde ikke blot skjænke de unge en uddannelse, men den vilde tillige aabne dem veien til et teater. Teaterledere, der nu, som nylig set, oftere holder døren lukket til scenerne, vilde idetmindste aabne den

til elevskolen, og de unge, der virkelig mente det alvorligt med teatret, vilde følge den banede vei — selv om den, hvad der ganske vist er nyt i norsk teaterhistorie, beredte dem udgifter. Ti de maatte jo i elevtiden leve. Hvad teatret angik, maatte det yde undervisningen frit mod at de unge gjorde statisttjeneste til vederlag. Efterhaanden vilde de dygtigere avancere til smaaroller, og rummede disse smaaroller et vist antal ord, kunde der ydes en spillepræmie — selv med denne udgift vilde teatret, trods udgifterne til skolen, let staa sig ved en ordning, der tilførte det saa megen ung og billig kraft.

Som „institution“ kunde Bergens teaterskole vistnok saa noget nær tage „Dagmar-teatret“s elevskole til mønster. Men, vil man her hastigt sige mig: De fabler og „grunder“ uden at kjende marken, hvor De staar. Selve det ene ord „Dagmar-teatret“ viser Deres uvidenhed. De ligestiller et stort og rigt teater med Bergens lille og fattige scene, og De tror, uden at anvende nogen omtanke, at kjøbenhavnske idéer kan gjøres til virkelighed i Bergen.

Ja, jeg tror det.

Jeg tror, at udgifterne til en teaterskole vilde blive meget smaa — tror sogar, at de, da skolen blev den eneste adgang til uddannelse i det hele land, vilde opveies ved den billige smaa-rolle-kraft, den skabte, — og at lærerkræfterne vilde kunne skaffes. Lærere i sang og legemsøvelser osv. vilde være tilstede. En særlig lærer i deklamation og norsk maatte ansættes, men hans øvrige anvendelse i teatrets tjeneste vilde, som vi snart skal sé, rigelig opveie lønnen, som han oppebar.

Godt og vel. Men — spørger man paany — hvem skulde lede skolen?

Nu er vi ved det springende punkt: hvem skulde „lede“ skolen? Jeg antager teaterlederen. Men hvem skulde da lede teatret?

Her ligger vanskelighederne, og her gror alle ulykkerne for teatret i Bergen og andetsteds.

Lad mig imidlertid — for at forebygge selv det letteste skin af en misforstaaelse — før jeg gaar over til dette punkt, have lov til at afgive rent personlig erklæring: jeg er ingensinde og bliver under ingensomhelst omstændigheder aspirant til chefsposten i Bergen, saalidt som til nogensomhelst anden post paa nogetsomhelst norsk teater. Maaske er denne erklæring meget overflødig, siden muligvis ingen, selv i drømme, har tænkt paa at tilbyde mig nogen virksomhed — — men alligevel: den aabne erklæring kan ikke skade. Den er da her given — én gang for alle.

Og derefter kan vi gaa videre.

Bergens teaterbestyrelse har aar efter aar og gang paa gang begaaet den skjebnesvangreste af alle feil: den har overgivet teatrets ledelse til forfattere. Det nytter kun lidet, at nu i den sidste tid endog Kristiania teater har efterlignet fremgangsmaaden og lagt sceneledelsen i hænderne paa et par litterater, hvorfra den ene er en udmerket skribent og ved siden af Arne Garborg utvilsomt landets eiendommeligste kritiske begavelse. Feilen forbliver lige stor. Ti sceneledelse og sceneinstruktion er en *métier* for sig — en *métier*, til hvilken man maa være uddannet; en *métier*, der fordrer en sum af kundskaber og evner, der er saare særegne; en *métier*, der kun kan øves paa basis af en hob af erfaringer, vundne i praksis og paa selve den særlige virksomheds mark, der heder scenen.

Jeg har ofte fortalt den før og vil dog fortælle den endnu en gang — den spøg, som Danmarks geniale sceneinstruktør, professor Høedt, drev med mig, da jeg var en og tyve aar. Jeg havde skrevet et skuespil og professor Høedt vilde hjælpe med ved dets iscenesættelse. „Men først“, sagde han, „ønsker jeg, at De antyder mig Deres dessins . . . Der er de rollehavende — der er scenen . . . Vil De besørge arrangementet“

Professoren gav mig en bog og i prosceniet en stol . . .

Jeg begyndte iscenesættelsen. Jeg havde skrevet stykket og jeg var allerede teaterkritiker i et stort dagblad.

Efter ti minuters forløb havde jeg ladet elskeren forlade scenen gennem et vindu; elskerinden havde i tre minutter tre gange kjørt i karussel om det samme bord, og den svagelige „moder“, som beklager sig over sine gamle ben, havde skiftet plads syv gange . . .

Forvirringen var ubeskrivelig.

Men jeg havde modtaget en lære, som jeg aldrig har glemt: den, at sceneinstruktion og sceneledelse er en særlig kunst, som fordrer særlige dyrkere. Siden har jeg studeret den i mange lande og under mange mestre. Og dog ved jeg, at jeg den dag, jeg fik et teater, endnu vilde være hjælpeløs paa mange punkter. At jeg vilde forvolde skuespillerne megen tidsspilde, at jeg vilde bruge mange omveje, der kunde undgaaes, og gjøre mig skyldig i uendelig mange praktiske vildfarelser, som var urimelige.

Ti sceneledelse er en *métier* for sig, der øves i en verden for sig — og kun kan øves af den, der kjender baade den *métier* og den verden. Den fordrer en uddannelse paa selv de skraa brædder. Den fordrer en paa stedet erhvervet kundskab om alle de love, om

hele det perspektive, som er dette steds og kun dette steds. Det fordrer en række af færdigheder opøvede ved brug

Og i Bergen har man oplevet det under: at en valgt teaterleder for første gang satte sine ben paa scenen — — — efter at han var blevet udnævnt til teaterleder.

Kunde der, kan der begaaes en mer ødelæggende feil?

Man vil imidlertid svare mig, at man har valgt forfattere, fordi forfattere i alle fald eiede visse betingelser og fordi — uddannede sceneledere fandtes der ikke.

Nuvel — det er maaske sandt. Men hvis det er sandt, er det paa allerhøieste tid at gjøre to ting: da hr. Bjørn Bjørnson er ansat i Danmark, maa man søge en uddannet sceneleder der, hvor han findes, blandt fremmede; og mens denne fremmede reorganiserer teatret, maa der under hans vejledning uddannes en norsk teaterleder.

Men her er visse vanskeligheder. Der er dem, som vil rykke frem med paastanden om, at en fremmed kun med besvær kan lede norske skuespillere. Det er desværre sandt. Men en fremmed dygtighed kan ihvertfald lede dem bedre end en hjemlig ukyndighed. Der er andre, som vil møde med en anden indvending — den, at indkaldelsen af en fremmed kraft vilde saare „den nationale følelse“. Jeg kunde tænke mig det muligt. Men det vigtigste er dog virkelig dette: at der endelig skabes et teater, som kan gjøre sit arbejde i norsk aandsliv . . .

Lad saa tusinde gange teatret blive muret af en fremmed.

Et par fremmede kræfter skulde synes at kunne staa til raadighed. Hr. August Lindberg har opgivet teatret i Gøteborg og drager atter rundt med en vandrende trup. Hans evne er kjendt, og just som opdragende kraft er han hævet over min ros. Han, der var den første Osvald og den første Sang, har vel fremdeles vist saa megen kjærlighed til norsk kunst, at hans kaldelse ikke kunde saare nogen følelse. Maaske vilde han kunne erhverves. Han eier den utømmelige lyst til at skabe, som vilde gjøre ham netop denne opgave tillokkende. Og hvis der skulde bringes ofre for at erhverve ham, var ofrene ikke bragte omsonst. Det er scenelederen, som man behøver, ham først og fremst. For at erhverve ham, var intet muligt offer for stort — — — ti uden ham vil alle andre anstrengelser være resultatløse og ganske ligegyldige.

August Lindberg var manden.

Men kan han ikke erhverves, vilde der maaske være endnu en kyndig kraft at vinde. „Dagmar-teatret“s sceneinstruktør, hr. P.

A. Rosenberg, forlader iaar den scene, ved hvilken han i fem, seks aar har virket. Han tør ikke maales med en Lindberg, men han eier dog baade talent og arbejdskraft og han er — fagmand. Og det er hverken pengemanglen eller mangel paa skuespillere, som har skabt miséren i Bergen — det er manglen af fagmænd i ledelsen. Paa manglen af fagmænd beror norsk teaterkunsts vanrøgt. Dette staar fast.

Medens den fremmede leder gjenopbyggede teatret, burde da den hjemlige fremtidsleder opdrages. Det er paa ham, der er tænkt med den ovenfor nævnte lærer i „norsk og deklamation“. Til denne stilling var en ung forfatter selvskreven og i denne stilling vilde han langsomt og sikkert lære teatret at kjende. Her vilde han lære sin métier og lidt efter lidt, begyndende med de smaa opgaver, vilde han dele arbeidets byrder med lederen — indtil han en dag overtog byrderne helt. Hvormeget vilde ikke nu være vundet, om f. eks. hr. Hjalmar Christensen var kommen fra en saadan læretid og dette embede.

Man vil sige, at ogsaa denne mand skulde lønnes og at jeg bestandig rutter med de penge, Bergens teater ikke har. Maaske. Men man kunde i hvert tilfælde engagere en skuespiller mindre. Og først og sidst staar dette fast: det er en leder, som maa skaffes. Om ikke andet, da en fremmed leder, som kan uddanne en fremtidig norsk.

Uden en ledelse kan teatret ikke opfylde sin bestemmelse.

Her maa derfor skridtene gøres, og her maa ofrene bringes.

Ingen dotationer, ingen pengeopgaver, ingen fonds vil nytte over en dørtærskel — hvis man ikke begynder her. Her maa beslutningen træffes.

Hvis menneskene blev kloge af begangne feil, skulde veien endelig synes alle vedkommende meget klar.

Herman Bang.

Hypnotisme og retspleie.*)

Ved den almindelige udbredelse, hypnotismen i de senere aar har faaet, har spørgsmaalet om dens retslige betydning faaet aktuel interesse. Det kan her gjælde forbrydelser, som begaaes mod hypnotise-

*) Efter Wienertidsskriftet: *Neue Revue* f. 20 og 27 März 1895.

rede individer saavel som af dem. Af den første art er det vel kun sædelighedsforbrydelserne, som har nogen betydning, skjønt ogsaa andre, f. eks. tyveri er tænkelige.

Hyppig anføres i denne forbindelse tilfældet med Castellan, der foregik i 1865. En elendig, hæslig, klumpfodet tigger, der, som det senere viste sig, hed Thimoteus Castellan, blev den 31te marts 1865 om aftenen optaget i en velgjørende familie i en fransk landsby. Familien bestod af en olding, Hughes, og hans to børn, en 25aarig søn og en 26aarig datter ved navn Josefine. Castellan anstillede sig døvstum og førte ved hjælp af en blyant en halvt religiøs, halvt politisk samtale med nogle nysgjerrige naboer, hvorunder han ved sine underlige, hemmelighedsfulde manerer gjorde et dybt indtryk paa de overtroiske bønder, saa at de behandlede ham med en vis ærefrygt og from skyhed og antog ham for etslags helgen. Natten tilbringer han i hølæden. Den næste dag var sønnen gaaet ud meget tidlig, faderen spiste frokost sammen med Castellan og forlod derpaa med denne huset for at gaa til sit arbejde. Men tiggeren vendte snart tilbage til huset og begyndte at indlade sig med Josefine, som var alene hjemme. En nabo, som kommer derhen i løbet af formiddagen, bemærker ved sin indtræden, at Castellan gjør hemmelighedsfulde tegn (sandsynligvis strygninger, *passes*) bag ryggen paa pigen, som stod bøiet over gryden ved gruen. Hvad der skeede fra det øieblik til kl. 4 om eftermiddagen, blev kun delvis opklaret ved pigens senere, forvirrede angivelser.

Da hun spiste middag sammen med tiggeren, havde han ved den anden ske suppe, som hun vilde føre til munden, nærmet sin tommel og pegefinger til hendes ansigt, som om han kastede noget i skeen, hvorpaa hun var bleven afmægtig. Hun mindedes kun dunkelt, at Castellan havde taget hende i sine arme.

Om han havde befalet hende at gaa med sig, husker hun ikke, men hun er overbevist om, at han ved en kraft, som hun ikke kunde modstaa, har drevet hende dertil. Henimod kl. 4 ser man den forstyrrede pige forlade huset i selskab med den underlige helgen. De vagabonderer derpaa fra landsby til landsby; pigen, som hidtil havde det bedste rygte, følger tiggeren, som ikke er egnet til at vække kjærlighed, men afsky, som en tro hund. Hypnotiseret gjør hun alt, hvad Castellan ønsker, ler vanvittig, kryber om i stuen paa knæerne o. s. v.; og herunder er hun ganske følelsesløs. Efter tre kraftige ørefigener, som tiggeren gir hende, vaagner hun, tilsyneladende uden den ringeste smerte. Dette erfarede man senere af beboerne paa de steder, hvor Castellan opholder sig med pigen. Lidt borte fra en landsby, hvor de engang har tilbragt natten, møder de nogle jægere,

som indvikler ham i en samtale, saa han maa bli staaende. Josefine gaar imidlertid rolig videre, og da han saa ved en ujevnhed i terrænet er ude af syne, vender hun om, løber ad en anden vei tilbage til det hus, hvorfra hun nylig var gaaet ud med tiggeren, udtaler høilydt sin glæde over, at det er lykkedes hende at undfly sin fiende og beder indstændig folkene om at skjule hende for hans forfølgelse. Hun blir bragt til sine forældre. En godsbesidder i nabo-skabet, som beskæftiger sig med hypnotisme, hensætter hende med lethed i hypnotisk søvn. Castellan blir fængslet og paa erklæring af de sagforstandige, Roux og Auban samt lægerne Hériart, Paulet og Théus dømt til tolvaarigt fængsel.

Liégeois er overbevist om, at Castellan har suggereret den af ham mishandlede Josefine, at hun skal elske ham, følge ham, ikke skilles fra ham o. s. v. Interessant er den bemærkning, som tiggeren lod falde, at Josefine ikke var den første kvinde, han havde faaet magt over paa denne maade, og at hans fader havde gjort noget lignende med hans moder.

I litteraturen om hypnotismen anføres flere tilfælde af voldtægts-tentater i hypnotisk tilstand, som er kommen til rettens kundskab; dog er de ikke saa talrige, som man skulde vente, hvad der kanske kan forklares derved, at individet paa grund af den ved hypnosen indtrædende amnesi (o: tab af hukommelse) ikke erindrer den forbrydelse, der er begaaet med det. Efter Forels mening er grunden til, at der hidtil er begaaet saa faa forbrydelser mod hypnotiserede, den, at hypnotisøren ved, at hypnosen ikke gir nogen absolut sikkerhed mod opdagelse, da amnesien kun varer til en tid; man tror ofte, at den hypnotiserede har mistet sin hukommelse, men saa husker han pludselig mod forventning alt, hvad der har foregaaet under hypnosen.

Med hensyn til den fare for forbrydelser, som kan begaaes ved hypnotisering, er meningene meget afvigende. Nancy-skolen (Liébeault, Bernheim, Liégeois, Béaunis) mener, at faren er stor, medens Pariser-skolen (Charcot, Brouerd, Gilles de la Tourette) siger nei. Disse to skoler afviger iøvrigt ogsaa i mange andre, ikke uvæsentlige anskuelser om hypnotisme og suggestion, hvad jeg her ikke skal gaa nærmere ind paa. Jeg nævner kun den væsentligste forskjel, at Pariser-skolen betragter de hypnotiske fænomener som udelukkende eendommelige for hysteriske personer, ja bent ud som et symptom paa hysteri, medens Nancy'erne paastaar, at hypnotisme ikke har noget med hysteri at gjøre, at fuldkommen sunde, i enhver henseende normale individer er modtagelige for hypnose og suggestion. Den sidste anskuelse, som ogsaa de fleste tyske forskere deler, vinder stadig mere og mere

terræn og staar i fuldkommen overensstemmelse med kjendsgjerningerne.

Jeg skal nu kortelig omtale forskellige momenter, som med hensyn til hypnotismens retslige betydning kan tale i den ene eller den anden retning.

Harmløse suggestioner følger det hypnotiserede individ uden videre. Men suggererer man ham noget latterligt eller noget, der strider mod hans karakter, gjør han en modstand, som af og til ikke kan overvindes; thi den hypnotiserede er ingen automat, men bevarer en rest af sit individuelle væsen i den hypnotiske tilstand. Jeg mindes tilfælde, hvor hypnotiserede personer negtede at give svar paa intetsigende spørgsmaal, som man rettede til dem under hypnosen, eller ikke lod sig vække, før man havde indgivet dem en pinlig posthypnotisk suggestion. Vistnok maa man medgive, at der gives personer, som under hypnosen besidder saa liden modstandskraft, at de udfører, ikke blot ligegyldige, men ogsaa ubehagelige og vanvittige suggestioner.

Naar man indprenter i et barns hjerne, at det skal være dydigt, ikke stjele, ikke myrde, altid sige sandhed o. s. v., saa blir disse fremmedsuggestioner sluttelig til antosuggestioner, der undertiden slaar saa dybe rødder i individet, at senere fremmed-suggestioner, som staar i strid med dem f. eks. forbryderske forestillinger, forbliver uden resultat. Det vil altsaa bero paa intensiteten af de ethiske og æstetiske grundsætninger, hvem der blir seierherre i kampen mellem suggestionens tryk paa den ene side og individets tilsvarende modforestillinger paa den anden. Sterkt udviklet sedelig følelse, som er gaaet individet i blodet, gjør ham modstandsdygtigere mod eventuelle forbryderske suggestioner.

Mange hypnotiserede personer gaar ind paa suggestioner og handler efter dem, men passivt, med udtryksløst ansigt, uden den ophidselse, som man skulde ha ventet, som om det slet ikke vedkom dem. De paatager sig den ved suggestionen paatvungne rolle, gennemfører den, men uden indre deltagelse, uden overbevisning, kun udvortes adlydende hypnotisørens befaling. Hos dem vaager endnu ved siden af den hypnotiske dæmringsbevidsthed den tidligere, normale bevidsthed, og den rest af den normale bevidsthed, som de beholder under hypnosen, siger dem, at de forbryderske handlinger, hvortil man suggestivt opfordrer dem, dog ikke er alvorlig mente; de har den tillid til hypnotisøren, at denne ikke vil lade dem begaa en virkelig forbrydelse, og det gjør dem de suggererede befalinger lydige. De ryster altsaa et pulver, den formentlige gift, i glasset, som de rækker til en udpeget person, udfører med en linjal, som man har givet dem i haanden

som dolk, et mordforsøg o. s. v. uden at gjøre nogen modstand. Bernheim kalder saadanne personer sonnambulister uden indre overbevisning.

Men der gives ogsaa andre hypnotiserede, hos hvem den egte, normale bevidsthed overvældes af den hypnotiske tilstands dæmringsbevidsthed, saa at de gaar fuldstændig op i den suggererede rolle, og disse kan, siger Bernheim under indflydelsen af suggestioner bli til forbrydere. Jeg laaner fra Forel et i denne henseende meget lærerigt eksempel. Forel suggererer en syttiaarig mand, som han i nærvarelse af Zürichs juridiske forening havde hensat i dyb hypnose:

„De, X, lige for Dem staar en — skurk, som vi vil ta livet af; der har De en kniv (han gir ham et stykke kridt i haanden); han staar lige for Dem, stik ham i maven“.

X., forraader stor indre ophidselse; skjælvende og med forvredne ansigtstræk griber han krampagtig kridtet med højre haand, reiser sig pludselig og stikker med stor kraft to gange efter hinanden ud i luften. Han vedbliver at være meget urolig under hypnosen, gir ikke Forel kridtet igjen, men stikker det i lommen, og Forel behøver flere minutter for at berolige ham ved suggestion. Da X. derpaa blir opvækket, er han endnu sveddryppende og i oprør.

Det kan ogsaa nævnes, at Liégeois har foretaget flere forsøg, hvorved hypnotisk og posthypnotisk suggererede forbrydelser blev udførte under alle ydre tegn paa alvor og under deltagelse af retsmedsmænd; en pige skjød f. eks. en revolver, som hun ansaa for ladet, af mod sin egen moder; en anden rystede et pulver, som hun troede var arsenik, ud i et vandglas til en af sine slegtninge o. l.

I laboratoriet lykkes efter mange vidnesbyrd forbryderske suggestioner fuldkommen paa mange individer; jeg skal anføre et eksempel, som maa tillægges saameget desto større vægt, fordi det berettes af Gilles de la Tourette, der anser de kriminelle farer ved hypnotismen for meget ringe. En for hypnose let modtagelig person W. blir i arbejdsrummet i Salpêtrière hypnotiseret af Charcot: Samtalen indledes saaledes: „Hvor er De henne nu?“ „Hvad er nu det for et spørgsmaal, — i arbejdsrummet naturligvis.“ „Rigtig, men nu flytter vi os andetsteds hen, i Boulogneskoven, i en løvhytte; vi gjør en udflugt; her var skønt og koldt; her vil vi sætte os.“ Hun sætter sig, glæder sig ved synet af træerne, drikker et glas vand, som man indbilder hende er deilig limonade o. s. v. „Det er snilt af Dem, at De har taget mig med herud; jeg begyndte at bli kjed af Salpêtrière; forhaabentlig har vi en morsom dag for os.“ „Ja vel, vi skal spise middag ude paa landet; men saa maa

De love mig en ting.“ „Hvad da?“ „Naar De vaagner, saa —“ „Men jeg sover jo slet ikke.“ „Det ved jeg nok; men det kan jo være det samme; lad os antage, at De sov. Altsaa naar De nu vaagner, skal De forgifte G.“ — „Hys! — Om nogen hørte os!“ „De behøver ikke at være bange; vi er ganske alene her“ (Der var i arbejdsrummet syv, otte personer tilstede, men den simple forsikring var nok til at faa den hypnotiserede til at tro, at de var alene). „— Men hvorfor skal jeg da forgifte G? Han har ingenting gjort mig; han er en meget elskværdig ung mand.“ — „Jeg vil, at De skal forgifte ham!“ „Jeg vil ikke forgifte ham; jeg er da ingen forbryderske.“ „De ved da, at han er aarsagen til Deres strid med Fru R.“ (som W. var svært glad i). „Det er ikke sandt.“ „Jo, ganske sikkert.“ Hendes vilje blir svagere og svagere og hun erklærer sig tilslut villig til at efterkomme hans ønske: „Men jeg har ingen gift; var det ikke lige godt, at jeg skjød ham ned med en pistol?“ „Pistolen gjør altfor megen larm — — — Vi er nu vendt tilbage til arbejdsværelset i Salpêtrièrre; vær ikke bedrøvet derover; bagefter gaar vi paa landet og spiser; her er et glas, jeg skjænker øl i det; nu ryster jeg giften ud i det; saa kommer det an paa, om De, naar De vaagner kan faa C. til at drikke det. Men hvad saa hænder bagefter, maa det aldrig falde Dem ind at sige, at jeg har opfordret Dem til at forgifte G., selv om man skulde spørge Dem, efterat man paany har faaet Dem isøvn.“ „Det er godt“. Hun blir vækket ved et let pust over øinene, og nu spiller hun følgende høist dramatiske scene. Idetsamme hun vaagner, gaar W. fra den ene person til den anden, som alle var hende vel kjendte, underholder sig med dem og har et ord til dem alle; hun viser interesse for en medicinsk undersøgelse, som netop blev fotograferet, og intet forraader de tanker, som bevæger sig i hendes indre. Derpaa nærmer hun sig med den ligegyldigste mine af verden G. og tiltaler ham med de ord: „Aa Gud, hvor varmt her er! Er De ikke tørstig? Jeg holder paa at dø af tørst; jovist er De tørstig. Hr. L. har De noget øl der? De kunde vel skaffe os en flaske, tak.“ „Det er ikke nødvendig, frøken“, siger G. „De kan tro mig; jeg er ikke tørstig.“ — „I denne hede? Det er umuligt; De kan ikke negte det; forresten har hr. L. netop budt os øl; men se der, der staar jo et fuldt glas“ (siger hun, idet hun griber glasset med den formentlige gift i); tag det og drik det, De.“ „Jeg takker Dem saameget; jeg er vistnok ikke tørstig; men jeg skal drikke det, dersom De vil gi mig et kys.“ Ved disse ord viste der sig i W. et udtryk, som om hun oprørtes inderlig herimod; hun maa tilsmile den, som hun vil forgifte; hun kan ikke afslaa ham kysset; hun vilde

bringe ethvert offer for at udføre det skjæbnesvangre bud. „De er fordringsfuld,“ siger hun; „men lad gaa,“ og hun omfavner ham. „Nu maa De drikke. Er De bange for, at øllet indeholder noget skadeligt. Se her, jeg drikker jo selv.“ (Og hun gjør, som hun drikker, men vogter sig vel for at svælge). „De har kysset mig, jeg har drukket af Deres glas; vi er kvit.“ G. drikker derpaa langsomt og holder stadig blikket skarpt fæstet paa W., hvis ansigt blir eiendommelig blegt. Han har drukket glasset ud, lukker øinene og styrter til jorden. Vi beskæftiger os med G., som man hurtig bærer ud i et sideværelse; derpaa kommer vi tilbage. W. er synlig ophidset. „Hvilken ulykke,“ siger de tilstedeværende. „Stakkars fyr, saa ung og død allerede; — øllet maa ha været for koldt, eller kanske det var slag — man kan ikke vide — —“ „Men om der nu var gift i glasset?“ siger en af os. „G. havde fiender; hvem ved? Hvad tror De, frøken?“ „Jeg? Jeg tror ingenting!“ „Der er forresten kriminaldommer F. (tilfældigvis traadte en ind i værelset, som W. endnu ikke havde seet); han er vor ven og maa bringe lys i sagen. Ingen maa forlade værelset“. F. eksaminerer nu flere personer; man nedskriver deres udsagn; tilslut kommer turen til W. „De, frøken, har jo vistnok intet med sagen at gjøre; men De har kanske en mistanke? Tror De, at der kanske har været gift i glasset?“ „Jeg kan forsikre Dem, at det var der ikke, hr. F., og beviset foreligger jo: Hr. G. kyssede mig; jeg tog mig da den frihed at drikke af hans glas; og De ser, at det slet ikke har skadet mig“. Hun havde altsaa selv opfundet et modbevis, der, som man ser, ikke var værdiløst. Det var iøvrigt ganske umuligt at bringe den allerringeste tilstaaelse ud af hende; og da man spurgte hende, om hun havde nogen mistanke, om hvem der vel kunde være forøveren af den formentlige forbrydelse, svarte hun med den samme bestemthed, at hun hverken vidste, at der forelaa en forbrydelse, eller hvem isaattilfælde forøveren var. Men hun var dog i høi grad ophidset og maatte hypnotiseres for at bli rolig igjen. Nu var det en let sag ved suggestion at bibringe hende, at det hele aldrig var skeet, og ved opvaagningen at gjengive hende den ro, hun havde havt før den første hypnotisering.

Denne med hensigt komplicerede suggestion blev storartet udført. Blanche W. udfoldede alle kvindens forstillelseskunster paa en saa naturlig maade, at en, der ikke kjendte sammenhængen, lettelig havde ladet sig narre.

Liégeois siger: „Jeg antager, at en forbrydelse virkelig er begaaet, at et menneske er bleven myrdet f. eks. Jeg skaffer mig nøiagtig kundskab om alt, hvad der hænger sammen med udaaden, og

giver endel somnambulister en hallucination af det samme indhold. Jeg lader dem alle efter hverandre se de forskellige akter af dramaet; de ser, hvorledes morderen lurar paa offeret; de overværer den kamp, der udvikler sig; de hører det fortvilede raab, det første skrig; nu viser jeg dem forbryderen, i det øieblik han udfører sit forehavende, og denne forbryder vil for dem være den person, jeg betegner for dem som saadan, efter mit behag. Og allesammen vil de for retten fortælle det paa samme maade og vil aflægge ed paa sandheden af deres udsagn; og ifølge sin egen bevidsthed siger de jo ogsaa sandhed; thi de siger jo ikke andet, end hvad de har seet og hørt.“

Muligheden for et saadant tilfælde, som her af Liégeois anført, lader sig ikke benegte.

Ogsaa civilretslige handlinger, som tilføier den hypnotiserede skade, kan forlænges og udføres af ham. Man kan tvinge den hypnotiserede til skriftlig at udstede en fordring, en kvittering, et gavebrev o. s. v., som tilvender hypnotisøren en ulovlig formuesfordel.

Men Gilles de la Tourette mener, at farerne for forbryderske suggestioner dog ikke er saa store, som man af de eksperimentelle resultater skulde vente, fordi hypnotisøren ingenlunde har nogen garanti for at slippe fra det og derfor neppe tør indlade sig paa en anvendelse af hypnose i forbrydersk hensigt af frygt for, hvad den næste dag vil bringe. Antager vi, at en person, siger de la Tourette, under indflydelse af hypnotisk suggestion havde underskrevet en kontrakt eller et gjældsbevis, saa vil han dog ikke uden videre indfri fordringen, fordi om den blir ham præsenteret. Da han ikke erindrer, hvad der er forefaldt under hypnosen, saa vil han spørge sig selv, hvorledes han har kunnet underskrive noget saadant, vil betegne gjældsbeviset som fuldstændig uberettiget og foranstalte en klage. Den derved indledede undersøgelse vil da uden vanskelighed bringe klarhed i sagen; fordringens indehaver vil ikke kunne bevise gjældsbevisets retslige oprindelse, vil udvikle sig i modsigelser; og ovenikjøbet vil det kanske bli bekjendt, at han beskæftiger sig med hypnotisme; derved er man inde paa det rette spor, og fra disse indicier til en fuldstændig opklaring er der kun et lidet skridt. Skulde det gjælde en testamenterisk bestemmelse, hvor den afdøde altsaa ikke længere kan gribe ind, saa vilde arvingerne, hvem den bortgangnes bestemmelse vilde forekomme usandsynlige, for retten levere beviser for, at testator havde ladet sig hypnotisere af vedkommende, og saaledes vilde det paa en lignende maade, som i det første tilfælde, lykkes at komme paa spor efter sandheden.

I tilknytning til det af Liégeois oprullede fantasibillede, siger de

la Tourette, at den anklagede vil, om han ikke skulde være istand til at paavise sit alibi, dog kunne bevise, at X., Y., Z., hans anklagere, ikke samtidig var tilstede paa vedkommende sted; han vil energisk nægte forbrydelsen, som ikke finder nogen støtte i hans fortid eller i hans opførsel forøvrigt; da vil af sig selv opstaa det spørgsmaal, i hvilken hensigt anklagerne aflægger et saadant vidnesbyrd, der kun altfor tydelig røber sin oprindelse, og ved at sammenholde disse momenter, vil retten sluttelig komme til et resultat, der turde have ubehagelige konsekvenser for forbrydelsens ophavsmand. Dog vi skal vælge et mere indviklet tilfælde, siger de la Tourette: Hr. X. vil hevne sig paa hr. Y.; han hensætter da et fortrinlig indøvet medium i hypnose og suggererer ham posthypnotisk at dræbe gjenstanden for sin hævnfølelse, og befaler ham samtidig ikke at erindre noget i en eventuel ny hypnose. Hvad vil nu den hypnotiserede person gjøre? Han vil straks søge at omsætte den suggererede tanke i handling; han vil under suggestionens tvang dræbe Y., ligegyldig hvor han træffer ham, selv paa aaben gade, omgivet af soldater og gendarmen. Man vil fængsle ham, indlede en undersøgelse, og hvad vil resultatet blive? Gjerningsmanden vil til bevis for sin uskyldighed opfinde en i alle dele løgnagtig historie, som vel neppe vil kunne skuffe dommerne; man vil nu søge at komme efter morderens fortid, hans forbindelser og ifølge den gamle sætning: *is fecit, cui prodest* (den har gjort det, som har fordel af det) meget snart opdage den, som har trykket gerningsmanden vaabnet i haanden.

Imidlertid fremstiller de la Tourette dog kun forholdsvis simple schemaer, hvori det virkelige livs komplicerede forhold vel kun for en ringe del passer ind. Den kriminelle kasuistik frembyder jo tilfælde, som i overraskende forviklinger, underlige sammentræf af omstændigheder langt overtræffer den dristigste fantasis billeder; og naar der allerede i tilfælde, hvor hypnotismen ikke er med, ikke sjelden forekommer alvorlige feiltagelser af justisen, saa kan man ikke antage, at, naar de hypnotiske suggestioner kommer til som en ny komplikation, dommernes skarpsindighed altid skulde strække til at opløse floken og finde dens midtpunkt. Det tør vel ogsaa de la Tourette ha følt, naar han tilslut ikke kan undlade at tilføje: „Man vil ved nærmere eftertanke let begribe, at i store byer, hvor saa mange forbrydelser, der ikke har noget med suggestion at bestille, undgaar den straffende retfærdighed, den mulighed foreligger, at saadanne forbrydelser kan begaaes og forøveren bli ustraffet.“

Det kan ogsaa fremhæves hvad Forel har pegt paa, at hypnotismen allerede derfor kan udøve sin tiltrækning paa forbryderne, fordi

den idetmindste for den nærmeste fremtid yder denne en vis grad af sikkerhed og beskyttelse.

Jeg vil ogsaa atter minde om, hvad der allerede før er nævnt, at man kan indgive den hypnotiserede suggestionen om fri viljesbeslutning, saa at han anser det, som han har gjort under suggestiv indflydelse, for en spontan, vilkaarlig akt af sin egen vilje, som han da søger at motivere med grunde, der leilighedsvis kan synes ganske plausible og saaledes gjøre hans skyld sandsynlig. Naar man sammenfatter de anførte momenter, der taler for og imod, saa maa man efter tingenes nuværende stilling sige: Muligheden af forbrydelser, der er begaaede ifølge hypnotiske suggestioner, lar sig ikke negte, og det er ingenlunde umuligt, at disse ting engang vil give vore retter meget at bestille, skjønt de hidtil ingen væsentlig rolle har spillet i det praktiske liv.

*

*

*

Hypnotismen kunde ogsaa paa en anden maade komme til at faa betydning i retspleien. Man kunde tænke paa at benytte den til at lokke et udsagn ud af en anklaget eller et vidne, dersom vedkommende negter at gi besked i vaagen tilstand. Bortseet fra, at en saadan fremgangsmaade fra ethisk synspunkt neppe var at billige, saa er det klart, at ogsaa resultatet let kan bli problematisk. For det første vil nu vedkommende neppe opfylde de betingelser, som er nødvendige for at hensætte ham i hypnose. Dernæst vil han, selv om han blir hypnotiseret, vistnok kun sjelden udplapre sine hemmeligheder. Jeg minder om, at den hypnotiserede ikke er nogen automat, men at han beholder en levning af sin individualitet og derfor gjør modstand mod suggestioner, der er ham ubehagelige; han vilde vel under saadanne omstændigheder kun sige det, som han finder for godt, eventuelt kanske negte at svare, eller, hvad man ogsaa allerede har iagttaget, hjælpe sig med en løgn, som i vaagen tilstand. Ved at suggerere en falsk præmisse kunde man nok, som omtalt, søge at ophæve den hypnotiseredes modstand — jeg minder om den unge pige, som bekjendte forskellige synder til Liébeault, efterat denne havde suggereret hende, at han var var hendes skriftefader —; dog maa man ikke glemme, at bevidsthedstilstanden under hypnosen i ethvert fald er forandret, at den hypnotiserede ikke er i fuld besiddelse af sine aandelige kræfter, og at hans udsagn derfor neppe kan tillægges den legale værd, som i den vaagne tilstand.

*

*

*

Liégeois har bragt det berømte tilfælde med Bompard, som i sin tid vakte saa megen opsigt i Frankrig, i forbindelse med hypnotismen, men, som andre fremragende forskere overensstemmende hævder, med urette. Gabriele Bompard forsvarte sig med, at hun kun ifølge sin elskedes hypnotiske suggestion havde deltaget i mordet paa retsbudet Goaffé. Men her var ganske vist ikke tale om en forbrydelse, der paa hypnotisk maade under hypnose var suggereret et ulykkeligt, viljeløst offer. Vistnok er det ikke usandsynligt, at suggestion, men uden hypnose, har spillet en væsentlig rolle, idét at Gabriele Bompard, en moralsk defekt person, ved sin lette paavirkelighed har handlet som et redskab i Eyrauds haand (Forel). Bernheim siger i den anledning: „Gabriele er i overordentlig grad suggestibel og sikkert ogsaa let at hypnotisere. Men der behøves ingen hypnotisk søvn til at udvikle en suggestibilitet, der er saa rigelig givet i naturen. Hun har med legeme og sjæl hengivet sig til en vis Eyraud, en meget ældre mand, en berygtet person med en usikker eksistense. Hun, som dog er ung og tiltrækkende, besidder en vis intelligens og pikant charme, der synes som skabt til at glimre i demimonden, hun forbliver i et menneskes magt, der udnytter hende og sandsynligvis slaar hende. Adlydende hans suggestioner gaar hun ind paa at føre retsbudet, som han vil ta livet af, til ham; hun er tilstede ved mordet, hjælper ham til at binde offeret, til at sy sammen den sæk, man stikker liget ned i; hun tilbringer natten sammen med liget. Ingen anger bemægtiger sig hende. Hun følger sin elskede gennem to verdener, lar sig at ham kaste i armene paa flere personer, som de møder. Tilslut træffer hun paa en intelligent mand, som interesserer sig for hende, som nu formaar at lænke hende, som faar tilstaaelsen om den begaaede forbrydelse ud af hende og uden vanskelighed bringer hende til at melde sig for politikammeret. (Jeg minder om en lignende udvikling i Dostojewsky's roman Roskolinikow, hvor Roskolinikow stiller sig for domstolene under indflydelse af den af ham elskede Somja og aflægger tilstaaelse om det rovmord, han har begaaet.) En forstokket forbrydernatur, som vidste at greie sig, og som maatte forstaa, hvorledes han skulde være paa sin post, vilde aldrig ha antaget denne sidste suggestion. Bernheim tilføier herpaa: „Da en formelig hypnose ikke altid er en nødvendig betingelse for suggestiv indflydelse — visse personer er i vaagen tilstand sterkt suggestible, saa at et ord er nok til at frembringe kotalepsi, sansebedrag, suggererede handlinger — saa er det tænkeligt, at mennesker med usædvanlig suggestibilitet ogsaa uden hypnose kan misbruges af slue forbrydere, naar det gjælder moralsk defekte personer, der yder en gunstig

jordbund for forbryderske suggestioner, fordi den moralske følelses modvegt mangler dem.“ Saaledes opfatter Bernheim tilfældet med Bompard.

Jeg vil kun endnu tilføie, at stor suggestibilitet i vaagen tilstand, uden hypnose, kun er iagttaget i faa tilfælde og hos personer, der allerede oftere har været hypnotiserede, og at grænserne mellem denne usedvanlige suggestibilitet, saaledes som Bernheim opfatter den til forklaring af tilfældet med Bompard, og suggestibilitet, saaledes som den daglig optræder som et almindelig bekjendt fænomen i det menneskelige livs samkvem, gaar ganske over i hinanden, saa at det vistnok kun i enkelte, særlig prægnante tilfælde turde være muligt i retspleien at tage hensyn til denne abnorme suggestibilitet i Bernheims betydning af ordet.

* * *

I naturlig somnambulisme kan der utvilsomt ogsaa begaaes forbrydelser; derfor synes Bernheims spørgsmaal berettiget: kan det, som foregaar i den naturlige somnambulisme, ikke ogsaa gaa for sig i den kunstig fremkaldte?

Jeg skal her i korthed omtale den naturlige somnambulismes fænomener, da denne er nær beslægtet med den hypnotiske tilstand, som man jo ogsaa betegner som kunstig somnambulisme, og desuden ogsaa i og for sig er meget interessant.

Den naturlige somnambulisme defineres som en tilstand, der er karakteristisk derved, at der under en iøvrigt normal søvn udføres virksomhedsytringer, der ellers er eiendommelige for den vaagne tilstand. Naar personen har sovet nogle timer, blir han urolig, taler usammenhængende tøv, staar op og udfører med vidtaabne, store øine en række handlinger som i vaagen tilstand.

Samtidig er endnu et karakteristikon tilstede. Man opfatter den naturlige somnambulisme som udførelsen af en drøm. Vedkommende drømmer, staar op under indflydelse af det ved drømmen frembragte sansebedrag og omsætter sin drøm videre i handlinger. Desuden ser, hører og føler han kun, forsaavidt som det er nødvendigt til udførelsen af hans drøm, kun det, som staar i sammenhæng med den. De sansefunktioner, som han ikke behøver, er ophævede, saa at individet isaa henseende maa betegnes som sovende; derfor kan de sansefunktioner, som han behøver til udførelsen af drømmen, i høi grad vokse i intensitet. Vi mindes alle fortællinger om søvngjængere, som i mørke gaar omkring paa tagrender, vinduesgesimses, trappegelændere o. s. v. uden at falde, hvad de utvilsomt vilde ha gjort i vaagen tilstand. Dette maa man forklare som en usedvanlig skjærpet funktion

af den orienterende muskelsans, hvis funktionsdygtighed hos en naturlig søvngjænger synes forhøiet paa en lignende maade, som hos en linedanser, der har opnaaet det samme ved lang øvelse . . Endvidere kommer det den naturlige somnambulist tilgode, at hans sanser sover, forsaavidt de ikke er nødvendige til udførelse af drømmen, og altsaa ikke gir ham noget indtryk af udenverden. Hans synssans bringer ham ikke kundskab om, i hvilken svimlende høide han vandrer paa taget, saa at forestillingen om den fare, hvori han svæver, svimmelhedsfølelsen, ikke forstyrrer ham i udførelsen af hans bevægelser.

Følgende iagttagelse blev meddelt af Fodéré, som har den fra et øienvidne, sandsynligvis fra selve den prior, mod hvem mordplanen var rettet. Prior Dom Duhaguet, som nedstammede fra en meget anseet familie i Gascogne og i tyve aar havde tjent som officer, var en meget hæderlig mand, hvis vidnesbyrd man kunde ha tillid til. I klosteret X. befandt sig en lægbroder af tungsindig, mørk karakter, der led af anfald af naturlig somnambulisme. Naar disse indtraadte, forlod han ofte sin celle, men vendte i regelen af sig selv tilbage, saa at man tilslut ikke agtede synderlig paa dem. En aften blir prioren siddende ved sit skrivebord til langt paa nat, beskæftiget med at gennemse gamle papirer. Da blir døren aabnet, og lægbroderen træder ind i cellen i somnambul tilstand med vidtaabne store øine og en stor kniv i haanden. Han nærmer sig priorens seng, famler om i den, som om han vilde overbevise sig om, at prioren laa der, og støder tre gange løs med kniven af al magt. Derpaa forlader han priorens celle og vender rolig tilbage til sin egen. Prioren, hvem han var gaaet forbi, synes han slet ikke at have bemærket ligesaa lidt som skinnets af lampen paa skrivebordet. Prioren, som kun havde undgaaet døden ved den tilfældighed, at han den aften ikke var gaaet tilsengs i vanlig tid, befandt sig paagrund af den overstaaede skræk i en saadan ophidselse, at han ikke kunde lukke et øie den hele nat. Den næste morgen spør han lægbroderen med rolig mine og uden at meddele ham noget af det som var foregaaet, hvad han havde drømt om natten. Først efter længere nølen fortæller søvngjængereren, at han havde drømt, at prioren havde dræbt hans mor, og at han da som en rasende var styrtet ind i priorens celle og til hevn havde myrdet ham med en kniv; derpaa var han vaagnet op, ganske badet i sved og havde takket Gud, fordi det bare var en drøm. Da nu prioren fortæller ham sagens sammenhæng og viser ham det af kniven gjennemborede teppe og madrassen, er han fortvilelsen nær over den ulykke, der kunde ha skeet. Interessant er det, at søvngjængereren tilføier sin moders formentlige morder, prioren, knivstik i sengen, medens sengen er tom og prioren

sidder ved sit skrivebord. Han handler netop under indflydelse af det ved drømmen frembragte sansebedrag, der lader ham se prioren i sengen.

I dette tilfælde erindrede søvngjængerer ikke den under somnambulismen udførte gerning, men vel sin drøm; andre erindrer, naar de vaagner, overhovedet slet intet.

En søvngjænger, brugte, som Despine beretter, at bestjæle sig selv, og den regelmæssige forsvinden af guldstykker, bragte ham paa den tanke, at hans tjenestepige begik tyverierne, da ellers ingen havde adgang til hans hus. Han talte gjentagne gange til hendes samvittighed og jagede hende tilslut bort, da hun haardnakkede negtede og tyverierne ikke tog nogen ende. En nat vaagnede han med heftige smerter i den ene fod. Da han havde tændt lys, bemærkede han et saar paa foden, hvori der var en glassplint, og paa bordet et knust glas. Nu opklarede alt sig. Han stjal hver nat i et anfald af somnambulisme et guldstykke fra sig selv, steg derpaa op paa bordet og lagde det paa en hylde, hvor man nu fandt alle de forsvundne guldstykker.

Et lignende tilfælde meddeler Bernheim. Han traf en kone, der bestjal sig selv, og som lod sin søn holde vagt, fordi hun ved gentagen forsvinden af gjenstande havde faaet mistanke, om at en tyv sneg sig ind i huset om natten. Sønnen opdagede nu til sin overraskelse, at moren selv begik tyverierne.

*

*

*

Tilslut vil jeg endnu for fuldstændigheds skyld i korthed omtale den saakaldte *suggestion mentale* eller telepathi. Man forstaar derved et menneskes indflydelse paa en andens tanker uden noget hjælpemiddel, udelukkende derved, at den ene med al den opmærksomhed, han kan opdrive, concentrerer sine tanker paa, hvad den anden skal tænke, føle, udføre. Eksempler, der skal have lykkedes, faar oplyse dette nærmere: Hypnotisøren lader en hypnotiseret spille klaver, stiller sig bag hende og tænker saa intenst som muligt i et givet øieblik, at nu skal hun høre op. Den hypnotiserede afbryder spillet, uden at hun ved nogensomhelst sanseiagttagelse, ved noget tegn fra hypnotisøren kan være bragt paa denne tanke. Hypnotisøren tænker sig, at den hypnotiserede skal løfte den høire arm; det sker. Hypnotisøren tar et kort i haanden og concentrerer sine tanker intenst paa dets farve og værd. Den hypnotiserede er snart istand til at angive kortets farve og værd. Hypnotisøren concentrerer sine tanker paa et ord, en sætning, og den hypnotiserede fremsiger det.

Denne tankeoverførelse skal tildels ogsaa være mulig i vaagen tilstand og paa store afstande, saa at det i enkelte tilfælde skal være

lykkedes at hensætte fraværende personer i hypnotisk tilstand paa lang afstand, udelukkende ved tankeconcentration hos hypnotisøren.

Alle fremragende forskere forholder sig dog afvisende ligeoverfor *la suggestion mentale* og efter videnskabens nuværende standpunkt, ganske vist ogsaa med rette.

Dr.Denis Zarycki.

Benjamin Constant.

(Efter hans nylig udg. dagbog og breve).

Hjalmar Christensens oversættelse af *Adolphe* og hans litterære afhandlinger om Benjamin Constant (se indl. til *Adolphe* og Samtiden, V, p. 266) har i den litterært interesserede del af vort publikum vakt ny opmærksomhed for den afdøde franske statsmand og forfatter; redaktionen har derfor troet, at nedenstaaende artikkel, der væsentlig er bygget paa Constant's nylig udgivne dagbog, vil læses med interesse af mange. Artikkelens er hentet fra et af de sidste hefter af *Revue bleue*.

Det er ikke meget længe siden, at Benjamin Constant var almindelig gjenstand for beundring, uden at man dog indlod sig synderlig med ham. Man vidste godt, at han i sin tid havde sine samtidiges antipathi, ja endog foragt; men samtiden er altid saa uretfærdig! Man mindedes ogsaa, at Sainte-Beuve ofte havde faret stygt med ham; men Sainte-Beuve havde saa mange forudfattede domme! Desuden havde Benjamin Constant kvinderne paa sin side, og saa havde han alle de nervøse, og saa enedes man om at tilgive ham alt. Han voksede i det mysterium, som omgav ham. Hans liv, den rolle, han havde spillet, hans karakter — var ligesaamange gaader. Vore skarp-sindigste kritikere var ude af stand til at forklare, hvorledes denne dybe politiker, denne elegante taler, denne liberale theoretiker, denne religionshistoriker, denne yppersteprest og spotter kunde ha skrevet *Adolphe*. Men det var kun en originalitet mere hos den store mand, der næsten var bleven en halvgud blandt vore ny-psykologer.

Nu ligger statuen paa jorden, men saa er stykkerne til gjengjæld saa meget desto interessantere. Mysteriet er afsløret, og af den eneste mand, som kunde gjøre det, af Benjamin Constant selv.

Han var, som man ved, en forbausende causeur; men han likte ikke synderlig, at man svarte ham; han førte nemlig overalt med sig en ideal tilhører, som aldrig blev træt af at høre paa ham: det var ham selv. Han interPELLerede sig selv hver aften i sin dagbog. Da

han var lidt skræmt ved se at sin sjæl saa hæslig, redigerede han sin journal for sig selv alene, med græske bogstaver. Uheldigvis har der senere været indiskrete mennesker, som fandt ud af hans hemmelige tegn. Naar det kommer til stykket, laa det kanske heller ikke udenfor hans beregning.

Af denne *Journal*, som han synes at have fortsat hele sit liv, besidder vi kun et stort brudstykke, som gaar fra 1804 til 1816, og som nylig blev offentliggjort i *Revue nationale*. I disse dage er den udkommen i bogform sammen med en del breve, for størsteparten til Mme de Nassau (mellem 1789 og 1813) og Mme de Charrière (mellem 1792 og 95)*. Hertil kommer da hans allerede tidligere kjendte korrespondance: breve til hans familie, især til Mme Rosalie de Constant: breve til en kusine, der var ligesaa aandrig som pukkelygget; breve til Mme de Charrière, til Mme Récamier etc. Og herigjennem falder der da ny belysning over denne gaadefulde skikkelse. — Ikke saaledes at forstaa, at dagbogen lærer os mange nye kjendsgjerninger; men den forklarer os det kjendte, binder det sammen og viser os, hvad der ligger under. Den skaber etslags enhed i denne paa modsigelser saa rige tilværelse, i dette fysionomi, som altid var rede til at forstille sig, og viser os den logiske sammenhæng mellem modsigelserne.

Fremfor alt forklarer den os manden ved at forenkle ham. Det synes nu, at alt hos Benjamin Constant kan henføres til disse tre træk: aandsklarhed, alt beherskende egoisme, løshed (veulerie).

Klar var han til at bli ræd over, til at faa en til at tvile paa helgenernes dyd. Herfra stammer alle de store egenskaber, som han besad i saa høit maal: naar undtages fantasien, som var lidt tør hos ham, var ingen af intelligensens gaver negtet ham. Som barn var han tidlig moden og var altid besat af trang til at se klart i sig selv og andre. Tolv aar gammel talte han om alting som en akademiker, han lavede sange, og han skrev til sin „kjære tante Pauline“ i en galant, let spillende tone, hvor ironien allerede begynder at stikke igjennem. Han fuskede ikke med sine idéer og lod sig heller ikke selv imponere af dem. Han var en gennemtrængende psykolog, fordi han vovede og altid magtede at se oprigtig paa sig selv. Han var en god logiker, flink historiker, dygtig skribent og en skarp iagttaget af sine samtidige, fordi han havde et klart syn og altid tog personer, idéer og kjendsgjerninger for alvor. Han var en veltalende, aandrig og glimrende causeur, fordi han i øieblikket opfangede lighedspunkterne og modsætningerne, individernes latterligheder og gjenstandenes eiendommelighed.

*) *Journal intime de Benjamin Constant et Lettres à sa famille et ses amis précédés d'une Introduction*, par DMelegari; Ollendorf, 1895.

Denne aandsklarhed skylder han selv sine beskedneste dyder. Thi han var ligesaa grundig, som han var glimrende; derpaa finder vi mange afgjørende beviser i hans dagbog. Han var en af sin tids kundskabsrigeste mænd; han talte flydende fire eller fem sprog; han vidste, hvad der blev skrevet og sagt i Europa om alverdens ting; han diskutterede den græske litteratur med Gøthe, tyske forhold med Mme de Staël og et hvilket som helst spørgsmaal med specialister. Han vidste en mængde ting, som man i den tid ialmindelighed var uvidende om i Frankrige. Dette finder sin naturlige forklaring i hans opdragelse, der snart var engelsk, snart tysk, og i hans kosmopolitiske liv. Men det beror ogsaa paa hans altomfattende videbegjærighed og hans brændende iver i studierne. „Jeg har arbeidet lidet i de to sidste aar“, skriver han i 1805. „Af 714 dage har jeg tilbragt de 259 uden at gjøre noget“. Han er ikke blot meget arbejdsom og kundskabsrig, men ogsaa overordentlig samvittighedsfuld: man kan se af hans dagbog, hvorledes han uophørlig korrigerer sine arbejder, hvorledes han de tyve gange gennemser og omgjør sine kapitler. Og denne samvittighedsfuldhed, denne smag for arbeide, denne sterke videlyst, alt dette stammer ogsaa fra den samme aarsag: den bydende trang til at se tingene, som de er. — Heraf ogsaa hans ualmindelige oprigtighed lige overfor sig selv. Det er bekjendt, hvorledes han vaagede over alle sin sjæls bevægelser. Mindre har man bemærket, at han ogsaa iagttog sine intellektuelle evners spil med den samme opmærksomhed. Han roser uforbeholdent eller kritiserer skarpt sine arbejder, eftersom han frembringer dem. En dag — han var dengang fem og tredive aar — skriver han følgende overraskende sætning: „Jeg vilde ikke bli forbauset, om mine aandsevner om nogle aar pludselig gik nedover“. — Heraf endelig ogsaa hans bonsens, som han ikke mangler, naar han skriver; man læse hans meget fornuftige korrespondance med tan-ten, grevinden af Nassau.

Hvoraf kom det, at en mand med saa mange og saa glimrende aands-gaver, som, fordelte, vilde være tilstrækkelige til at forsyne fire, fem mænd i vor tid, bortkastede sit liv til fornøielser og blev saa ulykkelig? Det var det spørgsmaal, som han altid gjorde sig selv og altid led under. Han skriver i 1813: „Lad mig nu bruge mit talent og være fornuftig istedetfor at være en unyttig taabe — — — Jeg har gjort nok ondt i mit liv“. Han havde isandhed al anledning til at vinde ære og lykke; men en ønd fe fulgte ham i hælene og ødelagde alt. Denne mand, hvis mægtige intelligens nærmede sig geni, manglede bare to ting: hjerte og vilje.

*

*

*

Man har i den sidste tid bestridt, at han var en egoist; men dette beror, saavidt jeg forstaaer, paa en misforstaaelse. Jeg indrømmer, at Benjamin Constant ikke var født egoist: kjender De idethele-taget fødte egoister? I hans barndomsbreve finder man spor af en udpræget, næsten sygelig følsomhed; og i hele hans liv træffer man paa følelsesudbrud, ledsagede af et ironisk smil. Men det er en fuldstændig intellektuel og kunstig følsomhed. Se ham f. eks., da han vil trøste Mme de Staël, som netop havde mistet sin far: „I dette øie-

blik er jeg bedrøvet; men dersom jeg vilde, kunde jeg godt være, ikke blot trøstet, men saa distraheret fra min sorg, at den ikke vilde eksistere for mig; men jeg vil det ikke, fordi jeg føler, at Mme Staël ikke bare trænger min trøst, men ogsaa min smerte.“ Hør dernæst de grusomme ord, som undslipper ham ved hans trofasteste venindes dødsblik: „Jeg tilbringer dag og nat hos Mme Talma, der nærmer sig sin ende. Jeg studerer døden der“. Igrunden er denne formentlige følsomhed ikke andet end nervøs ømfindtlighed (susceptibilité), eller med andre ord egoisme. Han gir os selv nøglen: „Man bebrejder mig min mangel paa følsomhed. Nei, jeg mangler ikke følelse; men den er ømfindtlig, og finder sig aldrig vel ligeoverfor andres følelse — — Med andre ord: min følsomhed føler sig altid saaret, naar andre viser sin“. — Bunden er ganske vist meget tør. Han har den tørhed, som er eiendommelig for mennesker, der ikke har havt en lykkelig barndom, der ikke har leet som børn og derfor aldrig lærer at le, men altid tar livet paatverke. Dersom hans liv havde været almindelig, vilde han uden tvil ha været et menneske som saa mange andre, hverken værre eller bedre. Nu var han et trist og ensomt barn, slet opdraget af en ironisk og indesluttet fader, senere overgivet til en brutal lærer, og han lukkede sig inde i sig selv. Saa kom han ud i et bevæget liv og rammes af mange skuffelser; og tør og klartseende, som han var af naturen, blev han en grusom egoist.

Herved er han imidlertid ikke karakteriseret i sin eiendommelighed, vil man indvende. Ganske vist. Men egoismen har mange nuancer. Der er den elskværdige egoisme: Montaigne's. Der er den naive: de simpelthen forfængeliges. Der er den store egoisme: den lærdes eller kunstnerens, der isolerer sig i sin drøm om æren. Der er den ædle egoisme: munkens, som flygter for menneskene for at opnaa sin frelse ved at bede for dem. Der er endelig den lave egoisme: pengemændenes og Don Juan'ernes rene, beregnede og klare egoisme. Den sidste er Benjamin Constant's.

Og her er beviset. Gaar han i selskab, er det ikke, fordi han finder behag i omgang med mennesker; han hader dem; men han er glad i at høre sig selv tale: „Selskabslivet plager mine øine og mit hoved; men jeg kan ikke negte, at jeg gjør lykke der. — Jeg tilbringer aftenen hos Mme Recamier; det ser ud til, at jeg har været meget elskværdig, siden man har komplimenteret mig for det. Det er et mesterverk af min aand; thi jeg var meget daarlig oplagt. — Soirée hos Mme Gay. Jeg har moret mig over min aandrigheid“. Man gjenfinder denne tørre egoisme gennemgaaende i hans opførsel ligeoverfor de kvinder, han har elsket: i sine breve til Mme de Charrière taler han f. eks. uophørlig om sine giftermaalsplaner, om sit forhold til Mme de Staël, og senere om sin husholdning, uden et øieblik at ane, at alle disse fortroligheder maa saare den stakkars kvinde. Naar han udfører noget, selv om det er for sin fader, saa sker det altid paa en uelskværdig maade og i den overbevisning, at han bortkaster sin tid. — Han har aldrig tillid til noget menneske: „Jeg har netop kjøbt en liden hund. Dersom den ikke blir gal, er jeg sikker paa, at den ikke vil bide mig eller gjøre mig noget ondt. Det er mere, end jeg

kan sige om dem, jeg kalder mine venner“. I virkeligheden er alle mennesker ham ligegyldige eller forhadte: „Mit liv er igrunden intetsteds udenfor mig selv — Mit indre er omgivet af en barriere, som andre ikke kan komme indenfor. — Jeg afskyr endnu ikke livet, men jeg afskyr og af et oprigtigt hjerte menneskene og slegtskabsbaand, som ingen længere taler til mig om“. Han driver det i sin egoistiske misanthropi til at ønske livet af folk: „Jeg tror nok, jeg kunde føle et stort kald til at opsætte dødslisten d. v. s. listen over dem, som hver dag burde dø“.

Hans straf var egoisternes sedvanlige: væmmelse ved alt og kjedsomhed. I femogtyveaarsalderen beskriver han sig selv i følgende ord: „Blaseret for alt, kjed af alt, bitter, egoistisk, med en slags følsomhed, som kun piner mig, bevægelig i en grad, der gjør mig latterlig, underkastet anfald af melankoli, som afbryder alle mine planer — — hvorledes kan De da tro, at jeg skal gjøre lykke, at jeg skal behage, at jeg skal leve?“ Denne tragiske kjedsomhed har han anatomisk sønderlemmet i sin Adolphe, hvor han har fornyet den psykologiske roman ved at skabe den kjedelige genre.

For at gjøre ham fuldstændig var denne bitre egoist angrebet af en uheldredelig sygdom paa viljen. Han er et sjældent eksempel paa mandlig løshed (veulerie). Han kjendte sig isaahenseende godt selv: „Det er bare viljen, som mangler mig, for at være lykkelig“. Først bortskjæmt af en bedstemor og en tante, derpaa pludselig kastet i hænderne paa en brutal lærer, der fuldstændig knuste hans sjæl, førte han senere et omvandrende, enerverende liv uden at finde noget at fæste sig ved og finde ro i. Hverken familie eller religion eller endog fædreland; thi Frankrige var kun hans ærgjerrigheds fædreland. Tidlig følte han sig udygtig til at træffe en afgjørelse, og altid led han derunder: „Jeg er stadig i uro paagrund af en elendig karaktersvagheds rastløshed. Der er ikke noget mere latterligt end min ubeslutsomhed, snart egteskab, snart ensomhed, snart Tyskland, snart Frankrig, betænkende mig bestandig, især fordi jeg igrunden ikke kan undvære noget“. Hele sit liv drømte han om uafhængighed, og altid gjorde hans selvovergivelse ham til slave: „Hvilken besynderlig mani for uafhængighed og ensomhed har behersket mit liv, og ved hvilken endnu besynderligere svagthed er jeg endnu den dag idag den afhængigste mand, som findes!“ Denne hans ubeslutsomhed viser sig i stort som i smaat. En dag pakker han sine kufferter for en lang reise, og den næste dag opdager han, at han ikke er reist: „Mit værelse var varmt, min seng god, jeg blev hjemme. Det er billedet paa alle mine planer.“ Hans forhold til Mme de Staël er en lang komedie. I 1807, f. eks., er han ifærd med at gifte sig, han har besluttet at bryde med hende, og han skriver høitidelig i sin Dagbog: „Idag, den 30te august 1807 — lad os merke os denne dag — er min beslutning taget, jeg reiser uigjenkaldelig. Her er et brev. Sidste farvel.“ Næste dag: „Hvad har jeg sagt? Alt er omvæltet, denne anstrengelse er mig umulig! En frygtelig dag i angst og ubestemthed. Mit brev er sønderrevet, en magisk magt behersker mig. Jeg reiser til Coppet: hvad skal jeg gjøre der, store Gud!“

Denne utrolige karaktersvagthed, denne ublandede egoisme og denne vidunderlige aandsklarhed, heri har man Benjamin Constant, hel og holden, i hans følelsesliv, i hans politiske karriere, ja selv i hans litterære arbeide.

Hvad angaar hans følelsesliv ved man ikke, om det er mest latterligt eller afskyeligt. Han var en lavtliggende Don Juan, som stadig drømte om at gifte sig, og som virkelig ogsaa giftede sig to gange „for at kunne komme tidlig tilsengs“ (pour pouvoir se coucher de bonne heure). Han var stadig og paa engang oprevet af sin trang til og sin mangel paa evne til at elske: det var, fordi han udelukkende vilde elske for sig selv, og ikke engang kunde bestemme sig til at elske. Hos ham var lidenskaben rent intellektuel; man ser det i hans første kjærlighed. Han var tyve aar gammel, da han knyttede sit forhold til Mme de Charrière, en fredelig, skeptisk anlagt kone paa syv og firti; det var især en kjærlighed pr. brev. To og tyve aar gammel lader han sig gifte med en tysk dame „meget hæsliq, koparret, røde øine, meget mager“; dette varede ikke længe. Nepe er han skilt, før han tænker paa et nyt egteskab, samtidig som han knytter andre forhold; han vakler mellem forskjellige kvinder: „Der har vi Rosette de Seigneux. — Antoinette er mig tilbuddt. Jeg afslaar; jeg vil komme til at angre paa det“. Han bestemmer sig endelig for en anden tysk dame, en enke, Charlotte von Hardenberg; men han bruger femten aar for at bestemme sig, og da han endelig skal gifte sig med hende, maa hun først skilles fra en anden mand.

Hans situation, er nu i høieste grad pinlig komisk. Da han skjælver for Mme de Staël's harme, gifter han sig i hemmelighed; derpaa iler han til Coppet for at præsentere sin nye hustru for stormen, i et vertshus. Han forlod Mme de Staël uden at bryde med hende: „Jeg er kjed af denne mandagtige kvinde (l'homme femme), hvis jernhaand nu har lænket mig i ti aar (1807). Jeg længes efter hende og hader hende. — Jeg er ligesaa optat af Mme de Staël som for ti aar siden (1813)“. Lidt efter lidt begynder han at foragte og afsky sin hustru, fordi hun er snil og opofrende, og fordi hun elsker ham: „Hvorfor har jeg giftet mig igjen? En taabelig situation, en taabelig lænke! Charlotte har en mani for at vaage, hvad der faar mig til at tilbringe afskyelige nætter!“ Snart forlader han hende, men fremdeles uden at vove et brud. Han skriver i sin Notisbog (*cahier*): „Mit hoved forvirres mellem Charlotte og Mme de Staël“; og i sin Dagbog: „Jeg befinder mig mellem to kvinder“. Senere kunde han ha sagt: „mellem tre kvinder“. Thi han begyndte ogsaa at sukke for Mme Recamier, som holder ham for nar: „Er jeg gal eller dum? — — Juliettes regjering begynder“. — Mellem disse tre sjældne kvinder geberder han sig som en marionetdukke, gaar fra den ene til den anden: Det er den rene vaudeville: „Tre koner om en mand! — Saa blir han gammel, og det gaar nedover med ham; han forfalder til spil og hjemsøger tvilsomme huse: „Jeg spiser min grøntsuppe og gaar saa i spillehulen“. — Og midt i alt dette iagttager han sig selv, analyserer sig, foragter sig. Stakkars Benjamin.

Saaledes ogsaa med hans politiske optræden. Det er den samme trang til at handle og den samme vanmagt til at handle i sammenhæng. Hvad man saa har sagt om ham, saa var han kun en ærgjerrig, men en ubeslutsom ærgjerrig, som manglede alt det, som kan gjøre ærgjerrigheden berettiget. Dersom De tviler, saa læs disse skønne, fortrolige meddelelser: „De andre blir altid valgte, og jeg aldrig! — Det haster, dersom jeg skal komme tidsnok til „jagten“ (1813). — Vel, lad mig tjene den gode sag og tjene mig selv. (1814). — Skal det da endelig ske? — — Min udnævnelse er undertegnet. Spranget er gjort; nu er jeg der helt og holdent (1815). Jeg har en ærgjerrig mands samvittighed uden at ha hverken hans illusioner eller forhaabninger“. — Det er hele den simple forklaring af hans politiske karriere. Han er knyttet til de engelske whigs, og han modtager stilling som kammerherre ved hoffet i Brunswick. Revolutionen udbryder; han blir demokrat. Senere støtter han direktorialregjeringen og lader sig naturalisere i Frankrige, — af ærgjerrighed: „Lad os slaa rod i Frankrige og bevare, hvad vi har opnaaet.“ Han slutter sig til Bonaparte, som udnævner ham til medlem af tribunatet. Landflygtig med Mme de Staël bærer han exilet uden stolthed og ansøger forgjæves om sin tilbagekaldelse. Da keiserdømmet falder, støtter han Bernadottes kandidat og underhandler dernæst med Talleyrand. Han gaar over til Bourbonnerne, insulterer Napoleon, men deltager dernæst paa hans side i „De hundrede dage“. Ludvig XVIII kommer tilbage; han skriver til ham for at bønfalde om hans naade og opnaar det. Da han saa ikke kan komme ind i ministeriet, blir han liberal, og nogle maaneder før sin død modtager han almisser af Ludvig Philip.

Og det merkelige er, at hans politiske idéer igrunden ikke forandres under alle disse vekslinger. Og her gjenfinder vi tænkerens lysende intelligens. Men ser man lidt nærmere paa ham, opdager man, at det, som ligger paa bunden af denne politiske og religiøse liberalisme, det er atter igjen egoisme. Benjamin Constant bryr sig ikke stort om folket, om „idioterne“, som han kalder dem. Hans liberalisme er paa alle omraader aristokratisk og negativ, fordi den ikke er andet end individualisme. Han ophæver enhver kultus, enhver mellemmand mellem mennesket og Gud; religionen er for ham kun et middel til at sikre individets autonomi, det er ret for enhver til at tro paa, hvad han vil, og dersom det gjælder, at tro paa ingenting. I politik organiserer han anarkiet, han driver det til at bestride lovens autoritet, hvis eneste funktion efter hans mening er at beskytte individet. „Ved frihed“, siger han, „forstaar jeg individualitetens triumf“. Denne theoretiske liberalisme er kun afsky for tyranni og tvang. Det er en drøm hos en ubeslutsom egoist, som altid forgjæves har forsøgt at sikre sin uafhængighed, og som derfor vil kaste over paa samfundet denne forpligtelse.

Denne en svag, skarptseende mands egoisme, er det ogsaa, som ligger paa bunden af Adolphe og Journal intime. Det er det, som gjør hans verker saa interessante og saa værdifulde som dokumenter. Det er ogsaa det, som gjør dem ensformige og pinlige. Der er talent i dem, meget talent, det er sikkert; et sjældent anlæg til at

trænge tilbunds, en skarp analyse, der er endmere omhyggeligt skjærp-
pet i hans tørhed. Man har endog en vis slags fornøjelse af at læse
dem, den samme slags fornøjelse, man har ved et besøg i Salpe-
trière. Men alle personerne er skygger, undtagen Adolphe, som er
og blir Adolphe; og Adolphe er temmelig usmagelig. Er det erin-
dringen om denne bitre psykologi, som man har forgivet os med i de
sidste aar, og som Benjamin Constant først har givet form? Er det
disse raa og dog saa tillavede bekjendelsers kynisme? Er det tanken
paa de onde handlinger, som romanen eller Dagbogen røber? Er
det? — — —

Der er uden tvil noget af alt dette i det endelige indtryk. Det
er ganske sikkert en usund lektüre, og mange sider i disse mester-
verker er kun en distillation af kjedsomheden. — Der kunde uden
tvil være enslags storhed ved at skrifte paa den maade. Hvorfor er
da denne bekjendelse saa pinlig at høre paa? Det er for det første,
fordi forfatteren skrifter de andre endnu mere end sig selv, eller
bagtaler dem, ligesom han benyttede dem hele sit liv. Det er der-
næst, fordi han har den bodfærdiges oprigtighed uden at ha hans
ydmyghed. Han dissekerer sig selv udelukkende for at ha fornøjelsen
at se sig bedre. Det er atter et egenkjerlighedens raffinement:
et monstrum, som aabner sin mave for at finde grunden til sin van-
skabthed.

Stakkars Benjamin! Han har dog sine beundrere, ja endog sine
fanatikere. For at retfærdiggjøre dette sværmeri, pleier man gjerne
at sige, at der i vore dage er mange, som kan kjende sig selv igjen
i ham. Dersom der virkelig er mange samtidige, som ligner ham, kan
jeg kun beklage dem. Men jeg tror, man overdriver. — „Det er en
intellectuel,“ siger andre og tror at hæve ham derved. Det var
ogsaa en grund! Intellektuel og intelligent. Hvad det kommer an
paa, er, hvorledes man bruger sin intelligens. Denne aandrige mand
har mange rigtige tanker, og han skriver meget fornuftige breve; men
han opfører sig hele dagen som en *imbecile* (det er hans eget udtryk)
for at ha den fornøjelse hver aften at konstatere det i sin *Journal*
intime.

Paul Monceaux.

Irgens Hansen.

Irgens Hansen.

„Irgens Hansen mort . . .“

Jeg stirrede paa telegrammet — paa et Vis forberedt paa meget. Jeg var vant til at modtage saa mangeslags stærke Underretninger baade om og fra min ven Irgens-Hansen —

Men dette — at han ikke skulde være blandt de levendes Tal — ikke være til mere, — hans Vagthorn fra Muren forstummet . . . Jeg havde saa vanskeligt for at gjøre mig fortrolig med det, det faldt saa underlig bedøvende.

Det var, som noget var standset midt i Dagen.

Den Irgens-Hansen'ske Uro ja . . .

Det er mærkeligt, hvilken vidtrækkende Kraft og Magt der staar ud fra et ægte Menneske, — hvilken Indflydelse i det usete og upaaagtede, saa at sige under rodtrevlerne . . .

Det var denne Ægthed, som skabte ham Venner, den, som hans Fiender trods alt nødtes til at agte, — den, som stiger frem for Erkjendelsen nu, han er gaat bort, og Vidden af det tomme Rum efter ham aabenbares.

Der laa i hans Fuldkommenhedstrang en Incongruents med Virkeligheden, der for ham saa ofte blev Livshindring. Hans begavede aandbaarne Syn og Evne til at gribes helt af en Sag, gav ham kraften til, saa at sige, at faa løftet den ind paa Skinnegangen. Men saa, naar Lokomotivet skulde styres . . . Det bar ivei, saa det baade hvén og péb, vistnok tilfredsstillende de idealeste Krav, — indtil det i en Ruf lykkedes ham at bevise baade Passagerer og Publikum, at til at haandtere Dampen duede han ikke, praktisk Konduktør var han ikke. Toget standsede den ene Gang efter den anden midt paa veilinien.

Nei, han forstod ikke at indrette sig efter virkeligheden. Det var hans Mangel. Det var paa den anden Side hans Ære som Mennesket, der inderst og øverst af alt vilde være sit ideale Syn tro. Han døde med en rén Samvittighed og som en klanderlig Theaterchef.

Han var ikke af dem, som ikke gav Anledning til Kritik. Og alligevel, — skulde man tale netop om moralsk Kredit, den Tillid, vi gir et Menneske, — saa gad jeg sé, om der i hele Norges Land gaves ret mange, som vilde samlet paa sig saa mange, saa hjertelig givne, saa trygge moralske Tillidsvota som just Irgens-Hansen.

En underlig modsigelse: — udvortes ukorrekt, indvortes saa stik det modsatte.

Og der, hvor han nu færdes, af hvem vi kun eier mindet og den brændte Aske igjen, tør han ved sin Personligheds ægte Guld rangere, saa der skal baade høit op og langt frem til — som det i Bibelen heder, — at faa sidde tilbords med den aandelig ranke Herre.

Thi det er sandt, hvad der er udtalt over ham, — han var en Israelit uden Svig!

Der fandtes ikke Personens anseelse i ham. Vé den Ven, som han trode, sveg Idealet, naar Irgens-Hansens Nidkjærhed vakte, og han rev sine Klæder isønder over ham.

Og, om det er saa, at Verden er akkurat saa stor, som den Kreds af Mennesker, vi kjender og staar i Rapport med, saa har de mange, paa hvis Erindrings Væg hans Billede nu hænger, at takke Irgens-Hansen for en betydelig Berigelse. Mig og min Hustru var han gjennem Aarene blet en stedse kjærere og mere skattet Ven; han lyser i et vemodigt Skjær fra mangel glad og fuldvægtig Aandens Stund, naar han fyldte Stuen med sin varme Personlighed og det ideale Indignationens Veir, der lod hans Veltalenhed strømme over i altid træffende og ny Betegnelser. Han kunde være overordentlig kvik og gi en glimrende og karakteriserende Historie, — var saa indtagende elskværdig, saa aandfuld og fint forstaaende; man følte, hvor sjælelig tendre han var, og der straaede og sprudlede af Humor. Men med al sin Sans for Komik var han en enkel Natur og direkte pathetisk anlagt.

Han kunde udtale sig pessimistisk. Men fuldblods Optimist var han saavist, som den er det, der altid tror paa Seiren. Han snakkede dystert om „Bjørvika“ og kunde ha stor Lyst til at vise Verden, at nu — for dens Ond- og Galskabs Skyld — kastede Irgens-Hansen sig bort i den. Men sé, om han gjorde; han led heller, hvad det skulde være under Nød og Vanskeligheder. Simpelthen af den Grund, at han agtede at komme igjen og karnøfle de Herrer!

En snev af Spidsborgeren maa en Kunstner ha, om han overhovedet skal due i den private Omgjængelse. Men hos Irgens-Hansen var den saa altfor liden. Idealmennesket kan ligesaa lidt spad-

sere om i det daglige Liv som Statuerne. Skulde enhver kræve fuldt Rum for sin Personlighed, sin Natur og sine Meninger, blev der endda trangere, end om alle vilde slaa ud sine Paraplyer.

Han havde brug for at gaa i vort offentlige Liv med Hatten paa for, ret som det var, at kunne ta den af og sige — saa til et Blad, saa til et Theater, saa til en Venneforbindelse: „Farvel, mine Herrer, ønsker De ikke mine Meninger mere, saa Adio! Forresten forbeholder jeg mig at komme igjen med dem naarsomhelst ind af Vinduet.“

Og denne Faren ud af Dør og ind af Vinduet igjen, — han kunde jo sparet sig den blot ved at bøie og akkommodere sig lidt. At denne principsteile Busudmanér skabte Omveie for hans Sag, saa alle — undtagen Irgens-Hansen. Den ideale rette Linje blev for ham alt andet end den korteste.

Om Irgens-Hansen her alligevel skulde havt sin — Irgens-Hansen'ske — Ret? . . . Paa Bruddet med dets Storm af Forargelse fulgte Principers Drøftelse og Strid i Aviser og fuld Opsang og Orgel for Sagen. Og Bevidstheden om dens Betydning blev flyttet et langt Stykke fremover i Almenheden til næste Fredsslutning.

Om dette vilde været Tilfældet, hvis Irgens-Hansen ikke var bleven ustyrlig, ikke blevet ude af sig og gjort Skandale; men „fornuftig og medgjørlig grebet Sagen ved den praktiske Hanke“, er det tilladt at betvile.

Dette var nu hans Maade at bygge paa. Det synes at være en særlig norsk — og mere end det, et lidet Lands saa ofte nødvendige. Vi faar nøie os med at faa det i mangt kun saadan stød- og rossevis, — et Skub da og et Skub da gennem Forargelsens Mænd.

Til Bergens Theater kom han egentlig som en fordreven Vildfugl ud fra Ottiaarenes stridbare literære Stormveir. — Det var den Fart, han vilde sætte i Theatret. Under hin Gjennembrudstid inde i Hovedstaden havde han fyldt sin Post fuldt og hélt, — en fint og aandfuldt ført Pen, hvoraf der funkede Lys og Forklaring og dertil et Blik og et vildt Mod, der var helt paa Høide med Situationens Kampkrav og virkede elektriserende. Der var han i sit Element med alt det under Vingerne, som betingede og eggede hans Evner: — en Tid oprørt af den store Forargelse og han selv stillet, som det allerinderst kunde hue hans ideale Lystfølelse med alle Skibe brændte bag sig og mellem et enten—eller — (han holdt af at staa paa Pynten med Afgrunden under): enten seire eller gaa i „Bjørvika!“

Det er væsentlig som Manden fra hin aandelig bevægede Tid, at Irgens-Hansen har tat sit Navns Glans, og at han har Krav paa at staa for Efterslægten. Ikke netop som en enestaaende Evne, — dertil laa hans indre Muligheder for spredte; — men som den beaandede glødende Sjæl, der ikraft af sin ideale Envished stregede op den rette Linje i et lidet bakket Samfund.

Det er saa, han skal staa under Drysset af Vaar-hæggen og sé udover Fremtidstoget.

Paris den 17de mai 1895.

Jonas Lie.

In memoriam.

De bedste minder, jeg har fra studenterdagene, har jeg sammen med Irgens Hanssen; allerede i russedagene blev vi intime venner og var saagodtsom daglig sammen; den varme, der strømmede ud fra hans personlighed, tog mig straks, som den tog alle, der kom i hans nærhed.

Han boede dengang (1874 og fremover) i Damstrædet 2, fjerde etage; hans værelse, et smalt kammer, ikke stort bredere end vinduet, der vendte ud mod gamle Akers kirkegaard, var alt andet end komfortabelt; en gammel sofa, et bord, fire stole og en seng var dets møbler; men dette tarvelige rum var fyldt af en personlighed, som vidste at meddele sig til de døde ting; det rummede en hygge og beboethed, som tiltrak, og hvad nu grunden var eller ikke var, saa blev det til, at vi, hans kamerater, næsten altid kom til at samles paa Irgens Hanssens hybel, uagtet de fleste af os kunde byde paa større og bedre leilighed. Naar tre mand trykkede sig ned i sofaen og tre satte sig paa sengekanten og to paa bordet, var der „magelig“ plads til tolv; men kom den trettende, hvad der ofte ogsaa hændte, maatte man byttes om at sidde. Irgens-Hanssens pibestel var berømt og strakte til alle, og snart sad vi usynlige for hinanden i det lille rum, ivrige deltagere eller tilhørere i en aldrig stansende diskussion.

Det var igunden et noksaa uensartet selskab, som samledes her, Irgens-Hanssens „ældre“ og „yngre“ venner, der i begyndelsen saa lidt skjelende til hverandre; men som efterhaanden smeltede noksaa godt sammen gennem vertens person.

Irgens-Hanssen, hvis tunge aldrig trængte hvile, holdt dampen

oppe i vore samtaler; matematikeren Svendsen besørgede kritikken; stille og rolig slog han sine koldtvandsbøtter udover vor hid-sige vert, saa denne mangen gang kunde hvæse af raseri; Alf Torp, den nu saa lærde professor, havde sit faste sofahjørne, sagde ikke stort, men havde en uforglemmelig indvortes latter, som det var vor fryd og ærgjærrighed at vække; Gunnar Heiberg viste allerede dengang, skjønt neppe sytten aar, sit herredømme over det mundtlige ord og havde en sjelden evne til at slynge en vittig og rammende kynisme ind i samtalen, naar han syntes den tog en altfor høitidelig vending.

Til den oprindelige stok, der nærmest bestod af bergensere og filologer, sluttede sig efterhaanden folk fra alle landets kanter og fra alle fakulteter samt kunstnere og litterater; det vilde bli for vidtløftigt at regne dem op allesammen, nogle af dem er nu døde, nogle er kjendte personligheder, alle var de hyggelige og elskværdige mennesker, ialfald naar vi mødtes i Damstrædet 2.

Det var ikke blot i flok og følge, vi søgte Irgens-Hanssens hybel, han var ikke blot vor alles gjestfri vert, men ogsaa hver enkelt's ven; var vi kommen i en knibe, var der hændt os en sorg, som vi havde trang til at lette vort hjerte for, saa gik vi til Irgens-Hanssen; han havde altid raad og trøst; thi han forstod os og deltog i vor skjæbne; ligeoverfor ham følte vi os sikre, hans rige hjerte kom os betryggende imøde, og faa mennesker gaar i sin grav med saamange andres hemmeligheder som han. Ogsaa vore glæder kom vi først med til ham, hans generøse natur kjendte ikke misundelse, og han havde i høi grad evnen til medglæde, der er saa meget sjeldnere end medfølelsen. Derfor blev man saa glad i ham, skjønt han mange gange kunde sætte vore følelser paa prøve; hans hede temperament kogte ofte over, og blev han sint, gik det over alle grænser, ordene sloges om at komme frem, sproget var ham da altfor fattigt, og han lod det hagle med skjældsord af eget fabrikat udover vore hoveder; men det varede aldrig længe; og naar uveiret var over, straaledet smilet bag brillerne varmere end nogensinde. Derfor kunde man nok være rasende paa Irgens-Hanssen af og til; men bære nag til ham — det gik ikke.

Ogsaa paa anden maade kunde Irgens-Hanssen's ubændige voldsomhed faa udslag; der kunde komme over ham formelige anfald af lyster, og intet kunde da holde ham tilbage. Jeg husker saaledes en lys, kold aprilnat; vi kjørte udover Drammensveien endel kamerater i lystigt humør; da vi kom til Skarpsno, og vi saa den

blanke flade af Frognerkilen for os, styrter I.-H. ud af vognen med det raab: „Jeg maa i vandet!“ Og før vi vidste ordet af det, var han nede paa bryggen, af klæderne og plaskede snart ude paa fjorden mellem isstykkerne.

Hans intelligens havde noget af den samme uberegnelighed, han tænkte stødvis og i sprang; regelmæssigt, taalmodigt arbeide magtede han ikke. Af og til kunde han laase sig inde paa sit værelse og stulæse i uger uden at ville se et menneske; men saa kunde der gaa maaneder, hvor han ingenting gjorde. Han var i høieste grad impressionabel, en bog kunde fylde ham slig, at han ikke snakkede om andet i mange dage; og saaledes tvang han sine omgivelser til at være med, hvad enten de vilde eller ei. Og denne Irgens-Hansens iver, hans optagethed af enhver sag og ethvert spørgsmaal, som dukkede op, var det, som i forbindelse med hans sjældne gemytsrigdom, gjorde Damstrædet 2 til samlingsstedet for saa mange forskjelligartede mennesker.

Imidlertid — tiden gik, og rækkerne tyndedes og fornyedes; de „ældre“ tog sin eksamen og forsvandt, forholdene forandrede sig paa mange maader, vi begyndte at faa fordringer til livet, den hyggelige tid paa hyblerne var forbi, vi mødtes mere paa kaféerne, havde megen moro, men længtedes alligevel ofte tilbage til Damstrædet og de uskyldige glæder.

Dommens dag nærmede sig ogsaa snart for os „yngre“, og med usikre samvittigheder meldte vi os til dekanus. Irgens-Hansen var det modsatte af et eksamenslys; hans kundskaber var ikke faa, han havde læst og tilegnet sig adskilligt, men altfor spredt, og desuden var han altid overmaade nervøs, blev dum, naar det gjaldt at samle sig paa kommando og havde ikke den slags hukommelse, som indespærret i et rum uden hjælpekluder kan fremdrage detaljer, og som man da heller aldrig har brug for i livet undtagen ved denne ene leilighed. Spændingen var derfor ikke liden; jeg husker endnu saa tydelig, da jeg traf ham om aftenen den dag, han havde besvaret sin hovedopgave i historie. „Naa?“ „Udmerket far. Sulla. Jeg huskede, at Mommsen siger om Sulla, at han var en politisk roué. Og den sætning var mig nøglen til alle de hemmeligste gjemmer i min hukommelses skrøbelige skatkammer. Og udfra det har jeg lavet dem en afhandling, som pinedød kan imponere. Er der gnist af aand i det filologiske fakultet, saa blir de s'gu nødt til at honorere den.“

Hans tillid til fakultetets aand blev ikke skuffet; „den

politiske roué“ reddede ham, og han fik sit *laudabilis* — til første afdeling.

Ikke fuldt saa godt gik det aaret efter; den oldnorske grammatiks mysterier lader sig ikke aabne med nogen trylleformular, og den maade, hvorpaa Irgens-Hanssen behandlede de modale hjælpeverber, vidnede vistnok om megen opfindsomhed, men gjorde ikke lykke hos Unger og Bugge. Skandalen var der, og den var ganske vist ogsaa bleven aabenbar, dersom ikke Torp var kommen til i sidste stund og i de par dage før den mundtlige eksamination havde pumpet oldnorsk grammatik ind i I.-H. fra morgen til aften; han optraadte da tilstrækkelig rustet til at fragaa alle sine merkelige, skriftlige paastande, og ved dette tilbagetog reddede han stumperne, saa han kunde forlade universitetet paa en anstændig maade.

Længe før eksamen, ja lige fra russedagene, havde Irgens-Hanssen begyndt som lærer; historie og norsk var det især, han docerede. Jeg har talt med mange af hans elever af begge køn, og har deraf faaet det bestemte indtryk, at han havde mange betingelser til at bli en fremragende pædagog. Han var ikke af de paalidelige skydsheste, som gaar sit bestemte antal parasanger hver dag og er fremme præcis ved hver eksamensstation; han tog sig mangen tur ud af landeveien, brød sig ikke synderlig om timeplanen, men snakked med iver om det, som fyldte ham selv i øieblikket, læste op Kjellands noveller i historietimen og tog geografitimen til hjælp, dersom det var nødvendigt. Følgen var, at hans elever ikke altid havde de bedste eksamensresultater, men det tilgav de ham let, thi hans timer havde været de lyse minder fra skolebænken, timer, hvori et levende menneske havde givet af sit eget altid strømmende indhold, og hvor man derfor aldrig kjedede sig.

Alligevel havde Irgens-Hanssen, allerede før han tog eksamen, bestemt sig til at forlade skolen; det kostede ham nogen kamp; thi han var selv ligesaa glad i børnene, som de i ham. Men journalistikken havde dog endnu flere tillokkelser, og han kom snart paa det rene med, at det gaar ikke an at dele sig. — Saa blev han da udelukkende publicist, arbeidede først i „Intelligentssedlerne“, dernæst i „Dagbladet“. Jeg forlod dengang Christiania, saa jeg kom ud af kammeratskredsen og fik Irgens-Hanssen mere paa afstand, hørte dog stadig fra ham og om ham og læste altid med interesse, hvad der kom fra hans pen. Det var ikke godt altsammen, dertil var han altfor meget af en improvisator; jeg har aldrig seet et menneske skrive saa hurtig som han; pennen styr-

tede som et forfulgt dyr henover papiret, ark dyngede sig paa ark i en utrolig kort tid. Følgen var, at hans artikler ofte manglede koncentration, var løse i sin bygning, springende i fremstillingen; men af og til, naar han havde det rette sinne paa sig, kunde der flamme umiddelbar indignation ud af linjerne, og han fandt ord, som naaede frem.

Som redaktør af „Dagbladets“ litteraturtidende var han svært flink, han ikke blot skrev meget og godt selv, men sendte ud bøgerne i øst og vest til venner og bekendte, og plagede dem, til de ogsaa skrev; ikke blot skønlitteratur, men ogsaa fagskrifter af enhver art behandledes her i ofte meget indgaaende artikler; intet andet norsk blad havde indrømmet litteraturen en saa stor plads; Irgens-Hanssen skabte her virkelig noget nyt, og „Dagbladet“ har heldigvis heller ikke senere svigtet den dengang skabte tradition; det er endnu den dag idag det eneste blad, hvor man gennem en nogenlunde regelmæssig litteraturtidende har anledning til at følge det norske aandslivs vækst.

I den sidste tid af sin journalistiske virksomhed slog Irgens-Hanssen sig væsentlig paa theaterkritikken; personlig har jeg lidet indtryk af hans arbejde i denne branche, man læser ikke saa let gennemgaaelser af forestillinger, man selv ikke har været tilstede ved; men alle kyndige synes at være enige om, at hans theaterkritik har været det bedste og grundigste, som hovedstaden har præsteret i denne retning.

Hans stadige beskæftigelse med litteratur og kunst forledede ham en tid til at tro, at han selv sad inde med digterisk talent; han offentliggjorte i „Nyt Tidsskrift“ et fragment: „Efter Konfirmationen“, fik paa Christiania og Bergens theater opført en enakter: „Marie Iversen“, lavede for et par aar siden et leilighedsstykke: „Den 17de mai 1814“, og havde desuden endel manuskripter liggende i sine skuffer. Om alle disse forsøg gjælder, at de er væsentlig blottede for skabende fantasi, intentionerne ligger nøgne og utildækkede, og de er uden kunstnerisk værdi. Irgens-Hanssen var selv paa det rene hermed, men havde dog til det sidste et hemmeligt haab, om at det en gang skulde lykkes ham at finde kunstnerisk form for sit gjærende tankeliv. Jeg tror aldrig, hans haab vilde gaaet i opfyldelse; der gik gennem hans sjæl mangt et flakkende lyn, men han manglede det fond, der kunde nære en samlet flamme; i samtaler, i en avisartikkel, i et foredrag kunde han ofte sige ting, der blinkede af aand; men hans sjæl var altfor urolig, til at der kunde undfanges, udvikles og fødes et levende kunstverk.

I 1887 reiste Irgens-Hanssen til udlandet og flakkede om mellem Tyskland og Frankrige i to aar, han havde ikke stort mere end statens stipendium at leve af, saa han havde det ikke altid godt. Theater og maleri var hans hovedinteresse, og især i det første gjorde han grundige studier, navnlig i Berlin, Wien og Paris. Om han allerede dengang tænkte paa sceneinstruktion ved jeg ikke; men da instruktørposten ved Bergens theater kort tid efter hans hjemkomst blev ledig, meldte han sig og fik den.

Det var i 1890. Der var foregaaet noksaa stor forandring med ham siden de sorgløse dage, vi havde færdedes sammen i Christiania. En mand, der skal leve af sin pen i et saa lidet og tarveligt land som vort, danser ikke paa roser. og dette havde sat sine merker. Adskillig bitterhed havde samlet sig i hans sjæl, hans sinnesanfald var hyppigere end i gamle dage, og han forbitredes ofte over ting, som ikke var forbitrelse værd. Dog var dette kun overfladisk, paa bunden var han den samme troende, trofaste, og hans oprindelige elskværdighed brød ofte gennem den misforståelse, livets skuffelser havde affeiret. Og det var med lynende iver og tro, han gik til sit nye arbeide; han mødte en lunken aand i publikum, men det lykkedes ham virkelig gennem avisartikler, gennem foredrag, gennem daglig omgang at elektrisere, i øieblikket alfald at elektrisere folk og faa dem med i begeistring for den sag, der fyldte ham.

Men en theaterchef i Bergen har mangeslags forretninger, han maa paa engang være kontormand, økonom, administrator, kritiker og kunstner. Irgens-Hanssen manglede meget paa at være alt dette; alt, hvad der smagte af kontor, var ham en gru, og han var saa temmelig blottet for administrativ evne; hertil og tildels heraf kom hans stadig tiltagende irritabilitet, han havde formelig geni til at ærgre sig, kunde ikke tage noget med ro; den mindste bagatel voksede i hans sjæl op til en meningsløs størrelse, og han var derfor en vanskelig mand at arbeide med.

Men alligevel, — i hovedsagen — i den kunstneriske instruktion kunde han være glimrende; han evnede at optage et samlet billede af det dramatiske kunstverk i sin sjæl, og han magtede at sætte dette billede frem for skuespillerne slig, at de saa det. Han var lydhør for hver falsk tone, der brød dette billede, og naar det gjaldt de store opgaver inden vort nationale repertoire, havde han, hvad franskmændene kalder *le diable au corps* og fik alle med sig i én stor anspændelse af alle sine kræfter og opnaaede da ogsaa at smelte dem alle sammen til én støbning; en forestilling som

„Gjengangere“ f. eks. vil i alles erindring staa som et smukt min-
desmerke om hans evne som instruktør. Og alle de af vore skue-
spillere, som i det heletaget er udviklingsdygtige, vil med tak-
nemmelighed erkjende, at de skylder ham meget, at han ofte har
beriget dem med impulser, ofte gydt sjæl i deres fremstilling.

* * *

Det sidste billede, jeg har af Irgens-Hanssen, er knapt en
maaned gammel; han slang indom en aften et par dage før han
reiste til Stavanger. Han var i sit smukkeste humør, elskværdig-
heden straaled ud af ham, og der strømmede mig imøde den
atmosfære af godhed, som var hemmeligheden ved hans personlig-
heds charme. Underlige mand! Denne kamphane, som saa ofte
optraadte som verdens urimeligste og groveste mand, var tillige saa
blød og saa fin; der var tendre, ømme strenge i hans sjæl, skjære,
uskyldige fornemmelser som hos et barn, livet endnu ikke har
berørt, dybe, sarte strøg, som af og til speilede sig i et stilfærdigt,
fjernt smil og gav stemmen en dæmpet klang, der ialmindelighed
ikke var hans.

Og nu er han borte for bestandig, og ingen skal mere bli
udskjældt af ham, og aldrig mere skal vi trykke hans ærlige haand.
Det er næsten ikke til at tro.

Døden har det skønne ved sig, at den bringer paa afstand;
mindet slipper det overfladiske, som paa nært hold tar altfor megen
plads i ens syn, men beholder det virkelige, det væsentlige. Og
derfor vil den urimelige Irgens-Hanssen snart bli glemt; men den
brave, trofaste idealist, som med ildhu slog for ret og sandhed,
den fintfølende og varmhjertede ven, det ærlige menneske — Irgens-
Hanssen — vil endnu længe komme til at bo i mange hjerter.

Bergen 20de mai 1895.

Gerhard Gran.

Paa hjemveien.*)

I

Stæren sad og fløitede paa kirkespiret, mens sol gik ned. —
Martsaftenen var saa stille, at det hørtes helt ned i byparken, hvor

*) Første kapitel af en under denne titel snart udkommende roman.
(John Griegs forlag).

tjenestepigerne sad med sine barnevogne og sit strikketøj paa sandstensbænken om den ældgamle fontæne.

Da gik det med engang rent istaa med strikkingen; de maatte allesammen høre efter stæren; — en smækker, lyshaaret attenaaring reiste sig endog helt op og blev staaende og skygge med begge hænder over øinene for at prøve, om hun kunde se den deroppe.

Nedover den buklede, irgrønne kirkekuppel strømmede aftenrødmen kun ganske svagt. Men længere oppe havde endnu solen magt; der entrede straalene iltre tilveirs langs den blanke taarnstang, og sprang saa med et kast op paa toppen af guldkorset yderst ude i himmelblaaet, hvor der sprudede en hel glorie af smaa ildsluer til alle kanter.

Oppe paa guldkorset var det, stæren sad og fløitede. Den var netop kommen flyvende over sjøen, og skjønt den derfor sagtens maatte være træt, havde den dog for morro skyld taget nogle vingeslag ende tilveirs op paa spiret, for at godtfolk endnu samme aften skulde vide, at nu var den kommen og med den vaarens glade tid.

Tjenestepigerne blev siddende længe og ganske stille; bare attenaaringen slog hænderne sammen og lo af lutter glæde.

Vinteren havde været saa rent for lang og saa kold ogsaa; men derfor kribledde nu den bløde fløitetone som en varm solstraalet gennem hendes unge legeme; aa Herregud, Herregud! nu skulde der da endelig engang komme vaar med løv paa træerne og lys i de lange kvælder! —

Snart blev det mere ensomt om fontænen; pigerne skyndte sig hjem en efter en for ikke at komme forsent til aftenbordet.

Just da den sidste barnevogn skurede sagte bortover veisandet og forsvandt mellem træstammerne i det øgende tusmørke, kom en gammel, sortklædt herre lidt stivbenet, lidt støttet til sin stok, men strunk og taktfast marscherende, og satte sig paa bænken, hvor han gav sig til at stirre tankefuld opimod kirketaarnet han ogsaa.

Major Clemens Ravn, den lille bys ivrige gartner og træplanter, havde paa sin sædvanlige tur gennem den hundredaarige bypark ogsaa hørt stæren og var bleven helt betænkt derved. Af indgroet vane, der næsten var gaaet over til en slags overtro, havde majoren altid havt for skik at begynde med sine plantninger, naar stæren kom om vaaren. Dette kunde høres noksaa vilkaarligt; men klimaet paa den kant var nu alligevel saa uberegneligt, at stæren for den sags skyld kunde være bedre at rette sig efter end almanakken.

Slig ræsonnerede ialfald gamle major Ravn; og stæren havde aldrig narret ham.

Alligevel var han iaar bleven lidt betænkelig, for det var jo endnu saa koldt, at der maatte være adskillig tæle igjen i jorden.

Da slog kirkeklokken seks store langsomme slag. — Vægteren oppe i taarnet, der nu bare saa ud som en uformelig bævende skygge ude i mørket, peb i sin fløite. Hel langeligt klang det i kvældstilheden.

Som paa kommando reiste den gamle herre sig og marscherede bort som han var kommen: lidt stivbenet, lidt støttet paa sin stok, men strunk og taktfast som om han gik til parade.

Saa laa den ældgamle granitfontæne ganske alene igjen paa den aabne plads. — Der kom næsten noget drømmende over den, som den stod der under den blaanende stjernehimmel og omgiven af lindetrærnes fine, visnede kroner.

Paa begge sider dryppede store vanddraaber uafladelig ned fra munden af de næseløse, melankolske løvehoveder.

Naar det var saa stille som iaften, hørte man langt borte de tunge metalklunk af draaberne, der faldt i de dybe kummer.

Solen stod lys og glad og høit paa himmelen næste morgen, da folk vaagnede. — Og de, som igaarftes havde tvivlet, kunde idag ikke lade være at indrømme, at dette ikke var nogen vinterdag. Dertil laa havet altfor glitrende sommerblaat, dertil hvælvede himmelen sig altfor varm, og dertil var der altfor megen klang og latter i gaderne.

Skolerne fik fri, gutterne pilede gennem byen, hvinende af fryd; — og der var ikke faa folk, som havde beiset flag for at feire vaarens indtog.

Da Major Clemens Ravn havde gaaet sin morgentur og spist sin frokost, stavrede han straks op paa sit værelse, hvor han iførte sig en lys lærredsfrak og trak store skaftestøvler udenpaa sine bukser. En kasseret officershue fuldstændiggjorde hans gartner-kostume.

Men alligevel gav den martialske holdning og det hvide skjæg à la Napoleon III ham et strengt militært udseende.

Og dog havde ingen i den lille by seet majoren i uniform uden ved de store aarlige parader paa kongens fødselsdag.

Thi ligefra han for et snes aar siden kom hid, gik hans interesser i en helt anden retning.

Opvokset, som han var, i østlandets rige natur, gjorde den lille by med sine øde og golde omgivelser et forfærdeligt graat og fat-

tigt indtryk paa ham, da han første gang kom hid. — Og lige fra det øieblik havde han sat sig som maalt, at han vilde gjøre denne stenørken „beboelig for mennesker“, som han sagde. Siden havde han fra den tidligste vaar til udpaa vinteren sprængt berg og tappet myr og gjødslet og saaet og plantet, hvor der bare var saa stor revne i berget, at en trærod kunde bide sig fast.

I begyndelsen saa byens adstadige indvaanere, hvis øine nu engang var vænnet til alle de graa fjeldknauser, lidt skjævt og mistænksomt til disse plantninger; og der var ikke faa, som troede, at majoren ikke var saa rigtig vel bevaret, naar han mente at skulle faa det til at spire liv frem af alle de blanke og bare heier og stenrøser.

Men stiv og strunk og urokkelig gik Clemens Ravn sin egen vei. Da han selv havde adskillig formue, behøvede han ikke at være afhængig af, hvad de indfødte troede eller ikke troede; der vilde nok komme den tid, da man vilde paaskjønne hans arbeide.

Den tid kom ogsaa snart.

Thi der var ikke gaaet mange aar, før der lyste af unge træer alle vegne mellem bergknatterne; rundt om veiene lo blaaklokker og jomfru Marias guldsko, snart kom ogsaa fugle og kvidrede om vaarkvældene; og hele sommeren silrede lærkesang gjennem solskinnet over de grønne marker.

Hver søndagseftermiddag drog fattigfolk i hele skarer ud af byen med smørrebrød i kurve og melk paa flasker. Saa leirede de sig i græsset, og børnene fik lov at tumle sig, som de vilde, saa de om kvælden kom hjem med røde roser i kinderne og Vorherres friske luft i lungerne — de graa fattigmansbarn!

Da gik det op for de adstadige borgere, at majoren kanske ikke havde været saa rigtig gal endda; og hvert aar bevilgede byen større og større summer, der bare skulde anvendes, som han fandt det for godt.

Derfor var det, at majoren idag tog sit store nøgleknippe, tændte sin haandlygte og gik ned i kjøkkenet.

Da han kom derned, reiste der sig borte ved døren en liden, halvt pukkelrygget fyr, smilende over hele sit glatte, forslagne ansigt. Det var majorens hjælper og høire haand Jens — eller Jens gartner — som hele byen kaldte ham.

Han havde været med majoren helt fra første dag. Egentlig havde han ret og slet været kronarbeider om sommeren og drukkenbolt om vinteren; men Ravn, som havde lagt mærke til hans nethændthed og praktiske raadsnarhed og dertilmed godt kunde like

den smaapudsige, halvt rørende original, havde fattet godhed for ham. Og skjønt Jens slet ikke var fri for at drikke lidt formeget mangen gang om vinterkvældene, var de dog gode venner og uadskillelige medarbeidere.

Som alle andre folk i byen, havde ogsaa Jens gartner faaet vide, at stæren igaarftes havde fløitet paa kirkespiret, og ingen vidste bedre end hah, hvad det havde at betyde.

Saa ædru som Jens var den morgen, havde han ikke været paa maaneder. Men han skjønte, at saa rimelig som majoren ellers end kunde være, saa vilde han ikke vide af fuldskab i forretningen, det havde han sagt Jens en gang for alle, og han vidste, at majoren ikke var at spøge med i det stykke.

Majoren og Jens gartner gik nu ned i kjælderen, hvor der laa buske og stiklinger i rad og række med gule, blyantsmærkede træstykker bundne med tynd bast til hver bundt. — Og snart var de begge ganske fordybede i ordningen og sorteringen af de forskellige buske. — —

Ude i det store gaardsrum, der var et helt vildnis af ribsbuske og stikkelsbær, af seriner og guldregn gik nu hønsene og spankulerede. De fleste høner havde klumpet sig sammen i et hjørne, hvor solskinnet saavidt rak frem, men den stolte, spanske hane fløi op paa den gamle, grønskede pumpe midt i gaarden. Der stillede den sig i positur, slog sine glinsende vinger og gol i vilden sky — et kort, hidsigt og mandigt gal. Derpaa stod den ganske stille, lagde hovedet paa siden og lyttede skarpt med sine graa ørelapper.

Og langt og søvnigt svarede det fra naboens gaard. Der boede en bleg, præstelig udseende hane, der nylig havde faaet ynkelig prygl, da den ude i gaden havde tilladt sig at gjøre kur til en af den spanskes yndlingshøner.

Saasnart denne nu hørte naboens svar, baskede den igjen med sine glinsende vinger og gol atter et høit, hoverende gal.

Da kom der en lys, lang gut ud fra bislaget med en hel øse fuld af korn. — Og i samme nu var morgenfreden brudt: alle høner, der før havde staaet og poset sig op og halvsovet borte i solskinnet, satte kaglene og skrigende afsted, vraltende eller flyvende som de bedst kunde; men den spanske gjorde i farten et livsfarligt hop nedifra sin pumpe og drattede lige bardus paa en aldrende og gigt-svag liggehøne, der med skrig og skraal væltede overende i et vandtraug.

Da gutten begyndte at strø kornet ud til høire og venstre,

blev der et lurveleven, et slagsmaal og en skubben og en hakken over alle grændser.

Erik Ravn, majorens eneste barn, eiede baade hønsene og hele gaardshaven med alle seriner og guldregn. Det havde hans far foræret ham; men saa skulde han ogsaa selv stelle med altsammen. Og det kunde være vanskelig nok, for altid, naar han havde spadet, kom hønsene og sparkede til igjen.

Allermorsomst var det dog, at han eiede hele tre store lofter i en mørk bagbygning fra krigens tid. Paa de lofter laa der en masse skrammel; gamle militære tidsskrifter og havetidender, men ogsaa illustrerede bøger med fine staaistik. Og inde i en krog var der dynget op en masse jernskrab; ja, i en mursprække havde han engang fundet en hel pose med sølv- og kobbermynter, som ikke mere gik nu, fordi de var over hundrede aar gamle.

Hver eneste fridag havde han i de senere aar tilbragt her, og altid havde han fundet noget nyt, som var meget mystisk og og meget mærkværdigt. —

Sidenefter, naar han læste eller hørte noget rigtigt uhyggeligt, henlagde han uvilkaarlig altid scenen til et af de svære loftsrum, og endda det idag var straalende sol, var det ikke frit for, han frøs lidt nedover ryggen, da han klavrede opad de bratte trapper og famlede sig henad de ujevne loftsgulve, hvor støvet laa tomme-tykt og gøv op i de tynde solstrimer, der trak sig som lange lysbaand indover fra sprækkerne i taget.

Inde i majorens smaa stuer kom først solen sent udpaa formiddagen tittende indover de lave vindueskarmer.

En gyldenlak henne i hjørnet af den ene karm begyndte at straale; en stund efter gled pludselig en blank stribe ind gennem blondergardinet og flammede henover forgyldningen paa en høirygget rococostol.

Ellers laa det dybe, lavloftede værelse stille og dunkelt med sine stive møbler og mørke tæpper, og fra væggen stirrede gamle portrætter høitideligt ned.

Der gik en liden dame i sort atlaskeskjole og perlekappe paa et fint og fornemt hoved om derinde og stilledes med alle blomsterne.

Alderen havde ikke formaaet at skjæmme ansigtets skarpt-tegnede og dog nænsomme linjer, — kun tyndet trækkene og ridset spidse rynker ved øienkrogene og i den høie pande.

Men haaret, der var kjæmmet nedover begge ører, var endnu skjært og askeblondt som hos en ung pige.

Det var tante Irmelin, majorens søster. Majorinden var død straks efter, at Erik var født, og tante Irmelin havde siden boet hos sin broder og opdraget Erik med en mors ømhed.

— Solen krøb sagte længere og længere frem i stuen — nedover et flor af gyldenlak og nellik, af roser og fuchsia, af reseder og hvide hyazinter.

Og om dem allesammen stilledes tante Irmelins tynde, hvide hænder saa godt og varsomt.

Kanarifuglen fik tilslut ogsaa solen ind i buret til sig og begyndte at kviddre, saa hele værelsets mørke, blomsterduftende luft fyldtes af sol og sølvrene fugletriller.

Da slog tante Irmelin et blondesjal om skuldrene og satte sig ved vinduet med sit hækletøi.

Og der blev hun siddende time efter time, stille og hvid og fin i den milde vaarsol mellem alle sine straalende blomster.

Vilhelm Krag.

Nogle erindringer om fru Camilla Collett.

Omtrent saa længe, som jeg har været forfatter, har jeg kjendt Camilla Collett. Jeg husker som idag den første gang, jeg besøgte hende; det er snart ti aar siden: En regnfuld formiddag i februar maaned styrede jeg ned ad Gothersgade i Kjøbenhavn. Den lange gade syntes mig endeløs i det øsende regnveir og den utaalmodige forventning, der fyldte mig.

Min første bog var nylig udkommen; fru Collett havde tilskrevet mig et elskværdigt, opmuntrende brev, hvori hun udtalte ønsket om at se mig.

Endelig havde jeg da naaet mit maal: et stort hjørnehus ved boulevarden med udsigt mod den botaniske have. Jeg ringede paa og blev ført ind af en tjener. Fru Collett stod midt i et rummeligt, noget mørkt værelse. En sort silkedragt fremhævede hendes slanke, næsten ungdommelige figur. Med let, lidt svævende gang gik hun mig imøde. Mit blik opfangede fintskaarne ansigtstræk, en høi, ren tænkerpande, hvori kummer og aar ei havde formaaet at indridse en eneste fure.

Fru Collett beholdt min haand i sin. Hun trak mig hen til viuduet og betragtede mig; og jeg saa, at det i begyndelsen lidt tilslørede blik var dybt og varmt og kom fra et par smukke, store, sterkt nærsynede blaa øine.

Efter at hun havde taget mig rigtig i øiesyn, kom jeg til sæde. Mens hun talte om sit liv og fremforalt om sine skuffelser, havde jeg tid til at se mig om.

Det var igrunnen et ganske almindeligt hotelværelse, hun beboede. En sofa, nogle lænestole, et bord, et speil udgjorde bohavet tilligemed et skrivebord, der var stillet i nærheden af vinduet. Og dog havde værelset sit eget præg — præget af den personlighed, der nogle stakkele vintermaaneder kaldte disse fire vægge sit hjem. Et par røde silkepuder laa paa sofaen, fløielstepper af samme farve var bredte over de kufferter og reisekurve, hvori hun gjemte mindre af sin garderobe end af manuskripter og breve, som snese af aars reiseliv ikke havde vænnet hende af med at føre med sig rundt i verden. Paa skrivebordet og paa kaminen stod billeder: et par skuespillerinder i deres glansroller samt kong Oscars og prins Carls portræt.

I en gammeldags, yderst beskeden fotografibog, gjemte hun billederne af sin nærmeste slekt: af Henrik Wergeland og af sine fire sønner og to svigerdøtre. Talrige fotografier af venner laa nedpakkede, løse, mellem hendes breve. „Mine venner er hjemløse,“ sagde hun endnu til mig, da jeg besøgte hende fjorten dage før hendes død; „jeg eier intet album.“ —

I lignende værelser, som det, hvori jeg traf hende hin første gang, tilbragte Camilla Collett den overveiende del af den anden halvpart af sit liv. Siddende paa en lidet magelig skrivebordstol, med de nærsynede øine anspændt stirrende paa papiret formede hun de artikler, der tændte saa mangen en flamme og vakte tillive saa mangen en skarp debat. Her nedskrev hun som kraftig, middelaldrende kvinde sit livs erindringer og bekjendelser med flittig haand. I disse samme omgivelser levede hun som sytti—ottiaarig sit sterke, endnu altid vaagne aandsliv.

Hun fulgte tidens strømninger; men hun fulgte dem kun paa afstand. Ensformigheden rundt fru Collett afbrødes det sidste halve snes aar af hendes liv kun sjelden ved andet end nogle visitter, der kom for at takke og hylde den udmerkede forfatterinde, eller ved hendes ret flittige teaterbesøg; — thi teatret elskede hun til det sidste.

Til de fleste af Camilla Colletts verker er ideerne hentede i Norge, men de har faaet sin endelige form under hendes landflygtighed. Thi meget af hendes liv har — det ved vi alle — været et hvileløst reise-

liv. Man kunde i tidligere aar næsten stadig møde hende paa reise mellem Paris og Rom, Kjøbenhavn, München eller Berlin. Hun hentede smukke og vekslende indtryk fra ophold i disse byer; men til gengæld smagte hun saa ogsaa reiselivets tomhed tilbunds. Mere brændende, inderligere end hun har vel saare faa længtet efter hjemmet. „Mit land, mit land!“ udraaber hun i fortalen til „Mod Strømmen“, „deilig er du, o min moder, deiligere end jeg kan udtale det! Fjernt fra dig fortæres jeg af længsel, som atter og atter lægger sig glemselsdøvende over min sidste afsked fra dig og lokker mig paany. Ved dine fødder kunde jeg sidde henrykt, fortabt, og intet ville, intet trænge uden at beskue din deilighed!“

Fru Collett drog Europa rundt uforanderlig som en fremmed. Hun betragtede byerne; og byerne undlod at beskæftige sig med hende. Menneskene, hun traf dernede, var lidet for hende. At komme ind i udlandets familjeliv er i almindelighed en ikke let sag. For en saa tilbageholdende og sky natur som fru Colletts, er det selvsagt, at det næsten var en umulighed. Det var da blandt dem, der fører kuffert-liv, hun maatte søge sin omgang. Man mødes i hotellerne, slutter et flygtigt bekendtskab. Hvis sympatien er stor, viser man hinanden maaske nogle smaa opmærksomheder; og man skilles for i de fleste tilfælder aldrig at mødes igjen. Man træffer mennesker, der bringer én kjølig velvilje, men man finder ingen, der skjænker én hjertets sympati. Fru Collett kjendte de formelle hotelsmil, ligegyldigheden, der skjules under et forbindtligt buk. Naar hun var ude, savnede hun ikke blot hjemlandet, men slegtninger og venner, og hun saa hjemmets svagheder i formindskelsesglas.

Forsaavidt det kan siges, at hun i udlandet sluttede sig til nogen, var det til landsmænd, hun leilighedsvis mødtes med. Naar hun færdedes mellem norske kunstnere og kunstnerinder i syden, kunde hun nogle korte øieblikke finde freidighed og livsmod ved samværet med dem. Selv en sand kunstnersjæl, sammensat af næsten stridende stemninger, følte hun sig draget mod de unge, der kjæmpede sig fremad, ofte under savn.

Man har beskyldt fru Collett for ensidighed, og man har havt ret: hendes urokkelige, ensidige syn paa kvindesagen har været hendes styrke. Men faa kvinder har jeg kjendt, der i sine sympatier for det enkelte menneske kunde favne saa vidt, omspænde saa meget. Merkelig var i sandhed hendes evne til at give sig hen i velvilje og forstaaelse ogsaa der, hvor den andens interesser syntes at ligge langt fjernede fra hendes. Mangen en norsk kunstner og forfatter vil visselig med

mig bevare mindet om uforglemmelige timer tilbragte i det hotelværelse, der for forkjæmperinden var surrogatet for et hjem.

Som vertinde var fru Collett saare elskværdig. Skjønt reiselivets utrættelige dyrker, besjæledes hun endnu i sin høie alder og ude i de fremmede lande af hin gjestfrihedens aand, der havde præget hendes barndoms og ungdoms hjem, præstegaarden i Eidsvold. Der hvilede en egen feststemning over de aftener, hvor man var buden til gjest hos hende, og i saadanne øieblikke en egen stilfærdig poesi over hendes personlighed. Da søgte hun frem gamle breve og dagbøger fra hendes ungdom, og hun læste høit for os. Var hun i rigtig godt lune, kunde det hænde, at hun istemte en eller anden gammel sang med sin noget sprukne, men ingenlunde svage røst. Med en vis høitidelighed kunde hun skride hen over gulvet og anmode en eller anden af os om at spille eller synge; lænet tilbage i sin stol, med viften i haanden lyttede hun saa til tonerne med et eget, taust velbehag. Betragtede man hende da, i festens stemning, gjorde hun indtryk af at være yngre end sine aar; man mindedes uvilkaarlig, naar man saa hende glad, ordene af hendes ungdomsveninde Marie Colban: „Blot den er gammel, som ikke forstaar sin tid, og blot at ville det, som er let, er ikke at leve.“

Illustrerende for hendes ikke ganske sjældne, lyse stemninger under samværet med landsmænd i udlandet, er et par vers af et utrykt digt, som hun skrev dagen efter en festlig sammenkomst til hendes ære hos generalkonsul Gram i München (1877):

„Imens jeg sidder saadan fjernt fra hjemmets scene,
 Mig følte ret saa trist, forladt og ene,
 En straale fra et fremmed ømhedsvæld
 Faldt mildt og kvægende i den forstemte sjæl!
 I blomstens rige flor,
 I aftnens festlig tændte kjerter,
 Musikens søde toner — vennehulde ord,
 Et tilraab naa'de mig fra unge, friske hjerter:
 „Vær kjæk,“ lød deres røst, „glem ei din sangerpligt,
 „Øv freidig du, som vi, din ædle kunst
 „Og bryd dig ei om mængdens usle gunst,
 „Syng som du kan, trods utak og trods smerter,
 „Ja, aand dit liv kun ind i sang og digt.
 Den krans, vi dig om panden binde,
 „Skal vække tankens væld paany derinde
 „En gren den dølger — vid det — til den martyrglorie,

„Der knyttet er — det gaa os ei af minde! —
„Til alle sande kunstneres historie.“

Var det maaske min Wergelands-natur,
Der, vil man paastaa, mer end nogen anden
Brat skifte kan fra mol til dur?
Knapt var af kunstner-søsterkransen ieg omslynget,
Hvad sker! Et nyt mirakel?
Da føler jeg forknytte stakkel
Mig som ved trylleri forvandlet og forynget!
„Top!“ raabte jeg; „det er et ord!
Med denne krans om panden
Herefter giver jeg — ja, det jeg svor!
Alverdens tak og utak fanden,
Begynder atter paa en frisk at skrive,
At Per og Paal og Paal og Per
Og mange, mange fler
Skal faa at merke, at jeg er i live!“ —

Fru Collett likte at se venner hos sig, og hun tog næsten altid mod! dem med glæde og hjertelighed. Men om hun end dernede i Syden tidevis kunde sidde omgivet af landsmænd, udelukkede heller ikke dette, at hjemlængselen lig en kold haand pludselig greb om hendes hjerte. Da kunde det falde hende ind, at hun vilde bort — og det straks! Hun vilde bort fra verdensbyerne med deres monumenter og parker; hun vilde atter hjem til sit eget land, til Norge med dets fjelde og skove. Jernbanetog gik afsted et par gange daglig. Hendes kufferter var snart pakkede; og saa bar det afsted mod Norden. Idetmindste nogle korte sommermaaneder søgte hun altid tilbage til fødelandet. Gjennem snese af aar tilbragte hun næsten ufravigelig en sæson ved Modum bad, hendes yndlingsopholdssted,

Blandt de utallige telegramer, som den aldrende forfatterinde modtog paa sin store jubilæumsfest, er der intet, der synes mig mere tiltalende end følgende:

„Som den mærkeligste kvinde af thaulowsk blod hilser vi dig med beundring — du slegtens pryd!

3 thaulowske niecer.“

Fru Collett opholdt sig paa Modum altid som sin fætter, dr. H. A. Thaulows gjæst. Den elskværdige og aandfulde eier af St. Olavs bad og hans tre døtre skjærmede hende paa dette sted mod den kulde og mangel paa forstaaelse, som hun ellers saa ofte merkede sig udsat for.

Hun elskede dette stakkede sommerophold og badene, der styrkede hende. Hvor ofte har jeg ikke hørt hende tale om det velvære, hun følte der! „Did bør De ogsaa reise,“ pleiede hun at sige til mig; „det vil give Dem kræfter til nyt arbejde.“

Tidlig om morgenerne kunde man træffe hende paa vei til skoven. Medens hun indsugede den aroma, der strømmede fra gran og furu, syntes det hende, som om naturen, hun altid havde elsket saa høit, hver gang paany bød hende velkommen i sin midte.

Hun kjendte hver busk deroppe, næsten hver blomst. Trærne blev for den fantasirige digterinde til ligesaa mange levende væsener, som hun smaasnakkede med. Hun likte at være i fred og ro, alene med naturen eller sammen med sin slegt. Søgte de fremmede badegjester at nærme sig den berømte forfatterinde, forskansede hun sig i regelen bag sin parasol og ilede hurtigt forbi uden at agte paa deres tilnærmelser.

Det hændte ogsaa, at fru Collett om somrene besøgte Eidsvold, sit gamle hjem. Glæderige, saavelsom tunge minder bandt hende til denne plet. Det var ikke der, hvor hun havde udgydt sine hedeste taarer, eller hvor livets største smerte havde rammet hendes sjæl. Men Eidsvold var hendes barndoms paradis. Det var stedet, hvortil hendes slegts største navne var knyttede, og hvor hendes første aandsarbejder var undfangede. Egnen havde for hende været befolket med kjære væsener, der var forsvundne, og som hun endnu begræd.

Pinlige, fulde af savn var dog unegtelig i senere aar besøgene i det gamle hjem. Hun har optegnet sine indtryk deroppe fra i sin yndefulde skitse: „Paa gamle tomter.“ Og endnu for faa aar siden skrev hun en sommerdag til mig fra Eidsvold:

„Kjære frøken Tschudi! Deres brev, hvori De saa venlig erkyn- diger Dem om mig, modtog jeg en af de sidste dage i Kristiania, da jeg anstrengte mig for at undfly den forfærdelige hede, vi der har havt i sidste tid. Saa tog jeg det parti at reise en tur nordover, — hvor langt det bliver, ved jeg ikke selv — og staar nu færdig til opbrudet herfra. Naar jeg kommer tilbage, var det min agt at tage ned til et søbad, hvor har jeg endnu ikke bestemt, da jeg er saa mat og træt af alt, at jeg ingen magt har til at bestemme noget. Hvordan disse dage her, tilbragte „paa gamle tomter“ har været for mig, kan De tænke Dem, der saa smukt har forstaaet og levet Dem ind i mit følelsesliv.

Deres oprigtig hengivne
Camilla Collett.“

Heller ikke i Kristiania følte fru Collett sig hjemme. „Grunden til min taushed, der desværre ogsaa angaar flere end Dem“ — skriver hun til mig den 31te oktober 1888 — „kan De simhelthen kalde min „Kristiania-stemning“. Det usigelig triste og tunge i livet her, virker i al fald paa mig saa knugende, at jeg taber lyst og evne til alting.“ Blandt den bunke af breve fra hende, som jeg har liggende foran mig, finder jeg lignende udtalelser i mængdevis.

Ingen har, nogensinde gjort mindre for at vinde mængdens gunst end fru Collett, og aldrig forstod hun at tage livet, som det falder. Hendes modtagelige sind blev let forstemt; det farvedes af hver sky, der gled hen dærover. Hun, der var saa modig som forkjæmperinde, følte sig ikke blot let krænket i det daglige liv, men var ængstelig nervøs, naar hun skulde stilles ansigt til ansigt med fremmede. Hun eiede paa én gang geniets trang til at vække opsigt og mimosens frygt for berøring. Livet syntes hende tungt at leve og tungt at bære; og hun blev sky og ænstelig, naar noget ublidt traadte hende imøde.

I Kristiania havde hun levet bekymringsfulde dage. Eftersom aarene gik, blev det mørkere, koldere og ensommere rundt om hende der. Naar hun vendte hjem fra sine reiser, mødte hun fremmede ansigter, nye forhold; hun saa, at hun var forglemt. Kastede hun sit blik hen over byen — den by der dog en gang havde rummet hendes lykkelige egteskabsaar — da syntes det hende, som om egennytte og omskiftelighed gabede hende imøde for hvert skridt, hun gik. Naar hun var i udlandet, længtede hun til sine sønner i Kristiania, men havde hun siddet i Kristiania en stund og gjensynets glæde var over, længtede hun atter mod større forhold og Sydens varme.

Først to aar for sin død forsonede hun sig helt med byen: da hovedstaden og landet varmt og enstemmigt hyldede den ottiaarige, forsvandt hendes nag. Hun talte efter sin jubilæumsfest i lang tid ikke om andet; og sikkert har denne sildige anerkjendelse været hendes livs kjæreste triumf. Straalende, næsten med et skjær af ungdom kom hun mig imøde, da jeg et par maaneder efter ottiaarsfødselsdagen hilste paa hende. Lykkelig, næsten barnlig glad fortalte hun mig om alle enkeltheder; hun viste mig laurbærkransen fra Kristiania teaters kunstnere samt gaver, hun havde modtaget. Vi stansede foran et meget smukt skrivetøj og stager af norsk nikkel og emaille.

„Se,“ sagde hun; „dette er en present fra tre ungdomsveninder. Er den ikke smuk? Den har jeg solgt!“

Jeg betragtede hende forbauset.

Hun slog op en høi, hjertelig latter — det er den eneste gang, jeg mindes at have hørt fru Collett le rigtig høit og hjerteligt.

„Jeg havde lyst til at se Deres ansigt, min kjære frøken Tschudi,“ sagde hun.

Saa fortalte hun mig at hendes søn virkelig havde afkøbt hende denne nydelige gave, men vel at merke: han skulde først have den efter hendes død, og beløbet var af fru Collett sendt til de nødlidende fiskere i Nordland.

Sparsommelig, hvor det gjaldt hendes egen person, var Camilla Collett i høieste grad nobel og gavmild, navnlig mod landsmænd, naar hun færdedes ude. Hendes veldædighed brammede ikke og stillede sig sjelden til skue. Men i pensionatet i Kjøbenhavn, hvortil hun aar efter aar vendte tilbage, vidste man at berette om, hvordan trængende nordmænd uafsladelig søgte den aldrende forfatterinde og modtog isandhed storartet understøttelse af hendes haand.

Fru Collett fik aldrig et blivende hjem; reiseblodet drev hende atter og atter rundt i Europa. Men naar hun i senere aar kom til de gamle byer, traf hun ingen, hun kjendte der mere. De unge kunstnere fra hjemmet, hun én gang havde truffet og yndet, var spredte for alle vinde. Deres navne havde maaske faaet klang; men førte tilfældet dem efter halve snese af aar atter sammen i andre byer, var stemningen borte. Kun hun var den samme. Hun kjæmpede vedblivende sin tunge kamp; endnu var hun en søgende sjæl, en hvileløs fugl.

Da kræfterne endelig svigtede til at foretage de lange reiser, drog hun fremdeles mellem Norge og Kjøbenhavn. Hun kjendte Danmarks hovedstad fra onde og gode dage: hun havde besøgt den som lykkelig hustru, skjærmet af den egtefælle, hun saa høit havde elsket, og senere nedbøiet i fortvivlelse efter hans død. Ophold i denne by havde inspireret hende til mere end ét kraftigt kampraab fra „de stummes leir“; og hun havde mere end én gang seet stadens intelligens samlet i fest til hendes ære. Byen forandrer sig; men hun merkede det ikke, hun vendte altid gjerne tilbage did. Privat og offentlig havde man hyldet hende dernede, længe før man i hendes fødeland tænkte paa at gjøre det.

Hun boede vinter efter vinter i det samme pensionat i Gothersgade — det gamle hjem, som hun kaldte det selv. Hun elskede især udsigten fra sine vinduer dernede. Naar jeg jevnlig besøgte hende, kunde hun atter og atter trække mig hen og vise mig den henrivende udsigt: træerne, blomstergrupper, vand og terrasserne i den botaniske have. Før løvet gulnede, kom hun i regelen derned; hun saa vinterfrost lægge sig over de nylig saa brogede bed. Og naar vaaren fulgte

efter den lange vinter, og bladene atter sprang ud, mindede det hende om, at nu var det snart tid at reise tilbage til Norge.

Da jeg først lærte fru Collett at kjende, havde kvindesagen netop begyndt at skyde fart i Danmark. Yngre medkjæmpere flokkedes dengang rundt hendes person. De ældre, der sympatiserede med hendes anskuelser, anerkjendte hende villig som fører.

Med den store begavelses selvbevidsthed veiede hun ret vel, hvad hun havde udrettet. Naar hun hyppig talte om miskjendelser og forfølgelser, var det ikke frit for, at hun følte en martyrs selvgodhed; hun huskede og gjentog det ofte: at hun for længe siden havde udkastet de tanker, der nu diskuteredes som noget splinter nyt.

Vandrer vi i erindringen om i fru Colletts liv, møder vi den aldrig afbrudte strid for kvindesagens seier, den næsten fanatiske kjærlighed til hendes eget kjøn som sjælen i alt, hvad hun har foretaget. I de øde hotelværelser, hun beboede, skjænkede hun kvindens stilling de lange dages arbejde. Fordybet i grublen over samme sag sled hun sig igjennem ensformige nattetimer, der med al sin stilhed ei formaaede at skaffe hende søvn; morgenklokkerne fandt hende endnu vaagen og optaget af samme tanker.

Man tør ikke ubetinget beklage, at Camilla Collett i sit lange liv mødte seig og heftig modstand. Hendes karakter var som skabt til at kjæmpe mod strømmen. Modgangen opildnede hendes mod, øgede hendes begeistring, styrkede hendes udholdenhed. Der var øieblikke, hvor hun tvivlede paa alt undtagen dette ene: at kvindens stilling var uretfærdig, ynkelig og uværdig. Og uforfædet, frigjort for menneskefrygt, kjæmpede hun for det, hun ansaa for ret.

Jeg har aldrig kjendt en forfatterinde mere heftig overbevist om sine meningers rigtighed. Men paa den anden side har jeg sjelden kjendt en kvinde, i det private liv mere ængstelig sky for at støde eller fornærme. Hun var den fine dame fra den gamle tid. Hun hadede, afskyede larm og støj; hendes indre sympati heldede mod alt, der var fint og aristokratisk. Nedarvede, smukke former tiltalte hendes skjønhedssans. Hun satte pris paa den fornemme verden, skjønt hun ofte indigneredes over de anskuelser, hun hørte udtale der; traf man hende i selskabslivet, kunde man overraskes over den smidighed, som den ellers mangan gang stridbare forkjæmperinde her var istand til at lægge for dagen.

Der boede fra ungdommen og op til de sildige aar hos Camilla Collett en sterk kjærlighedslængsel. Hendes kulde var, hvor den viste sig, kun tilsyneladende; den var en frugt af uforstaaende eller haanende smil, der tidt havde mødt hendes ligefremme følelsesudbrud og

drevet hende tilbage i sig selv. Den virkelige Camilla Collett smegtede efter anerkjendelse og frøs af mangel paa kjærlighed. I en af sine bøger — „I de lange nætter“ — viser hun os aabent, at der bag hendes sterke vilje bankede et hjerte, der levende trængte deltagelse, brændende længtede efter sympati. „I vil ikke miskjende mig!“ tilraaber hun sine overbærende venner. „I vil forstaa, at jeg har levet for lidet i dalen og for meget paa disse livets Skagastølstinder, som heder ensomhed. Ak, min sjæl har drukket for længe, dybe drag af de isnende kilder, der udspringe mellem taushedens og savnets jøkler, og det netop i de aar, da den varmest higede mod solen og lyset!“ — Fru Collett har i disse linjer grebet saa rigtig, som man kun kan gribe, naar man taler om sig selv.

Den, som ikke søger venskaber, pleier heller ikke at finde dem. Et bevis paa hendes værd som menneske ikke mindre end som forfatterinde er det, at hun, trods sin sky tilbageholdenhed alligevel havde varme venner, om det i senere aar end selvfølgelig var ved de gamle venner, hun mest maatte holde fast.

Ingen vil nærmere høre kjendt henden uden at have følt hendes store trofasthed. Hun hørte til de ikke almindelige kvinder, der kun slutter venskaben for at bevare dem gennem livet. Med rørende hengivenhed kunde man høre hende tale om længst afdøde venner; og ildfuldt kunde man høre hende forsvare dem, for hvem andre intet havde uden kulde og foragt.

Men ligesaa trofast som i st venskab, ligesaa langsindet var hun i sit nag. Det var en sjæl, som intet glemte, hverken ondt eller godt; begge dele voksede tvertimod, jo længre hun rugede derover. Krænkelser — selv om de var tilføiede hende i hendes ungdom — kunde hun vanskelig komme over; hendes ubøielige sind blev ved med at tygge paa dem aar ud og aar ind; og faa karakterer har kunnet rumme mere bitterhed end hendes. Uforsonlig var hun dog ingenlunde. Jeg husker saaledes — for eksempel — at hun gennem aar var fortørnet paa professor Dietrichson paa grund af hans karakteristik af hende i Alf Collett's bog: „En gammel Kristiania-slegt;“ men da han 1893 stillede sig spidsen for festen til hendes ære, smeltede hendes fortørnelse som dug for sol; og han havde de sidste par aar af hendes liv en særdeles varm beundrerinde og veninde i hende. Mig selv hændte noget lignende, da jeg 1887 udgav „Tre nutidskvinder.“ Fru Collet følte sig stødt af et par af mine udtalelser om hende; hun skrev „En berigtigelse“ i „Aftenposten“ og udtalte sig ogsaa personlig ret skarpt om mine feilgreb. Vi blev imidlertid hurtigt forsonede; og

jeg kan med sandhed sige, at fru Collett har været mig en sjelden trofast ven.

„Kjære frøken Tschudi!“ skrev hun en maanedstid efter i anledning af min biografi, „længe siden skulde jeg have skrevet og ikke afventet en ny takkegrund, somden De giver mig i sidste sendelse, i fru A. L.'s smukke, velvillige anmeldelse af Deres bog — thi ogsaa den, forsaavidt den angaar mig, skylder jeg Dem. Ved Deres bog har De vakt en ny, velvilligere kritik tillive. Mine naadige herrer recensenter skal dog se, at kvinde ogsaa her har et ord at sige og drister sig til at have en mening.

Rettelserne i Deres bog har jeg paa bedste skjøn gennemgaaet; de gjælder jo kun mest det første afsnit, det mere personlige! Jeg ønskede nok, De skulde se det for en mulig senere udgaves skyld. Om De vil synes om det er mere tvivlsomt. Præstegaarden var ikke befolket af gjester om sommeren — vi var et temmelig kræsent folkefærd, der levede mest for os selv. Min moder og søster og jeg levede meget intimt vort stueliv sammen, og jeg tør vel sige, at min faders bibliotek skaffede mig mere adspredelse end „dyrene paa gaarden“.

Og „smaasvaghederne“! — ja, dem burde De, min kjære frøken Tschudi, helst undladt at nævne, da det ærede publikum, hvis overbærelse her anraabes, og jeg nu engang ere fuldstændig uenige om „feil og fortrin“ og hvilket er hvilket. Det er kun en sandhed at jeg er den eneste mig bekendte forfatter og — inde ude og hjemme, som man i literære anmeldelser aldrig forsømmer at give denne paa-skrift, og det med en vis tilsløret nænsomhed, der er dobbelt saarende. Læs blot Dietrichsons anmeldelse i familiebogen!

Jeg kommer sandsynligvis næste lørdag til at afgaa herfra. Sees vi ikke forinden, for bedre at tale derom?

Det gaar mig nok nu, som i min lille artikel i „Aftenposten“, at grumset i mine tre blækhuse slipper op. Altsaa farvel kjære frøken Tschudi for dennegang.

Deres altid oprigtig hengivne

C. Collett.“

Et meget sympathetisk træk hos fru Camilla Collett var hendes strenge arbejdsomhed. Besøgte man hende tidlig eller silde, altid kunde man — saafremt hendes helbred var nogenlunde god — træffe hende ved sit skrivebord eller studerende den ældre aller nyere litteratur. Fandt man hende ikke med pennen eller med en bog i haanden, kunde man være temmelig sikker paa at finde hende med naal og saks; skjønt upraktisk i mange andre retninger, forstod hun nemlig

saa godt som nogen at lægge og sy. Selskabslivet ringeagtede hun, hvor hun troede, at det ikke bragte aandeligt udbytte: og naar hun besøgte vennerne var det selvfølgelig ligeledes for at berige sin aand.

Jeg boede en vinter i samme pensionat som fru Collett. En aften aent kom jeg hjem fra selskab hos en fortællerinde, som ogsaa fru Collett kjendte godt. Klokken var henimod et. Forsigtig stak jeg nøglen i laaen for ikke at vække mine husfæller af deres søvn: med listende trin vilde jeg snige mig igjennem gangen. Men hvor søgte jeg end listede mig, fru Collett maatte have hørt mig. Hendes dør aabnedes pludselig. Fuldt paaklædt stod hun for mig med et lys i haanden og opfordrede mig til at komme ind til hende. Saa maatte jeg da midt om natten sætte mig ned og fortælle hende om selskabet, om hvem jeg havde truffet der og hvorom underholdningen havde drejet sig.

Da jeg var færdig, spurgte hun: „Synes De nu egentlig, at De har lært noget iaften?“

Jeg stadsede: vistnok havde jeg moret mig, men at jeg havde lært noget, kunde jeg ikke med sandhed sige. Jeg svarede derfor nei.

Fru Collett sendte mig et temmelig hvast, halvt ringeagtende og lidt medlidende blik.

„Hvis De ikke har lært noget, — hvad i alverden vilde De saa der?“ spurgte hun. — — —

Hvor meget fru Collett end i tidligere aar var bleven feiret i Kjøbenhavn, staaer det ikke til at negte, at hun i de sidste aar levede ensomt, halvglemte dernede. De var døde mange af de danske venner hun i yngre aar havde vundet ved sin intelligens og sin energi. Ligeoverfor de faa, som troelig blev ved at opsøge hende, følte hun altid trang til at udløse sig om livets tusinde smaa gjenvordigheder som der plagede hende og mødte hende oftere end andre paa grund af hendes svage øine og hendes distraktion.

Den lille kreds, der endnu var hende tro, bestod, foruden af et par medlojerende, hun satte pris paa, af digteren John Paulsen og frøken Clara Bergsøe. Ogsaa den sterkt beskjæftigede fru Laura Kieler kom en og anden gang fra Hillerød for at se til sin moders barndomsveninde. Varede det for længe mellem hvert besøg, skrev fru Collett med sin gammeldags faste, tykt paatrykte haandskrift, hvori hvert bogstav var fæstet til det andet, at hun „længtede efter hende“, og at „fru Kieler maatte huske paa, at hun for fru Collett altid var et stykke Norge“.

Denne sjæl, saa dybt bunden til hjemstavnen, skulde da ogsaa faa lægge sig til hvile i sit fødeland. Længe havde hun havt en smertelig forudanselse om, at døden nærmede sig. Ikke at hendes

aand fordunkledes; men legemets kræfter tog af. Og medens hun talte aarene, der svandt, saa hun ogsaa med savn de tomme rum, der dannede sig rundt hende, idet slegtninge og venner gik bort.

Og dog elskede hun livet, og hun syntes, at hun endnu havde meget, hun ønskede at udrette paa denne jord. „Her ligger jeg,“ sagde hun, da jeg besøgte hende paa dødsleiet, „og der er saa meget, jeg endnu skulde ordnet. Dog — det faar alt staa i Guds haand,“ tilføiede hun resigneret.

Hendes afmagrede, skarpt udprægede træk, det gjennemsigtige ved hele hendes person, alt tydede, da jeg sidste gang saa hende, paa, at hun ikke kunde have ret længe igjen at leve. Men da hun talte med mig, blev livlig, forsvandt dette indtryk; under det skrøbelige hylster rørte der sig endnu en kraftfuld aand. Hun bød mig hjertelig velkommen og talte deltagende elskværdig om mine nyeste arbeider, som hun havde læst. Saa talte vi om gamle tider og om gamle venner. Kun om én ting talte vi denne gang lidet: om hendes egne verker og om hende selv. Søgte jeg at dreie samtalen hen paa hendes person, kom der noget aandsfraværende i blikket, der gjorde mig forlegen og vemodig. Jeg følte mere end jeg i øieblikket forstod, i hvor høi grad Camilla Collett var ældet.

Jeg havde siddet et par timer hos hende og bøiede mig over hende for at sige hende farvel. „Faar jeg lov til at besøge Dem igjen?“ spurgte jeg.

Et gjenskin af det gamle, hjertevarme smil gled hen over hendes ansigt.

„Ja,“ sagde hun, „besøg mig snart igjen, hvis De kan udholde at høre paa denne skrækkelige hoste.“

Det var sidste gang, jeg saa hende her i livet. Faa dage efter laa jeg syg; og samme dag, jeg stod op, modtog jeg budskabet om, at hun var død. Hendes livs kamp var til ende.

Medens jeg stod ved hendes kiste i det smykkede kapel og repræsentanter for de mange virkefelter, hendes livs interesse havde omspændt, lagde kranse paa baaren, mindedes jeg uvilkaarlig hendes egne ord:

„Hvi sørge vi over de døde? Hvor ofte, naar vi fortvivle over tabet af vore kjæreste, har døden været en god, medlidende aand, der har dem over den afgrund af smerte og skuffelse, som livet holdt beredt for dem.“

Jeg tænkte paa, hvor godt det maatte være at hvile efter en lang arbeidsdag og paa, at den, der har arbeidet saa ufortrødent, kjæmpet saa modig som Camilla Collett, vel har fortjent hvilen og efterslegtens ros.

Clara Tschudi.

Oliver Wendell Holmes.

I.

Tiden om 1830 sætter i flere henseender skel i de nordamerikanske fristaters historie. Andrew Jackson blev præsident: det var demokratiet fra vest, der fortrængte aristokratiet fra de østlige stater. Det farlige princip, at det sejrende politiske parti bemægtigede sig embederne, gennemførtes. Garrison gav bevægelsen mod negerslaveriet ny fart. De første jærnbaner byggedes. Transcendentalismens lyse, frisindede tro vakte et frisk religiøst liv med stærk hævde af menneskets værd. Samtidig fremtraadte den række forfattere, man kan kalde Ny-Englands digterskole, mænd som Hawthorne og Whittier, Longfellow og Holmes og Lowell. Af dem var Hawthorne og Longfellow fremfor alt kunstnere, Whittier og Lowell ligesaa meget kæmpere: de virkede begge til, at slaveriet afskaffedes. Holmes var verdensbarnet mellem dem. Ham og Longfellow og Lowell kan man kalde professorafdelingen indenfor skolen; de var knyttede til Harvard-universitetet i Cambridge. Alle var de puritanernes ægte børn.

Oliver Wendell Holmes, med hvem skolen nu er uddød, var født i Cambridge ved Boston den 29de august 1809. Faderen var en ortodox gejstlig, og sønnen blev opdraget i den gammeldags snævre puritanske lære. Hans familie hørte til landets adel, bramin-kasten, som han har kaldt den. Det gamle hus, han voxede op i, var rigt paa historiske minder. Her holdt de amerikanske officerer det krigsraad, som førte til fægtningen paa Bunker's Hill, hvormed uafhængighedskrigen begyndte. Der hang hans oldemoders portræt, riftet af engelske rødkjølere kaarder. Det var et hjem med mange bøger, mest ærværdige teologiske værker, men ogsaa kuriøse skrifter som den *Palladium Spargyricum*, han i sine unge dage ivrig granskede for at finde en klar og praktisk anvisning til at lave guld af bly.

Man kunde ventet, at et saadant hus vilde gøre drengen til præst og stuelærd fra barnsben af; og hans fader ønskede intet heller; men sønnen var hverken skabt til hængehoved eller bogorm. Han var læselysten og religiøs, men tillige sund og rørig, en friluftsnatur, spillende af liv i alle lemmer. I sine skrifter taler han tit om de rare, artige børn, der er saa forbavsende aandelig og moralsk udviklede og viser en saa mærkværdig ligegyldighed mod de jordiske ting. Han ser ikke synderlig velvilligere paa dem end senere Mark Twain: Deres artighed bunder oftest i brist paa leve-ævn; deres

Oliver Wendell Holmes.

aandighed har en syg rod; de er vindfælder. Mange sunde børn tager moralsk skade ved, at man tvinger dem til at læse om slige artige svæklinger og overfylder dem med patologisk fromhed. — Holmes har da næppe som dreng lidt af de „tuberkuløse dyder“.

Han kom paa Harvard universitetet i 1825 og var student der til 1829. Det var fire fornøjelige aar, med læsning og gilder, vandringer i mark og skov og kamp paa næven mellem de lærde ynglinge og den ulærde hob. Han forargede sin moder ved at ryge tobak og skyde med pistoler; han plejede at gemme sine cigarstumper i pistolløbene; der var de sikre for hende. Selv naar en kvinde vil slaa sig ihjel, siger han etsteds, tør hun ikke bruge skydevaaben.

Da han havde bestaaet universitetsprøven og skulde vælge sit fagstudium, læste han først et aars tid retsvidenskab, men var da lige saa ked af jus som af teologi og bestemte sig endelig for medicinen, som han studerede i Boston fra 1830—33. I disse aar begyndte han at blive kendt som digter, især ved et par strofer, han skrev mod den paatænkte ophugning af fregatten *Constitution*, berømt fra krigen med England i 1812.

Fra 1833—35 var Holmes i Evropa, mest i Paris, hvor han fortsatte sine medicinske studier; men han rejste ogsaa i England og gjorde udflugter til Holland og Rhinen, til Schweits og Italien. Efter sin hjemkomst tog han i 1836 den medicinske grad ved Harvard og udgav samme aar sin første samling vers, lystige og alvorlige, deriblandt *The last leaf*, maaske hans berømteste digt. — 1838 blev han professor i anatomi og fysiologi ved Dartmouth College i New-Hampshire, men da han et par aar efter var bleven gift, vendte han tilbage til Boston og blev en søgt læge der. I 1847 modtog han pladsen som professor i anatomi og fysiologi ved Harvard, hvor han virkede til 1882. Hans liv i disse mange aar var vistnok lykkeligt. Han har haft tyngende timer, som da slavekrigen stod paa, og han sendte sin ene søn ud under nordens faner. Men idethele er tiden sikkert gaaet rolig hen, med arbejde og studier, og forfriskende litteratur og idrætter til adspredelse. Han var en ivrig fodgænger, gjorde gerne ture til hest f. ex. paa opdagelsesrejser efter kæmpetrær, for at maale deres tykkelse og nyde deres skønhed. Som ældre kastede han sig over roning. Holmes var en kær gæst ved offentlige gilder og i venners lag. Han hørte i høj grad til de mundlig vittige, talte godt og kvikt og kunde baade skrive og synge en munter vise. Tiden tog paa ham med bløde hænder; han blev ved at holde sig frisk paa sjæl og legeme, med aaben sans for nye syn og lyst til at forøge sin viden.

Han havde tidlig vundet sig navn som poet, maaske mest ved sine komiske digte, men han var henvend de halvhundrede, før han slog rigtig igennem som forfatter. Han skrev da sit prosaskrift *The autocrat of the breakfast-table* (1857—58). Det efterfulgtes strax af „*The professor*“ (1858—59) og noget senere (1871—72) af „*The poet at the breakfast-table*“. Til disse skrifter sluttede sig hans sidste bog „*Over the teacups*“ (1890). Han har desuden skrevet 3 romaner, „*Elsie Venner*“ (1860), „*The guardian angel*“ (1867) og „*A mortal antipathy*“ (1885), endvidere nogle digtsamlinger, essays og biografier (bl. a. af Motley og Emerson), og 1887 „*Our hundred days in Europe*“.

Den sidste bog er en beskrivelse af en rejse, han i sin høje alder (1886) foretog til England og Frankrig. I London blev han modtaget med aabne arme, de aristokratiske og literære saloner kappedes om ham, han fór fra gilde til gilde, og var sammen med de første mænd i England, statsmænd og prinser, digtere og kunstnere, lærde og læger. Paa sin rejse op gennem landet blev han gjort til æresdoktor ved universiteterne i Cambridge, Oxford og Edinburgh.

I sin hjemstavn var han ikke mindre afholdt. Han henlevede sin grønne alderdom i hæderens fylde, mest plaget af sine beundreres utallige breve og bønner og forespørgsler, navnlig havde han et horn i siden paa de korrespondenter, der bad ham endelig skynde sig med at svare, da han jo dog ikke kunde have ret lang tid tilbage. Dette fine vink morede ham ingenlunde. Han var glad ved livet, havde det godt og længtes slet ikke bort. Holmes døde, 85 aar gammel, i oktober 1894.

II.

Breakfast-serien er Holmes' mest læste bøger. De er ens byggede; indholdet er en række samtaler, der føres ved frokostbordet i ét pensionat, mest af en og samme let varieret person, Holmes selv gennemskuelig maskeret. Han drøfter allehaande æmner i tvangfri sammenhæng, giver sig gode stunder til at reflektere over dem eller fortætter sine tanker til slaaende fyndsprog, skifter svar og tiltale med sine bordfæller, læser vers for dem, er vittig eller følelsesfuld, kaad eller alvorlig. En række personer indføres og tegnes med let haand, deres hændelser lægges som en ramme udenom samtalerne, og det gaar ikke af uden en lille kærlighedshistorie.

„Selvherskeren over frokostbordet“ sætter de fleste vistnok

højest. Den er ogsaa i det hele morsomst. Den blev til, siger han, næsten som en champagneprop exploderer. De andre er mere ædruelige, men deres værd er mulig ikke mindre.

Avtokraten kom først frem i *The Atlantic Monthly*. Da dette tidsskrift skulde til at begynde (fra november 1857) vilde Lowell, som var redaktør, endelig have bidrag af Holmes. Den anatomiske professor blev lidt overrasket ved denne opfordring; han hørte jo ikke til i den kres af lærde og digtere, som var samlede om Boston, men vennen trængte paa, og han gav efter.

Holmes havde i 1831—32 til et Bostoner-magazin skrevet to artikler under den samme titel, han her brugte. Dengang følte han sig ikke moden nok til at udføre sin tanke, nu efter et kvart aarhundredes afbrydelse tog han den gamle plan op paany. Det vil sige: han havde egenlig ingen plan. Han nedskrev de tanker og paahit og vittigheder, som faldt ham ind, sigtede dem saa siden og udarbejdede dem. Personerne blev til, efterhaanden som arbejdet skred frem. Derimod havde han et forbillede. En tysker har sammenlignet ham med Rochefoucauld; men tyskerne er nu altid saa kunstige. Forbilledet ligger nærmere og lige ved. Holmes kunde have sparet sig at nævne det selv: det er Boswell's Johnson. Han havde kendt og elsket den gamle engelske avtokrat, næsten saalænge han kunde huske. Sam. Johnson var født 1709, altsaa lige hundrede aar før Holmes. Det knyttede et baand mellem dem. De fulgtes ad gennem aarene. Han behøvede blot at aabne Boswell for at se Johnson i sin egen alder, som tyve-, halvtreds- eller halvfjerds-aarig, og ligesom maale sig selv mod ham. Paa hundredaarsdagen for Johnsons død (13de december 1884) sørger Holmes over, at han nu har mistet sin ærede og dyrebare samtidige fra det forrige aarhundred. Han følte sig ene ved ikke længer at kunne følges med sin mangeaarige ven.

Man forstaar nok, hvad Holmes har holdt af hos Johnson. Det er hans tankekraft og gode hjærte, hans fynd og færdighed i samtale, hans haandfaste vid og kløgt og den nøgne ærlighed, hvormed han ser liv og død under øje. Der er saa lidt humbug ved ham. Han skræller formen bort og holder sig til sagen. Ellers er forskellen mellem dem iøjnefaldende. Holmes er en mild despot mod Johnson. Denne er ensidig stærk, snæversynet, en konservativ avtoritetsdyrker paa sin egen tit noget rebelske maade; han kan være dygtig grov; det er en plebejisk natur med hang til tungsind.

Ved Holmes' bord er man altid sammen med en gentleman i sind og skind. Hans dannelse er ikke ene boglærdom; den viser

sig som aaben fordomsfri intelligens, fine og lutrede følelser, et lune, der kan slaa gækken løs, men aldrig gaar over stregen, en renlig smag og ingen affektation. Han kan bringe folk til at erindre, at dannelse dels er en berigelse, dels en renselse af ens aand og væsen. Mange glemmer det sidste.

Det plebejiske laa sikkerlig ikke for Holmes. Politisk holdt han paa *equality* (lighed) men socialt paa *the quality* (det gode selskab). Ligesom Lowell, men modsat sine fleste landsmænd, er han derfor ikke synderlig begejstret for selfmade men. Det er naturligvis bedre, at de bliver til noget paa den maade, end at de slet ikke bliver til noget. Han foretrækker dog folk, der ikke lugter altfor meget af muld, mænd, der helst maa have familietraditioner, gamle portræter og bøger, arvet sølvtøj, men navnlig er forædlede ved fire-fem slægtsleds opsamlede dannelse.

Holmes havde et pædagogisk formaal, naar han saaledes priste dannelsen. De samfundsforhold, han voxede op under, var lidet slebne. De fleste folk var fri og støjende i deres optræden, hensynsløst nyfigne, uden aandsdannende kundskaber, for plumpe til et salonliv, de manglede selskabelig ynde og værdighed.

Holmes søger derfor at polere folket. Han gør løjer med deres provincialismer og spotter simpelhed i færd og tale, underviser taalmodig og livlig i god tone; i et af sine digte advarer han ikke blot tilhørerne mod sprogfejl, men giver dem raad om at klæde sig med smag: de bør i hvert fald helst gaa galt til den sobre side. Han snærter og overtaler, ægger og belærer ved eksempler og aforismer. Virkelig dannelse, indprænter han, bestaar væsenlig i, at man ønsker og ævner at være behagelig. Velopdragenhed er overflade-kristendom. En plump opførsel stammer tit fra overvurdering af en selv.

Men han vil ikke blot retlede folk i deres ydre optræden. Han kritiserer deres fastgroede almensætninger for at frigøre deres begreber. De halvdannede betragter tingene som flader, ikke som legemer; han paaviser, at de har runding og fylde, og at den anden side ogsaa kan være værd at betragte. Derfor angriber han meninger, som gælder for godt latin, og tager andre i forsvar, der gaar med den sorte kokarde. Og han skyr ikke et paradox. Vanvid, siger han, er ofte en velindrettet, men overbebyrdet sjæls logik; det er tit dumhed, der hindrer en mand fra at blive gal. Enhver anstændig person, som har de og de religiøse meninger, burde gaa fra forstanden. — Eller man taler ondt om indbildskhed: Den er lige saa naturlig for menneskene som centrum for en cirkel. Den er som oljen paa søfuglenes fjer. Tag al indbildskhed ud af en

mand, berøv ham alle illusioner, saa bliver hans fjer gennemvædede, og han kan ikke længer flyve. — Jeg kan godt lide en mand, som ikke er bange for en halvsandhed, siger han etsteds.

Holmes' kritik har alle vegne ærinde. Han vender sin muntre spot mod frenologi og spiritisme og andre paaafund, der særlig dyrkes af langhaarede mænd og korthaarede kvinder. Han skaaner hverken jurister eller teologer eller læger. De tre fakulteter, finder han, er endnu ikke naaede ud af barbariet. Man maa blande medicinen med *common sense*, teologien med *common manhood* og loven med *common honesty*. Han har et godt øje til sine egne kaldsfæller, driller de nybagte læger, der vigter sig med deres lærdom og mærkelige navne, viser, at kundskaber ikke er nok: naar en læge har videnskab uden sund fornuft, behandler han en feber, men ikke denne mands feber. Eller han angriber den barskhed, hvormed mange optræder; han véd, at lægens kald navnlig er at bringe sjælen trøst.¹⁾ Holmes' kritik er ikke bitter, hans satire er saa godmodig, at man, som Lowell sagde, næppe véd, om det er ens egne tæer eller ens fjenders, han træder paa. Somme af hans kolleger blev dog temmelig forargede paa ham, navnlig over en ytring om, at hvis den meste medicin, man gav de syge, blev sendt bort paa et skib og gik til bunds, var det heldigt for folk og værst for fiskene.

Han giver ogsaa adskillige hib til sine brødre i Apollo, især dem, der mener, at de som poeter er hævede over de almindelige borgerlige pligter. De synes, de burde fritages for skatter og værnepligt, skumler en af hans personer. Paa den anden side glemmer han ikke, at god kunst er en frugt, der som oftest kun modnes i fred og frihed.

Men Holmes' bordtaler har ikke blot menneskenes forbedring til æmne. Han har vide og mangeartede interesser. Man træffer rundt om fine iagttagelser sindrig udtrykte. En stor ulykke, siger han f. ex., er gammel som trilobiterne, en time efterat den er sket. Den virker tilbage og farver alle de blade af livets bog, vi har vendt, inden dens plet af blod er tør paa den side, vi læser. Eller han paaviser, hvor en lugt kan vække gamle minder. Han har en vaagen sans for det ubevidste sjæleliv, kigger gjerne ind i tankens underjordiske laboratorium: Vi tilpasser os ufrivillig efter de ting, vi betragter. Naar en skuespiller agerer en bondeklods, kan man se en snes ansigter i logerne antage hans tølperagtige udtryk. Han

¹⁾ Medicus enim nihil aliud est quam animi consolatio. Petronius.

synes ogsaa, at mælkemændene tit faar en stiv armbevægelse, der minder om en pumpestang.

Der er træffende bemærkninger om digtere og digte, f. ex., at vers ligesom merskum og violiner maa bruges og blive gamle, før de faar hele deres farve og musik. Man finder nydelige naturbilleder, sammenligninger — som hvor han kalder tyngdekraften Guds store udbredte haand, der tvinger alle ting paa plads —, strøtanker, hans egne og andres: Synden har mange redskaber, men løggen er et haandtag, som passer til de fleste. — „Naar gode amerikanere dør, kommer de til Paris.“ — Erindringen er et fjantet pigebarn: hun slænger sine juveler ud af vinduet og gemmer straa og gamle pjalter i sit smykkeskrin. — Hans fagkundskaber kommer ham til gode: bevægede dødsscener med rørende taler er et yndet virkemiddel hos mange digtere; han véd, at folk som oftest gaar rolig ud af livet; de er døde, før de udaander; huset er allerede forladt, det sidste aandedrag er døren, der lukkes.

Holmes' vid krydrer bøgerne helt igennem. Han kan slaa sig løs i brandere eller parodier eller lystige karikaturer, han morer sig med humoristiske sammenligninger, — saaledes, hvor han beskriver en pianovirtuos: „Hendes hænder sprang løs paa tangenterne som et par tigre paa en flok sorte og hvide faar, og pianoet gav et mægtigt hyl, som om nogen havde traadt det paa halen.“ Gennemgaaende er hans lune ikke af den art, man kalder amerikansk. Han slaar ikke i bordet eller gør grimacer; det er sjældent, han ler højt; han taler indtagende og træffende, med et smil sitrende i mundvigen, tit ser man kun skælmen lyse i øjnene.

Størst glæde har man af forfatteren selv, som han viser sig i disse bøger. Ligesom Montaigne taler han gerne om sine egne sager og gør ingen røverkule af sit hjerte. Han fører os ind i sit studereværelse, viser billederne paa væggen, et kobberstik af Titians Vesale eller en radering af Rembrandt, blader i sine sære gamle bøger, husker, hvor han har købt dem, standser ved en kuriøs anekdote eller en kostelig aforisme. Eller han fordyber sig i minder fra sin ungdom, fortæller om sit fædrenehus, er atter en lille dreng, der kigger ind i skabet, hvor lavendel og mynte ligger i bundter og æblerne gemmes, til kærnerne bliver sorte. Eller vi rider ud med ham for at søge en kæmpeelm og mærker hans gys af glæde, da pludselig en stor grøn sky svulmer i horisonten og træet ses i sin olympiske majestæt.

Han forstaar at underholde sine gæster, og de kommer til at holde af deres vært. Der er saadan en kraftig sundhed over ham;

hans sympatier er saa brede og aabne. Han føler naturdyrkerens glæde ved livet i alle dets former og lader sig ikke indsnævre af doktriner. Han elsker naturen og menneskene, deres tanker og drømme, deres attraa og selvbedrag, den store kunst og samlerens særheder, gamle historier i gule manuskripter og unge hede hjærners nye projekter. Det kommer ikke saa meget an paa, hvor vi staar som i hvad retning vi drager. Han mener som Sir **Thomas Browne**, at hver mand lever et sandt liv, blot han virker efter sin natur. Det bedste liv er det, som har de fleste facetter.

Han bevarer sin livsglæde frisk og bliver ikke sur med alderen. Hans sidste bog er tydelig nok skrevet af en gammel mand, sprogets dragt sidder ikke saa stramt som fordem, tankerne gaar langsomt og lidt stift ligesom fødderne, røsten har ikke sin gamle fylde og livlighed. Men det er en oldings naturlige stemme. Han søger ikke at gøre sig anderledes end han er. Som venteligt drejer bogen sig for en stor del om alderdommen. Han vilde heller være ung, men klynker ikke over sin ælde, han studerer dens psykologi paa sig selv, er glad ved de levedage, der undes ham, men gyser ikke for den sidste. Han er ingen lovpriser af den tid, der svandt; tværtimod dvæler han gerne ved de fremskridt, de senere aar han bragt. Men naar det nye frastøder ham, lader han ikke sin kritil sove. Han ser hverken mildt til socialisterne eller til Zolas superrealisme. Som gammel læge forholder han sig skeptisk overfor naturalisternes hospitalsfortællinger: naar romanskriverne vil hjem søge hospitalerne, burde de lære noget saavel af lægen som af patienten. — Men han pukker ikke paa sin alders avtoritet, naa han gaar det nye efter i sømmene. Og han finder det rimeligt om de unge mennesker foretrækker deres egne tanker og tale for hans. Han er ikke bleven mismodig med aarene, hans lyse lune slaar stadig gnister, og han ser frimodig solen synke. Hans farve er en opmuntring: vær ved godt mod! Det er maaske lettere sagt end gjort, indrømmer han; hvad hjælper det at sige til en, der er fem fod høj, at han skal være sex. Men man kan holde sig rank saa man naar sine fulde fem fod.¹⁾

¹⁾ Det er den samme tanke, Sibbern gav et fyndigere udtryk. Se **H. Høffding**: F. C. Sibbern („Tilskueren“ 1885 s. 756).

Materialisme.*)

Om begrebet eller betydningen af ordet „materialisme“ hersker der i litteraturen de uklareste og indbyrdes mest modsigende forestillinger eller meninger. Blandt de talløse modstandere og bekjæmpere af denne filosofiske retning, som iøvrigt ikke er ny, men kun en forbedret udgave af ældgamle tankeretninger, er der neppe en, som ikke gjør sig en særlig, til hans egen subjektivitet mere eller mindre svarende forestilling om sin skrækkelige modstander. I overensstemmelse med denne forestilling laver han sig sammen en med altslags flitter af egen indbildning udstyret dukke, og paa denne straamand hugger han da løs, til der ikke blir fillen igjen af den. Triumferende kundgjør han saa, at han har taget livet af materialismen, medens denne selv lever ganske muntert videre og stadig suger ny næring af naturvidenskabernes kjæmpemæssige fremskridt. Denne næring er det da ogsaa, som gir den dens styrke og uovervindelighed, medens oldtidens materialisme maatte undvære denne hjælp og derfor i længden maatte vige for sine spiritualistiske modstandere, hvis teorier mere tiltalte den store mængdes fordomme og lyster. Naar man mindes den umaadelige indflydelse, som den paa Leucipp og Demokrit's atomlære byggede epikuræiske filosofi gennem Lucret's berømte læredigt udøvede paa de store aander inden den efterkristelige romerske verden og dermed paa verden overhovedet, saa vilde man ikke være istand til at forstaa denne fuldstændig materialistiske verdensanskuelses undergang, dersom man ikke tog i betragtning den umaadelige indflydelse, kristendommen, den mest spiritualistiske af alle religioner, udøvede. Denne indflydelse har i et tidsrum af næsten to tusen aar vist sig saa mægtig, at alle tænkeres anstrengelser er forblevet saa godt som resultatløse, og endnu den dag idag staar vi, trods oplysningens aarhundrede og trods naturvidenskabens aarhundrede, der, hvor vi har staaet saa længe, og er nødt til i videnskabens og den frie tænknings navn at gjøre front mod kirkelig anmasselse og undertrykkelse. Her til kom da ved slutningen af forrige og første halvdel af dette aarhundrede indflydelsen fra den da herskende „ordfilosofi“, til hvilken den store Kant lagde grundvolden, og som feirede sine orgier under Ficht-Hegel-Schilling, uden at deres efterfølgere havde taget synderlig lærdom af deres skjæbne, og uden at publikums smag for filosofisk frasevæsen havde taget synderlig af. Endnu den dag idag gjælder

*) Neue Revue, 8de og 15de Mai.

om de fleste rent filosofiske verker det af Schopenhauer citerede arabiske ordsprog: „Jeg hører nok møllen klapre; men melet ser jeg ikke.“

At uder saadanne omstændigheder den saakaldte materialisme, eller forsøget paa i overensstemmelse med moderne naturerkjendelse at omdanne den halvt filosofiske, halvt theologiske verdensanskuelse, maatte støde paa en heftig modstand, er kun altfor begribeligt. Ligesaa begribeligt er det ogsaa, at et saadant forsøg ikke kunde lykkes i en haandevending, og at der endnu vil gaa mangt et decennium, ja maaske aarhundreder, førend klarhed og sandhed har splittet taagen. Efter den første begeistring, hvormed ovennævnte forsøg blev optaget, er der ganske naturlig fulgt en slappelse, understøttet af de større politiske begivenheder, som imidlertid satte Europa i bevægelse og mere eller mindre bortledede opmerksomheden fra alt andet. Men istedetfor overfladisk iver er der nu indtraadt en saameget desto større fordybelse, som dog ligeoverfor den reaktionære tidsstr mning enten slet ikke eller dog kun sjelden vover sig frem i dagens lys. Dette vil vise sig, saa snart et friere og mere uhemmet syn atter har afl st den nuværende fortrykthed. Verdens sidste gaade vil vistnok ligesaalidt bli l st af materialisterne, som den hidtil har været l st af spiritualismen eller den filosofiske idealisme. Men de vil ikke længere finder sig i at tage skin for virkelighed, skuffelse for sandhed, stene for brød. Udviklingens store lov vil træde istedetfor skabelseshypotesen, troen paa en naturlig verdensordning istedetfor frase og indbilding, læren om enhed af kraft og stof, aand og materie, eller monismen istedetfor den usande dualisme, livets idealisme istedetfor filosofiens idealisme. Det sidste, fordi mennesket, i samme grad som det vender sig fra den indbildte himmel og til jorden, saamegot desto mere maa tænke paa at g jre sin tilværelse i denne, ham i og for sig ubegribelige verden saa lykkelig som mulig.

Materialisten paastaar ikke, at han kan bevise universets evighed og uendelighed, hvad der g jrer enhver verdensskaber overflødig. Han siger blot, at dette er den eneste tro, hvorved den menneskelige tanke kan bli staaende. Vi kan ikke begribe det eller — rettere sagt — forestille os det; men endnu mindre kan vi begribe eller forestille os en endelig eller rumlig begrænsning af naturen. Troen paa et begrænset verdensalt, i hvis høider Gud eller guderne troned, kunde kun opstaa i en tid, da teleskopet endnu ikke trængte ind i firmamentets uendelige dybder og opdagede myriader af verdenslegemer, verdenssystemer og altid nye verdener, uden at der var nogen plads at opdrive for de frommes drømte himmel. Ligeledes har geo-

logien vist, at jorden er uendelig meget ældre end vore forfædre drømte om, medens stjernefysikken paaviste alle verdenslegemers oprindelse af spredte taagemasser i verdensrummet i millioner af aar. Hvad der var eller kunde være forhen, ved vi ikke; men vi ved, at stoffet, saavel som den med det uadskillelig forbundne kraft, er uforgjængeligt, og maa antage, at det og dets bevægelse har været fra evighed af og vil være i al evighed.

Endvidere paastaar materialisten, at verden eksisterer i og ved sig selv, og at alle dens forandringer og foreteelser ifølge kausalitetens ubrødelige lov kan føres tilbage til aarsager, der ligger i den selv, og til uforanderlige love. Hverken gives der undere nutildags, eller har der nogensinde forekommet saadanne. Urigtig eller forkjert naturiagttagelse, hallucinationer og illusioner, præstebedrag og spiritistuvæsen, religiøst sværmeri og lignende er og har været kilderne til saakaldte overnaturlige begivenheder eller indgreb af enhver art. De finder i vore dage kun tiltro hos den ukritiske mængde og forsvarer (fordetmeste imod bedre vidende) kun af dem, som har en eller anden personlig interesse af denne tros opretholdelse. Desværre blir spiren til en slig tro med veld indplantet i ungdommens sjæle, førend den selv er istand til at dømme og tænke; og da ungdomsindtrykkene pleier at være de dybeste og de varigste, saa er det let at forstaa, at hos den store mængde dumheden endnu stadig gaar af med seieren over fornuften og videnskaben. Thi saalænge menneskene i sin barndom fodres med eventyr og feiltagelser, saa længe vil der kun være faa, som blir istand til at løsrive sig fra overtroens net og følge naturens og sandhedens veie.

Vore forfædre troede, at der foruden stof desuden gaves mange andre ting i verden, som ild, sjæl, lys, luft, mørke, guddom, himmel, varme, tiltrækning o. s. v., og de gav enhver af disse ting særskilte navne og attributer. Ogsaa nutildags tror mange, at der ved siden af og udenfor stoffet gives en deraf uafhængig ting, som de kalder „kraft“. Men den moderne videnskab ødelægger alle disse gamle forestillinger. Kraften som saadan har ingen særeksistens, den er kun resultatet af bevæget eller i spænding værende stof. Hvad man betegner med udtrykket „kraftens opretholdelse“, er i virkeligheden kun opretholdelsen af den bevægelse, som danner et nødvendigt attribut eller tilværelsesform for materien og snart ytrer sig som massebevægelse, snart som molekulerbevægelse. Ligesom stoffet er evigt og uforgjængeligt, saaledes er dette ogsaa tilfældet med den stoffet ledsagende bevægelse; det ene kan ligesaa lidet tilintetgjøres eller skabes som det andet. Al paa jorden forhaandenværende bevægelse eller kraftytring

har sin sidste oprindelse fra solens ildmasser, af hvilke kun en meget ringe del naar vor jord og her direkte eller indirekte frembringer alle bevægelser og forandringer, som foregaar her. Solens varme underholder alene alt liv paa jorden, fra den mindste mosart til kjæmpeegen, fra infusoriet til mennesket, hvis aand og tanke i sidste instans kun er forvandlet, i andre tilstande overført solvarme.

Allerede denne ene, paa basis af loven om kraftens opretholdelse paaaiselige kjendsgjerning, er, i forbindelse med tanken paa vor planetsystems oprindelse af vidt spredte stofmasser i verdenssystemet, tilstrækkelig til at afvise enhver ikke-materialistisk forklaring af verdensgaaden. „Giv mig materiale og bevægelse, og jeg skal tømme Eder universet“, udbroød allerede filosofen Cartesins i forudannelsen om denne store, af den moderne videnskab opklarede sandhed.

Saaledes er Leucipp, Demokrit og Epikur's dristige spekulationer i vore dage paany opbygget paa videnskabelig grundvold, og deres gamle atomtheori har feiret en glimrende gjenopstandelse, efterat den havde været død og begravet i den lange, middelalderiske aandssøvn. Vistnok er vi endnu ikke paa langt nær naaet til enden af vore forskninger, men er tvertimod omgivne af gaader og uforklarligheder af enhver art. Ligesom der af ethvert af Hydraens afslaaede hoveder voksede nye frem, saaledes dukker der stadig nye og større gaader frem bag dem, som videnskaben har løst. Fra dette forhold, især af det uforklarlige ved bevidsthedens opstaaen af materielle aarsager, henter modstanderne af den materialistiske verdensanskuelse sine hovedargumenter. Fordi I ikke kan forklare dette, siger de, derfor er Eders anskuelse falsk og vor formodning den rigtige. Den grænseløse svaghed i dette argument er selvindlysende. Dersom vi materialister var istand til at forklare alt ud fra vore teorier, saa var vistnok ingen strid længere mulig, og sagen var afgjort til vor gunst. Men deraf at vi ikke er istand hertil, følger dog paa langt nær ikke, at den modsatte opfatning eller formodning er den rigtige; thi den samme svaghed ved bevisførelsen gjælder i endnu meget højere grad vore modstandere. Medens vi materialister arbejder med et noget, som kan bringes ethvert med sunde sanser begavet og ikke ved filosofiske spidsfindigheder vildledet menneske *ad oculos*, arbejder vor spiritualistiske modstandere med hjælp af et noget, der endnu aldrig kunde sees, høres eller føles som saadant. De forglemmer fuldstændig, at det noget eller aanden, af hvilken de udleder alt, slet ikke eksisterer som saadan — uden maaske i theologisk eller spiritistisk indbildning. Der gives kun enkelte aandere, men ikke som spiritistiske, banke-, ringe- eller skrivetavle-aandere, men kun paa basis af en

ganske bestemt organisation og sammensætning af det dertil bestemte organ hos menneske og dyr. Ligesom livet overhovedet er resultatet af en vis organisation af materien, saaledes er ogsaa tanken og bevidstheden det. Vi ved ganske vist ikke og faar sandsynligvis heller aldrig vide, hvorledes hjernestoffenes bevægelse frembringer bevidsthed og er isaahenseende ikke mere uvidende, end vi er det ligeoverfor hundrede og tusinde andre naturforeteelser; men at det er saaledes kan kun blindhed eller ond vilje benegte. De kjendsgjæringer, som beviser, at aandsfænomenerne er resultatet af materielle betingelser eller hjernefunktioner, er utallige og tilgængelige for den enkleste iagttagelse. Dersom en mand vilde paastaa, at galden ikke blev afsondret fra selve leveren, men at der gaves en galde-aand, som paa en vis maade spiller paa levercellerne og er den egentlige aarsag til levervirksomheden, saa vilde han bære sig akkurat ligesaa logisk ad, som den, der paastaar, at tanken ikke er nogen funktion af hjernen, men et produkt af et aandigt væsen, der spiller paa hjernen paa en lignende maade som klaverspilleren paa sit instrument. Netop bevidstheden, som der altid blir lagt mest vegt paa i dette stridsspørgsmaal, viser sig mere end nogen anden aandsegenskab afhængig af materielle betingelser. Den kommer, gaar, forsvinder og vender tilbage igjen i nøie tilslutning til et helt antal materielle paavirkninger paa aandens organ — hvad enhver læge ved af sin daglige erfaring. Spiritualisternes antagelse af en kun for en tid eksisterende og paa en vis maade tilfældig forbindelse af sjæl og legeme forudsætter et fuldstændig uforklarligt fænomen; thi som D. F. Strauss siger: „wie von einem ausgedehnten, nicht denkenden Ding, dergleichen der menschliche Leib eines ist, auf ein nicht ausgedehntes, denkendes Ding, dergleichen die Seele eines sein soll, Eindrücke übergehen, wie von dem letzteren auf das erstere Ding Antriebe zurückgeben, wie überhaupt zwischen beiden irgend eine Gemeinschaft möglich sein soll, das hat noch keine Philosophie erklärt und wird nie eine erklären.“ Heraf følger, at med hensyn til forklaringen har de to fiendtlige retninger intet at lade hinanden høre. Men den spiritualistiske hypotese svæver fuldstændig i luften, medens den materialistiske ialfald føler erfaringens og virkelighedens faste basis under fødderne.

Dertil kommer, at „hemmelighedernes hemmelighed“, som en engelsk forfatter kalder den, eller den store gaade om menneskets, saavel som hele den organiske verdens, oprindelse i vort aarhundrede har faaet en videnskabelig løsning, som kun lader sig forene med den materialistiske anskuelse. Mennesket er ikke, som man tidligere næsten var tvungen til at tro, faldt ned fra himmelen som produkt af en

overjordisk skaberkraft, men er kun det sidste og høieste resultat af en gjennem mange millioner aar sig strækkende proces af forandringer, frembragt ved selve processen iboende aarsager og impulser. I mennesket har naturen først naaet til fuld bevidsthed om sig selv og er blevet sig selv beherskende. Mennesket befaler over naturen og anvender dens kræfter til sit eget bedste. Og — hvad mere er — det førte den ud af den tidligere blinde naturudvikling til en udvikling, som er resultatet af bevidste kombinationer og kunstige foranstaltninger. Men det kan intet gjøre mod naturen; det kan ikke befale naturlovene at staa stille eller at virke paa en anden med dets ønsker mere overensstemmende maade. Ingen anraabelse af himmelen har nogensinde været istand til at stanse skjæbnens haand eller til at bevirke, selv den svageste afvigelse fra tingenes naturlovmæssige gang.

Ganske vist hviler der over livets første begyndelse endnu en hemmelighed, der stadig af tilhængerne af en overnaturlig verdensanskuelse pleier at udspilles som sidste trumf. De ynder, som Lange siger (i sin *Geschichte des Materialismus*), at flygte ind i enhver mørk krog, som videnskaben endnu ikke har oplyst, og der at ophænge sin spindelvæv for at fange den sunde fornuft. Men ogsaa denne krog vil med tiden bli oplyst, og det vil bli paavist, at livet kun er og kan være et resultat af en under bestemte betingelser istandkommende kombination af elementerne. At vi ikke formaar kunstig at fremstille det saakaldte protoplasma, denne livets første begyndelse, beviser lige-saaalidet imod dettes naturlige oprindelse, som den omstændighed, at vi ikke kan lave edelstene, granit, kvarts o. s. v., for disses vedkommende udelukker en naturlig oprindelse. En krystal er lige-saafuldt et organiseret væsen som en plante eller en amøbe. Vi kjen-der endnu ikke de betingelser, under hvilke livet opstaar, og kan derfor ikke fremstille dem, eller vilde maaske ikke engang være istand til at fremstille dem kunstig, selv om vi kjendte dem. Beviset for, at en saadan kunstig fremstilling, som efter al sandsynlighed dog engang vil lykkes, i og for sig er umulig, paahviler imidlertid dem, som negter den, ikke dem, som indrømmer den.

Dersom mennesket, hvad ingen længere vil betvile, er et naturens produkt, saa følger deraf med uomstødelig sikkerhed, at der intet hverken i dets legemlige eller aandelige væsen kan være, som ikke er overensstemmende med eller indeholdes i naturen. Dermed falder alle de spiritualistiske forestillinger eller antagelser om medfødte overnaturlige idéer og begreber, saavel som paastanden om, at vor erkjendelse er indskrænket til at omfatte verden, saaledes som den viser sig for os (*die Erscheinungswelt*). Verden kan nemlig ikke vise

sig anderledes for os, end den virkelig er. Thi dersom vore sanseorganer, saaledes som den sammenlignende anatomi har paavist, er opstaaet ved en yderst langsom udvikling fra den enkleste oprindelse i stadig vekselvirkning med den omgivende natur, saa maa der bestaa et ganske bestemt og fast forhold mellem begge, og der kan ikke gives nogen naturbevægelse af betydning, som ikke enten direkte gjenspejler sig i vore iagttagelsesorganer eller ogsaa ved hjælp af sanselig erkjendelse kan sluttes gennem iagttagelse og eftertanke. Den bekjendte sætning „andre sanser, andre verdener“, har derfor slet ingen betydning, da der i den nu engang eksisterende verden slet ikke kan gives andre sanser end de forhaandenværende, og da alle forestillinger om anderledes indrettede sanser og verdener beror paa det rene drømmeri. Men skulde der, hvad vi ikke ved og ikke kan vide, bag tingene, saaledes som vi iagttager dem, være skjult noget andet, som falder udenfor vor iagttagelse, saa har det dog, som liggende fuldstændig udenfor os, aldeles ingen betydning for os og vor eftertanke. Alt, hvad vi kan vide og behøver at vide, er det, som tingen er for os, ikke hvad de er i og for sig. Selv Kant, opfinderen af teorien om *Noumenon* og *Phænomenon*, siger dog: „Hvad tingene er i og for sig, ved jeg ikke og behøver jeg ikke at vide, fordi en ting for mig dog aldrig kan forekomme anderledes end i sin tilsynekomst“. Vi ved heller ikke og vil vel heller aldrig faa at vide, hvad stof, kraft og bevægelse i og for sig er. Men vi behøver heller ikke at vide det, da vi kun kjender dem i forening, medens deres adskillelse kun er mulig i tanken. De er de ubekjendte størrelser X og Y, hvis evige og ubegrænsede funktion fremstiller verdensaltet.

Man har i den senere tid villet ombytte udtrykket *materialisme*, som opvækker den falske tro, at dens tilhængere vil aflede og forklare alt af materien, med udtrykket *monisme* for derved at betegne den ovenomtalte enhed af kraft og stof eller aand og materie ligeoverfor den tidligere herskende falske dualisme. Det er temmelig ligegyldigt, hvilken af de to betegnelser man foretrækker, da det her kun gjælder en strid om ord. Vi har beholdt ordet *materialisme*, da det er det mest bekjendte og populære, og da man ellers risikerer at blive misforstaaet. Ganske vist har dette navn den skyggeside, at de fleste mennesker dermed forbinder en falsk forestilling om noget forfærdeligt, som staar i strid med alle livets ideale magter. Til grund for denne falske forestilling ligger tildels det ganske falske begreb, som man ialmindelighed gjør sig om materien som en dum, træg, aandløs og ubevægelig ting, — dels den fuldstændig falske modsætning, i hvilken man har bragt ordet *materialisme* til *idealisme*. Den

virkelige modsætning til materialisme heder ikke idealisme, men *spiritualisme*, medens idealismens modsætning heder *realisme*. Men — nu kan man slet ikke tænke sig en verdensanskuelse af mere idealt gehalt end den materialistiske, og det saavel i theoretisk som praktisk henseende. Theoretisk, fordi materialismen ikke, saaledes som den gamle spiritualistiske filosofi afleder en mængde naturlige erfaringskijendsgjæringer fra en *deus ex machina* af overnaturlige og medfødte aarsager, men gaar til bunden af tingene og søger at fatte deres naturlige eller kausale sammenhæng (som f. eks. i udviklingsteori). Praktisk, fordi den istedetfor at søge den ideale verden uden for os søger at sætte den ind i os og nærme den dens virkeliggjørelse. Den er derfor identisk med den praktiske idealisme, som E. Hartmann kalder den „sande inderste kerne i alt kulturfremskridt“ eller „den sande verdenserobrere“, medens den theoretiske idealisme „tilhører de lærdes strid og skolernes kjævl“ og, dersom den tages alvorlig, har den uvirksomme kvietisme til følge.

Dette fører umiddelbart til materialismens indvirkning paa det menneskelige samfunds fremtidige tilstand, som trods en totusenaarig opdragelse i en yderliggaaende spiritualismes aand for tiden befinder sig mindre vel end nogensinde før, og ikke vil blive sund, førend man har indseet, at al lykkes og moralitets hemmelighed beror paa samfundet selv og dets enkelte lemmers gjensidighed og solidaritet. Lad man gjøre menneskene tilfredse derved, at man lader samfundets fordele og velgjæringer komme de enkelte til gode saaledes, at ingen, der opfylder sin pligt, mere behøver at sulte, — og forbrydelserne mod stat og samfund vil forsvinde. Godt og ondt er ikke godt og ondt, fordi guddommen har indrettet det saa, men fordi det ene hindrer menneskenes velvære, medens det andet befordrer det. Den retfærdige gjør det gode og undgaar det onde, ikke fordi Gud har indplantet i ham en saakaldet god samvittighed eller medfødt sædelov, men fordi han lider, naar han ser andre lide, og er glad, naar andre er glade, og fordi kampen om tilværelsen i tidens løb har udviklet i ham et fra slegt til slegt nedarvet moralsk instinkt, ligesom naturen hos dyrene har ladet opstaa moderkjærlighedens eller selvopholdelsens instinkt. Opdragelse og omgivelser lader dette instinkt snart bli sterkere, snart svagere: Dertil kommer samfundsannelsens tvang og lovenes trusler for mere og mere at uddanne karakteren i moralsk retning. Nødvendighed, ikke fri vilje, danner det egentlige grundlag i moraliteten og de moralse love, som fastholdes i vilde menneskestammers indre udelukkende, fordi opgivelse af den vilde true stammens tilværelse, medens enhver art af grusomhed og voldshandlinger ligeoverfor fremmede stammer ikke blot er tilladt, men paabudt hædret.

Den nyeste udvikling af den ældste af alle filosofiske verdensanskuelser adskiller sig fra sine forgjængere kun ved den større hjælp og støtte, den har faaet i den moderne naturvidenskab, navnlig ved fornyelsen af udviklingsteorien paa videnskabelig grund. Alt, hvad man tidligere tilskrev over eller udenfor verden liggende indflydelse, verdensaltets orden og hensigtsmæssighed i stort som i smaat, de medfødte idéer osv. beror paa ganske naturlige, i tingene selv liggende

udviklingsmuligheder, saaat man ligesaagodt kunde give materialismen navn af „udviklingens filosofi.“ Men ogsaa uden denne hjælp har materialismen altid været den sunde menneskeforstands mere eller mindre ubevidste filosofi. Den behøver ingen kunstig tilsløring eller tomt ordkram for at skjule sandheden eller gjøre den uigjenkendelig, leger ikke med fraser eller tomme antitheser som metafysikerne, ved intet om alle de utallige — ismer, som i skolefilosofien gjør sig bred til utrængsmaal og forvirring, og forsøger ikke at gribe luften eller se det usynlige. Den lær sig nøie med, hvad vi ved og kan vide, og hvad vore erkjendelsesmidler lærer os, og denne viden fører os sikkert gennem verden, medens den, som søger en anden videnskab, forfølger en lygtemand, der fører ham ud i moradser og sumpe. Den moderne videnskab er ifølge sit indhold saavel som sin methode ganske materialistisk; thi den kjender intet andet grundlag for sin forskning end materie og bevægelse eller „materie i bevægelse.“

Prf. Dr. Ludvig Büchner.

Udstillinger og revolutioner.*)

Vi kan her i Paris ikke greie os mere end elleve aar uden verdensudstilling, og disse mellemrum paa elleve aar synes endogsaa ligesom organisk sammenvokset med os. Udstilling 1867, udstilling 1878, udstilling 1889, udstilling 1900 — — — det udgjør i intervaller paa netop elleve aar fire udstillinger, fire store industriparader. Neppe er den ene slut og det vældige arbejde fuldbragt, saa følger vi først træthed, trang til hvile, søvn, — dyb slaphed, kartzenjammer; vi er tilmode som morgenen efter en rangel. Men vi samler os sammen, kraften kommer igjen, kjedsomheden griber os, vi spør hverandre, hvad vi skal foretage os, og da vi ikke ved, hvorledes vi skal fordrive tiden, laver vi os en ny udstilling. Fem eller seks aar tenderer saa alt mod et nyt udbrud af uhyre pragt. Alt gaar ud paa det, alle kræfter vies det, man overbyder sig selv og ophidser sig til virtuositetens og blændverkets virkningsfulde moment. Saa kommer øieblikket, eksplosionen indtræffer, festen bryder ud, — og saa er vi atter midt op i det, i overanstrengelsen, i tausheden og brudtheden for nogle aar igjen.

Og som paa industriens omraade, saaledes har ogsaa i politikken det samme hændt i de sidste hundrede aar. Ved begyndelsen af aarhundredet havde vi efter en revolution keiserdømmet og derefter fulgte hvert sekstende eller attende aar nye revolutioner efter nye perioder i ro og ophidselse. 1815, 1830, 1848 og 1870 fremstiller sig som politikkens verdensudstillinger, ligesom 1867, 1878, 1889, 1900 fremkjemmer som industriens og handelens revolutioner. Kortsagt: vi bevæger os stødvis og i sprang. Vi lader intet modne naturligt, langsomt og i ro, med overlæg og i den nødvendige temperatur, men træn-

*) Efter Neue Revue for 25de mai.

gers mod voldsomme og pludselige blomstringer. Mekanik, opdragelse, belysning, administration, hygiæne, skibsfart, statsforfatning, vi behandler alt i overilelse, i feber, paafulgt af afkræftelse og væmmelse, som efter en vis tid atter igjen afløses af lysten til nye udskielser. Og i alle og enhver er sporen til det overordentlige nødvendig, pirring fra usedvanlige, eksentriske, ledsagende instrumenter. Vi skaber ingen politisk reform af betydning uden en revolutions markedslarm og *tam-tam*, og opstiller ingen ny maskine uden en verdensudstillings mas og forvirring. Vi opfatter al handling som tidsfordriv og larm med vagtparade og stortromme. Det merkelige ved denne parallellisme mellem vort politiske og industrielle liv er, at ogsaa resultaterne paa begge omraader dækker hinanden. I politikken er vi naaet frem til en frihed, hvis værd det vilde være dumt at negte, men hvilken praktisk frihed har vi i virkeligheden? I handel og industri har vi ligeledes opnaaet et betydeligt omfang og straalende glans, men vi mangler sikkerhed og ro. Aldrig har vore udstillinger været skjønnere, rigere, mere betagende, og aldrig har vore forretninger gaaet slettere. Aldrig har talerstolene og pressen været friere, de lovgivende korporationer mægtigere, aldrig har landet været mere uafhængigt af fremmed indflydelse og mere adlydt sin egen vilje, — og aldrig har de offentlige anliggender været i en ynkeligere forfatning.

Tænker man paa den sum af talent, kunst og dygtighed, som opbruges i en verdensudstilling, maa man spørge efter enderesultatet. Hvad opnaaes? Et fantasmagori af former og farver, hvoraf ingenting blir tilbage. En kæmpebanket af lys og elektricitet uden virkelighed og varighed. Og er det virkelig „idéer“, som i planen til og udførelsen af disse saa tæt paa hinanden følgende udstillinger kommer til gienembrud, og har de mænd, i hvilke der virkelig kunde spire ideer, ogsaa den nødvendige tid, naar de anvender sin kraft paa saa forhastede opgaver? Jeg ser nok megen flid, intelligens, opfindelsesevne og fingerfærdighed, regie og iscenesættelse, men tanker, idéer, som man kunde bli dvælende ved, som var istand til varig at befrugte os, ser jeg ikke, og de mest storartede verdensudstillinger har aldrig vist os dem. De dræber dem paa forhaand med sin brutalitet og sin larm, ganske som revolutionerne i gamle dage, hvor megen kraft og talent blev opbrugt til ingen nytte.

Revolutioner og udstillinger tyder paa en daarlig sundhedstilstand, paa landets forfald og spredthed. Man er udygtig til en stadig rolig udvikling, til langsom, sund vekst, til klogt overlæg, og kaster febrilsk hele sin livskraft paa et uhyre verk, der pirrer ved sin storartethed. Vi ligner alkoholiske arbejdere og kunstnere, som kun ved en rus kan egge sin arbejdsdygtighed. Vi har skuespillere, kudske, ja endog læger af denne art. Naar de er berusede, gjør de undere, men synker hen i udygtighed, kan ikke styre den godmodigste hest og husker ikke, hvorledes de skal kurere den simpleste snue, naar de er ved sands og samling. Da dovner de sig, sover og gjør ikke det Guds skabte gran; og vi er allesammen blevet en smule som disse skuespillere, kudske og læger. Endnu er vi sterke; men hvert ellefte aar, maa vi ha de store festers rus.

Paris.

M. Talmeyr.

Ali, Amru's søn.

Ali, Amru's søn, var en ung haabefuld mand, og faa var hans lige. Da han var tyve aar gammel, var han en aften stegen op paa husets tag for at svale sig, og da saa han en skjøn kvinde, som stod i aftenvinden paa et tag i nærheden, og hun var utilsløret. Men da hun blev Ali var, tilslørede hun sit ansigt og steg ned. Men Alis hjerte var blevet som vox, og han gik som i en drøm; thi pigen havde været saare skjøn.

Da kom han sin faders sidste ord ihu: „Faar du engang en stor kjærlighed, da opsøg den gamle i de syv dagsreisers skov; han vil raade dig.“ Og han sadlede sin hest og tog sin tjener med sig og drog til de syv dagsreisers skov. Men paa den syvende dag kom han til den gamles bolig.

Da den gamle saa ham, sagde han: „Du er din fader Amru's søn; han fulgte ikke mit første raad, men tog sig en hustru, men mit andet raad fulgte han, at sende dig hid, naar du fik en stor kjærlighed. Saa gjorde og hans fader før ham. Jeg vil fortælle dig, hvad jeg har fortalt din farfader og din fader. Gjør derpaa saa som dig synes. Men erfarer du siden, at jeg har havt ret, saa send din søn til mig, som din fader sendte dig. Kanske engang visdommens røst er sterkere end blodets.“

Og han satte friskt brød for ham og dadler og olie i et krus og sagde: „Gjør dig tilgode!“ Og da de havde spist og tvættet sig, fortalte den gamle

Historien om kvindens andet syndefald.

Da Gud saa, at det ikke nyttede med menneskene, vendte han sit aasyn fra dem og sagde: „Nu vil jeg ikke se til dem ydermere

i titusind gange titusind aar, men da vil jeg se til dem.“ Og han lod af at skabe og opholde, men skabningens lov lod han blive, som den var.

Men Satan sagde: „Mon ikke ogsaa jeg skulde kunne skabe!“ Og han lærte urterne paa marken, at de skulde føre krig mod hverandre, hver efter sin art. Desligeste lærte han dyrene. Men da seirede de stærkeste urter og de stærkeste dyr, og nogle sluttede forlig med hinanden og kom hinanden tilhjulps, og de svage arter døde og de stærke formerede sig og blev sterkere, end de før var, og Satan frydede sig i sit hjerte og sagde: „Se jeg har skabt nye urter og nye dyr. Nu vil jeg skabe et nyt menneske.“

Og han lod manden flittigen æde af kundskabens træ, men kvinden lod han ikke æde deraf. Og manden blev saare vis, og han øgede sin kraft. Thi han havde kundskab om alt, hvad der var under jorden, og om alt, hvad der var over jorden, og om hvad der var i menneskets hjerte. Og manden gjorde sig al skabning underdanig, og han var som en gud for kvinden, og hun var ham som en slavinde, og de elskede hinanden og var saare lykkelige. Og Satan frydede sig og sagde: „Se, jeg har skabt et nyt menneske.“

Men der var en mand i et land, som havde sig en hustru, og hun saa ham engang æde af kundskabens træ. Da spurgte hun ham meget og sagde: „Hvi æder du deraf?“ Men manden svarede og sagde: „Bekymre dig ikke om det. Se jeg elsker dig, hav nok deri!“ Og kvinden spurgte syv gange, og han svarede hende det samme. Men da lagde kvinden sit ansigt ind til ham og sin arm om hans hals og sagde: „Elsker du mig, saa sig mig, hvi du æder deraf.“ Ti frugten saa ond ud, og der var møie med at æde den. Og kvinden græd, men manden ynkedes over hende, og han blev svag i sit hjerte og sagde: „Jeg æder den, fordi den øger min kraft, saa jeg kan herske over skabningen.“

Og kvinden takkede ham og var glad i sit ansigt, men i sit hjerte sagde hun: „Jeg vil ogsaa æde af den.“ Men manden saa hendes tanker og sagde: „Æd ikke deraf, thi det bør en af os at herske og bestemme og en af os at rette sig derefter. Og hidtil har vi elsket hinanden meget.“ Men kvinden kyssede hans øine og sagde: „Det være som du vil.“ Men i sit hjerte sagde hun: „Naar min mand er borte, vil jeg æde af frugten!“ Men da hun kyssede hans øine, saa han ikke hendes hjertes tanker.

Og manden forlod sin hustru og gik bort, og straks derefter aad hun af frugten. Men den var bedsk og haard, og hun aad kun lidet af den. Da forstod hun lidt, men ikke meget, og begyndte

at tænke lidt, men ikke som den, der tænker rigtig, men hun troede, at hun var bleven manden lig, og hendes kærlighed kjølnedes i hendes hjerte. Og da manden kom hjem, satte hun sig op imod ham, og han bedrøvedes meget og søgte at tale hende tilrette, men hun svarede, og hendes svar var en haandfuld ret og en skjæppe pret, og manden kunde ikke ydermere stanse hendes tale. Da brugte han al sin kærlighed og al sin visdom og forklarede hende sagtmødigt om skabningens lov.

Og kvinden følte, at han havde ret, men hendes vilje var bleven til hende selv, og hun stoppede fingrene i sine øren og opløftede sin røst og skreg: „Tal til din stok og ikke til mig!“

Da blev manden vred og tabte sin besindelse og svarede: „Ja, jeg skal tale til min stok, og den skal tale til dig.“ Og han tog sin stok og slog sin hustru, og hun flyede.

Men manden angrede det, han havde gjort, og sagde: „Helvede er kommen til mit hus!“ og han græmmede sig og sønderrev sin kappe og græd, og hans haar blev hvidt.

Men kvinden gik bort og forførte de andre kvinder, og de aad alle af kundskabens træ, men frugten var dem bedsk, og de aad kun lidet, og de blev haarde i sine hjerter og halstarrige og troede, at de var manden lig, og at de forstod alt, endog de forstod lidet eller intet. Og mændene slog sine hustruer, og de hævnede sig med sin mund, og alle deres hjem blev til helveder.

Men Satan saa, at det ikke nyttede mere med menneskene og vendte sit aasyn fra dem.“

Og den gamle taug, men Ali stod op og sønderrev sin kjortel og raabte: „Ve mig, lad mig ikke høre dit raad! Jeg kan ikke følge det. Min længsel fortærer mig!“ Og han tog afsked med den gamle og red bort.

Men før sin død gav Ali sin søn det samme raad, han havde faaet af sin fader.

Incognito.

Emanuel Daah.

En fortælling.

Er De nu sikker paa, at Deres mand ikke kan komme, mens De er her? havde han spurgt, da hun listende paa huseleisten var gledet ind og havde lukket døren lydløst i.

Ja — tys! Vær stille — pigen har ikke lagt sig endda. Ja — han blir ude længe. Han fik fem kroner ieftermiddag til at drikke for.

Det var første gang, hun klædte sig af for sin elsker. Det var for at faa mere liv i ham. I det sidste havde han ikke været heftig.

Sover børnene? spurgte han og pegte med hodet mod loftet. Han sad ved læselampen, med brystet mod bordkanten og en langpibe henover aviserne.

Ja — tys!

Hun stod borte i halvdunklet ved sofaen, og hendes øine glødede, de stirrede intenst forskende paa ham, mens hun skjælvende stilt knappede op i brystet. Han saa paa med stigende interesse. Ogsaa han var febrilsk alvorlig. De saa paa hinanden lyttende alvorligt, som var de forfulgte, skjulte i et krat, hvor en spøg, en fnisen, en lyd kunde koste dem livet.

Hun var en liden net skabning. I den stramtsluttende sorte kjole, hvor hver eneste legemsform tegnede sig fast og resolut, det modsatte af slasket, havde hun ganske jomfrufigur. Faste smaa fødder og faste buttede næver. Bare ansigtet skjæmmede hende noget; det var ligesom saa brugt, saa lidet ungt, lidet umiddelbart og passede ikke til hendes ungpigefigur. Et ansigt, hvor kindbenene gjorde sig gjældende, stak sig blanke ud som hos de arbejderhustruer, man ser i fattigkvartererne.

Da han holdt om hende og sa: Hvor hvid og fast du er — hvem skulde tro, at du havde tre børn . . .

saa himlede hun med øinene og sukkede: Pyt — nei, du skulde seet mig før. Jeg ved om baade den ene og den anden høifornemme herre, jeg san, som da vilde ha veiet mig op med guld, om de kunde ha faaet sin villie. Høh —! og hun slængte haanligt op mod loftet — og saa skal man være gift med slig én!

Er gangdøren laast ude? spurgte han.

Ja. Og jeg lod nøglen staa i saalænge. Om han skulde komme, faar han ikke sin egen nøgle ind.

Jeg er saa bange, han har mistanke. For han er saa rar i det sidste.

Han!? Høh —! Ikke anelse.

Jaja — sig ikke det. Han er saa blid nu — det gjør mig lidt bange. Jeg tror, han ser og lugter mere, end han lar sig mærke med. For eksempel igaar han kom uforvarende hjem, mens jeg sad og spiste. Dere havde havt sild, jeg fik rype. Jeg saa hans udtryk. Mens du stod og rodede i skabet, sendte han dig et iskoldt forskende blik og forsvandt saa uden at ha muket et ord.

Ja — hvad saa? Du betaler jo for dig. Hvad gjør han, slarven!

Han er ikke saa dum efter den betaling, jeg gir, er det for dig, økonomisk set, det rene vanvid at opvarte, som du gjør. Se nu ved nytjaar som var. Du kom med æg til frokost hver dag, indtil du saa, jeg ikke vilde spise dem. Paa hele Øren findes ikke den høne, som la æg paa den tid. Gud ved, hvorfra du fik dem! Tror du ikke saan't lægges mærke til.

Hun sad halvafklædt og saa ind i lampen og hvæsedede: det skarnet! skarven! Sligt skal man være gift med!

Emanuel Daah, som var den passive i forholdet, gloede ogsaa ind i lyset, hans tanker var triste og fjerne og ingen attraa var i hans udtryk. Hans ansigt var det mest skikkelige og ubegavede. Det var blegt og langt med et par runde trofaste øine og endte spidst med grissent rødligt skjæg langs kinderne og nedover hagen — mindede i sin form og blege ubegavethed om en renvasket persillerod med trevler og fibrer hængende.

Men fru Andrea skruede lampen ned og lagde sine varme arme om halsen hans, og da sank han hen.

Men elektrisk hurtigt rykkedes de fra hinanden, et sekunds øresusende lytten — saa var hun i skjørterne, lampen opskruet —: det buldrede i gangdøren derude.

Langsom som han var, sad han med raadvilde maabende udtryk. Mens hun bed tænder, gav ham truende øiekast, slog rasende med knytnæven ud i luften mod ham, naar han vilde til at aabne munden — og — et to tre! stod hun paaklædt, med haanden paa dørvrideren, parat, hver nerve spændt. Med den ledige haand sendte

hun befaling til ham at være musestille. Og musestille, svedende, hjærtebankende rev han tøiet paa sig.

Et rasende dunder igjen derude paa gangdøren, med fødder og næver.

Pigen ovenpaa rørte sig. De hørte hende famle sig ned trappen og aabne. Ikke et ord blev der sagt derude. Ægteemanden næsten løb op trapperne, mens han stampede som med villie for hvert trin.

Skjælvende over hele kroppen, rystende paa hænderne, saa han kun med besvær fik piben tændt, havde Emanuel Daah faaet sig tilsæde over aviserne.

„Sig, du var nede for at hente en bog,“ hviskede han.

„Hys!“

Et hadsk energisk blik fik han fra hende, og ude af døren var hun. Et øieblik efter hørte han hende paa gaardspladsen. Med et smæld slog hun igjen døren til et vist hus, derefter hostede hun stærkt. Han hørte hende laase sig ind igjen i butiken og derefter med langsomme ligegyldige skridt gaa langs gangen og op trappen.

Ovenpaa havde det været ganske stille. Bare fra pigens kammer lød rolige lyd, som naar hun klædte sig af.

Emanuel Daah bed negle og var spændt glad over, at det hele kanske løb uopdaget hen. Da — med det samme, hun steg ind der oppe — lød stamp i gulvet, en skrigende raa vanvidsstemme, slag, væltede møbler, hyl og nødraab fra Andrea, eder og vilde knur fra manden børnene vaagnede i sine senge, skreg i diskant, hvinede, lyd af de bare fødder, der hoppede ud paa gulvet „far! far! ikke dræb mama!“ pigen ilende fra sit kammer

og før Daah vidste af det, stod han ogsaa indenfor døren deroppe, med piben i munden, hjærtet hamrende af angst langt oppe under skulderbenet, og spurgte, mens han saa distræt bestyrtet ud, som kom han lige fra sine latinske bøger: „Hvad er . . . ? Hvad skal . . . ?“

— „Aa du fordømte —!“ skreg Jersin og styrtede sig mod ham, stansede et par skridt foran ham og sled kniven af sliren. De to kvinder havde før faaet ham ned paa en stol, ligesom stagget ham; men ved synet af Daah's entrée sled han sig løs og styrtede op med vanvittigt gloende øine.

Daah veg til side for vaabnet. Jersin stupte, men holdende i kniven, hvis spids havde hugget sig i feltet paa den aabnede dør. Som han laa der, skreg han til den ældste datter:

„Thekla! Thekla! spring op til provsten straks. Faa ham ned her.“ — Og den spinkle tolvaarsgamle pige var i et par sko og i kjolen og nedover trapperne, før nogen fik sig til at stanse hende.

Hvad skal dette betyde? spurgte Daah og saa strengt forundret fra pigen til fruén og fra fruén til de to mindste børn, der var kravlet ud af sengene og i sine korte skjorter stod og græd.

De ved selv bedst, hvad det betyr, sa pigen kort.

Jeg —?

Ja — du forbandede . . . ! Den drukne var med et ryk oppe og huggede med kniven efter konens elsker.

Denne gang stod Daah stille, løftede blot armen til væрге. Men før stikket rammede, havde pigen og fruén kastet sig over Jersin, en om hver skulder og slaaet ham bagover. Med et klask faldt hans hode mod gulvet. Han tiede, han lukkede øinene, der var spyt om de knivsmale læber, han sukkede tungt som efter en pinefuld operation . . . han laa der og var besvimet. Nedover børnenes kinder silte tause taarer, og det var, som om de tyndebenen nedenunder skjorten rystede i angst.

Hvad betyr dette? spurgte Daah engang til.

Fruén svarede ikke. Pigen gav ham et haanligt jæp.

Ja ja — sa han —, dette var sørgeligt at se paa. Godnat da.

Ingen svarte ham.

Kommen udenfor døren hørte han fruén: Tag en dug med koldt vand over hodet hans. Jeg skal gaa ned og hente sne.

Daah skyndte sig ned og ind til sig. Han hørte Andrea i trapperne, hørte hende aabne gangdøren. Om lidt kom hun ind igjen, hun havde en balje fuld af sne.

Bare reis! Bare reis straks! hvæsedé hun. Faar han se Dem igjen, saa —! Dampskibet gaar inat. Hvad De ikke faar indpakket, skal jeg sende. Skynd Dem! Skynd Dem! Vær ude af mit hus om en time!

Op trapperne var hun. Og i hendes stemme var slig kulde, sligt foragteligt had, som om hun aldrig i sit liv havde kjendt en væmmeligere, mere stinkende snyltegjæst, et ondere skadedyr.

Hun syntes synd i ham deroppe, den sløve dranker. Kanske havde det blinkende knivsblad git hende agtelse for ham. Kanske var medlidenheden kommen i hendes hjærte, da hun saa ham ligge hjælpeløs over tærskelen med den friske haand omkring knivskaffet, hjælpeløs, fordi han havde ondt for at reise sig ved den anden

arm; thi den var amputeret — ved haandleddet —; der endte den som en but læderbeslaaet krykkestump. Kanske havde denne paroxysme hos det ellers bedrøvelige fordrukne hundske mandfolk aabnet hende indblik i en dybt fortvilet, sindsygt skinsyg sjæl.

Imidlertid — Daah skvat omkring nede i sin hybel og pakked. Eller rettere slængte det nødvendigeste af sine ting sammen i de smaa haandvædske. Han var angst for sit liv. Den vanvittige fyr med kniven deroppe og derefter fruén, som var paa sin mands side Daah svedede og skjælv og pakkede, som om nattoget til himmerig havde ringet for sidste gang og satan stod udenfor rullegardinet og ventede, for at nappe ham, om han skulde komme et sekund for sent.

Ja han var angst! Angst for livet. Angst og forvirret. Den forkuede oversete, i smug lurende ægtemand — man vilde faa hans hævn at føle, selv om man skvat nogle mil unna. Dette raseri med kniven — saa hjælpeløst, fordi hans venstre arm ikke kunde fungere ved siden af —, det kom ikke eruptivt, det var bare den første flammeopblussen fra en i lange tider ulmende askehob. Saa mange venlige koselige samtaler, de havde havt i det sidste, han og Jersin . . . der havde nok været — det stod nu tydeligt for Daah — lur mistanke og snøgge blik midt under al den forfaldne fyrs koselighed.

Og forvirret var elskeren, saasom han ikke havde begreb om eller plan om, hvor han skulde reise hen herfra. Hvor skulde han faa sig en post igjen. Hvor skulde han vende sig? Ikke en ven, ikke en nær slægting i det hele land.

Atter nogen, der rumsterte ved gangdøren han kvap, skar grimaser af nervøsitet, hans muskler var som sitrende strenge. For kanske var det provsten. For al del vilde Daah undgaa ham ikvæld — siden vilde han skrive til ham.

Nei det var Thekla. Hendes mor kom ned og laaste op. Daah stak hovedet ud:

„Et sekund fru Jersin!“

„Hvad vil De?“

„Altsaa fastholde, at der ingen ingen ingen ting har været mellem os!“

„Ja ja ja ja! Men kom Dem bare bort straks!“

„De penge, jeg er Dem skyldig, skal jeg fra Kristiania bede provsten udbetale Dem.“

„Jajaja!“ skreg hun hviskende og var paa vei opover trapperne.

— Ude paa Øren var der klart maaneskin, tungsindigt dødsstilt drømmende snelandskab og dybe skygger indunder husrækken. Gjennem aabningen mellem to huse saa han den lange brede fjord strække sig udover stille i spillende maaneglans. Gud, hvor her var koldt og øde i denne klare vinternat! Ikke en lyd hverken fra elven eller aaserne eller fra fjorden. Og mørkt og slukt i hver en af de smaa menneskeboliger.

Hurtige knirk i sneen. Provsten kom ilende.

„Hvad er det? Men hvad er det dog Daah?“ raabte han forfærdet.

Og mens Daah fortalte ham aarsagen til sin flugt, saa den brave sjælehyrde dybt spørgende ud og raadvildt lidende.

„Det er, hr. Bødtker paa æresord bare fantasi af hr. Jersin, naar han beskylder sin kone for utroskab. Mig bekjendt — men jeg har jo kun været her saa kort — har hun aldrig givet ham aarsag til mistanke. Hun elsker ham ikke, saameget forstaar jeg dog af hendes væsen mod ham. Men bedrage ham De ser tvivlende ud hr. Bødtker? Da kan jeg bare sige: at jeg vilde ønske, at jeg sank død i jorden i dette øieblik, nu som jeg staar foran Dem, dersom der har været nogetsomhelst forhold mellem fru Jersin og mig. De faar tro mig, pastor!“

Provsten greb hans haand og saa ham ind i øinene længe og forskende og med medlidenhed. Og Daah mødte med opbydelse af al sin viljestyrke den ærlige mands blik. Derefter gav han sig en rolig sorgfuld mine og sa:

„Men alligevel, hr. pastor, De forstaar — rygtet kommer ud efter dette, folk tror det. De vil indse, at foreløbig — før jeg af alle her paa stedet ansees for ren i denne sag — kan jeg ikke fortsætte ved skolen. Saasnart hr. Jersin er kommen sig af sit deliriumsanfald — jeg siger delirium — og har skrevet mig til, at han tilbagekalder — ja, da kommer jeg igjen De faar finde paa en grund. Pludselig sygdom. Nødvendige forretninger. Kjær slægtnings død — hvad De vil. Min adresse er Kristiania, restante.“

Provsten stod et øieblik og saa op i maanen. Greb saa atter Daahs haand, holdt den fast, knugede den:

„Ja under enhver omstændighed, kjære Daah, vil vi alle lide under dette. Mest min hustru, som altid har holdt paa Dem, . . . og fremdeles vil gjøre det efter bedste evne. De aflagde for et øieblik siden en ed — jeg vil tro Dem paa den. Og saa faar vi

se, hvad der er at gjøre. Farvel Daah. Deres tilgodehavende af skolen, skal blive sendt, naar De skriver efter det. Farvel! Gud være med Dem! — Og han trykkede ham atter fast i haanden, han havde sammenbidte læber og et fast haardt blik, som sagde: Jeg skal tro Dem, men — men — har De bedraget mig, saa skal ved den levende Gud, De være evigt forbandet i mit minde.

Farvel da. Jeg er kaldt til Jersins, som De vel ved.“

*

*

*

Stadig i den tid „forholdet“ stod paa, overtænkte Daah, hvordan det vel vilde arte sig i huset, dersom Jersin fik tag i sin kones utroskab? Fyk uundgaelig vished? Den stakkars forknytte mand. Som luskede sig til og fra hjemmet og luskede om i sin egen stue sky, ufri, olmt skamfuld ligesom en økonomisk og moralsk skibbruden, der foreløbig spiser naadsensbrød ved velagtede, høitalvorige slægtnings bord. Den stakkars ikke saa ganske smaatfordrukne Jersin! Landhandler Jersin. Før var han førstemaschinist og en støver. Men saa knuste han haanden. Saa rørende hjælpeløs nu, naar han skulde tænde snadden — vendte ryggen til folk, og op af venstre jakkelomme kom der en arm, der endte ude ved haandleddet i den butte læderbeslaaede krykkestump. Klemmende æsken mellem haandledstumpen og vesten, rev han saa stikken af med høire. Derpaa ned igjen i lommen med krøblingen. En uanseelig, lyttende, forknyt mand, der aldrig kastede mere end et lynsnart øie mod folk og siden under samtalen saa dem ned paa bukseknæerne. Og naar han med den ledige haand strøg Thekla, den ældste af de tre skrofulse børn over hendes gule fattigpigehaar! Saa andagtsfuld, saa hulkende magtesløs. Dog, ved bordet, naar fru Andrea skar op for ham paa hans egen tallerken (det var af hensyn til „kandidaten“, hr. Daah. Jersin maatte vel forstaa, mente fru, at deres logerende pintes ved at se den sorte skindstump tilvenstre manøvrere med en gaffel), kunde han sidde blodophedet i det kummerfulde ansigt og skikke hende hastige øiekast, onde, iskoldt forskende, ogsaa jamrende. Hun lod som ingen verdens ting, var straalende sød i stemmen, paatat fornøiet og glad interesseret, saa det var en væmmelse. „Ikke mere hr. Daah? Ikke? Aa jo, tag nu det lille stykke der da? — Vil du ha det da, Jersin? Ikke? Det er svært saa lidet du spiser. Det er da

synd at enkemanden ligger igjen.“ Men medens hun talte, sendte hun børnene et pilhvaast blik, der bragte dem til at slaa de glæf-sende øine ned og erklære sig for mætte. „Ja, hvis ingen lyster mere, saa — tror jeg, vi hæver taffelet.“ Hun gik nedenunder for at afløse pigen i butiken, og Daah gik ogsaa ned for at tænde sin pibe og begynde den lange eftermiddagsdovning paa sofaen. Til aften, som pigen bragte ind til ham, fik han saa „enkemanden“ delikat garneret med hermetisk persille midt paa et skinnende hvidt fad.

— Først nu, han i den lyse vinternat stod paa dampskibsdæket, der — som han troede — skulde bære ham bort fra den hele ækle affære, begyndte Daah at se ind i den bedragne ægtemands ulykkelige situation.

Daah havde hørt ham om natten hulke og graate saa bønfallende derovenpaa. Han bad simpelthen om at faa lov til at sove hos hende. „Drukne svin!“ hvæsedde hun. „Vil du væk eller jeg . . . !“ „Din forbandede!“ skreg han omsider og stampede. Da havde hun slaaet ham. Børnene var begyndt ligesom nu iaften at vaagne og jamre sig forskræmt. Saa tryglede han hviskende og bad om forladelse — bad hende om forladelse! Nyt knur og spektakel — indtil han hørtes rumle nedover hønsestigen og ud gadedøren.

„Han trued“ — fortalte hun dagen efter til Daah — „med at tage livet af sig. Og han klædte paa sig igjen og sa, at han gik til Marthea — det er en slig én, som snedkeren holder sig med. Værsgod, tænkte jeg. Din villie faar du nu ikke hos mig, dit fulde svin!“

*

*

*

Den hele nat var han ikke i køie. Han var angst, saa dirrende skjælvende gennem alle nerver. Jersin var efter ham. Der dukkede saa meget alvor op, saa mange konsekvenser af det igrun-den saa ækle forhold mellem ham, den skikkelige skolelærer og hun, den dyrisk sanselige kvinde, sin mands haaner og moder til tre usle børneskrotte.

Daah tilbragte natten dels med at drive om ude paa dækket og fryse, tyndklædt med bare den lange og trange blaa seminarist-kappe om sin person, -- og dels med at staa over risten tvers over maskinrummet og kige ned i det oplyste larmende værksted.

Jaggu saa han uselig ud —! I denne tynde blaa ulster med en sammensnørende krampe bag i hoftekrydset.

Og da maanelyset var borte; da det dagedes og alle de nøgne holmer og det nøgne fastland med de smaa trøstesløse fiskerleier præsenterede sig i det grelle upoetiske dagslys, da fór den samme trøstesløst grelle, hjerteløst kolde stemning ind over hans sjæl. Ja, det var en ynkelig figur dér i det fattigsligt klare islys! Han saa sig som den flaueste ynkværdigste pjalt. Og som ved et ondt syn kvap han, hvergang Jersin med kniven i den sunde arm, Jersin, den forkuede, underfundigt hadske — meldte sig og vækkede ham op af døsen.

Da klokken var seks rørte de paa sig i køkkenet nedenunder, han fik sig kaffe, og den kviknede ham lidt til.

Henved ottetiden gled damperen ind gennem et brat svart sund og ind paa en blinkende stille halvmaaneformet bugt, hvor man bakkede; en barkasse med en passager i (en handelsreisende med tyve messingbeslaaede kufferter) nærmede sig fra land. Derinde laa en liden by og sendte morgenrøgen ud af sine skorstener. En liden venlig by, røde teglstenstag over hvidmalte fiskerhytter, en lang brygge med et skur paa, og lige indfor bryggen et hvidt hus, større end de andre, og hvorpaa med store bogstaver stod: Hotellet. Ud mod havet afskares bugten af en række holmer, der laa bag hinanden som kronbladene i en rose.

„Er det her, De skal iland?“

Styrmanden stod ved siden af Daah med sin bog, parat til at rive billet af.

I et nu for det gennem Daah, at her, netop her skulde han iland. Kanske havde han tilslut ikke penge nok til at komme helt til Kristiania for, og desuden — det var maaske det bedste at forblive her indtil videre; indtil man havde rede paa, hvordan affæren oppe paa Haalandsøren forløb.

Jo, han skulde iland her. Han greb sine to haandkufferter og fik sig ned i barkassen.

Dampskibet viftede sin vei videre, og Daah befandt sig paa toften nede hos færgemanden. Han tog paa sig en mine, som om han havde et bestemt ærinde, et opdrag dér i byen, og forklarede omstændelig til roeren, at han var træt, meget træt, fordi han var kommen lige fra Trondhjem og ikke havde sovet nogen nat ombord.

Karl Hansen hed roeren, en gammel udslidt havulk, og han fik en hel krone af den elendige seminaristskikkelse, da de lagde til bryggen.

Karl Hansen var ogsaa en slags tjener ved hotellet, og han bar de to vadsække op for den forfrosne, knæskjælvende Daah.

Daah fik sig et værelse, fortalte til den ligegyldige hoteleier det om turen fra Trondhjem uden en times søvn, bestilte sig porter for at faa ro over nerverne, og lagde sig saa og sov til ud paa eftermiddagen.

Uden at have anelse om, hvad han skulde bestille i denne by; uden at vide, hvad han skulde kalde sig ved navn (det var endog meget sandsynligt, fandt han, at Jersin vilde efterlyse ham som den, der havde ødelagt hans hjem, sat skamplet paa hans børn; eller maaske vilde han selv snuse ham op, følge ham i kjølvandet; thi først ved at hævn sig, vilde han vinde konen tilbage); — uden at begribe, hvor han skulde tage hen herfra, og uden at kjende et menneske her.

*

*

*

I skumringen drev han omkring i byen, rolig og mæt efter god søvn og meget god middag og fornøiet over, at man endnu ikke havde spurgt ham om navn, stilling, hjemsted o. s. v.

Det var henved et par hundrede huse, de fleste saa smaa som æsker; og der var næsten ikke et menneske at se paa gaderne. Men hvor han inde bag et vindu saa ét ansigt, og han lidt efter skjelede bort for at se, om det saa efter ham, — dér var pludselig kommen fire, fem, seks forundrede fjæs. Og ikke ét ansigt gjorde mine til at le, naar den værdige fremmede gled paa sneen og sprællede klodset med lemmerne for ikke at dætte.

I de par kolonialbutiker var der tændt lys, og her hang folk over disken og købte ingenting ligesom i butiken paa landhandlerstedet.

Det forholdsvis gode humør tabte sig, eftersom mørket faldt og kulden blev mere følelig.

I lysningen fra butikkerne, som alle laa paa hjørner, stod unge sjøgutter og spyttede skraa og saa saa forbandet djærve og stærke ud med næverne i bukselommen og skibsluen bag i nakken. Det var andet til kraft, andet til nerver end hos den langstrakte blege stuemand, der i sin tynde seminaristkappe dreiede høfligt ud af fortouget, naar han skulde forbi dem.

— Hvem kunde borge for, at Jersin i dette øieblik ikke befandt sig her i byen? Der gik jo foruden de store postbaade ogsaa lokalbaade langs denne kyststrækning.

Nei — slog han det væk, — der er jo ikke et menneske paa Haalandsøren som aner, hvor jeg har taget i land.

Men ensomt var det at gaa slig omkring paa et fremmed sted, saa tyngende, hviskende ensomt, som om tiden var stanset i sit løb.

Ikke have et menneske at være fortrolig mod, at veksle ven-skabsord med! Ja, kjendte han bare en af disse piger, som nu og da viste sig og fór frysende forbi — tjenestepiger i hvidt forklæde og kurv paa armen. Havde han bare et af de unge varme kvin-demennesker at tilbringe kvælden hos, saa skulde han gjerne slaa sig ned her indtil sin død. Han havde jo intet maal alligevel — andet end det: saa behageligt som muligt, at blive gammel og dø bort og glemme sit forfeilede liv.

Just i saadan stemning gik han ogsaa omkring paa Haalandsøren ibøst, her for et halvt aar siden. Han var netop kommen, kjendte kun sit værtsfolk og saa provstens. Gik der i de deilige lunkne septemberkvælde og keg stjaalent og forelsket efter de unge jenter som i rødt liv og hvide skjorteærmer drev indover dalen og nød sin aftensfritime; mens karene strøg efter dem. Gubbevares! som akademiker og lærer for stedets alle konditionerede folks børn — provstens, udskiftningsformandens, lensmandens, Jersins og et par til — turde han ikke lade sig mærke med, at hans blik gjerne vilde søge de unge og muntre kvinder. Tvertimod. Han gik sine aftenture, og naar han traf dem, eller de var foran ham, gjorde han sig altid ligegyldig eller saa ud, som han tænkte over dybere ting. For der var altid dem paa saadant et lille sted, som lagde mærke til, hvordan middelskolens bestyrer artede sig. Han holdt paa at bli syg af den stormende, opdæmmede elskovstrang. De latinske og filologiske studier, som han drev paa med for engang at kunne faa sit kand. mag. foran navnet, de kunde ikke hjælpe ham ud af vaanden. Han døvede sig med tobak, oplevede om nat-ten de sanseligste drømme og stod op slap og lige hungrig efter virkeligheden d. v. s. disse stærke, friske og muntre jenter i de røde liv og de svulmende, hvide skjorteærmer.

Han slængte eftermiddagen bort ved at sidde paa disken i kramboden og stjæle sig til at kige paa Jersins pige. En eftermiddag overraskedes han af sin værtinde. Baade han og pigen troede hende ude. Han sad i det lille oplagskammer bag butikken og sagde til pigen, at han vilde gjerne give hende det forgyldte speil, han havde kjøbt af en omreisende kramkar, og han vilde gjerne give hende en ti-krone atpaa, hvis han bare skulde faa lov

til i to minutter at kysse hende paa halsen og i ansigtet. Meget rationelt og energisk parlamenterte han med hende om dette. Som om det gjaldt om at faa et bybud til at gaa med paa en smudsig og ikke farefri affære mod den og den bestikkelse. Jaja, han var et fæ, havde altid været et fæ. Pludselig traadte værtinden ind, stod for dem i attitude men hun gik igjen uden et ord, som om hun vilde vise sig fin og diskret ved ikke at gjøre en dannet mand bebreidelser i tyendets nærhed. Den hele aften tilbragte Daah inde paa sit værelse, syg og forpint og skamfuld som en arresteret i de første dage af sit fængselsliv. Tilslut maatte han ud for at bede fruén om tilgivelse, trygle hende om endelig ikke at anmelde ham for provsten. Hun var alene i kramboden. Før han fik taget tilorde, begyndte hun: „Jeg har, siden der nu engang er et lært menneske her paa stedet, tænkt at spørge Dem, Daah, om De ikke kan læse lidt med mig. Det er helst lidt sprog, jeg vil lære. Tror De, at De kan faa tid til det. Jeg tror nok, jeg har noksaa let for at fatte? Hva?“ Dette sa hun saa blidt, saa beskedent, ligesom med nedslaget blik og rødme Kanske havde hun slet ikke hørt noget af hans smudsige tale til pigen før idag; det maatte være saa. Eller hun skammede sig over at have lyttet og vilde gjøre det godt igjen. — Daah sagde, det vilde være ham en stor fornøjelse, hvis han dermed kunde være hende til nogen tjeneste. „Ja, De kan tro, naar man bor i sligt et hul, at man længes efter noget aandeligt . . .“ omtrent noget i den retning havde hun sagt. Og saa var hun kommen til ham med en masse privatissima: om sin mand, hvilket svin han var! Hvor ofte hun ønskede det vrag død og meget mere, som rigtignok gjorde Daah baade forstemt og forbauset. Den næste aften sad hun inde hos ham: De skulde læse fransk. En tid lang sad han, temmelig rød i skolten og gav indledende bemærkninger. Han tog et stykke papir og forklarte hende, hvordan lydene saa ud. Men han blev tilslut forvirret og sved over panden, fordi hun hele tiden stirrede paa ham. Det var ikke frit for, at hendes øine stod lidt paaskraa, man kom ved at se dem og kindbenene til at tænke paa den mongolske type. Disse øine søgte, mens han forklarede, stadig og energisk hans. Det var, som om hun bad ham om i dem at læse sig til noget, omsider syntes han, det saa ud, som om de bad ham læse sig til hendes ønsker og følelser. Han saa da paa hende med sine egne store runde skikkelige øine, og da hun havde beholdt hans blik en stund, begyndte der nede i hendes strube en bevægelse, som om den svalg en hulken, der vilde

bryde frem. Han gav sig til at forklare videre, saa atter op, forskende de samme brungraa stirrende øine mødte ham, nu var de opspærrede, duggede, laagene rørte sig ikke. „Er det ikke den rette maade at forklare paa, tror De?“ Men han følte da, at det var noget helt andet, hun vilde faa ham til at tale om. Hun smilte, mens struben svælgede og øinene var fugtige. Saa klappede hun hans arm og saa blygt nedfor sig, mens hun blev rød og som i et jubelskrig gik det op for ham, at her, hos hende, var frelsen fra alle de fristende drømme, der tog søvnen og sundheden og humøret fra ham. —

— Nu gik han her i den fremmede by og tænkte paa, hvor svimlende deiligt det var begyndt, og hvor stygt og rædselsfuldt det var endt. Saa sørgelig en cicisbeo som ham var endnu ikke forekommet.

Han stansede udenfor et hus, hvorpaa stod: Samlaget. Han hørte sur og stemmer derindefra og godt oplyst var der, og saa gik han ind. En hel del fiskere og sjøfolk, de fleste med sydvest sad og drak øl og røgte skraatobak. Koselige saa de ud, rigtig venlige kystfolk, og manden bag skjænken gjorde ogsaa et varmt og sympatisk indtryk. Gudskelov, tænkte Daah, — her er da ialfald et sted, hvor man kan sidde og lune sig og føle sig blandt mennesker. Og han fik en toddy.

Paa væggen bagom skjænken blev der aabnet en dør, som Daah ikke havde lagt mærke til, og ind trådte en høi ung mand, i elegant pels og flos og hansker.

„Kjæligt i luften fremdeles,“ sa han og gren mod lyset.

Manden bag skjænken viste ham megen ærbødighed.

„Jeg skulde faa lov at betale den sidste vinen,“ sa den flotte herre og tog hatten af og speidede ind i stuen, hvor sjøfolkene sad hyllet i røg. Nu syntes Emanuel, at han skulde kjende manden, og han bøiede sig ned for at den anden ikke skulde fæste sig ved ham.

„Vil doktoren ha betalt det forrige ogsaa,“ spurgte samlagsbestyreren og slog op i en bog.

Ja gjerne det.

Pelsen knappedes op.

„Doktoren —?“ Pludselig stod det for Daah, hvem den elegante fyr var. Doktor Hartvig fra Trondhjem, fra samme by som han selv. Jens Hartvig, ja! Emanuels far og Hartvigs far var klubvenner, kom i hinandens hjem. Saa ofte havde Daah og fyren dér spillet krokket i Hartvigs have, naar den unge mediciner var

hjemme i ferien. Siden, da ogsaa Emanuel var bleven student, havde de hilst paa hinanden i Kristiania.

Daah reiste sig, for han skjønnte, at skulde han blive i denne by endel, vilde han før eller senere støde paa sin bekjendt.

„Goddag — er det ikke doktor Hartvig.“

„Men —! Jøsses i alverden er det Dem, Daah, som sidder og murrer derhenne! Naar kom De hid?“

„Idagmorges.“

„Nei var det Dem! Jeg hørte nede paa hotellet, der var kommen et menneske hid.“

Doktoren trak sin hanske af, men der var dog ingen ting i hans væsen, som røbede, at han var glad over mødet. Han var venlig, ikke mere. Og stakkels Daah havde trængt saa haardt til, at en paa dette fremmede sted viste ham oprigtig interesse.

„Se opom mig,“ sa doktoren, idet han gik. „Iaften skal jeg i galla, som De maaske kan skjønne paa mit hochelegante udstyr — ja, godkvæld da.“

Han havde ikke spurgt om aarsagen til Daahs ankomst hid, og det følte denne sig lettet over.

Han betalte lidt efter og gik. Manden bag disken viste ham pludselig stor høflighed og spurgte, om han ikke heller vilde gaa ud bagveien ligesom doktoren. — Lykkelig, disse sjøfolk og fiskere! Deres sociale renommé led ingen skade, om de ad hovedportalen steg ind i sin bys ølhal!

— Klokken var endnu ikke otte, da han skulde have aftens. Han slængte forbi hotellet, ned paa bryggen. Her var mørkt, sjøen var kommen i skvulp, maanen viste sig ikke. Ude paa havnen laa fiskersmakker og gamle skonnerter og lodsbaade og ruggede med master og rær. Det øverste af takkellagerne tegnede sig mod himlen over de lave nøgne øer i vest. Han saa ingen levende sjæl hernede, og naar han vendte blikket op mod byen, var der dødsstille og smaat nok med lys. Bare tre uselige olie-lygter øinedes. Hu! Disse triste vinterkvælder i slige smaa kystbyhul! Paa Haalandsøren var der da den gemytlige krambod, hvor man kunde slænge den lange aften hen med at sidde over disken og ryge og drikke potøl af svære brune træboller og prate med strilerne.

Der fulgte uhygge med den maade, hvorpaa sjøen rørte sig under bryggen, skvulpene mod bolværket lød som tungsindige suk, og naar vandet sivede tilbage kom der lyd, hvæsende, sugende som fra uendeligt forpinte, snerrende, länkebundne vældige aandevæs-

ner; og snart var der smaa skvaps som fra smaskende djævleturger. Men alle disse lyd bandt ham til bryggen — han syntes, han ligesaagodt først som sidst burde høre efter, hvad de fortalte. Frysende gik han op og ned, ned og op mellem det lille skur helt ude og hotellet. Der aabnede man gadedøren. Aftens. Men han tog sig en sidste tur over bryggen, denne gang til yderste kant, forbi skuret. Han tog nogle store triste aandedrag, mens han lænet mod den store trosseblok saa udover, hvor sjøen kom rullende uden vind. Ja, ja, sukkede han. Da han vendte sig for at gaa tilbage, skvat han til og gjøs. Det hvide af to øine stirrede mod ham fra væggen paa skurets yderside. Saa tog han sig i det, det var jo en mand, som sad paa bænken der og bare var taus. Det var jo samme Karl Hansen, som havde roet ham iland imorges.

„Nei er det Dem — jeg blev virkelig bange! Sidder De her saa sent.“

Den anden rørte langsomt paa sig og sa, at der kom skib østenfra ikvæld.

„Aa — saa naa. Sig mig De, kommer vestenfrabaaden hver eneste morgen saa tidlig som idag.“

„Ja, naar han ikke er forsinka, saa.“

„Ja — saa naa. Ja godnat.“

„Godnat.“

— Under maaltidet, hvor han sad alene i den store spisesal, mærkede han med den fattige nervøses skjærpede sanser, at man ikke saa velvilligt til ham i hotellet. Han fik sige allerede iaften, hvad skikkelig bestilling han havde og af hvad godt folk han var, saa gik vel det over. Det nyttede ikke at lyve sig til navn, naar man havde doktor Hartvig i byen.

Var ikke hoteleieren hjemme! Han vilde gjerne talt med ham. Nei han var i gala iaften.

Ja, for jeg vil gjerne paa forhaand vide taksterne her, — henkastede han flot som en handelsreisende. Skjønt den stakkels fyr aldrig havde boet paa et hotel i sit liv før.

Ja, det kan jeg jo faa besked om imorgen, sagde han —, og i sit stille sind tænkte han: Gud naade dig Emanuel, du har ikke mere end fem og tyve kroner i lommebogen og ingensteds i verden ved du at faa fra. Uden fra provsten — det er henved to hundrede kroner —, men dem tør du ikke skrive efter for ikke at røbe dit opholdssted.

Han gik op paa sit værelse — det laa lige over spisesalen — for at hente sin pibe. Der brændte det lystigt i ovnen. Sengen

deilig blød og opredt. Ja, bare han havde kunnet lægge sig med én gang og vide, han fik sove trygt ca. 12—14 timer itræk! Saa gik kanske angsten bort, og han kunde fatte en beslutning om, hvad der var at gjøre. Men han følte saa sikkert, at scenen fra forrige nat vilde fange hele hans syn, bare han lukkede øinene. Han turde ikke lægge sig, før han var dødsens træt. Bedst at drive op og ned nogle timer paa bryggen og prate med Karl Hansen. At promenere omkring oppe i byen i de glatte gader, hvor bælmørket vel nu herskede i de store afstande mellem hver søvnig lygte, det gøs han tilbage for.

Hm! Da han skulde finde frem piben og tobakken, saa han, at man havde været og undersøgt i hans to haandvædsker. Hm. Jaja, naar man mødte op med hans fattige skikkelse og den gammeldagse slidte regnkappe, saa

Da han kom ned paa bryggen, var Karl Hansen der ikke længere. Dette skræmte hans fantasi op. Havde Karl Hansen løiet, at han sad der og ventede paa dampskibet? Eller havde det kanske ikke været Karl Hansen, han havde talt med. Havde det kanske lbare været de to tause øine? Ja, det kunde ogsaa være, at det havde været en virkelig mand, men bare en anden end den, som havde roet ham idag. Naa, ja — han var jo saa forstyrret i hodet efter optrinnet igaar og efter den søvnløse, angstfyldte nat og efter alle indtrykkene idag.

Men saa kom der en fisker nedover bryggen og praiede sit skib, og af ham fik Daah vide, at dampskibet østfra var forsinket i fem timer. Der var telegram.

Gjennem mørket hørtes en baad komme roende, fiskeren steg i den, og atter var han alene paa denne brygge, der baade holdt ham fast som ved trolldom og hvor han fornam sig saa underlig skræmmet.

Han keg ud over kanten, keg længe med mere og mere stive øine. Han syntes, at der nede i det mørke vand, som klaskede op mod bolværket og sugedes tilbage, udskilte sig noget, der var endnu mørkere og lignede et klumpet tykt fabeldyr, som laa paa maven og vrængte halsen opad. To svære øine syntes han omsider at se —, men da skvat han tilbage og gik hurtigt og uden at se sig om op i hotellet.

Han bestilte sig porter og satte sig til at læse paa sengekanten. Han dampede og dampede paa sin pibe og læste, til øinene faldt i; men indenfor, inde i hjernen var der fuldt liv; paa'an igjen, gnikke øinene vaagen og læse

længe efter vaagnede han, liggende paaklædt, tværs over sengen. Lampen lyste saa mat, den holdt paa at gaa ud. Luften var kvalm og tyk af røg og os. Men hans nerver var rolige. Han klædte af sig, blæste lampen ud og faldt isøvn.

*

*

*

Nogle dage gik. Hver morgen havde han været tidlig i klæderne og havde staaet nede bag „Bua“ paa bryggen og holdt øie med postskibet, — om nogen kjendt skikkelse skulde stige ned i baaden til Karl Hansen. Mere og mere pinlig fandt han situationen i den fremmede by, men alligevel holdtes han tilbage der. Det var næsten som om han gik ud fra, at den bedragne krøblings raseri vilde stige proportionalt med afstanden, han (Jersin) maatte bevæge sig for at indhente sin fiende og fornærmer. I de langsomme dage her paa det fremmede sted forestillede Daah sig atter og atter, hvordan vel hævneren vilde opføre sig.

Han traf doktor Hartvig et par gange oppe i gaderne. Men i den passiar, de vekslede, var der aldrig et glimt af venlighed eller forstaaelse. Hartvigs mine var lønligt forskende — som om han anede fusk i plukfisker med denne fyr, som blev mere og mere bleg, mere og mere nervøs, mere og mere stammende i sit væsen for hver gang.

En kvæld var han oppe hos doktor Hartvig — kom og forstyrrede ham som han sad over en del regnskaber. „Jeg er blandt andre ting ogsaa kasserer for et bolag her inde i landet,“ forklarede Hartvig og trak frem en skuf, hvori der laa endel pengesedler. „Gud give, det bare var mine!“ lagde han til og begyndte at tale om, hvorledes patienterne — og det ofte patienter, som havde raad — snød ham for honorar. „Syv tusen har jeg udestaaende, far. Men om jeg imorgen skulde gifte mig og trængte et laan paa femhundrede, jeg vilde ikke kunne opdrive det. Vilde pinedød ikke.“

Hm. Hvorfor mon doktoren begyndte at tale om alt det der? Emanuel Daah befandt sig uvel derinde i stuen alene med ham, og gik snart sin vei. „Jaja, jeg haaber, De snart ser inodm igjen, da,“ sagde Hartvig.

— Mere og mere følte han sig ugleseet af hotelværten og tjenestepigerne. Han havde betalt sine penge ud for den første uge. Men endda havde han igaaraftes maattet bede tre gange, før han fik porter bragt op til sig. Og da endelig pigen kom med den, gav

hun ingen undskyldning, og saa haanligt paa ham, da han vilde indlede samtale.

Han blev bange for at møde værten i trappen eller i spisesalen. Han gruede for maaltiderne, da han skulde sidde der alene uden madlyst og med den tause pigen til at opvarte sig.

Bare oppe paa „Samlaget“ følte han sig vel. Der var man høffig mod ham, og sjøfolket og fiskerne virkede beroligende med sit naturlige uaffektete væsen.

En dag i mørkningen var han oppe paa sit værelse. Han var kommen ind ubemærket. I hotellet troede man ham ude. De vaskede kjørler nede i køkkenet og gjorde rent i spisesstuen; der skulde være en generalforsamling klokken ni.

Der kom ingen ovenpaa. Han havde sin dør paa gløt og stod skjælvende og lyttede efter, om noget af samtalen mellem værten og fruentimmerne dernede skulde gjælde ham. Han hørte sit hjærte slaa mod brystkassen, mens han stod der.

En kom op verandatrappen dernedenunder, stampede sneslapsen af sig og steg ind i spisesalen.

„Godkvæld. Rydding i salen?“ Det var doktoren.

„Godaften doktor. Den mand ude.“ Det svarte værten.

„Jeg faar faa overladt to flasker champagne i is og opsendt til mig. Der kommer et par venner.“

„Jaha. Det skal bli gjort.“

„Samlaget er nemlig renons paa den vare.“

„Ja vel, ja vel. Sig mig, doktor — hvordan forholder det sig egentlig med denne Daah, som er her, De? Ja, for jeg synes virkelig, der er noget fordægtig ved ham. Ikke har han tõi, og ikke har han penge, og ikke har han noget at bestille her heller. De sa, han var søn af en foged —?“

„Som tog livet af sig, ja. Kassemangel. Lige før sønnen blev student. Derfor er han ikke blit til noget, stakkars fyr. Bare sultihel. Ingen hjælp. Huslærer og huslærer og huslærer — synd i manden. Ja, jeg er lige saa klog paa ham som De. Oppe i Trondhjem gik han for det største lys. Hele skolens haab. Præceteris til alt, far. Destineret professor i filologisk videnskab. Og alt overstyr, da fa'ren — som sagt ja.“

„Ja men er det ikke sørgeligt, Di! Hvem skulde tro“

Mere hørte ikke Emanuel. Han gled paa taa ind og lagde sig over sengen og graad. Laa og graad, taarerne laa nede i skjægget og randt ind paa halsen, og de store skikkelige øine stirrede triste og hulkende op i mørket.

Han tænkte paa adjunkten — læreren i græsk og latin —, som et par dage efter hans faders død kom til ham og bad ham bare ikke opgive fremtiden. Adjunkten og rektoren og hans andre foresatte skulde give ham sine bedste anbefalinger. Han skulde nok understøttes af byens rigfolk, indtil han havde ialfald sine embedsstudier færdige.

Efter artium begyndte han sin gang omkring til de mæcener, man havde udpeget for ham. Viste sine papirer frem uden at sige et ord og stod ventende ved døren. Tænkte paa sin kjære far, som havde git ham de gladeste ubekymrede ungdomsdage i det mest harmoniske hjem — tænkte paa sin ukloge levelystne far, — indtil han skvat op ved et hm! fra kjøbmanden, som havde læst hans anbefalinger igjennem.

„Ja,“ sa kjøbmanden med et hurtig skarpt blik paa fyren i studentershuen, — „jeg kan bidrage med fire kroner maaneden i et aar — foreløbig.“

Saa tegnede han sig øverst paa listen (han var byens rigeste, saa lærerne havde tilraadet sin protegé at begynde med ham) og skrev nedenunder en bemærkning: „Dersom kandidaten i det første aar skikker sig vel, er jeg maaske villig til at bidrage nok et aar.“

Emanuel vaklede hjem efter dette, syg, og erklærte sin ven adjunkten, at han før vilde sulte ihjel end gaa til flere med listen.

Saa gav adjunkten sig til at gaa rundt, og kom endelig med en liste, hvorpaa alt i alt var tegnet bidrag — femti kroner maaneden — for det første aar.

Emanuels bror, en frygtelig bølge, der var kommen hjem fra Amerika ianledning af farens død, skulde gaa rundt en gang hver maaned og samle summerne ind og sende dem til sin bror. Han fra Amerika agtede at nedsætte sig i sin fødeby som agent nemlig.

Men til Emanuel i Kristiania kom pengene kun den første maaned.

Siden tog broren dem, vel vidende, at den skikkelige forlæste student ikke kunde bekvemme sig til at sende klage til kjøbmændene.

Og saa maatte han ta til huslærergjerningen. Først i nærheden af Kristiania og siden længer bort, hvor lønnen var større. Jaja.

Og nu var han denne jammerlige skikkelse uden udsigt til nogengang at komme frem. Bare huslærer. Evig huslærer.

Betaget af en uendelig sørgmodighed reiste han sig, fik sin

kappe paa og sneg sig ud. Op til „Samlaget.“ Her sagde han **t**il bestyreren, at om nogle dage skulde nok de sidste smaating **b**live betalt. Men han vilde gjerne iaften have en halv flaske, en **h**el halv flaske, for han var mere end almindelig nervøs og aldeles bedrøvet for visse ting. Og da bestyreren ytrede sin forundring **o**ver, at **i**kke hr. Daah var hos sin ven doktoren iaften, som **j**o skulde have et lidet lag, saa svarte Daah træt og oprigtigt: „Aa **n**ei, kjære Dem — jeg er for fattig og ussel og urepræsentabel — **o**g hvad De vil — til at passe i et hyggeligt selskab.“

Og bestyreren gav ham et saa mildt forstaaelsesfuldt blik og var saa ærbødig, da han serverte ham vinen, at det varmede den **s**takkels student op, saa han kunde slaæet armene om den anden.

— Hjemme paa hans værelse var der ikke lagt i. Han prøvede paa at jindbilde sig, at det skyldtes tøveiret ude, den milde luft. Men inderst inde i ham laa der som et bittelidet onskabsfuldt lurende øie og plirte og sagde, at den uregelmæssighed med ovnen var ret og slet en demonstration fra hoteleierens side.

Om natten laa han og kastede sig og skvat gang paa gang op og var sved over legemet. Han gav sig til at dampe paa piben, til der kom mere ro over nerverne. Saa oplevede han en underlig drøm, det var en spændende drøm, som det lille vaagne sted i hans bevidsthed tvang ham til ikke at afbryde ved at reise sig op og røge mere. Han saa sig en morgen — ved den tid, damperen ventedes — gaa nede paa bryggen med en lang stang ligesom Karl Hansen og fiske efter smaa fisk. Han forsøgte længe og fik ikke nap. Tog snoren op og satte frisk agn paa, men fik dog ikke nap. Tilslut blev han staaende døsigt med foden spændt mod bryggekannten. Mere og mere ro faldt over ham, mens han stod der med den frugtesløse fiskestang hængende udi. Da skvat han til ved et nap, et rasende ihærdigt nap. Han trak til og trak til. Stangen stod i en spændt bue. Snoren fór om nede i vandskorpen. Han blev varm af iver, trak og trak og gav efter og gav efter for at **i**kke fisken skulde rykke angelen af. Tilslidst gik han ind paa bryggen, helt hen til „bua“ og stod der og trak med ryggen stemmet op mod væggen. Trak, saa han mente tømme straks maatte bryggekannten — da pludselig løsnede modstanden dernedefra, han halte op et tungt bæst og — pludselig saa han det, det laa for ham paa bryggekannten, med snoren skjærende i mundvigen. Det var en fisk saa stor som en barnevugge, halen var liden og endte i en pisk, som smeldte mod bryggen, og hodet var stort og bredt, et gab som efter en udtrukken kommodeskuffe, stygt optrukne kjæber og

lange tænderrader, som hugget i hinanden; en lang stilk stak fra næsen op i luften, og et par stikkende onde øine glodde paa ham; mens halen piskede mod bryggen. Emanuel stod stiv af rædsel og stirrede paa uhyret — saa smilte det et stygt smil, rev snoren over og skvat ud igjen i sjøen

han vaagnede, aldeles vaad og skjælvende.

Nei, sagde han ved sig selv, — jeg maa bort herfra. Og det den dag imorgen. Ellers faar jeg ikke fred for de øine, før jeg er død eller sunken hen i vanvid. Det var jo Jersins øine!

Han turde ikke lægge sig til for at sove mere. Han maatte tænde lampen og sætte sig til at læse.

Ja, bort herfra! Han syntes, en nat til her maatte bringe værre drømme, uundgaeligt.

Lysvaagen blev han siddende og undre sig over det stygge gjæpende dyr, der havde vist sig. Det samme bæst, han havde seet nede i sjøen under bryggen den første aften. Da havde det ikke taget sig færdig form endnu. Det var bare øinene, som var ens begge gange.

Og hvad betød det?

Havde Jersin kanske netop i de øieblikke, da han saa synet, ligget døddrukken eller ligget i søvn, og hans sjæl havde været ude, langt ude hos fienden, og materialiseret sig i den fæle skikkelse for at faa skræmt ham? Ja, gaader var her. Uudgrundelige gaader.

„Nei, sagde han til sig selv bedst som det var, — „jeg maa ind til Kristiania, hvor der er liv og oplyste gader om natten. Og jeg maa faa fat i gamle kjendte, gamle rationalister, som bare ved sin maade at være paa, sin hele ligeglade manér bringer mig til at le af fantomerne her. — Jeg maa straks imorgen tidlig telegrafere til min velynder adjunkten i Trondhjem. Sige at det gjælder alt og saa husker han mig nok.“

Straks det lyste mod dag, og før nogen i hotellet var oppe gik han ud, drev nervøst om i gaderne og tænkte over telegrammets redaktion. Han talte til politibetjenten og fik den besked, at telegrafkontoret aabnedes i denne by først ni. Han drev ned paa bryggen. Han skvapsed i sneslaps — i smaabyer skufles ikke gaderne rene. Det saa ud til at skulle blive klar dag forresten. Det var mildt og der blæste en frisk morgenvind.

Karl Hansen stod yderst paa bryggeghjørnet og fiskede med stang. Han vendte sig og gav den tidlige vandrer et dovent blik med det hvide af øinene. Daah gik op og ned og talte ikke til

ham. Gik op og ned og tænkte imens paa, om Karl Hansen mon fik noget. Der stod rigtignok en svær dyb stamp ved siden af ham, men han saaes ikke at bevæge sig nogengang. Han anglede aldrig og gjorde ingen bevægelser.

Endelig slængte Daah bort til ham. Karl Hansen havde kanske staaet urørlig en time.

„Faar De noget?“

„Nei, han bid ikke.“

„Jasaa.“ Og Daah blev angst uden at forstaa hvorfor. Vel fordi han ikke kunde fatte den gamle lods' urokkelige taalmodighed.

„Ingen ting? ikke nappet?“

Karl Hansen vinked haabløst med hodet ned mod stampen.

„Det var fanden!“ sa Daah og gik op og ned lidt.

Men pludselig rykkede han til igjen og gik helt bort til den anden og sagde: „Ingen ting? Det tror jeg ikke.“ Og saa keg han ned i stampen, blev staaende og stirre ned, mens hans krop var stiv og stille som omgjort til sten. Sveden sprang igjen frem paa Daah's legeme, mens han saa ned i stampen. Dernede paa bunden laa en liden fisk — ikke større end en pelekunter. Men det var ingen pelekunter. Den var rødbrun og havde en stilk stikkende op fra næsen og laa der og saa op med to smaa faste øine, et fra hver side af den brede kjake. Det var akkurat figuren fra inat — bare tusind gange formindsket.

„Er det det eneste, De har fisket paa denne lange tid?“ spurgte han i en tone som en dødsdømt, der spørger, om det virkelig er sandt, han er dømt.

Karl Hansen svarte et surt ja og slængte et haanligt øiekast til det lille liv dernede i stampen.

„Hvad kalder dere den fisken?“ spurgte Daah, svælgende.

„Det er „ulk“, som vi siger,“ svarte manden.

„Ja saa naa!“

Daah gik opover og svedede af rædsel, han saa ikke op, han gik gennem gaderne og udover landeveien.

„Væk væk væk herfra!“ hviskede han og følte, hvor hvid og syg han vel saa ud.

Han dreiede om som ved en pludselig indskydelse: Doktor Hartvig — af ham kunde han laane! Komme bort herfra endnu idag. Ind til Kristiania, hvor spøgelserne i hans sjæl vilde dunste bort som nattetaage for frisk morgensol.

Han skyndte sig ind til byen, vilde faa laant nu, saa han

kunde komme endnu med skibet klokken ni. Han kunde give doktoren anvisning paa de ikke hævede penge hos provsten.

Men saa traf han Hartvig nede i den første gaden. Hartvig i peltshue og langstøvler og fuldt udrigget til en længere tur. Han skulde langt indover landet i et tilfælde, skulde nu bort til skydsskafferen travelt blev kanske borte i to døgn.

„Død og piske! Meget at gjøre, ser De.“

— Daah fik sig ikke til at tale om pengelaan. Han bare smilte og trykkede den anden i haanden og ønskede ham god reise.

Nede paa bryggen var der kommen liv — ude paa havnen laa endel fiskesmakker, sjøfolk og opkjøberkapteiner roede frem og tilbage mellem land og skibene. Saa levende frisk i alle farver, saa blændende ny havde aldrig havnen været før. Flere af skibene havde sin takkelage smykket med flag — Gud ved i hvilken anledning —, og det rødmalte parti i skibenes vandlinie passede saa gnistrende brilliant til den isende blaa brisede vaag og til farverne ude mod vest — snebiterne over de sorte holmer og saa sprøitet op mod fjeldvæggen nede i syd, der hvor havet stod lige ind. Og solen, som stod over fjeldet bagom byen og lyste saa kraftigt over skjærene og seilene og det hvide skumsprøit. Hei, hvor det skvat vældigt tilveirs derude! Høit mod himlen.

Ved alle disse farver og alt dette friske lys kom der en syngende jubel ind i ham: Ud, ud, ud! Bort, bort, bort!

En tanke greb ham — som ved skulderen: Ja væk gut — om en time kan du staa ombord og styre østover!

Han gik sporenstregs op i byen, ringede paa hos doktoren, hvis husholderske kom grættent slæbende og laaste gangdøren op.

„Det var en bog, jeg shulde hente inde paa kontoret. Og saa skriver jeg et par ord til Hartvig, som De faar levere ham.“

Hun tæsedede tilbage til kjøkkenet, og Daah gik ind i kontoret med en mine, som om det var hans eget. I en fart brød han op skuffen i skrivebordet ved hjælp af sin pennekniv og tog nogle faa sedler til sig. Skrev saa paa et af receptpapirerne, der flød paa bordet et par ord til Hartvig om sagen. Det var nødvendigt for ham at komme væk, og pengene skulde sendes telegrafisk inden faa timer, efter at han var steget iland i Kristiania. Bad ham undskylde.

— Og da postbaaden svingede ind paa havnen, sad Daah velfornøiet i prammen hos Karl Hansen og var overbevist om, at han nok skulde paa en eller anden maade faa penge i Kristiania, saa

Hartvig ikke gjorde vrøvl. For det var jo af en foreningskasse, han havde laant. Bedre om det havde været privat af Hartvig.

Paa veien til Kristiania tænkte han stadig paa sin far. Faren havde dræbt sig — fordi han havde gjort en forbrydelse, som nagede og nagede og forlangte soning ved døden. Det havde for fogden været let gjort at faa dækket den underbalance, hvis han itide havde bedt sine venner om hjælp. Men Nemesis vilde det anderledes. Hun gjorde synderen langsomt om til et sky, angst menneske, fra hvem vennerne lidt efter lidt gled bort, trak sig tilbage, — indtil det var for sent for ham at haabe paa hjælp fra dem.

Nemesis! Nemesis! De ord havde fogden udsukket for sin søn ved middagsbordet en dag kort før katastrofen.

Jaja! Daah gik paa dampskibet og følte sedlerne, han skulde betale billet med, brænde sig inde paa brystet. Og gaaden med havuhyret blev ham dybere og dybere. Han kunde intet spise, fik ikke søvn og turde ikke se sig i speilet for ikke at blive end ængsteligere for sig selv.

Sangvinskheden strøg væk. Han fandt tilsidst ud, at doktor Hartvig var noget af det hjærteløseste. Han fandt det tilsidst høist sandsynligt, at Hartvig allerede havde sendt telegram til Kristiania opdagelsespoliti om at faa ham anholdt — det og det signalement, det og det dampskib. Han saa sig stige iland og føle et greb i skulderen. Ja, naturligvis — en kold praktisk forretningsmand, som Hartvig var, vilde han ikke tage i betænkning at lade ham anholde.

Daah gik iland i Laurvig for at tage med toget derfra. Man havde vel ikke politi ude efter ham baade ved dampskibet og ved jernbanen.

I fortvivlelsens sangvinskhed foresatte han sig at skulle faa laane penge af en eller anden den næste formiddag. Han vidste om et par høie embedsmænd, ungdomsvenner af hans far. Jo, han skulde greie det!

Men han maatte træffe et eller andet gammelt bekendtskab først, nu iaften. En at tale ud med, fortælle alt dette om havulken og alt det andet troldskab, som gjorde ham syg.

Klokken ti om aftenen var han da i Kristiania. Han fik sat sit tøj ind paa en sjofel ølbule, hvor han vidste, ingen fandt paa

at ville forhøre sig om ham. Selv gik han op i byen for at speide ind gennem kaféernes vinduer, om han skulde opdage en eller anden kjendt, han kunde bede komme ud til sig. Han turde ikke gaa ind i de store oplyste restauranter, hvor der sad mange mennesker. Kanske havde der allerede staaet notitser i aviserne om, at en student af bedre familie havde gjort sig skyldig i tyveri, og at hans anholdelse var telegrafisk forlangt.

Han saa ikke et kjendt ansigt, skjønt kaféerne begyndte at fyldes af publikum, som kom fra theatrene og varietéerne.

Han drev om, indtil klokken var tolv, og folk strømmede ud og hjem fra alle buler og etablissementer.

Da vendte han yderlig modløs nedover for at finde det sted, hvor tøiet var sat ind. Ovenpaa var der værelser tilleie. Man havde givet ham en gadedørnøgel med.

Under en gaslygt stod et fruentimmer og gjorde sig bemærket for ham. Han stansede, uendelig glad og varm. Det var ikke faldt ham ind — hos en af disse var der hvile at faa. Pigen var ganske ung, han blev rørt over i det magre ansigt at se alle lastens mærker. Hun var i en tynd, slidt kaabe og havde lysrødt kjoleliv indunder. Kaaben var opknappet over brystet, netop for at det lyse liv kunde lokke. Ja, her var et menneske, hos hende vilde han føle sig tryk den første nat, hun vilde forstaa en syg, forpint sjæl.

Nei, hjem til hende kunde de ikke gaa. Hun maatte gennem to værelser, hvor nogen sov, og desuden laa hun sammen med sin søster.

En slæde, foreslog hun, — kjøre ud paa landet og tage ind et sted.

De satte sig paa den nærmeste trappe, helt op mod dørkarmen, mens han overveiede, om han kunde faa smuglet pigen ind til sig. Aa, han følte først, da han satte sig, hvor dødsens træt og udslidt, han var. Han lænede sig ind mod hende, borede ansigtet ind under kaaben, ind til barmen under det lyserøde liv. Gud, hvilken salighed og hvile endelig at ligge med sit eget søndersprængte, fortrivlede hode op til et kvindebryst. Han stønnede af velvære og knappede op hendes kjole og kyssede brystet, havde armen om hendes liv da skvat de begge op, hun havde travlt med at knappe livet igjen.

„Ja saa, det er Dem?“ sagde en konstabel. Han havde luret om hjørnet og stod foran dem.

„Ja, dere faar være saa gode og følge med.“

Daah, som ikke fattede, om det var ham eller pigen dette „kjender Dem“ gjaldt, bad for dem begge. Han vilde give konstablen tyve kroner.

„Bare følg med — og det straks,“ sagde konstablen.

Daah spurgte, hvad de da havde gjort. Spurgte, om han da ikke kunde være menneske og forstaa, at det var hjærteløst for pigens skyld slig at slæbe dem paa stationen. Hun vilde jo blive blameret. Man kunde jo tro, at hun paa aaben gade . . . o. s. v.

„Ja, vil De komme med det gode!“ truede konstablen.

Saa tutlede de iveri. Pigen iforveien med hovedet bøiet. Hun saa ud, som hun resigneret gik til slagterbænken. Ikke et ord sagde hun.

Straks de kom paa stationen, blev pigen ført bort af en betjent.

En søvnig embedsmand satte sig foran en protokol og bad høfligt om Daahs navn og stilling og mere. Det var inde i en lang muret stue. En lang række mørke fængsler fandtes langs den bagre væg. Man saa ind i hver celle gennem gitterdøre. De var aabne som burene i et menageri. Hist og her stod en skikkelse og stirrede ud paa opsynsmændene. Fangernes fingre klemte krampagtig om jernstængerne. Saa lød et rasende hyl fra en celle, saa rystede en i gitteret, en tredie bandte . . . det var et helvede af uhyrer, saa Daah skjalv over det hele legeme og kunde knapt staa stille. Han kunde ikke tale, han var lammet af angst. Og efter denne nat var morgendagen. Telegrammet fra Hartvig . . . alt, alt, alt pegede bare paa fængsel, vanærelse og vanvid.

Han blev sat ind i et af de ledige bur. Der stod han længe taus og stirrende mod manden med protokollen derborte under gasblusset. Han saa ikke ind i sin celle. Der var kun mørke . . og mørke, mørke altid efter nu.

Langsomt løste han sin bukserem, fæstede den lydløst til en af jernsprinklerne, lavede en løkke, havde den om halsen, løftede knæerne høit op og lod sig dætte ned. Og halsen knak over.

— Nede paa postkontoret laa der et restantebrev til ham fra fru Jersin.

„Hr. kandidat Daah. Jeg haaber, De snart betaler, hvad de skylder os. Min mand er meget sint over, at De reiste uden at betale. Og han er ikke at spøge med. Han venter pr. omgaaende at faa det beløb . . . o. s. v. Andrea Jersin.“

Gabriel Finne.

Oliver Wendell Holmes.

(Fortsættelse.)

III.

Holmes kalder beskedent de personer, han har anbragt om frokostbordet, skyggebilleder. — Nogle af dem er dog mere: en figur som den lille pukkelryggede Bostoner i „Professoren“ er levende; man hører hans skingre veltalenhed, længe efterat bogen er læst. Men for det meste er vist nok Holmes' personer billeder, som faar liv paa anden haand, gennem hans beretninger om dem, ikke nye levende væsener, som gaar paa egne ben. De er skuespillere, han har givet en rolle; men de spiller tit fortræffeligt, og rollen kan være meget morsom.

Mange af dem er beslægtede typer. Der er de unge mænd, han holder af, dygtige, klarhovede og kække. Bernard Langdon i *Elsie Venner* er førstemand af dem. Han er den ideale Ny-Engländer af braminkasten, smækker men hærdet, en vaagen og velordnet intelligens, elskværdig, behersket, selvstændig, ikke bange for at kysse en smuk pige eller slaa til en grov slagter. — En kvindetype, Holmes ynder, er den unge dame, som maa tjene brødet selv og tit surt nok. Han har ondt af at se dem saa ensomme, ofte udnyttede af hensynsløse arbejdsgivere. Men han har vistnok ogsaa haft et nærpaarørende forbillede for lærerinden i *Avtokraten* og *Elsie Venner*. — En tredje type er den gamle lærde mand, der kan lide at høre sig selv tale og har sine særheder, fuld af paradoxer og visdom, selvironisk og munter, velvillig og klog, med et barns sind under graa haar, men slet ikke uden snuheid overfor dem, der tror, de kan løbe med ham, saaledes Byles Gridley i *Vogterenglen*.

Mest vellykkede er dog nok de figurer, Holmes har fjernere fra sig. I dem har han nedlagt en mængde kvikke iagttagelser, og de saltes ofte med en satire, som kan bide hvast, hvor den ikke mildnes ved et elskværdigt syn for deres forsonende sider. Nogle har hele hans sympati; han mærker sig blot med et smil egenheder hos dem, deres uagtsomme omgang med sprog og logik, deres løjerlige billedsprog og naive meninger. Det er jævne kvinder, brede, rørige og godhjærtede som den brave Mrs. Hopkins i *Gu-*

ardian angel, eller mere kuede i væxten som pensionatværtinden i Frokostserien, en dygtig kone, der har slidt strengt for at holde sig og sine børn oppe; hun har maattet være nøjeregnende, hendes tanker er bleven vante til at gaa under en graa sky af husholdnings-bekymringer, men hun har dog et strejf af blaa himmel over sig, kærligheden til børnene, som hun har faaet vel frem i verden.

En morsom og livagtig profil er Susie, den buttede unge pige i *Vogterenglen*, hvis hjerte er ligesaa blødt som hendes kinder, lidt enfoldig, lidt sentimental, med en blind tilbedende tro paa sin kæreste, den lokale digter Gifted Hopkins. Ham rammer satirens lys stærkere, men ikke ubarmhjærtig. Gifted er stolt af sin digtergave og drømmer gerne om sin vordende verdensberømmelse; han fremhæver selvbevidst sine digtes originalitet, skøndt de alle er lavede efter andres; men det er i fuld god tro, han beundrer sig selv; han bruger en gammel tanke eller en falmet blomst og bliver rørt over, at han kan skrive saa kønt og ægte. Han er ikke mere kritisk seende end kæresten. Men iøvrigt er han en grumme skikkelig fyr, rar og beskeden.

Holmes bærer over med mange skrøbeligheder, men det kribler i ham, naar han træffer saadanne stramme, selv gode, udadlelige væsener som damen i *Professoren*, mønstret, hvis eneste fejl var, at naturen havde skrevet listen over hendes dyder paa streget papir og glemt at slette linjerne ud. Hende kan han ikke med „Vi holder dog alle af gode mennesker. Hun er et godt menneske. Altsaa holder vi af hende. — Men vi gør det bare ikke.“

Men lumpenhed er ham det værste; han lægger ikke fingrene imellem, enten den kommer halvt fordækt som hos den behændige Bradshaw i *Vogterenglen* eller aabent som hos den nærige udsuger, Silas Peckham i *Elsie Venner*, en af dem, „der, om en erkeengel tilbød at frelse hans sjæl for en sixpence, vilde se at finde én med et hul i.“

Holmes er en flink fortæller; han kører i mag, ikke som en postvogn, der haster mod sit bestemte maal; han gør sig svinkeærinder til siden og dvæler, hvor han har lyst til at se sig om. Det er maaske en ung piges skæbne, der fængsler ham, — som i den nydelige Iris-fortælling i *Professoren*; eller han gaar med til fint selskab i en lille provinsby og udmaler det spøgende omstændelig fra forberedelserne, der er det værste, indtil morgenen efter.

Der er noget gammeldags naivt baade ved fortællemaaden og ved hændelserne i hans romaner. Han vil helst have lidt eventyrlige begivenheder med, et overfald eller en nævekamp, livsfare og

frelse, lumske skurke, der overlistes, gamle mærkelige huse og uventede rigdomme.

De tre romaner har et og samme hovedæmne. En veninde af Holmes vægrede sig ved at læse *Elsie Venner*, fordi han havde givet sin roman medicin, og han indrømmer, at hun havde ret. Fortællingen er et psykologisk-patologisk experiment. Elsie Venner er en ung pige, hvis moder under svangerskabet blev bidt af en klapperslange. Holmes tænker sig nu, at barnet derved arver noget af slangens natur, de karaktertræk, hun saaledes faar, gør hende ensom, ondsindet og ulykkelig mellem menneskene og driver hende næsten til forbrydelse. Figuren er rent hypotetisk og Holmes giver den ikke ud for andet; han paastaar iøvrigt, at han siden har truffet en person, der var Elsie op ad dage. For læseren har hun dog ikke illusionens sandhed; hun er ikke skildret med Hawthornes frodige subtile fantasi, ikke saa fint nuanceret som helten i hans beslægtede roman *Transformation*. Man mærker for tydelig, at Holmes sætter sig en opgave, som han søger at bevise. Alligevel er *Elsie* vist hans ypperste kunstværk. Slangeligheden er saa vel udtænkt og dygtig gennemført. Der er en glans af uhygge over hende, en dunkel, skræmmende dejlighed, smidig vildskab og dump vaande. Han har ikke levendegjort hende for os; men han giver os pragtfulde fantasier over, hvordan hun kunde være.

I den sidste og svageste af romanerne *A mortal antipathy* er helten en ung mand, der ikke kan taale at være unge kvinder nær. Hans hjerte staar stille, og han falder livløs om. Aarsagen er, at en ung pige, da han var et lille barn, kom til at kaste ham ud over en altan, mens hun gyngede ham i sine arme. Naar han siden ser unge piger, vaagner faldets rædsel igen.

The guardian angel har en mere naturlig grundtanke. Dens æmne er arveligheden. I enhver person gaar hans forfædre igen. De levende er kun opvarmede døde, siger Holmes. Det legeme, hvori vi rejser, er ikke et selvejerkøretøj, men en omnibus. I romanen fortælles, hvorledes den unge pige Myrtle Hazard bliver ligesom besat af sine forfædre; paa skiftende tider i hendes liv er det, som saa én saa en anden af dem lever op i hende, former hende i sit billede og tvinger hende til at handle i sin aand. Tanken er ligesom i *Elsie Venner* udført lovlig haardhændet. Ellers er *The guardian angel* den af de tre bøger, man helst vender tilbage til. Den har et rimeligere motiv, et fortræffeligt persongalleri og er saa frisk og vittig og kækt skrevet.

Holmes' romaner kreser da om den tanke, at sjælen ikke er

en absolut, uforanderlig enhed: den kan omformes ved arv eller ydre indvirkninger. Tanken interesserer ham psykologisk, han tager den op flere gange, anfører sine egne erfaringer, hvordan han f. ex. under arbejdet paa Emersons eller Motleys biografier mærkede, at han ligesom blev suget op af dem, følte deres aand i sig og tænkte deres tanker.

Men under det psykologiske problem ligger et etisk, som han finder ikke er bleven behørig paaagtet. Man er klar over, at folk kan have legemlige brøst, som gør dem uskikkede til soldatertjeneste, eller at deres tankeævine kan indskrænkes af intellektuelle mangler; men man betragter altid et menneske, som om hans moralske ævner var fuldkomne. Nu viser det sig imidlertid, at ogsaa viljen er afhængig og kan omdannes eller svækkes udenfra, følgelig har mennesket kun et begrænset ansvar for sine handlinger.

Denne erfaring faar religiøs betydning. Synden er ikke et absolut begreb. Det er denne lære, Holmes har villet indprente med sine romaner. Naar Elsie paa grund af den forbandelse, der var over hende fra moders liv, begaar handlinger, der kaldes synd eller endog forbrydelse, var hun da moralsk ansvarlig for dem? Holmes har, siger han, villet protestere mod den skolastiske tendens til at lægge det fulde ansvar for menneskelige handlinger fra det uendelige over paa det begrænsede væsen.

Romanerne, der fra først blot syntes at være medicinske fantasier, ses saaledes at have et teologisk-moralsk hovedformaal. Holmes, humoristen, lægen, verdensmanden, fornægter ikke sin puritanske afstamning.

IV.

Der er flere strømme i puritanismen, som den udfoldede sig under den store engelske revolution. Paa den ene side er den en lutring af sæderne; dens grunddyd er selvbeherskelse; menneskene skal frigøre sig af lysternes trældom; men livets skønhed og rene glæder banlyses ikke; man vil ikke gøre verden til et moralsk tugthus. Religiøst undergraver den teologiens dogmer, tager sig for alvor af tolerancens sag, ynder ikke præster, navnlig ikke, at de skal have magt; den enkelte vil helst tro og dømme for selv.

Det er puritanismens fremskridts- og frigørelsesbevægelse. Men overfor den stod snæversindede mørkemænd, der søgte at gøre jorden til den jammerdal, de prækede den var; de vilde skabe et moralsk og teologisk despoti; al frejdig livslyst fordømtes; troen

blev sat ind, ikke i et bur, men i en skruestik af dogmer; sjælene skulde kues ved frygt, det stank af svovl fra prækestolene, og præsterne var mægtige førere.

Det blev den sidste retning, der kom til at raade i Ny-Englands puritanske kolonier. Forholdene var farlige og mandstugt nødvendig, for at nybyggerne kunde trives. De, der vilde gaa deres egne veje og hylde en friere lære, blev drevne bort eller tvungne til tavshed. Religionen blev en stram og mørk uniform, og der herskede en stræng moralsk vinter. Præsterne var haarde smaapaver, grusomme og overtroiske bigotter. En pige var nær bleven jaget af landet, fordi hun smilede i kirken. Det uskyldige blod, der flød under hexeforfølgelserne i Salem, kommer over de fanatiske præsters hoved. „De gik brølende ud af én ild og ind i en anden,“ bemærkede en præst, som var vittig, om nogle kvinder, der blev brændt i hans by. — Forholdene bedredes efterhaanden, men endnu hen mod midten af forrige aarhundrede under den religiøse opvækkelse kunde Jonathan Edwards præke i denne tone: „Gud, der holder jer over helvedes grube, som man holder en edderkop over ilden, hader jer. I er titusind gange mere afskyelige i hans øjne end den modbydeligste giftslange i vore. Hvis I anraaber ham om at ynkes over jer, da vil han i stedet blot træde jer under sin fod, og skøndt han véd, I ikke kan bære vægten af hans almagt, naar den træder jer ned, vil han ikke agte derpaa, men knuse jer under sine fødder ubarmhjærtig, han vil knuse blodet ud af jer, saa det skal sprøjte og besprænge hans klæder.“ — Og selv i begyndelsen af dette aarhundrede laa religionen trykkende tung over sjælene; de snørende dogmatiske baand hindrede dem fra at trække vejret; himlen var haard som jærn, jorden bestandig en jammerdal, mennesket fra fødslen en byldt af synder og foran hans fødder slikkede helvedes ild op.

Men grunden var efterhaanden bleven hul under den ortodokse kirke. Der havde allerede tidlig rørt sig modstand mod sortkjolerne. I slutningen af det 17de aarhundrede vovede en forsigtig tvivl sig ud; der var dem, som baade vilde berøve djævelen livet og præsterne politisk magt. Det var for at gendrive disse skeptikere og sadducæer, at Cotton Mather iværksatte hexeforfølgelserne i Salem (Bancroft). — Lægmandsaanden frigjorde sig omsider i det stille, fædrenes bidske tro mildnedes af mødrene; landet voxede og kulturen steg. Og tilsidt sank jorden under den gamle kirke. Det var unitarerne, prædikanter som Channing og Parker og transcenden-

talisterne med Emerson i spidsen, som især aabnede døren for en ny lære. Og det var den lyse puritanisme, der traadte ind forynget.

Holmes fører en flink kaarde i denne frigørelseskamp. Han var opdraget i den trange Calvinisme, og det kostede ham nogen møje at bryde ud af den. Men den stred mod hans natur, livsglæden og den klare fornuft i ham var for stærk.

Avtokraten gaar ikke ind paa religiøse spørgsmaal; men i *Professoren* viser han teologerne eggen. — Han træder i skranken for den frie forskning. Teologerne paastaar, at de alene har lærdom og beføjelse til at drøfte religiøse æmner. Hvad vilde lægerne sige, om en teolog opkastede sig til dommer over deres videnskab? Holmes svarer, at hvis teologen i en aarrække havde hørt medicinske forelæsnings, maatte han sikkerlig kunne tale med, om han da ikke havde haft uvidende idioter til lærere. Samme ret tilkom da en lægmand, der havde hørt præsternes præken i manifoldige aar. Men hvad vilde folk sige, dersom lægerne nægtede at tage os under kur, før vi underskrev visse sætninger saasom: „Alle menneskers tænder er af naturen bundfordærvede og bør trækkes ud hver eneste én. — Den, som ikke tager vort præparerede kalomel som foreskrevet i vore love og vedtægter, lider af alle mulige sygdomme; han maa visselig dø, hvis han ikke tager vort præparerede kalomel, der kun kan faas hos vore avtoriserede agenter. — Det tillades ingen at nyde vort præparerede kalomel, før han højtidelig har erklæret sig enig i disse og efterfølgende sætninger (fra 10—100).“

Lægerne kunde naturligvis sige, at de ingen medicin vilde give os, før vi havde underskrevet disse trosartikler; men naar de saa ovenikøbet vilde forlange, at vi ikke maatte diskutere sætningerne, inden vi underskrev dem, det var dog et vel stivt stykke.

Hvis vi forstaa dem, hvorfor kan vi da ikke diskutere dem. Hvis vi ikke kan forstaa dem, fordi vi ikke har taget medicinsk examen, hvorfor pokker vil de da have os til at underskrive dem.

Jo, men det er farligt at drøfte religiøse æmner i allemands paahør.

Farligt for hvem?

Jo, for sandheden.

Er da sandheden en saadan svækling, at den kun kan lufte sig i en lukket kare med en sortkjolet herre paa bukken? Sandheden er sejt, den brister ikke ved berøring som en sæbeboble; den kan sparkes rundt som en fodbold; den kan, sagde Bryant, køres over af et lokomotiv og er lige hel endda.

Nej, sandheden selv er ikke i fare, indrømmer modstanderen,

men derimod forestillingerne om sandheden hos de folk, som ikke er vant til at dømme viselig, om hvad meninger de hører.

Man bør da slet ikke omtale den slags ting folk og folk imellem?

Man bør være meget forsigtig med at bringe dem paa bane.

Vel; men jeres venner stikker skrifter, hvis lærdomme andre finder farlige, ind i deres forstuer, hvor de sankes op af nervøse damer og hysteriske tjenestepiger. Jeres venner standser smaabørn paa gaden og giver dem bøger, som forældrene, der mener, de lader deres børn faa en god religiøs opdragelse, ikke anser passende for dem.

Nej, teologerne maa opgive deres tro paa, at sandheden er deres private ejendom. Religionen er ikke selvindlysende. De folk i vort aarhundrede, som er aandelig levende, styrer mod en af to poler, *Rome or Reason*, den suveræne kirke eller den frie sjæl, autoritet eller personlighed, Gud i os eller Gud i vore herrer. Han tvivler ikke om, hvor Amerika vil søge hen. Vi taler om vor fri forfatning; den er kun et grovt udvortes maskineri, der skal sikre os individuel tænkefrihed.

Holmes gaar derefter (især i *Poeten*) over til en kritik af sin barnelære. Det er dens bagvaskelse af menneskenaturen, som vækker hans højeste uvilje. Menneskene, siger de, er en falden slægt; de fleste af os er bestemte til helvedes evige ild, Gud er en stræng dommer over vore fejl; arvesynden er i os fra fødselen; vi er syge til døden.

Holmes har den sygdom, at han tænker naturlig. Og hans tanke oprøres af denne livsfjendske tro, navnlig af læren om arvesynden og dens straf. At menneskene skal lide for Adams brøde, det er jo fablen om ulven og lammet. „Du har plumret vandet for mig,“ siger skaberen. „Hvor kan jeg det, naar jeg staar længere nede ad strømmen?“ „Ja, saa har din fader plumret det for et par aar siden, og det kommer ud paa ét.“ Hvor paa ulven æder lammet. Saadan er ulvelogik og teologisk ræsonnement. — Læren om arvesynden har virket paa vor moralske natur som læren om djævelbesættelser i barbariske tider. Den har forkvaklet og fordjævlet retfærdighedsbegrebet, mellem Gud og mennesker allenfals.

Det nytter ikke at vise hen til biblen. Vi har ikke behov at gaa til gamle skrifter for at lære menneskets natur at kende. Hidtil har vi studeret antropologi gennem teologi; nu maa vi gaa omvendt til værks. Vi maa granske menneskene, som vi har studeret stjerner eller fjælde. Det er vanskeligt, ogsaa fordi der er saa mange fordomme at rydde bort, og fordi der har knyttet sig hæmmende

forestillinger til mange gamle ord. Til ordet „synd“ f. ex. Man maa blive klar over, at synden er ikke et særvæsen i os, men en funktion ligesom sygdom. Hvad der kaldes synd, er ofte hysteri eller en art vanvid eller frugten af nedarvede tendenser. Det er denne opfattelse, han indskærpede i sine romaner.

Jorden er ikke en jammerdal. Det er en mandig verden, vi lever i. Her i vesterleden er selvrespekt manddommens grund og kilde. I orienten finder manddommen sin dybeste tilfredsstillelse i selvfordærelse. Men det dur ikke at ville indpode den tropiske palme paa den nordiske fyrr.

Der er to argumenter, vore skolastikere ikke kan gendrive: blodet i mænds aarer og mælken i kvindernes bryst.

Vi er ingen sunken slægt; istedetfor menneskets fald sætter videnskaben nu menneskets fremgang. Hvorfor vækker darwinismen saa dyb en sympati? For den gør atter naturen til en sand guddommelig aabenbaring. Den tager den gamle forbandelse fra det spæde barn i moders arme. Naar slægtens lov er udvikling opad, naar vi paa en naturlig maade har hævet os fra hulebeboerne eller endnu lavere livsformer, har vi alt at haabe af fremtiden. Før var livet et skibbrud: kun nogle faa passagerer kunde frelses i storbaaden. Nu har udviklingslæren givet os et fartøj, bygget saa det kan trodse stormen og omsider bringe os i en havn, hvor vi kan faa et bedre hjem end det, vi sejlede ud fra.

Det gaar frem. Vi er i den sidste nattevagt, og humanitetens genfødelse stunder til. Vi er voxede bort fra hexetroen ved at voxer ud over troen paa det kristne Tartarus.

Og hvem er den Gud, de vil, vi skal tjene? Er det ham; der bar sig ad mod Abraham, som den gamle patriarks afkom bar sig ad mod andre mennesker? Er det ham, der straffede sit folk for deres konges synd, ham, der giver nogle udvalgte lov til at prise ham evindeligt, mens en uhyre skrigende verden af uendelig pine blander sin grufulde korsang i deres salige psalmer?

Vi maa have ret til at vide, hvem vi skal tjene; ellers er vor hyldest intet værd. At krybe er ikke at tilbede. Vi er voxede til mænd. Naar vi rejser vort tempel, vil vi først og fremmest bygge døren saa høj, at vi kan gaa ind uden at bøje os. Vi vil først kende Gud og saa elske ham, hvis vi efter vore egne stakkels hjerter dom finder ham vor kærlighed værd.

Holmes mener, vi kan trøstigt stole paa, at vi har over os et væsen fuldt af sund kraft og storladent højmod, ikke den uendelige

invalid, som vilde bringe os til at blues paa hans vegne, naar vi sammenlignede ham med en ædel mand.

I Holmes' digtning er hans teologiske interesse ogsaa vaagen. Det ses ikke blot af den berørte tendens i romanerne. Han giver gerne de sure kristne et svip, dem, hvis tro synes at have tandpine. Han peger paa sekternes stridigheder: deres kirker finder han ligner kamphaner, der strækker hals, som de vilde hugge hinandens glasøjne ud. Men navnlig ynder han at dvæle ved præsterne og tegne billeder af dem. Han manglede ikke modeller. I sit fædre-
hus havde han haft lejlighed til at iagttage baade ærværdige og milde oldinge, snaksomme pastorer og morsomme særlinge, men ogsaa sortkjoler med bedrøvelige ansigter og klynkende stemmer, der lød som laa der lig i huset, missionærer, der saa bebrejdende paa børnenes røde kinder og glade øjne og paa én dag gjorde dem mere til hedninger end de i én maaned kunde gøre et hottentot-barn til kristen.

Flere af præsterne i hans bøger er skildrede med indtagende sympati. Der er hædersmænd med et blødt og stort hjerte som de to gamle præster i *Elsie Venner* og *Vogterenglen*. Han kan smile godmodig over modsætningen mellem deres praxis og teori, deres hjælpsomme mildhed og deres bøse prækener. En værdifuld type er den „liberale“ præst Fairweather i *Elsie*, der aandelig fryser i sin rationalistiske nøgenhed, er skamfuld over at høre til en minoritet, elendig fordi han ikke har nogen avtoritet at støtte sig til og omsider ender i katolicismen.

Men dybest har Holmes grebet i skildringen af præsten Stoker i *Guardian Angel*. Den velærværdige Joseph Bellamy Stoker er en mand med kraftigt blod i sig, en myndig og magtkær natur, han skubber uden omstændighed sin ældre medbroder tilside. Hans prækener er mest som tugtens ris, ikke uden en blomstret og svulmende veltalenhed; han har tre berømte prækener om det hinsidige liv, de kaldes hans svede-præken, hans besvimelses-præken og hans krampe-præken efter deres virkning paa tilhørerne. Han er en ganske køn stor mand; han binder sine hvide halsbind sirlig og skiller sit haar med omhu. Hans kone er meget sygelig; kvinderne møder i hobetal ved hans prækener.

Han taler ogsaa gerne til dem og med dem, især hvis de er unge og smukke og helst i enrum. Naar de besøger ham i hans studereværelse for at finde religiøs husværelse, er han ikke den truende dommedagsprædikant; saa ved han at „hente sirup i den strænge skrift“. Hans ord falder da sagte med øm tone; han er

overbærende, næsten ærbødig; han glider indsmigrende ind i deres fortrolighed, stryger dem faderlig over skuldren; og de unge pigers kinder er hede og røde efter den 'intime aandelige samtale. — Stundom faar ogsaa hans tale i kirken en vis lummer glød. I en præken dvæler han med forelsket fromhed ved de skønne kvinder i den hellige skrift. Han skildrer Esther, hvor hun gik ind til kong Ahasverus, badet og duftende af vellugt. Han viser sine tilhørere den unge søde Ruth, der lagde sig saa uskyldig ved Boas' fødder i loen. Han udmaler især yppig de yndigheder, som be- daarede den kongelige psalmist, soldatens hustru, for hvis skyld han brød budene, og den unge pige, hvis kærlige omsorg i hans køligere aar lod ham glemme fornuftens og sømmelighedens love. Han svælger i disse gammeltestamentlige kvinder næsten som hr. Schnabelewopskis vært hos Heine. — Stoker er ikke en don Juan, men en *san* Juan. Han fingrer ved den forbudne frugt. Han skyr ikke fristelsen, han kommer den heller halvvejs imøde; men han lægger ikke klare planer og gennemfører dem med kold omtanke. Han nyder det hidsende ved at omgive sig og sine smukke lam med en ring af kælnе følelser; det kalder han saa fortroligt aandeligt samvær. Det animalske er stærkt i ham; han elsker en rus uden alkohol, de hede drømmes forførende trolldom.

I romanen er han ved at blive yderst farlig for Myrtle. Hun er i den krise, hvor unge piger sukker efter en himmelsk brudgom og tror, de mener det. Hun er hysterisk, hjælpeløs. Stoker ser, hun har en aandelig læge behov, og forsømmer ikke sin sjælesørgerpligt. Han smyger sig utrættelig om hende, taler i sine blødeste toner, lærer hende smægtende psalmer og laaner hende hellige glødende skrifter. De vandrer sammen i den gule efteraarsskov i dæmpede sværmeriske samtaler.

Men den ærværdige præst havde begyndt jagten lidt for sent. Myrtle var ved at voxe sig karsk igen og behøvede kun et vink for at aabne sine øjne og blive seende. Just som Stoker sad og ventede hende til et ømt aandeligt stævnemøde i studerekamret, fik han brev, at hun ikke mere trængte til hans sjælesorg. Næste søndag holdt han sin krampe-præken med lyn og torden.

Holmes' angreb paa teologien blev ikke ubesvaret. Navnlig efter *Professoren* haglede der fæle ord over ham, fra vantro og kætter til moralsk fadermorder. Men jeg véd, skrev han, hvilken understrøm af hemmelig sympati der giver mine fattige ord livskraft. — Strømmen blev snart synlig og fik magten. *Poeten*, som dog er langt dristigere, vakte ikke nær den forargelse som *Pro-*

fessoren. Den talefrihed, han havde kæmpet for, var vunden. Og den aandelige atmosfære forandredes efterhaanden helt. Det blev vigtigere, hvad menigheden tænkte, end hvad præsterne gjorde. Og præsterne lagde domsbazunen paa hylden: dens lyd vilde bare faa en mængde tilhørere til at ryste støvet af deres fødder.

Naar mænd som Holmes sætter sig op mod deres fædres lære, kunde man vente, de vilde slaa over i aaben og hensynsløs ateisme. Pendulet syntes tvunget saa langt til højre, at det maatte slaa helt ud mod venstre. Men Holmes blev ved at være religiøs, og han var alle sine dage en flittig kirkegænger. Hans religion er dog mere af hjertet end af tanken; — en dyb andagtsfølelse overfor verdens storhed, skønhedsdyrkelse, en tilbedelse af det gode. Han søgte gerne to kirker, en halvt katolsk, hvor han følte sig tiltalt af gudstjenestens kunstneriske harmoni, ritualets enfoldige inderlige rytmer og de unge skære røsters sangfugleflugt. Og et lille kapel, hvor menigheden mødtes i stille glæde, fortrolige som slægtninge, og hvor der bestandig stod blomster paa prækestolen, skiftende efter de forskellige aarstider. Der var altid én god præken, blomsternes homilie, og én god bøn, den korte stund, naar alle sad tavse, som venner hensunkne i fromme tanker. Saadan at kunne sidde rolig en times tid, mens en øvet taler, som tør formodes at være et noget bedre menneske end vi selv, vækker vor aandelige natur, det er grund nok for mig til at gaa i kirke, siger han.

Holmes staar her sammen med sine fæller i Ny-Englands digterskole. De renser den gamle lære og omdanner den i human aand, kaster dens forbandelser bort og lever des lykkeligere med den anden halvdel, dens kærlighedstanke. Men de sønderriver ikke baandet mellem sig og kirken. De værner om den religiøsitet, de har taget i arv fra deres mødre. — Det stammer vel tildels fra den aandelige luftkres, der omgav dem. Hvorlangt vi fører vore tanker ud, afhænger mere end man ser, af hvorledes det samfund eller sociale lag, vi tilhører, dømmer. Vi møder rundt om os en normalmening, der hæmmer og oftest afgrænser vor tro og tanke. Men den nye livsanskuelse, disse puritanerbørn naaede hen til, var derhos deres slægts odelseje. Den havde sine dybe rødder langt ude i fortiden. Nu spirede de frem og fik grønne blade. De var gaaede under jorden fra Miltons og Cromwells dage.

V.

Holmes' digte har gennemgaaende næppe det værd som hans prosaskrifter. Han er ingen født sanger, hans vers bliver ikke baarne af indvortes musik; de er smedede sobert og solidt; deres bedste egenskaber er en ren og knap form, der rummer en mandig tanke, et lystigt indfald eller en sleben braad. Men de kan ikke sjældent falde noget langtrukket. De er tit svært gammeldags; han har mest gaaet i skole hos det forrige aarhundredes englændere, og det kniber for ham at slippe ud af deres tørre fodgængerrytmer og stive ordbrug. Han kunde have skrevet nydelige *vers de société*, om han havde ejet lidt legende melodiositet og en lettere gratie. Han følte sig heller ikke vel tilpas i versets klædning. Paa prosa, skriver han, siger vi, hvad vi mener, paa vers, hvad vi maa. Rimet blev ham en byrde. Og den bedste poesi kalder han kun asken af en udbrændt lidenskab. Men for den fødte digter er rytmen en æggende vin, en bærende fjederham. Hans styrke voxer ligesom Tors, naar han strammede sit bælte.

Og dog lønner det møjen at dykke ned i hans digte; de perler, man finder, er sjælden store; men de er ægte nok. *The last leaf* — et par vers, der fødtes, bævende mellem vemod og spøg, ved synet af en gammel major, en levning fra det forrige aarhundrede — har tiden ikke kunnet skæmme. En af stroferne er god som et græsk epigram:

The mossy marbles rest
on the lips that he has prest
in their bloom,
and the names he loved to hear
have been carved for many a year
on the tomb.

Den unge astronoms digt i *Poeten* har sine døde steder, men hvor det er bedst, naar det højt.

Han har næppe nogensinde skrevet ud af saa stærk en stemning som her. De ellers kølige vers blusser af fyrig kraft og vis kækhed. — I de talrige digte, han skrev til sine universitetsfæller ved deres møder gennem mange aar, spiller hans festlige lune ofte nydelig over en understrøm af bevægede følelser, gensynsglæden, det prøvede venskabs fortrolige trylleri, gamle minder, savnet af dem, der døde, den manende forskel mellem da og nu.

Hvor han slaar gækken løs, er han mest i sit es. Han kan

vove en munter parodi („*man wants but little drink below, but wants that little strong*“ — den mening gik han forresten fra), han spidser sit vid, spotter og spaser eller er hyggelig humoristisk, og han har navnlig ævnen til at holde sit ansigt alvorligt, mens han faar andre til at le; han behandler sit stof med komisk grundighed og lader sine vers marchere frem i sluttede rader med fløjter foran. Digte som *Liremændene* eller *Septemberstormen* eller *Enspænder-vognen* er fortrinlige i deres art.

Men han er helt sig selv i prosa, hvor han kan tale uhammet paa tomandshaand med læseren. Han skriver et rundt og rent sprog, i begyndelsen med lidt af det amerikanske hang til latinske ord og store omskrivninger. Det følger sig lindt efter hans stemninger, holder sin strøm frisk i rustet angreb eller i en spøgende fantasi og fæstner sig uden tvang i krystaller af vise tankesprog eller vittige pointer. Og man har ham selv i ordene, uden maske, saa nær, at man synes, ens haand maatte kunne naa hans.

Holmes kan hverken regnes til de dybeste aander eller de store digtere. Men tit søger man heller til fjorden end til det brede hav. Man knæler ikke for ham; vi gaar ikke ind i hans bøger som i et tempel; han er én, man ærer og holder af, tager til fortrolig og gerne besøger. Tiden gaar behagelig i hans hus, man lærer noget og lutres. Han hører til jordens salt. Der er saadan en sund ligevægt mellem hans lyse intelligens, hans varme følelse og hans ranke vilje. Han er et helt menneske, paa sjæl og legem, i alvor og glæde. Det styrker som søbris at møde en saa højt dannet og harmonisk manddom. Han ligner sine store frodige alme, men ikke én af dem, der trængte til en bladparyk. Han staar for os i tanken som Lowell besang ham:

You're the old Wendell still to me,
and that's the youngest man alive.
The gray-blue eyes, I see them still,
the gallant front with brown o'erhung,
the shape alert, the wit at will,
the phrase that stuck but never stung.

Niels Møller.

Rosenkrantz Johnsen.

En kritisk konturtegning.

Vore yngre og yngste forfattere synes ikke at nære nogen meget sterk interesse for vor tids „brændende spørgsmaal“. Sjelden eller aldrig ser man en politisk eller socialreformatorisk opsats i vor presse, undertegnet af nogen af dem. Blot af og til et digt af Jakob Hilditsch og Per Sivle eller et svidende indlæg i dagens strid af Arne Garborg. Og dog skulde man tro, at vort aarhundredes store, aandelige gjæringsprocesser eiede magt til at tage vore yngre skribenters evne fangen. Der burde — forekommer det mig — ligge som et nyt og udyrket land af idéer og stof i skriget fra de millioner af arbeidere, hvis fremmarsch lyder som dumpe drøn i det fjerne, og der burde være nye syner at vinde i en tid, da verden ved en utallighed af epokegjørende opfindelser og opdagelser saa at sige ustanselig vider sig ud med nye horisonter. Men nei — de unge forfattere lader ikke til at sé noget af alt dette; de vandrer heller i maaneskin ud i skoven, hvor — jeg havde nær sagt: naturligvis — springvandene plasker og efteraarsløvet hvirvler mod jord „som broncebrune skygger“.

Naturligvis har dette baade sin aarsag og sin forklaring. Jeg er tilbøielig til at søge den i 80-aarenes store mangel paa kunst i litteraturen. I Frankrige blev naturalismen drevet ud i sin egen karikatur — i et intetsigende spilfægteri af quasividenskab og i et sterkt begrænset system af æsthetiske teorier. Og herhjemme hos os havde vi avisartikler gaaende i form af romaner og skuespil. Denne litterære forstandsbevægelse slog omsider — og maatte omsider — slaa ud i en reaktion til fordel for fantasi og følelse, — og nu har vi i de senere aar fantasien og følelsen som herligt og sælsomt drapperede, men tidt noget forstandssvage, smaafyrster i litteraturen.

Det er paa overgangen mellem 80-aarene og 90-aarene, at vi støder paa Rosenkrantz Johnsen.

Enhver kristianiamand kjender hans skikkelse med den mørke lorgnet og de lange, rødlige mustacher, naar han om formiddagen gaar nedover Karl-Johan til eller fra Dagbladet, hvor han som be-

kjendt er medarbeider. Aar ud og aar ind har han gaat der frem og tilbage, snart med et kig indom paa Grand, snart inde hos Blomquist. Han er dus med hele det yngre litterære og kunstneriske Kristiania; han kjender kafé-, kunstner- og den løse bohemverden som de færreste; alle jargonudtryk har lagret sig hos ham og gjæret sammen med hans egne, mere og mindre vittige, ordspil og vendinger til et i samtalens løb stedse mousserende væld af saakaldte „Rosenkrantzere“ — ja kort sagt, han er noget for sig selv: han er en figur, skabt og dannet af Dagbladet, Grand og Karl-Johan.

Man sporer i hans digtning tydeligt to aandelige bevægelser, som særlig har givet hans forfatterfysiognomi sit særpræg. Den første er den, som betegnes af 80-aarenes politiske gjæring — den, som førte til rigsretten; den anden er Hans Jæger-perioden og bohembevægelsen.

Medens de færreste af hans kolleger er venstrepartigjængere i tykt og tyndt, saa gaar Rosenkrantz Johnsen i en flerhed af sine fortællinger som en pligtopfyldende soldat i ilden for det ene efter det andet af døgnets politiske programspørgsmaal. Der er noget samtidig naivt og rørende over denne hans urokkkelige rettroenhed. Ikke saameget som en tvil dukker nogengang op i hans sjæl om de enkelte dogmers holdbarhed. Han er af dem, som hører millionernes marsch i det fjerne og som føler sig i slegt med proletaren og det store demokrati.

Hvad selv jeg har følt, hvad selv jeg har lidt
af pine og sorg og savn,
mig maner saa tidt, naar alt er mig blidt,
til strid for de manges gavn,

siger han etsteds i sine digte. Et andet sted kaster han sit blik paa „overløberne“, og han synger med et stænk af mismod:

Fult lister ofte fra en sag
saa mange kloge stakler,
mens du, trods haan og nederlag,
staar traust og aldrig vakler.
— Saa vinder sagen seir en dag,
og kjækt de kloge tar dit flag
og høit om seiren kakler.

Han foragter overløberiet. I den lille fortælling „Kandidat Kvamme“ skildrer han en ægte „centrumsmand“ af en theolog, der baade vil ha i sæk og pose, samtidig kortenspiller og from hyrde.

Med kappen saavidt muligt paa begge skuldre — han søger at vinde selskabsfamiljerne ved et let frisindet anstrøg og almuen ved at tordne mod tidens fordærvelighed — lider han det ene nederlag efter det andet i den smaaby, hvor han opholder sig. Men saa længe snor og bugter han sig, til han ender som sogneprest i en af landsbygderne og blir første valgmand for det moderate venstreparti.

Der er, som sagt, noget baade naivt og rørende over Rosenkrantz Johnsens politiske rettroenhed. Hvor alvorlig er saaledes ikke hans stemme, naar han i „Status quo“ lader den unge, fritænkernes student Birger disputere med sin vordende svigerfader, den fanatiske pastor Reimers. Ikke saameget som et blink i øienkrogene, ikke saameget som skyggen af et smil over disse to drabelige aandskjæmper! Hør blot en skildring af forholdet mellem student Birger og hans forlovede, prestedatteren Jakobine:

„Med Jakobines opdragelse i den frie tænkning gik det noget smaat. Thi hun og Birger var ikke saa ofte alene, de var meget ude i selskaber, og hjemme hos hende var det en meget farlig sag at tale om saadanne skrækelige ting som selvtænkning. Dertil kom, at hun kun langsomt tilegnede sig forstaaelsen af de enkelte spørgsmaal, og følgelig havde hun heller ikke nogen synderlig interesse for dem.

— Uf, du synes vist, jeg er forfærdelig dum, Birger, sagde hun en dag, da hun saa, at han blev utaalmodig.

— Nei, da, langt ifra. Jeg kan ikke vente, at det skal gaa saa fort; endnu mangler du jo næsten alle betingelser for at kunne følge med. Du har jo aldrig læst stort andet det, du har været nødt til at læse paa skolen, og aldrig havt andre meninger end dem, du har faat af din far.

— Ja, men jeg har saadan en tillid til papa. Og du har jo de samme meninger som din far, Birger; hvorfor har du det?

— Forskjellen er den, at jeg har tilegnet mig min fars anskuelser, mens du bare har taget din papas for god vare uden at undersøge dem. Og det bør du ikke gjøre, for din far er ikke nogen intelligent mand, han er bare dannet. Det kan godt hende, at du til syvende og sidst kommer til at have akkurat de samme anskuelser, som du nu har. Men jeg vil iallefald bidrage mit til at bibringe dig forstaaelse af, hvad der rører sig udenfor din fars og Pontoppidans synskreds. Og faar du engang øinene op for det meningsløse i al denne dogmatiske snak om det hinsidige, som ingen véd noget om, og som gjør saa mange millioner mennesker ulykkelige og berøver dem størstedelen af glæden ved livets goder, saa

vil du takke mig og hade dem, som har bedraget dig . . . Aa, det vil nok lage sig, skal du se, naar bare du vil høre paa mig, og det vil du, ikke sandt?

— Jo, jeg vil virkelig saa svært gjerne vide alt, hvad du ved, men du maa være taalmodig med mig.

— Ja da, vi har jo tiden for os. Gig mig saa et kys.“

Det er mit stille haab, at Jakobine efter denne seminaristpræken idetmindste unddrog sig for at give ham det forlangte kys. Den eneste belønning, en saa taktløs kandestøberselvtænkner som denne hr. Birger fortjente, var alene et velrettet spark agterud.

Det er overhovedet en egen menneskerace, disse Rosenkrantz Johnsens overbevisnings- og selvtænkningshelte. De smager alle mere eller mindre af skolegymnasiet. Man faar indtryk af, at forfatteren dømmer sine personer efter deres anskuelser for eller imod Pontoppidan eller for og imod almindelig stemmeret. Heller ikke geraader den taktløshed, som de udviser overfor sine kjærester, deres „selvtænkning“ til megen ære. Det er jo ikke noget meget fintfølelse sagt, naar Birger bemærker til den stakkels Jakobine, at „din far er ikke nogen intelligent mand“. Heller ikke er det meget hensynsfuldt, naar han i „Borgerlig viert“ siger til sin forlovede — en sød, liden pige, der fra barnsben er oplært til at se noget ophøiet i den kirkelige vielse, — at „den theaterforestillingen i kirken kan vi jo saa gjerne ta med — saa har jeg oplevet det ogsaa“. Intet under, at svaret — som forfatteren siger — „smerted hende“.

Endvidere: man skulde tro, at deres „selvtænkning“ havde resulteret i en vis grad af forstaaelse overfor anderledes menende. Men dette er saa langt fra tilfældet, at de tvertimod lægger en hidsighed for dagen, som er over al maade. Saaledes i „Status quo“, hvor Birger hidser sin vordende svigerfader, den gamle presten Reimers, op ved en i høieste grad hvalpet optræden. Han udtaler blandt andet følgende:

— Dere gamle har ingen intelligens, ingen forstaaelse af samtiden. Hvorledes skulde dere vel ha det — dere, som gaar omkring med det grænseløse akademiske hovmod og tror, at dere er fødte til at regjere over hele folket og til evige tider beholde tømene. Og dere læser jo ingen verdens ting. Dere banlyser jo alt, hvad der er godt og tidsmæssigt i videnskab, litteratur og kunst — aa ja, jeg gider sgu ikke ramse op alt det gamle vævet igjen —

Saalunde taler den elskelige unge mand, og det forekommer mig, at presten gjør fuldstændig ret i saavel at nægte at stemme

paa hr. Birger til lærer ved den lille bys middelskole som i at advare sin datter mod at gifte sig med ham.

Den samme hidsighed kommer tilsyne i „Splidens tegn“, hvor flagspørgsmaalet ved en gemytlig 17de-mai-middag kalder en trætte tillive mellem venstremanden, kandidat Fin Øiseth, og hans konservative svigerfader, bureauchef Ryning. Det gaar saa vidt, at Øiseth tilslut i raseri springer ud paa tunet — middagen holdes oppe i Aker — og river stangen med det unionsmerkede flag overende og tramper paa det, mens den gamle svigerfader foran gjæsternes øine som en tirret okse kaster sig over ham, griber ham i brystet og skaker ham. Forfatteren er her øiensynlig ligesaa rasende som de to stridsmænd. Situationen gjør ham svimmel, og det falder ham ikke ind med et eneste lunt pennestrøg at kaste et komisk skjær over optrinnet.

Det er overhovedet Rosenkrantz Johnsens mangel, at han sjelden staar som den overlegne overfor sit emne. Handlingen fylder hans sind og hans sans i den grad, at han glemmer overblikket. Hvor vilde ikke bare en eneste liden „Rosenkrantz“ ofte gjøre godt i alt dette alvor! En undtagelse danner fortællingen „Verdens bekymringer“, der med et stille, velgjørende humor skildrer, hvorledes den gudelige sildematador Carlsen lider helvedes kvaler paa en hellig søndag; thi det gjælder et stort sildestæng, og hans jagt „Naomi“ er seilet afgaarde om natten. Men vinden er sløi, og bekymringerne stiger op i gamlingen, og han véd, at alle verdslige tanker maa banlyses fra søndagen. Men djævelen forfølger ham, hvor han staar og gaar, og han piner sig ganske bleg for at samle sig om prestens tale der, han sidder i kirken. Saadan gaar hele dagen. Men henimod aften faar han rent tilfældigvis høre, at jagten har faat seilevind og saaledes har al udsigt til at komme som første-mand til fangststedet. Carlsen lod som intet, heder det i fortællingens slutning. Han bare skyndte sig hjem.

— Det var lidt kjøligt ude iaften, sa han blidt til sin hustru, idet han gned sig i hænderne. Jeg tænker næsten, vi tar os en kop varmt til maden, — hvis ikke du har noget imod det, mor? Saa læser vi evangeliet, mens vandet koger . . .“

„Verdens bekymringer“ er en fortræffelig skildring. Den minder om Aanruds lille, prægtige historie, „Da Aanen kjørte ind høet“, som for endel aar siden stod i „Nyt Tidsskrift“ og senere indlemmedes i hans „Fortællinger“.

Disse eksempler tør være tilstrækkelige til at kaste et lys over

den side af Rosenkrantz Johnsens forfatterfysiognomi, der har dannet sig under paavirkning af 80-aarenes sterke politiske gjæring.

Parallelt hermed finder vi — som en ny strømning i hans digtning — en række fortællinger, hvori han behandler forholdet mellem mand og kvinde. Disse er tydeligvis alle blet til under bohembevægelsens høitryksdiskussion om det samme emne — forfatteren har i ethvert fald set paa sine subjekter med hine dages briller.

Han er i sit ess paa dette omraade. Han er ikke længer ironiløs som i sine tendens- og problemarbejder; han har kastet foredragsfrakken og er steget ned fra talerstolen for at passiare og fortælle historier i al god og hyggelig lunhed.

Han fortæller bredt og saftigt om det raa og brutale hestemandfolk, kavalleriløitnant Brandt i „Nygifte“, — han, som saa hjerteløst stillede sine unge, vakre frue, stakkar, i skygge for tjenestepigen. Han skildrer med levende farver i „En forlovelse“, hvorledes den forturede og forgjældede kand. jur. Gjertsen kom til at fri til en smaabydame, og hvorledes han i forskrækkelsen over den meningsløse handling drak sig paa lyran og forsov sig til det første mødes sødme. Han opruller i „Det sidste døgn“ i et glimrende febrilsk tempo bankkasserer Magelsens rædsel for, at hans underslæb skal opdages, og hans dødsrædhed for, at hans unge frue skal ane sammenhængen. Han tegner i „Kys“ en elegant og letsindig Karl-Johan-fyr i Per Sommerfeldt — han, som blandt andet havde den historie med frøken Helland derborte paa vestlandet, De husker. Og i „Paa giennemreise“ finder vi en lignende figur, konsul Kristensen, hvis forlovelse gaar overstyr i anledning af et damebekjendtskab, som han under en sommerreise stiftede borte i Stockholm . . . alt-sammen stumper og stykker af tragedier og forfeilede menneskeliv, der driver forbi vore blikke — —

Det er bohemtidens løse kafé- og rangleliv, som her afspeiler sig i Rosenkrantz Johnsens digtning. Bevægelsens indre, ideale karakter har git sig sit udslag i „Kaptein Appenæs' datter“. Hun heder Atalanta og har fra barndommen af elsket og været gjenelsket af den nu gifte styrmand Schumann. Paa en lang søreise kommer hun i forhold til ham; hun faar et barn, men reddes i ulykken af den ædle og rige Herlofsen, som gifter sig med hende. Verden kalder hende lykkelig. Men hun — hun vil aldrig kunne glemme Schumann. Naar hun staar foran altret med Herlofsen ved sin side, vil hendes „ja“ bæve af en indre, uendelig hjertesaa graat . . .

Forfatterens kvinder er som oftest rene silhouetfigurer uden kjød og blod. Hans galleri af herreskikkelser er derimod tildels udmerket.

Man kan daglig træffe en Per Sommerfeldt inde paa Grand, og slentrer man nedover Karl-Johan, gaar man stadig væk forbi en konsul Kristensen, en kandidat Gjertsen eller en styrmand Schumann. Denne egthedsfølelse, der hviler over forfatterens herreverden, gir indtryk af at bunde paa dybere grund end den blotte oplevelses: den har gennemlevelsens præg. Man bestyrkes heri, naar man i „Kys“ læser det brevfragment, der er betitlet „Bekjendelser“ og som er undertegnet af Per Sommerfeldt. Der aander en saadan ren glæde over det, at man kan tro ham, naar han kaster et blik over sit gamle liv og fortæller den ven, til hvem brevet er skrevet, om sin kærlighed til en kvinde, som han nu for alvor har forlovet sig med, — og saa tilføier: „Jeg siger til dig saa stort, saa freidigt et ord: min kærlighed var jomfru, da hun fik den . . . Farvel da, min ungdoms kaviare erotik, farvel, ranglebrødre, farvel, fruer, som jeg har kysset og krystet, farvel, piger, som jeg har suaret og bedraget, farvel dumme breve, farvel stævnemøder — farvel alt, som ikke lar sig forene i tanke, ord og gerning med min kærlighed til hende . . .“

Det meste af, hvad Rosenkrantz Johnsen har skrevet, hviler paa en underbund af en ofte noget uoptøet følsomhed, en følsomhed, der baade grænser til bittert mismod og freidig fremtidstro. Denne følsomhed har givet sig udslag i talrige digte. Kun uegentlig kan han imidlertid siges at eie den rene sangs evne. Der flyder døgnpolitik og journalistblæk i hans lyriske aare. De allerfleste af hans vers lyder som fanfareklang fra Dagbladets redaktionskontor. Kamp for de smaa, haan over filistrene, opposition og stemmeret og arbeidersag — altsammen i en nimbus af varm følelse, høi og lav pathos, mere og mindre vellykkede „Rosenkrantzere“. Selvfølgelig er ikke digtsamlingen af den grund mindre god eller mindre interessant. Det er blot dens eiendommelige, med endel af forfatterens øvrige skrifter analoge karakter, jeg har villet pege paa.

Alene ude i skjærgaarden, naar han om sommeren sidder i sin seilbaad med styrvollen i haanden, glemmer han det daglige slid og stræv derinde i Kristiania, og han synger sin egen jubel ud med fulde lunger.

Med storskjød i haanden og snadde i mund,
for tverspilet fok og klyver,
fra baadnøstet ud gennem fjordgab og sund
mod skjærgaarden raskt jeg flyver.
Og vinden mig følger saa kjælen og lun

og solskiven flammer bag skyernes dun
med sommerens avlende magt;
mens kjølvandet glitrer og baaden vipper
muntert, i bølgenes takt.

Ja her, under dragsugets orgelmusik
skal sindet en stund ha ferier;
her findes og sagtens en styrkende drik
mod alle slags weltschmerz-bakterier.
— Jeg véd nok, de knægter sig melder paany,
naar livet mig atter har draget til by,
naar hjernen igjen er blet træt;
men nu skal der hviles, og friske farver
samles paa min palet.

Det var at ønske, at Rosenkrantz Johnsen fandt anledning til et aars tid i udlandet at hvile ud og dér „samle friske farver paa paletten“. Han trænger en videre horisont end den, som Grand, Karl-Johan, opslidende journalistik og noget skjærgaardsliv hidtil har forskaffet ham. Kristianiensisk tænkende, kristianiensisk følende, kristianiensisk skrivende, trænger han som kun de allerfærreste af vore yngre forfattere et pust af det store Europa.

Erik Lie.

Et bidrag til firtiaarenes kulturhistorie

(indtil 1845.)

De færreste har vel gjort sig nogen klarere forestilling om, hvad det har kostet at skaffe de nødvendige forbindelsesveie i dette udstrakte, vanskelige og tyndtbefolkede land, — hvilket krav det har stillet til folkets taalmodighed og kraft. — Det er let nok for en, der er fuld af nutidens fordringer til letvindt fremkomst — naar han staar foran en af de gamle, bratte kjøreveie — at komme med en vittighed om, at man kan „bide i bakken“ eller lignende; men dermed har han ikke maalt eller vurderet, hvad der er gjort, og hvad der kunde gøres. Istædetfor at spotte de endnu fleresteds forekommende levninger af gamle veie og at tale om forfædrenes dumhed eller uvidenhed i vei-

Bygningskunsten, maa man hellere undres over, at det har været muligt for folket — sammen med de mange andre byrder, det har havt at bære — ogsaa at bære byrden af veivæsenets udvikling, saadan som det har gjort, særlig som det har gjort i dette aarhundrede, da krav i denne retning som i alle andre retninger trængte sig ind med voldsomhed.

Et land paa omkring 5800 □ mil, — dets hoveddele skilt ved svære bjergmasser, og disse dele igjen fyldt med fjeld ved fjeld, med trange dalrevner og skummende bjergstrømme — og saa en befolkning af gennemsnitlig en 2—300 mennesker paa hver kvadratmil, — dette er forhold, der maa byde saa tunge vilkaar som vel muligt for en kommunikations tilfredsstillende udvikling. — Og dog er landet nu gennemskaaret af bekvemme veie paa kryds og paa tvers. I gode vogne ruller man magelig over de skillende bjerggrygge — op til henimod den evige snés grænser; henad stupbratte fjeldsider er indmineret chauséer; i mægtige sving gaar de sagte skraanende ned i dalene, rundt høider og vand, — i store broer over elve og kløfter. Og ved siden af og krydsende disse hovedlinier er et net af andre velbanede postveie og bygdeveie og gaardveie opigjennem og til alle sider i hver bygd. — Hvormeget der end kan staa tilbage at ønske og fremtidig udføre, er dog allerede dette et resultat, som er al ære værd, og som ikke har kunnet naaes uden en stor kraftudfoldelse.

Men en saadan veibygning kunde det blot være muligt for de senere tider at se udført; og ligesom den ikke kunde være istandbragt i fjernere tider, var der heller ikke dengang det drivende krav og behov. — Fra oldtiden af havde de store veilinier været paa en maade naturbestemt, om end ikke i sine enkeltheder; men anlægget og udførelsen rettede sig efter tidernes medfør. De var gangveie og rideveie. Og som det var med hovedlinierne, saa var forholdet det med alle bilinierne. Hvor grunden var tørrest, hvor en sten lagt her og en tømmerstok lagt hist lettest gav sti, havde i de fjerne tider folket paa sine forholdsvis sjeldnere ture vandret over fjeld og bakker og ført sine fodsikre kløvheste over. Trængtes det særlig, at en tarvelig træslæde eller kjærre kunde trækkes frem nu og da, saa havde man muret endel stene, ryddet andre væk og gjort en sving her og der fra den oprindelige sti. Saadan var i de vanskelige egne fortidens forbindelsesveie opstaaet, og saadan maatte de opstaa. — I de gunstigere — østlandske — egne og paa de store hovedlinier, hvor det gjordes behov, kunde udviklingen til nogenlunde gode køreveie gaa lettere og hurtigere fremad; men selv her var forholdene vanskelige nok, og man var kommen indpaa grænsen af det

sidste aarhundrede, før selv her endel veie var rimelig passable for hjulredskab. Ellers bestod lige til dette aarhundrede landets veie væsentlig af rideveie og fodstier.

Ligefra oldtiden var det tilsøs, at den store samfærdsel foregik om sommeren. Tillands derimod besørgetes stortrafikken om vinteren, naar sne og is banede vei paa de fleste steder. Alle de vigtigste markeder holdtes derfor om vinteren. Saa livlig som trafikken da kunde være, var dog vinteren lang nok til, at aarets meste nødvendige færdsel kunde tilendebringes i denne tid. Vistnok var der ogsaa strøg, særlig over de høiere fjeldpartier, hvor sne og is ikke fremmede, men hindrede færdselen; disse strøg var dog de færre. — Alt hvad der hørte slædefarten til, havde derfor en større udvikling end hjulredskaberne. Fortrinlige, endog kostbare slæder var der nok af landet; reisevogne var derimod den største sjældenhed.

Saa kom det sidste, det nye aarhundrede med nye krav, især efter at landet var bleven en selvstændig stat og skulde fyldestgjøre en saadans fordringer. — Var alle veie da i en hast krævet som, hvad man nu kalder tidsmæssige veie, vilde kravet været en latterlighed og mangfoldig oversteget, hvad folket formaaede. Der var i det store ingen anden mulighed end at forbedre de tarvelige veie, man allerede havde, omlægge dem paa de aller slemmeste punkter og saa lade de nye og fuldkomnere bygges efterhaanden. Kun saaledes blev det muligt at magte arbeidet, og endda var det stort nok.

Det er snarere for lavt end for høit regnet, naar hvad der er kostet paa det hele veivæsen i Norge i dette aarhundrede, anslaaes til en sum af 200 millioner kroner, — ydet dels i penge, dels i personligt arbejde. Naar hertil kommer, hvad jernbanerne har kostet, nemlig over 130 millioner, kan man med et rundt tal anslaa det hele til det vakre beløb af en 330 millioner blot til disse dele af kommunikationsmidlerne tillands, — paa en befolkning, der i den længste tid ikke udgjorde mere end omkring 1½ million mennesker. — Og dette er ydet af et folk, der ved statsforandringens tid — 1814 — stod fattigt og forkommet ved vaastyre, misvækst og krig, og som havde at møde lignende krav i mangfoldige retninger, da det skulde bygge sit hjem ligesom fra nyt af.

Den første kjørevei, der i det hele omtales i landet, er en vei mellem Kongsberg og Hougsvund ved Drammen, anlagt 1625. Saa fik man, i løbet af det syttende og attende aarhundrede hist og her stykkevis kjøreveie i det østlandske og paa de store linier. Men først i 1789 blev der en sammenhængende kjørevei mellem Kristiania og Throndhjem, over Dovre. Den var dog paa mange steder ynkelig og

farlig nok, saaledes særlig over Morskoven paa Mjøsens østside, ved Kringen i Gudbrandsdalen og saa det berygtede veistykke „Vaarstien“ nordenfor Dovre, mellem Kongsvold og Drivstuen. — Noget senere blev der en slags sammenhængende vei mellem Kristiania og Stavanger, dog afbrudt af fjorde og elve, hvorover der mangedels kun førte færger, — og med fæle klevener, hvor der ikke kunde kjøres, og hvor der var saa steilt, at endnu i 20aarene af dette aarhundrede „kløvhestene“ styrtede baglænds, naar de gik opover bakke, og stupte kolbøtte, naar de gik nedover, hvis man ikke støttede dem ved at holde dem i halen“.

— Ikke før i 1804 blev den bergenske hovedvei mellem Kristiania og Lærdalsøren fremkommelig med kjøretøi i sin hele længde. Dog var det overordentlig slemt, ofte livsfarligt, at passere veien over Galderne i Sogn og flere andre steder.

Naar tilstanden var en saadan paa de 3 største hovedveie, der skulde være som kommunikationens pulsaarer i landet, kan man tænke sig, hvordan den da var paa mindre vigtige linier, og særlig hvordan bygdeveiene saa ud; — de var mere som bækkeleier end som veie og i det store uden broer, saa man red eller, hvor kjøreredskaab paa nogen maade kunde bruges, — kjørte i vandet over aar og bække. Hvor disse veie førte over dybere slugter, laa smale, skrøbelige træbroer, undertiden i steil skraa stilling som laavebroer, — saaledes paa den berygtede Byklestig i Sætersdalen, hvor sorenskriver Aas med hesten styrtede bagover nedaf broen og blev hængende i krattet nedenfor.

I den første tid efter 1814 lagde man især vind paa at forbedre veiene mellem Norge og Sverige; senere tog man mere fat paa de andre veie, fornemlig efter 1824, da veivæsenet søgtes bedre ordnet ved en i det aar udgivet lov. — Veiene mellem rigerne skulde efter denne bekostes af statskassen. Oparbejdelsen og vedligeholdelsen af de øvrige hovedveie skulde paaligge amtskommunerne; dog kunde, hvor anlægget var for kostbart og byrdefuldt, statskassen gjøre udlæg af det saakaldte veifond, hvilket udlæg derpaa udlignedes paa hele rigets matrikulskyld. Bygdeveiene paalaa det tinglagene selv at bekoste. — Alle rigets veie var underlagt rodemestres, lensmænds og amtmands tilsyn og bestyrelse — og regjeringens som sidste instans. Ved større anlæg tilforordnedes teknisk kyndige mænd, ialmindelighed officerer.

Veiloven af 1824 traadte ikke ret i virksomhed før i 1826; men i de følgende 10 aar blev der arbeidet med adskillig kraft. — De ældre veimestere Krog og Synnestvedt arbeidede i Throndhjems stift, —

amtmand Krog forbedrede og omlagde veien mellem Vestnæs og Ørskou, — kaptein Crøger omlagde veie i Stavanger amt, — løytnant Johnsen i Lister og Mandals amt samt i Nedenæs, — og kaptein Rye i Bratsbergs amt. „Saaledes var hovedveiene og endog tildels bygdeveiene, siger veimester Johnson“, i aaret 1836 saa gode i rigets 4 sydligste stifter, at man ventede de skjønneste følger af veiloven. Men snart begyndte de rodeinddelte at „sluntre unna“, saa endog hovedveiene forfaldt. I enkelte amter var de mange steds fuldkommen saa slette i 1844 som tyve aar forud“. — Sagen var vel noget den, at man havde gaaet for fort paa, saa dels arbeidet blev mindre vel udført dels faldt for besværligt og vidtløftigt at vedligeholde, — efter hvad bønderne hidtil var vant til. — Naar veiene kaldes gode efter arbeidet i disse 10 aar, var det nu ifølge den tids fordringer. „De vestlandske veie blev dengang“, siger den før citerede veimester, „fra 1832 til 1842 udraabte som fortræffelige, idet den tænkende tog hjælpemidlerne i betragtning; men kortere tid end 10 aar var forløben, inden alle bemeldte veibestyrere blev udpebne“. — I de 10 aar var nemlig fordringerne hurtig steget.

Det noget forcerede veiarbeide i de 10—12 aar før 1840 havde dog kun paa faa punkter skaffet helt nye veie. Saadanne af større betydning var imidlertid den saakaldte „Jemtelandsvei“ gennem Værdalen til rigsgrænsen, for hvilket anlæg Carl Johan sterkt havde interesseret sig, og som han selv personlig aabnede, da det var fuldendt i 1835, — fremdeles den store veilinie fra Kongsberg gennem Øvre Thelemarken, der besluttedes i 1837 og hvorefter meget var færdigt før 1840, ligeledes veien fra Christianssand opigjennem til Sætersdalen, hvorefter omtrent halvvejen var fuldendt. — Idet store taget havde man dog maattet indskrænke sig til at gjøre endel gamle rideveie til nogenlunde fremkommelige kjøreveie og at forbedre og stykkevis omlægge de allerede forhaandenværende gamle kjøreveie. — Selv hovedveiene var derfor overordentlig bakkede, meget hyppig med stigninger af 1 paa 5, ikke sjelden med 1 paa 3, ja endnu steilere. — Ogsaa de nye anlæg havde sterke stigninger, dels fordi de tekniske hjælpemidler dengang var mere mangelfulde og især gjorde nutidens svære sprengningsarbeider næsten umulige, dels fordi ingeniørerne havde været indskrænket ved de forholdsvis mindre pengesummer, der var bevilget, men ogsaa tildels fordi enkelte arbeidsbestyrere manglede helt fornøden indsigt eller var for sterkt paavirket af gammel opfatning af, hvad der krævedes.

Paa flere steder hindredes veiarbeidets fremme ved de arbeidspligtige bønders uvillighed til at paatage sig disse store nye byrder,

hvis nødvendighed de ikke altid kunde indse. — Byrderne føltes ogsaa som meget uretfærdig fordelt, idet bykommunerne, der sad inde med de største midler, var helt fritagne for udgifter til landeveiene og blot havde at sørge for sine byers gader. Ogsaa inden landkommunerne faldt arbejdsbyrden høist ujævnt paa de enkelte bønder, baade fordi de tildelte veistykker var af forskjellig vanskelighed at oparbejde og vedligeholde, og fordi afstanden fra de arbejdspligtiges hjem til veistykket var høist ulige og saaledes voldte enkelte uforholdsmæssig besvær og tidsspilde. — Især i Nedenæs stod længe veivæsenet tilbage paa grund af bøndernes uvillighed. Det heder, at man her ogsaa „skammede“ sig ved veiarbejde, og sætersdølerne kaldte det ligefrem „slavearbejde“. Enkelte veimestere klager derfor sterkt over de ubehageligheder og vanskeligheder, de havde at overvinde, og løjtnant Johnsen siger i sin lidt originale stil: „Veivæsenets virken bestaar i uafadelige sammenstød med høie og lave, med rige og fattige, hvorefter den, som ubetinget hylder fredsommelighed og behageligt selskabsliv, fraraades at blive veiofficiant.“

Steile bakker, mangelfuld afgrøftning, daarlig fyld og tildels mindre godt udført anlægsarbejde i det hele voldte, at veiene hurtig beskadigedes og ialmindelighed var i en sørgelig forfatning under høst- og vaarbløden. Om sommeren, efter istandsættelsen om vaaren, var veidækket ret bra; men naar høstregnet kom, skyllede den løse sand, der oftest brugtes, hurtig bort. Om kongsvingerveien siger en indsender i *Morgenbladet* med humoristisk overdrivelse, at uagtet man til fyld paa veien kører saa meget sand fra Glommens bred, at der er fare for, at elven vil tage et andet løb, saa render fylden ligesaa hurtig af igjen. — Der klages især sterkt over veienes tilstand i Akershus amt, der i denne henseende kaldes „de sletteste hovedveie i landet“. Selv lige indpaa hovedstaden var det ofte da skrækkeligt. En fodgjænger, der den 28de dec. 1840 passerede veistykket mellem Sandvigen og Kristiania, er meget høirøstet i sine klager. „Fodgængere,“ siger han, „er bedre tjent med tingenes oprindelige tilstand end med civilisationens landeveie.“ Den strøm, som etsteds flød over veien, sammenligner han med „floden Rhone“. Et andet sted gik han „med det ene knæ høit opløftet, det andet en halv alen nede i dyndet“, og han udbryder: „Jeg maatte tro at være sat ud i en kloak, en dyb grøft, og saa efter, om veien kanske laa om paa siden“ (c: laa ved siden). — En af de uheldige bestemmelser angaaende veivedligeholdelsen var, at intet skulde føres bort fra veilegemet; der skulde blot føres paa. Følgen var, at dyndet og al urensligheden blev liggende; det paafyldte sank da ned; dyndet flød op igjen og voldte i vaadt veir „bundløs

„søle“ og i tørt veir støv. — Man var dengang nylig begyndt med macadamisering; men sønderpukningen af stenen var altfor ufuldstændig og dækningen endnu mere ufuldstændig, undertiden udført med dynd fra grøften. Stenfylden laa tildels som „runde kampestene af to knytnævers størrelse“, der gjorde, „at man sønderskagede sin voiture og sin krop“. En bladskriver siger: „Enhver, der har gjort nærmere bekendtskab med den norske macadamisering, krymper sig vist allerede ved blot at læse opfordring til stenpukning: erindringen om, hvad han selv, hest og redskab har lidt, og tanken om den nye uforskyldte tortur, man agter methodisk at berede ham paa veien — mens dog tortur forlængst er afskaffet for forbrydere —, fylder nemlig hans sjæl med billig gru.“ — Og i sin vrede foreslaar manden, at veiopsynet ved lov paabydes selv at skrangle her ret ofte — helst, hvis det er gifte mænd, ledsaget af hustruen.

Følgende brudstykke af en samtidig skildring illustrerer kanske bedst veienes sommertilstand, hvor den „norske macadamisering“ benyttedes: „Paa en vei, hvor ofte ikke uden forsigtighed og ophold tvende vogne kan passere hinanden, ramler vognen skagende og rystende frem. De kjørende bliver hvert øieblik slyngede mod hinanden, og en uafsladelig støden lader dem hoppe op og ned, som om de stødte peber. En konversation forsøges forgjæves, den bliver ialmindelighed afbrudt ved „hvad behager?“, og kan man ved lungernes anstrengelse lykkeligtvis faa antydning af, hvad man ønsker at sige, maa det øvrige suppleres ved formodninger og ideassociationer. Møder man en vogn og spørger sin nabo: „Kjendte De dem, der sad i vognen?“ heder det naturligvis først „hvad behager?“ og efter gjentagelse af spørgsmaalet faar man et svar omtrent som: „Ja, det var vakre heste.“ — Man søger forgjæves at hvile; læner man sig tilbage, faar man hvert øieblik et puf, hvorved man farer iveiret, og læner man sig til den ene side — bums — bliver man pludselig hævet (sic) til den anden. Det knager og brager i vognen, og man sidder i uafsladelig frygt for, at noget gaar itu, og er beskjæftiget med den tanke: nu springer der vist noget, og sukker saa smaåt hen for sig: au, min nye vogn! Arbeidsvogne og kjærrer kommer skranglende frem med sine smaa læs, og hvad der paa disse forsendes, maa være indpakket og forseet, som om det skulde sendes til verdens ende; hvis ikke, vil man efter tilendebragt reise udpakke stumper og stykker istedetfor hele sager. Indhyllt i en sky af støv, fornedelst det tørre digemuld, hvormed den norske macadamisering udjevnes, kan man kun som gennem en taage se omgivelserne, og medens den kjørende nedsluger støv i svære por-

tioner, er den stakkels fodgjænger, som man støver forbi, nær ved at kvæles" o. s. v.

En anden slem ting ved veiene var, at der paa saa mange steder fattedes broer, selv paa hovedveiene, og at man da paa færger — undertiden blot tømmerflaader — maatte sætte over elve og sund. Da disse færger var i privat eie, maatte der betales betydelige færgepenge eller „sundtold“. Der hændte her ikke sjelden ulykkestilfælde, — indtil et halvt snes mennesker kunde sætte livet til paa en gang.

Saa særdeles mangelfulde veiene end i flere henseender var, dannede de dog allerede i 1840 et temmelig vidtløftigt net over landet. De store hovedveie mødtes i Kristiania som et midtpunkt. Paa østsiden af Kristianiafjorden gik sydover de to veie: til Fredriksstad og til Fredrikshald og Sverige; — nordøstover gik veien til Kongsvinger og derfra videre til Sverige; — nordover veien til Throndhjem, der paa Hedemarken delte sig i to arme: gennem Østerdalen over Røraas og gennem Gudbrandsdalen over Dovre; fra denne sidste gik en sidevei til Veblungsnæs i Romsdalen; — nordvestover den ældre Bergensvei gennem Valdres over Filefjeld og den nye Bergensvei gennem Hallingdalen (først aabnet 1843) over Hemsedalsfjeldet; begge forenede sig paa høifjeldet og gik sammen til Lærdalsøren; — vestover veien om Kongsberg til og gennem Øvre Telemarken; — sydvestover veien langs kysten til Stavanger.

Veiene til Fredriksstad og Fredrikshald begyndte med som én vei lige ved hovedstaden at gaa i en svær bakke over det 400 fod høie Ekeberg; derpaa kom de tunge Ljabrobakker. Omtrent en mil fra byen (ved Prinsdal) delte veiene sig. Det forhold:vis flade terræn sydover gjorde, at de under nogenlunde rimelige bakkeforhold og i ret god tilstand kunde fortsættes til sine maal. Men begge afbrødes af Glommen, hvorover der maatte færges; hverken ved Onstadsund eller Sarpsborg var dengang bro.

Veien til Kongsvinger, som i begyndelsen faldt sammen med Trondhjemsveien, gik — omtrent én mil fra byen — over den „steile og stenrige“ Gjelleraas, forlod paa Romerike den egentlige Trondhjemsvei og fortsattes videre østover i en meget tarvelig tilstand over flersteds skrøbelige broer og afbrudt af fire aabne sund. Over de to mindste af disse slæbtes man paa „elendige“ tømmerflaader, og over de to store, Vormsund og Vingersund, førtes man i smaa færger, der i vintertiden kunde blive opholdt flere timer af ishindringer og ofte kun med stor fare kom over. Dette var den vei, kongen pleiede

drage til Norges hovedstad, — en ikke meget kongelig vei. Den stod ogsaa i uheldig modsætning til dens fortsættelse i Sverige, der roses af de reisende som meget god og vel vedligeholdt.

Efter paa Romerike at have skilt sig fra Kongsvingerveien gik Throndhjemsveien nordover til Minne ved Mjøsens sydende gennem dels lerede, dels sandige strøg, hvor det var yderst tungt og ubehageligt. Især stykket mellem Trøgstad og Raaholdt kaldes „den kjedeligste strækning, man kan passere“. Var det godt og tørt veir, sank hjulene dybt ned i sandet paa de lange furumoer, og havde det regnet, var veien et ælte, som man med vanskelighed arbeidede sig frem igjennem. Saa havde man at drage over Minnesundet paa færge og saa nordover paa østsiden af Mjøsen, en tung vei, fornemlig over Morskoven, hvis bakker fra gammel tid havde et slemt rygte. Ved Korsødegaarden paa Hedemarken delte veien sig: i veien gennem Østerdalen og veien gennem Gudbrandsdalen. Østerdalsveien gik sandet og besværlig opover paa Glommens vestside indtil Vestgaard i Stor-Elvedalen. Her maatte man paa færge sætte over elven, der, naar den var stor, var meget vanskelig og farlig at passere. Undertiden var der ufremkommeligt. Den øvrige del af veien var, om end besværlig, dog i det hele ret god. Ved Haga omtrent $3\frac{1}{2}$ mil fra Throndhjem maatte man imidlertid atter paa færge, her over Gulelven, hvilket paa grund af den sterke strøm ofte var meget risikabelt og til sine tider umuligt. Omkring 1843 blev dog her bygget bro. Det sidste stykke, som gik over Byaasen ved Throndhjem, var meget steilt og ialmindelighed i daarlig forfatning, da det baade paa grund af terrænet og paa grund af den store færdsel var slemt at holde istand. Selv før der var kommet dampbaad paa Mjøsen, benyttede dog reisende mellem Kristiania og Throndhjem sjældnere Østerdalsveien, uagtet den var den korteste. Man skræmtes, som det synes, dels ved de slemme sund, dels ved de længere øde strækninger, blandt andet ensomme skove, man her maatte drage igjennem. I det hele maa veien ogsaa være bleven betragtet som tyngre, da der betaltes for flere mil end ad den anden. Og dog var Gudbrandsdalsveien tung nok, især efter man havde forladt Lillehammer. Her begyndte man straks paa svære stigninger, og senere blev det fleresheds værre. Mellem Holmen i Tretten aneks og Elstad i Ringebo gik det over voldsomme bakker og klexer, hvor man selv for lettere vogne maatte bruge forspand af reserveheste, — ligesaa over den svære og farlige Rusten mellem Laurgaard i Sel og Hougen i Dovre aneks. Men endnu værre var dog paa den anden side af Dovrefjeld veistykket mellem Kongsvold og Drivstuen. Her var det viden berygtede „Vaarstien“, et trangt fjeldpas paa om-

kring 1 mils længde, hvor det gik op og ned i de steileste klevner med afgrunde ved siden, hvor en 2—3 mand maatte ledsage en vogn med haandspager for at lempe hjulene opover de værste punkter og med tauge for at holde igjen nedover bakkerne, og hvor man selv for kariol brugte forspand og dog behøvede 4 timer for at tilbagelægge denne station paa $1\frac{1}{4}$ mil. Engelskmanden Mr. Laing, som i 1834 drog fra Kristiania til Throndhjem og fuld af begeistring ser alt i Norge i et rosenrødt lys (han reiste midtsommers), har intet dadlende ord at sige om veien, før han naar til Vaarstien; men her studser han og giver lidt ondt fra sig. Han havde ekstrahest til at hjælpe hans „pony“; men „begge kunde neppe klavre op og ned med kariolen“. Ogsaa her finder han dog anledning til at prise Norge; han tilføier nemlig: „Alene norske heste kunde komme frem over denne vei.“ A. O. Vinje, som i 1860 vandrede den gamle „Vaarsti“, efter at i 1854 ny magelig vei var lagt langs Driva, siger: „Eg maa seja, at det var den galnaste og styggaste aalmanveg eg enno hever farit paa. Det var reint utrueleg, at folk kunde koma fram der kjøyrande, og at ikkje kverannan mann vardt ihelslægjen af stein og skrida elder siglde til afgrunns i snjo og svoll haust og vaar og vetrstider.“ — Det sidste stykke af Gudbrandsdalsveien faldt sammen med Østerdalsveien, med hvilken den forenede sig nær Vollum i Horrig aneks.

Mens man i det hele ikke klagede saa haardt over Throndhjemsveien, synes klagerne at samle sig sterkt om Bergensveien, baade den gamle gjennem Valdres og endnumere den „nye“ gjennem Hallingdal, hvilken vei igrunnen ikke var ny i anden forstand, end at den ved anlæg af kjørevei over Hemsedalsfjeldet (færdig 1843) var sat i forbindelse med Bergensveien over Filefjeld og saaledes ogsaa gav adgang til Lærdalsøren. Begge disse veie udgjorde ét paa det første stykke nær Kristiania: — Opover Bærum gik det besværlig, bakke efter bakke, og naar man saa naaede Krogskoven og Krogkleven blev det endnu værre. For vogn maatte man her bruge forspand. Det var slemt baade op og ned. En reisende (Konow), der gav en skildring af sin tur til Bergen i 1845, siger: „Turen nedad de steile, fjerdinglange Krogklevsbakker gjorde jeg for sikkerheds skyld tilfods og kom da helskindet frem til Sundvolden; anderledes gik det i 1844 den stakkels N. N., der var dristig nok til at ville kjøre nedad bakkerne.“ Nævnte N. N. satte nemlig livet til her. Men saa ilde var her dog ikke, at man jo ialmindelighed kunde sidde i sit kjøretøi. I Norderhaug delte veien sig: Valdresveien gik nordover paa Randsfjordens østside, — Hallingsdalsveien nordvestover mod Krøderen. Valdresveien var i det hele nogenlunde god og forholdsvis let, til man naaede

Aurdal; men her blev det ilde: Mellem Bruflat og Frydenlund havde man et særdeles besværligt stykke paa $1\frac{1}{2}$ mil — over den høie Tonsaas, hvor det især om vaaren var fælt at komme frem paa grund af de mægtige snemasser, som samlede sig her i vinterens løb. Havde man ikke reservehest, kunde man vanskelig tænke paa at sidde i opover disse bakker — selv med kariol. Engelskmanden Mr. Forrester, som fra Lerdalsøren drog østover her sommeren 1848, kalder dette stykke en haardere prøvelse end nogen, han havde udstaaet under passagen over Filefjeld, og dog havde man der adskillige prøvelser, om end forholdene var meget bedre end i 1840. Om veien op Tonsaasen siger Mr. Forrester: „Bakkerne er fortvivlet steile, idet stigningsvinkelen ofte er 60 grader (! umuligt). Det var med den største vanskelighed, at den tomme kariol blev slæbt op nogle af høiderne. Jeg gik hele veien.“ — Videre opigjennem Valders var veien afvekslende nogenlunde let og særdeles besværlig. Især var stykket over Kvamskleven i Vang et af de værste i landet. Saa steg det fremdeles tungt op mod og over Filefjeld. Men de største vanskeligheder var dog samlet paa den vestlige side af fjeldet, hvor det synker forholdsvis kort og steilt ned mod Lerdalsøren. Fra gammel tid havde rædsomme skildringer samlet sig om dette parti, og om end forholdene var noget bedre ved aar 1840, var her dog saa ilde, ja naar issvul lagde sig, saa farligt, at der til sine tider var næsten ufremkommeligt. Ved Borgund var det berygtede „Vindhellen“, en frygtelig høi og steil bakke op og ned, hvor veien gik næsten ret over en fjeldryg, der stikker tværs over dalen. Længere fremme, nær Husum, var det end mere berygtede veistykke over Galderne, hvor i tidernes løb ikke faa ulykker er hændt. Den gamle vei her fra middelalderen var bleven omlagt omkring 1800, men gik endnu væsentlig paa samme sted paa nordsiden af Lerdalselven med svære stigninger høit oppe paa den bratte fjeldside, mens elven bruste nedenfor i afgrunden. Veien var saa brat og tung, at heste undertiden ikke magtede at trække op selv et lidet læs, hvorfor det hændte, at de gled tilbage og styrtede udfor ned i elven. Dette indtraf baade i 1843 og 1844. Da veien var udsat for at bedækkes med issvul, blev den i vintertiden dobbelt farlig. Fra Lerdalsøren drog man paa baad til Gudvangen, saa naturligvis gennem Nærødalen og op Stalheimskleven, der dengang gik næsten ret op og i 1840 af ingeniør Johnsen ligefrem kaldes ufremkommelig for kjøretøi; — saa siden over Vos til Evanger og paa baad over vandet her. Naar dette paa grund af menis ikke kunde passeres, maatte man ad „Haamandskleven“ over det høie fjeld „Vindeggen“ ($1\frac{1}{4}$ mil) til Bolstadøren. Hindrede menis ogsaa i

den trange Bolstadfjord, maatte man $\frac{1}{2}$ mil over „Tøssefjeld“ til Dalseidet, — saa vandvei til Garnæs og videre ad en taalelig landevei til Bergen.

Veien gennem Hallingdalen var i det hele en meget slem og daarlig vedligeholdt vei. Kort efter at den i Norderhoug havde skilt sig fra Valdersveien, førte den til Hønefossen, hvor man paa færge tog over Kvernebergsundet. Derpaa havde man afvekslende fæle bakker og nogenlunde let vei, til man kom til Krødren, hvor man atter maatte over i færge. Snart frembød der sig igjen frygtelige bakker mellem Sorteberg i Krødsherred og Gulsvig i Flaa. Mellem dette skifte og det næste var det omtrent ligedan, og her passerede man den fæle „Strindebergsklev“ (omlagt i 1845). Noget længere fremme — mellem Sevre og Næs — var en lignende urimelig klev, „Beiakleven“ (omlagt 1850). Men værst blev det dog, efter man havde naaet Hovtun øverst i Næs; derfra og til Tuv i Hemsedal ($3\frac{1}{4}$ mil) gik det over stupbratte bakker og klexer, hvor man ikke med nogen rimelighed kunde sidde i kjøretøiet hverken op eller ned. Ved Tuv begyndte den nye vei over Hemsedalsfjeldet, der stødte til Valdersveien i nærheden af Hæg paa vestsiden af Filefjeld. — Det var ikke blot, at Hallingdalsveien i det hele havde yderst uheldige stigningsforhold, saa det kunde siges, „at den af princip syntes ført over netop de allerbratteste punkter“; men den var ogsaa for største delen yderst slet vedligeholdt. Den var egentlig en bygdevei; men da Hallingdølerne — ved anlægget af kjørevei over Hemsedalsfjeldet — mente, at hele veien skulde ophøies til vei af første klasse og saaledes væsentlig istandsættes af staten gennem bidrag af veifondet, var de uvillige til endog at vedligeholde den som bygdevei og lod den rent forfalde, „til liden ære for veistyrelsen“. Den tidligere nævnte bergenser, der i 1845 drog opover her, siger: „at veistyrelsen til straf burde forpligtes til at kjøre denne vei ret ofte, for at den kunde faa et begreb om, hvilken ubegribelig mængde og i de bratte bakker tildels farlige huller og store stene paa denne vei opholder den reisende.“ Man synes ikke at have kunnet tænke sig en mere virkningsfuld straf.

Fra Kristiania over Paradisbakkerne til Drammen og derfra til Kongsberg gik gammel vei; stykket fra Hougsund til Kongsberg var endog, som tidligere nævnt, det ældste oparbejdede veistykke i landet (fra 1625). Videre vestover gennem Thelemarken var der før 1840 kun delvis færdig vei. Det var et anlæg, som netop holdt paa at udføres i denne tid.

Veien sydover langs kysten til Stavanger var i sin helhed meget tung, om end nogenlunde vel vedligeholdt. Den store vanskelighed ved

anlægget havde været, at veien skar tvers over alle dalførerne og derfor var saa overordentlig opfyldt af bakker — og paa grund af elvene og fjordene ogsaa fuld af slemme færgesteder. Mellem Kristiania og Laurvig var der nogenlunde; men søndenfor Laurvig til henimod Kristiansand gik det for størstedelen bakke op og bakke ned. Værst var det ved Kokkersvold straks syd for Laurvig — ved Lillegaardskleven i Eidanger, — over Masterødheien i Bamble, — og mellem Ødegaard og Humlestad i Sannikedalen. Paa disse punkter passerede man særdes besværlige strøg. Vestenfor Kristiansand til Stavanger, hvor netop sterkt arbeide var foregaaet i tiaaret før 1840, var veiene ret gode. Saa kom da, foruden bakkerne, besværlighederne og farerne ved fjordene og de broløse elve. Fra Brevig og til Nysted nær Flekkefjord havde man paa postveien ikke mindre end 8 færgesteder, nemlig: over Frierfjord, Holtsund, Topdalselv, Trysfjord, Undalselv, Lyngdalselv, Feddefjord og Sireaa. I storm og mørke vinterdag var det ingen spøg paa en skrøbelig færge at passere alle disse steder, — og da der om vinteren (fra oktober til april) ingen dampskibe gik, havde den reisende paa denne tid af aaret intet andet valg end landeveiene, uagtet alle deres mangler og farlige afbrydelser.

Imellem 1840 og 1845 foretoges der omlægninger og større forbedringer paa flere af de her nævnte veie saavel som paa enkelte andre hovedveie og tildels bygdeveie. Ogsaa nogle helt nye linier optoges. Det var især i det sydlige og vestlige, at arbeidet foregik. Hovedveiene i Smaalenene samt Kongsvinger- og Thronhjemsveien blev væsentlig uforandrede, mens derimod betydelige forbedringer gjordes paa Bergensveiene, og omlægninger og nybygninger foretoges i Thelemarken, Setersdalen og paa den sydligste postvei med bilinier til nogle af kystbyerne. Fra Kristiansand til Valle i Setersdal var allerede anlæg af hovedvei begyndt i 30-aarene under bestyrelse af veimester Johnson. Den fuldendtes i begyndelsen af firtiaarene, men blev paa flere steder saa besværlig, at større partier senere har maattet omlægges.

Arbeide paa hovedvei gennem Thelemarken fra Kongsberg over Meheien—Tennebro—Brunkebjerg til Gugaarden under Haukelidfjeld blev begyndt i 1837. Anlægget bestyredes indtil halvveis over Meheien af kaptein Fleischer, senere af kaptein Rye. Linien var beregnet paa at føres frem enten til Hardangerfjorden over Røldal eller til Sandsfjorden i Ryfylke. Men man kunde ikke blive enig om valget, og det viste sig ogsaa, at arbeidet vilde blive saa kostbart, at man dengang ikke kunde afse de nødvendige midler. I 1845 stansede man derfor ved

Gugaarden, og der begyndtes ikke igjen før i 1858.¹⁾ Den indtil 1845 oparbejdede vei lod paa flere punkter meget tilbage at ønske. Selv samtiden finder adskilligt at udsætte, især paa partiet mellem Hylland og Vinje. Veimesteren, kapt. Rye, undskylder bakkerne her med, at terrænet er saa „usædvanlig kuperet, — der gaar saamange dalslugter tværs af veien“, og at hvis de deraf forårsagede bakker skulde være undgaaet, var anlægget blevet „4-dobbelt saa dyrt“. En saadan anlægssum vilde ikke, mener han, staaet i noget rimeligt forhold til veiens betydning. Med statens bidrag og det af distrikterne i penge og pligtarbejde ydede synes den i sin helhed at have kostet omkring 600,000 kr.

Et andet større veiarbejde dengang var forbindelsen mellem Hallingdalen og den gamle Bergensvei. Denne linie førtes over Hemsedalsfjeldet til i nærheden af skiftet Hæg paa den anden side af Filetjeld. Arbejdet bestyredes af kaptein Finne, Norges mest anseede vei-bygger paa den tid, og fuldendtes i 1843. Samtidig omlagdes ogsaa den fæle bakke over Vindhellen, — veien over Galderne og — Stalheimskleven. Det første og det sidste af disse tre arbejder lededes af kapt. Finne og fik den højeste ros som „herlige og stolte“ prøver paa vei-byggerkunst. Der hørtes dog ogsaa stemmer allerede dengang, som sterkt dadlede anlægget over Vindhellen paa grund af dets uheldige stigningsforhold. Saaledes kriticeres det voldsomt af L. K. Daae (i „Granskeren“); han kalder pengene ligefrem bortslængt og vilde havt veien lagt om Næsbjergene, et alternativ, der var undersøgt af Finne, men forkastet. Uagtet veien blev lagt i store sving over Vindhellen, fik den dog overalt en stigning af 1 paa 5; saa kan man tænke sig, hvordan den gamle bakke saa ud, der førte næsten ret over aasen. Men ad en stigning af 1 paa 5 kan kun skrøbelige læs føres, og „det stolte verk“, som det kaldes og ogsaa i flere henseender var efter tidens forhold, staar da ogsaa nu længst forladt (siden 1872). Det havde kostet omkring 35,000 kroner. Omlægningen af veien over Borgundsgalderne foretoges i 1843 af en entreprenør, der udførte arbejdet saa slet, at veien siges mere ufremkommelig bagefter end før; store dele af murene styrtede endog ned. „Det var bedre,“ heder det, „at pengene var kastede i elven end at blive benyttet til opklistring af en slig bergskræmme.“ Arbejdet i Stalheimskleven, der — som sagt — ogsaa lededes af Finne — roses derimod meget, hvor lidet tidsmæssigt det end er efter nutidens fordringer. Samtidig med disse veiarbejder fore-

¹⁾ Først i 1887 var man naaet frem med én linie over Røldal til Odde i Hardanger og én linie til Sulevandet i Stavanger amt.

toges ogsaa omlægning af Valdersveien over Filefjeld — under bestyrelse af løjtnant Georg Ræder. Af større broarbeider i denne tid kan især merkes den 170 fod lange kjedebro over Sireaaen, der blev færdig i 1841. Det var den første bro i landet af den slags, og dens opførelse betragtedes helt som en begivenhed.

Interessen for nye veianlæg og forbedringer af de gamle var nu blevet mere livlig, og en mængde forslag fremkom om veie baade her og der. Nogle af de betydeligste var: postvei fra Kristiania gennem Nittedal og Hakedalen til Hadeland for der at forbindes med Valdersveien, — vei fra Lom til Aalesund, — omlægning af veien ved Borgundsgalderne til den anden side af elven over Seltunaasen, — omlægning af veien i Romsdalen, — vei paa Kristianiafjordens østside til undgaelse af Ekebergbakken og Ljabrobakkerne, — vei om Stabek — Fjalsrud — Sundvolden for at undgaa Krogskoven og Krogkleven. Det sidste forslag blev især ivrig behandlet. Finne undersøgte det og gjorde beregning over anlægget. De fleste af disse forslag kom til udførelse i de nærmeste aar efter 1845. Ligeledes blev der sterkt talt og skrevet om nødvendigheden af bro over Glommen baade ved Kongsvinger, Omstadsund og Sarpsborg. Paa det sidste sted opførtes prægtig kjedebro i aarene 1852—54.

Længden af samtlige med kjøretøi fremkommelige veie i 1845 anslaaes til omkring 15,600 kilometer, hvoraf hovedveie omkr. 5,900 km. og bygdeveie 9,700 km. Naar længden af de offentlige kjøreveie i 1890 beregnes til henimod 25,500 km., hvoraf hovedveie 9,200 og bygdeveie 16,300 km., kunde man synes, at forøgelsen ikke var saa stor, som man havde grund til at vente. Men man maa huske paa, hvor smaa fordringerne i 1845 var til fremkommelige kjøreveie, og at udviklingen for en stor del har bestaaet i omlægning og forbedring af de gamle veie, hvorved de fleste er blevet væsentlig nye.

Var veiene i det hele kleine, saa var skydsvæsenet ikke mindre kleint. Samtlige skydsstationer anslaaes i 1845 til omtrent 900, hvoraf blot 12 var faste stationer. Paa de andre maatte man tilsige skyds, og havde man ikke sendt „forbud“, kunde man komme til at vente flere timer, da hesten ofte maatte hentes langveisfra, endog indtil et par mil borte. Skydsredskaberne var næsten udelukkende kjærrer, ofte uden fast sæde, saa der maatte balanceres paa en løs fjæl lagt over kjærrekarmen. Vilde man have ordentligt kjøretøi, var man nødt til at laane eller leie i byerne — eller ogsaa købe selv. Det var meget almindeligt, at en reisende, der gjorde en længere fart, købte en kariol paa udgangsstedet og solgte igjen efter fremkomsten til maalet. Vilde man køre i vogn, maatte man eie selv eller laane. Der

avertes derfor ikke sjelden, at et selskab er villigt til at bringe en af andre laant vogn tilbage til det eller det sted mod at faa bruge den samtidig, eller omvendt: det tilbydes folk at faa benytte en vogn f. eks. fra Kristiania til Thronhjøm —, naar de derved uden udgift for eieren — i Thronhjøm — vil besørge den tilbage til ham.

Veienes slette tilstand gjorde, at vognene trængtes meget solide og derfor var i høi grad tunge. En længere distance med den tids kareter eller landauere reistes saaledes vel aldrig med mindre end 3 heste, og benyttede man en saadan vogn paa skydsveiene, var skydsskafferne vistnok forpligtet til at forsyne med heste, men ikke til at lade vognen trække af blot to. Der var lov for, hvor stor vægt man maatte føre paa den for hver hest. Fire personer med tøj indtil 100 pund skulde bruge 4 heste, fem personer med samme vægt bagage — 5 heste; ja, ligetil 6 heste anvendtes for én vogn. Under gunstige omstændigheder kunde man gjøre en reise fra Kristiania til Bergen eller Thronhjøm paa 8 dage, naar man vilde tilbringe en 10 timer daglig paa landeveien. Var det i førefaldet og veiene i sin sletteste tilstand, kunde der gaa det dobbelte dageantal, ja stundom i flomtiden, naar elvene var rigtig store, laa man fast i længere tid, idet de skrøbelige broer var revet væk, eller færgerne ikke kunde komme over.

Det var imidlertid ikke blot, at de slemme veie og mangelfulde kjøregreier gjorde en landreise dengang besværlig. Man var ogsaa nødt til ialmindelighed at nøie sig med den yderst tarvelige beværtning og de fatteslige bekvemmeligheder paa skydsskifterne, hvis man ikke kjendte presten eller andre embedsmænd eller velhavende bønder, der boede langs ruten. Især blev der ofte trukket paa presternes gjestfrihed, undertiden af ganske fremmede folk. Det var blot enkelte skifter, der udmerkede sig ved bedre forhold, fornemlig var Tofte i Dovre aneks og fremfor alle Jerkin paa Dovrefjeld bekjendt som gode kvarterer. Men reiserne, især i den mørke aarstid og, naar man drog alene, blev ogsaa uhyggelige derved, at en mængde tatere og andre omstreifere gjorde veiene usikre; overfald og plyndring var ikke saa ganske sjeldne. Det var fornemlig paa Thronhjømsveien i nærheden af Kristiania, at dette forefaldt. En tid var det saa slemt i hovedstadens udkanter og nærmeste omegn, at man anmodede regjeringen om at lade patruljer af kavalleri gjøre runder omkring den, og en frivillig forening af unge mænd dannedes for at haandhæve veifreden, en forening, der dog ikke synes at have virket længe. Det skulde nu heller ikke gjøre reiserne hyggeligere, at man hist og her passerede de blege ben af henrettede postrøvere og mordere, hvis krop var lagt

paa steile og hovedet sat paa stage ved det sted, hvor forbrydelsen var foregaaet.

Naar man betænker, at de veiforhold, hvoraf her er givet en liden skisse, ikke ligger mere end en 50 aar tilbage og tilhører en tid, som mange nulevende endnu vel kan mindes, — og saa sammenligner dem med nutidens, faar man, synes det, et ret sterkt indtryk af, hvor stor fremgangen har været. Kunde man pludselig blevet sat tilbage i hin tid, vilde man nok følt tilstanden som temmelig utaalelig og endnu mere faaet øiet op for, hvad der er udrettet. Om man derfor i nutiden fremdeles en enkelt gang maa passere en levning af 40-aarenes veie, bør man ikke knurre formeget, men finde sig i, at der endnu staar noget tilbage, som den kommende tid faar rette paa.

Immanuel Ross.

Om forholdet mellem de to kjøn.*)

Kun vanskelig hæver menneskeaanden sig over det bestaaende, og denne tungvindthed i vore aandelige evner maa det tilskrives, at gamle fonder holder sig længe, medens nye idéer kun med pinlig langsomhed overvinder de gamle. Kun med stor vanskelighed kan vi se bort fra vore umiddelbare omgivelser og forestille os en praktisk samfundstilstand, der væsentlig skiller sig fra den, som vi lever i. Ofte taaler et folk trods bevidstheden om sin modstandskraft aarelangt tyranni, blot fordi det ingen klar forestilling har om den ordning af forholdene, der medfører en revolution. Og vi nærer despotiske fordomme og klamrer os til forældede indretninger blot af frygt for det ubekjendte, en saa ubestemt frygt, at den seierrig tilbageslaar ethvert fornuftens angreb. Af gjennemsnitmenneskene blir saadanne begreber som ære, moral, pligt vurderede efter en bestemt fastslaaet, almindelig antaget maalestok. Dens rigtighed er vistnok intet mindre end paavist, dog er og blir den lovlig anerkjendt, indtil samfundet, betynget af ophobede ulemper, med heftighed sprænger traditionens lænker og indfører en ny ordning. Da vaagner vi til den erkjendelse, at rolig overveielse vilde ha magtet at frembringe overgangen smertefrit.

*) Die Zeit, 18. og 25. Mai.

Af betingelserne for menneskenes velfærd og lykke er maaske ingen vigtigere end forholdet mellem de to køn. Den er udtrykket for vore mest levende følelser, grundlaget for vore engeste samfundsbaand, kilden til selve livet. Den beror paa bydende naturdrifter, som det er af den største vigtighed at besørge tilfredsstillede paa den hensigtsmæssigste og fornuftigste maade. Med dette formaal bestaar da det nu herskende egteskabssystem, et ældgammelt system, hvis alder dog ikke begrunder dets viderebestaaen, men tvertimod leder til mistanke om, at det strider mod en fremadskridende tids aand.

Egteskabet, saaledes som det bestaar hos de europæisk kultiverede nationer, er et udviklingsresultat af paa hinanden følgende kulturepoker. Fordom og overtro har ikke undladt at paatrykke det sit præg. Gjennem lange tider var kvinden mandens slavinde og eiendom, og i kønnenes endnu bestaaende, sociale ulighed finder vi levninger af dette tidligere tjenerforhold. Skjønt kvindernes stilling ved Grækenlands og Roms senere civilisation blev noget forbedret, var hun dog endnu langt fjernet fra ligeberettigelse med manden, da den kristelige kirke fæstnede det nedarvede forhold mellem kønnene, idet den hævdede egteskabet til et sakrament. Før egteskabet saaledes paa nogen maade var tilfredsstillende organiseret, havde kirken paatrykt det en religiøs karakter og paalagt det en strenghed, der i løbet af aarhundrederne neppe har mildnet sig.

Middelalderen var en absolutistisk tid, hvis seder og skikke blev ordnede ved autokratiske love. Aandslivet var fordømt til at ligge i dvale, og det tankeløse individ var ved befalinger og forbud hindret for hvert skridt, han gjorde. Levevei og bosted var foreskrevet de fleste, der manglede ethvert spor af det moderne krav paa personlig og økonomisk frihed. Mennesket levede, troede og handlede, som man befalede ham, at han skulde gjøre det. Han besad ingen selvbestemmelsesret, og, vant som han var til ubetinget lydighed, var han en viljeløs skabning i statens og kirkens hænder. De fra denne tidsalder stammende indretninger afspejler alle dette formynderskab, der blander sig i alt. Og saaledes er det ogsaa med egteskabet: thi ifølge den herskende egteskabsret har vi som lovmæssig princip for kønslig forbindelse, istedetfor en fri kontrakt mellem to uafhængige væsener, en foreskrevet, formelig forpligtelse, hvis enkelte punkter man kun har at antage, men ikke er berettiget til at fastsætte. Vi holder endnu den dag i idag, fast ved den gamle tanke, at de ved indgaaelse af egteskab opnaaede fordele stammer fra de ved indgaaelsen intervenierende myndigheder, at de to personer i egtetstanden blir til gjensidig eiendom, og ikke ved en fri udbytning af rettigheder, men ved er-

hvervelse af et statlig fastsat, lovligt krav. Derfor staar egteskabet, skjønt kjønsforbindelsen mere og mere bliver til en overenskomst mellem ligestillede, og skjønt samfundet i ingen anden form anerkjender besiddelseskrav paa en anden person, faktisk den dag idag paa samme standpunkt som for tusen aar siden.

Der er ingen tvil om, at hensigtsmæssighedshensyn kræver en vis indskrænkning for kjønslig forbindelse. Et overmaal af efterkommere hos dem, som ikke er istand til at byde sit afkom anledning til fuld aandelig og legemlig udvikling, skjuler i sig en fare for samfundet og burde derfor om muligt, indskrænkes. Opfyldelsen af visse forældrepligter burde paalægges ved tvang og alle middelbart eller umiddelbart delagtige personers rettigheder burde beskyttes. Men udover dette er det betænkeligt at opstille forholdsregler. Det burde aldrig tilstedes et menneske, idet han søger sin egen fornøielse, at krænke andres rettigheder. Men denne indskrænkning af individets handlingsfrihed kræver en tilsvarende modforpligtelse af samfundet: at beskytte individuelle interesser med den mindst mulige indgriben i individets frihed. Ethvert menneskes stræben gaar ud paa at søge sin personlige lykke, og kun hvor samfundets vel forlanger det, kan man indskrænke den enkeltes individuelle frihed uden at forringe den samlede sum af menneskelig lykke. I overensstemmelse med denne grundsætning og kun forsaavidt er en bestemt form af egteskabet at anbefale, fordi der derved blir sørget for tilfredsstillelsen af den kjønslige lidenskab, paa samme tid som de andres interesser varetages. Et system, som ikke hævder alles ret, eller et, som vilde dømme en stor brøkdelen af menneskeheden til afholdenhed, vilde være lige forkastelig.

Der var, som antydet, en tid da andre hensyn end de jordiske gjaldt som en passende rettesnor for livsførelsen; samfundet var opbygget paa religiøst grundlag til ære for et overjordisk væsen, og indretningerne gjaldt mere end mennesket. Men siden den tænkende verdens befrielse fra den middelalderske overtro og menneskets oprykning til en værdigere stilling, er de menneskelige interesser blevne anerkjendte som de fornemste; og det eneste afgjørende i bestemmelsen af institutionernes værd er den lykke, de skjænker menneskene. Saaledes var ved egteskabet, saalænge kun religionen gav det en ydre betydning, dets rent sociale nytte et underordnet spørgsmaal. Men nu, da det alene kan prøves efter sin nytte som en af mange mulige ordninger af det kjønslige forhold, er det forhold mellem værdi og kostende, mellem lykke og lidelse, som det bringer mennesket, det eneste grundlag for dets bedømmelse.

Naar man indlader sig paa prøvelsen af en samfundsinstitution,

maa man betragte samfundet som et hele. Det er ikke nok blot at tage hensyn til dem, som er i den lykkelige stilling at kunne afpasse sig efter dens betingelser, dersom der gives en talrig klasse, som af en eller anden grund ikke formaar dette. Tilstanden inden den almenhed, som bevæges af kjønslige ønsker, er derfor her betragtningsgjenstand, og saavel de af egteskabet ikke fjernede som de deraf foraarsagede ulemper danner argumenter, som maa veies mod de fordele, som egteskabets bestaaende form formentlig yder. Hvorledes arter egteskabet sig for menneskehedens store masser? I hvilken grad lykkes det det at tilfredsstille deres behov? Disse spørgsmaal er meget vigtigere, end den kjendsgjerning, at det maaske paa en tilfredsstillende maade kan tjene et mindretal af vore medmennesker. Ethvert egteskabeligt system beror paa et experiment, er et forsøg paa at muliggjøre udøvelsen af visse lidenskaber uden at foraarsage ulemper og ulykke. Der gives ingen hellig eller uanfægtelig form i og for sig med udelukkelse af en eller alle andre; og der gives mange andre. Ethvert system, som tilsteder kjønndriftens tilfredsstillelse uden ledsagende usedelighed og lidelse, er godt; og ethvert system, som forfeiler dette maal og ledsages af elendighed, er enten utilstrækkeligt eller skadeligt.

Og hvorledes forholder det sig med den nuværende samfundstilstand med dens theoretiske system med livsvarigt egteskab med én person. Først de ulemper, vi møder: Utroskab, ufred og forbrydelser gjennemsiver alle samfundslag. Aborter, barnemord og mord er de midler, hvormed overtrædelser af vore strenge sedelighedslove dækkes af dem, som endnu gjerne vilde indhulle sig i den saakaldte anstands gevandt. Forbrydelsens aarbøger strutter af kjendsgjæringer, hvis eneste bevæggrund var at skjule en handling, der ikke krænkede noget andet end konveniensen. Det er ingen tilfældige udslag af hensigtsløs usedelighed, de er organisk sammenvoxede med vort nuværende system, da de alle fremgaar af en eneste aarsag: den strenghed, hvormed omgang udenfor egteskabet betragtes. Evige piner indenfor egteskabets fire vægge kan taales, uden at der gjøres nogen anstrengelser for at løse paa egteskabsbaandet, samfundet holder sig udenfor under det paaskud, at huslige anliggender kun er en privatsag. Men lad to individer tjene hinandens gjensidige lykke uden at opfylde de konventionelle formaliteter, saa rammes de af verdens banstraale, uskadeligt deres forhold end kan være for andre. Man paastaar usandt det end er, at egteskab er tilgængeligt for alle: det ikke den kjønslige omgang i og for sig, men kun forsøgs-øeremoni, som samfundet stempler med skam. Der

hvormed kirken paalagde sine straffe for en krænkelser af dens sætninger, er for egteskabets vedkommende indpodet den moderne følelse, og ikke blot negter man den, som har syndet mod den saakaldte moral, sin understøttelse, men med inkvisitorisk grusomhed holder man den faldne dyd udenfor det ærlige arbejde. Og som den naturlige følge og det nødvendige resultat af de herskende fordomme faar vi da prostitutionen med al dens elendighed sat i system. Hvorfra rekruteres masserne af disse ulykkelige? Er det kvinder, som af naturen er slette? Nogle er det, men den store flerhed ikke; tusener blir det af nød, drevne af fortvivelse, mange er netop ofre for sin ufordærvethed. Der gives ingen kvinde, hun tilhøre hvilken rang eller stilling hun vil, som ikke ved omstændighederne kan drives ind paa det skraaplan, som fører til afgrunden. De dydige er oftest dydige paagrund af heldige omstændigheder; thi selv om deres materielle behov er tilfredsstillende saa behøvede de dog, for at beskytte sig mod de dem omgivende farer, en djævelsk forudseenhed, en verdenskundskab og en mistænksomhed mod menneskeheden, som umulig kan være uskyldighedens kjendetegn. Det er altsaa de, som staar os nærmest, vor familie, vore døtre, vore søstre, og de, som vi vil gjøre til vore hustruer, som er truede. Truede af farer, som ikke er nogen sentimental opdigtning, men kjendsgjæringer, som dødelighedsstatistiken vidner om. Men hvorfor nærer vi saadanne farer i vor midte? Af overtroisk ærefrygt for den indretning, der kræver dem som ofre paa sit alter. For at hylde et antal formelle løfter, som er overflødige, saalænge kjærligheden varer, og til ingen nytte, saasnaar den er visnet. Dette og alene dette er det kostbare gode, som vi søger at bevogte til en saa dyrebar pris. De lidelser, som bæres, hverken renser verden eller befriir ofrene for deres synd.

Prostitutionen, som mange østlige lande næsten er fri for, er en nødvendig følge af vort nuværende egteskab. Ondet kan ikke udryddes, saalænge vi holder fast ved den uretfærdighed, der frembringer den. Det kan ikke nytte at anse denne samfundsforbandelse for et resultat af individuel fordærvelse. I ethvert med normal livskraft udstyret menneske eksisterer der et vist kvantum af kjønsdrift, som maa tilfredsstilles paa en eller anden maade, da det kun kan holdes nede paa bekostning af legemlige eller aandelige kræfter. Vaner og sociale skikke kan afvige fra hinanden, men menneskets naturdrift er og blir den samme, og dersom den ikke faar sit udslag i de almindelige former, saa er det kun, fordi lidenskaberne tilfredsstilles paa anden maade. Kjønsdriften er, undtagen naar den berøres af diætetiske eller klimatiske paavirkninger, saatsige en konstant faktor, og vexler kun

i de vaner, den fremkalder. Prostitutionen beviser altsaa en social trang, der frembringes ved utilstrækkeligheden af vore anstændige former for kønslig forbindelse, eller som ialfald derved øges over al maade. Den bestaaende indretning hviler paa den urigtige forudsætning, at alle, som vil gifte sig, ogsaa kan gjøre det; og at alle, som ikke gifter sig, uden skade kan forblive kyske. Egteskabets utilstrækkelighed til at sørge for den normale udøvelse af de omtalte ønsker, trykker paa de forskjelligste samfundsklasser.

Med civilisationens udbredelse voxer livets behov bestandig; og en stadig større indtægt er nødvendig til, at man tør paatage sig at stifte familie. Den gennemsnitsalder, hvori egteskab sluttes, stiger efterhaanden, medens den alder, hvori det kønslige behov gjør sig gjældende, dog altid forbliver den samme. Der gives altsaa i alles liv et konstant voxende tidsrum af aar, i hvilke samfundet søger at hindre, hvad naturen bydende forlanger. Mange er af økonomiske grunde hele sit liv udelukkede fra egteskabet, andre blir paa grund af sine egtfællers mangler berøvet det, som egteskabet har lovet dem. Paa den anden side vil individet, hvor materielle hindringer ikke foreligger og der ingen saglige grunde er til opsættelse af egteskabet, dog betænke sig, før han gaar ind paa en overenskomst, der er bindende for hele livet. Først længe efter at en mand har naaet sin legemlige modenhed, vil hans aandelige væxt være fuldent; og før den tid formaar han ikke paa fornuftig maade at træffe et gyldigt valg. Under den aandelige væxt gennemgaar forstanden en proces af stadig forvandling. Nye anskuelser opstaar, gamle indtryk forsvinder, følelser, som havde slumret, vaagner. Nye interesser fremkommer, og alt i tankernes og følelsernes verden er i en tilstand af bevægelse og forandring. Det er indlysende, at gjenstanden for en første tilbøielighed, der i regelen kun beror paa tilfældigheder, ofte kun slet vilde stemme overens med det valg, man vilde træffe med modnere anskuelser og følelser; og dette forklarer delvis den forsigtighed, hvormed saa mange nøler med at sætte alt ind paa ét kort.

Af alle disse omstændigheder søger prostitutionen og de hemmelige forhold sin næring.

Deres tal, hvis behov ikke tilfredsstilles af den bestaaende indretning, er altsaa meget stort. Nygifte mænd og kvinder, egtehalvdele til syge og impotente folk, og alle de, som ved lov, konvention eller andre omstændigheder forhindres fra at gifte sig, udøver enten kyskhed paa sin sundheds bekostning, eller udsætter sig, idet de tilfredsstiller sine lidenskaber, for samfundets forkjættelse.

De sygdomme, som udbredes ved prostitutionen, er ikke skræk-

keligere end de resultater, kønslig afholdenhed ofte frembringer. Unævnelige laster, legemlige lidelser og sindssvaghed er forfærdelig hyppige, og maa for en væsentlig del tilskrives de fordomme, hvorved det kønslige samkvem vanskeliggjøres. Men vender vi os bort fra denne side af spørgsmaalet med alle dens frastødende træk, vil vi finde, at der ogsaa gives andre grunde, der gjør vort nuværende egteskabssystem angribeligt. Det livsvarige monogami forlanger sine ofre ligesaafuldt indenfor sin egen kreds som udenfor den. Huslig elendighed strør sin meldug over utallige existenser. Hvad derom kan fortælles, er altfor bekjendt til, at en gjentagelse skulde være nødvendig. Ved en flygtig forlibelse eller falske forhaabninger lokket ind i egteskabet, ved et feilsyn paa sine egne følelser eller den valgte person, slæber utallige mennesker gennem hele sit liv paa en byrde, som forbitrer dem hvert øieblik, tilintetgjør deres individualitet, fordærver hver ædel følelse og ødelægger legeme, aand og moral. Og saa de, som, bundne ved egteskab, ved sine følelser er lænkede andetsteds, de, hvis legemer nærer den enes vellyst, medens deres bedre natur drager dem mod en anden! — Samfundet er ikke retfærdigt eller klogt, naar det af disse forlanger, at de skal overvinde sine følelser og resigneret underkaste sig sin oprørende skjæbne. Er de da kun kjød? Er deres skjæbne opfyldt ved tilfredsstillelsen af vellysten alene? I et primitivt samfund, hvor mennesket er et blot og bart dyr og drives af sit begjær, hvor alle individer er hinanden lige, og en skabning tjener ligesaa godt som en anden, der kunde kønnet alene være en tilstrækkelig grund til en varig forbindelse. Men med kulturens fremskridt og individualitetens udfoldelse blir andre hensyn de herskende. Aandelige og moralske egenskaber blir af stedse tiltagende vigtighed og blir mere og mere grundlaget for det egteskabelige valg. Den rene kønslighed, som er egen for alle, synker i forhold hertil i værd; og skjønt lidenskab, der fører til kønnesens forbindelse, selvfølgelig er den samme, saa er det de særlige, personlige og altsaa ikke-kønslige egenskaber, som alene afgjør valget af det enkelte væsen, med udelukkelse af alle andre af samme køn. Egteskabet blir mindre og mindre et udelukkende legemligt forhold. Naar der derfor gjøres krav paa legemet af en, medens hjerte og sjæl er i en andens besiddelse, saa udelukker afgjørelsen til fordel for det kjødelige en fuldkommen forening og stiller det lavere krav over det høiere; i dette punkt er samfundets fordomme iøinefaldende.

Botemidlet mod egteskabelig ulykke er ikke let at finde. I mange lande og stænder bestaar der en mulighed for at løse det egteskabelige baand ved rettens mellemkomst, i andre er det uopløseligt.

Men skilsmissen forudsætter, selv der, hvor den er tilstedet, næsten bestandig en proces, istedetfor at være den simple civilretslige opløsning af en kontrakt, en proces med sit følge af gjensidige beskyldninger og besudling af navn og karakter. Den er overalt en tvilsom udvei og ansees i regelen som mere eller mindre vanærende. I almindelighed maa der rettes en bestemt anklage, og de grunde, der kan hidføre en skilsmisse, er for detmeste legemlige mishandlinger, som klageren har været udsat for. Kun i faa stater er uoverensstemmelse i tilbøieligheder og karakter tilstrækkelig skilsmissegrund. Utroskab, voldshandlinger er de klagepunkter, som ialmindelighed forlanges. Men hvor stor del af huslig uret, er det som indbefattes i disse punkter. For ethvert menneske med finere følelser er der lidelser, som er meget kvalfuldere; thi de mest raffinerede pinsler er ikke de, som rammer sit offer i kjødet. Kulde, mistro, insinuationer efterlader saar, som brænder meget dybere. Dette og bevidstheden om, at familiebaandets lænker hindrer opfyldelsen af større formaal, er grusommere lidelser, end nogen af dem, der anerkjendes af retsmyndighederne. For lidelser af denne art gives der ofte ingen hjælp, som vilde finde samfundets sanktion. At undfly trykket er det samme som at fremkalde justisen indskriden mod sig selv, da man ikke turde paakalde den til sin egen beskyttelse.

Der er ingen grund, hvorfor samfundet ikke til en vis grad skulde forene alle fordele ved de forskjellige andre systemer i et system og indføre saadanne betingelser, som kunde formilde de ulemper, der nu møder os overalt. Vanskelighederne er aldeles ikke uovervindelige. De udspringer af en velkjendt grund — en overdreven indskrænkning af den individuelle frihed — og peger selv paa de nødvendige botemidler. Egteskabet skulde befries for sine altfor mange forskrifter. I kjønnes samliv skulde man kun se et onde der, hvor der tilføies noget ondt, eller nødvendigvis maa opstaa noget ondt, og gyldigheden af en indgaaet kontrakt skulde ærlig anerkjendes, en kontrakt, hvis betingelser parthaverne alene, som de eneste vedkommende kunde fastsætte efter sin egen indsigt. Staten skulde sikre dens opfyldelse, og skulde ogsaa, som allerede er nævnt, beskytte andre personers rettigheder; men udover dette punkt skulde indskrænkningerne bortfalde.

Livet bestaar i udøvelsen af vore forskjellige evner. Spiren til al virksomhed er en eller anden trang eller tilbøielighed, hvis tilfredsstillelse vi stræber imod. Og den fuldkomneste civilisation er den, som i fuldeste maal tilsteder individet tilfredsstillelsen af sine berettigede ønsker.

Saa meget som muligt skulde det staa ham frit at følge sin egen

vilje. Af den kjendsgjærning, at individerne kan overdrage sine rettigheder eller ved aftalte handlinger paalægge sig indskrænkninger i form af love, kan man slutte, at de er de oprindelige beherskere af sig selv; og saasnart samfundets interesser er sikrede, skulde deres ret til selv at bestemme sine handlinger anerkjendes. Deres person skulde være deres egen ubetingede eiendom og være underkastet deres egen uindskrænkede forføining undtagen der, hvor de har fratraadt sine rettigheder, eller hvor andres er truede. Derfor burde staten sikkerlig paalægge indskrænkninger for den tankeløse formering, og forældrene maa for en bestemt række af aar gjøres ansvarlige for sine børns pleie. Ingen omsorg, der bidrager til ungdommens velfærd, kan ansees for overdreven.

Det er først og fremst ønskeligt at træffe omfattende forholdsregler for at forhindre forplantning af legemlige og aandelige svagheder. Naar saadanne hensyn gjør sig gjældende, maa den personlige interesse ofres saalangt, som almeninteressen kræver det. Men udenfor det blir kjønnsforholdene et rent personligt anliggende, og det burde staa de individer, som er interesserede deri, frit for at fastsætte betingelserne, saaledes som det synes dem passende. At forbindelsen skal være livsvarig, er ikke væsentlig nødvendig. Og en kvasi-anerkjendelse heraf ligger i skilsmisens tilstedelighed. Det er ganske vist ved grundlæggelsen af forhold, der er saa inderlig forbundne med den personlige lykke, ønskeligt, at de er til en vis grad varige. Kun under denne forudsætning kan de føre til en fuldkommen forening af følelser og interesser og skabe de inderlige baand, hvis sæde og midtpunkt familien er. Men dette er hensyn, som alene vedkommende individer er kaldede til at tage under overveielse. Da kjønnene numerisk er hinanden næsten lige, maa man efter tidligere iagttagelser antage, at forbindelserne i de fleste tilfælde burde være blivende. Skulde erfaringen dog lære os det modsatte, saa maatte vi kun betragte et saadant resultat som et vidnesbyrd om, at det livsvarige monogami ikke er overensstemmende med menneskeslægtens natur. Varigheden af disse forhold burde bestemmes ved de særegne omstændigheder ved hvert enkelt tilfælde. Og altid maatte de betragtes med samme tolerance, enten de var af lang eller kort varighed. Forbigaaende forbindelser er ikke vor civilisation fremmed; de bestaar faktisk, ikke blot uhindret af loven, men i mange lande, hvor f. ex. det morganatiske ægteskab er tilladt, med en vis lovlig sanktion. Det staar tilbage for os at udstrække denne anerkjendelse videre og at fastslaa gyldigheden af enhver kontrakt, hvilke end dens forudsætninger er, naar kun betingelserne kan trolig opfyldes uden at angribe andres interesser. At

verden mere og mere kommer til anerkjendelsen af vort systems uholdbarhed, dette system med dets hykleri og utroskab, dets lidelser og forbrydelser, fremgaar klart af den mistro, hvormed det betragtes af et stadig voxende antal intelligente, hæderlige mænd, og ved de kraftige angreb fra mange af vore dygtigste tænkere, som taler i et sprog, hvoraf denne afhandling kun gir en svag gjenlyd.¹⁾

Det daarlige ry, som lettere opløselige forhold nu foraarsager, maa forkastes som partisk, og den skadelige indflydelse heraf, der kun øger ondet, maa klart paavises. Skjønt den kjønslige kjærlighed, trods den malplacerede følsomhed, hvormed den kun altfor ofte behandles, snarere hører til den lavere end til den høiere række af følelser, ligger der dog intet foragteligt eller unaturligt i den. Heller ikke er de forholde, hvortil den efter naturens orden fører, paa nogen maade straffverdige. Kun i forsømmelsen af de pligter, som kan voxe ud af dem, ligger der en uret. For forgaaelser af denne art har samfundet fordømt meste at anklage sig selv. Det er ingen skam at bli moder; men det er en stor brøde at forsømme de pligter, som der paaligger en moder. Og de, som driver en kvinde til barnemord ved at brændemerke hende for hendes svaghed, er, seet fra en høiere samfundsretfærdighed, neppe at betragte som bedre end medskyldige i forbrydelsen. Der gives handlinger, der i og for sig er slette, fordi deres naturlige følger er lidelser; der gives andre, som holdes for slette, fordi de strider mod en almindelig fordom eller brug. Barnemordet, samt de dermed beslægtede forbrydelser, der næsten udelukkende er en følge af den malplacerede strengthed, hvormed en i og for sig uskadelig handling bedømmes, vilde først forsvinde, naar mand og kvinde paa samme maade fik fri dispositionsret over sin person.

Det er ikke hensigten med denne afhandling at undskylde udsvævelser eller at vække ufortjent medlidenhed for de virkelig lastefulde. Men man huske paa, at der her i første række ikke er tale om individet. Samfundet lider af en organisk sygdom; og de enkelte individer er, mere eller mindre tilfældig, dens ofre. Individerne er, hvad de under de givne forholde nødtvungent maa være. Det vilde derfor være retfærdigt at rette sin dadel mod samfundet, som egentlig bærer skylden. Kun fra dette udgangspunkt kan de ulemper, som opstaar af kjønnsforholdene, bekjæmpes med resultat, og den, der betænker sig paa at optage kampen her, kan efter alle hidtidige erfaringer opgive ethvert haab om at se dem overvundne. Vi staar lige-

¹⁾ Man sammenligne f. ex. skrifter af Letorneau, Bebel, Mrs. Cady Stanton, Westermarck, Spencer o. a.

overfor et system af prostitution og ikke blot ligeoverfor en hær af prostituerede. Vi har med et socialt onde; ikke blot med enkelte syndere at gjøre, og saalænge vi nærer den fordærvelse, vi gjerne vilde udrydde, idet vi med omhu værner om dens kilde, er det ganske urigtigt at udtale fordømmelsen over individerne. Dersom den virkelig tjente et væsentligt formaal, vilde den være en velkommen hjælp. Men det er kun en ynkelig udfugt, der ikke kan helbrede ondet, medens den bereder utallige lidelser.

De talrige bebreidelser kan ikke engang rose sig af at staa i samklang med verdens falske retsbegreber. Den største del af forsyndelserne mod konvensiensen forbliver uopdaget, medens mange, ganske harmløse, lægges blot af bagtalelsen. Paa den anden side er det vel — naar man ikke er ganske fangen i fordom og konventionalisme — vanskelig at sige, hvori de, som gifter sig for pengenes eller stillingens skyld væsentlig skiller sig fra almindelig prostituerede kvinder. Og den fattigdom, som tvinger den ene, ofte til fordel for en tredie-mand, til at prisgive sig, er vel idetmindste en ligesaa god undskyldningsgrund, som den høie stilling, der kun altfor ofte udgjør betalingen for hengivelse til en uelsket, frastødende egtemand. Som allerede nævnt maa paa ingen maade ophævelsen af det livsvarige egteskab bli følgen af de her foreslaaede forandringer, heller ikke skal de, for hvem det passer, hindres i at indgaa egteskab paa nøiagtig det samme grundlag som det, hvorpaa det hviler den dag idag. For en vis del af menneskeheden er det i enhver henseende antageligt, men uden hensyn til person eller sociale omstændigheder at ville paatvinge alle det, er, som erfaringen lærer, ligesaa taabeligt som forkasteligt.

Forbindelser, der ikke er grundede paa tilbøielighed og agtelse, kan ikke være af nogen varighed. Og love, der vil lænke mennesker, der passer daarlig, til hinanden, er ganske urimelige. Paa den anden side kan det ikke undlade at forhøie følelsen, der alene er istand til at gjøre en forbindelse varig, naar man føler, at det bestaaende forhold fremgaar af frit valg, og at den er det sande udtryk for en fri og uhemmet drift. Sørgeligt er det, dersom den enes tilbøielighed overlever den andens. Men det er et tilfælde, som mennesket til enhver tid er udsat for; og i saa henseende byder det nuværende system ingen fordel; thi hvor smertelig end en skilsmisse maa være for den, hvis kjærlighed endnu bestaar, er den dog langt at foretrække for kvalerne ved et egteskabeligt samliv uden gjensidige følelser. Men hvad enten nu tilbøielighed eller hensigtsmæssighed er ledende — og konvensiensegteskabet har meget, som taler for sig, — saa maa dog gjensidig tilbøielighed, der er det eneste naturlige grundlag for kjønsforhold, være en ligesaa afgjørende grund til fortsættelse af en forbindelse som til dens begrundelse.

Kvindens nuværende stilling vil endnu i lang tid tale imod en fuldstændig ordning af kjønsforholdene. Men hendes økonomiske afhængighed er for en stor del en følge af hendes manglende sociale ligestilling, og hun kunde kun føle det som en lettelse, dersom det ved overenskomstens frihed blev tilstedet hende, paa lige betingelser at træde ind i egteskab med manden. Det kunde sikkerlig ikke være værre for hende i skilsmissetilfælde paa eget ansvar at kunne

være med paa at afgjøre, hvorledes hendes og hendes børns særinteresser skulde sikres, end som hun nu gjør, at begive sig ind i et slags halvt slaveri uden andre forbehold og betingelser end de rent almindelige, som samfundet sikrer andre. Det kan indvindes, at en lettelse i skilsmissen, saaledes som en fri kontrakt vilde medføre den, hyppig kunde føre til letsindige skilsmisser paa grund af øieblikkelige og ufornuftige ærgrelser. Mod denne appel til hensigtsmæssigheden kan bemerkes, at slige ulemper ikke vilde være farligere, end før-egteskabelige lidenskaber er for den fornuftige overveielse, der bør gaa forud for, saavel indgaaelsen som løsningen af de egteskabelige baand, og at ukloge skilsmisser — der iøvrigt ikke behøvede at være uigjenkaldelige — ikke vilde være værre end de nuværende ukloge indgaaelser af egteskab. Faktisk maa, ved det nu herskende system af skuffelse og forstillelse, den overveiende del af mænd og kvinder regne paa et lykkeligt slumpetræf, dersom de i den person, som de egter, ogsaa virkelig finder den, som de troede at egte. Egteskabet er i næsten alle tilfælde et blindt hasardspil, og derfor formaar man sædvanlig ogsaa først nogen tid efter brylluppet og ikke før at sige, om et varigt samliv vil være til ens egen lykke og til slegtens bedste. Et slet forhold kunde iøvrigt virksomst indskrænkes derved, at straffen fulgte umiddelbart og øieblikkelig. Dersom ubehagelig optræden fra mandens eller hustruens side kunde medføre øieblikkelig skilsmisse, da vilde begge parter i den gjensidige omgang tage sig mere iagt, og slet motiverede skilsmissekrav vilde blive sjældnere. Man har heller ingen grund til at befrygte, at et mildere system vilde have letsindigere egteskabsindgaaelser tilfølge. Lader man det faa lov til at danne sig, saa skaber menneskeheden behov visse seder og overenskomster, som efterhaanden vil gaa over til faste anstandsbud. Mellem det strengt taget anstændige og det lovlig tilladte er det stort spillerum for det sømmelige. — Letfærdighed, samvittighedsløshed eller ligegyldighed overfor andres finfølelse vilde under det frie egteskab tilbagevises ligesaa bestemt som i alle andre alvorlige livsforhold. Forretningslivets moral bestemmes næsten ligesaa meget ved overenskomst som ved lov. Upaalidelighed eller slaphed i opfyldelsen af indgaaede forpligtelser bringer en forretningsmand i vanry, længe forend han er bleven juridisk strafbar. Det staar enhver frit for at vælge sine relationer, men løser en mand sine forbindelser med det samme han har indgaaet dem, eller kaster han de gamle overbord uden grund, kommer han snart i orde for upaalidelighed, og hans merkantile anseelse lider derunder. Et frit kontrakt-egteskab vilde underkastes de samme indskrænkninger. Visse regler vilde snart vise sig uundværlige og visse formaliteter vilde blive skik og brug. Gode former vilde fastslaaes, og den, som overtraadte dem, vilde tabe i anseelse. Hvad er det andet end lydighed mod overleverede seder, som ligger til grund for mangfoldige af de nu brugelige ceremonier? Hvorfra skriver sig de festligheder, hvormed nutildags begravelse eller bryllupper hoitideligholdes? Hvorfra kommer alle høflighedsformer i det daglige liv? De er fastslaaede ved skik og brug og ikke ved lov. Samfundet gir eller negter sin anerkjendelse efter sine behov, og hvorledes end overenskomsterne skiftes, hvilken

skikkelse end egteskabet antager, saa vil personlig paalidelighed finde sin anerkjendelse og karakterløshed faa sin dom.

Mod det her fremførte kan fornuftigvis ikke indvendes, at der er tillagt det rent fysiske en altfor stor vegt. Forholdet skal da ogsaa være noget mere end rent legemligt. Jo mere mennesket udvikler sig aandelig, desto talrigere og mere forfinede blir dets fordringer, og moralske egenskaber blir mere og mere afgjørende for det egteskabelige valg. Og netop af denne grund protesterer vi mod en form af egteskabet, hvis grundtanke er helt igjennem kønslig. Thi er dette maaske ikke tilfældet med den bestaaende institution? Lige gyldig, om de to kontraherende parter stemmer overens eller ei, lige gyldig om der mangler aandelig harmoni, hvor stormende end det egteskabelige liv er — blir kun den fysiske troskab overholdt, saa er den væsentlige betingelse, som den nuværende form af egteskabet kræver, opfyldt. Det er ikke paa nogen maade meningen at forstyrre familjelivet eller at afskaffe, hvad der er godt i de nuværende samfundsindretninger. Livsvarigt monogami kan, naar det indgaaes med eftertanke, yde en ubegrænset lykke; men da maa det være en forbindelse mellem hjerter og sjæle, og ikke en ydre form. Forholdet mellem kønnene burde være en kilde til lykke, og forudsat at andres lykke ikke krænkes, er en forbindelse berettiget eller forkastelig i netop den samme grad, i hvilken den forskjønner eller forbitrer vedkommendes liv. Dette er den grundsætning, som nærværende artikkel repræsenterer, idet den foreslaar et system, som, afpasset efter alles behov, kunde afskaffe de lidelser, som den nuværende form af egteskabet medfører.

Chicago.

Dr. Harry J. Forbes.

Ernest Hello.*)

De unge franskmænd, generationen af 1870, som ellers er meget strenge, uden agtelse for Maupassant, Zola og Bourget, idethøieste modtagelige for Ibsen og Nietzsche, ærer to mestere: Emerson og Hello. Hvem er Hello? For fire aar siden kjendte selv literaturkjendere neppe hans navn. Da den kvikke Huret, denne lystige spion af aandelige moder, dengang udspurgte pariserdigterne om litteraturens fremtid og udvikling, sagde I. K. Huysmans til ham: „der gives i vort aarhundrede en vis Hello, som er mægtigere end alle de berømte psykologer fra idag, Bourget og Barrés.“ Det vakte i høi grad nysgjerrigheden. Hello? Hvem var denne Hello? Levede han endnu? Var han død? Og hvad havde han skrevet? Digte? romaner? dramaer? Ingen kjendte ham. Og det kostede megen møie efter mange efterforskninger at erfare, at Ernest Hello, født 1828, var en katolsk journalist, forfatter af for det meste polemiske brochurer og alleslags artikler i *Univers*, *Monde*, *Moniteur*, *Gaulois*, *Courrier de Bruxelles*, høit skattet i den katolske verden, forøvrigt død i 1885.

Til de filosofer, som ansætter sit personlige forhold til tingene i love, kan man ikke regne ham, fordi han antager det katolske dogme som uantasteligt, ikke prøver, men tror. Journalist er han, hvor flittig han end skrev i aviserne, dog ikke, fordi han fra døgnets begiven-

*) Die Zeit, 29. juni.

høder altid strax gaar over til de evige spørgsmaal. ikke agter paa foreteelsernes overflade. men altid søger under dem ind til det væsentlige. Nærmest maa han vel skjønt tung og ubehjælpssom i det tekniske. kaldes en digter. en rhapsodist i prosa. som besat og pindarsk henrykt af mægtige spørgsmaal. taler med en harmtuld prests gestus ndat hellige extaser. Disse taler virker stærkt. Den. som hører dem. fanges af deres voldsomme kraft og kan let bringes til at forstaa hans beundrerens overdrevne ros. som sætter ham over Balzac. La Bruyère. Pascal. ja over Shakespeare og Tacitus. Drumont har skrevet om ham: „Forfatteren af „Den guldne kalv“ er jevnbyrdig med alle tiders største digtere. dramaturger eller journalister. Ingen realist raader over en slig magt i virkningen. Ingen profet har et mægtigere vingeslag. Ingen har steget ned i dybere dybder. har seet tingene nærmere. Har seet dem fra en saadan høide.“ Og Barbey d'Aurevilly skrev: „For hans „gjerrige“s djævelske flamme blir alle bekjendte gjerrige. opfundne af saa mange generationer af genier. Harpagon. Shylok. Tony Fraster (Kenilworth). Grandet. blege og torsvinder i intet. Sammenlignet med Hello's „Ludovic“ er de ikke mere gjerrige end eunuker og mænd. Hvilken kolossal og forføderlig skabning! Aldrig har man gravet dybere. grebet videre end i denne fortælling. som Shakespeare vilde have beundret!“ Det klirker fanatisk og absurd; men den. som kommer fra hans verker. er tilbøielig til at billige og bekræfte det. I den grad rives man uimodstaaelig med.

Men dersom man undersøger dette trylleri. dersom man vil definere den. dersom man søger efter dens væsen og dens midler. ved man hverken ud eller ind: man kan ikke faa tag i den. den glider bort under de fineste fingre. Hans tanker er ikke nye og ikke altid sande; hans form mangler stilisternes ædle og bisarre prydelser. Der maa ligge noget andet bag tankerne. ved siden af formen. som magter at lokke og holde fast. Man maa tænke paa Lord Chatham. der. som Emerson fortæller. ved sine ord og sine handlinger fik alle til at tale. at der inde i ham var noget. som var skjønnere. end det han sagde og gjorde. Eller man kommer at tænke paa Carlyle. paa Liszt. Der gives mægtige mennesker. som umiddelbart udøver virkningen af sin magt. uden først at behøve handlinger og verker. De træffer os. uden først at forbinde sig med os paa ords og handlingers omvei. De virker uden gestus ved sin blotte existens. Til disse hører Hello. Hvor mange stemmer er der ikke. som rører. selv om deres ord intet betyder. ja om klangen er hæs. tarvelig og uskjon. bare fordi de lader os ane godhed; saaledes tvinger hans sætninger; thi de har en stor mands accent. Det er deres charme. Det er voldsom. ædel mandigheds trylleri. en natur af stor eminens. som Göthe vilde sige. Han gir os intet. som vilde hjælpe os; men han er der. Og allerede denne nærværelse alene kan trøste. styrke. lede.

Storhed — det er ordet. Hvad han tager. blir stort. I hans haand voxer de daglige smaating og svulmer op. fordi han løser dem ud af det tilfældige og altid stiller alle ting ind i det evige. Deraf vægten og kraften i hans betragtninger. som altid er tunge og høitidelige. som han siger: „Kun naar man tar enhver sag som type. kan den vise sig med hele sin skjønheds eller hæsligheds magt. Naar man blot ser

den i dens daglige skikkelse, i dens huslige tilværelse, synes den at tabe, blive svagere og ringere, mindre skøn og mindre hæsli: den synes i nærheden at have andre maal end paa afstand. Og dog er den altid det samme i sin evige betydning som i sin særlige tilsynekomst.“ Deraf hans had til det almindelige, i det ordinære hildede menneske, som ikke er slet, men uden „schwung“; deraf hans had til „selskabet“, — „naar et levende menneske tilfældigvis kommer i „selskabet“, maa han forestille sig ubetydelig, ja mere end de andre, fordi han paa forhaand er mistænkt. Dersom han slukker enhver sandhed og ethvert lys i sig, vil man maaske taale ham en tid. Men da tingenes væsen ikke lader sig fornægte i længden, vil selskabet snart vende sig fra ham“ — deraf hans had til det smaalige, forfængelige, intetsigende attende aarhundrede, hvis „kjæmper“ var Delille, Lebrun, Crebillon, Marivaux, Fabre d'Egeautine og Dorat. Deraf hans foragt for den almindelige kritik — „i almindelighed holder kritikken alt for umuligt. Den tilsteder kun, hvad der falder ind i dens vaner. Og da geniet ikke er i dens vaner, behandler den det, som den for et par aar siden endnu behandlede lokomotiver og telegrafer. Den forbyder mennesket at være sig selv og byder ham at ligne andre; det er dens strenghed. Almindelige mennesker behøver kun at melde sig, og den aabner dem alle døre; for det ophøjede menneske lukker den dem instinktivt.“ Deraf hans kjærlighed til herrenaturerne — „*un homme de génie est quelque chose de plus que des milliards d'hommes de talent.*“ Deraf hans opfatning af kunsten, *qui était, qui est et qui sera une ascension.*“ Deraf hans begeistring og lidenskab for stil, — „stilen er vort væsens explosion, er vor skabning. Ideen, som vi udtaler, skaber vi ikke. Men vi skaber vor stil. I stilen aabenbarer sig geniet; den er dets residens, dets bevis, dets tegn, dets ry. Hvad du saa har at sige, dersom der mangler dig stil, vil du ogsaa komme til at mangle berømmelse. Det menneske, som har fundet sin stil, taber, ligesom herskeren, den fornøjelse at være incognito: strax han taler, kjender man ham. Man kan stjæle alt fra et menneske, kun ikke hans stil. Stilen er ukrænkelig som selve det væsen, hvis form den er.“

Hello virker ved sin nærværelse, ikke ved sine handlinger og verker. Han giver ingen tanker, som kunde berolige, opdrage, lede. Han vil ikke behage ved formens charme. Men han foreholder de vaklende og søgende mønstret paa en fast, i sig selv hvilende, ud af sig selv uverdslig levende natur. Saaledes føler vi ham, som naar man vandrer gennem en stor skovs uhyre taushed eller hører havet bruse om natten eller ser en ørn sidde stum i sit bur. Som et middel til at blive fri fra det hverdagslige det simple og raa sanseliv og til at samle sig i sig selv og lytte til sjælens stille bydende stemme, — ærer de unge franskmænd ham.*)

Hermann Bahr.

*) Hellos betydeligste arbejder er: *Philosophie et Athéisme. — Les Physionomies de Saints. — Les contes extraordinaires. — Les Plateaux de la Balance. L'honne.*

I næste hefte skal vi bringe en prøve af hans produktion.

Det middelmaadige menneske.¹⁾

Dersom mæn i et selskab tillader sig at sige, at den eller den berømte mand er et middelmaadigt menneske, vil alverden undre sig, og folk vil finde det paradoxalt; thi de ved ikke, hvad et middelmaadigt menneske er.

Er det middelmaadige menneske kanske dum, idiotisk? Ikke paa nogen maade. Idioten er verdens ene, geniet dens anden pol; det middelmaadige menneske er i midten. Jeg siger ikke, at han er den aandelige verdens centrum; det vilde være noget ganske andet; han er kun i midten.

Er altsaa det middelmaadige menneske det, som man i filosofi, politik, literatur kalder *le juste milieu*? Tilhører han nødvendigvis denne anskuelse?

Heller ikke det.

Den som er *juste-milieu*, ved det: han vil være det. Det middelmaadige menneske er ubevidst *juste-miljøets* mand — han er det af naturen og ikke af overbevisning; ifølge sin karakter, ikke ved et tilfælde. Han være saa heftig, saa lidenskabelig, saa overdreven han vil; han fjerne sig saa meget som muligt fra *juste-milieu's* anskuelser, han er og blir dog bestandig middelmaadig. Selv i sin lidenskab vil han altid være middelmaadig.

Det væsentlige, det ubetinget væsentlige kjendemerke paa det middelmaadige menneske er hans høiagtelse for den offentlige mening. Han taler aldrig, han gjentar bestandig. Han bedømmer et menneske efter dets alder, dets stilling, dets succes, dets formue. Han føler den dybe respekt for alle, som, ligegyldigt af hvilken grund, er bekjendt; — af hvem der er kommet meget i trykken. Han vilde gjøre kur til sin argeste fiende, dersom denne fiende blev berømt; men han gjør lidet væsen af sin bedste ven, dersom ingen roser ham. Han begriber ikke, at et ubekjendt, stakkars menneske, der blir puffet og hundset og haanet, kan være et geni.

¹⁾ Af *L'homme*. Om Ernest Hello, se forrige hefte.

Han vover aldrig at gribe initiativet. Han er forsigtig med sin beundring og begeistres kun officielt. Han foragter de unge. Først naar en storhed har slaaet igjennem, vil han udbryde: „Det har jeg bestandig sagt!“ Men aldrig vil han før en endnu ubekjendt stjernes opgang sige: „Her slumrer berømmelsen og fremtiden!“

Den som kan sige til en ubekjendt stræbende: „Min søn, du er et geni!“, han fortjener selv den udødelighed, som han forjætter. „Forstaa er at ligne,“ har Raphael sagt.

Det middelmaadige menneske kan have en eller anden dygtighed: han kan have talent. Men intuition er ham negtet. Han mangler det andet syn, han vil aldrig faa det. Han kan lære, ane kan han ikke. Han griber mangengang en tanke, men han forfølger den ikke. Viser den sig for ham i en ny form, kjender han den ikke igjen: han viser den tilbage.

Han anerkjender ofte en grundsætning, men vil man naa frem til de praktiske følger af denne grundsætning, saa vil han sige, at man overdriver. Dersom ordet „overdrivelse“ ikke existerede, vilde det middelmaadige menneske opfinde det.

Det middelmaadige menneske kalder kristendommen for en nyttig forsigtighedsforholdsregel, som det vilde være uklogt at give afkald paa. I sit indre hader han den dog. Men ofte har han en konventionel høiagtelse for den, den samme høiagtelse som for bøger, der netop er paa dagsordenen. Men han afskyr catholicismen: han finder den overdreven. Han foretrækker i høi grad protestantismen, fordi han anser den for mere maadeholden. Han skatter alle principer og tillige deres modsætninger.

Det middelmaadige menneske sætter pris paa begavede og dydige folk. For genier og helgener nærer han frygt og afsky; han finder dem overdrevne.

Han spør, hvad de geistlige ordener, navnlig de rent kontemplative, skal tjene til. De barmhjertige søstre kan endnu gaa, fordi deres virksomhed idetmindste for en del foregaar i den synlige verden. Men hvad skal man med karmeliternonner? spør han.

Dersom det af naturen middelmaadige menneske blir en sand kristen, ophører han fuldstændig at være middelmaadig. Han vil maaske ikke blive noget fremragende menneske; men han er fravristet middelmaadigheden af den haand, som holder dommersverdet. Det menneske, som elsker, er aldrig middelmaadigt.

.Det virkelig middelmaadige menneske beundrer alt — lidt, han beundrer ikke med varme. Dersom man udtaler sine egne tanker, sine egne følelser med nogen begeistring, er han utilfreds.

Han vil gjentage, at man overdriver. Han vil foretrække en kjølig modstander for en begeistret ven. Thi han hader intet saameget som varme.

Det middelmaadige menneske kjender kun én lidenskab: had til det skjønnne. En almindelig sandhed vil han maaske oftere gjentage i den almindelige tone. Men udtaler man den samme sandhed paa en glimrende maade, saa vil han fordømme den, fordi han deri vil møde det skjønnne, sin personlige fiende.

Det middelmaadige menneske elsker de forfattere, som hverken siger ja eller nei i noget spørgsmaal, som intet paastaar, som skaaner alle fiendtlige meninger. Han liker paa engang Voltaire, Rousseau og Bossuet. Han tillader, at man fornægter kristendommen, men det maa ske i en høflig form, med et vist maadehold i udtrykket. Han har en vis forkjærlighed for rationalismen og merkværdigt nok, ogsaa for jansenismen. Han sværmer for den savoyardiske vikars troesbekjendelse. Han finder enhver bestemt paastand uforskammet, enhver bestemt paastand udelukker sin modsætning. Men er man lidt for og lidt mod enhver sag, da vil han finde en klog og maadeholden. Han vil beundre tankens finhed og sige, at man har talent for overgange og schatteringer.

For at undgaa den bebreidelse for intolerance, som han selv gjør enhver overbevisning, maatte man give sig den absolute tvil i vold; men man bør heller ikke nævne tvilen ved sit rette navn. Man maa give den skikkelse af en beskeden anskuelse, som ogsaa tilsteder modanskuelsen dens ret, som synes at sige noget og dog slet intet siger. Til enhver sætning maa man tilføie en dæmpende eftersætning: „som det forekommer mig, om jeg saa tør sige, om jeg faar lov til at udtrykke mig saaledes.“

Det middelmaadige menneske i virksomhed, i sit arbeide, gaar altid omkring med en frygt: angsten for at kompromittere sig. Han udtaler enhver tanke med et forbehold, en skyhed, en forsigtighed, som om han var bange for at ryste verden med sine altfor dristige ord.

Det middelmaadige menneskes første ord om en bog gjælder altid en detalj, for det meste en detalj i stilen. „Den er godt skrevet,“ siger han, dersom stilen er flydende, lunken, farveløs, forsigtig. „Den er slet skrevet,“ siger han, dersom livet pulserer i verket, dersom det har sit eget sprog. Han elsker den upersonlige litteratur, han hader bøger, som tvinger til tænkning. Han elsker de forfattere, som ligner alle andre, hvis manér han er vant til, som gaar ind i hans ramme, hvis bøger man kan udenad, før

man har læst dem, fordi de ligner alle dem, man har læst fra den dag, man lærte at læse.

Det middelmaadige menneske siger, at Kristus burde have indskrænket sig til at præke barmhjertighed og ikke burde ha indladt sig paa at gjøre undere. Men endnu mere hader han helgenernes mirakler. Dersom man fortæller ham om en overnaturlig tildragelse fra nutiden, siger han, at legenderne kan virke ganske godt i heigernes historie, men der faar man ogsaa lade dem være; og dersom man saa bemærker, at den guddommelige almagt er dog altid den samme, nu som dengang, saa svarer han, at man overdriver.

Det middelmaadige menneske siger, at enhver ting har sine gode og slette sider, man maa ikke være absolut i sine domme o. s. v. I sin afsky for alt betydeligt siger han, at han fremfor alt sætter pris paa den sunde menneskeforstand; men saa ved han alligevel ikke, hvad det er. Han forstaar derved fornægtelse af enhver storhed.

Det middelmaadige menneske kan godt have den værdiløse sidebegavelse, som man i societeten kalder „aand“; men han besidder aldrig intelligens, evne til at læse.

Det intelligente menneske løfter sit hoved for at beundre og tilbede; det middelmaadige menneske løfter det for at spotte. Alt som staar over ham, forekommer ham latterligt; uendeligheden synes ham tom. Det middelmaadige menneske tror ikke paa djævelen. Det middelmaadige menneske beklager, at kristendommen har dogmer; han vilde saa gjerne, at den kun lærte „den rene moral“; og siger man ham, at dens moral fremgaar af dogmerne, som en følge af sin forudsætning, saa svarer han, at man overdriver.

Det middelmaadige menneske ærer Cicero iblinde og uden forbehold; han nævner ham ikke ved navn; han kalder ham den romerske taler. Han citerer nu og da: „*ubinam gentium vidimus?*“

Det middelmaadige menneske er geniets koldeste og vildeste fiende.

Han opstiller mod ham den grusomste modstand, ubevægelighedens kraft; han opstiller mod ham sine mekaniske og ubeseirelige vaner, sine gamle fordommes fæstninger, sin ildesindede ligegyldighed, sin onde vantro, hint dybe had, som ser ud som upartiskhed; han verger sig mod ham med lave naturers vaaben, indskrænkthedens haardhed.

Geniet regner paa begeistring; han forlanger, at man skal hen-

give sig. Det middelmaadige menneske gir sig aldrig hen. Han er blottet for begeistring og medfølelse: de to gaar jo altid sammen.

Dersom geniet fortviler og tror sig døden nær, betragter det middelmaadige menneske ham med tilfredsstillelse; han glæder sig over denne dødskamp, han siger: „Jeg har forudseet det! Det menneske var slaaet ind paa en gal vei; han havde formeget selvtilid!“ Seirer geniet, saa foreholder ham det middelmaadige menneske, fyldt af misundelse og had, ialfald „de høie klassiske forbilleder“, de berømte mænd fra det forrige aarhundrede, og forsøger at indbilde sig, at fremtiden vil skaffe ham hevn over nutiden.

Det middelmaadige menneske er meget ondere, end han tror, end man ialmindelighed tror, fordi hans kulde dækker over hans ondskab. Han slipper sig aldrig løs. Men igrunnen vilde han gjerne tilintetgjøre de bedre racer; og da han ikke magter det, saa hevher han sig, idet han piner dem. Han begaar smaa nederdrægtigheder, som ikke synes nederdrægtigheder, fordi de er smaa. Han stikker med naale og fryder sig, naar blodet rinder, mens morderen forfærdes for det blod, han udgyder. Det middelmaadige menneske føler aldrig frygt. Han føler sig støttet af den store mængde af de mange, som ligner ham.

Det middelmaadige menneske er i litteraturen det, som man i den sociale verden kalder *un homme à bonne fortune*. De lette seire tilfalder ham. Han glemmer det væsentlige, griber det tilfældige og løber efter omstændighederne. Han lurar paa leiligheder; og gjør han lykke, saa er han endnu ti gange mere middelmaadig end før. Han bedømmer sig selv, som andre, efter den lykke, de gjør. Mens det overlegne menneske føler sin kraft i det indre; og især føler det, naar de andre ikke føler det, anser det middelmaadige menneske sig for en dumrian, naar han gjælder for det, og henter sin sikkerhed kun fra de andres lovtaler. Hans middelmaadighed tiltager med hans offentlige vigtighed.

Men, vil man spørge mig, hvorfor og hvorledes kan han idetleiløst komme til at betyde noget?

Har det aldrig hendt Eder, at I, naar I sidder og læser en bog af en bekjendt forfatter, som har vakt Eders opmærksomhed, fordi den gjorde opsigt, urolig og forstemt har slaaet bogen igjen og spurgt Eder selv: „Hvoraf kommer det dog, at disse sider har gjort forfatteren berømt, istedetfor at fordømme ham til forglemmelse? Og hvorfor er det og det navn, som fortjente at staa ved siden af de store navne, menneskene fuldkommen ubekjendt? Hvorfor hvisker de par venner, denne mands sjældne venner, hans navn

mellem sig og vover ikke at nævne ham høit, fordi han ikke har vundet offentlig anerkjendelse?"

Har berømmelsen hemmeligheder og luner? Her er svaret: berømmelse og succes er ikke det samme; berømmelsen har sine hemmeligheder, succes'en har sine luner.

Det middelmaadige menneske kæmper ikke; han kan gjøre succes i begyndelsen; tilslut strander han bestandig. Det overlegne menneske kæmper først og seirer bagefter. Det middelmaadige menneske gjør lykke, fordi han svømmer med strømmen; det overlegne menneske tar seiren hjem, fordi han kæmper mod strømmen. Veien til succes gaar med de andre; veien til berømmelsen gaar mod de andre. Ethvert menneske, som bringer sit navn til at betyde noget, frembringer denne virkning, fordi han er talsmand for en vis del af menneskeheden.

Det er alle gaaders løsning.

De bedre racer repræsenteres af de store; de slettere racer repræsenteres af de smaa.

De ene som de andre har sine repræsentanter i den almindelige forsamling. Men de ene gir sine repræsentanter succes, de andre gir sine repræsentanter berømmelse.

De, som smigrer sine samtidiges fordomme og vaner, blir puffet frem og opnaar succes: de er sin tids mænd.

De, som trænger fordommene og vanerne tilbage, de, som paa forhaand indaander det kommende aarhundredes luft, de puffes tilside af de andre og naar frem til berømmelse; det er evighedens mænd.

Derfor er mod, som er unødvendig til succes, en uafviselig betingelse for berømmelse. Store er de, som paatvinger sig menneskene, istedetfor at taale dem, som paatvinger sig selv istedetfor at lammes, som med samme kraft overvinder sin egen udmattelse og de ydre hindringer. Hvad vi kalder storhed er glansen af denne magt.

Det middelmaadige menneske, som gjør succes, svarer til de andre menneskers øieblikkelige behov. Det overlegne menneske, som seirer, svarer til menneskehedens ukjendte anelser. Det middelmaadige menneske viser menneskene de bekjendte dele af dem selv. Det overlegne menneske opdager for menneskene ubekjendte dele af deres sjel.

Det overlegne menneske sænker sig dybere i vort indre, end vi selv er vante til. Han laaner vore tanker ord. Han kjender os nøiere end vi selv. Han lokker os og fryder os, som en, der vilde

vække os for at føre os ud og se solen gaa op. Idet han fører os ud af vort hjem og ind paa sit omraade, tager han vor ro og bringer os dog sin fred.

Det middelmaadige menneske, som lader os blive, hvor vi er, sænker os ind i en dødlignende stilhed, som ikke er den sande ro.

Det overlegne menneske, som bestandig pines og sønderrives af modsætningen mellem idealet og virkeligheden, føler mere end nogen anden den menneskelige storhed og mere end nogen anden den menneskelige elendighed. Han føler en sterkere dragning mod idealets glans, som er vor alles maal, og føler sig dødeligere rammet af vor jammerlige naturs gamle svaghed; han meddeler os begge disse følelser, som han gennemlever. Han tænder i os kjærligheden til væren, og han vækker uden ophør i os bevidstheden om intetheden.

Det middelmaadige menneske føler hverken storheden eller elendigheden, hverken væren eller intet. Han er hverken henrykt eller nedstemt; han er og blir paa stigens næstsidste trin, ude af stand til at stige op, altfor doven til at stige ned. I sine domme som i sine verker sætter han det engang antagne istedetfor virkeligheden, billiger, hvad han finder plads for i sin skolepult, fordømmer, hvad der unddrager sig de bekjendte betegnelser og rangklasser, frygter overraskelser, og undgaar, idet han aldrig nærmer sig livets frygtelige hemmelighed, dets høider og dets dybder. Geniet er mere end, hvad han udøver. Hans tanke er hans verk overlegen. Det middelmaadige menneske staar under det, som han udfører. Hans verk er ikke virkeliggjørelsen af en idé; det er et efter visse regler udført arbeide. Geniet finder altid sit verk ufuldendt. Det middelmaadige menneske er opfyldt af sit, opfyldt af sig selv, opfyldt af intet, opfyldt af tomhed, opfyldt af forfængelighed. — Forfængelighed! Det forhadte væsen er jo ganske udtømt i de to ord: kulde og forfængelighed.

Ernest Hello.

Paa hjemveien.

I to døgn har jeg streift om i skoven med min bøsse og min hund. I to døgn har jeg været alene uden at se menneskelige væsener eller høre den menneskelige røst.

Thi hver sæterdør er stængt. Om morgenen ligger der rim i græsset. Vinteren stunder til.

Jeg har søgt høit tilfjelds og langt tilskovs fra den matte by, hvori menneskene kun sover og trætter. Jeg har søgt op mellem høie, tause stammer og vilde kløftede fjeld — ikke for at hvile, men for at leve.

Mit hus er en sæterhytte, mit selskab min hund — foruden naturen, naturen!

I to dage har jeg streifet omkring i skoven og følt dens nærhed som en øm gysen. Over mig glider de lette, gyldne høstskyer som en mat aande i formiddagens rolige bris — høit over den høieste tinde — og omkring mig staar skoven med sin evige ensomhed og ro.

Her er ingen maal, ingen grænser. Og min sjæl glider ud i en stolt glæde over skabningens storhed.

Jeg har ligget paa ryggen i det visne græs mellem knauserne og med rædsel følt jorden glide bort under mig og jeg selv opsuges af det endeløse luftrum. Jeg har lyttet til skovens tusind lyd, til min sjæl svinged mellem fryd og gru under fantasiens eventyrstemte befrugtning. Jeg har gaat omkring og iagttaa former og farver i dette væld af lys, der flyder som rige gevandter ned fra en overdaadig himmelportal.

Der er liv overalt, men det støier ikke. Hver tone er diskret som en dæmpet hvisken under kirkehvælvinger. Naturen lever i andagt her oppe, i en stille tak for lyset og dagen. Kun en plump kraake eller en pietetsløs nøddeskrige skravler nu og da op med ekko i aaserne.

Mellem de gamle stammer eller de krogede, langskjeggede grankviste svirrer smaa hakkere om i yr travlhed. De sprætter som fliser mellem træerne, hægtende sig fast overalt. Med klo og næb væbnede til dagens strid kæmper de livets kamp, fra sol rinder, til den daler.

Ekkornene er begyndt at bli graa. De ruller som nøster langs bøgenes krogede grene, eller de sidder høit paa top med en nød eller kongle mellem klørene. De tænker ikke, de bare æder, æder og skjeler høit og lavt efter mere at æde. Blir de forstyrrede, ruller de over paa en anden gren, kaster sig raskt paa enden, sidder tause en stund — og æder videre.

Men blomsterne er døde. Deres visne stængler bærer nu kun rim som blomst i den gyldne morgensol. Og mosen er stiv. Den knaser under foden og viser mit spor i bløde former.

Jeg har streifet om i to døgn og set alt dette, set naturen ligge paa ligstraa. Kun etpar timer midt paa dagen stryger den frostens rimlagen tilside og blotter sig i ømt uskyld for den kjærtegnende sol. Røslyngen blusser da atter op med røde kinder, og i solliderne faar mosen atter farve.

Men naar natten kommer, trækker naturen paany sit liglagen over sig, mens hubroen tuder.

Nu og da seiler en ørn over de øde klipper. Den ser ned paa den frosne jord, men opdager intet rov og seiler rolig videre, altid videre i store, seige buer, til den forsvinder som en prik under himmelhvælvet.

I sænkningerne mellem de bratte fjeld eller liderne udfor de steile stup ligger gamle træer, fældede af vind og væde. I aarhundreder har de staaet her og trodset storm og regn, baaret sit stolte hode rankt mod himlens lyn og torden. Intet menneske har set deres kampe, intet øie maalt deres modgange. Thi de leved hengjemte fra verden mellem ødemarkens vilde fjeld og revne tinder. Men dog har de gamle kjæmper ført sin kamp tilende, fyldt sin plads, og da deres time kom, lagde de sig ned uden sang, uden verdens larm og reklamer om sig. De bad ikke om naade, de bad ikke om løn. De faldt — med uveirets forbandelse over sit hode. Og deres saga var ude —

Men ved deres fod eller fra deres hensmuldrende stammer skyder ungskoven sig op med frisk saft i aarene. Den har de gamles gjødede grund at voxe paa.

Jeg har set det altsammen — naturens stille liv og store død her oppe, hvor forholdene endnu er store. Min sjæl er fyldt af dens lyd som malmen i en kirkeklokke.

Men nu, da den anden dag er tilende, tar jeg min bøsse og min hund og gaar ned til bygden. Fra bygden skal jeg skydses videre — til byen, hvor menneskene kun sover og trætter.

Mit legeme er udmaset. Men min sjæl er frisk. Jeg føler den som en skat i mit indre, en hemmelig glæde, der har sin egen urandsagelige grund og kilde.

Nede i dalen begynder taagen at samle sig i tætte flaker. Den kommer ind udenfra med bud om sydlig vind og lindveir. Træerne staar allerede graahvide af dens fine rimdusch — som mægtige koraller i det svindende dagslys. Men afstandene vider sig ud i den tiltagende taage, fantasien vaagner. Thi anelserne faar liv i dette mystiske taagelandskab.

Jeg har intet hastværk med at naa bygden, derfor blir det

aften, inden jeg kommer frem. Men da jeg først sidder i karjolen med hunden under skvætlæderet, føler jeg trang til at hvile. Og jeg har ikke kjørt længe, før karjolens korte, jævne diss paa den slette chaussé gynger mig i en halvbevidst døs.

Jeg sover, og dog er jeg vaagen. Taler skydsgutten til mig, svarer jeg straks og uforceret, eller passerer vi noget af interesse, iagttar jeg det med alle sanser. Mit legeme sidder sammensunket i karjolen som blødt ler, men i min sjel er naturens store tone endnu ikke død. Den ringer stille og melankolsk og holder hver evne vaagen.

Stabbenene glider forbi mig paa veien som lodne, neiende tudser. Jeg vender som mørkets fyrste hjem fra togt og mødes af mine tjenere med ærbødig hilsen. De danner espalier paa veien til mit slot. Men bag min ryg føler jeg dem rotte sig sammen til grin efter sin hjemvendende herre. Det er tjeneres vis.

„Her har en gut engang hængt sig,“ siger skydsgutten, idet vi passerer gennem et skogholt.

„Jasaa. Døde han?“

„Jagu' dau' an.“

„Ja, naturligvis. Men hvorfor hængte han sig?“

„Han kun 'te faa den, han vilde.“

Den gamle historie naturligvis —?

„Hvorfor kunde han ikke det?“

„Forældra hendes vilde inte.“

„Og søster og bror og onkel og tante —?“

„Aajau, heile kula.“

„Saa hængte han sig?“

„De fandt 'en etpar dage efter hendes bröllop.“

Ganske rigtig: den gamle historie!

Hesten gaar i sit lune dilt henad chausséen og karjolen disser.

Den gamle historie. Forældrene holdt datteren for god til at bli lykkelig, og slegtningerne hjalp til. Pigebarnet slog om sig. Men trolldene, der havde lugtet kristent blod, slap hende ikke, før hun selv var viet til en anden, og hendes gut hang i træet. Da samledes de om bordets glæder med presten i spidsen, der nedbad Guds velsignelser over det unge egtepar. „Hellige fader, du som har indstiftet egteskabet, velsign du deres pagt,“ sa presten.

„Han gaar forresten igjen,“ siger skydsgutten.

„Ja, det er jo rimeligt,“ svarer jeg uden dog egentlig at ville svare netop saaledes.

„De faar inte fred for 'n.“

„Neivist.“

„Han staar over senga deres ret som det er.“

Jeg hører en klokke ringe etsteds langt ude i den stille luft. Det er enten en fyr — eller dampskibsklokke. Den fjerne lyd bringer en mærkelig følelse af vidde ind mellem disse trange kløfter og træer.

Men skydsguttens fortælling behersker mit sind og min stemning.

Javel, han gaar igjen. Og naar brudgommen vil elske sin brud, staar kjæresten nær ham med grinende dødningetænder. Storartet! Hver gang brudgommen vil nyde frugterne af sit rov, kommer kjæresten med strikken om halsen og lægger sine kolde, skranglende dødningeben mellem dem. Brillant, brilliant! Men klokken der ude ringer sammen til kamp mod al landsens vederstyggelighed, ringer, saa det gyver i luften og taagen flygter. Ringer, ringer. Thi nu skal det snart bære løs! Nu gjælder det snart at holde dørene lukkede!

Og tudserne langs veikanterne neier sig ned i angst for den kommende dommedag.

Paa afstand tar vindueslysene sig ud som store, dimre baal bag taagesløret. De har fængslet min opmærksomhed som hypnosens blanke punkt, indtil jeg ikke længer kan faa mine øine bort fra dem. De lyser stille eller flakker op i skoddestrømmen, samler rolig eller flammer vildt gennem mørket og taagen. Der ligger en sær magt i dem, en ensomhedens høie, imponerende poesi, der faar min fantasi til at spille.

I faa minutter gennemlever jeg alle mine barndoms indianer-eventyr, hvori baal blussed, og blokhus brændte. Jeg føler mig som helt mellem den sorte yngel og myrder væk i billig harme over dens synder. Jeg lægger krigsplaner og overrumpler de sorte stakler, der har slaat leir om sine baal, jeg gennemstreifer vilde egne eller øde stepper paa jagt efter en dødsfiende, hvis skalp inden daggry skal pryde mit belte.

Men pludselig er min fantasi atter hjemme. Og nu er det troldene eller de dybe skoves onde magter, med hvem jeg slaas. Jeg er udsendt af den høieste selv for at rense jorden og udfri den af troldenes magt.

De har slaaet leir rundt om. Baalene blusser i taagen med den onde samvittigheds flakkende glans. Det er nat og troldenes tid. Fra furer og rifter og huler i dal og fjeld er de strømede sammen i klynger til sabbath og blodigt gilde. Fede klumper, lange knokler, laadne dværge — alt, hvad mørket eier, og lange

næser, hvasse tænder, røde øine og krumme klør er væltet sammen i sværme om gnistrende baal og fræsende gryder. Næver roder, knive skjærer, kjæver gumler, mens fedtet siver ned over blanke hager.

„Nam, nam, det er mad, det, godtfolk“, siger den ældste i laget og gaber over et laarben.

Og flokken ler, vælter sig og ler om den fossende gryde. Deres laadne pels strutter hvid af velvære, deres maver bølger som et hængedynd.

Men rundt omkring baalene ligger tause mænd, bastede og bundne. Det er troldenes fangst paa sin jagt rundt om i landet. Nu skal de ædes under det natlige gilde til glæde for troldene og deres efterkommere.

„Lang hid!“ siger den ældste med hvid krans om halsen som tegn paa sin værdighed. „Lang hid.“

Og tjenerne langer ham en af de bundne.

„Hvem og hvad var han?“

„Hader af trold, herre,“ svarer tjeneren.

„Hvor fandt du ham?“

„Paa en hybel.“

„Hvad gjorde han?“

„Skrev.“

„Hvad skrev han?“

„At alle trold skal dø.“

„Hu —! Han er farlig. I gryden med ham! Den næste.“

Og mens flokken danser, blir de bundne mænd stegte levende under troldenes vilde jubel.

Men langt ude i havbrynet paa en øde holme eller et nøgent skjær lyder klokken fremdeles i den stille nat. Dens toner naar ikke troldenes ører. Men de dræbte mænds afkom forstaar dens røst, og de samler sig stille, en efter en, fra sine fattige hjem til kamp mod troldenes laadne yngel. Og en dag, naar troldene sover i sine huler efter nattens fede rangel, kommer de tause mænds afkom med hævnens magt og sabler dem ned som hø! Da tier klokken derude.

Der farer en strøm af vild fryd gennem mig. Jeg er midt oppe i kampen og uddeler ordrer. „Hug væk, godtfolk! Ned med pakket! Stik og spræt! Stik og spræt!“ gjentar jeg halvhøit og griber idetsamme efter ordene, som om jeg i vanvare havde mistet noget.

„Hæ?“ spør skydsgutten. „Var'e no'e?“ Jeg kan høre paa stemmen, at ogsaa han har døset.

„Er vi snart fremme?“ spør jeg.

„Aajau er vi saa.“

Vi passerer gennem et trangt gaardsrum med hus paa begge sider. Det blir medet saa merkelig trykket om mig som paa bunden af en schakt. Lyden af karjolens hjul paa grusveien trykkes sammen af de høie vægge paa begge sider og falder tilbage mod mit øre som en stadig sus af rindende vand.

Jeg ser op og følger hovedbygningens linjer gennem taagen. De er meget skjæve. Og vinduerne staar tomme, kun i etpar af dem er der gardiner, men intet lys. Intet lys og ingen lyd. Hele bygningen staar og tier, tier ud i den taagefyldte nat et drama om ensomhed og sorg.

Det er kanske her, hun bor, datteren, som forældrene holdt for god til at bli lykkelig. Det er kanske i dette hus, kjæresten gaar igjen med strikken om halsen, hver gang brudgommen vil elske sin brud. Jeg vender mig om i sædet og betrakter paany huset. Det staar der fremdeles og tier ud i natten sit tunge drama om ensomhed og sorg.

Thoralf Klavenæs.

Kongeørn.

Skodden glider
svart om steile sider,
hviler som en tyngsel over skar og dal.
Klippens top dog splitter
skodden og i glitter
svimler op mod himmelloftets sal.

Høit der oppe
paa dens gyldne toppe
har en kongeørn sin simple rede bygt.
Stolt den skuer over
jordens mylr, som sover
under skoddens skygge — tungt og trygt.

Klippens vildhed,
himmelhavets stilhed

ruger rundt om kongeørnens frie hjem.
Derfor over slugter,
hvor sig skodden bugter,
gaar min sti — og endnu længer frem.

Sol om tinden —
fremme straks, — men inden
gaar mod skoddedybet farten lige lukt?
Slugt og svælg forneden,
over ørnereden —
mod, gut! stolt er kongeørnens flugt!

Tør du —

Skavl om siden, braat for baugen
hvin og hyl i rig og rat;
hei, det gaar! — selv ikke draugen
vover farten slig en nat.
Brænding lyser — mørket stænger —
stormen seil til filler flænger.

Lad det drøne, lad det brage,
lad det piske saltvandsdriv;
op med seil — tiltops med flaget! —
farten gjælder død og liv.
Tør du følge — tage hyre
som min brud, — naar jeg tar styret?

En syngende, blaaklædt hær.

Der drager en syngende, blaaklædt hær
om holmer og skjær.
Et tog af vaarguder rider henover
de løsslupne vover, —

snart bryder det jublende ind i hver bugt,
som var islagt og lukk.

En syngende, blaaklædt hær suser ind
i mit længtende sind.
Et endeløst tog af vaarfrie vover
med solbrand henover
høit synger om speilblanke vand i hver bugt,
som var islagt og lukk.

Morgen

Hele oceanet skjælver
under gryets første skjær,
og fra østen dagen hvælver
ind en gylden bølgehær.

Se, hvor himmelteltets buer
rødmer høit i flammeglaans,
og hvor solens muntre luer
spiller over bølgens dans.

— Bølgen ruller glad afsted
med sin guldbør over nakken,
ler og vugger op og ned
i den morgenfrie flakken.

Stolt den bent mod klippen danser,
iler frem med lystigt brum,
ei et øieblik den sanser,
den vil males op til skum.

— Gyldent skum i solbrudds glød!
leg til døden gjennem kavet,
mens det tindrer over havet —
gud, det var en vakker død!

Sol i sindet, guld paa nakken,
syngende som havets vande,
ogsaa jeg i morgenflakken
stormer frem med løftet pande.

Liv i frihed, leg i solglans —
jeg vil juble end i døden!
Knust til skum —: en regnbu'krans
glimrer da i morgenrøden.

Jacob Petersen.

Sjælen og legemet, to parallele linjer?

Det kan sagtens synes dristigt at tage sig fore i et tidsskrift at undersøge den dybeste av alle hemmeligheder, hemmeligheden om sjæl og legeme. Men som læseren vil kunne forstå, er det ikke forfatterens hensigt, ikke engang hans håb, at løse århundredernes gåde. Snarere er det tanken at henlede opmærksomheden på visse sider av den urgamle gåde, som just i vore dage synes en smule forsømt, og at kritisere vore dages specielle sprogbrug.

I fordums dage havde det hele spørgsmål et helt andet udseende end nu, for dengang var det almindelig antat at vi mennesker havde både sjæl og legeme. Under slige forhold kunde der ikke opstå nogen virkelig farlig materialisme, de slemmeste materialister var folk, som forestillede sig sjælen som en ild eller som et pust indesluttet i legemet; urokket blev alligevel forskjellen mellem den uafhængige sjæl og det uafhængige legeme.

I den moderne materialismes dage derimod så det virkelig mørkt ud for sjælen. Sjælen var overtro, som spøgelse og underjordiske, et trold, som endnu gik igjen fra middelalderens mørke. Snart skulde det sprække for strålerne av videnskabens nye sol.

Nutildags derimod er stillingen atter forandret. Vistnok har vi ikke længer nogen sjæl, iallefald ikke den gamle, vi kjender fra Platon og Aristoteles og fra middelalderen. Forgjæves søger vi sjælen i den moderne videnskab. Men ligeså fåfængt er det at søge det gamle legeme. Også det hører til uvidenhedens og overtroens skabninger, så man kan si, at vi hverken har legeme eller sjæl længer.

Denne anskuelse, som er blevet så udbredt i vort århundrede, ja som næsten er enerådende, skyldes navnlig *Spinoza*, og dernæst på en noget anden måde *Königsberger*filosofen *Kant*, og den betegner utvilsomt et fremskridt i menneskenes indsigte, selv om det efter den synes, som om mørket omkring os er blevet tættere. Det får ikke hjælpe. Vil man i nattens mørke få øie på stjernerne, så nytter det lidet at tænde lys for at se bedre efter.

Men hvad er så meningen med den påstand, at vi hverken har sjæl eller legeme? I virkeligheden betyder det bare, at i vort århundrede ikke et menneske ved, hvad sjælen i sit inderste væsen er, såvist som ingen ved, hvad et legeme i sit inderste væsen er.

Nu er det rigtignok en nærliggende tanke, at legemet i virkeligheden ikke er andet end talløse små sjæle, eller sjælen, om man heller vil, ikke er andet end utallige små legemer. Dog er det ved første øiekast klart, at denne tanke, hvor nærliggende den er og hvordan den end udtrykkes, ikke nødvendig følger av det foregående. Det høieste, som kan siges om den, er at den er overordentlig populær, og at der er overmåde meget, som taler til bedste for den. Dens fornemste støtte — og det en meget sterk støtte — ligger vel i vanskeligheden av at forestille sig en sjæl som virker, og alligevel ikke har noget legeme.

Imidlertid, vi kan ikke hefte os med at drøfte alle de grunde, som kan anføres for og imod disse legemssjæle eller sjælslegemer; kun vil vi stanse et øieblik for at mindes, at det aldrig er lykkedes nogen psykolog eller fysiolog at få tag på nogen sådan legemssjæl med pincetten eller at undersøge den under mikroskopet. Tværtimod har det sit værd ikke at glemme, at denne nye teori, identitetsteorien eller den monistiske teori, endnu er så at si en hypotese av en anden orden end den eksakte forsknings hypoteser. Den hører i virkeligheden helt og holdent hjemme i spekulationens verden.

Nu er det et ofte fremhævet fortrin ved vort århundrede, at det ikke tillader de metafysiske forestillinger at gribe ind i de empiriske forestillingers selvrådige rige. Det forekommer mig, at psykologerne i vore dage gang på gang krænker denne grundregel. Jeg tænker her netop på de av dem, som vil gjælde for empirikere.

Men først et par ord om spørgsmålets historiske side.

Det er ovenfor nævnt at *Spinoza* var grundlægger av identitetsteorien. Men *Spinoza* har ikke noget med vort empiriske århundrede eller vor empiriske forskningsmåde at gjøre; han var snarere en metafysiker på sin hals. Underligt nok, at de empiriske psykologer i vore

dage har så travelt med at erklære sig for „spinozister“, virkelig iler trods alle vanskeligheder, til den yderligste „spinozisme“. Det synes at være deres mål at udrydde alle spor av „cartesianisme“, som endnu måtte findes. (Cartesianerne var slige, som både havde sjæl og legeme.) Mod dette udryddelsesarbejde skulde jeg ikke have så meget at indvende, men vel mod metoden i det, og mod dets forhastede konsekvenser.

Hos forskere er det en hoveddyd ikke at forhaste sig, og navnlig overfor Spinoza er forsigtighed nødvendig.*) Thi Spinozas lære går langt videre end til begrebet legemssjæl eller sjælslegeme. Hos ham var det et grundprincip at, al bevægelse i verden må forklares og forstås av mekanisk oprindelse. Descartes havde indviklet sig selv i modsigelser overfor spørgsmålet om vekselvirkningen mellem hans legeme og hans sjæl (for han havde jo begge). Han turde ikke ligefrem tillægge sjælen magt til at gjøre bevægelse i legemernes verden, og hans stræv for at redde sig i dette dilemma var tydelig mislykket. Spinoza gennemførte denne tanke med jernhård ubøielighed, han trodde fuldt og fast, at ikke noget bjerg, ja ikke noget gran støv, lar sig flytte ved tro; ene og alene ved et andet gran støv, et andet bjerg, kan de flyttes.

Her synes rigtignok Spinozas teori at tørne sammen ikke alene med hele rækken av gamle filosofer, men åbenbart også med menneskeslægtens mest dagligdagse erfaring. For dagligdags erfaring er det, at tro, vilje, tanker, indfald, følelser, frembringer en stor mængde bevægelser. Kan vi anderledes end ved deres bevægelser falde på, at andre mennesker tænker, føler, vil? Og når mennesker har udtænkt planer, kan da ikke disse planer lidt efter lidt lede dem til at sætte i verk alt det, de havde udtænkt?

Spinoza svarer enkelt og konsekvent: nei. Vanskeligheden løser sig slig: hvad vi tar os fore, er på ingen måde resultatet av vore planer, i virkeligheden er det omvendt: forskjelligt går for sig, fordi det efter vort legemes mekanisme måtte gå for sig, og tankerne, følelsen, viljen, er ikke andet end avbilleder av det, som går for sig eller skal til at gå for sig indenfor legemets (eller legemernes) verden.

Alt dette passer fortrinlig til Spinozas enestående matematisk oppbyggede system, men om det passer ligeså fortrinlig i vort århundrede

*) Jeg taler om „Spinoza,“ således som han vanlig opfattes. En drøftelse av denne opfattelses rigtighed er her ikke stedet for. En grundig undersøgelse kan findes i prof. Mourly Volds bog „*Spinozas erkjendelsesteori*“. Her har vi snarere så at si med den nulevende end med den historiske Spinoza at gjøre.

og til vor tænke måde? At det strider mod erfaringen kan rigtignok ikke sige så stort. Erfaringen har ofte nok vist sig som en bedrager, og det kunde være ligedan her: medens vi tror, at vore forestillinger og følelser på de utalligste måder påvirker vort legemes bevægelser, så lar det sig tænke, at vi er narret, at det bare ser så ud, medens i virkeligheden vore forestillinger, følelser og beslutninger har ligeså liden magt over vore bevægelser, som skyggen av en rullende vogn har over vognen og hestene.

Dette lar sig tænke. Men er det sandt? Eller rettere, er det bevist, at det er sandt? Sikkerlig er der ikke leveret skygge av bevis. Tværtimod bliver udsigten til at få det bevist for hver dag fjernere.

Men står sagerne så, tilhører teorien om det sjæleliges og det legemliges fuldstændige enhed endnu ganske spekulationens verden, da reiser sig jo dog det spørgsmål: hvorledes har det sig med den empiriske virkelighed? Dette spørgsmål tager man sig i vore dage gjerne let. Svaret vilde neppe være tvilsomt: i den empiriske virkelighed er det sjælelige og det legemlige uforenelige og samarbeidende modsætninger. Uagtet det altså skulde synes lidet nyttigt at slå dem sammen i empiriske undersøgelser, finder vi alligevel, at psykologerne altid påny i sine arbeider kommer tilbage til det metafysiske udtryk: parallelisme mellem sjæl og legeme. Ordet parallelisme udsiger nemlig nøiagtig det, som ovenfor er fremstillet, det vil sige, at mellem sjæleligt og legemligt absolut ingen slags vekselvirkning kan finde sted.

Indenfor den legemlige verden kan dette betegnes som loven om energiens konstans. Denne lov siger nemlig meget mere, end man ved første øiekast skulde tro; den siger, at man i bevægelsernes verden kun har med mekanisk (fysisk) energi at gjøre. Vi kommer senere tilbage til dette spørgsmål igjen.

Lad os først se på lovens konsekvenser på sjælelivets område.

Gjennemføres parallelismen strengt, så følger av sig selv, at alle vore tanker lar sig avlede av lovene for mekanisk energioverførelse. Dette har vedkommende psykologer ikke øie for, eller de lukker sine øine for det. Men det lar sig såre vanskelig negte alligevel. Thi fra de mekaniske energilove må alle bevægelser i hjernen avledes, og vore tanker følger og modsvarer bevægelserne ligeså nødvendig som nordpolen modsvarer sydpolen i en magnet. At den ene tanke skulde være istand til at fremkalde den anden vilde være absurd. Den måtte da med det samme fremkalde den nye bevægelse, som er uopløselig knyttet til den nye tanke. Men dette vilde

ikke sige andet end, at parallelismen døde, og vekselvirkningen igjen opstod.

I disse kapitler spiller forskerne ofte med legende ord. Så f. eks. ved spørsmålet om, hvad det at avledes er. I leg med dette ord kan forskeren drive det did, at tanken ikke alene ikke helt avledes av de mekaniske love, men endog er totalt ligeså uavhengig på sin side som disse på deres side, trods parallelismen.

Vi vil ikke gå ind i ordlegen. Vi medgir, at tanken, som efter sin tilsyneladende form er så totalt forskjellig fra legemet og legemerne, må have nogle oprindelige elementer, som hævder sin fuldstændige uavhengighed overfor legemerne. Det fastholder parallellæren.

Og den har lov til at fastholde det. Men den overskrider sine egne grænser, når den lærer det hele sjælelivs fuldstændige uavhengighed. Det vil sige, da bliver den til den skjæreste metafysik. For at gribe kjærnen i uavhengighedsspørsmålet, vil vi tage vor tilflugt til et gammelt yndet tankeeksperiment. Vi tænker os en ånd, høit ophøiet over vore ånder, og i besiddelse av kjendskab til hvert atom i verden, og i besiddelse av formelen for atombevægelserne.

Efter parallellæren kan denne ånd nu rent mekanisk beregne alt som vil ske i verden. Han siger, når folkene vil begynde krig, når store talere vil stå op med glødende taler i forsamlingen o. s. v. Og i hans regnestykker er der bare mekanik, bare fysik.

Lad os sætte, at den samme ånd kjendte lovene for sjællivets tilknytning til legemslivet. Det har jo ingen vanskelighed, da enhver tilstand aldeles nødvendig er knyttet til de aldeles bestemte legemlige forhold. Sæt at han altså på denne måde kjendte sjællivets aldeles elementære hemmeligheder. Han vilde da, om han havde magt til at flytte brikker, til at puffe til hele atomkomplekser, aldeles nøiagtig kunne beregne, hvilke ændringer i sjæleverdenen der fulgte av hans indgreb i legemernes.

Der ser vi, hvorledes det står til med sjællivets fuldstændige uavhengighed efter parallellæren. Vi vil her holde os fri for enhver ordleg med begreber som avhengighed, avledning o. s. v.; uavhengighed forstår vi slig som menneskene umiddelbart pleier forstå det, og spørger så os selv: er det her udviklede parallellforhold muligt i uavhengighed?

Lad os endnu se lidt på forsøgene på at holde sjællivets uavhengighed oppe ved siden av parallellæren. Ingen av forskerne ønsker jo, at sjælen skal blive länkebunden under en fuldständig fremmed, mekanisk, lovmæssighed. Neppe troligt finder de det, at sjællivet

skulde være uden al vægt ved siden av verdensaltets mekaniske sammenhæng. Overfor disse dunkle spørgsmål mener forskerne, at man får give videnskabelig tabt. Alligevel — og til trods for visse fysiske fænomeners åbenbare uafhængighed, lader de sig av sjælslivets enestående værdi lede til en dristig metafysisk tanke, den at det sjælelige er tingenes inderste væsen.

Dette ser ud som et åbenbart tankesprang. Det lader sig tro. Det lader sig ikke anskue eller forstå. Et av de mest ansete systemer greier det så, at materiens (legemernes) væsen simpelthen opløses i rent sjælelige begreber, navnlig da i begrebet vilje. Denne mister til gjengjæld den betydning, den har i daglig sprogbrug, selvfølgelig, ellers kunde den ikke indføres i fysiken. Andre systemer vrager også viljebegrebet, fordi der klæber en for sterk sjælelig bismag ved det, og fastholder istedet bare, at det mekaniske princip, det om energiens beståen, har en sjælelig bagside.

Jeg skal ikke trætte læseren med en mer indgående redegjørelse for disse systemer, om det end til en klar opfattelse av dem kanske var ønskeligt nok. Vanskeligheden ved at tro dem springer i øinene, når vi betænker, at loven om energiens beståen kun taler om forhold i rummet, kun udtaler noget om flytningsforhold i rummet. Den har altså en sjælelig bagside.

Her skal vi bare indprente os, at vi nu er drevne tilbage igjen fra erfaringen til en spekulativ påstand, som ligger endda fjernere fra denne end parallelteorien uden sjælens fortrinsret vilde gjøre. Den fuldstændige opløsning av enhver sjælelig proces i tilsvarende processer av en uafhængig mekanisme er den første uempiriske påstand. (Sammenlignet med de tidligere omtalte hypoteser av anden orden kan vi kalde denne påstand en hypotese av tredje orden.) At selve denne mekanisme tillige er av sjælsnatur er en hypotese så at sige av fjerde orden, en hypotese, som truer med at tabe ethvert holdepunkt, ikke bare i erfaringen, men også i fantasien. For det er vanskeligt at finde, at denne påstand giver os nogensomhelst tydelig forestilling. I hvert fald kan den av klare forestillinger neppe give os andet eller mere end det, vi allerede ved, at nemlig den mekaniske omflytning i rummet til visse tider fremkalder forestillinger og følelser, et faktum som endog den yderligste materialist altid har været nødt til at vedgå, men som for ham såvelsom for parallelisten og i grunden for enhver tænker forbliver en uløselig gåde.

Det hidtil udviklede, (at læren om de to uafhængige paralleler i sig selv mangler anskuelighed, og i forbindelse med læren om sjælslivet som grundvæsenet dobbelt op mangler anskuelighed) er for os her nok

til at skyde begge systemer bort til spekulationens fjerneste egne (hypoteser av tredje og fjerde orden.)

Blandt hypoteserne av anden orden talte vi den om sjælslegemerne, de små dobbeltvæsener. Vi skal her forsøge at gå lidt videre uden at gå ud over, hvad vi kan kalde anden klassens hypoteser, uden at miste alle spor av anskuelighed.

Vi har set, at læren om vekselvirkning mellem sjælsprocesser og legemsprocesser var ganske udelukket ved læren om parallelisme mellem disse to rækker av processer. Vi skal videre se, at ordet parallelisme i sig selv er tvetydigt og giver anledning til forskellig mistydning, og dermed til unødigt disput. Hvis man nemlig bare ser på ordet parallelisme og på det matematiske billede som det medfører, så kunde man tænke sig at begge paralleler havde nøiagtig samme uafhængighed. Men som vi har set, lå denne mulighed netop bare i ordet og i lignelsen; i virkeligheden, i en verden, hvor der sker noget, er den udelukket.

Forsvarerne synes ofte at glemme at de lever i en verden hvor der sker noget. Man påstår, at parallelismen er aldeles absolut og bindende — uden spor av afhængighed. Man driver sagens matematiske side på spidsen, forledet av lignelsen. Parallelismen er så streng, at om vi havde større kjendskab (som f. eks. ovennævnte ånd) skulde vi kunne udtrykke lovene for forholdet mellem sjæl og legeme i bestemte formler, som et matematisk afhængighedsforhold („funktionsforhold“) på en gang (nemlig matematisk) aldeles bindende, og samtidig (reelt) absolut ikke eksisterende. Avhængigheden er der, klar og skarp, for vore øine; faktisk og som et årsagsforhold er den der ikke. Slig er det jo, siges der, også med de strengeste matematiske funktionelle afhængighedsforhold, de er ikke nødvendigvis udtryk for årsagsforhold, idet de kan bestå mellem fuldstændig samtidige fænomener. Efter dette billede (om ting som er samtidige) skal vi tænke os forholdet mellem sjæl og legeme.

Her er det åbenbart, at de nyere forskere glemmer dette, at de lever i en verden, hvor der sker noget. Holder vi det derimod fast, er det klart at den matematiske lignelse er intetsigende eller iallefald meget lidetsigende. Det er den kolossale forskjel f. eks. på en cirkel (hvor periferien er radiens funktion eller omvendt efter behag) og på sjælen og legemet, at det legemlige og sjælelige liv forløber i tiden. Derved kommer legemet i et rent andet forhold end radien og sjælen i et andet forhold end periferien. Eller for at tale strengere, den matematiske lignelse mister her al værdi.

Forgjæves påberåber man sig at det sjælelige og legem-

lige er samtidigt. At altså bevægelsen i hjernen og den tilsvarende tanke er samtidig. Altid vender jo spørgsmålet tilbage: hvorledes forholder den foregående hjernebevægelse sig til den nuværende tanke, og den nuværende tanke sig til den følgende bevægelse, f. eks. den følgende tale. Dette frygtelig reelle og empiriske spørgsmål bliver man ikke kvit ved at jage det væk med pisken.

Det er sagt før. At det sjælelige viser sig helt og holdent afhængigt av det legemlige. De lærere som nægter dette på det ivrigste i sine metafysiske (tredje og fjerde classes) teorier, tror det nu alligevel; til brug indenfor virkeligheden tror de det. Og det kan ikke blive anderledes. Jeg skal gjenta det, som ovenfor er sagt, kanske lidt ændret. Består den såkaldte parallelisme helt og fuldt, er der mellem de samtidige legems og sjælstilstande et ubrydeligt funktionelt afhængighedsforhold (*mathematice*), da er disse samtidige legems og sjælstilstande således sammenbundne, at de har årsager fælles. Hvert støvgran av en årsag har de fælles. Ellers vilde al tale om, at de nødvendig modsvarer hinanden o. s. v., blive den vildeste leg med ord, og det, der var ment som matematisk tankegang, vilde blive en matematiserende komedie, parodi.

Så står det da fast, at sjællivet er på de mangfoldigste måder afhængigt av den mekaniske lovmæssighed.

Der står nu tre veie åbne til at redde sjællivets virkelige selvstændighed og selvrådighed for den, som er overbevist om denne, gjennomtrængt av følelsen av den. Den ene ligner den før omtalte, hvor den mekaniske lovmæssighed havde en sjælelig bagside. Men den får tage konkretere, fastere form. Den siger da: Bare for os ser det ud, som om den fysiske, legemlige verden på ethvert punkt var bestemt ved mekanikens formelle love alene. I virkeligheden er omvendt hver eneste fysisk begivenhed på en for os ubegribelig måde bestemt av sjælelige processer, som måske aldrig vil udgrundes, og av dem alene. Denne opfatning, som har navn av „den spiritualistiske“, kommer ikke let i strid med virkeligheden, fordi den renoncerer på forklaring og trækker sig gruelig langt tilbage fra virkeligheden, som neppe kan nå den eller følge den. Men den er rar. For os, siger den, ser det ud som om den fysiske verden på ethvert punkt var bestemt mekanisk. Men netop for os, av os er der til datum ikke leveret noget bevis på gjennomgående mekanisk lovmæssighed.

Den anden vei er lidt anderledes. Den lar enhver sjælstilstand være bestemt både ved en foregående sjælstilstand (tanker, følelser

slig som de var vakte ved og i cellevævet) og ved en legemstilstand, ved atomernes mekanik.

Omvendt lar den selvfølgelig enhver legemstilstand eller forandring også være bestemt både ved sjælstilstande (tanker, følelse, vilje) og ved mekaniken og dens love.

Det rigtige her er det, at ud fra parallellæren må hver sjælstilstand og dens tilsvarende legemstilstand have hvert fnug av årsag fælles. Enten ligger derfor årsagen til al forandring (sjælelig som legemlig) alene i mekaniken, eller alene i det sjælelige, eller den ligger begge steder som her fremstillet.

Rigtignok vilde parallellæren ved at trække de her anviste konsekvenser fornegte sit udgangspunkt, som er, at fysisk forandring bare kan skyldes mekanisk årsag. Derfor findes ingen anden konsekvent parallellære end den materialistiske på den ene side, spiritualismen på den anden.

Alle disse systemer er metafysiske systemer. Deres metafysiske ret skal ikke her drøftes. Men vi vil mod dem få lov til at fastholde, at til brug ved erfaringen er de endnu, og bliver sikkert endnu længe, ganske uskikket. Til empirisk brug vrager vi selv det sidste av dem av den simple grund, at intet i verden endnu tyder på, at alle fysiske forandringer ilige grad er sjælelig og mekanisk bestemte. Man sammenligne en skuespillers optræden under latter og gråd, smerte og jubel, med vindens blæst henover jordskorpen.

Desuden er da parallelideen opløst i samme øieblik, samarbeidet er åbnet. Der bliver ikke længer tilbage nogen grund for at holde linjerne parallelle, al den stund samarbeidet er åbnet. Den faktiske virkelighed bliver så alligevel en resultant av forskjellige virksomhedssystemer. Da bliver der brug for det længe banlyste ord vekselvirkning. Istedenfor billedet av parallelerne opdukker billedet av lodrette vinkler av to krydsende systemer.

Lad os sammenfatte resultatet.

Udgangspunktet var trang til anskuelighed. Det var ikke let at forestille sig „en sjæl som vished, og som ikke havde noget legeme“. Så skulde man bøde på det, og kom til en parallellære som næsten hverken lod sig anskue eller tænke. Og så har vi i anskuelighedens navn nedlagt protest og fordret vekselvirkningen gjenindsat i dens fulde rettigheder. Ikke om to slags gjenstande, to „substanser“ har der i denne opsats været tale, men om krydsning av to virkemåder. Mit mål har været at fastslå, at denne sidste udtryksmåde til datum er den eneste i sandhed empiriske.

Rigtignok kan man, hvis den eksakte videnskab kun omfatter det hele system af forhold og bestemmelser, som kan udtrykkes i eksakte mål, indenfor denne ikke gøre andet end en negativ (begrænsende) brug af den ene af virkemåderne, den sjælelige. Men dermed avtager ikke dens betydning og værd.

Marts 1895.

Kristian B. R. Aars.

Friedrich Engels. *)

Dersom man vil maale den klasse modsætning, som nutildags spalter de moderne europæiske samfund, behøver man kun at sammenligne den maade, hvorpaa Friedrich Engels's død blev omtalt, paa den ene side i den socialistiske, og paa den anden i den borgerlige presse. Her en overstrømmende begeistring, som er let at forstaa, der en utilstrækkelighed, som maa forundre. Her mange avissider, fulde af lovtaler og sorg, der kjølige nekrologer, som man kan læse dem hver dag. Saaledes som de borgerlige blade kun skriver om monarker og statsmænd af aller første rang, saaledes skrev for nogle dage siden de socialistiske blade, om en mand, som for talrige af hans samtidige, deriblandt ogsaa dannede avislæsere, neppe var kjendt af navn engang.

Man kan trøstigt vedde paa, at af ti normale avislæsere neppe én vilde være istand til at nævne et eneste skrift af Friedrich Engels. Hvorledes maa nu dette publikum være tilmode, dersom de ved et tilfælde paa en kafé faar en socialistisk avis med bred sørgerand og spaltelange nekrologer i haanden? Man maa virkelig spørge: gives der en bro mellem disse skilte verdensdele?

I vort tidsskrift, som ikke tjener noget parti, men unbefangent ser paa ethvert tidsfænomen og bedømmer det efter dets almene og varige værd, maa der tales om Friedrich Engels med al respekt. Han tilhørte ikke dem, hvem deres fødsel eller et embede gir betydning. Han havde ingen titel, intet diplom, ingen ansættelse. Men enhver, som kun nogenlunde forstaaer at vurdere den moderne internationale arbejderbevægelse, som saa tydelig er medbestemmende i alle staters indre og allerede ogsaa i deres ydre politik, maa indrømme, at Friedrich Engels var en af vor tids indflydelsesrigeste mænd. Ikke indflydelsesrig i den forstand, at hans tendenser

*) Neue Revue, 14de aug. 1895.

og anskuelser skulde have ledet arbeiderbevægelsen i den ene eller den anden retning, men indflydelsesrig derved, at arbeiderklassens tendenser og anskuelser fandt sit klareste udtryk i ham. Hvad Engels sagde, det havde det industrielle proletariat sagt. Hvad denne klasse tænkte om nutiden og ventede af fremtiden, kom til orde gennem denne enkelte mands mund. Neppe har nogensinde en mand før befundet sig i en saadan stilling. Der gives mennesker, som kan føre ordet i denne eller hin stats navn. Men hvem har været talsmand for utallige mennesker i alle lande og tungemaal?

Denne sjeldne og merkelige stilling skyldte Friedrich Engels fremfor alt sit venskabsforhold til Karl Marx, der ubestridelig var det sterkeste hoved af de to. Men for at staa en saa usedvanlig aand som Karl Marx saa nær, maa man ogsaa selv være noget. I virkeligheden sad han ligesaafuldt som Marx inde med en alsidig dannelse, en bevægelighed i tanken, en hukommelse og en skarp kritik, der næsten syntes at prædestinere disse to mænd til at virke i fællesskab. Da døden havde opløst det firtiaarige samarbejde, blev Engels tilbage som forvalter af Marx's politiske og litterære efterladenskab. Ham har den videnskabelige verden at takke for udgaven af II og III bind af „Das Capital“, der uden hans møjsommelige kompilations og kompletteringsarbejde neppe havde seet dagens lys. Thi kun han, den eneste, som paa det nøieste var fortrolig med vennens plan i dens mindste detaljer, var istand til at bringe orden og sammenhæng i de efterladte spredte optegnelser, ufærdige afsnit og skissemæssige brudstykker. Men samtidig med dette uendelig vanskelige arbejde førte han ogsaa lige til sin sidste dag sit og vennens livsverk videre: begrundelsen og befæstelsen af den socialistiske teori og organisation. Hans publikationer fra den aller sidste tid, da han var over sytti aar gammel, viser endnu intet spor af træthed eller senilitet. Selv den i mars maaned dette aar skrevne fortale til den nye udgave af Marx's „Klassekampe i Frankrige“ udmerker sig ved en selvsikker logik og et trodsigt kampmod, som ellers kun ungdommen pleier at rykke i marken med. Den begivenhedsrige tid, som forberedte og virkeliggjorde grundlæggelsen af det nye tyske rige, synes at have udrustet saavel sine officielle helte som deres bitre modstandere med en næsten uforgængelig energi og livskraft.

Naar man ser paa Engels's liv, forbauses man, hvor langvarigt det end var, dog over den fylde af virksomheder (her maa bruges flertal), som det indeslutter i sig. I tyve aar arbejdede han i et stort forretningshus i Manchester, paa ansvarsfulde poster, — en tid, som

man billigvis maa trække fra, naar man skal vurdere hans politiske, videnskabelige og litterære produktion. Og alligevel fandt han otium nok til at lære sig næsten alle europæiske sprog og til at erhverve sig grundige kundskåber paa de mangfoldigste og mest uensartede omraader. Han var hjemme i matematik og naturvidenskab, historie og nationaløkonomi, filologi og filosofi. Allerede i sin første bog „Arbejderklassens stilling i England“ (1845) grundlægger han den deskriptive gren af nationaløkonomien, som senere har udviklet sig til en saa overvættets rigdom i Tyskland. I sit skrift „Spørgsmaalet om boliger“ viser han sig som en grundig statistiker, i de artikler, han i sin tid offentliggjorde i *Pall Mall Gazette* om den tysk-franske krig, som militær fagmand, i „Familjens oprindelse“ som kjender af den menneskelige urhistorie, og endelig i sit store stridsskrift mod Dühring („Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft“) som en fabelagtig polyhistor. Da det sidstnævnte skrift udkom, var forfatteren af disse linjer en ung student; jeg læste det dengang uden rigtig at forstaa det, men jeg husker endnu, at jeg slog hænderne sammen af forbauselse over, at ét menneske kunde vide saameget. Naar man hertil endnu føier, hvad Engels havde at udføre af aandeligt og litterært arbejde som sekretær for *Internationale* og efter dettes opløsning som de socialistiske partiorganisationers raadgiver i alle lande, og endelig en rigdom af brochurer og avisartikler, som alene vilde have udfyldt et virksomt menneskeliv — da har man et billede af denne uudtømmelige naturs produktivitet.

Marx var den moderne socialismes lærde theoretiker, Engels dens publicist, Lassalle dens taler. Man maa dog ikke opfatte denne distinktion for bogstavelig; thi alle tre var de baade lærde, publicister og talere; men hver enkelt af dem hengav dog kvintessensen af sit væsen hovedsagelig til den ene af de tre strømninger inden arbejderbevægelsen: videnskab, journalistik, agitation. Engels besad ikke den haarde, borende, grusomme flid, den for ingen detalj tilbagevigende standhaftighed i undersøgelsen, den haardnakkede, tanken i sine yderste konsekvenser forfølgende logik, som var eiendommelig for hans ven Marx; og han besad ikke den sydende, oversprudlende lidenskab, den glæde ved ordets fulde klang og blændende stilpragt, den stormfulde og seiersikre retorik, som udmerkede den store folketaler Lassalle. Men han besad en beundringsværdig aandsro og klarhed, en orden og oversigt i sin hukommelse, der altid stod rede med de mest passende argumenter for enhver paastand, et veldisciplineret og gennemdannet sprog,

der gav ham det mest træffende ord for enhver tankenuance — kortsagt han besad alt det, som gjør den store publicist. Der gives faa tyske forfattere, der har skrevet saa præcist og dog saa forstaaeligt, saa vegtigt og dog saa populært som Engels. Hans stil er saa korrekt som vel tænkeligt, ikke i skolemæssig, men i logisk forstand. Udtrykket dækker tanken. At give en letfattelig fremstilling af et vanskeligt problem, at udfloke og klarlægge en lang og indviklet historisk udviklingsgang paa et par linjer, at finde og pege paa den ledende traad i et virvar af detaljer, at fjerne alt uvæsentligt og samle opmærksomheden paa det afgjørende punkt, — heri var han en mester. Man læse hans lille skrift: „Die Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft“. Den er simpelthen klassisk, det uden sammenligning bedste, som er skrevet om emnet. Man tager den tvilende i haanden, fordi man kun venter en overfladisk belærelse af disse faa blade, men man lægger den fra sig med forbauselse; thi aldrig er saa meget bleven sagt med saa faa ord. Den er ligetil uundværlig til forstaaelsen af den nyere tids historie; kan man sige det om nogen anden tilsynekomst inden den uendelige tyske brochurelitteratur?

Det er sikkert, at Engels har lært særdeles meget af Marx; men ligesaa sikkert er det, at hans raad og medarbejderskab var høist værdifuld for Marx. Den inderlige samvirken mellem disse to mænd, deres gjensidige forstaaelse og komplettering af hinanden lige fra deres ungdom, deres aandelige broderskab viser sig klarest i „Det kommunistiske manifest“, som de forfattede efter opdrag af det internationale kommunistforbund, en forløber for det tyve aar senere grundede *Internationale*, og som udkom lige før stormene i 1848. Her viser Marx og Engels's eiendommeligheder sig sammensmeltede indtil uopløselighed. Sandsynligvis havde Marx gjort udkastet, medens Engels var redaktøren. Men i hver sætning er der noget baade af den ene og den anden og alt af begge. Det er et frygteligt skrift. Ingen anarkistisk blodfrase kan virke halvt saa indtrængende, som denne rolige tone, denne nøgterne bevisførelse. En iskold fanatisme fører her en staalskarp logik. Selv de, som endnu for en halv menneskealder siden trak spottende paa skuldrene af dette sælsomme skrift og dets unge forfattere, maa vel nu indrømme, at det var et stykke verdenshistorie, ikke skrevet, men levende historie, et stykke revolution. De i det revolutionære underlag af det moderne samfund endnu slumrende tendenser kunde ikke finde noget fastere, mere formaalsbevidst og imponerende udtryk end dette dokument. Den, som opfatter historiske kjends-

gjerniger kun som individuelle foreteelser — en opfatning, som jo endnu er meget udbredt — maa staa raadvild ligeoverfor det faktum, at to ubekjendte, unge tyskere paa en tid, da det tyske socialdemokrati endnu ikke var født, kunde føre et saadant sprog. Var det galehuslemmer? Man vilde ganske vist kalde dem saa, dersom de ikke havde for sig det resultat, at deres manifest, oversat i alle den gamle og den nye verdens sprog, den dag idag hører til jordens mest læste bøger og er blevet til et formeligt evangelium for millioner af mennesker. Man maa vel altsaa antage, at de var mere end blot interessante individualiteter, at ikke de har skabt tiden, men tiden dem, at de for et halvt aarhundrede siden endnu usynlige drivkræfter i den nyere samfundsudvikling skjæbnetungt varsledes gennem disse *homines novi's* mund.

For slige personligheders historiske betydning er det umuligt endnu at finde den rigtige maalestok. Vi er vante til at udskille den politiske historie fra den kulturelle, paa den ene side at opstille krigens og statskunstens mænd, paa den anden videnskabens og de skønne kunsters. Men for aanden som paa engang tilhører videnskaben og politikken, og som er drivende og ledende kræfter i begge retninger, har vi endnu ingen etikette, intet schema. Vi kjender kun én art lærdom, den, som taler fra kathedret og henvender sig til fagverdenen, ligesom vi kun har én politik, som skriver noter i statskancellierne og holder taler for nationalforsamlingerne. Men en lærdom, som tillige er politik, som hverken er akademisk eller parlamentarisk, som uden at besidde noget officielt magtmiddel, sætter millioner mennesker i bevægelse, som uden at vente paa at bli populariseret i hundrede aar, ganske umiddelbart griber ind i tidens historie, — en filosofi, som bestiger tribunerne, en revolution, som, istedetfor at plyndre tøjhuse, tar excerpter af bøger — det er helt igjennem moderne fænomener, uden sidestykke i historien, og derfor heller ikke historisk begribelige for en slægt, som kun tænker i analogislutninger. Først naar den moderne arbejderbevægelse har ført til sociale og vel ogsaa til statsretslige nydannelser, og naar der ved siden af det umaadelige historiske material, som foreligger i skrifter, taler, kongres og procesforhandlinger, ogsaa kommer det ikke mindre righoldige, som bestaar i optegnelser over fortrolige raadslagninger i det forhenværende *Internationales* protokoller, i Marx og Engels' brevveksel indbyrdes og med bevægelsens førere i alle kulturlande: først da vil man kunne danne sig en nøiagtig forestilling om disse mænds virken og deres historiske rolle. Og det er meget sandsynligt, at deres navn vil

staa i forgrunden for den historiske interesse, medens mangt et navn, som titel og lykketilbedelsen nu nævner med ærefrygt, da turde være begravet i arkiversnes støv.

Vivus.

Til belysning af det armeniske spørgsmaal.

Den vigtigste faktor i det armeniske spørgsmaal er enhver muselmans tro paa, at den tyrkiske regjering er et theokrati d. v. s. det endelige udtryk for Guds vilje, aabenbaret for menneskene, og at der følgelig ikke kan være tale om nogensomhelst forandring i de ting, der angaar forholdet mellem kristne og muselmen. Sultanen er de troendes herre, og hans mission er at tvinge menneskene til enten at antage islam eller ogsaa at underkaste sig grusom trældom, ja endogsaa døden: døden eller islam for hedningerne, islam, døden eller trældom for jøder og kristne. Den trældom, som kristne og jøder dømmes til, omfatter følgende punkter:

I. Skatterne.

Foruden de almindelige skatter er de kristne underkastede følgende specielle skatter:

- a. En kopskat, kaldet „ydmygelsens skat“ for retten til at leve fra det ene aar til det andet.
- b. En skat, som træder istedetfor militærtjenesten (fra hvilken de kristne er strengt udelukkede). Denne skat rammer ethvert individ af hankjøn, fra han er tre maaneder gammel. Blinde, halte, krøblinger er nødte til at betale denne skat, skjønt de er lovlig fritagne for militærtjeneste.
- c. Extraordinære skatter for foreløbige behov. Naar disse skatter engang er paalagte, ophæves de aldrig mere. Saaledes maatte de kristne i 1867 betale en ekstraordinær skat for at bestride omkostningerne ved sultanens reise i England. Regjeringen har lovet, at denne skat kun skulde vare et aar; men de ulykkelige kristne betaler den endnu.
- d. Nogle kristne tvinges til at betale skat et eller to aar i forveien med det løfte, at de saa skal bli fritagne de to følgende aar; men

dette løfte holdes aldrig. Saaledes blev alle kristne i hele Tyrkiet i 1877 tvungne til at betale to aars skat paa forskud som bidrag til krigen mod Rusland, men som sædvanlig er disse skatter ikke senere blevne aftrukne.

Dersom man ikke betaler disse skatter, betragtes det som oprør og medfører tab af eiendom, ja endogsaa af livet.

Lad os nu se paa disse kjendsgjerningers betydning for de massakrer, som nylig har fundet sted i Armenien. De kristne armeniere er nødtte til at lade sig brandskatte af kurderne for at beskytte sin eiendom, sit liv, sine kvinders ære; thi de tyrkiske funktionærer negter at beskytte dem. Disse udgifter sætter dem ude af stand til ovenikjøbet at betale den tyrkiske regjerings skatter. Man kunde citere mangfoldige sider i *The Blue Book* for at bevise dette, men det er tilstrækkeligt at anføre et vidnesbyrd af Mr. Clifford Lloyd, som er vel kjendt som magistrat under de agrariske uroligheder i Irland og senere som britisk konsul i Erzerum. I en rapport af 2den oktober 1890 siger han: „De armeniske bønder er for øieblikket ude af stand til at betale sine skatter paa grund af plyndringer, begaaede af kurderne de kristne er reducerede til stor fattigdom af kurderne, deres naboer, som ustraffet har ødelagt og plyndret deres høst.“

Det er ikke overraskende, da den del af høsten, som tilfalder bonden, naar skatterne er betalte, ikke overstiger 33 %.

Men ved at negte at betale sin skat fortaber sultanens kristne undersaat ikke blot sin eiendom, men retten til at leve. Naturligvis vil enhver regjering, som har den tarveligste retfærdighedssans, erkjende sin pligt til at beskytte sine egne undersaatte eller ialfald ikke kræve skatter af dem, som de ikke kan betale paa grund af plyndringer, mod hvilken regjeringen ikke har kunnet eller villet beskytte dem. Men for den kristne i Tyrkiet er der ikke retfærdighed: alle beretninger enes om at erkjende, at de sidste blodbad i Armenien skyldes dels armeniernes anstrengelse for at beskytte liv og eiendom mod kurderne og dels deres negtelse af at betale regjeringens skatter, fordi de var ude af stand til at gjøre det. Derved tabte de sin ret til livet og gjorde nedsablingerne lovlige. Dette er monstrøse kjendsgjerninger, som nøie vedkommer dette spørgsmaal, og som publikum ikke synes at forstaa.

II. En kristens vidnesbyrd mod en muhamedaner gjælder ikke.

Dette er en bestemmelse i den hellige lov, som er uforanderlig, og som har eksisteret i alle muhamedanske lande ligefra Muhameds dage; den anvendes den dag idag med hele sin strenghed i alle lande,

som er underlagte sultanens regjering. — Alle, som har studeret det muselmanske system, ved, at det ikke kan være anderledes, og enhver reisende, som undersøger forholdene selv, istedetfor at se med Tyrkiets officielle øine, vil finde, at kjendsgjærningerne nøiagtig svarer til den hellige lovs fordringer. Men jeg skal kun holde mig til de officielle vidnesbyrd, til rapporter fra konsuler og ambassadører i de forskjellige tyrkiske byer. Jeg har læst gjennem alle konsulatberetninger om de kristnes kaar i Tyrkiet i de sidste femti aar, og jeg erklærer med sikkerhed, at alle er enige i dette punkt. Jeg anfører nogle faa citater.

I 1860 afsendte lord John Russell, som dengang var sekretær ved udenrigsministeret, major Cox, en ingeniørofficer, for at han skulde indlevere en rapport om de kristnes vilkaar i Tyrkiet. — Paa spørgsmaalet: Er der adgang for den kristne til at vidne for retten? svarer han: „I processer mellem kristne indbyrdes, ja; i mellem kristne og muselmen, nei.“

Generalkonsul Rogers skrev fra Beyrout i 1867 til lord Lyons: „For de muhamedanske domstole, for hvilke Koranen og dens bud er den eneste lovbog, blir et ikke-muhamedansk vidne mod en muselman ikke godkjendt. At tilstede det vilde være at krænke et grundprincip i den muhamedanske religion.“

Vicekonsulen Sankey skrev til lord Lyons fra Kustendje i 1867:

„Naar det er en tyrker, som er anklager eller forsvarer for retten, blir en kristens vidnesbyrd ikke accepteret, og en *rajah* (o: kristen undersaat i Tyrkiet) maa, selv om han kan præstere 50 vidner, betale to tyrkere for at vidne om sin uskyldighed; dette er noget, som gaar for sig hver dag — — —

I Tultschadistriktet, som regjeres af en kaimakam og blandede domstole, mistede ifjor en kristen bonde tre heste. Han saa senere sine heste i en muselmans besiddelse, som kom fra en anden landsby. Denne sag blev bragt for kadien og domstolene. Klageren vilde fremføre vidner for at bevise, at hestene virkelig var hans. Han tilbød vidnesbyrd fra alle beboerne i hans landsby, enhver af dem kunde sverge paa, at hestene var bondens eiendom, men forgjæves. Man krævede, at han fremstillede tyrkiske vidner. Han sagde, at der var ingen tyrkere i hans landsby; men det vilde man ikke høre paa: skaffede han ikke tyrkiske vidner, fik han heller ikke sine heste.“

Konsul Wilkinson skrev i 1867 fra Salonika til lord Stanley:

„De kristnes hovedanke, nemlig deres udelukkelse fra at optræde som vidner for de civile domstole, er kun i navnet afhjulpet; thi i de blandede domstole, som nylig er oprettede, er de kristnes antal saa ringe, at afgjørelsen fremdeles faktisk ligger i muhamedanernes haand.

Desuden har kadien, der præsiderer ved disse domstole som en af dommerne, myndighed til at udelukke kristne vidner, enten ved at paakalde *Sher'eat* (o: den religiøse lov) eller ved at oversende sagen til *Mekkemeh*, en domstol, som er under Scheik-ul-Islam's jurisdiktion, hvor kristne vidner ikke accepteres.

Vicekonsul Rassam skriver fra Armenien til lord Lyons (1867):

„Der er imidlertid to ting, som muhamedanerne aldrig kan gaa ind paa: at reise sig for en kristen og i Mekkemeh at acceptere en kristens vidnesbyrd mod en muhamedaner. Det er religiøse dogmer, som aldrig vil forandres, med mindre denne religion forsvinder og erstattes af en anden. Jeg har forelagt dette spørgsmaal for juridiske doctores, og de siger: „Det er religiøse dogmer, og om selve sultanen vilde gjøre en forandring, saa vilde den muhamedanske befolkning ikke adlyde ham“; og de har tilføiet, at et saadant skridt kunde medføre et oprør.

Konsul Clifford Lloyd siger (1890), idet han opregner alle armeniernes ankeposter: „Den tredie grund til klage er den ulighed, hvormed justisen udøves og den mangel paa agtelse, som vises de kristne af den udøvende magt og lovens haandhævere. Dette er vel kjendt af alle, som nøiagtig har undersøgt de kurdistske forholde; som eksempel kan jeg anføre den kjendsgjerning, at, trods alle de volds handlinger, de kristne ifjor var udsat for i provinsen Erzerum, saa er der hidtil ikke bleven straffet en eneste.

Enhver dom var umulig, da det kristne vidne paa forhaand var udelukket. Derimod er en simpel anklage uden beviser og ed, der kommer fra en muselman, tilstrækkelig til at faa en kristen dømt til fængsel eller døden. Dette er vel at merke de normale forholde i den kristne befolkning.

III. Det er de kristne forbudt at besidde vaaben.

En anden bestemmelse i Islams hellige lov forbyder de kristne at besidde vaaben — hvad der forøvrigt er bekjendt nok; sultanen forpligtede sig ved Parisertraktaten 1856 til i denne henseende at stille de kristne paa lige fod med sine muhamedanske undersaatte; men dette er, ligesom alle sultanens løfter om forbedring af sine kristne undersaaters kaar, fremdeles kun et dødt bogstav. Paa Berlinerkongressen foreslog Tyskland, Frankrige, Østerrige, Rusland og Italien at kræve af sultanen gennemførelsen af den traktat, ifølge hvilken han havde forpligtet sig til at tillade de kristne at bære vaaben. Lord Derby modsatte sig kraftig dette retfærdige forlangende af den grund, at, dersom de kristne var bevæbnede, „vilde en kollision være

uundgaaelig“, og under paaskud af at undgaa en konflikt forblev de kristne vaabenløse og svage, i de muselmanske vaabens vold!

De andre magter handlede uden lord Derby. Da sultanen ikke vidste, hvad han skulde gjøre, apellerede han til *Scheik-ul-Islam* (o: den øverste domstol, uden hvilken sultanen ingen forandring kan gjøre i den hellige lov). For at give sin afgjørelse større høitidelighed sammenkaldte Scheik-ul-Islam *Ulema'*erne. Og saa offentliggjorde de sin uomstødelige *fetva* mod de kristnes væbning og angav som grund, at den hellige og uforanderlige lov forbød det — dette foregik i 1877 under stormagternes konference i Constantinopel.

Sultanens armeniske undersaatte er altsaa ganske forsvarsløse, som en faarehjord omgivet af ulve. Domstolene er saagodt som lukkede for dem, og forbudet mod at bære vaaben berøver dem endydeligere ethvert middel til at verge sig. Følgende uddrag af konsul Clifford Lloyds depecher til den engelske ambassadør i Constantinopel, dateret Erzerum d. 29de april 1890, beskriver i faa ord armeniernes almindelige liv.

„Man venter i et land som dette at finde lighed; men ulykkeligtvis er kurderne, der er bevæbnede og tøilesløse, næsten i alle tilfælde de angribende, og armenierne, der er uden beskyttelse og vaaben, offrene.“

Skjönt det er en velkendt sag, at kurderne lever af bytte, de gjør hos de kristne, saa gjør tyrkerne dog ingen anstrengelse for at afvæbne røverne eller beskytte de kristne.

IV. Gjestevenlighedens skat.

En anden bestemmelse i den hellige lov, der har været gennemført af enhver muselmansk regjering ligefra Jerusalems indtagelse af Kalifen Omar i det herrens aar 637, er *gazdalik* eller gjestevenlighedens skat. Enhver af sultanens undersaatte, som er huseier, er ifølge loven forpligtet til at yde enhver muhamedansk reisende eller funktionær tre dages gratis gjestevenlighed, dersom han forlanger det, hvad enten han er pascha eller tigger. Den ulykkelige kristne er da næsten aldrig fri for disse uforskammede gjester, som altid vælger de bedste huse i byen eller landsbyen og husets bedste værelser og retter og behandler eieren og hans familie som slaver. Den hellige lov tillader ikke udtrykkelig de fornærmelser, der paaføres kvinderne i de kristelige huse, men den forbyder dem ikke heller. Og da nu den menneskelige natur er, som den er, og da muselmanen betragter den forhadte kristne som sit naturlige bytte, regnes kvinderne med til de glæder, som bør ledsage denne nødtvungne gjestfrihed. Naar natten falder paa, blir mændene sendte ud af huset, og

kvinderne er hjemfaldne til de muselmanske gjester: politibetjente, soldater eller vagabonderende dervischer.

Dette kan synes utroligt for læseren og europæiske reisende, ja endogsaa for embedsmænd, som er lidet fortrolige med det muselmanske system og administrationen, som ganske naturlig bidrager til at gjøre mændene eftergivne og kvinderne føjelige og umoralske.

De, hvis opgave det er at beskytte liv og eiendom, er selv grådige og umoralske undertrykkere. Her er et eksempel paa den maade, hvorpaa det tyrkiske politi udøver sin „moralske indflydelse“; det staaar at læse i en rapport af vicekonsul Sankey fra Kustendje i 1867: „Den laveste politibetjent, som famler og skjælver for en *mudir*, blir en tyrannisk satrap, i samme øieblik man sender ham i et officielt erende til en kristen landsby, han nedsætter sig i det bedste hus, negter sig intet og skatter huseieren efter eget behag.“

Hvad tyrkophilere og uvidende reisende sagde om bulgarerne for atten aar siden, hører man nu ofte gjentaget om armenierne, tiltrods for den glimrende maade, hvorpaa bulgarerne har tvunget sine bagtalere til taushed. Giv armenierne midler til at forsvare sig selv og til at udvikle sine store egenskaber, og man skal se dem kappes moralsk og intellektuelt med et hvilket som helst europæisk land.

Men lad os komme tilbage til gjestfrihedsskatten, hvis tilværelse neppe er kjendt i Europa. Nassau senior træffer, efter en omhyggelig undersøgelse af spørgsmaalet, sømmen paa hovedet i følgende ord:

„Foruden de store, vanlige tyverier af de mægtige tyrkere, er der de smaa plyndrerier af den lille tyrker. En af disse trænger med beltet garneret af pistoler ind i en rajah's hus. Han tilkalder husherren, som maaske er landsbyens høvding, og byder ham at holde sin hest, han træder ind, sætter sig og befaler kvinderne at tænde piben for sig. Alle døtrene flygter og skjuler sig i sideværelser eller hos naboerne. Naar han har røgt sin pibe ud, forlanger han en høne, man svarer ham, at man har ingen, med nogle slag faar han den dog, med nogle til faar han brød og vin. Hvorfor kan han ustraffet opføre sig saaledes? Fordi han er bevæbnet og er alene om at være det. Dersom rajah'erne ogsaa var bevæbnede, eller dersom tyrkerne ikke havde ret til at være det, vilde disse plyndringer op-høre.“

Afdøde Sir Henry Layard, som man ikke kan mi ænke for fordomme mod tyrkerne, talte i følgende udtryk om den tyrstratation i Armenien og nabolandene:

„Synet af en fez og en tyrkisk soldat signalet til en almindelig panik. Kvinderne g

krog for at undslippe fornærmelser, mændene løber ind i sine huse og gjør en svag modstand mod angrebet paa deres eiendomme“.

Doktor Badger fortæller os som en kjendsgjerning, som han personlig har erfaret, „at kvinder styrter sig i Tiger for at undgaa vanære“, medens den tyrkiske regering modsætter sig enhver forholdsregel mod disse røvere, der saaledes forgifter en dydig befolknings liv. Men, vil man sige, dette er ting, som er hændt for længe siden; forholdet har kanske forbedret sig senere. Lad os da tage en beretning fra en senere tid. I en bog af Reverend Dr. Wight, chef for den irske presbyterianske mission i Damask, udg. i 1877 finder jeg følgende passus:

„Det er ikke med vildt raseri, at tyrkerne ødelægger, det er med ro og i fuldstændig overensstemmelse med sine vaner og sin religiøse tros love. Tendensen i disse love er at korrumpere, pine, ødelægge. . . . Jeg har kjendt kristne egtemænd, som blev snigmyrdede, fordi de vergede sine hustruer. Mit eget hus har været tilflugtsted for en smuk kristen kone, som blev forfulgt midt i landsbyen som et daadyr af en tyrkisk gouvernør, der talte fransk og gav sig mine af en civiliseret mand. Der er næsten ikke den landsby i det tyrkiske rige, som ikke har sin tragedie. Der er næsten ikke en kristen familie, som ikke kan fortælle om rædselsminder, som tanken eller ordet negter at gjentage.“

Følgende eksempel paa den maade, hvorpaa gjestevenskabet realiseres, vil give læseren et begreb om det jordiske helvede, hvori sultanens kristne indbyggere er nødt til at leve. *Times* tyrkiske korrespondent fortæller (7de febr. 1877): „Juledag 1876 ankom en *zaptisch* (o: en politimand) til landsbyen Brankhorsti; han vilde tage ind hos en af indbyggerne, som havde to unge, meget vakre døtre. Landsbyhøvdingen, som er nødt til af skaffe logi, indvendte, at der allerede var to muselmen i dette hus, at der ikke var plads, men at han skulde skaffe et andet. Som svar paa denne fornærmelse slog politimanden til landsbyhøvdingen, derpaa satte han sin hest i stalden, tog bidslet og sadlen af den og kastede dem paa ryggen af høvdingen, som netop var fuldt klædt til en gudstjeneste. Zaptischen sprang derpaa op paa hans ryg og førte ham paa denne maade gennem hele landsbyen, idet han tvang ham til at gaa over de vandpytter, hvor der var mest søle. Da han endelig var kommen frem til det hus, høvdingen havde fundet for ham, stansede han, steg ned og var snart omringet af en undrende mængde, som dog ikke vovede at gjøre nogen bemærkning. Zaptischen bød derpaa sin vert at bringe et fang hø, og da den stakkars mand gjættede hans hensigt og indvendte noget.

til fordel for landsbyhøvdingen, anbragte kjeltringen ham et saadant slag, at han faldt om næsten uden bevidsthed. Høvdingen blev bundet til en pæl, og hans rytter bød ham, med pisker i haand at spise hør; den ulykkelige kristne forsøgte uden at gjøre modstand, forskræmt som han var og vædende høet med sine taarer, at udføre denne brutale ordre og tog nogle høstraa mellem tænderne. Man maa erindre, at denne landsbyhøvding var en betydelig person, hvem regjeringen betror at indkræve de aarlige skatte, der i gennemsnit beløber sig til 200000 pjaestre; imidlertid vovede han ikke at ytre en klage over denne sørgelige behandling; thi han frygtede politimandens hevn, eller rettere sagt den korporations, som politimanden hørte til.

Lad os nu gaa 14 aar frem i tiden og se, hvorledes det for øieblikket gaar for sig i det asiatiske Tyrki og specielt i Armenien. Den 30te januar 1891 skriver Mr. Hampson, britisk konsul i Erzerum:

„Tredivende ridende politibetjente havde om natten været logerede i en liden armenisk landsby, som bestaar af ti huse, og som ligger nogle timer fra Bitlis. Fire af dem boede hos en ung gift armenier. Da denne hørte dem sammensverge sig mod hans hustrus ære, sendte han hende hemmelig bort til en nabo. Da zaptischerne erfarede denne flugt, befalede de manden at sende bud efter hustruen; han negtede; de slog ham. Han reddede sig ind i en nabos hus; men to dage efter døde han som følge af voldshandlingerne. Fire læger, tre tyrkere og en kristen undersøgte liget, og den kristne læge havde mod til, trods de tyrkiske erklæringer, at bevidne dødens virkelige aarsag.

I de huse, som beboedes af de andre zaptischer, fik de sin vilje uden modstand“.

Jeg beder læseren lægge merke til den sidste sætning: uden modstand; modstand betyder nemlig døden for mændene og rimeligvis for kvinderne ogsaa.

I en rapport fra en anden britisk vicekonsul, dateret 14de febr. 1891 finder jeg følgende passus: „Jeg erfarer, at den 7de i denne maaned en søn af Bitlis gouvernør Ali Bey, ledsaget af firti tscherkessiske zaptischer, begav sig til en armenisk landsby, Hormuz, og tilbragte natten i en vis Kaschik's hus; denne mand blev mishandlet, fordi han vilde verge om sin ære, og han døde af sine saar.“

En tyrkisk embedsmands søn i en af disse rædselsscener; han tar med sig 40 tscherkessere, der bærer sultanens uniform som ordenens haandhævere; de tilbringer natten i en kristen mands hus, og denne blir slået tildøde, fordi han vover at verge sin familjes kvinder mod de gemeneste fornærmelser!

Den 7de marts 1891 skriver den britiske konsul i Erzerum føl-

gende om Hussein Agha, *mudir* (o: gouvernør) af Patnoss: „For fjorten dage siden brød Hussein med sin nevø ind i en armenier ved navn Caspars hus i Patnoss i den hensigt at bortføre dennes steddatter, som var meget ung og meget vakker.

Husets beboere skreg om hjælp, hvorpaa Hussein trak frem sin revolver, gjorde ild og dræbte den unge kvinde paa stedet“.

Gjøres der noget forsøg paa at straffe disse forbrydelser? Den britiske konsul svarer: „Intet skridt er foretaget for at straffe denne forbrydelse . . . Man forsikrer mig endvidere, at man kunde fremstille tredive vidner for at bevise alle de begaaede forbrydelser (jeg har kun nævnt en, men denne forbryder havde mange paa sin samvittighed). Da mudiren for øieblikket er protegeret af autoriteterne, vover ingen at løfte sin stemme mod ham. Og den skræk, han indgyder, er saa stor, at *Murakhass'en* (o: den armeniske biskop) i disse dage er flygtet fra Alashgird til Bayazid“.

Lad os endnu høre den britiske konsul i Erzerum i en rapport af 10de juni 1890:

„I Khasch-Keui, i distriktet Terjan, fem timer herfra, angreb for fjorten dage siden otte kurdere fra Kozischan fire armeniske brødre, som arbejdede paa markerne, i nærheden af landsbyens marke. De vilde bortføre deres hjorder. Armenierne forsvarede sig saa godt, at kurderne blev nødtte til at trække sig tilbage, efterladende fire saarede i sine modstanderes hænder. En armenier blev dræbt og de andre haardt saarede i kampen. De andre kurdere, som var rasende over sit nederlag, samlede et betydeligt antal mænd af sin stamme og foretog en razzia i Khasch-Keui. De tog alt, hvad som kunde transporteres, og befriede tre af sine saarede kamerater, som var istand til at marschere; den fjerde blev af armenierne overgivet i kaimakam'en af Mama-Kåthuns hænder.

Fra Erzerumsletten modtager vi ogsaa talrige rapporter om mishandling af de kristne. I Setauk brød nogle muselmen med magt ind i en armeniers hus i den hensigt at krænke hans datter, og da det ikke lykkedes, voldtog de hans hustru“.

I en rapport, dateret 19de septbr. 1891 beskriver den engelske vicekonsul af Kharput i Armenien ustraffede misgjerninger, som er begaaede af en anden bande under kommando af en velkendt forbryder ved navn Dersimly Kaya.

Armeniske landsbyer er blevne plyndrede af ham, og indbyggerne har været udsatte for alle slags grusomheder. Da de ikke kunde værne sig mod den farlige kjeltring, gik de ind paa hvert aar at betale ham en vis sum.

Den britiske konsul i Diarbekir sender følgende rapport til sin forhenværende chef i Erzerum:

Diarbekir, 25de novbr. 1890.

„En armenisk prest med sin broder og dennes datter begav sig fra Kharzan til Koreet, prestens fødested, som kun ligger en tyve minutter fra Farkin. Ti eller femten minutter fra denne landsby opdagede presten nogle bevæbnede kurdere, som laa paa kanten af landeveien. Da han saa, at det var røvere, ilede han til landsbyen, som laa paa skraaningen af en haug, for at raabe allarm; men idet samme han var forsvundet, sluttede en anden skare kurdere, der ligeledes var bevæbnede, sig til den første, saa de nu udgjorde en bande paa tolv mand. De kastede sig først over prestens broder og plyndrede ham for alt, hvad han havde paa sig; derpaa myrdede de ham. Saa vendte de sig mod den stakkars kvinde, som kun var seksten aar gammel og meget vakker, behandlede hende brutalt, voldtog hende og berøvede hende alle hendes klæder. Da landsbyens indbyggere kom til ved slutningen af denne scene, flygtede kurderne, efterladende sit offer halvdødt. Blandt de tililende var der en broder af den myrdede. Da han saa sin broder død og sin niece krænket, blev han pludselig vanvittig, skjød sig en kugle for panden og faldt død over sin broders lig.

De andre tog kvinden og bragte hende til Farkin til gouvernøren, men hverken fortællingen om denne skrækelige forbrydelse eller den unge kvindes ynkelige forfatning kunde ryste ham ud af hans ligegyldighed, faa ham til at forfølge forbryderne eller sende gendarmen hen til det sted, hvor oirene laa. Familien sendte et bønsskrift til generalgouvernøren, som med sin vanlige energi ikke blot skrev til gouvernøren for at minde ham om hans pligt, men ogsaa afsendte en gendarmofficer, med tilstrækkelig styrke til Farkin, og paalagde denne at bruge alle mulige midler for at faa forbryderne arresterede: Jeg erfarede med tilfredsstillelse, at seks eller syv af dem virkelig blev fakkede,*) og jeg haaber, at ogsaa de andre snart vil bli paagrebne. Man kan ikke strengt nok dadle undergouvernørens optræden i denne sag.

Det synes, at tre uger efter, en anden armenier er bleven myrdet i nærheden af Farkin, skjønt jeg endnu ikke kjender detaljerne ved denne begivenhed. Den samme undergouvernør passerede stedet,

*) De blev iøvrigt alle senere satte paa fri fod, da der kun var kristne vidner.

da den faldne mand endnu ikke var død, skjønt ude af stand til at røre sig; men han viste den samme ligegyldighed ved dette tilfælde som ved det foregaaende“.

Læsere er maaske nysgjerrig efter at vide, hvad resultatet af disse beretninger om grusomheder, begaaede i Armenien, har været. Følgende depeche giver et eksempel.

Sir W. White til markien af Salisbury (modtaget 9de mars.)

Constantinopel 23de febr. 1891.

Mylord.

Jeg har den ære at sende Deres høihed en kopi af de depecher, som jeg har modtaget fra Hendes majestæts konsul i Erzerum, fra vicekonsulen i Diarbekir, og som melder om en forbrydelse, der er begaaet af kurderne mod forsvarsløse kristne paa et sted, beliggende et kvarter fra Farkin, undergouvernøren i Cosa af Silivans residents.

Jeg har anmodet Sir A. Sandison om alvorlig at henlede storsvitzirens opmærksomhed paa rapporten om forbrydelsen.

Jeg har ogsaa den ære at oversende en kopi af en depeche fra Hendes majestæts konsul i Erzerum, der handler om en beklagelig hændelse i nærheden af Bitlis.

Jeg har ikke undladt at henlede storsvitzirens opmærksomhed paa dette sidste tilfælde.

Markien af Salisbury til Sir W. White.

Foreign Office 17de marts 1891.

Sir.

Jeg har modtaget Deres eksellences depecher af 23de f. m. etc.

Hendes majestæts regjering haaber, at kurderne uophørlig vil blive forfulgte for domstolene, og at undergouvernøren af Silivan vil blive straffet for paa en saa flagrant maade at have gjort sig skyldig i pligtforsømmelse.

Hvad zaptischerne angaar, haaber Hendes majestæts regjering, at Porten ikke vil nøle med at stille mænd, der har begaaet saa forfærdelige forbrydelser, for retten.

Deres eksellence har allerede henledet storsvitzirens opmærksomhed paa disse to tilfælde, men jeg beder Dem at gjøre Hans høihed forestillinger om nødvendigheden af energiske forholdsregler fra Portens side.

Jeg forbliver etc.

Signeret: Salisbury.

Og saaledes fortsættes komedien fra aar til aar: konsulerne og vicekonsulerne gjentar de samme rapporter, der med ensformighed gjenlyder af ubeskrivelige rædsler, begaaede af muhamedanerne mod en forsvarsløs, kristen befolkning, og sultanens embedsmænd figurerer altid som de skyldigste paa forbryderlisten, og ambassadørerne og ministrene ved *Foreign Office* gjentager sine banale fraser, udtaler sit haab om, at Porten ikke vil nøle med at føre de skyldige for domstolene, uagtet de meget godt af erfaring ved, at Porten intet vil gjøre. De successive regjeringers svar paa konsulrapporterne kunde stereotypes paa forhaand, ligesom rapporterne fra de tyrkiske kommissioner, som har faaet i opdrag at foretage undersøgelser angaaende massakrerne paa de kristne. Det er fortvilende. Et af to: enten maa Europa gjøre noget virksomt for at opfylde de høitidelige forpligtelser, de har paataget sig ligeoverfor armenierne, eller ogsaa faar de bent ud negte sin forpligtelse.

De følgende uddrag er tagne af en note, skrevet om de armeniske forhold til oplysning for Hendes majestæts regjering af konsul Clifford Lloyd i Erzerum den 2den okt. 1890.

V. Det armeniske oprør er kun en mythe.

„Efter min mening,“ skriver Mr. Clifford Lloyd, „gjælder det fremfor alt at beskytte de armeniske bønder mod kurdernes anfald. Dersom de kristne ikke altid maatte frygte for at bli plyndrede og nedsablede, vilde de bli en forholdsvis lykkelig og velstaaende race.

Men hvad enten det nu er, fordi de af sine kurdiske naboer er blevene reducerede til fattigdom, eller det er for at sikre sig mod deres plyndringer i fremtiden, sikkert er det, at de i hundredevis har begivet sig paa vei til Persien, hvor man har gjort forberedelser for at modtage dem. Emigranterne blev stansede ved den tyrkiske grænse og førte tilbage til sine huse. Alt, hvad de kristne forlangte, var at bli beskyttede, men dette er netop det eneste, som regjeringen ikke vil indrømme dem. . . .

Følgen er, at dalen i sommer paa ny er bleven overfaldt af kurderne, som erklærer, at deres handlinger billiges af den tyrkiske regjering. Jeg har altsaa grund til at gjenta min erklæring fra ifjor, at dersom de armeniske bønder kunde have levet i nogenlunde sikkerhed for liv og eiendom, saa vilde deres klager ikke have antaget den alvorlige karakter, der nu henleder hele Europas opmærksomhed paa disse provinser.

Hvad angaar det andet ovenfor omtalte klagepunkt, behøver jeg ikke at indlade mig paa detaljer for at vise, at den tyrkiske regjering

negter de kristne enhver frihed i tanke og handling. I mine depecher af 23de juni 1890 har jeg udviklet det regjeringssystem, som her anvendes. Jeg tror, at tanken paa en revolution ikke næres af nogen klasse armeniere i disse provinser, hvorledes det end kan forholde sig andetsteds. En væbnet revolution er en umulighed. Men misfornøielse eller en hvilkensomhelst protest ansees af den tyrkiske lokalregjering som oprør, og det system, som jeg tidligere har antydnet, fortsættes fremdeles, den armeniske undersaat er berøvet enhver personlig frihed, uden at nogetsomhelst retfærdiggjør denne vilkaarlighed.

Dette øger den forhaandenværende misfornøielse og skaber mellem muselmanen og kristne en stigende animositet, som ellers maaske vilde forsvinde eller ialfald forblive i *statu quo*. En tilfredshed og forsonlig politik vilde efter min mening have resultater, som var meget fordelagtige for det ottomanniske riges interesser; thi Porten har blandt sine undersaatte ingen, som er mere istand til at bidrage til dens finansielle hjælpemidler end det armeniske folk.

Den tredie grund til misfornøielse er uligheden for loven og mangel paa hensyn mod de kristne indbyggere saavel fra den udøvende som den dømmende myndigheds side. Dette er bekjendt for alle, som er fortrolige med de kurdistske forholde; men som eksempel kan jeg omtale den kjendsgjerning, at i det foregaaende aar ikke en eneste af dem, som i provinsen Erzerum har begaaet voldshandlinger mod kristne, er bleven straffet, og at der, paa nogle faa undtagelser nær, heller ikke har været gjort nogen anstrengelser for at fremstille de skyldige for retten.

Den tyvende juni dette aar anfaldt den muhamedanske pøbel rolige armeniere i Erzerums gader, dræbte nogle, saarede andre og plyndrede husene og butikkerne. Men hidtil er, det jeg ved, intet foretaget for at forfølge de skyldige.

En eneste gang har en armenisk butikeier forlangt skadeserstatning af regjeringen; man henviste ham til generalgouvernøren, til hvem han fortalte alle kjendsgjerningerne, opgav navnene paa de skyldige og nærværende øienvidner paa overfaldet og tyveriet. De skyldige blev arresterede, men den følgende dag blev de atter satte paa fri fod, og siden er der ingen retslig forfølgelse foretaget mod dem. Paa den anden side har kristne været arresterede og holdte i fængsel i ugevis uden at være bleven forhørte om, hvorfor de er anklagede. — — — Den agerdyrkende del af den armeniske befolkning fremkommer med sine klager, ikke som oprørere, men som Hans majestæt Sultanens

tro undersøatter, der forlanger beskyttelse. Men i den note, som for ti aar siden præsenteredes Porten i den samme anledning, negter Erzerums lokalregjering at erkjende de anarkiske forhold, som eksisterer i denne provins, og indrømmer ikke, at denne tilstand, som, dersom den vedbliver, rimeligvis vil ende med tilintetgjørelsen af den kristne befolkning paa store strækninger, er saa alvorlig.“

Oberst Chermiside, som var Clifford Lloyd's forgjænger som Erzerums konsul, skriver i samme aand, og indrømmer, at den tyrkiske regjerings skammelige behandling af de kristne gir grund til megen misfornøjelse blandt armenierne.

Portens forsvarere anfører som undskyldning for *laissez-aller*-politikken, at den armeniske befolkning er saa blandet, og at muhamedanerne i nogle distrikter danner en saa overveiende majoritet, at det næsten vilde være umuligt at gennemføre reformer, der var anvendelige for begge racer. Denne vanskelighed er imidlertid ikke saa uovervindelig. Man gjorde nøiagtig de samme indvendinger mod den af lord Dufferin redigerede konstitution for Libanon efter massakrerne i Syrien i 1860. Men lord Russel, som dengang var engelsk udenrigsminister, var ikke den mand, som let opgav sin plan eller lod sig skræmme af theoretiske vanskeligheder. Han insisterede paa, at Porten accepterede Lord Dufferins udkast, og begivenhederne har godkjendt hans skarpsindighed og fasthed. De vanskeligheder, som enhver reformplan er udsat for i Tyrkiet, opstaar ikke i den provins, som skal reformeres, men i Konstantinopel.

Enhver reform indskrænker korruptionen og den udsugelse, hvis frugter tilfalder de udsvævende paschaer, som feder sig i last paa Bosporus's smilende strande, og derfor er det, at sultanens ministre vil modsætte sig enhver virkelig reform, saalænge det paa nogen maade er muligt.

Det er ikke i Armenien, at stormagterne, som for øieblikket undersøger dette spørgsmaal, vil finde vanskelighederne, men i sultanens palads. Det var sir Clifford Lloyd's mening, og det skal være vanskeligt at finde et navn med mere kompetent autoritet i politiske spørgsmaal eller en mand, der kjender problemet dybere af praktisk erfaring. „Dersom den politik, som jeg hævder“, sagde han i en af sine depecher, „blev alvorlig antaget og proklameret af Porten, vilde den britiske indflydelse alene være tilstrækkelig til at sikre dens lokale anvendelse!“

Jeg anfører endelig et sidste slaaende dementi af den legende, som gaar ud paa, at de tyrkiske grusomheder i Armenien har været foraarsaget ved den armeniske befolknings oprørske aand. Konsul

Hampson skriver fra Erzerum d. 12te juni 1891: „Jeg er overbevist om, at troen paa, at der skulde eksistere nogen oprørsplan blandt armenierne i denne del af det ottomanske rige, beror paa en fuldstændig misforstaaelse, og at de ikke engang om de vilde var istand til at udføre en saadan plan. Armenierne i disse fredelige distrikter kjævles stadig indbyrdes, og de er derfor saameget desto mindre istand til at enes om en fælles aktionsplan. De har hverken vaaben eller anførere, og tanken paa et almindeligt oprør kan kun opvække et smil hos folk, som kjender de virkelige forholde. Men alligevel vedbliver de tyrkiske myndigheder at optræde, som om der truede et snarligt oprør, og paa den maade kan det nok hænde, at de fremskynder virkeliggjørelsen af det, som de lader, som de frygter.

Efter min mening vilde armenierne blive et fuldstændig tilfreds og arbejdsomt folk og meget indbringende undersaatte for sultanen, dersom man vilde beskytte dem mod kurderne, give dem en fornuftig andel i den lokale administration af de distrikter, hvor de udgjør en stor del af befolkningen, og dersom de blev behandlet paa samme maade som sine muhamedanske naboer.“

Rapporter, som er modtagne af forskellige regjeringer og deres repræsentanter, fastslaar, at man aldrig har hørt tale om røvere, som behandler sine fanger med større grusomhed, end den, sultanens embedsmænd udviser ligeoverfor hans kristne undersaatte. Man kan imidlertid ikke undlade at erkjende, at hovedansvaret for misgjerningerne falder paa Hans majestæt sultanen, og Clifford Lloyd bevidner, at plyndringerne hører til dagens orden i Armenien. Det er da en selvfølge, at de tropper, der er udsendte for at foretage massakrerne, har faaet sine ordres fra sultanen. De specielle korrespondenter til *Times*, *Daily News*, *Daily Graphic* og Reuters bureau erklærer alle, at muselmanen som kristne er enige om at sige, at anføreren for de tropper, som har begaaet blodbadene, har handlet ifølge ordre fra Konstantinopel. *The Blue Books* gir os oplysninger om dette emne, hvad jeg skal paavise i det følgende.

VI. Hvem er ansvarlig for massakrene i Armenien?

Midtpunktet i hele det armeniske spørgsmaal er sultanens personlige regjering. Vi har beviset derfor i den erzerumske generalgouvernørs erklæring, som er refereret af den britiske konsul, om at tropperne kun kan mobiliseres efter speciel tilladelse fra Konstantinopel. Der foreligger ingen rapporter fra Armenien fra senere tid end 1892, saa at et officielt slør i mere end to aar har dækket over begivenheder og bevægelser i denne egn. Men der er i konsulernes ind-

beretninger fra 1891—92 tilstrækkelig mange afsløringer til at vise, at sultanen og hans ministre allerede i 1890 havde begyndt at lægge planer for en af disse periodiske massenedsablinger af kristne, som hører til sultanernes traditionelle politik, og som i de sidste 60 aar, mere eller mindre regelmæssig, har gjentaget sig med mellemrum af ti aar. Grækenlands, Serbiens, Rumæniens, Bulgariens, Bosniens og Herzegovinas selvstændighed, der har befriet størstedelen af den kristne befolkning fra sultanens herredømme, har i høi grad indskrænket muligheden for nedsablingerne, og de gjentar sig derfor nu kun gjennemsuitlig hvert sextende aar.

Lad os nu se lidt paa nogle foruroligende varsler, som de engelske konsuler meddelte os allerede i 1890. Paa den tid begyndte kurderne med mere end vanlig vildhed at anfælde, plyndre og myrde de kristne under medskyldighed af de tyrkiske autoriteter, da de overalt i provinsen aabenlyst erklærede (cfr. sir Clifford Lloyds indberetning) „at deres handlinger billigedes af den tyrkiske regjering.“ Kurderne blev opmuntrede, ikke blot til at plyndre, men endogsaa til at opbrænde den grøde, som de ikke kunde bære med sig. Man eggede dem ikke blot til at voldtage kvinderne og kvæle mændene for at tilfredstille sit skjændige begjær, men man lærte dem ogsaa, at sultanens regjering brød sig saa lidt om de kristnes liv, at en hvilken-somhelst muselman ustraffet kunde berøve dem det. Her er to eksempler, som er indberettede af den engelske konsul i Erzerum. Forrige søndag, den 10de mai blev den armeniske landsby Kinprekevi's høvding myrdet i Passen, otte engelske mil fra Erzerum, rammet i hovedet af en kugle, medens han sad rolig i sit hus og ikke tænkte paa fare.

Samme dag vandrede en armenisk bonde paa sletten ved Amadan, en landsby, som ligger to timer herfra, da en tyrker kom ridende lige paa ham, og ikke fornøiet med at have redet ham overende lod han sin hest trampe paa ham, med den følge, at han nogen tid efter døde i hospitalet paa grund af mishandlingen.

For at faa den britiske konsul til at tie, lod man, som man førte disse forbrydere for retten. Ved den første forbrydelse kunde man ikke finde noget vidne, forøveren af den anden blev sat i fængsel, men straks derpaa løsladt af mangel paa vidne, det vil sige tyrkisk vidne.

Disse tilfælde er vel at merke kun eksempler, tagne paa lykke og fromme, under en almindelig terrorisme. Ifølge den britiske konsul er denne terrorisme i Erzerum drevet til den yderlighed, at de kristne indbyggere ikke vover at gaa fra den ene landsby til den anden, om den kun ligger i en times afstand fra byen, medmindre de er tre-fire i følge. Dette rædselsherredømme er begyndt under medskyldighed af

den tyrkiske gouvernør, hvad man kan se af følgende indberetning til Sir W. White fra Clifford Lloyd.

Erzerum 1ste oktober 1890.

Sir.

„Siden min sidste depesche af 21de august beklager jeg at maatte meddele Dem, at de armeniske bønder fra Passen-sletten og Alishgirdalen har lidt grusomt under sine kurdiske naboers anfald. Jeg har grund til at tro, at alle de krisne landsbyer paa Passen-sletten er blevne plyndrede: idetmindste 2228 faar, 754 kjør, 20 heste og 31 æsler er blevne bortførte til bjergene. Man forsikrer mig, at de muselmanske landsbyer gaar ganske fri for disse plyndringer.

Jeg havde ogsaa en lang samtale med generalgouvernøren ianledning disse begivenheder, og Hans excellence meddeler mig, at han for øieblikket har tropper paa stedet, og han skal gjøre alt for at arrestere de kurdiske røvere og fratage dem deres bytte.“

Tre eller fem kurdere blev arresterede af hensyn til hen britiske konsuls henvendelse, men naturligvis satte i frihed, da konsulen var borte.

Den anden akt i dette drama var kurdernes organisation til formelig militærstyrke, det vil sige kavalleri; hvert regiment fik navn efter den stamme, det tilhørte. — Disse regimenter kaldes nu under et *Hamidié*. Den britiske konsul i Armenien, saavel som den britiske ambassadør i Constantinopel havde begge en mistanke om, at denne plan til at organisere de kurdiske røvere og snigmordere til et regelmæssigt kavallerikorps skjulte en uhyggelig hensigt. De meddelte sin mistanke og sin frygt til den engelske regering. Det var haardt nok i forveien for de kristne at leve under de kurdiske vagabonders tyranni. Men nu blir med engang enhver modstand mod kurderne betragtet som oprør mod sultanen.

Idet den britiske ambassadør sender den første meddelelse om denne plan til *The Foreign office*, tilføjer han: „Vi er endnu ikke tilstrækkelig underrettede om denne plan, som jeg personlig ser paa med skræk.“ Dette er dateret 24de febr. 1891. Fire dage efter skriver konsulen i Erzerum til ambassadøren følgende vigtige depesshe.

Erzerum, 28de febr. 1891.

„Som jeg allerede tidligere har havt den ære at meddele Deres Excellence, betragtes kurdernes væbning her med den største uro. Denne uro øges endmere ved kurdernes egen optræden; thi mange af dem siger aabent, at de er bleven organiserede for at tilintetgjøre arme-

njerne, og at man har garanteret dem, at de ikke for domstolene skal drages til ansvar for sine handlinger mod de kristne.“

Charles S. Hampton.

Den 30te marts 1892 indberetter den engelske konsul i Trapezunt (Longeworth), at en del af det nye kurdiske kavalleri er bleven indskibet „ombord paa en speciel baad til Konstantinopel“ for at blive fremstillet for sultanen. Der var „tretten chefer og en sheikh med en eskorte paa 140 mand.“ Afdelingen blev trakteret hele veien paa regjeringens bekostning, og ved sin ankomst til Trapezunt blev den modtaget med civile og militære æresbevisninger, og med stor pomp ført til fæstningen, derpaa fordelt i smaa bander omkring i de muselmanske huse. Afdelingen ledsagedes af oberst Vehbi bey fra det keiserlige palads, saavel som af oberstløjtnant Ismail bey af krigsministeriet.“ Konsulen tilføier, at „nye hjælpetropper til den ottomanske hær selv maa holde sig med udrustning og kun kan gjøre regning paa staten for vaaben og ammunition“, hvad der vil sige, at denne hær paa 30000 kurder, som er stillet af regjeringen, vil komme til at leve paa kristne armeniers bekostning.

Den 30te marts 1891 melder en officiel avis deres ankomst til Konstantinopel i følgende ord:

„Officererne og soldaterne i det nye regiment, som er dannet af nomadestammerne, har holdt sit indtog i Trapezunt. Hans keiserlige majestæt modtog dem i kiosken ved paladset og sendte Dervish Pascha for at hilse dem fra sig. Han befalede at indlogere dem i de nye kaserner og ikke lade dem mangle noget.“

Den 3die april 1891 gir en tyrkisk avis, der inspireres af sultanen, den interessante nyhed, at initiativet til denne lykkelige idé, og det store held, som visselig vil krone dens udførelse, skyldes Hans keiserlige majestæt sultanens visdom og omhu.“ Den samme avis meddeler sine læsere, at „der skal dannes 24 regimenter, alle sammensatte af vilayeternes stamme i Erzerum og Bitlis (hvor nedsablingerne nylig fandt sted) og at en kommission netop er bleven nedsat i Yildiz (sultanens palads), under præsidium af marschal Shakir Pascha, sultanens generaladjutant, for at forfatte reglementet for det nye regiment; dette reglement forelagdes sultanen og blev billiget af ham.

For at berolige Armeniernes rædsel og ambassadørernes mistanke, meddeler det officielle organ, at sultanens hensigt er „at lede de nomadiske stammer ind under civilisationens indflydelse og disciplinere

dem.“ Dersom dette virkelig havde været hans hensigt, er det indlysende, at sultanen vilde ha sørget for at stille disse vilde horder under kommando af paalidelige officerer.

Mac Coll Malcolm.
(Sluttes i næste hefte.)

Gaffien i Paris. *)

Paris ligger ikke mere end tyve timer med jernbane fra Berlin, men den franske og den tyske folkeaaand skiller sig som olje og vand. Franskmændene er ialfald ærlige nok til at tilstaa, at de ikke kjender mere til Tyskland end til maanen; men tyskerne indbilder sig at forstaa franskt væsen. de dømmer med megen lærdom om det, men tar dog sit udgangspunkt fra grundfalske forestillinger. Et eksempel blandt mange: man tror ialmindelighed i Tyskland, at der kjøbes mange bøger i Paris. Det er ingenlunde tilfældet. Pariseren, som er ganske optaget af arbeide og selskabelighed, læser næsten aldrig og kjøber endnu mindre. Han eier et par forfattere, med hvis nyeste verker moden fordrer, at man skal være fortrolig: Zola, Loti, France og i den sidste tid Prévost — og saa ikke mere. Næsten alle forlæggere klager over slette forretninger; aviserne, disse litteraturens mordere, fortæller daglig om *krach des livres*. Videnskabelig litteratur, som i Frankrig er dyrere end i Tyskland, blir saagodtsom slet ikke kjøbt af privatmænd. En liden del af de franske romaner konsumeres af provinsen, meget gaar til udlandet, til Rusland eller Syd-Amerika; men en stor del franske bøger blir udgivne paa forfatterens bekostning.

Det er idetheletaget en stor vildfarelse at tro, at Paris endnu er en ren fransk by; kanske, fordi fransk endnu vedbliver at være det vigtigste omgangssprog? Ja, men et med fremmedord spækket fransk, fuld af engelske og tyske brokker. Paris er ifærd med at blive noget som en engelsk-skandinavisk-tysk-amerikansk by. Naar franskmændene i gamle dage talte om kosmopolitisme, saa mente de den franske aands kosmopolitiske herredømme. De tider er forbi. Theatret efterligner meget Ibsen, musikken næsten udelukkende Wagner, maleriet Uhde, filosofien Spencer eller Nietzsche, lyriken Heine.

*) Zukunft 17de aug.

Selskabslivet former sig efter engelsk mønster, *five o'clock tea* blir dets brændepunkt. Overalt drikker man godt *ale* istedetfor slet rødvin. Theatret germaniseres ganske i det ydre: i operaen er herrerne ikke længere nødte til at gaa med kjole, heller ikke i parket i *theatre français*, og paa alle theatre iscenesætter man efter Meiningerens model. I herremoder er London toneangivende, og snart vil ogsaa, takket være den rasende udbredelse af bicyclesporten og den korte, delte kjole, ogsaa damemoderne bestemmes derfra. I det økonomiske liv hersker den internationale storkapitalisme, som bekjæmpes lidenskabelig af Karl Marx's aand. Paris er blevet borgerlig eller — som de svundne tiders lovprisere udtrykker sig — pøbelagtig. Man ikke bare sparer, man regner ogsaa. Nationalformuens tab ved børs- og gründer-svindler er enorm; rentefoden synker stadig, exporten aftager. Den aandelige export endnu mere end varehandelen. Chauvinismen blir stadig sterkere i det fremmede kulturliv. Franskmandene ved nok, hvorfor de hader Bismarck saa grundig: mindre paa grund af de to tabte provinser end for den tabte dirigentstilling i verdenskoncerten. Ubevidst, ja mod franskmændenes vilje, er dagens strømning i Paris kosmopolitisk med tydelig fremtrædende germanisk tone. Men det vilde være utroligt, om den franske aand, som i aarhundreder beherskede verden uden rivaler, uden modstand skulde finde sig i at blive saaledes trængt tilbage.

For nogle aar tilbage, da den kosmopolitiske bevægelse tog sin begyndelse, begyndte ogsaa den naturlige reaktion at gjøre sig gjældende; ordet „fransk“ sagde ikke nok for franskmændene; det omfattede en blanding af galliske, frankiske, romerske, græske elementer, det betød ikke en helhed, ikke noget oprindeligt. Det hele ensemble af moderne understrømninger mødtes: trang til oprindelighed, trang til psycho-fysiologisk analyse, tilbøielighed til at forklare alt ud af racebegrebet og til at stille dette begreb foran alle kulturbestræbelser. Saaledes opstod den galliske *tic*; alt i Paris blev pludselig gallisk, ikke længer bare hanen. De unge levemænd følte sig hos Paillard eller i operafoyeren som direkte ætlinger af Brennus og Vercingetorix og cancandanserinderne i Moulin-Rouge kastede som nye druidiske prestinder benene dobbelt saa høit. Ogsaa kunst og litteratur skulde være gallisk. Denne interessante bevægelse havde kun en skyggeside, at ingen var saa ganske paa det rene med, hvad „gallisk“ i grunden er, og hvorledes det galliske væsen yttres sig.

En djærv lystighed, som ikke er ræd for vovede ting, en sterk

sandselighed, som undskylder sig ved forekommende høflighed mod kvinden, naturlig evne til at føre en samtale, talent og tilbøielighed til let improvisation i vers og sang, behag i spøgende udfordringer og dueller, et udslag af sirlig selvbehagelighed — kortsagt den fulde indsats af personligheden, temperamentet tilsynekommet i det smaa og det daglige ansees i regelen som de vigtigste kjendemerker for gallisk væsen. Endnu den dag idag heder en let og fri spøg paa fransk *gauloiserie*, og Frankrig ærer endnu i Rabelais, den djærve spotter og utrættelige bekjæmper af lærd sneverhjetethed, den galliske gjentødsels fader.

Det galliske urvæsen ytrer sig i den franske kulturudvikling ganske særlig ved den sterke forkjærlighed for to genre: memoirer og *chansons*. Den franske litteratur, som er saa fattig paa gode historiske verker, er rig paa udmerkede „erindringer“. Aulus Gellius, den første klassiske samler af historiske anekdoter, er gennem Favorinus ganske næret af gallisk aand og er sandsynligvis selv galler. I Tyskland er han den dannede verden omtrent ubekjendt, i Frankrig er han yndet som Cicero og Horats, og en uafbrudt aandelig kjede slynger sig fra „De attiske nætter“, lige til „Brødrene Goncourts dagbog“. Men allerskarpest og eiendommeligst viser den galliske aands nyblomstring sig i *chanson*'ens gjenopstandelse. Hele Paris gjenlyder atter af gode og originale sange, som en klog kunstnerindes lystige indfald bærer ud til leiekasernernes gaardspladse.

La chanson er noget ganske andet end den almindelige gadesang og visen. Gadesangen har hos alle nationer samme karakter. En meningsløs tekst til en plat melodi, som tilsammen morer masserne ved sin intetsigende dumhed, bag hvilken man ikke engang søger en mening; og naar den komiske Max Nordau oprøres over den nyeste parisiske gadesang: „*En voulez vous des Zhomards? Ah les sales bêtes*“, maa man ha lov til at spørge ham, om „Schaffner, lieber Schaffner“, „Fritz Weber hat'n Kreber“ eller „Gina, du deilige mø“ egentlig kan siges at være meget aandrigere.

Visen, den germaniske tolkevise, er helt igjennem forskjellig fra *chansonen*. Og franskmændene kalder den derfor *le lied*. Visen er følsom, den blander spøg og smerte om hinanden, franskmændene er enten lystige eller traurige, og begge dele meget sterkere end germaneren, indtil galskab; — for de blandede sjelestemningers fine charme mangler han organet. Visen bevæger sig i psykologiske sprang, den gir kun hovedmomenterne, og selv disse ofte tilslørede, i symboler og billeder. Franskmændene lægger vegt paa

den klare og nøgterne udvikling, paa overaskende overgange, og selv den gamle, barske *chanson* om Jean Renaud, som kommer den tyske folkeballade nærmest i karakter, har dog i sin knappe steilhed meget mere sit forbillede i de skotske blodviser.

Le Français n'est pas lyrique, siger den nyeste franske litteraturhistoriker Lanson. Det er ærligt, maaske for strengt. Intet hindrer os i at antage, at der før romernes og kristendommens indbrud i Gallien har bestaaet en lignende glimrende viselitteratur som den, Scherer antager for det hedenske Tysklands vedkommende. Den romerske pathos, — især halvspanjeren Senecas, hvis indflydelse paa verdensudviklingen endnu ikke paa langt nær er vurderet høit nok, maatte virke omdannende paa gallernes medfødte sproglige sans; der opstod den tilbedelse af frasen, som gav chansen dødsstødet og den alvorlige franske litteratur sit præg lige til ind i Hugos dramaer, i hvilke der endnu sprudlede spansk blod, ligesaafuldt som hos Seneca, ja lige til de yngste sonetter af franko-spaniolen Hérédia. Denne frasekultus, der hos alle, hos hvem den romersk-spanske indflydelse blander sig med det sterkt galliske urelement af lystighed, forvandlede sig, til *esprit*, den galliske munterhed hos en Sardou eller Dumas, som ler i antitheser og sceniske kombinationer.

Hertil kom kirken og tilintetgjorde i Gallien, som senere i Germanien, de hedenske litterære mindesmerker, hvor den kunde, og overalt rev rødder og spirer ud af den frugtbare jordbund; en frygtelig, grusom politik, men, som man maa indrømme, den klogeste og den eneste, som kunde garantere varig virkning. Allerede i det sjette aarhundrede er latin det almindelige litteratursprog, i det tiende har af de fire omtalte elementer det nye franske sprog dannet sig; de gamle chansons vilde ikke længere være bleven forstaaede, selv om de havde overlevet ødelæggelsen. Kun i vesten og syden havde der endnu holdt sig spor af den gamle kelteraand. De raa fiskere fra det fjerne Bretagne udelukkede sig trodsig og søgte ingen indflydelse udenfra. Først de moderne pariser chansonniers begynder nu at opsamle deres halvt forsvundne poesier og melodier. Men den keltiske reaktion i de sydlige bjerge blev baaret til graven med albigerserbevægelsen, som mere var en national end en religiøs strømning. Alligevel lod den galliske aand og dens chansons sig ikke strax undertrykke, de levede videre i middelalderens henrivende smaa *chansons de toiles*, hvis digtere ikke nævnes af noget pergament, og hvis friske mangfoldighed dengang ikke lokkede nogen lærd til at samle; de fornemme kjendte dem kun, naar det

gjaldt at udnytte dem i folket i politisk øiemed, saaledes som i ligakrigeue og frondekrigene. Men da tronbadourernes og trouvèrernes høie poesi med sine kunstrige versslyngninger og klangfulde rim fuldstændig beherskede de fornemme og de dannede, forsvandt den sidste deltagelse for *la chanson*.

Den høie kunstopoesi kom tilhøve blandt fyrster og adelige fruer, den simple *chanson* blev hos borgerne og „fahrende Leute“. Endnu paa Molières tid — den første galler, som med borgerlig kunst erobrede hofpublikummet — var det saaledes; humanismen havde vundet romervæsenets sidste seier over det folkelige element. Oronte og Alceste er den litterære smags hovedtyper i Frankrig, og Molière selv har i første akt af misanthropen givet os en fortryllende prøve paa *la vieille chanson*, den berømte

Si le roi m'avoit donné

Paris, sa grand'ville

Og man ved ogsaa, at ved den første opførelse blev Orontes sonnet stormende applauderet, medens den galliske *chanson* i stilhed afvistes. Er Molières lille *chanson* voxet paa Paris's brystene? Jeg ved ikke; men sikkert er, at de parisisku smaaborgere trofastere end alle andre gjemte paa de gammelnationale overleveringer. I dette syndefulde Babel, hvor formentlig alt jager efter vinding og nydelse, er mange af de egteste franske lyrikere født; jeg nævner kun Beranger og Musset. Jeg tror ikke, at skovensomhed og smaabyliv er gunstigere for den digteriske personligheds udvikling end storstaden. Ikke det store livs enkeltheder, men det samlede indtryk af storstaden gir en stemning, som ellers kun det oprørte hav: lidelser og glæder virker her sterkere, muligheden for ganske at trække sig ind i sig selv er her meget større end i den snevre kreds; naturens virkning, naar man nærmer sig den, er ikke afstumpet ved vane, og længselen kommer her aldrig til hvile. Den korrekte, arbeidsomme borgermand er ikke musens udkaarede. Villon og Verlaine, der ofte er sammenlignede med hinanden, optræder som drankere og forbrydere. For sex hundrede aar siden, lige fuldt som den dag idag, gik kunst og moral forskellige veie. Dengang var det latinerkvartalets gader, som gjenlød af de nye chansons jubel, nu har den galliske aand slaaet sig ned i Montmartre-kvartalet og boulevard Rochechouarts trange gyder; den har skiftet opholdssted, men ikke karakter. Det er ikke studenterne, som nutildags dyrker den lyriske kunst, men de unge malere og billedhuggere, de endnu uberømte forfattere, og en stab af vandrende *chansonniers*, som her i Paris danner et anerkjendt laug. Kunst-

nere og dilettanter, modeller og smaa skuespillerinder er disse tilrøgede, klingende kneipers stamgjæster, men blaserede boulevard-herrer og parfumerede verdensdamer blander sig mellem dem; deputerte og senatorer, ja i *Chat noirs's* lilliputtheater havde endog præsident Carnot applauderet til en morsom spøg, der gik udover hans egen stivhed, og den samme langhaarede og slet barberede sanger, som idag pirrer de lystige kokotter i forstadkneipen med frit spøgende verslinjer, morer maaske imorgen en legitimistisk markises gjæster i Rue Grenelle. Thi ved sine præstationers fuldenthed har bohêmen faaet den moderne pariser til at erkjende, at kunst er kunst, at stoffet og arten ikke længere har noget at betyde, og at temperament og udførelsen er det afgjørende. En god *chansonnier* gjælder ligesaameget som en god heltetenor.

Parisernes forkjærlighed for det lille, det intime, det lukkede gjør sig her gjældende. Lokalerne er trange og lave, de rummer sjelden mere end hundrede personer, saa at den mindste af de hurtig vekslede nuancer kommer til sin ret. Derfor er priserne høie. Væggene er fra tag til gulv behængte med billeder og skisser. Der ser man ofte de deiligste ting af Steinlen og Villette, fulde af sprudlende lune og henrivende elegans. Det levende, — at ramme det individuelle, selv hvor det strider mod den konventionelle skjønheidskodex, er det store maal, hvorimod alle de yngres kunst stræber. Hellere forrykt end kjedelig! De fordetmeste dannede og talentfulde verter i disse kneiper har givet sine lokaler en bestemt karakter: her en grav, der en røverhule, her en bagno. De foredragende er i regelen mænd; thi naar det kommer til stykket, saa er ogsaa i Paris kvinderne mere vakre end talentfulde. I sin daglige dragt træder de op paa det lille podium ved siden af pianoet eller staar midt i publikum; forøvrigt har enhver tilstedeværende, som ikke føler sig tilfredsstillt, ret til at melde sig til tribunen og synge eller sige noget bedre — han kan gjøre regning paa det sagforstandigste publikum. Tilhørerrummet frembyder et broget billede: kunstnerzigeunere med de uhyrligste manker og skjæg, i jakker og bluser, nymystikkens elegante kavalierer, L'oeuvre-theatrets menighed, med høie, kvælende halsbind og frisurer fra restaurationen, her og der en kjæmpemæssig kyradsér med lang hjelmbusk, kvindelige bicyclister i tyrkiske benklæder og kvindelige dekadenter i præraphalitiske gevanter, og haaret ganske nedkjæmmet over ørene.

Djerv grovhed i Rabelaisk stil gjælder i nogle lokaler for uundværlig gallisk. Døren til Bruant's kneipe er laaset, man maa banke

paa fra gaden, blir derpaa mønstret gennem en glug og først indladt efter et længere forhør. En plump sang med akkompagnement af rørfløite hilser den indtrædende, og opvarterens tiltale følger saa i samme tonart. Dette er ikke efter enhvers smag, og for at sætte mere ømfindlige, kvindelige gemytter istand til at nyde prøver paa den galliske renæssance uden saadanne djærvheder, har man indrettet de høist mondæne chansonkoncerter i Bodinière.

En vis Bodinier, tidligere sekretær ved konservatoriet, indrettede i Rue St. Lazare et øvelsestheater til den berømte anstalt. Men den lille, paa to hundrede personer beregnede tilskuerplads, var og blev tom. Da man allerede stod paa fallittens rand, fik forfatteren Lefèvre den gode idé at anvende lokalet i den nygalliske bevægelses tjeneste og i høi-litterær og mondæn form at gjøre *chanson*'en og renæssancen smagelig for den elegante verden. Man fremstillede i skiftende programmer *chanson*'en historiske udvikling, man begyndte med de harmløse sager fra begyndelsen af aarhundredet af Béranger og Desaugiers og gik derpaa over til den mere pebrede moderne spøg. En ung forfatter overtog den med de nødvendige antitheser spækkede indledning, og bestræbte sig for at udfinde en vis æsthetisk sammenhæng mellem de enkelte sange. Ogsaa nye nuancer grublede man ud: recitation af chansons med melodiakkompagnement af piano, violin og fløite. Her optraadte Paris's første kunstnerinder, den gamle Judic, den overmodige Ugalde, den skønne Segond-Weber, der ligesaa ugenert som fortrinlig kopierer Sarah Bernhardt, og den alle overstraalende geniale Felicia Mallet, hvis stormende temperament lige fuldendt griber den dystre som den dristige tone og glimrende bringer tilhørerne til at glemme sin mangel paa stemme. Institutet's lykke var gjort: det litterære anstrøg lokkede Paris's fornemste dameverden, som snart kom til den overbevisning, at de intet sted kunde tilbringe tiden mellem dejeûner og diner paa en mere underholdende maade.

Den moderne chanson falder i tre hovedklasser: den sentimentale, den pikante og den brutale. Den sentimentale genres mand er for tiden Montaya, en sund, blond yngling, sanger og forfatter af *Berceuse bleue*, som for tiden er i alles mund. Arten ligner den tyske vise om de to kongebørn: to elskende søger i en ussel baad i høi sø lykkens land, og gaar under, klamrende sig til hinanden. Men romancen bryder ikke som den tyske, brat af med blotte antydninger, den fortæller os paa gallisk vis de elskendes samtale og og deres endeligt. Melodien er en gammel, bretagnisk folkemelodi.

Den pikante genres digtere er Xanrof, Ponchon, St. Croix o. a., og de slutter sig fordetmeste til chanson'ens historiske udvikling. Det moderneste er naturligvis *la chanson brutale*, der dyrkes af mange, men ikke af nogen med saameget talent som af Aristide Bruant. Det er her soutenører og glædespigers følelser, som skildres i deres eget sprog. Her er synthesen fundet; gennem flittig indsamlen af talemaader i folkedialekt har Bruant naaet frem til at fremstille mennesker, ikke meget tiltalende, men raa og egte mennesker, og i den tilsyneladende raahed forstaar han at opdage gemtsspor og fine associationer. Under titlen *Dans la rue* har forfatteren offentliggjort sine arbejder i to bind, og selv det strengt sedelige *Le Temps* har rost dem — et udenfor Frankrige utænkeligt tilfælde. De typer, som Steinlen, pariserbefolkningens første kjender, har tegnet til texten, er fuldendte. Ikke mindre gallisk er musikken, denne i faa noter sig bevægende, men uafsladelig rytmevexlende parisermusik, som, ringe og værdiløs som den er i den melodiske opfindelse, ved sin behændige afveksling af rytme og takt og det talende, fint udtænkte og fiffig harmoniserede akkompagnement, virker henrivende, naar den foredrages godt og rigt nuanceret.

Bruant har skabt en ny art lyrik, Salis har skabt nye bevægelser. Han har hævet skyggespillet til en fuldendt kunst og derved virket ledende paa moden, paa den offentlige stemning, paa udviklingen af den franske kunst. Ligesom Steinlens blyant hos Bruant uddannede sig til at gjengive de finest individualiserede gadefigurer, saa har hos Salis i *Chat noir* Caran d'Ache og Rivier med silhouetten udviklet sig til mestere i karakteristik og romantisk stemning. Vid og poesi kappes om herredømmet i denne fuldstændig nye kunstart. Efter aarelange forsøg er det lykkedes at give disse smaa, sorte figurer en bevægelighed, der næsten gir dem skin af egen villen, af selvstændig handlen; de dreier sig om sig selv, de rører alle lemmer, Hyperides river kappen af Phrynes skuldre og viser dommerne hendes rene skjønhed, og altsammen med elegant naturlighed uden enhver automatisk rykning, som forstyrrer illusionen. Intet er mere gribende end, naar den forlorne sons ældgamle fader, efter sønnens afreise, fra stenbænken under egen paa haugen ser langt ud efter ham og langsomt og traurig lader hovedet synke; intet er mere løierligt, end naar Pierrots vakre model, der klæder sig paa bag den spanske væg, selv usynlig, tager det ene klædningsstykke efter det andet og ryster det omhyggelig med udstrakt arm. Hertil de vittige ledsagende taler af Salis, der véd at blande alle hentydninger til døgnets begivenheder om hinan-

eller sang og musik af hans kamerater. Virkningen er ganske fortryllende.

Ud fra disse trange, knapt hundrede personer rummende værelser, foran dette kvadratmeter lærred er i de sidste aar moderne for møblement, toiletter, litteratur og maleri blevet skabt. *L'épopée* af Caran d'Ache skabte med alle sine henrivende smaa figurer fra den napoleonske store armé den nye kultus af empirestilen, og den mystiske romantiske bevægelse, som nu al verden taler om, udgik fra Fragerolles *La marche à la étoile*.

Conrad Alberti.

Indtryk fra London.¹⁾

Parlamentsvalgene har henledet Europas interesse paa Englands indre politik, som ellers i almindelighed trænges i baggrunden ved interessen for dets udenrigspolitik. Den, som har levet med i disse ugers ophidselse, den, som var i parlamentet, da William Harcourt holdt sin rørende gravtale over sin egen løbebane, den, som oplevede aftenen i Albert-Hall, hvor det forrige ministerium for en forsamling af titusen mennesker med en med egte engelsk humor krydret lidenskab agiterede imod den nye regering, medens Lord Roseberry med overraskende selvtilfredsbed erklærede; „Vi har intet at forsvare og intet at angre,“ den, som har iagttaget de engelske kvinders febrilske iver, naar de gik omkring fra hus til hus i sine distrikter, *canvassing* d. v. s. agiterende og intrigerende hos vælgerne for sine kandidater, — han vil ikke let tabe interessen for det indre politiske liv, som pulserer lige rigt under aaben himmel som bag familielivets fire vægge.

Englændernes storartede gæstfrihed, deres elskværdige imødekommenhed, som gjør den almindelige forestilling om engelsk stivhed grundig tilskamme, gjør det muligt for den fremmede at faa et indblik i indre forholde, som ofte negtes ham i hans eget hjemland. En omstændighed begunstiger ganske specielt hans studier; ingen parti-strømning, den være socialistisk, atheistisk eller anarkistisk, udelukkes fra det sociale liv. Socialisten Burns, socialdemokraten Burrows, den russiske nihilist Stepniak, den kvindelige socialdemokrat Amy Hicks —

¹⁾ Zukunft 31te aug.

allesammen er lige saa velseede i salonerne som deres politiske antipoder, ja ofte meget mere, fordi de gjælder for *so very interesting*. Da jeg engang i *County Council* efter mødet drak min eftermiddagste, saa jeg konservative, liberale og socialister sidde fredelig sammen ved det samme bord; da jeg overvar et møde i en kvindeforening, hvis medlemmer tildels tilhører høikirken og den ultrakonservative *Primrose League*, blev en socialdemokrat valgt til dirigent, da præsidenten ikke mødte; da jeg var tilstede ved stiftelsen af forbundet mellem alle engelske kvindeforeninger, talte Amy Hicks med flammende begeistring for en forsamling af elegante ladies om broderskab mellem alle verdens arbejdere — og blev valgt ind i bestyrelsen. Det første indtryk, man faar af saadanne kjendsgjæringer, er ganske overvældende; man tænker paa de hjemlige forholde, som er saa grundforskjellige. Den overfladiske iagttager lader sig nøie med det første indtryk og blir let en blind beundrer af engelske tilstande og engelske forholde. Han ser den imponerende række af elegante ekvipager i Hydepark om eftermiddagen, han kommer i de engelske huse og finder en overvældende luxus i udstyr og toiletter; han hører om de storartede organisationer og velgjørenhedsselskaber og tænker sukkende paa, hvor alt her er bedre end hjemme. Medens kontinentets bourgeoisie endnu bare tænkte paa sig selv og senere trak nathuen dybere og dybere ned over øinene, havde det engelske bourgeoisie tidlig øie for det elendighedens spøgelse, som gik omkring i de lavere folkelag og stadig mere truende kom det nærmere, og det udtænkte midler til at bortmane det. Raabet: "*Into the people!*" havde den samme kraft som korsfarernes raab: „Gud vil det!“ Fra den indre missions virksomhed indtil de paa selvhjælp beroende fagforeninger finder vi et net af almenyttige anstalter, hvortil geistlige og professorer, lord og grossere har ydet sit arbeide. Og resultatet?

Det var en aftenstund en varm julidag, jeg vandrede med en søster af frelserarmeen gennem Øst-Londons *slums*. En moderne Dante kunde her gjøre sine studier til sit helvede. En tyk dunst slog op fra de trange, skidne gader, skarer af halvnøgne børn drev omkring foran de mørke, lave huse, børn, som var frygtelig merkede af fattigdom, sygdom og last. Med forretningsmæssig, ligegyldig aabenhed, der endog manglede ethvert spor af kynisk humor, bød unge og gamle kvinder sig frem til de forbigaaende. Berusede mænd, hvis filler stinkede af fusel, slingrede gennem gaderne. Og disse ulykkeliges boliger! Rigtignok møder man ogsaa andetsteds fattigdom og elendighed, men i slig udstrækning, det ene hus ved siden af det andet, gader paa gader i endeløse, skiddengraa rækker, værelse paa

værelse uden luft og lys, ofte uden møbler — hvor findes der et saadant helvede andetsteds? Andre dage kom jeg gennem fattigkvarterene i nordvest, i nord, i syd; overalt det samme billede, og da jeg udtalte min forfærdelse over verdensstaden, svarte man mig gelassent: „Aa, i Glasgow, Manchester og Liverpool er det endnu værre.“ Og jeg saa, hvorledes denne grad af fattigdom gjør menneskene dyriske, hvorledes de vegeterer stumt og følelsesløst, hvorledes endogsaa kraften til oprør mod deres egen skjebne dræbes i dem. Jeg saa kvinder, som i sit uanstelige arbejde glemte at læse og skrive, om de nogensinde har kunnet det — thi folkeskolen yder lidet og kan kun yde lidet; thi i det frie England har de stakkars børn „frihed“ til at sælge sin arbejdskraft allerede i sit ellefte aar.

Det er altsaa resultatet. Den engelske velgjørenhed vilde gjøre verden en velgjerning, dersom den offentlig vilde erklære sig fallit. For alle, som vil se, har den igrunnen allerede gjort det ivinter, da den med opbud af al sin kraft kom slæbende med sine kurver fulde af brød og kul og klær og dog stod aldeles magtesløs ligeoverfor de voxende, mørke, truende masser af arbejdsløse. Det engelske parlament nedsatte i februar en kommission til undersøgelse af arbejdsløsheden, der, hvor resultatløse dens forhandlinger end blev, dog har fastslaaet den ene kjendsgjerning, at to trediedele af befolkningen levede i stor nød. Mange ventede af ministeriet Roseberry, at det skulde ha afsløret sig som underdoktoren, som havde universalmidlet mod alle onder. Men kun ministeren Asquith har ved sit forslag til forandring af fabrikloven, der da ogsaa, omend paa mange maader lemlestet, senere er blevet lov, gjort et bemærkningsværdigt skridt paa de sociale reformers bane; ved denne lov indskrænkedes bl. a. barne og kvindearbeidet; de med maskiner drevne vaskeanstalter blev stillede under offentlig kontrol, og oprettelse af bagerier i kjælderrum blev forbudt.

De parlamentariske kommissioner er tilgængelige for enhver, som indføres af et parlamentmedlem. Man sidder i det samme rum, som kommissionen, kun skilt fra den ved en barriere af et bords høide. Ved forhandlingerne ianledning af fabriklovsudkastet var der stadig mange kvinder tilstede; især saadanne, som har med organisationen af de kvindelige fagforeninger at gjøre; og det er ikke blot arbeideresker, men ogsaa elegante ladies, som spiller en saameget desto mere fremragende rolle i selskabslivet, jo mere energisk de virker paa det politiske og sociale omraade. Der hersker her den mest utvungne omgang mellem de forskjellige partier, og ingen finder det mindste paa-faldende, om den bekjendte arbeiderfører John Burns eller det uaf-

hængige arbeiderpartis fører, Keir Hardie sidder ved samme bord og underholder sig med den konservative lord og den liberale grosserer. I disse møder, som jeg oftere besøgte, lagde jeg endogsaa merke til, at den forekommende høflighed ligeoverfor mig synlig steg, da Burns hilste venskabelig paa mig, og jeg kunde ikke undertrykke et smil, naar jeg i tanken trak en paralel med forholdene hjemme.

Naar jeg læste referaterne over de engelske valg i kontinentets aviser, var det mig ganske paafaldende at bemerke, med hvilken finfølelse de i regelen tilskar beretningerne for sine spidsborgerlige læsere, som ikke maa forstyrres i sin ro. Hvad vilde disse sige, naar de fik høre om, hvorledes kvinderne tager for sig den kandidat, som netop har holdt sin valgtale, og erklærer ham, paa hvilke betingelser de vil arbeide for ham, og hvorledes hans haab synker til nulpunktet, dersom han ikke er sikker paa kvinderne. *Temperance-Union*, den liberale føderation, den konservative *Primrose-League*, stemmeretsforeningerne: alle disse store korporationer havde slaaet sig sammen for kun at arbeide for saadanne kandidater — ligegyldigt af hvilket parti — som forpligtede sig til at arbeide for kvindernes stemmeret. Kvinderne selv er vistnok ogsaa udmerket organiserede, i hvert valgdistrikt op søger de vælgerne og lærer deres familjer at kjende og har dem stadig i kikkerten. De foranstalter aftenunderholdninger og landture; de samler nabolagets unge arbeideresker til musik-, turn-, og læseklubber; de maa være saa fortrolige med de enkelte familjers livsvaner, at de, naar forberedelserne til valgkampen begynder, ved, f. ex. paa hvilken tid af dagen manden er hjemme, saa de kan tale med ham, om konen har nogen væsentlig indflydelse paa ham, og om det derfor er hensigtsmæssigt at virke gennem hende, hvilke spørgsmål man helst bør indlade sig paa for at vinde ham for angjældende kandidat osv. Da torierne har mange penge og endnu mere tid, og da der ikke staa nogen samlet arbeiderstand ligeoverfor dem, er det let at forstaa, at deres arbeide endnu har gode resultater. Hertil kommer, at det konservative parti, som ikke maa sammenlignes med kontinentets konservative, altid har havt den største sympathi for kvindernes krav.

Fem gange optraadte Disraeli i parlamentet for kvindernes stemmeret. Han erklærede det for en urimelighed, at kvinder, som dog har de samme pligter som mændene, dog ikke nyder de samme rettigheder. „De vigtigste landsinteresser,“ sagde han, „trues ved denne anomali, og jeg haaber, at parlamentets visdom vil gjøre en ende paa den.“ Endnu skarpere udtalte sig Lord Salisbury, den nuværende premierminister: „Jeg haaber alvorlig, at den tid ikke længere er fjern, da kvinderne faar stemmeret og blir medbestemmende i landets regjering.

Jeg ser ingen grund, hvorfor de skal udelukkes. Det er ganske utvilsomt, at de ved kundskaber, opdragelse og karakter er fuldstændig ligesaa skikkede hertil som mange mænd, der nu besidder stemmeret, og at deres stemme særlig vil ha stor vægt i én retning: i retning af sedeligheden.“ Da der i 1884 i parlamentet fremkom et lovforslag, som gav stemmeret til en stor del af landbefolkningen, der ikke før var stemmeberettiget, var det atter igjen to konservative, Lord Carnarvan og Lord Iddesleigh, der samtidig krævede udvidelse af stemmeretten til de kvinder, der allerede var valgberettigede til grevskadsraadet, skoleraadet, fattigpleien o. s. v. Lord Iddesleigh begrundede sin fordring saaledes: „Det er sikkerlig et beskedent ønske, vi udtaler, naar vi beder Dem om at overveie de følger, som det vil have at give saa mange mænd stemmeret, om hvis kapaciteter De ved lidet, og om hvem De ingen ret har til at antage, at de forstaar endogsaa bare halvparten saa meget af de politiske spørgsmaal som de fleste kvinder i England. Og dersom De vil anerkjende disse mænd som fuldtberettigede borgere — er det da ufornuftigt at fordre, at den samme ret gives de 4 eller 500,000 kvinder, som er huseiere eller selvstændige forvaltere af sin formue.“ Den sidste bemærkning finder sin forklaring i den høist udviklede engelske valglov. Kun huseiere eller leiere, som betaler fattigskat, og leiere af butikker eller leiligheder, som skattes for mindst ti pund aarlig, er stemmeberettigede. Alle tjenestefolk og opvartere, særdeles mange handelsbetjente, der efter engelsk skik hyppig bor i forretningshuset, er derfor ikke i besiddelse af stemmeret. En stor gruppe af forkjæmperne for kvindens rettigheder ønsker, at stemmeret indrømmes dem paa de samme betingelser som manden. I dette tilfælde vilde efter de nyeste beregninger 800000 kvinder bli stemmeberettigede; heriblandt ogsaa et antal gifte kvinder, som ifølge lov af 1884 selvstændig kan lede en forretning og selvstændig forvalte sin egen formue. En anden gruppe vil kun tilstaa ugifte kvinder og enker stemmeret, saaledes som de f. ex. allerede har den til mange kommunale korporationer. Den tredie gruppe endelig, hvortil socialister af enhver farve hører, har skrevet kravet om almindelig stemmeret for begge kjønn paa sin fane. Sidste gang, spørgsmaalet om den kvindelige stemmeret gav anledning til lange debatter i det engelske parlament var i 1892. Det var ogsaa dengang en konservativ, Sir Albert Rollit, som i en udmerket tale anbefalede lovudkastet til antagelse, og som blev kraftig støttet af Balfour, der dengang indtog den samme stilling som nu. Gladstone anvendte hele sin indflydelse for at hindre antagelsen. Det endte med, at 183 medlemmer stemte for og 202 imod. Af de liberale stemte 65 for og 113 imod, af de konservative 94 for og 82

imod. Imidlertid har de liberale partier gjort utvilsomme fremskridt i dette spørgsmaal og navnlig turde de liberale unionister, som i stort antal kommer ind i det nye parlament, med majoritet stille sig paa den kvindelige stemmerets side. For det sidste parlament forelaa der ikke mindre end tre lovforslag om denne sag fra liberalt hold; men de kom ikke til forhandling. Det ene havde Walter Mc Laren, der hører til den første af de nævnte grupper, udarbejdet. Interessant, men vistnok haabløst var det udkast, som Charles Dilke og John Burns havde indleveret, og som i korte sætninger krævede den almindelige stemmeret uden hensyn til beskatning, eiendom eller kjønn. Med spænding ser alle forkjæmpere for den kvindelige stemmeret den kommende session imøde. Nationalforeningen for kvindelig stemmeret, til hvilken 77 stemmeretsforeninger i hele kongeriget har sluttet sig, arbejder med høitryk og den kan gjøre regning paa talrige tilhængere af sin sag i parlamentet. Den liberale kvinde-føderation, i hvis spidse staar lady Carlyle, og de konservative foreninger, hvis betydeligste agitator er Alice Kearney, sender sine talere fra sted til sted. De taler under aaben himmel paa landsbytorvene, i arbeidernes klublokaler, i ladiens eleganteste *drawing room*, og man ved ikke, hvad man mest skal forbauses over: de engelske kvinders fuldstændige tale og koalitionsfrihed eller deres rutine, deres mod og deres udholdende kraft. Det synes efter alt at dømme kun et tidsspørgsmaal, naar de skal opnaa stemmeretten.

Saa glædelig end denne seier vilde være for os alle, saa bør vi dog ikke knytte altfor høitflyvende forhaabninger til den, hvad der ofte er tilfældet i England; thi ligesom den ensidige kamp om stemmeretten har antaget en borgerlig klassekarakter, saaledes vil ogsaa seiren nærmest blive en seier for de borgerlige klasser. Utallige kvinder og deriblandt netop de, som lider mest og arbejder tyngst, vil indtil videre, ligesafuldt som utallige mænd udelukkes fra valgene. Foreløbig vil det konservative parti have den største fordel af kvindernes stemmeret. Det ved det, og derfor kjæmper det for den. Ogsaa det liberale parti har, fra det øieblik, da jorden begyndte at vakle under dets fødder, vist sig mere gunstig stemt mod kvindernes krav. Kvindernes stemmeret vil bli den redningsbøje, hvorved det maaske endnu længe kan holde sig oven vande, thi arbeiderpartierne, der i og for sig er forholdsvis svage og indbyrdes uenige, begynder først nu at agitere energisk blandt kvinderne.

Lily von Glzycki.

Leo Tolstois sidste verker.¹⁾

„Kjære, dyrebare Leo Niokolajewitsch! Det er længe siden jeg har skrevet til Dem. Jeg kan ikke blive bra igjen, det er ikke til at tænke paa engang. Men jeg skriver til Dem for at sige Dem, hvor glad jeg er over at være Deres samtidige, og for at frembære til Dem min sidste og oprigtige bøn. Min ven, vend tilbage til Deres litterære virksomhed! der ligger jo deres talent, hvorfra alt andet kommer. Ak, hvor lykkelig jeg vilde være, dersom jeg kunde tro, at min bøn vilde have nogen virkning hos Dem. Med mig er det snart forbi — — — Min ven, Ruslands store skribent — giv agt paa min bøn! — — — Jeg kan ikke mere — — — jeg er træt! — — —

Saaledes skrev i juli 1883 til Leo Tolstoi med skjælvende haand og med blyant — pen kunde han ikke føre længere, — Iwan Turgenev, pint af uudholdelige smerter, et offer for en grusom sygdom. To maaneder senere skulde han ikke længere være mellem de levendes tal. Den ophøiede tanke at bortlede den store digter Tolstoi fra hans asketiske grublerier og lede ham tilbage til kunstens skabende virksomhed formaaede at besjæle en af den nyere tids største digtere paa hans dødsleie — men desværre forgjæves. Thi Tolstoi forblev sig selv tro, eller rettere sagt utro —, evangeliet, spørgsmaalene om det denne og hinsidige beherskede hans hele væsen og syntes næsten at skulle kvæle enhver digterisk begeistring i ham for bestandig. Dog hævede undertiden den digteriske følelse sig i hans bryst — og kom til udbrud. Digteren seirede over moralisten og berigede den nyere litteratur med mangan fængslende digtning. Dramaet „Mørkets nat“, — men især den genialt gjennemførte, novellistisk-psykologiske studie „Iwan Iljis død“ viste tilfulde, at digteren, Tolstois poetiske aare havde holdt sig ufortæret i sin fulde udfoldelse. Denne kamp mellem digteren og moralisten Tolstoi kommer paa en høist karakteristisk maade tilsyne i det sidste udkomne bind af hans værker (Bd. XXV russ. Petersburg 1895). Ved siden af mange oversættelser, som f. ex. det intresante brev fra Mazzini om udødelighed, og væsentlig bearbejdelser af forskellige buddhistiske eventyr af religiøst-ethisk indhold, indeholder bindet en temmelig ubetydelig novelle fra kristendommens første aar, Tolstois paraboliske antikritik og selvforsvar og endelig den gribende fortælling „Herre og tjener,“ som med lynets hurtighed har gjort sin runde i alle kulturlande, og som ogsaa har fundet sin oversættelse hos os. (Udk. som føljeton i „Verdens Gang“.)

¹⁾ Die Zeit, 24 aug.

Denne gang var det ikke modesag, men egne kunstnerisk nydelse som var grund til den storartede succes. Enkel, ophøiet, mægtig er denne lille dramatiske episode, som foregaar paa Ruslands øde, endeløse snemarker. En rig bonde, kroværten og mellemhandleren Brechunow, som forstaar at slaa kapital af de mer og mer forgjældede, let-sindige jordeiere, og for hvem pengeerhvervelse i og for sig udgjør livets hele indhold og maal, begiver sig paa en forretningsreise, hvoraf han lover sig stor fortjeneste; han har med sig sin tjener Nikita, en indskrænket, noget forkommen, fordrukken bonde, der er næsten viljeløs ligeoverfor sin herre, et udmærket exemplar paa de „faarepelse“, som der saa ofte er tale om i Turgenjews breve. Nøgttern, havesyg, ud-sugende er herren, et noget forvildet, under slavebænken forkuet naturbarn er tjeneren, eiendommelig ved sin dumpe resignation, sin apathiske dødsforagt og sin rørende kjærlighed til dyr. Veiret er ugunstigt, afstanden er vistnok kort, bare omtrent en tolv kilometer, men frosten er betænkelig, og dertil kommer, at det sner uafsladelig. Ogsaa herren vilde foretrække at tilbringe natten i en varm stue, men frygten for konkurrence er dog sterkere i ham, han lader spænde for og forlader sammen med Nikita sit hus. Sneketten tar mere og mere til, de kommer ud af veien, og kommer med nød og neppe frem til en noget afsidesliggende landsby. Alle opfordringer om at blive her natten over er virkningsløse paa Brechunow, han har spildt tid og skynder sig nu for at naa sit maal. Men ogsaa dennegang var det forgjæves! Den uophørlige og den grusomme vind gjør veien usikker, og efter en lang og besværlig fart slaar de reisende uden at vide det ind paa veien til den samme landsby. Det er allerede bleven ganske mørkt — en stans er nødvendig for folk og for hest; de hviler sig ud i landsbykroen og trøste sig med the. Her lærer vi at kjende en episode af familjefølelsens forfaldshistorie hos den russiske bonde. Kroens besidder, en hvidhaaret olding, som paa gammeldags vis lever sammen med børn, børnebørn og børnebørnsbørn, har megen møie med sin næstældste søn, som, ledet af individualismens aand, vil have sin fader til at dele familjegodset mellem familjens medlemmer.

Med faa, mesterlige strøg skildrer digteren den haardnakkede kamp mellem den gamle og den unge generation, mellem fædre og sønner, mellem almenfølelse og individualismens krav, som udkjæmpes paa denne lille jordflek. Og saa udskilles bønderne i havesyge, pengegriske herrer, som Brechunow — det er de fiffigere af dem — og i apathiske viljeløse trælle — det er de ligegyldige, udygtige af samme art som Nikita — — — Brechunow bereder sig til opbrud. Det er jo bare et par kilometer, og konkurrenterne maa man for enhver pris

komme i forkjøbet. Hvad nytter krovertens advarende indvendinger og tjenerens halvhøit ytrede vægring. „Det er da ogsaa et uveir! — — Vi kommer kanske ikke frem alligevel — men blive her kan vi jo ikke heller!“ — Man maa bryde op, og saa bryder man altsaa op, drager ud i det vilde snehav. Det varer ikke længe før de atter er ude af veien; og jo længer de gaar, desto mere fremmed og uklar viser sig egnen for dem. Udmattede og overvældede maa de gjøre holdt og finde sig i at overnatte i sneen. Resigneret og indadvendt gjør tjeneren anstalter for at vente til dagens frembrud. „Nu skal vi lave et nødsignal,“ sagde Nikita, vendte slæden mod vinden, bandt skanklerne fast med sadelremmen, stillede dem op og fæstede dem til forsiden af slæden — — — „Saa, dersom vi nu blir indesneede, vil gode mennesker finde os paa skanklerne og grave os ud,“ raabte Nikita, „det har gamle folk lært mig.“ — De søger hvile, Nikita paa en straamatte i sneen, herren indhyllet i sin pels, i slæden. Nattens stilhed, snekavet, kulden begynder at virke, i herren begynder hjernen at arbejde, — hans kjøbeplaner, hans udsugelsesidealer, hans evige ønske om at blive millionær, og frygten, som efterhaanden sniger sig ind paa ham, den ene forestilling jager den anden, — han føler sig mere og mere uhyggelig tilmode, han beslutter sig til at flygte, som en tyv bestiger han hesten, for ubemærket af Nikita, at komme bort. Det er den onde samvittigheds frygt, hvad skulde ellers en herre frygte af sin tjener — „for ham“ — han mente dermed Nikita — „er det det samme, enten han lever eller dør. Hvad er det ogsaa for et liv! Ham kan det ikke gjøre saa farligt — men jeg har da — Gudskelov — noget at leve for!“ — — — Han forsvinder. Tjeneren havde hørt, hvorledes hans herre forlod ham — han lagde sig i slæden, gudfrygtig og med foragt for døden forsoner han sig resigneret med den tanke, at han vil finde sin grav der. — — — Men den flygtende herre lykkes det ikke at finde veien; han farer vild, gaar ligesom altid i ring, maa springe af den styrtede hest. — — — Hesten løber sin vei — han blir ganske ene i denne sneørken, hvor nu det første hyl af en ulv lod sig høre. Ensomheden. dødsstilheden vækker en panisk skræk i ham. Den tanke at gaa tilgrunde her ganske alene forekommer ham pinlig, haarreisende, han følger den flygtede hests spor og uforventet kommer han tilbage til den forladte slæde, hvor nu den halvt ihjelfrosne i sne begravede tjener ligger. — „Hvorledes er det med dig? Er du ihjelfrosset?“ spurgte Brechunow. — „Jeg føler døden komme — for Christi skyld tilgiv — — —“ sagde Nikita med en bedrøvelig stemme og fortsatte med at fegte med hænderne for ansigtet, ligesom for at skræmme fluer — — Et halvt minut gik — —

I den havesyge herres hjerte, der netop havde følt ensomheden saa rædselsfuldt, vaagner mennesket — han styrter til, skraber sneen bort af Nikita, kaster sig over ham for at varme ham med sit eget legeme . . . Og det lykkes ham ogsaa. — „Jeg har det godt, jeg er varm,“ hørte han under sig. En følelse af lyksalighed bemægtiger sig ham, den offervillige menneskekjærligheds, den forløsende selvopofrelses følelse — taarene kommer ham i øinene — blandet med afrevne, halvt fantastiske drømmerier, hvori der ligesom tilraaber ham en indre stemme, at han har begrebet det sande — livets egne hensigt

„Og rundtomkring herskede fremdeles de løslupne elementers oprør. Det samme snekave hvirvlede rundt, bedækkede den døde Wassili Andreiewitsch's (Brechunow) pels, den over hele kroppen skjælvende hest, slæden, som man neppe kunde se, og den i slædens indre under sin døde herre liggende Nikita, som havde varmet sig — —“ Og dog befandt de sig kun tredive favne fra landeveien.

En kold gysen farer gennem læseren, dybt er det indtryk, dette enkle drama efterlader i vor sjæl, men der lyder i vort indre den opbøiede forsoningsrøst, som ogsaa griber den havesyge herre, da han staar ansigt til ansigt med døden, og fylder ham med rfæstekjærlighedens hidtil aldrig fornummede følelser.

Saadant kan kun en stor, en egentlig digter skabe, og fra denne simple fortælling rager Tolstoi frem i hele sin digterstorhed. Men ogsaa her behersker en didaktisk tanke stoffet, og forklaringen finder vi i Tolstois sidste parabel af hans tre aandrigt—paradoxe antikritiker (Bd. IV), hvori han torsvarer sig mod den beskyldning, at han skulde være en fiende af kunst og videnskab. I denne parabel fortælles om vandrere, som er komne ud af den rigtige vei, og som vandrer omkring og trænger paa af frygt for at blive sig bevidst den farlige haabløse stilling, hvori de befinder sig, og i det forfængelige haab at naa frem et eller andet sted. Istedetfor at stanse, se sig om eller ialfald tænke paa sine sjæles frelse, vil vandrerne alligevel forsøge sin lykke, de forvilder sig stadig mere og mere og gaar tilslut tilgrunde. Saaledes er det ogsaa med hele menneskeheden, som forvildede sig fra den rette vei — — Er da ikke det samme tilfælde med herren? Ogsaa han har forvildet sig, han denne slave af sin pengegriskhed, han formaar ikke at stanse og i instinktiv hjerteangst flygter han for den tanke at maatte opgjøre sin haabløse stilling for sig selv. Den nærmende katastrofe, de indre kampe, den skrækkens tanke at skulle omkomme langt borte fra ethvert menneske, bringer ham til at anse døden i sin tjeners nærhed for en forløsning, og det beskjæres ham, før han

gaar bort at nyde de mest ophøjede følelser ved selvopofrende at redde den af ham foragtede og udnyttede tjener — — —

Skildringen af, hvorledes man lidt efter lidt fryser ihjel, har Tolstoi allerede forsøgt for ni og tredive aar siden i den poetisk-skjønne skisse „snekave“. En døendes tilstand, som med forfærdelse ser døden nærme sig, indtil han ligesom ved en aabenbaring erkjender dens mystiske sande betydning og i den lutrende følelse af medfølelse med sine medmennesker, blid og hengiven forsoner sig med tanken paa døden — „det var ikke død, men lys“ — den gribende analyse af døden har Tolstoi givet i sin vidunderlig betagende fortælling „Iwan Iljis's død“. I „Herre og tjener“ har han forsøgt at smelte disse to problemer sammen, og der fremstod et mesterverk, som gir os et kunstnerisk forklaret stykke storrussisk sjælehistorie, hvor mange mystiske toner klinger igjennem, og en glimrende kommentar til digterens kunsteriske væsen.

Dr. B. Mingés.

Litteratur.

Arne Garborg: Haugtussa. Aschehoug & Co., Christiania.

For at forstaa Garborgs forfatterpersonlighed er det nødvendigt altid at erindre, at han er bonde, ja mere, at hans vugge har staaet paa Jæderen. I enkelte af hans bøger som „Mannfolk“ og „Trætte mænd“ kan man let komme til at glemme dette; men i „Fred“ og „Haugtussa“ melder det sig med desto større styrke.

Intetsteds føles naturens og ensomhedens magt som paa Jæderen; forlader man jernbanestationen og vandrer mod havet, glemmer man snart verden og forsvinder i uendeligheden; mod nord og syd strækker myrsletten sin brune, lyngtækte ryg, saa langt øiet naar; mod vest stanser den først ved den brede, glitrende, hvide stribe, der skiller den fra „blaamyren“, som i sin evige vælde vælter de skumklædte bølgerygge op og ned, op og ned. Hist og her er torvmyren afskaaret, og den viser sit sorte indre, og den lille, speilblanke pyt blinker med himmelblaa bund. Ikke skov eller fjeld lukker synskredsen, himmelen er over alt; over vore hoveder driver i endeløs jagt de mægtige skyer,

og med aandeagtig stilhed flyver slagskyggerne henover den brune lyng. Stilheden øges ved havets evige brum, og ensomheden vokser ved heiloens skarpe skrig og spovens yndige pip.

Jordbunden paa disse sletter er mager og grund, med taalmodig ryg maa bonden plukke den fri for sten, før han kan sætte plougen i den, lidet udbytte har han for sit stræv, og hypothekbanken eier det meste. Taus og uden klage vandrer han sin glædeløse gang, men over hans sjæl flyver mangel skygge af angst, og kampen med djævelen kræver sine ofre, mange er de, som bukker under for nervøse lidelser og søger lægen for „skræk i blodet“; oplysningens straal er kun sparsomt vei til de ensomme hytter, tolv uger om aaret gaar børnene i den tarvelige skole, bøger ser man lidet til, men lægprædikanten har magt over sindene, og religiøst vanvid er ikke nogen sjældenhed. Hver lørdag aften samles ungdommen ved krosset eller, i regnveir, paa en laave for at danse; til et haandorgels melankolske toner svinger de sig, tæt sammenslyngede, trampende takten i jorden, i langsomme bevægelser uden hengivelse og frihed; tause og alvorlige er deres ansigter, selv under moroen, og man mindes med beklethed denne forkrøblede glæde. Den tilbagetrængte livlyst bryder sig dog ogsaa her sin vei, mangt et par lister sig bort fra de dansendes rækker, ind i heien, og ofte hører man om fødsel i dølgemaal og barnemord og selvmord og underlige, dystre kjærlighedshistorier.

I slige omgivelser er Arne Garborg vokset op, og han har i kraft af sit geni dybere end sine sambygdinger følt livsens tunge kaar derhjemme, har med større smerte end de bukket under for naturens overmagt, har ræddere end de krympet sig under helvedesforestillingen, har smertefuldere end de lidt under livsglædens forkrøbling:

„Eg kjenner deg, du Trollheim graa,
du Skugge-Natt!

— — — — —
— — — — —

Eg kjenner deg, du Havsens Marm,
med Galdre-Song;
du gauv med Gru i rædde Barm
so mang ein Gong.
Eg kjenner Striden tung og sein
mod Trolldoms Vald.“

— — — — —
— — — — —

Garborg har senere vokset sig ud af Trollheimen, har rømt bort fra den, har seet lysere lande med gladere mennesker, har gransket

i bøger og tænkt igjennem, hvad tænkt er, har seiret over helvede og kjæmpet sig frem til lys og frihed; — og dog er skyggerne fra hans hjemsted aldrig veget fra hans sjæl, hans væsens rødder ligger dybt i den jæderske jordbund, og hans hjerte drages mod de steder, som var scenen for hans barndoms rædsler:

Eg rømde rædd; men stundom maa
eg sjaa deg att.

Han kjender tilbunds den sjælenød, som er bygdens lod, han har selv tømt kalken tilbunds, og kampen har sat sine merker, hans livsglæde har aldrig faaet den ranke, hedenske vækst, han længes efter:

Eg røynde sjølv den Striden stygg
i mange Aar,
med ville Mot, med bøygde Rygg
med svære Saar.

Du um meg sviv, — du hjaa meg sit,
du arme Aand!
I meg du enno riv og slit
i dine Baand.

Men ud af kampen har Garborg dog trods alt reddet „troen paa livet“, en sterk, mandig tro, om den end ikke er uden anfegtelser og nu og da kan overskygges af „fortvilelser“; for denne sin tro har han fundet dette enkle, skønne symbol:

Men Lerka stig fra gleynde Grav
med Sigers Ljod,
og Vinden stryker inn av Hav
so frisk og god.

Og um me kjenner Graat og Gru
og Saknad saar,
saa maa me Lerkesangen tru,
som lovar Vaar.

* * *

I Lyngmarki nord
millom Haugar tri,
der gik ho gjætte
si meste Tid
og „Haugtussa“ vart ho heitand’.

Moren kaldte hende Veslemey; men egentlig hed hun Gislaug.

Naar hun fik navnet „Haugtussa“ paa sig var det, fordi hun var „synsk“, hun hørte og saa, hvad ingen andre saa, og hun vidste forud, hvad der skulde ske:

Sidan saag ho
i Haug paa Voll,
baade Nisse og Nøkk,
baade Draug og Troll
og Gasten med Haari lange.

Hun aner ogsaa sin egen skjæbne, thi hendes døde søster har været hos hende en morgenstund og forberedt hende paa, hvad livet har æslet hende:

„Du arme, unge Syster!“
ho kved med kjærleg Sut,
„her er den Kalken djupa,
som du skal tømme ut.

Du hev den tyngste Lagnad,
som nokon her kan faa.
Det som i Nott seg løynar,
det skal du skilja og sjaa
Di legg det svikeyfulle
Snaarur i Vegen din
og lillar lint og lokkar
og tryller dit unge Sinn.

Aa sjaa deg, sjaa deg fyre!
Du hev so myrk ein Veg.
Men naar du ut vil glida,
eg er ikkje langt fraa deg.
Aa sjaa, aa sjaa deg fyre!
Vegen er myrk og glatt.
Men ljuv er ljósanda Morgon
alt etter den tunge Natt.“

Og vi følger Veslemey paa herdes vei, ser hende tusle om den gamle, kjære mor, lever med hende i alle hendes underlige fantasier; mennesker og dyr og den døde natur tager egne skikkelser i hendes sjæl, vi fornemmer hendes angst over alt det usynlige, som hun ser, og vi føler hendes betagende længsel, naar hun er borte fra hjemmet. Saa træffer hun den „snilde guten“, han var ikke som de andre, han kaldte hende ikke for „Haugtussa“, og han trodde, ligesom hun, paa det usynlige. —

Og fri og glad og reint som kjend ho blir
og svaller med i denne gode Trygdi;
han hev kje denne halve, kalde Flir
som desse tunge Gutar ned i Bygdi.

Og han følger hende paa vei ind i fjeldet, hvor hun skal gjete,
og han fortæller hende om alt det, de ser omkring sig, og hendes
unge hjerte aabner sig for ham mere og mere. Men tiden gaar

— — — — — dei tenkja maa paa Klokka.

Det er alt seint, ho er vist mote sju,
For sidste Gang han helser Sau og Ku,
og kjæler for den blide „Dokka“.
So maa han gaa. Aaleine stend ho der.

Men Dokka fekk fra same Stund ho kjær.

Hendes kjærlighed er som naturbarnets, ubetinget og altopslu-
gende, hele hendes væsen er fyldt til randen af den nye følelse, der
er frisk som det salte hav og dyb som det. Endnu ved hun ikke,
at der er noget sligt som falskhed og svig i verden.

So væl ho veit, han aldri svika kan,
um det kjem gode Dagar eller vonde;
han veit, at daa ho aldri liva kunde,
men sokk og dreiv som kalde Lik i land.

Men Jon, den snilde guten, er ikke snildere end saa mange andre;
Veslemey har ikke hverken guld eller gaard, hende glemmer han snart,
og hun faar høre, at han vanker paa friervei til „sjolve rike Megga
ifraa Aas“. — Fra den stund er al livsens glæde i Veslemey slukket.

Som Fuglen, saared under varme Veng
so Blode tipper lik den heite Taare,
ho dreg seg sjuk og skjelvande i Seng
og vrid seg Notten lang i Graaten saare.
Det slit i Hjarta og det brenn paa Kinn.
Nu maa ho dey; ho misste Guten sin.

Nu da Jon har sveget og fodfæstet derved er rykket bort under
Veslemeys fødder, kommer alle livsens onde magter og strides om
hende; i et ganske overordentlig interessant afsnit af fortællingen, „Paa
Skarekula“, som dog hist og her skjæmmes af altfor paatagelige allu-
sioner til døgnets strid, er Veslemey gaaet i berg. Med strut-
tende, grotesk fantasi fører digteren os ind i denne verden af haug-
trold og bergtrold, det yrer og vrimler omkring os i en sand *danse-
macabre*; dybere og dybere trænger vi ind i jordens indre, til vi stanser
i Gnavlehol, hvor den gamle Gumle kvæder sit Gumlemaal, der med
genial sprogsans er formet over det gamle Vøluspá. — Veslemey

taber dog ikke sin menneskenatur mellem alt dette troldpak, hendes trofaste sorg redder hende. Saa kommer høsten, gjætertiden er forbi, hun forlader den uhyggelige Skare-Aas og kommer hjem til gaarden og til mor. Men ingenting er, som det var, hjemmet ligger paa samme sted, og mor gaar og tusler som før, men alt er fremmed, hei og myr og kat og ko, de vil hende ikke noget længere, hun sidder og hænger i vinduet og længes, men intet at se paa vei eller vang; naar stormen burer, saa huset ryster, saa er det bare, som det „døyver“ tanken lidt; sidder hun i kirken, føler hun sig som snikjeggjæst, hører ikke paa Gudsord, men sidder med hjertet i halsen, om bare hun kunde faa et glimt af ham. — Og de onde tanker kommer igjen, og troldtøiet kommer atter og byder sin hjælp, fristelsen er haard, og hun er flere gange paa faldets rand; værst er det, da hun har været hos Blidhex, som gir hende en elskhugsdrykk, som skal vende Jons hug til hans „rette Møy“.

Eg vil han eiga ei einaste Nott
og saa i Djup-holen døy.

Men tilslut gaar hun dog seirende ud af kampen, og naar det rønner haardest paa, saa ser hun sin sæle søster, og hun hjælper. Den sidste strid har Gislaug, da hun i Blaahaug kommer op i en alvedans, hvor alvekongen lover hende glemsel for al hendes sorg og kvide. Men det er netop det, hun, naar alt kommer til alt, hverken kan eller vil:

„Skal burt og gløyma mi Hjartesut?“
— „All din Sorg den slökkjer me ut.“

„Slökkjer de Elden, som heitast brenner?“
— „Naar Staupe er tømt, du inkje kjenner“.

„Ja vil de slökkja den Suti heit,
— den kan eg kje missa for alt eg veit.

Og forr eg vil sleppa den Suti hard,
fyrr gjeng eg og bed meg i kvar Manns Gard.

Og fyrr eg vil gleyma den Sorg, som brenn,
fyrr gjeng eg som Narr i mi heile Grend.

Ja fyrr eg vil gleyma Guten, eg fann,
fyrr gjeng eg Tankeferd Land og Strand!

Ingen annan fær meg i Famn; —
no riv eg meg laus i Jesu Namn.“

— Alt er burte. I Skodda sansar
 ho just som ein Skimt av kvervande svansar.
 Hun er fri.

*

*

*

Dette er den enkle, gamle og evig nye, fabel i Garborgs sidste bog; men ud af dette motiv voxer der en bugnende rigdom af episoder, af natursyn, af scener fra folkets liv, af eventyr og sagn. Intetsteds er naturen borte, i hvert eneste af disse digte er den tilstede, nævnt eller unævnt; og den er der ikke som naturskildringer, ikke som indtryk af en forfatter, der har megen natursans; men den er der indenifra; selve jordsjælen, selve den jæderske jordsjæl aander gjennom hele verket; Veslemey er selv en del af denne natur, hun er det organ, gjennom hvilket den aabenbarer sig; og den aabenbarer sig i alle skikkelser, ved dag og ved nat, med høi himmel og tindrende solskin, og i taage, naar den tunge luft hænger vaadt over hovedet og alt er, som det laa paa havsens bund, i vinter, naar frosten knirker i alle fuger eller snestormen løser alle naturens kræfter, i Nedre-Jæderens myrer og brune lyngsletter, i Øvre-Jæderens forrevne og vilde klipper. — Garborg har her givet os et stykke Norge eller rettere tvunget det til at give sig saa rigt og saa levende, som det før kun har lykkedes ham paa enkelte steder i „Fred“.

Ikke paa baggrund af, men inde i denne natur lever da folkene, hvad enten de er i huset eller ude, om det er vinter, og de jages sammen til hygge omkring ovnen eller de samles til vild moro i laget, paa marken i slaatten eller tilfjelds paa sætersti. Til hver nuance har Garborg sin melodi, som lige fra det første anslag tryller os ind i stemningen; hør den idyllisk-hyggelege tone i disse vers:

Dei hev gjort fraa seg i Kjøk og Fjose,
 men d'er for tidleg aa kveikja Ljose.
 Lars Dreng maa stulla i Stall ei Stund.
 Ho Mor, ho tek seg sin Skomingsblund.

Daa inn dei tuslar fraa andre Garden
 han litle Per og ho snilde Maren.
 Det er so varmt i den logne Kraa,
 og no dei Sogur vil høira paa.

Eller den vilde fart i disse:

Aa hei, lat oss dansa, med Dansen gjeng!
 no Soli ho snur,

og Joli ho snur;
lat gaa det paa Kar, lat gaa det paa Spræng!
No gjeng det paa rette Maate.
Til Vaars, kven veit, stend ein annan dans;
hei! det skal bli Stell,
hei! det skal bli Smell,
ja daa skal me leika forutan Stans
aa du, saa glade og kaate.

Og rundt dei sviv
i laage Rom
med Hopp og Hiv
og Fele-Ljom,
og Guten rak
i faste Tak
si staute Gjente svingar.
Dei stormar paa
med Kast og Spend
fraa Kraa til Kraa
saa Duren stend,
og Drengen blid
med Drosi si
um sæle Hjaasvæv' tingar.
Men Gjenta vår
med Smil og Spott
gjev snøgge Svar
til Glis og Laatt;
Og Øle renn,
og Blode brenn,
og Slaatten kved og klingar.

Det ikke mindst overraskende ved „Haugtussa“ er det, at Garborg her pludselig afslører sig som den store versekunstner; det er ikke at undres paa, at man allerede hører om, at vore komponister ruster sig til at lave melodier til disse digte; thi de musikalske motiver lig-ger her formelig bare og venter paa at blive benyttede. Fortællingen kan i metrisk henseende betragtes som et rent *Håttatal*, forsaavidt som næsten alle tænkelige versemaal her er samlede, ligetil det gamle oldnorske, firstavede kviðuhått. Enkelte steder er klangen af ordene saa væsentlig, at tanken og meningen blir ligegyldig, stemningen væk-

kes udelukkende ved lyden. Saaledes i følgende digt, som har en gammel rægles glæde i snurrige lydsammenstillinger. Det er høisommer i fjeldet, og det er tillige høisommer i Veslemeys sjæl; thi den snilde guten var netop hos hende:

Killingdans.

Aa hipp og hoppe
og tipp og toppe
paa denne Dag:
og nipp og nappe
og tripp og trappe
i slikt eit Lag.
Og det' er Kjæl-i-Sol,
og det er Spel-i-Sol,
og det er Titr-i-Li,
og det er Glitr-i-Li,
og det er Kjæte
og Lurvelæte
ein Solskinsdag.

Aa nupp i Nakken
og stup i Bakken
og tipp paa Taa;
aa rekk i Ringen,
og svipp i Svingen,
og hopp-i-haa.
Og det er Sleik-i-Sol,
og det er Leik-i-Sol,
og det er Glim-i-Li,
og det er Stim-i-Li
og det er Kvitter
og Bekkje-Glitter
og lognt i Kraa o. s. v.

Det er farligt at begynde at citere af denne bog; man kunde holde paa i det uendelige, jeg skal derfor tilsut kun nævne nogle af de digte, der forekommer mig at være de allerskjønneste i denne delige samling; det er: *Veslemey lengtar*, *Kor hev det seg?* og *I Kyrkja*.

„Haugtussa“ er en af de bøger, man blir mere og mere glad i, jo mere man læser dem; første gang drages man af versenes strøm hurtig fra digt til digt og beholder kun et uklart billede af rigdom og magt; men efterhaanden opdager man flere og flere skønheder, dvæler med større og større kjærlighed ved enkelthederne og trænger derved ogsaa dybere ind i det hele. Den er en verden af tanker, stemninger og billeder, som det er en rigdom for en nation at eie.

Gerhard Gran.

Gunnar Heiberg: Det store lod.

Skuespil i fem akter. Philipsen. Kjøbenhavn.

„De som staar paa den anden side af pengene, ser ikke saa gyl-dent paa tingene,“ sier den unge arbeiderfører Haller til statsministe-ren i „Det store lod“. Hvad betydning det har for ens syn paa livet, ens karakter og krav, om man befinder sig paa den ene eller den anden „side af pengene“ — derom fortælles der i Heibergs nye stykke. En overflytning øver en gennemgribende indflydelse paa nerver og tænkesæt. Spirer i ens væsen, der hidindtil har savnet den rette temperatur, udfolder sig, og andet, der har skudt frodig vækst, skrum-per sammen og overskygges. Hvad der for de allerfleste er det store spørgsmaal, er at komme i det rigtige forhold til pengene, og hvad der sætter de største sociale bølger i bevægelse, det er ogsaa penge-nes sugende magt. „De to ledende partier i landet“ høre og ven-stre, har egentlig ikke noget farligt at kjævle om, de er „lige vel-klædte,“ de kan gjerne spise sin festmiddag sammen, om nogen tid vil de endog bli nødt til at være hjælpsomme og venlige mod hinanden, — ti udenfor staar de fastendes knurrende hob, og den blir for hver dag mindre at spøge med. „Ned med alle stortyvne, som stjæler landets tid, og lader, som om de er fiender, men trykker hverandre i haanden under bordet,“ er den gjenklang, feststemningen vækker hos Ole Edvard, proletariatets troende fanatiker. Derom er det kampen staar, for den enkelte og for de mange: Pengene.

Første akt giver en stor offentlig have med en reserveret plads. Den reserverede plads er for de to ledende partiers store og smaa

ledere, der just afslutter en forsonende festmiddag. Det er nationaldagen, der feires med fred. I et lidet selskab, der er leiret udenfor ringen, befinder sig imidlertid en fattig student Haller, stykkets centrumsfigur. Mens nu de ledende partiers største ledere, statsministeren og den fhv. statsminister slutter pagt derinde, finder den unge mand leilighed til nogle udbrud, der tyder paa, at han har ikke saa lidet paa hjerte. Der er selvanklage i hans ord og der er had til dem derindenfor. „Hvor jeg foragter alle dem,“ sier han, „som hvergang de er for feige til at handle, er skamløse nok til at bekjende sin feighed. Hvor jeg foragter mig selv. For nogle dage siden kjøbte jeg en lodseddel til det store lotteri for mine eneste penge. Slig er jeg selv som denne elendige lodlappen. Vinder den saa er det bra; vinder den ikke, saa er det ikke værre. Bare tilfældighed. Gaar det til helvede med mig, saa er det ikke værre. Og falder det store lod paa mig, saa finder jeg det ligesaa naturligt. Ingen vilje. Ingen stor evne. Intet geni-mod. Jeg har ikke engang mod til at gjøre med mig selv, som jeg gjør med denne elendige lappen.“ Han vil rive lodsedlen itu, men dr. Adolf tar den fra ham og forklarer ham, at saalænge han ikke har revet den seddel istykker, er han „endnu ikke inde i det latterliges skinnende land, hvor der aldrig er skygger, aldrig skumring, aldrig mørke — der hvor alt og alle har lys altid og fra alle kanter — hvor ingen kan gjemme sig.“ Imidlertid optræder der i den ydre del af haven nogle fabrikarbeidere — streikere, brødløse og rede til mislyd. De begynder at demonstrere, men det blir ikke stort af det, før Haller, hvis selskab er gaaet, slutter sig til dem. I den oprørte stemning han er, faar hans ord en tillidvækkende varme, — streikerne tar imod ham som ven, som en af dem, der „intet har at tabe.“ Akten slutter med, at streikerne rykker truende ind mod den reservede plads, Haller i spidsen. Forinden politiet griber ind, veksles der etpar ord mellem Haller og statsministeren, der ved sin autoritet vil stanse opløbet. Ministeren faar vide, at Haller bærer et navn, han har særlig grund til at frygte. Hallers mor har været ministerens elskerinde, og hans far har han dræbt, men i yderste nødværge.

Akten er fortrinlig bygget; der er hurtig og fyldig stigning, en række muligheder aabner sig efter hvert gennem velberegnede antydninger, — interessen stimuleres jevnlig og med sikkerhed. Den betydelige dramatiske kyndighed kan man iøvrigt iagtta hele stykket igjennem. Man merker dog ogsaa i den ydre scenegang den forkjærlighed for det brudte, episodiske, der er stykkets største indre svaghed.

Det er i Hallers udvikling, dette særlig føles. Oprindelig gjør han et ret svagt indtryk. — han er „ikke afgjæret.“ blir der sagt, — han er udstyret med stor gestus, og ordene glider ham af en rummelig hals. Han „tænker endnu.“ heder det — han tænker høit og ganske grovt, forekommer det mig. I anden akt er der mere staal i manden. Navnlig en spænstig brutalitet i scenen med statsministeren. Ingen betænkeligheder ved at offentliggjøre den forfærdelige hemmelighed; neppe nok et svagt øieblik. Statsministeren maa — ligegyldigt hvad det koster hans mor — rammes og derigjennem de samfund, han repræsenterer. Rammes nu, i det bedste øieblik. „nu da han sidder paa toppen af landets tillid, nu da han alene er landets hjerne og hjerte, dets levende hæderlighedsfølelse.“ Statsministerens holdning under sammenstødet er fortræffelig. Hans karakteristik er givet med ganske særdeles omhu. Gjennem faa repliker kastes der lys baade over hans forhold til sin gjerning, til niecen Ilka, og til den pludselig fremdukkende, haardnakkede modstander, han har faaet i Haller. Lidt unaturlig er dog, baade hos Haller og ministeren, den forbløffende ligevægt, de udviser, da Hallers mor har dræbt sig. For Haller synes dette selvmord under de paafølgende scener af 2den og 3die akt at spille en merkelig uvæsentlig rolle. Det overlades ialfald ganske til læserens godtykke at afgjøre hvor stor betydning det kan ha havt for Hallers paafølgende „forvandling.“ Idetheletaget rettes der i 3die akt særdeles sterke krav til læserens (eller hvad der er langt farligere — tilskuerens) evne til selv at supplere.

Anden akt slutter uden forsoning; Haller afviser ministerens foresstillinger; morens død har ingen forandring bevirket i hans beslutning. Ministeren gaar, Haller lyser ham ud paa gangen: „Er gelænderet sterkt,“ lyder ministerens sidste lidt for „gode“ replik. I tredie akt lærer man repræsentanterne for Hallers „parti“ nærmere at kjende.

Det store slag skal staa, og førerne samles hos Haller, baade den gamle „revolutionspappa“ Hjorth, og den misundelig arrige sagsfører Eier, hvis fortrukne galdesyge fysiologi synes at ha voldt Heiberg speciel glæde, og Storm, den „lille underlige,“ ikke ubeslogtet med visse hemmelighedsfulde ulykkesfugle, der sies at indfinde sig, naar et skib gaar sit forlis imøde, — samt Hallers entusiastiske discipel Ole Edvard og alle de andre. Haller er til en begyndelse lig en utaalmodig rekrut — hans „hjerte klør efter at handle,“ han har „lyst til at klatre paa et kirkespir,“ og hans venner lægger mere eller mindre beredvillig for dagen, hvormeget de føler sig imponeret af ham. Imidlertid er der hændt ham etpar ting, som skal bli afgjørende for

hans fremtid. Den lodseddel, som han ikke fik revet itu, er kommet ud med den store gevinst, hvorom han da blir telegrafisk underrettet. Den virkning, dette telegram har under hans nuværende sterkt bevægede sindstilstand, er kun antydet, men overmaade fint og klogt antydet. Først adspredthed, saa en nervøs trang til at røre sig og bruge sine kræfter, dem han instinktmæssig føler større. Det er egentlig, da telegrammet under selve den strategiske raadslagning efterfølges af nærmere underretning pr. post, og da han saamtidig faar praktisk erfaring for den nye magt, han gjennem pengene er kommet i besiddelse af, — at han begynder at føle rækkevidden af den interessante hændelse. Imidlertid er overgangen til „forvandlingen“ dog for brat, den indvarsles for sent og for svagt; — der mangler saaatsige det sjælelige tilløb, der maa gaa forud for spranget. Ikke nok hermed: Naar nu Haller sier sig løs fra sine gamle venner, forbauses man over den klarhed, hvormed han saaatsige øieblikkelig overskuer og gennemskuer dem og sig selv og kjender det maskineris drivfjedre, som hidindtil har dirigeret hans og deres handlemaade. Den unge dynamitmand, hvis store indflydelse over brødrene man kun tilnød har ladet sig forklare, viser sig paa den ene side i besiddelse af ret megen tør, klog, kynisk menneskekundskab, paa den anden side ogsaa af en finere og følsommere erkjendelse, end man skulde vente. De lysstreif, forf. lader falde i vor helts indre, blir paa denne maade lidt for spredte eller for sparsomme. Lidt mere fylde, lidt mere gennemtrængende kraft i skildringen af disse vanskelige overgange hos Haller, og „Det store lod“ havde været endnu langt betydeligere, end det er blit.

Forinden Haller trak sig tilbage med sit store lod, havde han ogsaa havt en anden oplevelse. Han er paa vei til at gjøre bekjendtskab med den anden største magt i livet — kjærligheden. Statsministerens niece, Ilka, en ung pige paa en femten-seksten aar, er af onkelen blit indviet i situationen og lister sig i al hemmelighed op til den farlige fremmede for at redde sin kjære onkel. Hun er forberedt paa alt, den femtenaarige uskyldighed har endog fundet ud, at hun skal ofre sig som Hallers elskerinde, hvis det kan hjælpe. Scenen mellem hende og Haller er i al sin dristighed ypperlig. De skilles begge med et sterkt indtryk af den anden.

Ilka blir Hallers „skjebne.“ Lidt efter lidt indforliver han sig i hendes verden. Allerede da han bryder med arbeiderne, er sympatien for denne verden i sterkt frembrud hos ham: „I tror, at det er tomt omkring jer — I ser ikke, at luften er fyldt, at det vrirler. Der er muligheder i de liv, som I vil ta med haard haand — der er tan-

ker, som I aldrig naar, men som I vil myrde — der er godhed — fine sind langt afsides fra os — noget ungt — usynligt som af toner — — og der er sus i luften af det, som skal komme, som I ikke hører.“ Indtrykket af Ilka gaar igjen i disse ord. Og det kommer til at gaa igjen i mandens hele liv. Men den forvandling, han gennemgaar, bringer ham ikke nærmere Ilka. Tværtom: Det var den sterke og hensynsløse fremmede, som hin dag bragte hendes unge pigelegeme til at skjælve, det er ham, hun elsker: „Du skal gjøre menneskene bange — true dem. For det er det, du kan. Du skal faa dem til at stanse i angst. Ved du ikke, at du skal stanse dem, saa de blir nødt til at tænke om igjen, fra nyt af?“ Men for hver dag fjerner Haller sig mere fra dette kraftideal.

Hovedscenen mellem Ilka og Haller i fjerde akt, hvor Ilka vil tøre ham tilbage til hans gjerning, er af stor stemningsfylde. Al den fagreste lyrik i Heibergs sidste digtning samler sig om Ilka; hun eier en umiddelbar kvindelig tiltrækning som kun de allerfærreste af vor poesis kvindeskikkelser, en frisk, original, sjelden skjønhed. Der er til samme tid en sart skyhed og en imodekommende ærlighed hos hende, en finhed og en dristighed, som gjør hende besynderlig indtagende. Og da saa aarene er gaaet, og den skuffelse, hun engang led, har gjort sin virkning, — hvor stolt hun dog bærer sit hoved, hvor denne kjølighed og denne selvkloge ironi, hvor den ogsaa klæder hende!

De mødes efter aars forløb, Ilka og Haller, og de faar da sagt hinanden ret tydelig, hvad der manglede dengang. Haller har ruget over sit vanheld saalænge, at han har slaaet sig paa filantropien og omsider foræret sin formue bort. Nu — mener han — kan der ikke længer være noget til hinder for, at de blir enige. Ilka informerer ham om feiltagelsen. Haller: Hvorfor gik du fra mig? Ilka (ler). Haller: Du skylder mig at svare. Ilka: Jeg skylder dig ingen verdens ting. Men du skulde beholdt alle pengene dine. Haller: Hvorfor? Ilka: Fordi du behøver dem nu, du frivillig har gjort dig til en stakkars fin snil mand, som trænger at være led i en kjæde, at være søn af en død mor, at bære skyld og ansvar sammen med alle de fremmede. —

Man har ikke synderligt indtryk af, at det er gaaet agterud med Haller, eller at han har havt saa betydelige muligheder, som Ilka og Ole Edvard gjerne har villet forudsætte. Han synes at være et temmelig almindeligt skrøbeligt menneske. Og naar han tilslut falder for Ole Edvard, er det os ligegyldigt. Maaske har jeg ikke rigtig faaet tag i ham.

De kvasse overgange og det meget halvudførte i hans billede gjør indtrykket utrygt. Det vilde neppe ha forringet interessen, om han havde været tegnet med jevnere, mindre urolige linjer. Og sikkert er det, at interessen vilde blit større, om manden havde været større.

Alligevel er „Det store lod“ en af de merkeligere bøger, som er fremkommet i det sidste decennium. Der ligger stor og fordomsfri menneskeklogskab i denne digtning. Forfatteren er utvivlsomt en mand med videre vyer og skarpere erkjendelsesevne end de allerfleste. Og han har trang og magt til at samle sit indhold i en sterkt personlig, knap og malerisk overraskende form. Men hvad der gjør Heiberg til den betydelige kunstnerpersonlighed, han er, turde vel være, at disse udmerkede egenskaber faar fylde og glans af en lyrik, der kan ha vidunderlig bløde og varme toner. Det er denne lyrik, der slaar os imøde saavel i „Balkonen“ som nu i „Det store lod“, det er den og det dybe greb ind i det almenmenneskelige, der lader disse to digtninge stille saameget af yngre norsk kunst — deriblandt ogsaa Heibergs øvrige forfatterskab — i skygge.

Hjalmar Christensen.

„I skulle aldeles intet sverge“.

I.

„I skulle aldeles intet sverge“, siger frelseren. Men Pontoppidan gjør en undtagelse, „naar øvrigheden forlanger det“. Og til den undtagelse holder nok de fleste mennesker sig. Lad mig straks tilføie — for ikke at gjøre mig bedre, end jeg er: til den undtagelse har jeg ogsaa selv holdt mig; hvorledes skulde jeg vel ellers kommet gjennem verden som sagfører.

Hvorledes er jeg forøvrigt kommet gjennem verden? . . . Ja, netop *kommet igjennem*: nu har jeg vel hverken noget at haabe eller frygte længer. — Men er jeg kommet *vel* igjennem den? *Alene* er jeg kommet. Og er det vel? . . . „Det er ikke godt for mennesket at være alene“, heder det. Det gjælder vel imidlertid mennesket i sin almindelighed — normalmennesket, om jeg saa maa sige. Men er jeg normal? Neppe. Ellers havde nok ikke den historie været bestemmende for mit liv. . . . Eller kanske laa bestemmelsen der allerede i forveien og bragtes blot for dagen ved den leilighed. Kanske var jeg æslet til pebersvend, fra verdens grundvold blev lagt . . . Det er unyttigt at gruble, naar man først har indset, hvor unyttigt det er at gruble. Da er det imidlertid for sent at holde op. Et saar, man stadig piller ved, gror aldrig . .

Men det var det, jeg vilde sige: Jeg har i min lange praksis set mangfoldige mennesker aflægge ed — havde jeg bare en halv daler for hver enkelt! — naa, og det er utroligt, hvor let de fleste gaar til den historie. Mangen gang er det nok heller ikke saa grundmuret det, de sverger paa; der spaserer folk omkring med løftet pande og en mave, som tyder paa god samvittighed, om hvem jeg med vished kan sige, at de har svoret falsk . . .

Saa er det forresten heller ikke saa underligt, at ogsaa jeg har kunnet slibe kanterne af saare minder . . .

Naa — som regel uleiliger man ikke statsadvokaten for en slig histories skyld — med mindre man kan vinde sin sag derved, naturligvis. Ti det er den eneste livsvisdom: skaffe sig selv og andre saa liden uleilighed som mulig. Det vilde derfor være ligefrem taktløst, om et vidne, efter at have afgivet sin forklaring, gjorde vrøvl med edens aflægelse. Har man været i retten en hel formiddag, begynder man sandelig at længes efter sin middag.

Men — som sagt — sligt hænder aldrig. Den ting at aflægge ed hører ligesom med til de færdigheder, en statsborger maa være i besiddelse af, og havde man valget, vilde man langt foretrække at sverge et par gange om aaret fremfor at aftjene sin vernepligt, f. eks. . . . Forøvrigt er maaden tidt anderledes nu end før i tiden. Den gang rakte man kun tre fingre i veiret, nu bruger man hele haanden. Jeg har imidlertid ikke merket, at folk er blevet mere ængstelig for det. Enten en soldat gjør honnør med to fingre, eller han samler fingerspidserne mod huebaandet, er han akkurat lige rap . . .

Kun én gang i mit liv har jeg set et menneske bæve tilbage, da de frygtelige ord om „Gud, den almægtige og alvidende“, lød ned til hende fra dommeren, og tvang hende til at granske i sin sjæl, og hun opdaged, at hun bare var et skrøbeligt menneske, hvem det var negtet, selv i ubetydelige ting at kunne udtrykke den hele, fulde sandhed.

Det var forøvrigt den sag, der blev „bestemmende“ for mig — eller som bragte bestemmelsen frem i dagen, jeg ved ikke. Den har altsaa i sin tid gjort et umaadelig dybt indtryk paa mig, det var første — og forresten ogsaa sidste — gang i hele mit liv, at jeg blev, hvad man egentlig kalder] rystet. Men alligevel holdt jeg ikke op at føre vidner og drive dem frem til edsaflægelse. I førstningen græssed det vel af og til i mig, naar jeg saa et menneske lave sig istand til at sverge. Med tiden sløvedes den fornemmelse imidlertid mere og mere og blev tilslut ganske borte. Det kom vel af vanens magt — og nødvendighedens. For en sagfører blir jo ikke saa sjelden nødsaget til at føre vidner . . .

Men nu, da jeg har trukket mig ud af det hele og lever her ganske alene og sjelden eller aldrig ser et menneske — fordi de allesammen har en eller anden ting ved sig, som støder mig — nu tager jeg ofte den erindring frem, vender og dreier den paa alle ender og kanter, betragter den omhyggelig, gnider paa den og

pudser den, saaat den tilslut skinner som en metalknap, jeg maa stirre paa, og som lidt efter lidt hypnotiserer mig . . . Den rider mig som en mare, den trykker mit bryst sammen, her jeg sidder i stolen, saaat hovedet tilsidst luder mod gulvet, og jeg maa skaffe mig luft i en stønnen . . .

Bare jeg ikke var saa alene! — Eller rettere sagt: bare der fandtes ét menneske, som der var noget ved! . . .

Én har jeg kjendt — og hun er forlængst død og borte . . .

Men det kan jeg jo ikke hjælpe for — jeg har ingen, absolut ingen skyld i den historie . . .

Desuagtet var jeg saa ung den gang — havde endnu ikke naaet de 30. Selv sager, der saa at sige daglig forekommer i en jurists praksis, kunde for mig have nyhedens interesse. Jeg gik paa som en hund, der følger sin næse; jeg besad ungdommens hele blodtørst og jagtlyst . . .

II.

Saa var det, at byen fik besøg af det Weberske skuespiller-selskab; helt nord fra Finmarkens grænser kom det og var nu, mod sæsonens slutning, paa reisen hjem til Danmark. Affærerne havde gaaet daarlig paa hele turen, og hos os spandt selskabet heller ikke silke. Det var naturligvis af den grund, at der blev vrøvl mellem direktøren og Bull, trupens store tragiket og bærende kraft, hvis engagement netop udløb hos os. Det skulde afsluttes med en benefice, og om formiddagen paa beneficeaftenen kom han op til mig og bad mig anlægge sag mod Weber. For det første tænkte direktøren nok paa at narre ham for forskellige smaaposter, blandt andet for nogle dages gage. Men dernæst mente Bull, at naar de endelig skulde skilles som uvenner, behøvede han ikke at lægge fingrene imellem. Han agted derfor at paastaa sig tilkjendt et forholdsvist stort ekstra-honorar for instruktion.

Det gik hurtig op for mig, at baade Bull og direktøren var to alen af samme ikke ganske feilfri stykke. Og jeg forstod godt, at den fordring paa ekstra-honorar var saa temmelig grebet ud af luften . . . Naturligvis kunde jeg vist sagen fra mig. Men det gjør nu en sagfører engang ikke; Bull gav mig sikkerhed i sine benefice-indtægter. Og hvad hans instruktion angik, vilde han blandt personalet skaffe vidner paa, hvor betydningsfuld den havde været.

Som sagt — jeg ansaa dette for noget vis-vas. Men netop derfor vilde det være en ære for mig at vinde denne post. Vi satte os straks til at formulere vidnespørgsmaalene; det gjaldt naturligvis at gaa listig tilverks, og jeg husker endnu, hvorledes vi flere gange smilte einverstanden til hinanden, naar en af os havde fundet en særlig snedig vending. Vidnerne var tre af hans kolleger, to mandlige, som jeg ikke længer erindrer, hvad hed, og en dame, jomfru *Emma Velde*. Hende husker jeg . . .

Dagen for vidneførselen kom. Jeg havde neppe aabnet mit kontor om morgenen, før Bull viste sig, rød og opkavet. Han var bange for, at jomfru Velde skulde forvrøvle sig og ødelægge vore spørgsmaal. Han havde talt med hende den foregaaende dag, efterat hun havde modtaget stevningen, og da havde hun været aldeles ude af sig selv. Naturligvis var hun ræd direktøren, den bandit! . . . Nu bad han mig følge med op til hende og forklare hende, at hun aldeles ikke havde noget at frygte. For det vilde da være altfor ærgerligt, om hun i sin forvirring skulde sønderrive de fine masker, i hvilke vi haabed at fange vor modpart.

Jeg havde baade lyst og ikke lyst. Jeg havde flere gange set denne jomfru Velde spille komedie og var, sandt at sige, en smule forlibt i hende. Stort talent besad hun vist neppe — skjønt jeg maa tilstaa, at egentlig skuespil-kritiker har jeg aldrig været. Men der var paa scenen noget friskt og freidigt over hende, som uvilkaarlig rev én med, og desuden saa hun ikke alene ung og vakker, men tillige saa uskyldig, saa uberørt ud. . . . Det var et sværmeri paa afstand, fuldkomment uskadeligt, men som alligevel optog én saa meget, at man ikke gad gjøre dumheder paa andre kanter. — Nu var jeg lidt bange for at rives ud af illusionen. For naturligvis var det sminken, som gjorde hende smuk, og en skuespillerinde maatte ikke være meget værd, naar hun ikke kunde tage sig en uskyldig mine paa i ingenuroller.

Alligevel — de indvendinger, jeg kom med, var lige saa latterlige som overflødige. Jeg vidste jo resultatet paa forhaand. Menne-sket har imidlertid en mægtig trang til at skabe sig ved alle mulige leiligheder. Mens jeg, tilsyneladende paa det mest oprigtige protestered mod hans forslag, var jeg i tankerne allerede paa veien til hende. Jeg sagde til mig selv, at hun paa ingen mulig maade maatte ødelægge min sindrig opkonstruerede bevisførelse. Og skulde end mit ideale sværmeri gaa i vasken, fandt jeg istedetfor en kvinde af kjød og blod, som det maaske nok kunde lønne sig at stifte bekjendtskab med. Uden at jeg selv gjorde mig det klart, var det

kortsagt min hensigt at benytte mig af dette menneske paa enhver maade, der kunde være mig nyttig og behagelig.

Altsaa fulgte jeg med Bull hen til det lille, 3-klasses hotel, hvor hun bode. Jeg kan endnu huske, hvor ækkelt der lugted i gangene, og hvor mørkt der var, tiltrods for, at mai-solen straalte udenfor.

Hotelpigen førte os ind i en saakaldt salon, hvor vi placerte os ligeoverfor hinanden paa et par vaklende stole. Min ihvertfald var ualmindelig gebrækkelig. Straks efter kom jomfru Velde, en slank, lyshaaret dame i en blaa morgenkjole, der foran var kantet med hvide kniplinger.

Ja, hun gjorde virkelig indtryk af at være et uskyldigt væsen, denne unge skuespillerinde. Hun saa ikke ud til at have faaet andre kys end dem, hun paa embeds vegne modtog om aftenen oppe paa scenen. Der var noget luftigt, noget gjennemsigtigt ved hende. Man fik lyst til at tage hende paa sine arme og løfte hende høit, høit i veiret. Jeg gennemstrømmedes af en øm trang til at beskytte hende, der gjorde mit buk ualmindelig dybt og følelsesfuldt — mine buk pleier ellers at være temmelig stive, stive og korrekte.

Bull sendte mig et betydningsfuldt smil, som om han vilde sige: „Naa — er hun ikke ganske net — kunde det ikke lønne sig at gjøre sine hoser grønne der, hvad?“ — og jeg havde den største lyst til at skribe: hold mund! til ham, skjønt han ikke sagde et muk. I min forvirring bused det ud af mig:

„De bor ikke hyggeligt her, jomfru Velde.“

Hun tøg imidlertid ikke min ytring fortrydelig op.

„Her er billigt,“ sagde hun rolig og ligefrem. Hendes stemme var klar og klangfuld, lys og spæd som hele skikkelsen. Og jeg syntes med ét, at der var ganske koseligt alligevel.

„Naa, lille jomfru!“ begyndte Bull med sin alt overdøvende stemme, der hvert øieblik smeldte som trompetskrald, „hvorledes har man det saa? — Jeg skulde næsten tro, man havde sminket sig bleg for at blive interessant.“

„Fy, skam Dem dog!“ Der steg en svag rødme op i hendes kinder og forsvandt atter — som krusningen af et vindpust paa en vandflade. „De ved godt, at jeg aldrig bruger den slags. Man faar jo mere end nok af det sminkeri paa scenen, og jeg kan ikke fordrage, at man gjør sig anderledes, end Vorherre har skabt én . . . Men det er ikke underligt, hvis jeg er bleg: Jeg har bogstavelig talt ikke lukket et øie i hele nat.“

„For den smule vidneforklarings skyld!“ Bull lo.

Men hun afbrød ham uvillig.

„Ja — jeg har aldrig været for retten før. Og saa ovenikjøbet her i dette fremmede land, blandt disse — ja, undskyld, men jeg synes, at nordmændene er saa tunge og alvorlige. Jeg forstaar ikke engang rigtig, hvad de siger.“

„Forstaar De ikke mig, jomfru Velde?“ spurgte jeg og blev idet samme opmærksom paa, at min stemme havde en indsmigrende klang, som ellers var den fremmed.

„De taler nu saa særlig tydelig.“

Jeg følte, at jeg blev rød af glæde over hendes ros.

Imidlertid fortsatte hun:

„Norsk og dansk er nok paa en maade det samme sprog — at sige, naar man læser det; men begynder folk først at snakke, er det en ganske anden sag. Vil De tro det — jeg har den største møje med at forstaa hotelpigen. Hvorledes skal det saa gaa foran en gammel, krasbørstig dommer, hvem det naturligvis ikke gaar an at sige *hvad behager* til?“

Et øieblik smilte hun, næsten skøieragtig, men blev straks alvorlig igjen.

„Desuden — hvad er det, I vil mig? Jeg kjender jo ikke det mindste til den hele sag, aner slet ikke, hvilke underhaandsaftaler der eksisterer mellem Bull og direktøren. De kan have ret begge to for det, jeg ved.“

„Det kommer aldeles ikke an paa, hvem der har ret,“ afbrød jeg hende i en docerende tone. „Det kommer an paa, hvem der vinder sagen. Og svarer De bare rolig og fornuftig paa de spørgsmaal, der blir Dem forelagt, har jeg paa min klients vegne godt haab. Hold De Dem blot til sandheden!“

„Ja, netop,“ faldt Bull ind, „det sagde jeg jo ogsaa til Dem igaar. Hold De Dem bare til sandheden, saa kan De med frelst samvittighed aflægge Deres ed, og —“

„Skal jeg ogsaa aflægge ed!“

Hun bøied hovedet og brast i graad.

Atter kom trangen til at beskytte hende op i mig, denne gang saa sterk og bydende, at jeg maatte give den et udtryk. Jeg gik hen til hende og tog hende om livet. Hendes legeme var paa én gang fast og bøieligt.

„Naa — naa — naa!“ sagde jeg i en beroligende tone, „De maa da ikke tage det paa den maade.“

Men hun vedblev at jamre sig.

„Jeg er saa bange — jeg er saa bange — kan jeg ikke blive fri?“

„Umuligt!“ raabte Bull og sprang op. „Møder De ikke, blir De hentet og maa betale bøde ovenikjøbet. Desuden kan Deres vidnesbyrd blive af største betydning for min sag.“

Ogsaa jeg rysted paa hovedet til det bønfyldte blik, hun sendte mig. Men hendes fortvivlelse skar mig i hjertet. Bull forekom mig i dette øieblik som en bøddel, der med sin store, tykke krop lagde sig over hende og knugede hende tildøde, og jeg følte mig medskyldig i hans forbrydelse.

Imidlertid tvang hun sin graad tilbage. Hun reiste sig op, pudsede næsen, tørrede øinene og forsøgte at smile.

„Det var ret!“ sagde Bull. „Man skal da ikke hænge med nebbet, naar man ikke har gjort noget galt.“

Men disse ord bragte atter bevægelsen op i hende.

„Jeg har en følelse af, at jeg ikke slipper levende fra den historie,“ sagde hun hen for sig med en kvalt lyd i stemmen.

Denne ytring irriterede mig og jog ganske den bløde stemning, hvori jeg befandt mig, paa flugt. Det var jo det rene hysteri. Og jeg sagde saa afmaalt og strengt som muligt:

„Ethvert medlem af samfundet kan komme i den casus at maatte optræde som vidne. Det har tusinder gjort før Dem, og tusinder efter Dem vil komme til at gjøre det. Har man sin samvittighed ren og fri, er det en sag, ligesaa enkel og grei som den ting at vaske sig eller spise sin middagsmad.“

Med disse ord gik jeg efter først at have formået dem til ikke at komme for sent.

III.

Da jeg ved 11-tiden traadte ind i rettens venteværelse, der var fuldt af bønder og anden tingsalmue, som lugtede ondt, var min klient med sine vidner placeret paa en bænk henne i et hjørne af stuen. Bull talte højt og støiende paa rigtig gjøglermaner. Jeg hørte, han kom med vittigheder om falsk ed og lignende. Han tænkte paa at lave sig en næringsvei i den branche, fortalte han. Hans to mandlige kolleger lo og fjased med ham. Men hun sad stum og stille med blege læber, og jeg ligefrem følte, hvorledes hvert af hans ord voldte hende pine. Hendes store, blaa øine flakkede hvileløst omkring, og hvert øieblik aabned hun munden, som om en usynlig haand klemte hende om struben. Da hun opdagede mig,

reiste hun sig straks. Jeg behøved ikke engang vinke paa hende. Hun puffed ganske let den nærmestsiddende af skuespillerne i siden — uden at vende sig mod ham — og fulgte efter mig, stadig med øinene fæstet paa mit ansigt, som en fugl, der flyver ind i gabet paa en slange. Jeg sendte hende et smil for at indgyde hende mod. Hun forsøgte at gjengjælde det, men det blev bare til en trækning ved mundvigerne, som om hun vilde briste i graad.

Ogsaa i tingværelset var der mange folk. En vidneførsel var netop forbi, og efter min ventedes en ny.

Ud fra sagførerværelset kom alle sagførerne og stillede sig op for rigtig at tage de fremmede fugle i øiesyn. Jeg følte mig som manden for det hele og hilste paa mine kolleger med smil og nik.

Direktør Weber med sin sagfører havde allerede taget plads paa venstre side indenfor den halvrunde skranke foran dommerens bord. Nu stillede jeg mig op til højre med Bull, og efterat de nødvendige formalia var overstaaet, førte jeg vidnerne frem.

Hun var første vidne.

Navn? — Emma Velde. Fødested? — Sorø i Danmark. Alder? — 23 aar.

Efter tur opgav de to andre vidner ogsaa sine navne. Dem har jeg, som sagt, for længesiden glemt.

Dommeren kom nu med den sedvanlige formaningstale, hvorpaa mandfolkene foreløbig permitteredes. Saa begyndte eksaminationen af jomfru Velde. Jeg fik derunder anledning til for tiende gang at beundre, hvor sindrig mine spørgsmaal var lavede. De maatte absolut fremkalde svar, der var i min klients favør.

Og jomfru Velde svarte netop, som jeg havde beregnet. Hendes røst var klar og tydelig, med en svag skjælven paa bunden, der gav den en dobbelt charme. Hun stod med løftet pande og saa dommeren lige ind i ansigtet. Hendes øine slugte den mindste bevægelse af hans læber. Gjennem gardinet skar en bred solstribе sig ind i rummet og fik hendes lysegule krøller til at skinne som en glorie. Hun gjorde indtryk af i næste nu at ville svæve bort over hovederne paa os allesammen.

Da hun var færdig, blev samtlige spørgsmaal og hendes svar læst op for hende. Hun afbrød flere gange, gentog, hvad hun havde sagt, rynkede øienbrynene og tænkte sig om, som om hun vilde rette paa det; men hun endte hvergang med at erklære det for rigtigt.

Derpaa reiste dommeren sig op fra sin stol og spurgte:

„Sverger De, at De i denne sag har talt sandhed?“

Jeg saa tydelig, at der gjennemfør hende en skjælven. Hun svarte ikke, bøied bare hovedet ned mod brystet.

Dommeren vedblev:

„Ræk saa de tre første fingre paa høire haand i veiret og gjentag efter mig: Det sverger jeg, saa sandt hjælpe mig Gud, den almægtige og alvidende.“

Ved disse ord reiste hele forsamlingen sig. Jomfru Velde hæved sin haand. Men ikke en lyd kom over hendes læber. Hendes legeme gjorde et par svaiende bevægelser, som om hun stod paa et gyngende skibsdæk. Men hun holdt stadig haanden løftet.

Dommeren gjentog:

„Det sverger jeg, saasandt hjælpe mig Gud, den almægtige og alvidende.“

Da sank hendes arm kraftløst ned paa siden, hun knækked over paa midten og brast i graad.

„Jeg kan ikke!“

Det lød som et suk.

Hele salen kom i bevægelse, og der hørtes en hviskende mumlen, som forplanted sig fra den ene til den anden.

Jeg styrted til og holdt paa hende. Jeg trode, hun vilde segne om. Hele mit sind var i et forunderligt oprør. Jeg havde lyst til at græde sammen med hende, og samtidig gjæred der i mig en dump vrede, jeg vidste ikke, mod hvem. Jeg følte det bare som en blodig profanation i denne jammerlige sag at paakalde Guds navn.

Dommeren studsed lidt over den uvante scene. Saa sagde han:

„Betragter modparten vidnets udsagn som jevngodt med, at der er aflagt ed paa det?“

Webers sagfører samtykked.

„Saa er De færdig.“

Dommeren gjorde en liden bøining henimod jomfru Velde.

Jeg leded hende bort fra skranken og overgav hende til en af hendes kolleger, der førte hende ud. Hun havde ligget som en byldt i mine arme.

IV.

Nedover trapperne fulgtes jeg med Bull. Helst var jeg gaaet alene, men det var umuligt at blive ham kvit; han hang paa som en klunger.

Han var i et straalende humør. Vidneforklaringen havde været

ham gunstig, og han talte i et væk om alle mulige ting med sin ubehagelige, trompetlignende stemme. Pludselig sagde han:

„Ved De, hvorfor den lille Velde ikke turde bande? — Hun har simpelthen løiet sig yngre, end hun er. Hun opgav 23; hun er mindst tre aar ældre.“

Jeg spurgte, om han var sikker paa det.

„Hendes døbeseddel har jeg ganske vist ikke set, men man kan jo nok regne. Hun har allerede spillet komedie i mange aar.“

Denne forklaring beroligede mig. Hendes rædsel for at aflægge eden havde forekommet mig som en anklage. Jeg var ligesom blevet ydmyget af denne lille skuespillerinde, der følte saa dybt og alvorlig ligeoverfor en ting, som selv en prest vilde gaa til uden at blinke med øinene. Nu var hun igjen blevet et ganske almindeligt menneske, der var kommet iskade for at debitere en nødløgn — en meget uskyldig, ganske vist, men som hun alligevel ikke vilde bekræfte med sin saligheds ed.

Jeg besluttede mig til at besøge hende om eftermiddagen, tale beroligende til hende, slaa det hele hen i spøg. Desuden var jeg nu for alvor indtaget i hende. Det var da godt, at hun ikke stod paa altfor høi piedestal, saa at man gik hen og gjorde dumheder under forsøget paa at klavre derop.

Kl. 5 mødte jeg i hendes hotel. Pigen sagde, at hun ikke var rigtig frisk. Imidlertid skulde hun melde mit besøg. Snart efter vendte hun tilbage og sagde, at jomfru Velde ventede mig paa sit værelse.

Da jeg kom derind, sad hun opreist i sofaen med et slumretæppe over skuldrene. Øinene skinned, og hun var blussende rød i kinderne.

„Er der nu noget paa færde igjen?“ spurgte hun forskrækket.

Jeg forsøgte at tage hele historien fra den gemytlige side og bringe hende til at le. Men hun rystede bare paa hovedet og gjen tog idelig:

„Aa — nei, det var forfærdeligt!“

Tilslut blev jeg irriteret over denne jamren, jeg for en del holdt for komediespil, og fremkom noksaa brutalt med Bulls insinuation.

Hun fôr ikke i veiret, saa blot bedrøvet paa mig, og, idet rødmen paa hendes kinder bredte sig ud over ansigtet og halsen, sagde hun stiltfærdigt:

„Naar jeg siger Dem, at der endnu er fem maaneder, til jeg fylder mit 24de, tror De mig saa?“

Ja, jeg trode hende! — Og mere end det: jeg følte i samme øieblik, at jeg elsked hende, at jeg vilde gifte mig med hende, hvis jeg kunde vinde hende i den korte tid, hun endnu havde at være i byen.

Allerhelst havde jeg styrtet mig paa knæ for hende med det samme. Men jeg turde ikke skræmme hende, det hele var jo endnu saa ganske uforberedt. Imidlertid havde jeg mindst af alt lyst til at gaa. For at sige noget, spurgte jeg — tiltrods for, at jeg skjønte, det igrunden var hende imod at tale om sagen, og tiltrods for, at jeg nu læste i hendes klare sjel som i en aaben bog:

„Men hvorfor turde De da ikke aflægge eden? De holdt Dem jo fuldstændig til sandheden.“

„Det var netop det, jeg ikke gjorde!“ satte hun i med en voldsomhed, jeg hidtil ikke havde bemærket hos hende. „Det var netop det, jeg ikke gjorde — kunde ikke gjøre saadan som jeg blev spurgt. Jeg er i min sjel overbevist om, at Bull ikke har ret til de penge . . . Hvorfor fik jeg ikke spørgsmaal, saa jeg kunde sige, hvad jeg mente?“

Jeg prøved paa at forklare — stadig forøvrigt blot for at have leilighed til at snakke med hende — at vi selvfølgelig kun spurgte om de ting, vi vilde have svar paa, og at et vidne havde sin samvittighed fri, naar det overensstemmende med sandheden svarte paa, hvad det blev spurgt om. Derpaa vilde hun imidlertid ikke indlade sig.

„Nei-nei!“ sagde hun. „Skal man først aflægge ed, maa man faa leilighed til at udtale sig om sagen, nøiagtig som man ser og føler den. Ellers blir det bare spilfægteri.“

Et øieblik taug hun. Saa fortsatte hun med stigende heftighed:

„Det forfærdelige øieblik der oppe i retten — jeg glemmer det aldrig, saa længe jeg lever! . . . Da hele forsamlingen reiste sig, blev der ligesom mørkt i salen, og da de frygtelige ord lød ned til mig, var det, som saa jeg selve Guds finger udstrakt mod mig . . . For det vilde da være skrækkeligt, om en uretfærdig sag skulde vindes ved min ed.“

„Nei, men tag det nu ikke paa den maade,“ sagde jeg, „De skal se, naar De faar sovet paa det, blir De nok roligere.“

„Sovet paa det!“ næsten raabte hun. „Ved De — før De kom, sov jeg, og da havde jeg en ond drøm. Jeg syntes, jeg befandt mig i en stor, halvmørk sal, midt imellem en mængde tause, alvorlige mennesker. Foran mig stod De og vilde have mig til at sverge. „Sverg!“ sagde De flere gange, „sverg! De slipper ikke

levende herfra, hvis De ikke sverger!“ . . . Tilsidst syntes jeg ikke, der var nogen anden udvei, og løfted haanden. Men idet-samme lød der et forfærdeligt tordenbrag, og alting forsvandt rundt omkring mig — salen og menneskene og De selv. Jeg var ganske alene paa en øde hede, som jeg ikke kunde se grænser for paa nogen kant. Skjönt jeg var træt indtil døden, maatte jeg alligevel løbe af alle kræfter. Ti bag mig rullede der frem en tæt, uigjennnem-trængelig taage, som ikke for nogen pris maatte naa mig . . . Aa, vidste I blot, hvilke lidelser jeg har gennemgaaet i de sidste dage! . . . Hvorfor, hvorfor kunde I ikke ladet mig ifred!“

En gysen gennemfør hende, og hun brød ud i hulken. Jeg saa nu, hvor ophidset hun var, og forstod, at hun hidtil kun med anspændelsen af sine yderste kræfter havde holdt sin bevægelse tilbage. I min raadvildhed vidste jeg ikke andet end at lægge min haand paa hendes. Den var brændende hed. At jeg ikke straks havde set, hvorledes feberen flød flammende gennem hendes aarer! . . .

Jeg sprang op for at hente en læge. Hun bad om at maatte slippe.

„En læge kan intet gjøre — desuden er han saa dyr.“

Jeg forklared hende, at pengespørgsmaalet kunde hun ganske rolig overlade til mig. Og da hun fremdeles rysted paa hovedet, vælted der ud af mig en strøm af ømme, lidenskabelige ord. Hun saa paa mig med øine, der allerede var omtaagede af feberrusen, tydeligvis uden egentlig at forstaa, hvad jeg mente. Pludselig reiste hun sig og sagde jamrende:

„Gaa — jeg er bange for Dem!“

Fortvilet og sønderknuset styrted jeg paa dør og løb i fuld fart efter den nærmeste læge. Da jeg dagen efter spurgte til hendes befindende, laa hun sansesløs hen, i bidsig feber. Ingen maatte komme ind til hende. I slutten af ugen døde hun.

Hotelpigen kom op paa kontoret og meddelte mig det. Jeg havde hver dag sendt blomster og vin ned paa hotellet, saa det var jo rimeligt, at jeg var den første, der fik det at vide. Budskabet modtog jeg med en alvorlig, men rolig mine. Jeg fatter imidlertid ikke, at jeg kunde staa og gaa og opføre mig som sedvanlig. For i de dage leved jeg ikke . . .

Det var vel livets mange smaalige krav og hensyn, som bragte mig over det værste, og som efterhaanden fik min sorg til at skrumpes ind og forbene sig. Jeg husker, jeg fandt en jammerlig trøst i, at folk ikke vidste, hvorledes det var fat med mig — at jeg for alvor elsked en stakkers, liden, omreisende skuespillerinde, om hvem

en laban ustraffet kunde sige, at hun løi sig yngre, end hun var, og som ikke eied nogen beskytter, der kunde tvætte af de pletter, verden altid sætter paa éns rygte . . .

Men nu, paa mine gamle dage, strømmer det altsammen atter ind paa mig. Og nu synes jeg, det værste af det hele er, at hun ikke fik vide, hvorledes jeg elsked hende. Havde hun bare én gang smilet til mig. trukket mig i haanden, takket mig! . . . Aa-nei, aa-nei — hendes sidste ord var: „Gaa — jeg er bange for Dem!“ . . .

Men om natten, naar jeg sover, da kommer hun ofte. Hun er slet-ikke død, og hun ved, at jeg elsker hende; netop derfor kommer hun; og hun lægger sig ind i mine arme, og vi smelter sammen i en vellyst, saa tindrende skjær, saa overjordisk som solflimmer . . .

— — —
„I skulle aldeles ikke sverge“ . . .

Er da jeg skyldig i denne unge piges død? Skal jeg paa dommens dag staa til regnskab for hende — og for alle de andre, jeg har ført frem til eds aflæggelse? . . .

Jeg ved det ikke. Det er en af mange ting, jeg aldrig grunder ud, skjønt jeg har grublet over dem et helt, langt liv . . .

Et menneske er som en rebelsk fange, med lænker om foden og armene snøret ind i spændetrøien. Han bør forholde sig rolig. Da føler han mindst de snærende bånd.

J. Worm Müller.

Brudstykker af Friedrich Nietzsche.

Oversat af Hulda Garborg.

Om Digterne.

Siden jeg kjender Legemet bedre, — sagde Zarathustra til en af sine Disciple — er Aanden mig nu kun ligesom Aand; og alt det „Uforgjængelige“ — det er ogsaa kun en Lignelse.

„Saaledes hørte jeg dig allerede engang tale,“ svarede Disciplen; „og dengang føiede du til: „men Digterne lyver for meget.“ Hvorfor sagde du dog, at Digterne lyver for meget?“

Hvorfor, sagde Zarathustra. Du spørger hvorfor? Jeg hører ikke til dem, hvem man tør spørge om deres Hvorfor.

Er da min Oplevelse fra i Gaar? Det er længe siden jeg oplevede mine Meningers Grunde.

Maatte jeg ikke være et Fad af Hukommelse, hvis jeg ogsaa vilde have mine Grunde hos mig?

Det er mig allerede for meget at beholde mine Meninger; og mangan Fugl flyver væk.

Og undertiden finder jeg ogsaa et tilfløiet Dyr i mit Dueslag, som er mig fremmed, og det sitrer, naar jeg lægger min Haand paa det.

Dog, hvad sagde Zarathustra dig engang? At Digterne lyver for meget? — Men ogsaa Zarathustra er en Digter.

Tror du nu, at han her talte Sandheden? Hvorfor tror du det?

Disciplen svarede: „jeg tror paa Zarathustra.“ Men Zarathustra rystede paa Hovedet og smilte.

Troen gjør dig ikke salig; især ikke Troen paa mig.

Men sæt, at nogen i fuldt Alvor sagde, Digterne lyver for meget: saa har han Ret, — vi lyver for meget.

Vi ved ogsaa for lidet og er slette Lærere: saa maa vi jo lyve.

Og hvem af os Digttere har ikke forfalsket sin Vin? Meget giftig Miskmask lavedes i vore Kjældere; mangt ubeskriveligt skede der.

Og fordi vi lidet ved, liker vi af Hjertet de aandelig Fattige, besynderlig, naar det er unge Kvinder.

Og selv efter saadanne Ting er vi begjærlige, som gamle Kjærringer fortæller hverandre om Kvælden. Det kalder vi selv det Evig-Kvindelige ved os.

Og som om der gives en særlig hemmelig Adgang til Viden, der spærrer sig for dem, som lærer noget: saa tror vi paa Folket og dets „Visdom“.

Men det tror alle Digttere, at den som ligger i Græsset eller paa ensomme Skrænter og spidser Ørene, erfarer noget af de Ting, som er mellem Himmel og Jord.

Og kommer ømme Rørelser over dem, saa mener Digterne altid, at Naturen selv er forlibt i dem.

Og de sniger sig til dens Øre, for at sige hemmelige Ting og Smigrerier ind deri: deraf bryster og blærer de sig for alle dødelige!

Ak, der gives saa mange Ting mellem Himmel og Jord, som kun Digterne har drømt om!

Og især over Himmelen, thi alle Guder er Digter-Lignelse, Digter-Tilsmigelse!

Sandelig, altid drages vi — nemlig til Skyernes Rige: paa disse sætter vi da vore brogede Bælge og kalder dem Guder og Overmennesker.

Ak, hvor er jeg træt af alt det Utilstrækkelige, som for enhver Pris skal være Begivenhed! Ak, hvor er jeg træt af Digterne!

— — Da Zarathustra talte saaledes, vrededes hans Discipel paa ham, men han taug.

Og ogsaa Zarathustra taug; og hans Øie havde vendt sig indad, som saa det i vide Fjerner. Endelig sukkede han og drog Aande.

Jeg er fra i Dag og Fordum, sagde han saa, men der er noget i mig, som er fra Imorgen og Iovermorgen og Engang.

Jeg blev træt af Digterne, de gamle og de nye: Overfladiske er de mig alle og grunde Hav.

De tænkte ikke nok i Dybden, derfor sank ikke deres Følelse til Grunden.

Noget Vellyst og noget Kjedsomhed: det har været deres bedste Eftertanke.

Gjenganger-Pust og — Vimsen gjælder mig al deres Harpe-Klingklang; hvad vidste de hidtil om Tonernes Inderlighed!

De er mig heller ikke renlige nok. Alle grumser de sine Vande, at de skal synes dybe.

Og gjerne spiller de dermed Forsonere, men Formidlere og Forblandere bliver de mig og Halv- og Halve og Urenlige! —

Ak, jeg kastede vel mit Net i deres Hav og vilde fange gode Fiske; men altid drog jeg op Hovedet af en gammel Gud.

Saa gav Havet den hungrige en Sten. Og de stammer sagtens selv fra Havet.

Visselig, man finder Perler i dem; desto mer ligner de selv haarde Skjældyr. Og istedetfor Skjæl fandt jeg ofte hos dem saltet Slim.

Ogsaa sin Forfængelighed lærte de af Havet: er ikke Havet Paafuglenes Paafugl? Selv for den hæsligste gamle Bøffel udruller det sit Slæb; aldrig blir den træt af sin Kniplingsvifte af Sølv og Silke.

Trodsig ser Bøffen derpaa, i sin Sjæl nær Sandet, endnu nærmere Moradset, men nærmest Sumpen.

Hvad er for ham Skjønhed og Hav og Paafuglepryd! Denne Lignelse siger jeg Digterne.

Sandelig, deres Aand er selv Paafuglenes Paafugl og et Hav af Forfængelighed!

Tilskuere forlanger Digterens Aand: skulde det end være Bøfler.

Men af denne Aand blev jeg træt: og jeg ser det komme, at den blir træt af sig selv.

Forvandlet saa jeg alle Digterne, med Blikket rettet paa sig selv. Aandens Bodfærdige saa jeg komme: de voxede ud af dem.

Saaledes talte Zarathustra.

Til belysning af det armeniske spørgsmaal.¹⁾

VII. Periodisk nedsabling af de kristne.

Jeg skal nu paavise, at de sidste rædsler i Armenien kommer ind under de *officielle* nedsablinger — nedsablinger, paabudte af sultanen. — De muhamedanske fyrster har bestandig undgaaet at mødes med kristendommen paa lige fod. De appellerer ikke til fornuften, men til sverdet. De har altid afvæbnet de kristne og negtet dem lige rettigheder, for ikke at sige enhver rettighed ligeoverfor loven; og hvergang de kristne, trods denne sin magtesløshed i særlig grad har overgaaet den muselmanske befolkning i antal eller velstand, har de muhamedanske souveræner, fortsættende faraonernes politik mod israeliterne, formindsket befolkningen ved de metoder, der anvendtes i Bulgarien og Lassun for tilslut ganske at kunne lamme de gjenlevende ved skatter.

Armeniernes rædsler øges betydelig ved kurdernes optræden; disse paastaar nemlig, at de har faaet i opdrag at undertrykke armenierne, og at man har garanteret dem, at de ikke skal drages til retsligt ansvar for nogen af sine handlinger. Paa samme tid har de civile myndigheder — vali'er, mudir'er, cadi'er og andre af samme art — begyndt at pine de kristne med den største grusomhed, udentvil efter ordre fra hovedkvarteret. Den intelligente del af nationen, erkebiskopper, biskopper, prester, professorer, kjøbmænd er kastede i fængsel uden

¹⁾ Fortsættelse. Se f. h. p. 318 ff.

spor af anklage eller paa de latterligste angivelser. Følgende eksempel hører til dagens orden. Den britiske konsul i Erzerum skriver: „I anledning af den skjærmydsel mellem kurder og armenier, som rapporteredes af konsul Lloyd i hans depeche af 21de august, og som opstod efter et forsøg paa bortførelse af en ung armenisk kone med den følge, at to kurdere og en armenier blev dræbt, har jeg den ære at meddele Deres eksellence, at 17 af de armeniere, der fængsledes i Mush, er dømte til femten aars fængsel. Derimod er der ingen foranstaltninger tagne for at faa de i denne affære indblandede kurdere straffede.

Andre armeniere har været holdt i fængsel de sidste tre fire maa-
neder paa ganske løse anklager for oprør.

For at vise Deres eksellence, paa hvilken latterlig basis man kaster de kristne i fængsel, anfører jeg følgende tilfælde.

En ung armenier, der nylig ankom hertil over den russiske grænse, er kastet i fængsel; den eneste kjendsgjerning, som kan anføres mod ham, er, at man fandt hos ham et papir, der indeholdt navnene paa de landsbyer, hvor han havde stanset paa sin reise.“

Altsaa paa den ene side 17 armeniere dømt til femten aars fængsel, fordi de har forsøgt at redde en gift kvinde fra vanære, og paa den anden side de skyldige kurderes absolute frifindelse! Og denne undertrykkelse udøves paa alle livets omraader, hvad der vil fremgaa af følgende eksempel, der ligeledes er hentet fra en engelsk konsuls rapport:

„De eksempler, jeg herved forelægger Deres eksellencer er fastslaaede kjendsgjærninger, som ikke kan diskuteres:

1) De reglementer, ifølge hvilke de kristne har den samme adgang som muselmen til at ansættes i politiets tjeneste og den offentlige administration, er kun et dødt bogstav.

2) Der er to gange saamange muselmanske familjer i Erzerum som kristne, og deres respektive formuer staar i samme forhold: trods dette beløber indtægtskatten sig nøiagtig til den samme sum for de kristne som for muhamedanerne.

3) Der er endvidere en skat af 5 %, der paalægges kristne saavel som muselmen, den kaldes *ma arifianessy* og er bestemt til at bestride udgifterne ved skolerne. Ikke en piaster af denne sum anvendes til understøttelse af de kristne skoler. Alt bruges til de muselmanske skoler, som de kristne ikke kan besøge o. s. v.“

Der er intet, som sultanerne er saa ræd for som for udbredelse af dannelsen blandt sine kristne undersaatte; thi de ved, at under et saa djævelsk regime som det, jeg har beskrevet, er viden en magt

som uundgaaelig maa føre til misfornøielse og ukuelig frihedslængsel. Det var, da bulgarerne begyndte at udvikle sig intellektuelt og at bedække sit land med et net af skoler, at tyrkerne blev urolige, og sultanen sendte sin armé „for at formindske befolkningen.“

Aåndslivets ledere, professorer, lærere og lærerinder har stadig været de første ofre.

Hvad der før har hændt i Grækenland eller Bulgarien, det gaar nu for sig i Armenien. Befolkningen er bleven formindsket, de intellektuelle førere dræbte, fængslede, jagede i landflygtighed. Dersom man nyder nogen større frihed i de skoler, der bestyres af de amerikanske missionærer, eller i dem, der er stillede under Frankriges beskyttelse, saa er det, fordi Porten er bange for intervention af en stormagt. Men selv i disse saakaldte beskyttede skoler lægger de tyrkiske myndigheder alle mulige hindringer for at vanskeliggjøre opdragelsen.

Og armenierne, som er sultanens fredeligste indbyggere, vilde dog ogsaa være hans mest hengivne, dersom han bare vilde gjøre det allerringeste for at gjøre livet muligt for dem. De drømmer vistnok om at gjenvinde sin frihed i en fjern fremtid, men for øieblikket vilde de føle sig tilfredsstillede ved at forblive under sultanens regjering og loyalt bidrage sit til at bestride omkostningerne ved administrationen; alt, hvad de forlanger, er sikkerhed for liv, ære, religion og eiendom. Men nu befinder det ottomanske rige sig i en beklagelig tilstand, „lige meget ude af stand til at udholde sine laster som til at rette paa dem.“ At indrømme de kristne lige rettigheder, saaledes som enhver sultan nu i femti aar har lovet at gjøre og endog paastaaet, at han har gjort, vilde være skjæbnsvangert for et regjeringssystem, der er baseret paa en uforanderlig lov, der kun er en evig hindring for ethvert fremskridt, og til hvis hovedartikler de kristnes undertrykkelse hører. Paa den anden side er den regjerende kastes ansvarsløse styre undergravet af alle Sodomas og Gomorrhas laster, og det numeriske forhold mellem muselmen og kristne vedligeholdes kun ved kronisk undertrykkelse og periodiske massakrer. Deraf de kristnes rædsler i Tyrkiet. Europa er uvidende om forholdene, det er ogsaa umuligt paa frastand at gjøre sig en klar forestilling om virkeligheden i al dens møgne hæslighed. Det er farligere for en gut eller ung mand, som ser godt ud, at tiltrække sig en tyrkers opmærksomhed, end for en ung pige. Jeg har isaahenseende breve, som jeg kan citere, skrevet af kristne, som har levet i aarevis i Tyrkiet. Og tyrkerne generer sig ikke for aabenlyst at tale om disse monstruositeter; jeg har selv været vidne til det.

For nogle uger siden fortalte de londonske aviser om en tyrkisk bey, der var dømt til strafarbejde, fordi han var overbevist om voldtægtsattentat paa en marinekorporal, som han havde indbudt til jagt paa sine godse i Albanien. Jeg er i besiddelse af dommens enkeltheder; men anstændigheden forbyder mig at citere dem.

Dersom offeret ikke havde været under den britiske flaades beskyttelse, vilde der aldrig blevet tale hverken om anklage eller dom.

Dersom læseren opmærksomt vil læse den anden og den sjette af Juvenals satirer, vil han finde et tro billede af kræftskaden i tyrkernes sociale liv, en skade, som ikke blot strækker sig over alle samfundsklasser, men ogsaa til begge køn.

*Yamque eadem summis paviter minimisque libido,
nec melior siticem pedibus quæ conerit atrum
quam quæ longorum vehitur cervice Syrorum!*

Erindringen om nedsablingerne i Syrien i 1860 kan ikke være udslettet af mine læses hukommelse, saa jeg skal ikke opholde mig ved dem. Men jeg maa dog gjøre nogle citater for at paavise de tyrkiske grusomheders almindelige karakter.

Engelsk førsteminister var dengang Lord Palmerston og udenrigsminister Lord John Russel; den sidste afsendte Mr. Cyril Graham, for at han skulde gi en rapport om tilstanden. — Her er nogle uddrag af rapporten:

„Mange af de kristne, som jeg har udspurgt, har sverget paa, at de har seet soldaterne deltage i disse massakrer, og at deres opførsel mod kvinderne var i høieste grad brutal. At dømme efter de gjenlevende og de døde saar ser det ud, som de har hengivet sig til den mest systematiske grusomhed. Druserne dræbte og mishandlede ikke kvinderne, saaledes som tyrkerne og muhamedanerne gjorde. Børn paa fire, fem aar var ikke sikre for deres anfald, man rev dem ud af mødrenes arme, kastede dem mod brostenene, sønderrev dem for moderens øine. Dersom moderen trykkede barnet i sine arme og ikke vilde gi slip paa det, kvælte de det under hendes barm eller man gjorde kort proces og nedhuggede baade mor og barn. Mange kvinder har forsikret mig, at soldaterne tog børnene, et ben i hver haand og sled dem over i to.“

Historien om de tyrkiske grusomheder er kun en monoton gentagelse. Paa samme maade som sultanen nu om dagene væbner kurderne og sender dem mod de uskyldige og vaabenløse armenier og først i sidste øieblik sender regelmæssige tropper for at lære kurderne alle grusomhedens raffinementer, paa samme maade slap han under massakrerne i Libanon druserne løs paa de kristne, medens hans egne

tropper, som saa drusernes mangel paa øvelse i at plyndre og pine, paatog sig dette hverv, og udførte det saa godt, at druserne udbrød: „Nei tyrkerne forstaar det bedre end os alligevel.“

Byen Deir-el-Kamar var skuepladsen for lignende tragedier. Der som andetsteds begyndte guvernøren med at afvæbne de kristne, derpaa blev mændene nedsablede, medens kvinderne forbeholdtes en endnu værre skjæbne.

Jeg citerer en af disse grufuldt interessante *Blue Books*. Det er en depeche fra kaptein Paynter paa krigsskibet „Exmouth“, adresseret til viceadmiral Martin.

Den kjække sømand havde reddet mere end 200 kvinder og børn fra hunger og mishandling og mord.

Alle de saarede kvinder, der flygtede fra byen, blev nedskudte eller nedsablede, efterat de havde seet sine mænd og sønner blive kvalte. Osman Bey's fremgangsmaade er uden sidestykke i vor tidsalder. Først raadede han de kristne til at nedlægge vaabnene. Dernæst samlede han dem alle sammen paa serailets gaardsplads og bevogtede dem paa denne omgjærdede plads i otte dage og gav dem i denne tid nøiagtig saamegen næring, som var nødvendig, for at de ikke skulde dø af sult. Da de var svækkede i den grad, at de ikke længer kunde forsvare sig, aabnede han portene og tillod druserne at kaste sig over dem og slaar dem ned. De faa, som undslap, reddede sig kun ved at krybe under ligene, beskyttede af nattens mørke.

Den sidste massakre, som havde fundet sted siden 1860 — men ikke den eneste — de foretoges ogsaa paa Kreta og andetsteds — var det store slagteri som foregik i Bulgarien i 1879. Begivenheden er saa nylig hændt, at jeg her kun vil antyde to kjendsgjæringer, som man har bestridt i den sidste tid, nemlig: ofrenes antal og sultanens medskyldighed.

Angaaende det første punkt citerer jeg følgende vidnesbyrd: Hr. Schuyler, de forenede staters generalkonsul i Konstantinopel, som med omhu havde studeret kjendsgjæringerne paa stedet, rapporterer:

„Jeg er tilbøielig til at tro, at 15000 er det laveste tal, som kan opgives for de af mig nævnte steds vedkommende.“

Hr. Baring af den engelske ambassade i Konstantinopel blev af lord Beaconsfield afsendt for at foretage en undersøgelse om aarsagerne og de nærmere omstændigheder ved de bulgariske nedsablinger. Efterat ha opnævnt resultaterne af sine beregninger, kommer han til følgende konklusion:

„Jeg tror ikke, man skal kunne bebreide mig for overdrivelse eller

beskyldte mig for at se forholdene for sort, naar jeg anslaaer antallet paa de ofre, som omkom i Phillippopolis til omtrent 12000.“

D'hr. Schuyler og Baring indskrænkede sig til at tale om den provins, som de har besøgt. Men omend de største nedsablinger har fundet sted i denne provins, saa anfaldt og nedhuggede man dog ogsaa et stort antal kristne paa andre steder. Baring blev sendt for anden gang til Bulgarien nogle maaneder efter for at korrigere sine første opgaver. Han modtog den nye mission, men konkluderer, efterat have gjendrevet sine modsigere, saaledes: „Min første værdsættelse af de dodes antal er efter denne nærmere undersøgelse absolut korrekt.

Og nu spør jeg dem af mine læsere, som har havt taalmodighed til at følge mig, om jeg ikke har bevist den paastand, jeg udtalte i begyndelsen af denne undersøgelse, nemlig at de beretninger, vi daglig modtar fra Armenien om nedsablinger og grusomheder, maa forudsættes at være troværdige.

Lad os saa gaa over til en anden side af sagen.

VIII. Europas ansvar ligeoverfor Armenien.

Frankrigs ansvar ligeoverfor Armenien fremgaar af en tredobbelt tvingende forpligtelse. Sammen med England har Frankrige ved Krimkrigen paataget sig en speciel forpligtelse mod alle Portens kristne indbyggere. Til den tid stod Tyrkiets kristne befolkning, med Europas samtykke, under Ruslands beskyttelse.

Traktaten i Paris af 1856 fratog Rusland dette protektorat og bragte rajah'erne under de europæiske stormagters samlede beskyttelse. Det var netop, hvad Porten ønskede. Ansigt til ansigt med Rusland alene bøiede sultanen sig for det russiske tryk; thi erfaringen havde lært ham, at en krig med Rusland altid endte med et nederlag for Islam; men at høre paa seks stormagters forestillinger istedetfor bare at have med en at gjøre, det var noget ganske andet. Det, som er alverdens sag, er ingens sag, det lærte Porten snart, og desuden overbevistes sultanen ved Krimkrigen om, at det ottomanske riges integritet og uafhængighed var absolut nødvendig for den europæiske ligevegt. Tyrkerne viste englænderne og franskmændene ingensomhelst taknemmelighed, fordi de havde frelst deres rige fra ødelæggelse ved denne leilighed. Sultanen og paschaerne overbeviste sig snart om, at Frankrige og England havde ført krigen mod Rusland udelukkende med egoistiske formaal for øie, og de fattige og uvidende muselmanske bønder troede og tror endnu den dag idag, at de kristne stormagter er sultanens vasaller, pligtige at adlyde hans vink og at hjælpe med til at

drive de oprørske russere tilbage. Porten søgte med den sluhed, som i Orienten ofte gjælder for diplomati, paa alle maader at udnytte de diplomatiske fordele, som Krimkrigens politik skaffede det. I en fiffig note fra storviziren, Aali-Pascha, til den tyrkiske ambassadør i London (1855), fremkom Porten med sine indvendinger mod en ombytning af Ruslands beskyttelse med stormagternes kollektive protektion. Noten er fuld af frække, falske paastande: den paastaar f. eks. „at sultanerne altid har brugt sin magt til at beskytte og hævde de erobrede stammers religion ved at omgive dem med privilegier, som aldrig har været krænkede“, at „de muselmanske myndigheder aldrig med magt har forsøgt at omvende en ikke-muselman“, og „at de forbedringer, sultanen har lovet i ordningen af de kristnes forhold, er gennemført.“ Det bedste svar paa denne sidste kyniske løgn er følgende citat, der er hentet fra arkivets dokumenter og skrevet af storviziren Fuad Pascha et aar senere:

„Den keiserlige Firman af 18de febr. 1856 er kun bekræftelsen af Gulhané's akt, der høidelig erklærede, at lighed skulde herske, og aabnede reformernes æra i det ottomanske rige.

Men Gulhané's akt var i og for sig kun erkjendelsen af en ret, løftet om en reform, som kunde forblive uden følger. Tiden er nu kommen til at gjøre løfterne til virkelighed, med ét ord til at indføre dem i landets institutioner.“

Fuad Pascha indrømmer her, at de reformer, som hans forgjænger havde erklæret for realiserede, endnu kun var uopfyldte, intetsigende løfter, og den nuværende storvizir kunde sige det samme om Fuad Paschas pompøse erklæring.

Ikke en eneste af de til fordel for sultanens kristne undersaatte lovede reformer er indførte. I Tyrkiet „blir mennesket aldrig velsignet, men han venter altid paa at bli det,“ især dersom han er kristen.

Hvad jeg her især vil have fremhævet er den overbevisning, sultanen og hans regjering har tilegnet sig som en følge af Krimkrigen. Ved Frankriges og Armeniens mellemkomst befriet for Ruslands indblanding til fordel for de kristne negter Porten at akceptere enhver kensomhelst intervention af følgende grund:

„Det er ikke billigt, at den høie Ports venner og allierede magter, efter at have hjulpet sultanen i hans lovlige forsvar af sin souveræne myndighed i den grad, at de har grebet vaabnene for hans sag og sendt sine soldater i døden ved siden af hans, og har kjæmpet med ære for at støtte et rige, som er erklæret til evige tider at være nødvendigt for den europæiske ligevegt; det er ikke billigt, at disse samme magter i venskabet navn af Den høie Port for-

langer de samme indrømmelser for fremmed indflydelse, som de betragtede og endnu betragter som saa farlige i Ruslands hænder. Altsaa, retfærdighed, fornuft og klogskab enes om at tilbagevise et krav, som det vilde være farligt at indføre i Europas offentlige ret.“¹⁾

Heldigvis krævede stormagterne paa Pariserkongressen det følgende aar af sultanen, at han skulde forpligte sig til at gennemføre det omfattende reformsystem til fordel for sine kristne undersaatte; men uheldigvis insisterede ikke stormagterne paa, at disse forpligtelser skulde inkorporeres i traktaten. Sultanen paakaldte sin ære og forlangte af magterne, at de skulde stole paa hans keiserlige ord, naar han forsikrede dem, at han skulde opfylde alle sine løfter.

Lord Palmerston, som dengang var førsteminister, udtalte det udtrykkelig under diskussionen af traktaten i underhuset. Og da de syriske massakrer fire aar efter gav et flagant bevis paa, hvad en sultans æresord gjælder, saa intervenerede den britiske og den franske regering, i erkjendelse af sine forpligtelser, kraftig og tvang sultanen, ikke blot til at straffe de vigtigste ophavsmænd til massakrerne, men ogsaa til at gi provinsen Libanon en konstitution. Denne konstitution, der er redigeret af lord Dufferin og billiget af Frankrige, lader meget tilbage at ønske, da lord Dufferin ikke fik frit raaderum. Men den gjør dog livet muligt for indbyggerne og har den uvurderlige fortjeneste at unddrage Libanons befolkning Tyrkiets umiddelbare herredømme.

Den anglotyrkiske konvention af 1878 opnævner den britiske regjerings forpligtelser mod armenierne. England paatar sig to ting: den forpligter sig til med militærmagt at forsvare den armeniske grænse mod Rusland samt til at paase, at de lovede reformer indføres i administrationen af denne provins. Artikel I. fastslaar med hensyn til disse reformer, „at England og Porten bør blive enige herom.“

Indtil den dag idag har England intet gjort for at opfylde den forpligtelse, den høitidelig har paatat sig i konventionen. Imidlertid sukker armenierne under det angstens liv, der afsløres i konsulrapporterne. Ja hvad mere er, dersom Rusland sendte tropper over grænsen for at stanse de uretfærdigheder, som hver dag begaaes, vilde sultanen ifølge konventionen ha ret til at appellere til England og derfra forlange alle disponible tropper, saa han i ro kunde faa fortsætte med at udpine sine kristne undersaatte. Det er en misforstaaelse

¹⁾ *Eastern papers* 1886, pag. 10, 11.

at tro, at denne forpligtelse til at forsvare Tyrkiets asiatiske grænse mod Rusland er gjort afhængig af, om sultanen opfylder sine løfter om reformer i administrationen. En saadan betingelse eksisterer ikke. Englændernes løfte om at forsvare sultanens territorium og hans eget løfte om reformer er ikke reciprokt. England har forpligtet sig til at okkupere Cypern og forsvare sultanens stater i Lilleasien indtil den dag, Rusland vil tilbagegive Kars og Batum, og aldrig i evighed.

Man ser altsaa, at sultanens vægring ved at opfylde sit løfte om reformer i Armenien er saa langt fra at løse Englands forpligtelser, at den tvertimod bare gjør dem strammere; thi jo værre forholdene i Armenien blir, desto sandsynligere blir Ruslands intervention, og desto større blir udsigten for England til at maatte møde den russiske intervention med vaabenmagt. Er dette en stilling, som er en stor nation som den engelske værdig? Dersom en russisk armé virkelig drog ind i Armenien for at gjøre en ende paa rædslerne, hvilken europæisk regjering vilde vove at sende et eneste skib eller et eneste regiment for at hindre det?

Det modsatte vilde uden tvil hænde: den russiske armés intervention vilde bli modtaget med bifald og henrykkelse.

I Berlinertraktaten paatar stormagterne sig for sidste gang forpligtelsen mod Armenien. Klausul 61 i denne traktat paalægger Porten den pligt i sin store almindelighed at udføre de reformer og forandringer, der nødvendiggjøres af de lokale behov i de af armenierne beboede provinser. Porten har givet denne traktat sin tilslutning, den garanterer armeniernes sikkerhed mod kuderne og tscherkesserne, og sultanen har ovenikjøbet forpligtet sig til regelmæssig at holde vedkommende stormagter ajour med, hvad han har foretaget i denne henseende. Denne klausul i Berlinertraktaten er til den dag idag forblevet et dødt bogstav. Porten har ikke en eneste gang givet stormagterne meddelelse om, hvilke forholdsregler den har foretaget for at opfylde sine forpligtelser, og det af den udmerkede grund, at den intetsomhelst har foretaget. Stormagterne har fundet sig i denne skamløse krænkelse af forpligtelser, som en stat har paataget sig i en international kontrakt. Det er især England, som har ansvaret for denne mangel paa loyalitet.

I St. Stefanotraktaten var der en klausul, i følge hvilken sultanen forpligtede sig til virkelig at gennemføre grundige reformer i Armenien, de russiske tropper skulde forblive i landet, indtil løfterne var indløste. England var den eneste magt, som insisterede paa, at St. Stefanotraktaten underkastedes en revision i en europæisk kongres.

I denne kongres blev denne klausul i St. Stefanokontrakten, som fastslog en meget kraftig fremgangsmaade for at sikre de armeniske reformers gennemførelse, opgivet og erstattet med ovenciterede klausul 61 i Berlinertraktaten. Da denne traktat blev diskutteret i parlamentet, fattede armenierne nyt haab paa grund af ministrenes forsikringer. „England skal vaage over,“ sagde de, „at armenierne ikke skal lide nogen skade derved, at de nu er komne under seks stormagters beskyttelse istedetfor under én“. Jeg hørte med mine egne øren understatssekretæren for kolonierne, lord Sandon (nu lord Hawowby) tale i det lange og brede om de velsignelser, som England med fulde hænder skulde udøse over armenierne, takket være den anglotyrkiske konvention, som gjorde det muligt for den britiske regering at udøve et velgjørende protektorat i Lille-Asien. Ørkenen skulde dækkes med blomster, og de kurdiske kuglers morderiske piben skulde afløses af piben fra dampplougen. Under Englands indflydelse skulde udviklingen gaa for sig med forbausende hurtighed, og nye markeder skulde aabne sig for den engelske handel. Den ædle lord havde for mange aar siden reist i Lille-Asien, og overalt havde han truffet paa en feberagtig forventning om den engelske intervention, der skulde hidføre en bedre administration af dette saa længe undertrykte folk. Man spurgte ham ofte: Naar kommer de?

Nu er der gaaet 17 aar, siden disse illusoriske forhaabninger vakttes, og i den tid har England intet gjort for at opfylde sine løfter, men har overladt armenierne til de frygtelige vilkaar, vi kjender, uden at foretage noget for at hjælpe dem, medmindre man kalder de intetsigende forestillinger til sultanens regering for hjælp. Afdøde lord Sherbrooke erklærede i en tale, han holdt i Crogdon i 1878, at den engelske politik havde aabnet Helvedes porte for de kristne i Tyrkiet. Udtrykket var sterkt; men var det overdrevent? Det er ikke de periodiske massakrer i Tyrkiet, som gjør tilfældet saa rædselsfuldt, da massakre kan indtræffe under en hvilkenksomhelst regering uden at bevise, at den er udygtig til at regjere. Der foregaar massakrer i mange kristne stater. Men disse nedsablinger udgjorde ikke en del af et system; de var kun en forbigaaende sygdom.

Massakrerne i Tyrkiet derimod fremgaar, som jeg har paavist, af selve regeringssystemet. De tilhører en vel overveiet politik, der udøves systematisk under enhver sultans regering. De er som vulkaniske udbrud, der for alles øine fremtræder som vidnesbyrd om den centrale ild, der brænder uden ophør. Det værste er de kristnes daglige liv i løbet af hele aaret. Men disse rædsler er noget, som Europa aldrig hører tale om. Man maa anstrænge sin fantas for at gjøre sig

en forestilling om, hvad det vil sige, aldrig at leve i sikkerhed: ingen beskyttelse for liv, for religion, for eiendom, for æren. Enhver armenier føler, som digteren siger, at:

jamais matin n'arrive au soir

Sans que les coeurs brisés n'aient perdu tout espoir.

Man lever som jagede dyr, der skjælver for hvert vindpust i bladene. Naar egtemændene og brødrene forlader sit hus om morgenen for at gaa i marken eller for at føre sine hjorder tilfjelds, lever de i en stadig frygt, til de kommer hjem igjen. Hvem kan garantere dem, at de ved tilbagekomsten ikke vil finde sine hustruer og søstre voldtagne? Mødrene og døtrene ser dem fjerne sig med tanken paa, at de maaske aldrig mere vil se dem igjen. Denne frygt forgifter hele befolkningens liv, og begivenhederne retfærdiggjør den kun altfor ofte. En af *Times's* specielle korrespondenter erklærer, efter en omhyggelig undersøgelse, at han uden overdivelse kan paastaa, at der i hele Armenien ikke findes en eneste kristen kvinde, som ikke har været voldtaget, før hun er blevet gift. De, som har læst de officielle vidnesbyrd, jeg har anført, vil intet usandsynligt finde i denne paastand.

* * *

Det er ikke min mening at komme med bebreidelser til nogen isærdeleshed. Vi er allesammen skyldige, og vor brøde kommer af vor uvidenhed. Vi begaar alle den samme fejl, naar vi underhandler med Porten som med en hvilkenksomhelst anden europæisk magt. Vi glemmer, at sultanen er bunden paa hænder og fødder ved en religiøs lov, som det ikke staar i hans magt at forandre. Sultans politiske handlinger har kun gyldighed, forsaavidt de billiges af Scheik-ul-Islam, og det er en kjendsgjerning, at i 60 aar ikke en af de af de forskjellige sultaner lovede reformer har faaet Scheik-ul-Islams sanktion, naar de har havt til formaal at forandre de kristnes vilkaar eller røre ved den hellige lovs forskrifter.

Jeg har i mange bøger og taler læst, at de tyrkiske love er udmerkede, men at der kun mangler dem at blive gennemført. Det er sikkert, at det ottomanske rige vilde være en af de bedst styrede stater, dersom de af sultanerne garanterede og i forskellige traktater fastslaaede love traadte i kraft; men man tar sørgelig fejl, dersom man tror, at disse reformprojekter virkelig er love. Ingen muselman i Tyrkiet mener f. eks., at traktaten af 1856 har lovs kraft. Den lover

at behandle kristne og muhamedanere som ligemænd eller med andre ord at krænke fundamentalsatsen i den uforanderlige hellige lov. Den har derfor ikke og vil aldrig faa Scheik-ul-Islam's sanktion og er fra sin udstedelse til den dag idag forblevet et dødt bogstav.

Mac Coll Malcolm.

Litteratur.

Viljam Olsvig: Det store vendepunkt i Holbergs liv.
Nygaards forlag. Bergen 1895.

Forfatteren af denne bog har, mig bekjendt, før kun skrevet rent sproglig-praktiske eller fonetiske ting. Paa det nye omraade, han her slaar ind, medbringer han fra sine tidligere studier en skjærpet iagttagelsesevne og en ikke lidet udviklet kritisk evne.

Bogen er nærmest en hævvelse af en thesis, som gaar ud paa, at det første af Holbergs levnetsbreve (*epistolæ ad virum perillustrem*) ikke, saaledes som almindelig antaget, simpelthen er at opfatte som en selvbiografi, men at forfatteren har skrevet det udelukkende i den hensigt at stille sig og sin produktion i det gunstigst mulige lys for magthaverne; at det blev skrevet paa et tidspunkt, da det for Holberg var af den allerstørste betydning ikke at blive regjeringen altfor misliebig, da han var gjenstand for bagvaskelser fra flere indflydelsesrige personer, og da det derfor intet mindre gjaldt end hans livsstilling og fremtid.

Dette farlige tidspunkt i Holbergs liv indtraf i 1726, og ser man nøiere paa den latinske datoangivelse, blir det ogsaa indlysende, at det kun beror paa en feilagtig oversættelse, naar man tidligere har fastsat affattelsen af det 1ste levnetsbrev til 1727; det latinske udtryk betyder nemlig nyttaarsaften 1726. I begyndelsen af dette aar opholdt Holberg sig i Paris, men da hans uvenner smedede rænker mod ham i hans fravær (*cum inimici mei insidias absenti struerent*), kom han over hals og hoved hjem for at varetage sine interesser. Og derfor var det, han skrev sit første levnetsbrev, hvis hovedformaal ikke var at fortælle om sit liv, men at fremstille sig selv som en harmløs person, som magthaverne ingen interesse kunde have af at tilintetgjøre. Den

vir perilluster, til hvem brevet er adresseret, er ingen mindre end Hans majestæt kong Frederik IV selv, og hensigten med det er at formilde den vrede, Holbergs fiender havde opvakt mod ham hos majestæten. Det er med andre ord en apologi. Dette staar der vistnok intet om i selve brevet; men for den, der forstaar at læse mellem linjerne, vil det være indlysende, at Holberg med bredde dvæler ved de ofte betydningsløse ting, som han ved, det vil være majestæten behageligt at høre, medens han med klogskab fortier andre for sin egen udvikling meget vigtigere momenter, som han kan tænke sig vil vække mishag.

Det vilde føre os for langt her i enkelthederne at prøve de argumenter, hr. Olsvig fører i marken for at begrunde sin thesis; men sikkert er, at forfatteren, selv om han har uret, har fremdraget tilstrækkelig mange nye enkeltheder og nye synsmaader, til at hans bog maa anses for en værdifuld tilvækst til Holbergs-litteraturen; — vi synes her at have for os en virkelig forsker, af hvis frugtbare mistillid til forgjængere og tidligere behandlinger vi maaske tør vente os meget nyttigt arbejde, og det vilde i høi grad være ønskeligt, at der ved et stipendium gaves forfatteren det nødvendige otium til at fortsætte sine studier; vi kan aldrig faa vide for meget om vor civilisations store fader, og der er endnu mangfoldige detaljer i hans udvikling, der ikke er tilstrækkelig opklarede, og som det er af stor interesse at kjende, selv om det ikke væsentlig vil forandre den nu gjængse opfatning.

I den sidste henseende synes hr. Olsvig at være af en anden mening; han fremfører sine meninger i en yderst pretensiøs og ofte brautende tone som en mand, der er sig bevidst at revolutionere hele opfatningen af Holberg og at kuldaste alt, hvad der tidligere er skrevet om ham. Dersom man ikke kjendte anden Holbergslitteratur, maatte man f. eks. tro, at det var Olsvig, som havde opdaget, at Holberg havde hentet en væsentlig del af sit aandsindhold i England. Dette er dog langtifra tilfældet; der er i de sidste 30 aar neppe fremkommet et eneste verk eller en eneste afhandling om Holberg, hvor ikke dette forhold er betonet. Det er saaledes for bare at nævne ét eksempel snart 10 aar siden, at Henrik Jæger i en populær afhandling fastslog, at Holberg som aand stammede fra England og Holland, som kunstner fra Frankrige. — Det nye og værdifulde i Olsvigs bog er da ikke paa noget punkt totalopfatningen, men udelukkende detaljerne; heri synes hans begrænsning at ligge. Saalænge han sammenligner udgaver og mistænkeliggjør tekster, er han god; men i det samme øieblik han forsøger at levere tidsbilleder, synes han slagen af blindhed. Han er en filologisk-kritisk begavelse, som kan gjøre meget

nyttigt arbejde i detaljstudiet; men som historiker forekommer det mig, at han allerede ved dette sit debutarbejde har vist sin umulighed. Den virkelige historiker — og allermest litteraturhistorikeren — er et rigt sammensat individ, som forstaar at rumme mange modsætninger i sin sjel; hr. Olsvig synes derimod at være en meget begrænset partimand, der f. eks. er ude af stand til at forstaa, at Hans Gram meget godt kan være en udmerket videnskabsmand, fordi om han en tid var Holbergs modstander. Det virker idetheletaget ofte komisk, naar hr. Olsvig med naiv hidsighed anfalder de for 150 aar siden begravne holbergske samtidige, som om de var hans personlige fiender; ordet „nedersaksisk“, der i begyndelsen af bogen er en uskyldig topografisk betegnelse, blir efterhaanden et mere og mere truende skjældsord, hvormed alt dansk aandsliv efterhaanden merkes, før det puttes i sæk og druknes. Dette iltre sinne er saameget mere overraskende, som man skulde ha ventet, at en indgaaende beskæftigelse med to saa urbane (*polite*) mænd som Holberg og Addison skulde ha smittet en smule af paa forfatteren. Den sidste af disse forfattere siger etsteds: *There is no society or conversation to be kept up in the world without good-nature or something which must bear its appearance, and supply its place. For this reason, mankind have been forced to invent a kind of artificial humanity, which is what we express by the word good-breeding.* — Dersom forfatteren havde lagt sig disse ord paa hjerte, vilde han ha undgaaet alle de unødvendige og uretfærdige uartigheder, han udslynger mod Danmark, og det virkelig nye i hans bog vilde lettere have fundet vei til anerkjendelse. Det forekommer mig, at der er saare liden grund for os nordmænd til at gaa irette med danskerne, naar talen er om Holberg, Af al den rige Holbergslitteratur, som foreligger, skriver kun 3 à 4 bind sig fra norsk haand, medens alt det andet er dansk, og vi behøver kun at mindes, at heriblandt findes Ernst Bojesens jubeludgave, for at lære beskedenhed, eller for at holde os til det nærmest foreliggende: den for øieblikket hos samme forlægger paagaaende udgave af

Tegner-udgaven af Holbergs komedier, hvoraf der nu er udkommen 19 hefter. En dansk forfatter har sagt om Tegnens illustrationer til Holberg, at det er det stilfuldeste verk i dansk og norsk litteratur, og dette er sandt, ikke blot i den ydre forstand, at illustratoren kjender sit emne tilbunds og gjengiver tidens fysiologi med aldrig svigtende kulturhistorisk korrekthed, men endnu mere derved, at hans humor er beslegtet med Holbergs, har meget af dets kjølige og forstandige art, saaledes at tekst og billede virker som aabenbaringer af samme aand. Disse illustrationer indeholder derfor mere

fortolkning end alverdens lærde kommentarer. de sætter læserens fantasi paa gled. hjælper ham til at smutte ind i en svunden tidsalder og gjør ham tilegnelsen næsten ligesaa levende og rig, som om han sad i teatret og saa komedierne fremførte af udmerkede skuespillere. Er det sandt — og det tviler vel ingen paa, — at man kan maale et folks kultur efter den grad, i hvilken det eier sine store mænd. saa er Tegner-udgaven af Holbergs komedier i eminent forstand et kulturelt foretagende: ved sin billige pris vil den trænge ind i de mange hjem og bidrage mægtig til, at den betydeligste aand inden dansk-norsk kulturudvikling vil blive almenhedens eiendom.

Ogsaa Wessel har den samme utrættelige danske forlægger taget sig af, idet han i disse dage har udsendt første hefte af Johan Herman Wessels digte, illustrerede af Th. Kittelsen. — Ifjor jnl gav Kittelsen ved sine illustrationer til „Hundemordet“ en prøve paa sin forståelse af Wessel.

I det foreliggende første hefte er især illustrationerne til „Smeden og bageren“ morsomme; med struttende frodig fantasi fremføres det lille figurgalleri fra det kjendte digt, som vi alle har deklameret paa skolen: den samme skøieragtige overdrivelse og groteske skjælmeri, som var Wessels lykkelige vuggegave, har ogsaa ført Kittelsens saftige pen. I en titelvignet hensættes vi paa forbrydelsens aasted, en egte norsk smaaby; derpaa viser sig smeden, en kæmpekar, krum af muskler, lodden som en bjørn, dum og sterk, med slæggen i haand: paa det næste billede ser vi ham paa kroen i klammeri med den bedrøvelige, tynde Anders Pedersen, vi kan ikke være i tvil om slagsmaalets udfald, og det stakkars kræ ser ynkelig ud, der han ligger med knust pandebrask, mens blodet flyder udover den brukkede bordplade. Dommeren er kostelig, der er ikke mindre end seks billeder af ham; utrolig vigtig og myndig foran den ulykkelige, angrende smed, bekymret og betænksom ligeoverfor de fire dumme borgere, nærsynet og geskæftig, naar han med sine lange, vante fingre „blaer i sin lov omhyggelig“, sur og høitidelig i sin retsbelæring og uendelig salvesesfuld, naar han tilsidst med glorien om sit hoved udtaler den retfærdige dom.

Hovednummeret i udgaven blir naturligvis illustrationerne til „Kjærlighed uden strømper“, og efter de par prøver, som er sendt med det første hefte, er der al grund til at sætte de største forventninger.

Verket udkommer i 16 hefter à 50 øre.

Napoleon, folkeudgave, af Bæring Liisberg. (Ernst Bojesens forlag.) 1.—2. hefte.

Vor litteratur bestaar, foruden af fagskrifter og opbyggelse, næsten udelukkende af politik og skønlitteratur; det er et rent særsyn at træffe paa en forfatter, der i almenfattelig form kan skrive om andre emner. I Danmark derimod, som i almenkultur staar saa uendelig høit over os, er forholdet et andet. Der udkommer i aarenes løb en mængde verker, som bevæger sig paa alle dannelsens omraader: filosofi, naturvidenskab, historie, litterær kritik, sociologi o. s. v. Og da boghandlerne atter og atter finder det regningssvarende at forlægge den slags bøger, der er beregnet paa det store publikum, maa vi deraf slutte, at dannelsesstrangen hos det danske publikum maa være uden sammenligning større end hos os. Et eksempel herpaa er ogsaa den kjendsgjerning, at første oplag af ovennævnte bog (4000 ekspl.) inden to maaneder var bortrevet. — Forlæggeren har nu foranstaltet en ny og billigere udgave, som jeg paa det varmeste vil anbefale ogsaa til vort publikums opmærksomhed. Napoleon er i det sidste decennium atter opstaaet fra de døde, nye memoirer og andre materialer er draget frem, og den historiske dom over aarhundredets merkeligste mand er taget op til ny drøftelse. B. Liisberg behersker med sikker haand det nye stof, og hans bog har mange af en god populær fremstillings bedste egenskaber, en tillidsvækkende sanddruelighed i tonen, en uliden-skabelig ro i sine domme, en sikker og anskuelig ordning af det rige stof og en, ikke netop glimrende eller blændende, men jevn, gennem-sigtig og uaffekteret stil.

Det er idetheletaget forbausende, hvor mange der er i Danmark, som kan skrive; hos os er i regelen en fagmand en fagmand, men i Danmark er han desuden meget hyppig ogsaa skribent. Jeg tog saaledes forleden dag i haanden en liden bog: Sundhedslære for hjem og skole af Dr. med. Dahlerup. Emnet ligger saa temmelig udenfor mine interesser, saa jeg havde ikke til hensigt at læse den, vilde bare blade lidt i den. Men fremstillingen var saa fængslende, at jeg blev siddende, og jeg lagde ikke bogen fra mig, før den var læst ud. — Bogen er fremkommet som besvarelse paa en prisopgave, fremsat af Danmarks afholdsforening, og dens fremstilling af drukkenskabens indflydelse paa sundheden er noget af den klareste populære fremstilling, jeg har læst; jeg vil anbefale den til vore afholdsvenner og henstille til deres overveelse, om ikke en stor udbredelse af en slig bog vilde virke kraftigere til drikkeondets formindskelse end forbudslovene, der visselig ikke vil formindske drikken, men i høi grad vil bidrage til at udvikle hykleri og nedbryde agtelsen for lovene.

Valdemar Vedel: Svensk Romantik. Philipsen. Kjbhvn. 1895.

Forfatteren kalder i forordet denne bog et *gnousque tandem* til det danske publikum, et: „hvorlænge vil I dog lukke Øine og Øren for den rige Søsterkultur, som I kunde have saameget Udbytte af at arbejde sammen med?“

Med endnu større berettigelse kan dette spørgsmaal henvendes til os; thi uvidenheden om svenske forholde og svensk aandsliv er herhjemme i sandhed ofte forbløffende; det er ingen sjældenhed at træffe paa

dannede mænd, som har indgaaende kjendskab til dansk kultur, og som har rede paa de store linjer i fransk, tysk og engelsk litteratur, men hvis kundskaber om svensk aandsliv indskrænker sig til, at de ved, at der er en forfatter, som heder Tegnér og et digt, som heder Frit-hjofs saga. — Hvad saa end grundene til denne besynderlige kjendsgjerning kan være, saa betegner den under enhver omstændighed et hul i vor dannelse, som vi har al grund til at søge udfyldt; thi hvad enten svenskerne skal bli vore venner eller vore fiender, saa er vi lige lidet tjente med at være uvidende om deres forholde.

Der er da al grund ogsaa for os til med begjærlighed og taknemmelighed at gribe det fortrinslige hjælpemiddel, som bydes os i *Svensk Romantik*. Valdemar Vedel er, foruden Georg Brandes, maaske den eneste af Skandinaviens kritiske forfattere, om hvem man kan bruge udtrykket „kritiker af Guds naade.“ Han forbinder en kunstners følsomhed for individualiteten med en høi og kultiveret intelligens's indsigt i tidspræget og en dyb, instinktmæssig forstaaelse af racetypen. Allerede fra de første, smaa essays, han offentliggjorde i „Tilskueren“, var det klart, at her var opstaaet en ny kraft af rang, og i de bøger, han efterhaanden har udgivet, er han vokset til større og større rigdom og frihed. I „Svensk Romantik“ møder os da en fuldt udviklet forfatterpersonlighed, der med souveræn sikkerhed er sig sin opgaves maal og midler bevidst. Vedels metode er paa engang analytisk og syntetisk; med stor skarphed og gjennemtrængende forstaaelse sønderlemmer han digterverkerne i de elementer, som er skjulte i dem; men derefter sammenføier han med stor kunstnerisk evne de skilte dele, saa vi bærer med os levende billeder af individualiteterne. Men ikke nok hermed, men de enkelte forfattere gaar dernæst i en høiere syntese op i folkeindividualiteten, og hver enkelt af dem blir kun en aabenbaring af en eller flere sider af den svenske folkesjel. Endelig lader forfatteren os ogsaa se den almeneuropæiske baggrund, hvortil naturligvis ogsaa den svenske kultur for en del faar sin belysning. Litteraturhistorie blir paa denne maade paa engang baade forfatterpsykologi, folkepsykologi, og tidspsykologi, og først gennem denne treenighed er det, at det kan lykkes os at trænge ind til virkelig forstaaelse af det enkelte digterverk.

Forat kunne afgjøre, om Vedel i sin karakteristik altid har truffet det rigtige, maatte man være ligesaa fortrolig med stoffet som han selv; jeg kan derfor ikke indlade mig paa enkeltheder; hvad jeg har villet, har kun været at pege paa en bog, som for mig var været en af de mest underholdende og lærerige bøger, jeg paa lang tid har læst. —

Gerhard Gran.

Den japanesiske revolution.

(Skrevet for „Samtiden“, oversat efter forfatterens manuskript.)

Japan, som for øieblikket i høieste grad er gjenstand for Europas opmærksomhed, har ogsaa flere gange tidligere vakt den civiliserede verdens interesse, lige fra dette land i 1868 begyndte at laane vor videnskab, vore sæder, vore administrative og politiske institutioner, som om forskjel i race, i historie og i sociale forudsætninger pludselig var forsvundne. Denne revolution er utvilsomt et af aarhundredets merkeligste fænomener; men den er dog lidet kjendt i sine detaljer; man kan nok her og der faa mange specielle bidrag og monografier, men en samlet historisk fremstilling af bevægelsen i hele dens bredde og udvikling savnes endnu. Jeg har derfor troet, at en kort oversigt over de væsentligste kjendsgjæringer i denne revolution vilde interessere „Samtiden“s læsere.

Japans politiske forfatning før 1868 var høist eiendommelig og kan nærmest betegnes som: et feudalsystem med dobbelt monarki. Hele samfundet var inddelt i otte kaster: 1) *kugé* eller hofadelen, 2) *däimio* eller militæradelen, 3) *buke* eller *hatumoto* eller *samurai*-krigerkysten, som tjener under den foregaaende kaste. 4) grund-eiere og forpagtere uden nogen særlig titel. 5) *shokonin* eller arbejdere, 6) *aknido* eller handelsmænd og butikfolk, 7) skuespillere, glædespiger og tiggere, 8) garvere og bundtmagere.

Naar man ser bort fra de fem sidste kaster, som var uden politisk betydning, grupperede de tre første klasser sig om to høie myndigheder, som dannede Japans dobbelte monarki: *mikado*-en eller keiseren, som residerede i Kioto; *shogun*'en eller den kongelige hushovmester (*maître du palais*), som residerede i Yedo. *Shogun*'en var igrunden Japans virkelige suveræn; chef for krigerkysten og grundeierne, som dannede nerven i den militære og finansielle magt i staten; han udnævnte ministrene, bestyrede finanserne, forberedte lovene, som aldrig blev negtet mikadoens sanktion; oprindelig skulde han

hvert aar gjøre en visit til mikadoen i Kioto som et synligt tegn paa underkastelse og hyldest; men efterhaanden blev ogsaa denne ceremoni sløfet. Mikadoen beholdt kun et slags moralsk autoritet, han var Japans store nationale symbol, og befolkningen omfattede ham med den brændende, underdanige tilbedelse, som omgiver nationens høvding i Orientens store despotiske monarkier; men han havde mistet hele sin fordums politiske magt. Dette forhold fandt et stringent udtryk i et japanesisk ordsprog: alle elsker mikadoen, alle frygter shogunen.

Ligesom monarkiet, saaledes var ogsaa adelen en dobbelt; der var *kuge* eller hofadelen, og der var *daïmio*'erne eller shogunens militæradel. Hofadelen o: Japans gamle adel, bestod af meget gamle familjer, som i aarhundreder havde været knyttede til mikadoen, og hos hvem den dynastiske troskab næsten var en religiøs familjetradition. *Kuge*'erne var kun afhængige af mikadoen; men denne var altfor svag til at beskytte dem mod forfølgelser fra *shogun*'en, som saa skjævt til den kongetro adel og kun tilstod dem magre pensioner. Desuden var de næsten allesammen fattige, og det var kun i sine familjetraditioner, de hentede den moralske kraft til at bevare denne troskab mod fyrsten, som var dem saa kostbar. *Daïmio*'erne derimod dannede den virkelige feudalladel; de boede i befæstede slotte, eiede næsten hele Japans jord, som de leiede ud til bønderne; de havde ret til at dømme og paalægge skatter paa sine eiendomme og skulde i krig tjene i hæren under kommando af *shogun*'en, deres chef, i spidsen for et rigt antal soldater. Disse soldater, som enhver *daïmio* skulde føre med sig i krigen, dannede *samurai*'ernes kaste; enhver *daïmio* var omgivet af et vist antal samurai, der dannede hans trop og som af ham modtog en daglig ration ris eller et lidet stykke jord; deres værdighed var ligesom *daïmio*'ens arvelige, og for at udskille sig fra massen havde de ret til at bære to sverd, symbol paa deres militære funktioner.

Shogun'en var i grunden en usurpator, som havde trængt sig ind i Japans feudale forfatning. Den samme kamp, som i Frankrigs første historiske tid udkjæmpedes mellem de merovingiske konger og deres majordomus'er, blev i Japan udkjæmpet mellem *mikado*'en og *shogun*'en, hvis funktion oprindeligt var at være „hushovmester“; men kampen fik i Japan en anden udgang. Majordomus'erne jog ikke mikadoen bort, knuste ikke landets dynastiske tradition; de lod sig nøie med at stille sit dynasti ved siden af mikadoens og plyndrede efterhaanden dette for hele dets gamle magt.

De sociale og politiske forholde i Japan var ved slutten af det XVIde aarhundrede alt andet end lyse; stadige krige udtømte landets

økonomiske resurser, og i det indre gjorde kristendommen store fremskridt og vakte de nationale sekters had og lidenskaber. Et stort antal engelske, hollandske og tyske matroser og kjøbmænd, hvis seder tro og meninger var saa forskjellige fra landets, forvirrede folkets moralske og religiøse begreber og udbredte tvil og korrupsion blandt masserne. Der skulde en energisk anstrengelse til for at komme ud af disse forhold, og den geniale mand, som magtede opgaven, var Iyeyasa, grundlæggeren af familien Tokugowas politiske magt. Han var mikado'ens majordomus; men hans geni var altfor mægtigt og hans ærgjerrighed altfor stor til, at han kunde lade sig nøie med et saa beskeden magtomraade; uden at gjøre oprør mod mikadoen, kun ved at gjøre sin aandelige overlegenhed gjældende ligeoverfor ham, bemægtigede han sig næsten al offentlig myndighed og benyttede den til at gennemføre en kommersiel, intellektuel, moralsk og religiøs protektionisme, som aldrig har undladt at virke bedaarende paa Orientens statsmænd. Ved en række heldige krige og behændige diplomatiske forhandlinger, lykkedes det ham at sikre Japan en lang fredssperiode, hvorefter han begyndte at reise en stor kinesisk mur, som skulde isolere Japan. Da han døde i 1616, havde han kun kunnet begynde sin civile og politiske reform; men hans søn og sønnesøn, som efter faderens og bedstefaderens eksempel styrede Japan istedetfor mikadoen, var dygtige mænd, som forstod at gennemføre hans planer. I 1617 blev alle Japans havne undtagen Hirado og Nagasaki lukkede for fremmede skibe; i 1627 forbød en lov under dødsstraf japaneserne at besøge fremmede lande og at studere noget andet fremmed sprog end kinesisk; i 1624 blev alle fremmede jagede ud af Japan, undtagen englænderne og hollænderne; i 1641 maatte ogsaa englænderne forlade landet, og hollænderne blev sendte til den lille ø Dashima. For at udrydde kristendommen nedsablede man de kristne *en masse*; og efter forfølgelsen i 1637, ved hvilken der dræbtes 30000, var religionsfreden i Japan atter fuldstændig gjenoprettet.

Alle skibe, som var byggede efter fremmed model, blev ødelagte, og det blev under dødsstraf forbudt for fremtiden at benytte andet end de gamle japanesiske modeller ved nybygninger. Paa samme maade blev ogsaa alle forsøg paa at indføre fremmede seder straffet med døden.

Saaledes blev Japan absolut isoleret; og *shogun*'ernes dynasti, arveligt i Tokugowa'ernes familie, steg til sin høieste top. Under Iyeyasa's og hans første efterfølgeres kloge og energiske styrelse havde landet en blomstrende og fredelig periode, og mikadoerne, som ikke havde kunnet modstaa hverken Iyeyasa eller hans ætlinger, og

som havde seet paa, at denne store revolution foregik uafhængig af dem, tabte al virkelig autoritet og sanktionerede ved sin uvirksomhed den udplyndring, hvis ofre de selv var.

Men for folkene saavel som for individerne er det forgjæves i længden at søge lykken i ensomhedens egoisme og foragt for andre. Dette viste sig ogsaa i Japan; neppe havde landet lukket sine grænser og begravet sig i sig selv, førend det maatte gennemgaa en moralsk og social krise, uagtet enhver aarsag til uro udenfra var fjernet. *Shogun*-ernes myndighed anerkjendtes naturligvis som enhver myndighed, som raader over styrken, men igrunnen følte det japanesiske folk kun uvilje og had mod denne familie af usurpatorer, som havde stillet sig mellem det og *mikadoen* og tilsløret den keiserlige myndigheds mystiske glorie. Det gamle regimentes legitimistiske traditioner var og blev levende i folket og i de klasser, som ikke ved sine interesser var knyttede til *shogun*'erne, saaledes som tilfældet var med *daïmio*-kasten; *mikadoen* var og blev Japans sande høvding, nationens ærværdige symbol, medens *shogun*'en blev betragtet som en usurpator og indbrudstyv; Japans politiske konstitution efter det XVIde aarhundrede blev betragtet som en nedgang fra det gamle *mikadoat*, og man dvælede ved den gamle tid som den nationale histories glansperiode. Disse tendenser inden en del af den japanesiske befolkning maatte naturligvis frembringe en intellektuel bevægelse, som søgte at værne om den nationale, politiske tradition; ja retningen var saa sterkt udbredt, at den endogsaa gjorde sig gjældende hos enkelte medlemmer af *daïmio*'ernes klasse; og det var en *daïmio*, som blev føreren for den japanesiske legitimisme. Fyrsten af Mito, født 1622 og død 1700, forfattede *Dai Nihou Shi* : Japans historie, et umaadeligt verk paa 243 bind, hvis hensigt var ved hjælp af talrige historiske dokumenter at bevise, at *mikadoen* var den egentlige legitime hersker, og at *shogun*'en var en militær usurpator. Denne bog, som er skrevet i det reneste kinesisk, der dengang var Japans litterære sprog, blev snart klassisk og kom til at spille en vigtig rolle i japanesernes litterære opdragelse. Dens indflydelse var saa stor, at man har kaldet fyrsten af Mito for den japanesiske revolutions (1868) fader.

Denne tendens til at gaa tilbage til den japanesiske civilisations første kilder gjorde sig ogsaa gjældende i de religiøse studier. Landets gamle religion, *shinto*, var bleven betydelig modificeret ved indflydelse fra den kinesiske filosofi og buddhismen; men mod slutten af forrige aarhundrede begyndte man paanyt at studere den, og en ny skole, hvis førere var Keichiu og Kada, søgte at gjenopbygge den nye lære i dens oprindelige renhed. Og da i Japan, som i alle østerlandske

folkeslag, religion og statsforfatning er inderligt knyttede til hinanden, kom studiet af *shinto* til at gjenoplive det gamle ideal om mikadoatet og at paavise, at der i den gamle konstitution slet ikke var plads for *shogun*'en. Mikadoen dreves saaledes af sin egen interesse til paa alle maader at opmuntre studiet af *shinto*, medens *shogun*'en kom til at beskytte studiet af den kinesiske filosofi, der som mere moderne ikke var saa inderlig knyttet til det gamle regimes traditioner. Paa denne maade blev hoffet i Kioto og hoffet i Yedo to konkurrerende centre for japanesisk aandsliv; og for folket, der aldrig ophørte at ære mikadoen, blev buddhisme, kinesisk indflydelse, usurpation og *shogun*'ens magt omtrent synonyme begreber.

Til denne aandelige krise kom saa snart en meget alvorlig social krise som følge af feudalsystemets gradvise dekadence.

De japanesiske *daïmio*'er gir os et meget interessant eksempel paa en klasse, som er degenereret og tilintetgjort, fordi den altfor godt har løst sin opgave. *Daïmio*'erne eller krigerkasten havde opnaaet sin politiske indflydelse i løbet af krigen i det 14de, 15de og 16de aarhundrede; deres energi i disse kampe var saa stor, at det under ledelsen af den store *shogun* Iyeyasa lykkedes dem at sikre Japan fred i næsten tre hundrede aar; ti fra begyndelsen af det 17de aarh. og til 1868 behøvede Japan ikke en eneste gang at drage sit sverd. Men i denne fredspæriode havde *daïmio*'erne intet at gjøre mer eog degenererede, som alle mægtige og uvirksomme samfundsklasser; alle disse feudale seignere, som ikke længere havde krigen at øve aand og legeme i, hengav sig til udsvævelser, og udsvævelserne ødelagde til sidst i den grad deres race, at i vort aarhundrede Japans gamle og gloriøse adel kun repræsenteredes af drukkenbolte, idioter, epileptikere og sindssvage. Selvfølgelig beholdt disse *daïmo*'er nu i regelen kun i navnet myndigheden over sine landeierdomme; næsten overalt var den virkelige magt gaaet over til en eller anden dygtig og ærgjerrig tjener, en *samurai*, der forstod at beherske sin herres svage vilje. *Daïmio*'erne havde intet andet tilbage af sin fordums glans end en indviklet etikette, som af og til generede dem i tilfredsstillelsen af deres laster, og en umaadelig mængde snyltegjester at ernære; ti befolkningens tilvekst havde forøget antallet af dem, som søgte at leve paa de rige adelige familjers bekostning. *Daïmio*'erne kunde vanskelig verge sig mod denne parasitisme, som gnavede paa deres rigdomme, da de ellers udsatte sig for at miste sin anseelse og endmere at svække sin vaklende magt; saaledes forarmedes de mere og mere for hver dag, som gik; og den autoritet, som i gamle dage havde hjulpet dem til at samle

deres umaadelige rigdomme blev nu kun en aarsag mere til at hidføre deres fattigdom.

Paa samme maade eller endnu værre gik det ogsaa med *samurai*-erne. Freden dømte dem til lediggang; da deres æresbegreber forbød dem at indlade sig paa nogetsomhelst arbejde, blev der i denne lange fredsperiode intet andet for dem at gjøre end at bevogte sine herrers slotte og ved visse leiligheder at optræde i deres følge i glimrende dragter. Forøvrigt tilbragte de tiden med at spise, drikke og røge i thesalene; og under denne lediggang ophidsedes deres dyriske instinkter. Da hertil, som ovenfor omtalt, kom, at de havde ret til at bære to sverd, medens folket var vaabenløst, og da de altid kunde gjøre regning paa *daïmio*'ernes beskyttelse, kan man let forestille sig, at der maatte udvikle sig despotiske tilbøieligheder hos dem. Tilslut var de blevet en klasse af smaa tyranner, som undertrykkede og udsugede underklasserne; mange af dem hengav sig endog til et formeligt røverliv og udplyndrede sine vaabenløse medborgere, især i de store byers tætbefolkede kvarterer. Folket var naturligvis yderst misfornøiet med disse forhold; og det feudale system forekom dem, saaledes som det nu havde udviklet sig, kun som en form for brutal undertrykkelse.

Endelig var der blandt *samurai*'erne en liden minoritet, som foretrak et liv i studium fremfor udskeielser og derfor blev mere og mere oplyst; de dannede en elite, som stillet mellem det degenererede aristokrati og folket repræsenterede Japans intelligens og kultur. Som allerede nævnt lykkedes det mange af disse *samurai*'er at erobre sig en glimrende stilling; de blev sine *daïmio*'ers raadgivere og sekretærer, det vil sige de virkelige herrer; men selv i dette tilfælde kunde de ikke føle sig meget fornøjede med sin stilling; thi lovene vedblev at betragte dem som underlegne disse idioter og drukkenbolte, der i virkeligheden ofte var deres slaver. De havde magten, men de manglede endnu dens officielle sanktion, rangen, titlerne, de ydre distinctioner, hvad der maa til for at tilfredsstille menneskenes stærkeste lidenskab, forfængeligheden. Desuden: om det end stadig lykkes intelligensen at herske over dumheden, der af skjæbnen er stillet paa det høieste sociale trin, saa er det dog kun gennem stadige kampe og ydmygelser; thi det er en uudholdelig pine for en intelligent mand at maatte underkaste sine tanker og planer en, selv om det kun er en formel, sanktion af en dumrian, som af uvidenhed eller et lune ofte morer sig med en taabelig opposition. Denne intelligente og oplyste elite var altsaa ogsaa mistornøiet med feudalsystemet.

Tilslut maa det ogsaa erindres, at *shogun*'ens stilling ligeoverfor *mika:loen* ingenlunde var uklar og utvetydig. *Shogun*'en var Japans vir-

kelige konge og besad al magt, medens mikadoen kun levedes en konstitutionel konges myndighed; men dette forhold, der var sanktioneret ved skik og brug og de senere mikadoers uvirksomhed, var ingenlunde legalt, var ikke fastslaaet ved nogen lov. Om *shogun*'en end havde tilrevet sig al magt, saa havde han dog ikke rørt ved mikadoens ret til at sanktionere alle hans handlinger. Vistnok var denne ret kun et spøgelse; thi i to og et halvt aarhundrede havde mikadoerne sanktioneret alt, hvad *shogun*'erne foreslog; men dette spøgelse kunde bli en farlig virkelighed for *shogun*'en i samme øieblik, en kraftig mikado besteg Japans trone. Den politiske situation var altsaa tvetydig og usikker; og om befolkningen end ikke merkede dette, saalænge forholdene var rolige, saa blev dog denne grundfeil i regeringssystemet straks følelig, da et uveir udenfra forstyrrede Japans fred.

I to aarhundreder og mere havde Japan begravet sig i sig selv uden at vide og uden at ville vide, at der eksisterede en verden og mennesker udenfor dets grænser, — som et barn, der lukker sine øine og indbilder sig, at der intet er til undtagen det. Imidlertid nærmede sig det øieblik, da Japan med magt skulde tvinges ud af sin isolation. De forenede stater, som følte et ungt folks trang til kommerciel og industriel udvidelse, fandt det i høi grad beklageligt, at et land paa tredive millioner indbyggere var og blev lukket for deres handel; og i overensstemmelse med det gamle bibelsprog: *pulsate et aperietur vobis* mente man i New-York, at det burde banke paa denne dør og sprænge den, dersom der ikke blev lukket op. Og høsten 1853 betrøede republikens præsident denne interessante diplomatiske mission til admiral Matthew Perry; han overgav ham et brev, adresseret til keiseren af Japan, hvori han anmodede denne om at slutte en traktat med De forenede stater og at indrømme amerikanske borgere retten til at handle i Japan. Admiralen reiste, ankom til Urugas havn og seilede i tillid til sine kanoner tappert ind i den trods alle forbud. Et forfærdeligt jordskjælv kunde ikke ha gjort saa dybt indtryk paa japaneserne, som ankomsten af disse fire fremmede skibe; i over to hundrede aar havde noget lignende aldrig skeet; lovene, skik og brug, opdragelsen havde vænnet japaneserne til at betragte en saadan handling som den dybeste fornærmelse, en fremmed kunde tilføie nationen; og ovenikjøbet var denne begivenhed, som knuste Japans hele udenrigspolitik, kommen fra den ene dag til den anden, — aldeles uventet; thi da den japanesiske regering ikke havde ambassadører i udlandet, saa havde De forenede stater ikke kunnet forberede mikadoen paa admiralens visit; endelig maatte ogsaa den ukjendte mystiske form paa

de amerikanske skibe forvirre fantasien hos det japanesiske folk, som ikke kjendte andre skibsmodeller end de traditionelle typer i den gamle japanesiske marine. Det var da ikke at undres over, at disse skibes ankomst virkede som en revolution.

I Kioto, ved mikadoens hof, var ophidselsen stor, men endnu meget større var den i Yedo hos *shogun*'en, der som Japans virkelige suveræn skulde svare paa brevet fra den amerikanske præsident. Situationen var alvorlig; commodoren havde ladet forstaa, at han betragtede et afslag som en krigserklæring, og at han straks vilde begynde fiendskaberne med at bombardere Uraga; men Japan, med sin forhistoriske marine og sin gennem 200 fredsaa svækkede militærorganisation, kunde ikke tænke paa en kamp med De forenede stater. Men at gaa ind paa amerikanernes forlangende var paa den anden side en radikal revolution, hvis konsekvenser vilde ha forfærdet de dristigste statsmænd. Iyeyoshi — saa hed *shogun*'en — vidste hverken ud eller ind; han forlangte en udsættelse og svarede den amerikanske udsending, at, da afgjørelsen var af den allerstørste betydning for Japan, maatte han bede ham om at vente. Admiralen gik ind paa det, og, efterat ha erklæret, at han vilde komme tilbage den følgende vaar for at indhente det endelige svar, reiste han med sin lille flaaede.

Iyeyoshi, som var gammel og syg, var blevet saa medtaget af angsten og spændingen under forhandlingerne, at han døde i løbet af vinteren, og det blev da hans søn Iyesada's opgave at løse det vanskelige spørgsmaal. Vaaren 1854 kom Perry virkelig tilbage for at faa svaret, og han erklærede, at han ikke agtede at gaa ind paa nogen ny udsættelse. Tvunget ved modstanderens overlegenhed gjorde Iyesada gode miner til slet spil og underskrev en traktat, ifølge hvilken havnene Shimoda og Hakodate aabnedes for amerikanske skibe. Ifølge Japans politiske seder var *shogun*'ens underskrift uden mikadoens ikke tilstrækkelig til at gjøre traktaten gyldig. Men Iyesada vidste meget godt, at mikadoen, de gamle japanesiske traditioners trofaste vogter, aldrig vilde ha givet sit samtykke til denne revolutionære nyhed; og da det i tiltælde af krig, var ham (*shogun*'en), som i egenskab af chef for *daïmio*'erne, vilde faa ansvaret for udfaldet, bestemte han sig til at foretage et skridt, der næsten var at betragte som et statskup: han oversendte admiralen traktaten med sin underskrift alene. Det kan maaske synes underligt, at den amerikanske commodore lod sig nøie med en traktat, som var absolut intetsigende ifølge Japans offentlige ret; men det maa siges til hans undskyldning, at det var umuligt for ham at kjende Japans virkelige forfatning og den dobbelt-

magt, som eksisterede i landet. Han troede, at *shogun*'en var Japans virkelige og eneste souveræn og fandt sig derfor i at afslutte traktaten med ham alene; saaledes lykkedes det *shogun*'en ved dette behændige bedrageri for øieblikket at forskaane Japan for en ødelæggende krig; men hans optræden fik dog indirekte vidtrækkende konsekvenser og kom til at fremkalde en række af begivenheder, der tilslut skulde føre til revolutionen i 1868.

Ved hoffet i Kioto blev der en voldsom indignation, da man fik at vide, hvad der gik for sig i Yedo. Mikadoens autoritet skulde altsaa tilføies den sidste og værste forhaanelse? hvorlangt vilde *shogun*'en drive sine frække overgreb? Mikadoen forlangte forklaring af *shogun*'en for hans optræden, og *shogun*'en, som ikke havde til hensigt at gjøre oprør mod mikadoen, svarede, at han havde undertegnet traktaten, fordi enhver opsættelse havde været umulig; men da han aldrig havde tænkt sig, at traktaten var gyldig uden mikadoens underskrift, bad han ham om at give den. Men mikadoen, der eggedes af sine omgivelser (*Kuge*) og af *shogun*'ens handling, der i hans øine ikke var nødvendiggjort af omstændighederne, negtede sit samtykke til traktaten. Havnene skulde altsaa egentlig paany ha været lukkede for amerikanerne, og krigen vilde ha udbrudt; men da *shogun*'en saa, at hans anstrengelser for at opnaa sanktionen var frugtesløse, var han fornuftig nok til at greie sig uden, og holdt sit ord, som om alt var i orden.

Havnene Shimoda og Hakodate forblev altsaa aabne for amerikanske skibe. *Shogun*'en havde maaske oprindelig troet, at hans liberale politik skulde indskrænke sig til disse indrømmelser til De forenede stater; men begivenhedernes gang, som nu var bestemt ved den første indrømmelse, var sterkere end hans vilje, og konsekvenserne flere, end han havde forudseet. Opmuntret ved amerikanernes held kom der snart andre nationer, som ogsaa forlangte at slutte traktater; og *shogun*'en, som nu følte sig endnu mindre istand til afslag, maatte snart beslutte sig til med store skridt at vandre videre paa den vei, han saa frygtsomt havde slaaet ind paa. Han udnævnte til *tuio* eller regent (et slags første minister) Ji Kamon no Kami, en energisk, uafhængig mand, der var ham personlig hengiven, og disse to tog nu initiativet til en yderst liberal udenrigspolitik uden at tage det ringeste hensyn til mikadoen, eller hvad man mente ved hoffet i Kioto. I 1858 sluttede Japan traktater med Frankrige og England, modificerede traktaten med De forenede stater, udvidede indrømmelserne og aabnede havnen Yokohama for fremmede skibe.

Shogun'ens dristige politik opfattedes meget forskjellig af de for-

skjellige samfundsklasser. I de bredere lag var man yderst misfornøjet; man havde der saa længe vænnet sig til at hade de fremmede, folkets konservative instinkter var saa tilfredsstillende af den gamle politik, at *shogun*'ens handlinger syntes landsforræderi; en minister, som vilde udlevere sit lands vigtigste fæstninger til en fiendtlig nation, vilde hos os omtrent gøre det samme indtryk. Og til den uro i sindene, som fulgte af en saa radikal reform, kom snart ogsaa en økonomisk krise; import og eksporthandelen, som nu pludselig udviklede sig, fordyrede næsten alle varer, og alle de vanskeligheder og savn, denne krise, omend kun forbigaaende, medførte, forøgede den almindelige modvilje mod en politik, der allerede af andre grunde var forhadet. Endelig bidrog overtroiske rædsler ikke lidet til at berøve masserne sindets ligevegt. Enten det nu var en kombination af tilfældigheder, eller fordi naturfænomenerne paagrund af den almindelige ophidselse gjorde et saameget desto dybere indtryk, saa var tiden fra 1855—60 en ulykkens tid for Japan, eller syntes ialfald at være det, thi aldrig havde Japan været rammet af et saa stort antal jordskjælv, epidemier, storme, ildebrande. For det store folk var alle disse ulykker naturligvis følgen af *shogun*'ens politik; misfornøilsen voksede og brød af og til ud i smaa oprør og nedsablinger af de fremmede; de hemmelige sekter, som var dannet af forbrydere og fanatikere for at dræbe de fremmede, blev flere og flere. Selv regenten Ji Kamon no Kami blev snigmyrdet af en bande fanatikere, mens han gik paa gaden. Men den vigtigste politiske konsekvens af *shogun*'ens handling var, at folkets sympatier for mikadoen blev endnu sterkere; mikadoen, der modsatte sig *shogun*'ens politik, viste sig atter en gang som repræsentant for det japanesiske folks virkelige ønsker, og det inderlige forhold mellem folket og Japans legitime høvding blev i denne kamp atter fornyet. *Shogun*'en saa, hvorledes folkets dumpe uvilje, som aldrig havde forladt ham, daglig voksede og forbandt sig med hadet ved Kioto-hoffet, som nu ogsaa begyndte at overvinde sin vanlige ængstelighed.

Shogun'ens politik blev derimod vel modtaget af de lærde *samurai* og af alle, som havde aandsinteresser, fordi det efter 1856 ikke længere blev forbudt japaneserne at reise til udlandet, og da var det, man første gang i Europas og Amerikas byer saa disse underlige mænd med gul teint, smaa øine og aflangt ansigt, som man ansaa for repræsentanter for et barbarisk folk, fiendtlighedsindet mod vor civilisation eller ialfald ude af stand til at forstaa den; men i virkeligheden fandtes blandt disse første japanesiske reisende de fremtidige ledere for den revolution, som skulde omdanne deres folk til en moderne nation.

Disse *samurai* besøgte Europa og Amerika, lærte fransk og engelsk, studerede institutionerne, søgte saa grundig, som det var muligt, at skaffe sig kundskab om den videnskabelige bevægelse, og vendte tilbage til sit fædreland, endnu mere fiendtligsindede mod de sociale og politiske forhold hjemme, der var saa dybt forskellige fra det, som de havde beundret ude.

Saaledes var i 1860 Japans sociale og politiske situation, bestemt ved de to foregaaende aarhundreders politiske og aandelige udvikling, ved feudalsystemets dekadence og ved de nye begivenheder, som fuldstændig havde forvandlet Japans forhold til de fremmede nationer. De kjendsgjæringer, som herefter indtraadte, var kun den umiddelbare følge af denne udviklede situation. Folket, som var misfornøiet med feudalregjeringen, med *samurai*'ernes tyranni og med *shogun*'ens udenrigspolitik, vendte sig med varmere begeistring end nogensinde mod mikadoen, som i disse vanskelige tider forekom det som den sande repræsentant for Japan og dets følelser. Den intelligente elite var fiendtligsindet mod feudaltvæsenet, som dømte dem til en lav social rang og gjorde deres magt afhængig af en dumrian, som ved sin fødsel var stillet paa det øverste trin i det feudale hierarki. Mikadoen, der opeggedes af *kuge*'erne, fattede atter mod, idet han haabede i denne krise at finde millet til at gjenvinde sin fordums magt, som *shogun*'en havde plyndret ham for, og tanken paa en kamp med denne militære usurpator begyndte at tilsmile ham. En alliance mellem folket, mikadoen, *kuge* og den intelligente elite af *samurai* mod de fælles fiender, *shogun*'en og feudalsystemet var altsaa i dette øieblik en historisk nødvendighed.

Men disse forskellige partier og klasser sluttede sig ikke til koalitionen af de samme motiver og med de samme formaal: folket vilde fordrive de fremmede og ha en ende paa *samurai*'ernes undertrykkelse; mikadoen og *kuge* sigtede mod at tilintetgjøre *shogun*'ens magt; *samurai*'ernes elite ønskede politiske institutioner, hvor de kunde spille en glimrende politisk rolle. Det politiske program kunde altsaa ikke være et klart og præcist udtryk for et saa blandet partis meninger; det maatte bli et forbigaaende program, bestemt ved øieblikkets krav og egnet til at holde koalitionen kræfter samlede, indtil den fælles fiende var besejret; efter seieren vilde enhver glemme det eller kun erindre den del af det, som stemmede overens med hans interesser. Cheferne for de to kjæpende partier var *shogun*'en og mikadoen; da nu *shogun*'en var en usurpator, kom mikadoens tilhængere naturligt at opstille som sit program: gjenoprettelsen af mikadoens magt, saaledes som den var før *shogun*'ernes overgreb, eller med andre ord landets lovlige forfatning. Menneskene er af naturen

konservative; tanken om at gjøre oprør mod lovene og at røre ved statens hellighed forfærder folkeslagene overalt i verden, men mest i Orienten, hvor man er saa ærbødig og underdanig ligeoverfor autoriteten. At gjøre en revolution for at adlyde lovene derimod, de gamle love, som er visere og ærværdigere end de moderne, det synes ikke længere en dristig og ugudelig revolte, men snarere fuldførelsen af en hellig pligt. Desuden var det næsten uundgaaeligt for mikadoens parti at antage dette program; ti, som ovenfor nævnt, havde en sterk intellektuel og religiøs bevægelse i lange tider vedligeholdt folkets beundring for den periode i Japans historie, da *shogun*'en endnu ikke var andet end mikadoens tjener. Denne tid havde været landets glansperiode eller forekom i allefald saa for de begeistrede læsere af prinsen af Mitos store bog, saa det var ganske naturligt, at man ønskede at se nationen vende tilbage til denne ærefulde fortid. Det er ofte fortidens minder, som leder folkene ind paa fremtidens vei; og denne illusion, ved hvilken man gaar fremad, mens man indbilder sig at gaa tilbage, har været fælles for mange revolutioner.

Det andet hovedpunkt i mikadopartiets program angik spørgsmaalet om de fremmede. Partiet forlangte her udjagning af udlændingerne, lukning af havnene og fortsættelse af Jyeyasas politik. Hvad saa den oplyste og intelligente minoritet af *samurai* mente, saa maatte mikadopartiet love de fremmedes fordrivelse, da folket ellers aldrig vilde have gaaet med i kampen, og *kugé*, der udøvede stor indflydelse paa mikadoen, isaafald vilde ha meldt sig ud af partiet; disse, som udgjorde det ældste aristokrati i landet og havde de sterkeste traditioner, var konservative i alle spørgsmaal, undtagen naar det gjaldt at tordrive *shogun*'en fra hans usurperede magt.

Vi har endnu ikke talt om *daïmio*'erne og den rolle, de spillede i denne krise. Mod alt, hvad man fornuftigvis skulde vente, var ikke alle *daïmio*'er gunstig stemte mod *shogun*'en; endel af krigeradelen, især i det vestlige Japan, stillede sig under mikadoens faner mod sin traditionelle høvding. Dette kan synes underligt, men det maa ikke glemmes, at *daïmio*'erne næsten allesammen var beherskede af de dannede *samurai*, der tjente dem som raadgivere; og disse, som ønskede, at der skulde bli en ende paa feudalsystemet, benyttede sig uden skrupler af sin magt over sine herrer til at drive dem ind i en politik, som maatte bli deres ruin.

Desuden var, som ovenfor antydnet, en mængde af *daïmio*'erne kjede af en autoritet, der kun var blevet en byrde: deres rigdomme svandt ind paa grund af den mængde af snyltegjester, som de ikke kunde befri sig for; deres moralske anseelse hos folket aftog for hver dag,

som gik, da man ansaa dem for halvt eller helt ansvarlige for de ekscesser, som deres *samurai* begik; derimod bestod etiketten ligesaa streng som i feudalsystemets glansperiode og var ganske utaalelig for mennesker, som fremfor alt ønskede at more sig. Endelig var det moralske troskabsbaand, som burde ha knyttet dem til deres høvding, *shogun*'en, overskaaret ved den lange fredsperiode; en krigerkastes hengivenhed for sin chef kan kun bevares i krig og ved fællesskab i fare og ære. Det er da ikke saa underligt, at mange af *daïmio*'erne lærvillig lyttede til sine raadgiveres indskydelser; igunden var jo *shogun*'ens og feudalsystemets fald ogsaa for dem snarere en befrielse end et tab. Saaledes dannede det vestlige Japans *daïmio*'er en liga for at støtte mikadoens krav mod *shogun*'ens.

Kampen begyndte i 1867 ved en dristig handling af mikadoen, idet han befalede *shogun*'en at udjage de fremmede; *shogun*'en brød sig naturligvis ikke om sin souveræns befaling, og fra det øieblik var hans oprør mod mikadoen aabenbar og erklæret.

Dette øieblik havde krævet en kraftig *shogun*; men Keiki, der efter sin forgjængers død tiltraadte sin post i 1867, var en svag mand, der ikke var situationen voksen. Ligaen af Vestjapans *daïmio*'er blev sterkere for hver dag, som gik; mikadoen og *kugé* blev modigere, folkets ophidselse med *shogun*'en heftigere; mikadoens parti forstod da, at tiden til at aabne fiendtlighederne var inde. I oktober 1867 opfordrede prinsen af Tosa offentlig *shogun*'en til at indgive sin demission, medens de mest fremragende medlemmer af *samurai*'ernes intelligente elite opmuntrede mikadoen til at gjenoprette den gamle japanesiske forfatning fra det XIIIde aarhundrede. Keiki, som følte stormen reise sig og saa, at situationen blev alvorligere og ansvaret ved hans stilling forfærdeligere, tabte modet og indgik med sin demission til mikadoen. Dette skridt var knusende for *shogun*'ens autoritet; mikadopartiet forstod, at han følte sig svag og besluttede at gjøre en ende paa hans magt én gang for alle. Nogle dage efter Keikis demission døde den gamle mikado Komei og efter ham fulgte Mutsuhito, som regjerer den dag idag; han var en ung mand paa 18 aar, der sandsynligvis endnu ikke havde faste og færdige politiske meninger. Lederne for den antishogunske bevægelse, fyrsten af Tosa, Saigo, Okubo, Kido, Gold, mente, at den unge mikado nok vilde handle efter energiske raadgiveres indskydelser, og at de skulde faa ham til at tilintetgjøre feudalvæsenet og *shogun*'ens stilling. Den 4de januar 1868 lod de alle porte i det keiserlige slot besætte med soldater af ligaen og slap ikke andre ind end dem, som var gunstig stemte mod deres planer; derpaa begav de sig til den unge mikado, og efter en lang diskussion

overtalte de ham til at afskaffe *shogun*'ens embede. Da først forstod Keiki, hvilken dumbhed han havde begaaet; han løftede revolutionens fane og begyndte krigen i spidsen for de *daïmio*'er, som var forblevet ham tro.

Krigen mellem *shogun*'en og mikadoen var altsaa en kamp mellem det gamle og det nye Japan, i hvilken *shogun*'en repræsenterede fremskridtspartiet og en liberal udenrigspolitik, medens mikadoen repræsenterede det reaktionære parti, som ønskede restauration af den gamle statsforfatning fra det XIIIde aarhundrede og udjagning af de fremmede. Uheldigvis for fremskridtspartiet var mikadoen altfor overlegen i magt, til at nogen kunde være i tvil om kampens udfald. Mikadoen støttedes af folkets masse, af hofadelen, af de fremmedfiendtlige sekter, af eliten af *samurai*, der, uagtet de ønskede politiske reformer, dog fremfor alt vilde tilintetgjøre feudalsystemet, af *shinto*-forskerne, og endelig af en del af krigeradelen, som ikke længere havde den nødvendige kraft til at forsvare sine privilegier. — Paa *shogun*'ens side stod kun endel *daïmio*'er, der var bleven sin chef tro; og Keiki besad ikke tilstrækkelig geni til at beseire mikadoen ved hjælp af saa underlegne kræfter.

Krigen blev hverken lang eller blodig; efter nogle nederlag trak *shogun*'en sig ud af kampen; og den del af krigeradelen, der sammen med ham havde villet gjøre modstand mod mikadoen, underkastede sig nu frivillig. Den japanesiske adel havde ogsaa, ligesom den franske, sin nat den 4de august: den 5te mars 1869 offentliggjorde den officielle avis en erklæring, hvori fyrsterne af Satsuma, Coshin, Tosa og Hizen til fordel for mikadoen gav afkald paa sine besiddelser, sine undergivne og sine privilegier; og eksemplets magt var saa stor, at ved slutningen af aaret havde 241 *daïmio*'er af 276, som udgjorde Japans militære adel, gjort det samme.

Da *shogun*'en var beseiret og feudalsystemet tilintetgjort, ventede alle paa, at nu skulde restaurationen af det gamle Japan begynde; især krævede den meste uvidende del af mikadoens parti gennemførelsen af det revolutionære program, uddrivelsen af de fremmede, lukningen af havnene og gjenoprettelsen af den gamle forfatning før *shogun*'ernes usurpation. Men i dette øieblik skilte lederne for bevægelsen, hvem revolutionen væsentlig skyldte sit heldige udfald, Okubo, Kido, Goto, sig fra massen; de omgav den unge mikado og modsatte sig energisk alle reaktionære planer, især fordrivelsen af de fremmede. Okubo tilstillede keiseren en betænkning, der for de japanesiske liberale blev, hvad Siyès's berømte brochure havde været i den franske revolution: han udviklede der de idéer, som næredes af

samurai'ernes elite, revolutionens ledere, og opfordrede mikadoen til uden frygt at efterligne den europæiske og amerikanske civilisation. Efter nogen betænkning gav den unge mikado efter for disse mænds raad, som repræsenterede blomsten af sit partis dannelse. Han tilkaldte næsten alle lederne af den revolutionære bevægelse til at danne sit første ministerium, flyttede sin hovedstad fra Kioto til Yedo, hvis navn blev forandret til Tokio, og hjulpet af sine Europa beundrende raadgivere begyndte han paa store politiske reformer. Den gamle hofetikette blev ophævet, og mikadoen viste sig i gaderne, simpelt klædt, uden følge, som en almindelig privatmand. Alle levninger af feudaltvæsenet blev hurtig feietud. *Daïmio*'erne, som under feudalsystemet havde været de øverste myndigheder i lokalstyrene, blev erstatte af funktionærer, som var afhængige af mikadoen; de gav afkald paa sine jordeiendomme og sine privilegier og fik til gengæld en pension, men paa den betingelse, at de skulde bo i hovedstaden, hvor det var lettere for regjeringen at have et øie med dem. Man gik derpaa over til afvæbningen af *samurai*, hvem det nu blev forbudt at bære sine sverd, hvad der i høi grad vakte tilfredshed hos de lavere klasser, som nu saa sig befriede for denne skare af smaatyranter. Men disse *samurai* havde hidtil levet paa krigeradelens bekostning; og *daïmio*'erne kunde nu, efterat have renonceret paa sine feudale rettigheder, umulig underholde et saa stort antal personer, der, pludselig berøvede sine eksistensmidler, kunde blive en alvorlig fare for den offentlige fred. For nogenlunde at holde denne klasse skadesløs gik man ind paa at betale *samurai* en sum, der svarede til deres arvelige ret til at underholdes af krigeradelen, i seks aar. Lidt efter lidt gik *samurai* over til at bli smaa gaardbrugere eller handelsmænd, og det blir særlig fra dem, at det senere japanesiske bourgeoisie kommer at udgaa.

Da feudaltvæsenet var ødelagt, udfoldede efterligningen af den europæiske civilisation sig med en forbausende hurtighed. Det lille fremskridtsparti, som havde ledet revolutionen, var paa høiden af sin magt og besad hele mikadoens tillid; efterat det havde faaet folket tilfredsstillet ved at tilintetgjøre de sidste rester af feudaltvæsenet, brød de sig i sine øvrige former ikke det ringeste om folket, der var og blev ultra konservativ og bundet i det gamle Japans ideal. Man organiserede en armé efter europæisk mønster og tilegnede sig det europæiske diplomati. Den offentlige undervisning blev gjentagne gange omordnet efter europæisk system med videnskaben som basis; man grundlagde elementærskoler, middelskoler og universiteter og indkaldte europæiske og amerikanske lærere. Efter lange studier af ve-

stens forholde indførtes ogsaa et moderne finansvæsen og politi; *Code Napoléon* blev oversat, og som om ingen menneskelig magt kunde stanse denne bevægelse, naaede man snart frem til parlamentarismen. Ma.: begyndte med lokale, bevilgende forsamlinger, hvis medlemmer skulde vælges af folket, og saasnart man troede, at folket i tilstrækkelig grad havde vænnet sig til det repræsentative system, grundlagdes parlamentet. Aabningen af det første parlament fandt sted, i nærværelse af mikadoen, i Tokio den 29de november 1890.

Den revolution, der endte med at omforme Japan til en moderne nation, var altsaa i sin oprindelse en reaktionær bevægelse; *shogun*'en var bleven besejret, men mikadoen var efter seiren blevet nødt til at antage den vigtigste del af hans program, ja endog gennemføre det i dets yderste konsekvenser. En saadan komplet omkalfatring kan synes underlig og uforklarlig; men det vil forekomme os mindre mystisk, naar vi tar i betragtning de omstændigheder, der næsten altid ledsager de store revolutionære bevægelser i alle lande. De sociale kjendsgjerninger er meget indviklede, vor uvidenhed om de love, der behersker nationernes liv, er overmaade stor, og de, som opstiller politiske programmer for fremtiden, saavelsom en revolutions ledere, har saagodtsom ingen midler til at afgjøre, hvad der i deres fremsyn er reelt, og hvad der er følgen af en illusion. Fornuftens og refleksionens kontrol kan ikke være meget stor, medens fantasien derimod lever høit i saadanne tider; og da i regelen den politiske lidenskab kommer med i spillet, kan en revolutionsmand tilslut gaa med paa det mest kimæriske program og tro paa det som paa en uomstødelig sandhed. Næsten alle revolutioner er bleven gjorte paa programmer, hvoraf en væsentlig del kun var drømme. Men naar en revolutions ledere, efter at have kjæmpet og sejret, skal handle og holde sine løfter, deler de sig næsten altid i to leire, paa den ene side de glødende fanatikere, der væsentlig har bidraget til at opstille den kimæriske del af programmet, til at holde partifællernes lidenskaber varme, og som forbliver tro mod sit ideal; paa den anden side de mere kjølige og positive aander, som ligeoverfor virkeligheden snart helbredes for den forbigaaende feber, der havde forblindet dem; som let kommer til den erkjendelse, at mange af deres tidligere idéer simpelthen var drømme og dertor opgir dem. De første regner naturligvis ikke med begivenhedernes gang; deres tro er urokkelig, og de andre, som har ophørt at tro, forekommer dem som forrædere; men disse indretter sig efter omstændighederne, modificerer sine idéer, viger ikke tilbage for de mest iøjnefaldende modsigelser og betragter de første som gale eller ialfald som drømmere. Saaledes var f. eks. Mazzini republikaner

til sin død, medens mange af hans tilhængere og disciple, efterat begeistringens rus var udsovet, blev kongedømmets ministre; i Ungarn var Kossuth til sin alderdom tro mod det rene nationale ideal, medens Andrassy og mange andre revolutionsmænd fra 1848 kom tilbage til fædrelandet, underkastede sig det østerrigske monarki, og med opgivelse af den absolute uafhængighed lod sig nøie med det, som de kunde opnaa.

Paa samme maade var det med den japanesiske revolution. Mikadoen førtes med af den offentlige opinion, pousseredes af sine trofaste *kuge*'er, som bare levede paa traditioner og minder, blev tvungen til at antage et politisk program, der var modsat *shogun*'ens, og befandt sig næsten mod sin vilje i spidsen for det reaktionære parti; men da revolutionen var forbi, var begivenhedernes fatale nødvendighed sterkere end alle hans forudfattede idéer. Mikadoen og eliten af hans tilhængere forstod straks, at fordrivelsen af de fremmede og lukning af havnene vilde være galskaber, hvis umiddelbare konsekvenser havde været en række ødelæggende krige; at det, selv om det havde været let at befale *shogun*'en at lukke havnene, saa var det meget vanskeligere for mikadoen at gjøre det, efterat han havde overtaget *shogun*'ens myndighed og ansvar. Hvad skulde han saa gjøre? Det blev nødvendig at bøie sig for nødvendigheden og ialfald i fremmedspørgsmaalet at svigte det løfte, man havde givet folkemasserne, der havde hjulpet med til revolutionen. — Omslaget blev saa meget desto lettere, som revolutionens ledere, de dannede *samurai*, aldrig for alvor havde ønsket gjenoprettelsen af den gamle japanesiske forfatning og forjagelsen af de fremmede; deres indflydelse gjorde omslaget lettere for dem, som loyalt og uden bagtanke havde antaget mikadopartiets program. Denne den lille fremskridtsminoritets første seier øgede i den grad dens moralske indflydelse, at det i kort tid lykkedes den at blive dem, der egentlig styrede Japan.

I resumé var da aarsagerne til den store japanesiske revolution følgende:

1) Nødvendigheden af at tilintetgjøre feudaltvæsenet, som var blevet et organ uden funktion.

2) Ærgjerrigheden hos de intelligenteste og kraftigste af *samurai*, der ikke kunde finde sig i den underordnede sociale stilling, som de feudale love paabød dem.

3) Indflydelse fra udlandet og ønsket omat efterligne amerikansk og europæisk civilisation, der opstod i de dannede klasser, da japaneserne efter 1854 begyndte at besøge fremmede lande.

De midler, ved hvilke denne revolution kunde gennemføres, var:

1) Folkets uvilje mod *shogun*'en og dets dybe ærefrygt for mikadoen;

2) De historiske og religiøse studier, der gjenopvakte minderne om den førshogunske tidsalder.

3) Folkets had mod de fremmede og idetheletaget mod politiske reformer, hvilket sikrede mikadoen folkemassernes støtte i kampen mod *shogun*'en.

Man ser altsaa, at der næsten er en aabenbar modsigelse mellem revolutionens virkelige aarsager og de midler, ved hvilke den gennemførtes, hvad der med andre ord vil sige, at de intelligente *samurai* benyttede sig af folkets konservatisme og dets rasende had mod de fremmede for at fremkalde en revolution, hvis resultat tvertimod skulde blive en næsten overdreven gennemførelse af den styrtede *shogun*'s politik. Forsaavidt som tilintetgjørelsen af feudalvæsenet var følgen, var den japanesiske revolution i virkeligheden en populær revolution, der svarede til befolkningens almindelige ønske; men i alle de politiske og sociale reformer, som i den nye regjerings program kom istedetfor gjenoprettelsen af det gamle regime, var det en aristokratisk revolution; ti den tilfredsstillende kun en liden, dannet minoritet, der forstod at bedrage den uvidende mængde. Hvorledes dette umaadelige bedrageri kunde lykkes, er ikke let at forstaa, men det synes, at folkets ærefrygt for mikadoen og de mangfoldige interesser, som den nye regering forstod at knytte til sig, i høj grad har hjulpet den lille minoritet til de dristige planers gennemførelse. Skjønt Japan for øieblikket er et konstitutionelt monarki, som Norge eller England, saa er dog folkets gamle veneration for mikadoen ingenlunde svækket; folket akcepterer endnu den dag idag uden indvendinger alt, hvad der udgaar af mikadoens haand, som om den passive underkastelse endnu var dets pligt; det akcepterede altsaa ogsaa de nye ministres dristige reformer, fordi de havde mikadoens sanktion.

Guglielmo Ferrero.

Den rejsende.

Der var kolera paa havnen, sagde man, en stor Middelhavsfarer, der var kommen ind om formiddagen, havde den uhyggelige fremmede ombord. Rygtet var naaet til os, der kom sejlene nordfra ved et af landingsstederne, og nu gled vi ganske sagte ind mod kajerne. Det var en efteraarsaften mørk og stille, den glaslattede sorte vandflade, som vi skar os igennem, bøjede sig tyst

tilside og veg ud i lange smidige bugtninger, der spejlede vore lanterner og alle de skibes lanterner, der laa paa havnen, røde, grønne og gule og de hvide elektriske kuppellamper paa kajerne og byens gule lys og lygter og de gyldne stjerner. En efteraars-aften saa mørk og stille som natten, og alle vinterens stjerner var fremme.

Vi havde musik ombord, mange havde danset. Menneskene vilde mere sig, de vidste, at de maaske gik bekymringer imøde; men nu var morskaben hørt op. Tavse stod alle og saa ud imod byen, mens de fattige tyske musikanter i forstavnen spillede en munter marsch. Derved blev alt omkring os end mere stille.

Mit sind var i voldsom uro, det brændte i mit indre, og jeg havde en forfærdelig følelse af, at denne ild kunde blusse op i vilde flammer, slaa ud af mit legeme, fortære mig helt, til jeg dryssede som aske ned paa havets glatte flade. Det var ikke angst for koleraen, det var rædsel for verden, for selve livet og alle mørkets magter, natten og musikken havde vakt den ligesaa meget som rygtet om pest. Jeg ved nu bagefter, at i virkeligheden svælgede jeg i denne rædsel. Det kunde briste eller bære; men i rædselen vilde jeg svælge, til det brast.

Jeg fik en vogn og kørte til hotellet gennem mørke øde gader. Jeg kunde ikke sidde roligt, jeg flyttede mig fra det ene sæde til det andet, jeg rejste mig op og satte mig igen. Med møje betvang jeg en trang til at bryde ud i vilde forbandelser eller høje jubelraab.

Saasnart jeg havde faaet et værelse anvist, og mit tøj var bragt op, gik jeg ned i kaféen. Der var fuldt af mennesker. Jeg fik et bord for mig selv og sad stille. Der kom lidt ro over mit sind. Det hjalp at sidde, at være paa et sted, hvor jeg maatte sidde. Her var ogsaa mere at se, ikke blot denne sorte vandflade med dens spejlinger, dens uvirkelige skælvende lys, denne smidige vandflade, der mere end noget andet ledede tanken hen paa det store intets umættelige bug. Her var ansigter, jeg kendte fra før, og nye ansigter, der var dukkede op. Mange indtryk væltede uordnede ind paa mig, saaledes som det altid er, naar man kommer til et sted, hvor man i aarevis ikke har været. Her var stille i aften. Man talte dæmpet om koleraen, rygtet gik, at nu var den i byens midte.

Jeg havde imidlertid ikke siddet mange øjeblikke, saa hørte jeg en stemme i min nærhed, der sagde: Godaften! Hvorledes har De det, og jeg opdagede i en sofa tæt ved mit bord et ansigt, der

var mig bekendt, og følte i det samme, at dette ansigts øjne en stund havde været rettede paa mig, og at det maaske var dem, der havde styrket mig og givet mig ro.

Javist kendte jeg ham, dette mærkværdige menneske; for tre aar siden var jeg i et selskab bleven forestillet for ham. Talt med ham havde jeg ikke, men hørt desto mere om ham.

Han smilede muntert til mig, og uvilkaarlig smilede jeg igjen. Det var, som om vi var gode venner, og jeg flyttede mig hen til hans bord.

Han var mager og senefuld. Ansigtet var fuldendt smukt, graaligt i farven, næsen var lille og krum, ædelt formet, panden buet og høj. Han bar et lille smalt rødbrunt overskæg, haaret var kortklippet og begsort, men sølvgraat ved tindingerne, det sad som en hætte om hans hoved. Han havde skarpe øjne, meget klare med stærk lyseblaa glans. Det forekom mig, at der var noget listigt i disse øjne, en vis lystig listighed, hans smil var ogsaa spottende, og dog var hele hovedets udtryk alvorligt, præget af lidelser og dages og nætters tænkning. Han maatte være nær ved de fyrretyve aar gammel, men saa paa engang yngre og meget ældre ud! Hovedet bar han lidt fremstrakt, ryggen var krummet, ikke i træthed, men i et overmaal af kraft som hos en tiger, der staar paa sprang.

„Hvor kommer De fra,“ spurgte jeg. Jeg huskede nu, at han var rejst fra vor fælles fødeby kort efter den aften, da jeg havde truffet ham.

Han svarede smilende:

„Fra at gaa omkring i landet og vandre derudi.“

Ja jeg huskede ham godt, dette mærkværdige menneske. Han var en rejsende mand paa jorden, rig og fri. Det blev sagt om ham, at han skabte uro, hvor han kom. Lys og mørke fulgte ham, ondt og godt, blus tændtes og mulm sænkede sig, glæde flammede op og sluktes straks i sorg eller blev til en roligt straalende glød, der kastede lange skygger og saa sluktes i sorg eller blev ved at brænde med mørkere glans.

I den tid, da jeg saa ham, var han netop efter aars fraværelse dukket op i hovedstaden, han færdedes meget i selskaber og var overalt midtpunktet. Han samlede alle øjnes straalere i sig og sendte dem tilbage i ord og blikke som en stjerneregnsnistrende pragt. Der var en særegen magnetisk atmosfære omkring ham, der tiltrak baade kvinder og mænd. Han var dengang klædt med udsøgt smag, men med større pragt end andre. Ander-

ledes i aften. I aften var han iført en fordringsløs engelsk turistdragt af mørkt stof, knæbenklæder og grove strømper og sko. Ved siden af ham i sofaen laa der en lille hue, og i sin senede og mørkt behaarede haand holdt han en knortet stok. Dragten var langt fra ny, endog blankslidt her og der; men af fortrinligt stof. I denne tid, hvor turister vrimlede, var hans ydre saa lidet paa-faldende som muligt; men der var udbredt en uforlignelig finhed over hans hele skikkelse. Jeg huskede pludselig, at jeg maatte have seet ham engang i denne dragt, før jeg lærte ham at kende, i en vrimmel et eller andet sted i et fremmed land. Han var jo ogsaa en rejsende mand paa jorden.

Jeg sagde til ham:

De gik meget i selskaber, den gang jeg lærte Dem at kende.

Jeg hvilede mig, svarede han, og lod mig beundre, og han lo med en stille indvendig latter.

Ja jeg huskede denne aften i selskabet. Han havde forbavset os alle. Der var mange smukke kvinder tilstede, prægtigt klædte, og de flokkedes om ham; men mod sædvane var han adspredt lige til uhøflighed, og da saa en ganske ubetydelig pige, en stakkels fattig slægtning af huset, kort efter at bordet var hævet, kom beskeden for at sige godnat og tak for i aften til vært og værtinde, brød han pludselig op og tilbød sig at ledsage hende hjem. Udtrykket i hans ansigt var sorgfuldt, hun blev blodrød i hovedet og var vist lige ved at synke i jorden af undseelse, og saa gik de sammen. Hun havde en krøllet hvid kjole paa og saa sørgelig klodset ud, som hun trippede ved hans side. Hendes brune haar var ret langt ned i panden, vandkæmmet og glat. Munden var for stor og hagen lang. Næsen — ja en næse havde hun vel; men jeg husker den ikke — saa smuk var den neppe. Hun var i det hele saa uskøn og ubetydelig som muligt.

Men det mest forbavsende af alt var det, at et par dage efter forsvandt baade han og hun samtidig fra staden og ingen af dem var vendt tilbage, da jeg rejste derfra to aar efter.

Vi havde siddet ganske tavse som mennesker, der ikke er fremmede for hinanden hvor forskellige de end er. Af og til gled der et smil over hans ansigt, som om han tænkte paa noget meget pudsigt, medens han saa sig om mellem alle disse blege mennesker, der hviskede om kolera, om „kolera“. „Imorgen ser vi vel den sorte vogn rulle geennem gaderne“. Endelig sagde han: Her er prægtigt i aften!

Prægtigt! svarede jeg uvilkaarligt. Men jeg var ikke saa

tapper som han, og lidt efter tilføjede jeg: Naar man har den paa saa vidt afstand. Hvilket betød saa meget som at jeg bankede under bordet og bad himlen bevare mig. Man bør dog ikke ligefrem male fanden paa væggen. Han smilede kun.

En stund efter sagde han: „Dette er saadanne mennesker, der bliver alvorlige, naar der er fare paa færde.“ Og lidt efter: „Det er besynderligt, at der maa saadant til for at skabe den sorte baggrund, der gør menneskene saa smukke og sælsomme. I denne aften er der mere liv i et secund end ellers i en dag. Og de, der elsker, de elsker mere smerteligt sitrende end før. Og vellysten er mere rød og brændende. Og de der elsker — de klynger sig til hinanden og vilde saa gerne synke ind i hinanden og dø — de stakkels sjæle.“

Han saa sig omkring, lod øjnene glide fra den ene til den anden af dem, der sad her, saa smilede han, og jeg gjorde som han, og smilede ogsaa. Der var gaaet nogle aar siden jeg sidst var paa dette sted; men jeg kendte mange ansigter. Nogle var uforandrede, andre var bleven gamle, atter andre bitre, og der var en, jeg tidligere havde seet godt ved magt, stor og svær, der var bleven mager og slunken, klæderne hang slatne omkring hans krop. Han var en dranker, øjnene var glasagtige, udslukte, kødet usundt, huden derfor hæsliq, det store skæg, der hang ned over brystet saa ud, som om det sad løst, saa man kunde rive det af med et lille ryk.

Men hvad jeg først og fremmest saa eller syntes at se, det var, at alle disse mennesker havde sjæl, at angsten havde givet dem sjæl. De talte sagte idag, der blev drukket meget rundt omkring men der var stille, kun ved enkelte borde prøvede man at tale højt, men stemmerne rungede uhyggeligt i det tavse rum og døde hen.

Sjælene, som jeg syntes at se, var næsten alle tynde og lange og leddeløse, de sad stille og sammenkrøbne i en mørk krog af legemet. Nogle af dem vandt lidt styrke, fylde og skønhed ved at se mod himmelen. Fader vor! Fader vor! andre gjorde dette kun hæsligere og ynkeligere som en grimase. Drankerens sjæl forekom mig at vride sig i urolige drømme i hans mavehuling,

Fra et bord rejste der sig en hvidhaaret mand og gik ud. Det var en filosof, en gammel tvivler. Jeg syntes jeg saa, at hans sjæl ikke var forskræmt saaledes som de andres. Den stirrede ret frem for sig og havde klør til at værgе sig med. Og han forsvandt i mørket.

Aldrig har natten forekommet mig saa sort, som den jeg saa gennem ruderne. Derude bølgede tyste menneskemasser frem og

tilbage, og aldrig har lyset forekommet mig saa hvidt som det herinde, der gjorde alle ansigter blege. Og jeg forstod i denne stund lysmulmet, lyset i mørket.

Min ven nikkede med hovedet henimod en mand, der sad og læste. Det var en af disse nutidens lette profeter, der fylder luften med støjen af deres tilfredse begejstring og slette stil. En af disse ustandselige, der præker fremskridt, moral, resignation, medlidenhed og evig glæde paa en gang.

„Det er en stakkels mand“, sagde min ven, „der kun kender til glæde“. — „Skal vi ikke drikke noget“, tilføjede han. Lad os drikke whisky.“ Han bestilte to glas hos opvarteren.

„Whisky er en god drik, fortsatte han og passer ved denne anledning. Den er intet solens barn som burgunder og champagne. Den har ingenting med praleri eller galgenhumor at gøre, og der er intet sødladent ved den. Den har en rolig og jevn fremtræden og smager godt blandet med vand.“

Han løftede sit glas og drak langsomt og besindigt.

„Livet er en stor nydelse“, sagde han, og der er ingen grund til at græde. Pest og fest rimer sig godt sammen og af alverdens trolddom er det den største og skønneste, at vi kan forsvinde.“

Og idet han sagde dette, følte jeg det som om verdens kogleri pludselig blev aabenbart. Det var som om murenes og søjlernes tætte masse løsne sig, blev gennemsigtige, og atomernes dans saaes i det tomme. Og med sjælens øje saa jeg, at heller ikke atomerne var, hvad de syntes, men kun de ukendte kræfter, bevægelsens tilsyneladelse, og heller ikke det tomme var, hvad det syntes — men — hvad?

„Livet er en stor nydelse, gentog min ven. Det ved alle asketer og vellyst-rige. Iaften er der ingen grund til at græde. Han saa mig fast lige ind i ansigtet, saa sagde han følgende besynderlige ting: „Hvilken djævel kan ikke komme til at græde, naar han ser en stakkels grim tøs paa et bal, saadan en der sidder forglemt i en krog og lider, mens de andre danser. — Naar man ved, at hun aldrig, aldrig skal komme med, at hendes liv saa langt det varer vil blive ingenting, ikke nogen sorg, der duer og ingen glæde. Og man kan ikke gøre hende smuk. Man kan ikke tage hende og sætte hende ind midt mellem de andre i deres narrekomedie. Saa kan man faa lyst til blot en eneste gang at give hende den røde glæde.“ Da han havde sagt dette, blev der pludselig mørkt i kaféen. Det var sent. Det elektriske lys blev slukket. Det virkede uhyggeligt. Der brændte nu kun et enkelt gasblus i den mørke hvælving.

Jeg foreslog, at vi skulde gaa op paa mit værelse. Vi gjorde det, vi fik glas og karafler derop. Det var et lille nøgent værelse, som hotelværelser flest.

Da vi havde siddet lidt, sagde han: „Og saa viste det sig — og naturligvis havde jeg i virkeligheden seet det straks — at hun var saa smuk som et under. Da hun blev glad og følte sig tryk og hjemme hos mig og jeg strøg haaret op fra hendes pande. Jeg siger Dem, hun lignede morgenen. Aldrig har jeg seet nogen, der saaledes lignede morgenen. En morgen paa havet, naar det er spejlblankt og graahvidt som sølv. Der var en gylden lys rødme over hendes ansigt, og haaret stod fra panden som guld. — Jeg ved ikke, hvorfor jeg vil have dette sølvgraa? — men det var der. — Jo. Hendes øjne var jo graa, lysegraa med hvid sølvglans. — Og hvor hun kunde le i disse tre aar, hun, der helt var sorg og kærlighed. Ikke saaledes som vi ler, der ser hver ting i forhold til det hele, men som et barn, der leger. Og dog forstod hun alt, saaledes som kvinder stundom kan forstaa den mand de elsker — i et lykkeligt glimt. Det var besynderligt, naar vi lo sammen over noget, at to mennesker kunde le saa forskelligt lykkeligt over det samme. Og hendes smaa, stærke, varme hænder, der trykkede saa fast. Hun bed altid tænderne hårdt sammen, naar hun trykkede min haand, som om hun vilde vise, at hun lagde al sin kraft i det.“

Han tav og talte ikke mere om dette. Lidt efter førte han samtalen hen paa andre omraader, og vi talte længe om mange hemmelige ting, om lasterne og dyden, om forfængeligheden og frygten. Han var et kundskabens træ paa godt og ondt, og vi talte om det, som mændene gerne tænker paa, men nødigt taler om. Om de evige ting.

Han sagde:

Naar den stund kommer, da man endelig engang bliver alene, fuldkommen alene — og glemmer sit navn.

Jeg saa paa ham, da han sagde dette, og det syntes mig paa engang, at han var en anden, at han saa anderledes ud end før, at hovedet var meget større, at afstanden mellem hvert træk var en anden og at han var blegere og ligesom gennemsigtig. Hans stærke vilje var som en strøm mellem himmel og jord.

Vi sad tavse, der var dødsstille omkring os. Jeg husker, at jeg lagde mærke til, at der paa bordet laa en avis, menneskenes mangfoldige stemme; men den forekom mig saa fjern, det var som om en haand havde lagt sig paa dens mund med den sladrende tunge. Nu tier du! Jeg rejste mig og gik til vinduet. Paa himlen

stod alle vinterens stjerner og jeg syntes, jeg kunde se, at ogsaa stjernerne, som menneskene kalder evige, skælvede for deres liv og længtes mod døden.

Da jeg igen gik hen til bordetsmilde han og sagde: „Lad os ikke være alvorlige. Det hele er en behagelig spøg! Skaal! Det hele er en henrivende spøg. Jeg skal synge en vise.“

Ordene i den vise, som han saa sang og som jeg her afskriver kan kun give en svag forestilling om den virkning de gjorde da han sang. Man maatte høre hans røst, der kom som fra en fjern dybde og se ham for af føle den beherskede og vellystfulde gru, der var hans sjæl i disse kaade ord. Han sad ganske rolig og sang uden at rejse sig, uden at flakke med øjnene, uden at gøre en eneste bevægelse, før han havde sunget til ende.

Visen lød saaledes:

Det var en nat i maaneskin
da jeg fik lyst at træde ind
i verden fra det fjerne,
Jeg hviskede: Far! — tillad mig far!
Opfyld den fordring som jeg har!
Han svarede: Ja saa gerne.

Og straks mit ønske ord for ord
han hviskede sagte til min mor
(som netop var tilstede).
Og hun blev hvid, saa bleg og hvid
og hun blev rød paa samme tid
og hviskede: oh med glæde!

Saadan kom jeg i verden ind
af egen vilje eget sind.
Jeg priste høit min lykke.
Men folk de gren — ja folk de gren:
„Han tror han kom paa egne ben.“
Det var en sælsom nykke.

Og der var en, der skoggerlo:
Din vilje jo! — ja du kan tro
Den bliver snart en kryster.
Den dag du dør, er viljen skør
Da svarede jeg: jeg dør ej før
Min egen vilje lyster.

Forleden faldt der ned en sten.
Den knuste mig til blod og ben,
der smukt begravne bleve.
Men det forstaar sig selv, at naar
jeg store sten i hodet faar
saa vil jeg ikke leve.

Da han havde sunget sangen til ende sagde han:
„Hun er død nu. Hun døde da det var forbi. Vi forsvinder.“ Og
han smilede besynderligt og rakte mig sin haand og gik.

Helge Rode.

Fra Skitsebogen.

I.

Søren.

Han var døbt Søren Pop, men han nævnedes næsten altid Sludrechatolet eller Dælenlyneme-Søren paa Grund af hans umaa-delige Talefærdighed og hans beklagelsesværdige Hang til at spække sin Snak med alskens Eder og Besværgelser. Han talte uophørlig, naar blot han kunde faa nogen til at lytte. Om det saa var ganske smaa Børn, saa holdt han Foredrag for dem. Ja, han kastede end ikke Vrag paa Hunde og Katte, sagde man. Og immer drejede hans Tale sig om de samme tre Emner: om hans Soldatertid, om Skovhugst og om Toldforvalteren.

Jeg traf ham første Gang en Lørdag, jeg var kørende med min Vært til Byen paa en af de regelmæssige Ture efter Mel, Gryn, Brød, Urtekramvare og Kaffe med Kognak paa Hotellet.

Han sad paa den lange Bænk, der staar under Vinduerne i Butiken inde hos Købmanden. Han sad og smaasov med Huen, en ældgammel, mørkegrøn Hue tung af Fedt, ned over Øjnene. Stokken havde han støttet mod Gulvet og lagt begge Hænder ovenpaa Haandtaget, idet han paa den Maade fandt Hvile ved at lude fremover med Overkroppen. Den ene Fod var taget ud af Træskoene og strakt frem med Hælen mod Gulvet og en stor, nøgen, skjæv Tommeltaa ragende op i Luften.

Han stillede altid i Butiken om Lørdagene for at slaa en Snak af med Bønderne og redde sig en Snaps, en Rulle Skraa eller, hvad han satte højest, en kontant Tiøre: For Penge, sagde han — det er dog Penge! og de gi'er En baade Magt og Anseelse. Og Køb-

manden lod ham komme og gaa, som ham lystede; ti Kunderne havde vænnet sig saa svært til at se ham, at de spurgte efter ham, naar han en Lørdag ikke fandtes paa sin Plads paa Bænken.

Da min Vært og jeg traadte ind ad Døren fra Gaarden, løftede Søren Hovedet og plirede med sine smaa, runde, tørvebrune Øjne for at drage Kending paa, hvem det var. Han havde graasprængt, kortstudset Fuldsæk og svære, buskede Bryn, der, naar han blev rigtig ivrig, kunde kravle op og ned paa hans Pande som to Mus.

— Goddag, Søren! nikkede min Vært — naa, hvordan slæber den a'?

— Den slæber Dælenlynome godt a', Hr. Møller! sagde Søren og rettede sig.

— Er De bleven forligt med Toldforvalteren?

Min Vært blinkede til Købmanden, der stod bag Disken og blinkede fedt tilbage.

— Den Hundsvot! fangede Søren an og fôr op, somom En havde trykket ham paa et eller andet elektrisk Punkt — den Harleking! han under ikke Smaafolk den Bid fattige Skorpe, de stopper i Munden; og sæl propper han sig baade med Haresteg og Wiener-tærte og forlorne Skildpader, det Svin! for det har Rasmus Skræder fortalt mig, der gaar i Byen for hans Mæsketryne a' en Frue engang imellem. Den Pejs, der ikke kunde knappe sine egne Bukser, dengang jeg allerede var i Kongens Trøje i Aaret attenhundrede og seksogtredve under Frederik den sjette! Hæ, jeg har vaaren med til aa rulle fem og fyrretyvetusind Tønder Krudt baade paa Frederiksværk og inde paa Krudthuset i København, hvor man hverken maatte ryge Segar eller Pibe i over hundrede Alens Destangse! og hva' har han, den visne Kalvesnude a' en Posekigger? hva har han?

— Saa, nu Møllen! lo min Vært — men jeg har sgu ikke Tid til at høre paa den i Dag! ... Værsgod, Søren, hêr er ti Øre til en Kaffepuns, saa kan han drikke Toldforvalterens Skaal.

— Jeg drikker ikke Kaffepunser, Hr. Proprietær! sagde Søren med høj Indignation og fingrede Tiøren til sig — Kaffepunser er den rene Urin for Folk i min Samfundsklasse! Den sidste jeg drak, det var til Mads Hernings Begravelse den tredje November attenhundrede og fem og halvfjerds. Jeg har slaaet mig fra Spiritussen, ser De, Hr. Møller, det er ikke no'et for mig. Og ta'er jeg mig en Sobrian engang imellem, saa er det en Snaps og et Glas Øl, for det véd man da, hva' er. Men jeg har kendt Ringe-

gaarden, fra jeg ikke var større end som saa; og det var den Gang hun, Madam Grishauge, ejede den; men hun blev saa senere hen gift med en Svinetarm, der hed Rist, og han satte baade Gaard og Indbo overstyr i attenhunerede og to og treds, den Hajfisk! og saa fik Jakob Hansen den; og han solgte den igen til Henrik Skarpretter, som de kaldte ham, fordi han skød en Jagthund i Stedet for en Raabuk, for tyve tusinde Rigsbankdaler; for i den Tid hed det: Daler, Mark og Skilling, og der gik seksten Skilling paa en Mark og to Daler paa en Specie; og Pund og Lod og Ort ha'de vi ogsaa; men se det blev jo lavet om i Fireoghalvfjerds, fordi Sverrig ha'de faaet Norge i attehundrede og fjorten, dengang Frederik den sjette gjorde Freden i Kiel og prangede det væk med no'et nede i det tyske! Jo-o, kom bare ikke til mig med det! (Hêr gav han Skygget paa sin Hue et Puf, saa Huen gled ham langt bag ad Nakken.) Søren Pop er hverken en Haleneger eller et Gimmerlam! og Toldforvalteren kan den unde flytte og fortære mig gerne stikke et Spiddelys ind i Rumpen og tro, han er en Planet, men naar Borgermesteren har sat mig til tresindstyve Kroner i Alderdomsforsørgelse, saa skal den Mollebarsvamp ikke komme hêr og glatte mig a' med fem og fyrrer, fordi jeg engang imellem faar en gammel Firskilling a' et godtroende Menneske!....

Søren skuppede Kasketten endnu længere ned i Nakken, medens Musene over hans Øjne kravlede ham en hel Tomme højere op i Panden.

Hr. Møller var forlængst forsvundet for at udrette sine Ærinder rundt i Byen. Men jeg var blevet tilbage i Butikken for at se paa Bønderne og deres Koner og Døtre, som kom med Æg og Uld og Kalveskind, og fik Sukker, Kaffe, Mel og Gryn og Sæbe i Stedet. Men fornemmeligst var jeg dog blevet for at høre paa Søren. Jeg havde sat mig paa Bænken ved Siden af ham og nikked til Butikssvenden, at han skulde bringe ham en Snaps og et Glas Øl. Søren trak Kasketten ned i Panden, flyttede Musene og skævede hen til mig. Saa strakte han Haanden ud og tog Glassene, der stod paa Disken, først Snapsen og saa Øllet, og tømte dem. Derpaa tørrede han sig om Munden med Bagen af Haanden og saa' rørt paa mig.

— De er vel en Broder til Møller? spurgte han saa.

— Ja-a ... sagde jeg.

Købmanden og hans Svend stak grinende Hovederne ned i Sveskeskuffen.

— Ja, for jeg har kendt Ringegaarden derude, fra jeg ikke var større end som en bitte Klør, der gik i Skole oppe i Hyllested Skovgaarde, tog Søren fat igjen. — Er her ikke en Dreng, der kan stikke a' med et Brev? Jo, sa'e min Mor, det kan Søren! Jamen jeg véd ikke, hvor Ringegaarden ligger, sa'e jeg. Din Toskeflyndre, sa'e min Mor, det er jo den ude ved Havet med de to Trær ved! Naa er det den, sa'e jeg, ja saa skal jeg Dælenlyneme nok finde den! Se da var jeg ikke uden som fem Aar, og det var dengang Madam Grishauge ha'de Ringegaarden; men saa fik hun jo ham, Rist, den Nosseros, og han skudsatte jo hele Sylten for hende baade Gaard og Besætning i Aarét attenhundrede og fire og halvtreds, dengang Let-Maries de to blaa Hopper blev solgt til Madam Napoleon for fem hundrede Rigsdaler paa Randers Marked....

Der stod nu en tæt Kreds af Mænd, Kvinder og Børn rundt om os og lyttede andægtig til Søren's Tale. Man kunde se paa dem, at hans Tungefærdighed og Hukommelse indgød dem dyb Ærefrygt. Og jeg hørte ogsaa senere flere Gange den Paastand fremsat, og det af de alvorligste Mænd, at Søren „ejentlig burde ha' vaaren Præst, med den Kjæft han førte.“

— Hugger I endnu Kalk derude paa Ringegaarden? spurgte han mig efter at have tømt en frisk Dosis Øl og Brændevin. som var blevet rekvireret frem paa Disken af en ukendt Giver.

— Ja, sagde jeg — men det kaster ikke videre af sig.

— Nej, det vil jeg Dælenlyneme godt tro, for I har grebet Sagen rent a' Helvede an!

— Saa-aa?

— Ja, for ser De, Hr. Møller (han lagde sin brunsorte, snavsede Haand fortrolig paa min Skulder) Bakken derude gaar jo fra Øst til Vest, ikke?

— Jo vel....

— Og I har begyndt aa grave i den vestre Skraaning?

— Ja...

— Jamen Jorden er Fanden flænse mig ophængt i Retning fra Nord til Syd, Far!

Og Søren gav mig et Stød for Brystet, saa jeg var nær gaaet baglæns ned af Bænken.

— Naa, nikkede han triumferende og skød Huen bag ad Nakken — forstaar I saa, at I ingen Kalk faar?

Jeg saa' mig lidt raadvild rundt i Forsamlingen. Men paa alles

Ansigter læste jeg kun Agtelse og Beundring. Da slog jeg beskæmmet Øjnene ned.

— Dette var mit første Sammentræf med denne mærkelige Mand.

— — — — —

En senere Lørdag.

Jeg drev rundt i Byens fem Gader og beundrede dens smaa underlige Huse. Det var henimod Aften. Jeg var kommet helt ud i Udkanten af Byen, hvor Brolægningen og Landevejen begyndte. Der laa en liden, faldefærdig Hytte, hvis Gadedør hang skævt og dinglende paa sine Hængsler. Men der var Tegltag paa Huset, og Væggene var overstrøgne med en graagul Okkerfarve. Paa den ene Side af Døren var der tre Fag Vinduer med Gardiner og Blomster. Paa den anden Side kun et Fag med Kappergardin for oven og et grønstribet Stykke Bomuldstøj, der paa en Seglgarnssnor kunde trækkes hen for de to nederste Ruder. Dette Gardin var halvt trukket fra; og da jeg tilfældigvis saa' hen mod Vinduet, fik jeg bag det Øje paa en gammel fidtet Kasket over et graasprængt Fuldsæk. Det var Søren Pop. Han sad med sin aabne Lommekniv i Haanden og skar tykke Skiver af et langt, magert Franskbrød.

Jeg gik ind gennem den skæve Dør og kom ind i en stenlagt Forstue med en Dør til hver Side. Døren til højre havde Laas med Messinghaandtag, den til venstre havde kun en „Klinke“. Jeg bankede paa til venstre, Søren raabte: Værsgod! Jeg trykkede paa Klinken og gik ind.

— Velbekomme! sagde jeg.

— Tak! sagde Søren.

-- Naa, De er ved at faa Deres Aftensmød?

— Ja-a.

Han sad paa en lavbenet Træstol ved et umalet Bord foran Vinduet. Paa Bordet laa det omtalte Franskbrød, og der stod Smør i en skaaret, gul Spølkum. Og saa stod der en optrukket Flaske Øl, men intet Glas.

— Ja, jeg vilde dog ind og hilse paa Dem, sagde jeg.

— Det var pent a' Dem! sagde Søren og spiste videre — vil De ikke ta' Plads?

— Tak.

Men der var ikke flere Stole i Kammerset, end den han selv sad paa.

— De kan sidde paa Sengen, sagde Søren.

Jeg kastede et Blik til Sengen, der stod i et Hjørne op langs Muren. Den var tømret sammen af raa Brædder og fyldt med Halm, der strittede frem under nogle store, fede, snavsede Dynner, som laa uordentlig byldtet sammen mellem hverandre. Lagen var ikke at se.

Jeg foretrak at blive staaende støttet til Stok. Jeg saa' mig omkring:

Væggene var graa og nøgne, og Spindevæv og Støv hang og laa i alle Kroge. Et Par Alen fra Døren stod en lille, rustrød, tykmavet Kakkelovn, hvis lange Rør stak op gennem et Hul i Loftet. Paa Røret hang en gammel, gul Straahat uden Baand. Og mellem Døren og Ovnen hang paa et Søm en Reklameplakat fra et Ølbryggeri: en skinnende gul Bajersflaske paa staalblaa Bund.

Det var Værelsets Udstyr. Ja, og saa stod der for Enden af Sengen en grøntmalet Kiste med hvælvet Laag og med en Nøgle saa stor som St. Peders.

— Naa, hvad synes De om Lejligheden? spurgte Søren rolig og skar sig en ny Humpel Brød.

Jeg saa hen paa Manden. Han syntes mig en hel anden end forleden i Butiken, saa stille og behersket og overlegen han sad dêr.

Jo-o, stammede jeg forlegen — jeg....

— Ja, De mener naturligvis, min Herre, at det er en ren Ulykke at bo i saadan et Hul, vedblev han og smurte Smør paa Brødet. — Men det er sletikke det, det kommer an paa, naar man er gammel, det er Minderne! har man bare Minder nok, stolte og gode og skønne, saa Fanden i Vold med alt det andet!

Jeg nikkede og Søren fortsatte:

— Jeg har tjent under tre Konger, ser De, min Herre; og jeg kan æde mit tørre Brød med samme Glæde som en Oberst, der fraaser sig til døde i Karbonade og Lapskovs og stuede Snittebønner! Jeg har været med til at rulle fem og fyrretyvetusind Tønder Krudt baade under Frederik den sjette og Kristian den ottende og Frederik den syvende. Jeg la'e inde paa Kastellet i København og maatte op hver Morgen Klokken fire og saa ned i Gaarden og vaske sig. Hvor er Søren? raabte de fra alle Kanter, hvor er Nummer to hundrede og nitten? ham kan vi bruge. Hêr! Og jeg maatte springe og hoppe baade for Løjtenanten og Kaptejnen og Generalen! Jo-o, jeg har været en rask Ka'l i mine Dage! Og saa var det engang, a' jeg stod Skildvagt i Grønnin-

gen derude i Enden af Bredgade; og ligeoverfor boede der en Kaptejn, der stod og røg sin Pibe oppe paa Verandaen. Og saa kommer der to Sprinkelværker a' Løjtenanter spasserende forbi mig, og jeg presenterer jo. Men de hilser ikke igen. Haløj, raabte Kaptejnen, hva' er I to? for de ha'de jo ikke set ham. Jo, de var da Løjtenanter! Har I glemt aa hilse? Nej, det ha'de de da ikke! Lad vos engang se da! siger Kaptejnen. Og de hilser. Nu gaar I to Dragonilliker værsgod tre Gange op og ned foran Skildvagten og hilser! raabte Kaptejnen saa igen, ellers bli'er I møldt! Og vær's artig maatte Løjtenanterne spankelere tre Gange op og ned foran mig og hilse. Men Kaptejnen raabte, at jeg skulde ikke hilse igen Se saadan Mennesker levede der dengang!

— Ja-a, sagde jeg — Menneskene var vist bedre i gamle Dage!

— Ork ja, der er ingen Sammenligning — det var ligemejet, hvor man viste sig i de Tider, for man mødte Høflighed og Delikatesse baade mellem de høje og de lave! Jeg husker dengang jeg gik i Topmølle Præsteskov og fældede, saa satte jo de andre ondt for mig hos Pastoren, for jeg var dem jo for gesvindtig! og fortalte, at jeg havde slæbt baade det ene og det andet hjem fra Kammerraaden paa Femmøller, dengang jeg fældede dér. Og saa skulde jeg ha min Afskedigelse. Men hvem der gik op til Kammer-raaden, det var jo Søren Pop og sa'e saadan og saadan. Og han satte mig en Skrivelse op til Pastoren og skænkede baade Øl og Brændevin for mig, og der var dælenlyneme ingen, der ha'de været baade kontantere og probere i Handelavet end jeg, stod der. Og Pastoren bad mig om Forladelse og bød mig Kaffe ved Husholdersken ude i Køkkenet, for Konen var død i Aaret attenhundrede og treoghalvtreds, men Fruentimmer skal man jo ha om sig, lige til man gaar i Graven og kommer didhen, hvor der hverken tages til Ægte eller saadan no'et.

Søren havde fortæret sit Franskbrød og drukket sit Øl; og hele den værdige Alvor, der hvilede over ham, da jeg kom, var forsvundet. Han saa' mæt og glad ud og talte bare for at tale.

— Har De ikke været gift, Søren?

— Jo, jeg har saamen, nikkede han — den Vej skal vi jo allesammen. Men hun døde her den trettende August attenhundrede og nioghalvfjerds, og siden den Tid har jeg saamen ikke haft i Kakkellovnen, for jeg fryser aldrig, og jeg kan ikke tænke mig, at det kommer a' andet, end a' jeg har tumlet med al det Krudt i min Ungdom, for det har jo, forstaar sig, lagt en myrderlig Hov

Varme i Kroppen femogfyrretyvetusind Tønder, hva' beha'er!

— Ja, det er jo svært! og De tror, at det er Skyld i, at De aldrig fryser?

— Ja, ja! Arbeidet er flytteme den bedste Kakkellovn! Naa men det kommer naturligvis an paa, hva' man arbeider med! For ser De, dem, der nu saaden kører med Is derinde i København fra Søerne, se den Varme gi'er jeg sla'me ikke megen Pris for! men Krudt, Far, det er no'et mere med no'et paa!

— Ja-a, sagde jeg og skævede prøvende hen til Mandens Ansigt — naturligvis, Krudt er jo bedre! . . . Naa, men nu skal jeg afsted igen

— Tak for Besøgelsen! nikkede Søren.

— Selv Tak! sagde jeg.

— Og husk saa paa, vedblev han — husk saa paa, hva' jeg har sagt Dem, at det er Minder, man skal ha', naar man bli'er gammel!

— Ja, sagde jeg — og noget fast at bide og brænde!

— Naa-aa, det gør dølenlyne mindre til Sagen, for der lever jo endnu engang imellem et Menneske med Hjertet i den rette Lomme. Og har man saa den Lykke at møde ham, saa falder der jo altid gerne en Tiøre a'!

Jeg lagde selvfølgelig straks en Tiøre paa Bordet foran Taleren.

— Ja, er det ikke det, jeg sier? smilede han huldsaligt og puffede Kasketten bag ad Nakken — Vorherre regerer dølenlyne endnu hér paa Jorden, naar vi gør os værdige dertil!

II.

En Synsforretning

Saasnart det ud paa Eftermiddagen rygtedes, at Dorthes Mand havde hængt sig, skyndte jeg mig til Gærningsstedet.

De boede henne ved Korsvejen i Huset med de tre høje Popler foran. Der laa ogsaa et Hus paa den anden Side Vejen, og i det boede Stine Ugls i den ene Ende og Didrik Træskomand i den anden.

Stine spandt og drak. Didrik derimod drak først, og saa snittede han Træsko.

Men paa Dorthe og hendes Mand var der intet ondt at sige

— saadan da. De var gamle adstadige Folk, der aldrig kom nogen Mors Sjæl for nær. Dorthe Rørbæk hed hun; og Manden hed Ole.

Gift havde de nok aldrig været, men de havde trofast holdt Bord og Seng sammen i fyrretyve Aar. Nu var de begge oppe ved Halvfjerdserne.

Dorthe listede lille og sky omkring paa Gaardene og gjorde Nytte for Føden. Ole derimod laa næsten altid i Sengen og hostede og spyttede, saa man kunde høre det helt ud paa Vejen, naar man gik forbi. Undertiden i Solskinsvejrr kunde man dog se ham stavre afsted rundt i Havegangene i Underbukser og Skindpels. Og da holdt alle Børn sig borte fra Korsvejen, ti Oles Øjne laa saa underlig dybt inde i Hovedet paa ham og Næsen ragede hvid og stor frem mellem de lange, graahvide Skægstubbe. Engang imellem tog Dorthe sig over at barbære ham; men det hjalp ikke paa Udseendet, ti da maatte han gærne gaa en Dag eller to med Avisstumper over Flængerne. Baade Dorthe og Kniven var jo gamle.

Det var Aar siden, at Ole havde kunnet fortjene en Øre. Derfor saa man altid Dorthe liste afsted paa Vejene med en Lerpotte i Haanden. Den var tom, eller da forholdsvis tom, naar hun gik hjemmefra, ti vasket blev den aldrig: Det skal jo i samme Mave altsammen! sagde hun. Og gode Mennesker, der havde lidt tilovers, fyldte Potten, naar hun gik hjem. Paa den Maade holdt hun Liv i Ole.

Men nu var hun paa den sidste Tid ogsaa blevet syg. Og der taltes stærkt om, at de begge skulde paa Fattiggaarden.

Og saa var det, at Manden havde hængt sig.

— — — — —
Udenfor paa Korsvejen stod en Mængde Børn, Dreng og Piger. De hviskede indbyrdes og skottede allesammen hen til en lille Dør i den vestre Ende af Huset. Den førte ind til „Skynen“, hvor Svinestien i Parrets Velmagtsdage havde været. Der inde havde Ole klynget sig op paa et stort Spiger under Loftet.

Da Didrik Træskomand saa mig komme, bankede han paa sit Vindu og gav mig ved mystiske Tegn tilkende, at han ønskede at tale med mig.

Straks efter viste han sig udenfor i blaat Hvergarns Smækkeforklæde og stiv Filthat med mange Buler. Og paa Bunden af hver Bule var der et Hul.

— Schrechlik Jeschichte, Hr. Wiit, sagde han, for han var indvandret fra Tyskland — har nu ikke den Ole Rørbæk gaaet maj hen der, ok taget sit Lif a sig!

— Ja jeg hører det, sagde jeg — men hvorfor har han gjort det? Véd Didrik noget?

— Vét noket og vét ingenting! forklarede Didrik — Men schrecklich at en Guds Skabning kan handle so mot' al Lof und Anortning! Stor der ikke, at Selfmord paa saj self er ligeso afskielig en Synd som Selfmord po andre?

Didrik var „hellig“, og særlig henimod Aften, naar de onde Magter trak ham ad Kroen til, søgte han at stive sit bedre Jeg af med bibelske Sentenser.

— Ach stakkels Kone, ja! Hun og Stine sitter begge i den Svinesti og begræder jammerligen den døde.

— Er der gaaet Bud efter Lægen?

— Jo, nikkede Didrik — jaj har været hos Rasmus Prip, ok han har hørt efter den Fisikus.

— Hvornaar fandt de Ole? spurgte jeg videre.

Ungefær ofer Mittag. Jaj sitter i mit Vindu ok sker Oferlér til Søren Vindbæk sine Træsko. Ok ser jaj so ikke Dorthe, den gamle Pige, for gift efter Guts Lov, har di jo nimmer været. ok dette er vel en Syndens Straf, som aldrig uteblifer! — hun springer maj ut af den Hafedør ok ind af den Svinedør. Ok jaj tænker ingenting. Men straks derpo springer hun ut af den Svinedør ok ind af den Hafedør, snurrrerr, hun snurrrerr! Og jaj tænker vel maj self: hvat snurrrerr dok Dorthe so for! tænker jaj: so geschwansik hun ter sig! Men kommer so ikke igjen den Dorthe snurrrrende ut af den Svinedør ok roper og skriker ok fegter met Armene! Jaj ind til Stine ok siker: Stine! siker jaj — ok Stine sitter midt paa Stolen paa Gulfet ok sofer — Stine! siker jaj, Dorthe mo hafe foet noket galt ind, ti hun snurrrerr immer herutenfor! Men da stor Dorthe po Vajen ok roper: Ole, Ole! Ok Stine op ok ut, ok jaj til Fenstret, ok begge Frauentimmerne ind af den Svinedør

— Og saa var det Ole, der havde hængt sig, sluttete jeg — Tror Du, det varer længe inden Doktoren kommer?

— Han mo være hier po Minutten, sagde Didrik uden at tage mig min Afbrydelse fornærmet op — Rasmus hatte de to gule for Federstolen!

— Sig mig Didrik, har Du slet ikke været ovre at hjælpe Dorthe?

— Naj . . .

— Hvorfor ikke?

— Hun har ikke veret med ham efter Guts Anordning!

— Naa-da, derfor kunde Du dog gjerne give hende en Haandsrækning! Du kan jo gaa i Kirke bagefter.

Naj, sagde Didrik igjen — Ok hvad skal ogsaa et Mandfolk mellem to grædendes Frauentimmer ok en død Mand?

— Jeg synes alligevel

— Naj, naj! Stine ær der, ok Dorthe ær der, hvad skal so jaj?

Nu saas en Vogn komme i temmelig Fart nede paa Landevejen ved Omdrejningen,

— Der ær den Fisikus! udbrød Didrik lettet — der ær so sandt den Fisikus, Hr. Wiit!

— Hvis nu Doktoren trænger til en Haandsrækning, Didrik, maa jeg saa kalde paa Dig?

— Naj, Hr. Wiit, naj, sagde han og trak sig tilbage over Gangbrættet ind i sin Have — Naj, Hr. Wiit, Di mo la det vere! Jaj toler so nødik at se døde Mennesker, jaj drømmer so styg om Natten.

Nu holdt Vognen foran Huset og Doktoren krøb ned.

— De hér? sagde han og rakte mig Haanden.

— Ja, sagde jeg — jeg vilde gjerne med Dem ind og se paa Deres Undersøgelse. Det kan vel nok lade sig gøre?

— I moderne Forfattere har da hellerikke Spor af Hjærte! lo han — Ja værsgod, kære Ven! Hvor ligger Fyren? At nu Folk kan være saa idiotiske at hænge sig, fordi de skal paa Fattiggaarden! sluttede han.

— Var det derfor? sagde jeg.

— Ja, det siger Rasmus Prip da.

— Jamen skulde de saa ikke ogsaa ha' boet hver for sig.

— Jo, naturligvis! Men hva' Fanden, de ha'de jo aldrig været gift sammen!

— Nej, sagde jeg lidt forvirret — nej; det ha'de de nok ikke!

Didrik stod ovre bag sit Havegærde og hilste den ene Gang dybere end den anden. Hver Gang Doktoren gjorde en lille Vending, saa hilste han. Men „den Fisikus“ lod sig ikke afficere af hans Høflighed.

— Det er denne Vej, sagde jeg og førte Doktoren gennem Dorthe Rørbæks Have hen til Svinestien.

Jeg lukkede Døren op og lod Doktoren gaa først ind. Vi maatte begge bukke os dybt, ti Døren var lav.

Og dér inde laa saa Ole paa det nøgne Lergulv i Underbenklæder og Skindpels. Han havde hvide Uldhoser paa, og Stor-

taaen paa venstre Fod stak ud gennem Strømpen. Over hans Ansigt var der bredt et rødt Lommetørklæde.

— Hvorfor Fanden har I lagt ham hér? spurgte Doktoren.

— Didrik derovre mente, at han sku' bli'e liggende, hvor vi fandt ham! lød en Stemme dybere inde fra Svinestien.

Det var Stine Ugls. En lille gesvindt Kone med et vagtsomt Ansigt. Det graa krusede Haar stak frem under Kappen, og et Par store Hornbriller havde hun paa Næsen.

— Lad Døren staa aaben, sagde Doktoren — her er jo ikke til at se en Haand for sig!

Og jeg slog den lille Dør tilbage paa vid Gab.

Lyset faldt ind over Ole. Og henne i en Krog saa' jeg Dorthes sidde med Hænderne foldet foran over Knæene, bleg, rynket, gammel men uden Taarer.

Stine var geskæftig traadt nærmere.

— Hvornaar fandt I ham? spurgte Doktoren.

— Hun kunde vel være saadan omtrent tol'-et, berettede Stine rapmundet — Jeg ha'de lige vaaren ude i Spisekammeret og skaaen mig en Stumpe Flæsk og sat netop og blundede henne ved Rokken. Saa kommer Didrik farende ind og raaver: Stine! raaver han. Og jeg ser Dorthes staa ude paa Korsvejen og gebærde sig og raave: Ole, Ole! Og jeg bli'er jo li'som et Lam over hele min livfødte Krop og smider Stumpen og — — —

— Vi maa ha' Manden klædt af! afbrød Doktoren hende.

Dorthes rejste sig langsomt og kom hen til Liget.

Og begge Kvinderne begyndte at klæde den døde af.

Doktoren og jeg gik udenfor. Ude paa Vejen stod Børnene endnu. Nogle af de mindste var begyndt at lege, men de større hvi-skede sammen og stirrede ufravendt hen mod Døren.

— Sig mig, Doktor, spurgte jeg — var det virkelig af Angst for at komme paa Fattiggaarden, at han hængte sig?

— Ja, det siger Rasmus Prip. Og det var nok særlig, fordi han saa skulde skilles fra sin Kone, eller hvad jeg skal kalde hende. Den Slags Mennesker er jo Idioter paa det Punkt! De vil heller æde tørt Brød og Osteskorper, naar bare de kan faa Lov at leve i den gamle Slendrian!

— Ja, det er jo meningsløst! sagde jeg

— Ja, De maa sgu da indrømme

— Nu er han færdig! mældte Stine fra Døren.

Og vi gik ind.

Solen, der var ved at gaa ned, skinnede ind gennem den aabne

Dør. Og midt i det røde Lys laa Ole nogen med Pelsen bredt ud under sig.

— Ska' Hoserne osse a' ham? spurgte Stine.

Dorthe havde igen sat sig stum og stille heu i Krogen.

— Nej, sagde Doktoren — behøves ikke.

Og saa lagde han sig ned paa Knæ og gav sig til at tumle med den døde. Han bankede ham paa Brystet og Ryggen og lagde Øret til og lyttede:

— Han lugter jo af Brændevin! sagde han pludselig.

— Det var Didrik, mældte Stine — han mente, det kunde kanské oplive ham.

Klædet var gledet ned fra Oles Ansigt. Man saa' den røde Stribe af Rebet paa Halsen. Øjnene var traadt frem af deres Huler, og Tungen hængte ham ud af den ene Mundvig.

Men Dorthe, der havde rejst sig, stod ved Ligets Hovede og slog mekanisk, Gang efter Gang ud med sin gamle, rynkede, snavsede Haand for at jage en summende Spyflue væk, som havde faaet Kig paa Oles venstre Øje.

Gustav Wied.

Den sentimentale periode.

Leben gab ihr die fabel, die schule hat sie entseelet,
Schaffendes leben aufs neu giebt die vernunft ihr
zurück.

Schiller.

Gaar man en formiddag i mai, medens himlen er dækket af bortdragende, løse regnskyer, fra Fredriksberg runddel i København hen ad Pilealléen, vil man faa et ejendommeligt indtryk af noget, der ikke rigtigt harmonerer med de fem etages huse og de to etages sporvogne, man lige har forladt. Og følger man alléen længere ud, vil man snart komme paa det rene med dette indtryk, idet øjet falder paa et vejskildt: Rahbeks allé. Ad denne og videre ad en gangsti naar man frem til det sted, hvor bakkehuset laa — Rahbeks og Kammas — Philemons og Baucis bakkehus.

Huset selv er som bekendt ombygget til en aandssvageanstalt af vor profane tid, men omgivelserne ere endnu ganske rahbekske. Snævre smøger, indrammede af faldefærdige, grønskede stakit, sno sig mellem gamle, mavede bindingsværks bagbygninger og forbi hvidkalkede vaaningshuse, der minde om gamle landsbykroer med store plæner foran. Den evindelige lind og bøg fra det øvrige København har

endnu ikke fortrængt den oprindelige flora af smaatræer herude. Alle vegne ser man hyld, syrener, ligustre, ask, æble og poppel — og enkelte højtidelige kastanietræer med pyramideformede blomster, der paa en underlig maade maner billedet af de tilsyneladende saa lykkelige, filosoferende æstetikere frem. Paa den anden side af Pilealléen ligger Søndermarken, hvor slanke, franske alléer ere trukne, tilsyneladende paa maa og faa, uden begyndelse og uden ende, gennem en nordsjællandsk bøgeskov.

Først naar man gaar herude en saadan majdag, medens himlen begynder at højne sig over de indfildrede veje, mellem løvet, der er mørkt af fugtighed, forstaar man ret det mærkelige liv, der førtes i København i begyndelsen af aarhundredet. Herude synes alt det stive med ét at falde af Rahbeks aandrigheid og det svulstige og sentimentale af hans venners poemer. Først her forstaar man ret Kammas personlighed — den ildfulde Karen Margrethe, der vandt alle sin samtids store aand for sig ved at behandle dem som almindelige mennesker, ved paa den morsomste og elskværdigste maade at gribe dem an fra deres svage sider uden at lade sig forbløffe af helgenglorien.

Men lader man tanken gaa fra dette idylliske sted, hvor Rahbek fortalte anekdoter, medens Kammas sad og lavede æsker, over til datidens selskabelige liv, til klublivet — da snubler man over den daarlige forbindelse og begynder at ane, at der maa ligge noget dybere til grund for dette — man kunde fristes til at sige — rationelt drevne klubliv.

I regelen har man vist den forestilling, at det kom frem ad theoretisk vej. Man drak, fordi man vilde drikke, ikke fordi man følte nogen naturlig glæde derved. Jeg har ialtfald ved det første, overfladiske blik, som man i regelen nøjes med, kun haft en følelse af at se en skal uden kerne. De oftest glade drikkeviser bidrog ikke til at bortjage dette indtryk — tværtimod!

Ser man imidlertid nærmere til, vil man finde, at kærnen ikke mangler, men i virkeligheden er der og slutter meget nøje til skallen; bag den kunstlede glæde ligger der stivnet fortvivelse. Tydeligst ses det maaske hos Rahbek selv, der var det bedste spejl paa sin tid; han var inderst inde udpræget melankoliker. I sit hjem gik han rundt uden at kunne finde varig sysselsættelse med nogetsomhelst. Som de tyske romantikere var han tilbøjelig til drømmen og uvirksomhed uden dog at kunne finde ro derved. Rigtig tilfreds var han kun, naar der kom gæster, thi da kunde han snakke løs og lade sin aand sprudle — ikke saa meget for at underholde gæsterne som for at glemme sig selv og fylde tomheden i sit indre.

Mest paafaldende er det forcerede dog hos ham, naar han er

sammen med sine klubbbrødre. Da sidde de og banke i bordet: „op med stemningen, nu skal vi være glade!“ De drikke og synge og bekymre sig om ingen verdens ting, ere blot glade over at være mellem gode venner. Utallige ere de drikkeviser, der strømmede frem i denne periode, men indholdet er i dem alle evigt og uforanderligt det samme: kære venner! drik og giv hele verden en god dag. Forbavsende er det, saa liden interesse de vise for alt det, der ellers tog samtidens opmærksomhed fangen. Bort med alskens politik, den gryende frihedsbevægelse var rent ud latterlig; man havde det jo saa godt under landsfaderen. Følgende iflæng tagne eksempel (af „Teu-cervisen“) giver hele literaturen:

Paa denne verdens falske hav
vi samtlig jo omdrive,
det raad, han sine brødre gav,
jeg vil os alle give!
Hver gang man naar en ankerplads,
hvor dejlig drikke vanker,
man hvile bør af sin sejlads,
og villig kaste anker.

Og da dog ingen slipper fri
for samme hav at pløje,
held den, der stundom kan, som vi,
forglemme sorg og møje;
gid hver, som sørger paa vor jord
og ej sin sorg fortjener,
sad fro, som vi, om sligt et bord
og mellem slige venner!

Det kunde synes aandløst og plat, dette tanketomme liv ved glasset og den evindelige sang om, at

kun dér bor sand filosofi,
alt andet er kun narreri!
Thi drikke vi!

Men man kan dog undertiden — om end ikke ofte — høre en alvorlig stræng dirre gennem visernes larm, f. eks. i følgende linier:

Og tit jeg i den tanke stod,
at hine gamles Læthe flod
var viin.

Naar disse sange endnu den dag i dag synges af gamle haandværksmestre, der om aftenen samles efter dagens slid og møje, forstaa de ved glemselen kun glemsel af madstrævet og menneskenes daarlighed; men Rahbek selv har sikkert ment noget mere. Og hvad dette mere er, kan man se hos Thiele. („Erindringer fra bakkehuset“.) Thiele fortæller, at Rahbek ofte, naar han var i godt humør, kom med et par ret ejendommelige ytringer: „Das ist doch alles dreck, mein lieber Jesus!“ og „Du! det (vinen) véd man dog, hvad er — det andet véd man ikke.“

Thiele kunde ikke rigtig lide Rahbeks tone.

Man ser heraf, at det, der trykkede ham, ikke var noget rent hverdagsligt men simpelthen mangel paa religion, paa fast grund i livet. For at erstatte denne mangel og ikke staa fuldstændigt usikker og isoleret var det, han saa ganske og aldeles gik op i venskabet.

De, han saaledes sluttede sig til, var for en stor del Nordmænd — medlemmer af det norske selskab i København; mellem de samtidige danske følte han sig i altfor høj grad som epigon. Han tilhørte fuldstændigt den tid, der nu var ved at nedtrampes af det nittende aarhundrede og manglede enhver evne til at læmpe sig efter forholdene. Vel var hans hjem længe samlingsstedet for baade det gamle og det nye, men da han manglede forstaaelsen for det, den nye tid førte i sit skjold, kom han temmelig snart til at staa alene dér. De af hans digte, der ikke ere drikkeviser, ere uendeligt sørgmodige, og man maa føle den inderligste medlidenhed med ham, naar han i dem omtaler en gammel kampfælles bortgang. For hver en ven, der rives fra ham, enten ved døden, eller fordi han ikke kan følge med, klager han og synker mere og mere sammen i uvirksomhed, indtil han efter Prams og Zeuthens død er lige ved at opgive det hele. Dem, der blev den efterfølgende tids store, har han neppe haft det rette syn paa. Oehlenschläger blev efterhaanden en meget sjælden gæst paa bakkehuset, og han kom helst, naar Rahbek ikke var hjemme. Heller ikke med Baggesen, der dog nærmest tilhørte det attende aarhundrede, og som paa mange punkter stod skarpt mod de senere romantikere, men hvis aand var langt friskere og smidigere, kunde han spændes sammen. Det var ikke ham, der forstod at samle det nye i sit hjem, men hans hustru, Karen Margrethe; de venner, han selv priser saa meget i sine viser, var gennemgaaende sjældne gæster paa bakkehuset.

Rahbek betegner den gamle tid, Baggesen overgangen til den nye. Det vil derfor have sin interesse at se dem ved siden af hinanden.

*

*

*

Den tid, jeg her omhandler, betegner en overgang, mellem to kulturperioder. Det attende aarhundrede var ved at dø ud og give plads for det nittende; det gamle træ var styrtet, og en ny spire skød frem, men endnu var den ikke stor nok til at give ly eller læ. Endnu var dens grene ikke stærke nok til at give faste holdepunkter — det vil sige: den havde endnu ikke dannet nogen livsanskuelse.

For hver kulturperiode, der har eksisteret, har der ogsaa været en særegen livsanskuelse fremme. Den kommer som en dunkel religiøs (ikke altid mythologisk) følelse og vokser op i klarere og klarere lys, indtil den, naar den er fuldt og skarpt belyst, falder sammen. Enhver livsanskuelse maa falde sammen. Naar den er gennemskuet og undersøgt paa alle punkter, vil man ikke kunne beholde den, thi intet livssyn er rigtig; tilværelsen kan ikke anskues.

Man vil let se, at der i en saadan periode finder et omvendt forhold sted mellem følelse og erkendelse; naar den sidste vokser, aftager den første. Saalænge det for tiden karakteristiske endnu ligger svøbt i følelsen, vil livet leves umiddelbart og lykkeligt, og menneskene ville være tilfredse med tilværelsen. Men efterhaanden som erkendelsens — selverkendelsens — spejl bliver blankere og blankere, og man ser sit eget ansigt deri, vil den langsomme død begynde. Det vil gaa, som det ofte gaar i det enkelte menneskes ynglingeaar: der fremkommer pessimisme og skepsis. I stedet for den stærke og varme umiddelbarhed, hvormed perioden begyndte, indtræder der filosofieren og kriticeren. Nogle henfaldt da til fanatisk religiøsitet, andre (som Rahbek) giver ganske efter for deres pessimisme, og atter andre søge ved en slags gennemført, nøgtern rationalisme at faa orden i deres indre menneske og, saavidt muligt, at naa videre frem uden nogen støttestav. Til disse sidste hørte Baggensen. Skønt ganske og aldeles poet bares han ikke som den efterfølgende tids romantikere af en stærk følelse. Hans værker, der ofte ere næsten bristefærdige af svulmen, skyldes ikke inspiration; han fortæller tværtimod selv, at han altid i egentligste forstand udarbejdede sine frembringelser, ja han mener endog, at kunsten er det eneste omraade, hvor ordet „labor ipse voluptas“ ikke gælder. Hans forventning om fremtidens digtning er ogsaa værd at lægge mærke til. 1807 skriver han i fortalen til „Labyrinten“: „Jeg er overbevist om, at det mystiske, den højere poesi fordrer, ikke mere kan gives den, hverken i anvendelsen af den græske og romerske mythologi, som jeg selv uheldigen har brugt — eller i den katholske romantik, som nogle nyere have forsøgt at indføre. Jeg tror derimod med fasthed, at den kan og vil for disse tab vinde fuldkommen erstatning i en hensigtsfuld anvendelse af den nyeste

naturphilosophie, hvis levende fremstilling af naturkræfterne i mine tanker allerede viser spirerne til en tidligere eller sildigere blomstrende ny digter-religion. Jeg er ligeledes overbevist om, at rimets enstonige dobbeltklang snart i de sprog, der, som i det græske, have deres rødder i sig selv, vil vige for metrets vekseltonige énklang, og (naar jeg undtager dets anbringelse i lette, spøgende og maaske alle til sange bestemte smaadigte) blot beholdes i de sprog, der have deres oprindelige stammestavelser i døde sprog og af den aarsag mangle følelig stavelsevægt.“

Som man heraf ser, mente Baggesen, at den ny digter-religion o: den ny livsanskuelse, som han følte maatte komme, skulde søges i naturophilosophien. Denne mening, der ret viser det kolde, rent fornuftmæssige syn, man havde faaet paa alt, selv paa digtekunst, faar saa meget større interesse, som den ogsaa er fremsat i andre overgangsperioder af folk, der vilde spaa om den kommende tid; — i midten af aarhundredet af Hauch, i vor tid af mange. Noget lignende er tilfældet med den sidste del af citatet, der ogsaa er ganske betegnende. Lige saa lidt som han troede, at det religiøse, de stærke følelser, kunde tilføre digtningen de ønskelige idéer, lige saa lidt mente han, at rimet var ham en heldig form. Den bundne lyrik, der er en svulmen af følelser, saa stærke, at de ikke helt kunne finde udtryk i de sindige ord men bryde ind i lyde — i rim — vilde han have omformet til en mere rytmisk kunstform, til noget sikrere, mere taktfast regelret.

Trods det, at Baggesen saaledes syntes at staa ganske kold, kan man dog i hans egen digtning mærke spirerne til det nye.

De steder, hvor han er „følelsesfuld“, ere, — det mærker man snart — hule og opstyltede. Hans tirader og bravader ere noget af det mindst ægte i den dansk-norske litteratur. Han vilde vist selv være bleven i højeste grad forbavset, om nogen for alvor havde troet paa, at han, da han ved Holstens grænse tog afsked med Olde, maatte gaa ned til Elben og lade sine taarer rinde deri. Eller naar han beretter om gensynet med en ven: „han hang i mine arme - - - i denne rus tumlede vi arm i arm til hans vaaning, hvor vi, efter at have hvilet os et par minutter af vor bedøvelse - - -“ — da skal man ikke straks tro, at deres taarer i virkeligheden have styrtet omkap ovenpaa hinanden.

Men mellem alt dette kunstlede føleri lyder der dog en ægte overtone, der giver det hele klangfarven: sentimentalitet. Ved sentimentalitet forstaar jeg da følelsesudbrud, som den paagældende person tilsyneladende selv skruer op paa vilkaarlig maade, men som i grunden for en del

skyldes en ubevidst trang til nye, varme og ægte følelser. Dette lille spor af ægthed, der bliver saa tydeligt hos romantikerne, ligger hos Baggeseu saa langt nede i følelsens dunkelhed, at man mangen gang har ondt ved ikke at tabe det af syne. Men netop fordi det ligger saa dybt nede i grundfølelsen, smærte, netop derfor er det, sentimentalitetens jamrende klangfarve fremkommer. Hos andre laa det maaske nærmest at søge dens aarsag i den bortdøende periodes pessimisme; men det kan der ikke være tale om hos Baggeseu. Baggeseu var mindst af alt pessimist.

*

*

*

Inden jeg gaar videre, maa jeg gøre rede for, hvad jeg forstaar ved, at grundfølelsen er smærte. Det er ikke min mening at komme ind paa de schopenhauerske teorier om, at livet er en sum af lidelse. De er selvfølgelig rigtige, hvilket finder sit klareste bevis i den omstændighed, at livet er en kamp for tilværelsen, og — som Schopenhauer selv siger — „Wer die behauptung, dasz in der welt der genusz den schmerz überwiegt, oder wenigstens sie einander die waage halten, in der kürze prüfen will, vergleiche die empfindung des thieres, welches ein anderes frisst, mit der dieses andern.“ — Jeg vil kun i al almindelighed betragte en enkelt følelse, en enkelt erkendelsesrække, fra dens opstaaen til dens forsvinden og se, hvorledes farven veksler mellem lyst og mørkt.

Den moderne — biologiske og psykologiske — videnskab lærer, at hvad der er gavnligt for individet, ledsages af lyst, hvad der er skadeligt, af smærte. Smærtfølelsen bliver i almindelighed ikke anset for at være mere oprindelig en lystfølelsen, tværtimod er man tilbøjelig til at anse den for mere unaturlig. Denne synsmaade hidrører fra menneskenes naturlige hang til at betragte sig selv som verdens midtpunkt; hvad der ikke er til gavn for os, anser vi for unaturligt. Ser man imidlertid saa vidt muligt rationelt paa sagen, nødes man til at kalde smærtfølelsen den naturligste. Thi alt, hvad der erkendes og føles, er forandring af vore materielle og aandelige bestanddele eller, videnskabeligt udtrykt, ændring af tilstandsformer, der ifølge inertiens lov stræbe efter at bestaa uforandrede. Saadanne brud paa inertien maa a priori antages at medføre smærtfølelse. Videnskaben kan i virkeligheden ogsaa bringes til at sige, det samme; — det er jo ligesaa berettiget at betragte en ting fra neden som fra oven.

Det spæde barns fornemmelser ere alle rent organiske; noget egentlig sjæleliv eksisterer endnu ikke. Da det erkendende element næsten ganske mangler, er barnets følelser absolute følelser. Spørger man nu videnskaben ad, faar man at vide, at barnet det første

halve aar af at liv kun kan antages at føle smærte og ophør af smærte, men at der ikke er tale om egentlig lystfølelse.

En yngling, hos hvem kønsmodenheden begynder at gøre sig gældende, vil føle alt andet end glæde ved gæringen i ham. En mand, der gribes af en lidenskab, vil ligeledes føle smærte; — i selve betegnelsen: lidenskab ligger allerede meget. Faar man en stærk og pludselig, aandelig eller legemlig paavirkning, vil den, selv om der kun er grund til glæde, føles som smærte.

Ved de nævnte eksempler vil man finde et fælles træk: den stærke følelse; i alle tilfælde bliver man overvældet og revet med af den. Der ligger aarsagen til smærtefølelsen: man gribes af noget, man ikke er i stand til at beherske, noget, om hvilket man ikke ved, hvad eller hvor det er. Først naar man kan sondere sin følelse, og den gaar over til klar erkendelse, saa man bliver dens herre, fortager smærtefølelsen sig og kan maaske endog gaa over til lystfølelse, saafremt man finder, at det, bevægelsen skyldes, er hensigtsmæssigt for vort jeg. (Thi man føler glæde over det, man erkender som hensigtsmæssigt. Derimod kan man ikke opstille nogen regel, at det hensigtsmæssige er det, man føler glæde ved.) Man kan sikkert uden betænkning sige, at den uerkendte følelse er smærtefølelse; den kan gaa over til at blive nøgtern erkendelse plus en dom.

Man kunde sige, at smærtefølelsen her muligvis skyldtes den stærke organiske paavirkning. Men denne indvending falder bort ved de ideelle følelser. Ved hvilkensomhelst af de ophøjede følelser, derunder indbefattet den religiøse og den æsthetiske, vil man finde, at forholdet er det samme som ved de primitive fornemmelser. Ser man for første gang et imponerende mægtigt landskab, vil man, naar forstyrrende paavirkninger af indtrykket ere udelukkede, føle en højtidelig beklethed, der lader os overfaldes af bange anelser og tynger os med mørke drømme. Vi føle os smaa. Men er man bleven herre over naturen og kender den ud og ind, falder den stive, skræmmende maske af; den ophøjede følelse gaar lidt efter lidt over til at blive en ren æsthetisk. Først i dette sidste aarhundrede kan den æsthetiske naturbetragtning siges at være trængt igennem. Høffding fortæller i sin „psykologi“, at Goethe ved synet af et schweizisk landskab følte en smærtelig glæde; selv en saa klar aand var ikke mere herre over sin følelse, end at den smærtede ham. Hvad er det, der har skabt religionerne og bragt menneskene til at krybe som usle orme for en guddom? Ene og alene rædselen for deres egne ubegribelige følelser. Ogsaa i mindre ting ses det samme f. eks. ved musik — vel at mærke ikke den udpræget rytmiske musik, hvis virkning er

særligt oplivende, da den fremkalder livlige og nogenlunde regelmæssige svingninger i sindet, men den „absolute“ musik, der virker ved tonerne. En saadan, i højeste grad usammensat, stærk paavirkning, hvortil man hengiver sig uden refleksion, vil oftest være ledsaget af en understrøm af vémod.

Hvad der her er søgt paavist for enkelte følelsers vedkommende, vil man ogsaa finde gælder for hele den aandelige last, en kulturepoke fører med sig. De nye idéer dukke frem i den gamle periodes tørre goldhed og føles da som pessimisme, som sentimentalitet og affektation. Først naar de begynde at klares, træde de i den almindelige bevidsthed frem som bærere af en ny livskraftig og sund kulturperiode; medens de endnu laa som fostre i deres ældede forgængere, ansaas de ikke for levende, til trods for den særegne indflydelse, de allerede da udøvede. Poul Møller siger i sin afhandling om affektation: „At folk kunne bilde sig selv ind, at de have følelse, hidrører fra, at de benytte følelsens sprog og udtryk og derved frembringe spor af den sande følelse hos sig.¹⁾“ Saaledes synes det; men det gaar ikke an uden videre at trække paa skulderen ad affektation og sentimentalitet i litteraturen og sige: — det er blot — affektation. At den har været noget andet og mere, ses allerede af den omstændighed, at man var tilbøjelig til at anvende den mørke følelses sprog og udtryk. Denne tilbøjelighed er det, jeg har søgt at forklare i det foregaaende.

*

*

*

Nordmændenes stilling i fælleslitteraturen var hidtil — — ja egentlig havde de slet ikke haft nogen stilling som Nordmænd. Kun ganske enkelte (Peder Dass f. eks.) havde præg af at være norske digtere; de fleste bleve næsten ganske opslugte af den danske litteratur, og Norge blev véd at være lige fattigt som literaturland. I og for sig var dette jo ganske naturligt, eftersom Norge paa den tid saa at sige var hovedløst; den svære krop laa oppe vesten for Kølen, medens hovedet laa helt nede i København. Og at Nordmændene ikke formaede at omdanne den specielt danske litteratur til en dansk-norsk er ligeledes let forstaaeligt. Det norske land og folk havde — som det jo ogsaa senere har vist sig — alle betingelser for at frembringe en ejendommelig litteratur, og naar en mand med uomtvisteligt forfatter-talent, efter at have faaet præg af denne natur og denne folkeaand, kom til Danmark og saa den gamle, næsten overmodne kultur, maatte han ligesaa nødvendigt føle sig fremmed i den som en odelsbonde i en fransk hofsals. Den første gang, Nordmændene tog parti, stode de

¹⁾ Citeret efter hukommelsen.

da ogsaa nærmest betragtende, raillerende, og kom snart i strid med Danskerne som repræsentanter for den gamle, europæiske kultur — en strid, der kulminerede i Wessels „kærlighed uden strømper“. Dette første norske parti var literært; endskønt det endnu ikke for alvor havde optaget en æstetikers gærning, havde det dog iført sig en æstetikers klædedragt og levede en æstetikers liv.

Rahbek og Nordmændene er, som man ser, et eksempel paa de to modsætninger, der finder hinanden. De finder hinanden i kraft af den lov, der lader oldingen og barnet føle sig vel tilpas i hinandens selskab. Begge parter vare ensomme husvilde; den ene var sat udenfor af sin samtid, den anden havde aldrig været inde. Begge søgte de klublivet, Nordmændene, fordi de vare livskraftige folk, der paa denne primitive maade søgte at komme op over livets prosa, Rahbek, fordi han var aandeligt udlevet og trængte til at stimuleres og til at glemme, at han som forfatter var bleven levende begravet.

Disse mænd vare for store og fine aander til at kunne blive almindelige drukkenboldte, men at deres selskabelige liv fik et saa ualmindeligt stærkt særpræg, som tilfældet blev, skyldtes for en stor del Rahbek, der med sin tørre, absolut ikke sentimentale pessimisme gjorde sekelskiftets drikkelag til pedantiske bakkanaler.

Dertil kommer endnu, at han havde mere tillid til dem end til de yngre Danske som fremtidens digtere. I et af det norske Selskab. præmieret digt „lavrbærlunden“, som priser de hedengangne norske digtere (hvis navne nu — med undtagelse af „søvnens sanger“, Wessels — ere gaaede i forglemmelse) opildner han de efterlevende — Norges digterlund end skjolde ejer — og slutter saaledes:

Iiler, iiler at opnaa den hæder,
som for mig er uopnaaelig!

Denne tilsyneladende forstaaelse maa vist nærmest filskrives det, at der endnu ikke var noget at forstaa. I aarhundredets første snes-
aar, der var saa begivenhedsfulde for Norge, dannede der sig ikke nogen fast literatur. Det eneste faste holdepunkt, en literaturhistoriker har i denne periode, er dette, at da Germanerne drejede ind i romantiken, drejede Nordmændene af hjem til deres eget land, og de kom med tomme lommer til et tomt hus. Ganske vist sendte den romantiske skole ogsaa nogle dønninger op mod Norge, men de foraarsagede ingen videre bevægelse. Thi jeg tror ikke, den danske romantik var andet end den tilfældige aarsag til striden Welhaven—Wergeland, den store gæring, af hvilken Norge skulde gaa ud med klare begreber og bevidst maal — et maal, som den nye, intense nationalfølelse gjorde stærkt nationalt. Da denne strid, som for os, der nu ser den

paa lang afstand, ofte kan synes en lilleputkamp, var ophørt, skød den norske literatur kraftig vækst. Men den første spire til den kom frem i den tid, da der i Danmark ikke var nogen plante, tilstrækkelig stor til at berøve den sol og luft — i den sentimentale periode.

A. Hagensen.

Over ævne.

2det stykke.

De allerfleste af de mange bøger, man læser mellem aar og dag, har én ting tilfælles: de ophører at virke i det øieblik, man har læst den sidste side og lægger dem fra sig. De kan være gode og skaffe os nogle timers nydelse, de kan være slette og bare ærgre os; men i regelen er vi færdige med baade ærgrelsen og nydelsen, naar bogen er slut.

Men saa hænder det engang imellem, hvert femte aar eller endnu sjældnere, at vi træffer paa en bog, som er noget meget mere. Som fylder vor sjæl med den frugtbare angst, som vi kun føler i nærheden af det virkelig store, som tvinger os til at spørge og undersøge, mens gamle tanker dukker op og nye, og pludselige sammenhængslinjer trækker sig mellem spredte anelser.

En saadan bog er Bjørnsons „Over ævne“, 2det stykke. „Idet han fører os ud af vort hjem og ind i sin verden, tager han vor ro og bringer os dog sin fred.“ (Hello)

Dramaets indhold er et stykke *fin de siècle*, men skildret af en digter, som selv ikke er *fin de siècle*; Bjørnsons sjæl har aldrig været smittet af det synkende aarhundredes mangehaande sygdomme; han bunder fra sin barndom i en sundere fortid og rager ved sin uomstyrtelige tro ind i en sundere fremtid.

Sundhed og styrke gjør ofte snever og ubarmhertig; men Bjørnson har et hjerte af guld, og hans fremstilling af vor syge tid blev derfor ikke den sterkes foragt for svagheden, men den forstaaende kjærligheds deltagende sorg over al den storhed, som sygdommen fortærer.

I tyve aar har digteren gaaet svanger med planen til en serie af stykker, hvis hovedtanke er tilstrækkelig bestemt ved disse to ord „Over ævne“. I 1883 spirede der af dette frø den underlige lidt eksotiske pragtblomst, som heder „Over ævne“, 1ste stykke, menneskehedens religiøse tragedie; først iaar, 12 aar efter, kommer 2det stykke, som fortæller om, hvorledes menneskene spræn-

ger sig, naar de i løsningen af de sociale problemer vil ud over de grænser, som er bestemte ved vor tilværelses love.

Det er mere end et tilfælde, at dette drama kommer netop nu. I de sidste par aar har Bjørnson boet i udlandet og har paa nært hold oplevet de anarkistiske attentater og især kanske den voldsomme reaktion, som har været deres umiddelbare følge. Bjørnson har aldrig kunnet være passiv iagttager af vigtige begivenheder; han føler sig altid som part i sagen; han har vist mangan gang knyttet sin næve, da kampen om „omstyrtningsloven“ stod paa i den tyske rigsdag, har med dyb bedrøvelse seet paa, at Köller kunde blive en magt og med begjærlig fortrøstning grebet efter tidsskriftet „Zukunft“, hvor videnskaben i hvert hefte gjorde mandigt oprør mod den allerede triumferende reaktion. Alt dette er i hans nye stykke, Europas himmel hvælver sig over dets verden og gjør det til et verdenshistorisk nutidsdrama. Hør:

„— — — — Men her er jo intet Fremad! Vi er jo atter i Barbariet! Atter er al Tro paa Lykke og Fremtid slukket. Gaa rundt og spørg! Det værste ved slig vanvittig Explosion af ondt, er jo ikke de døde og sørgende; det er, at alt Modet skræmmes ud af Verden. Barmhjertigheden har flyet sin Vei, alle raaber paa Hævn. Retfærdigheden, Godheden, Tilgivelsen, alle Lysenglene vore, de har flyet sin Vei. Stykker af lemlæstede Lig løber om i Luften, og op af Jorden voxer Militær. De andre dukker sig.“

Anarkisternes „vildledte daadstrang“ har sikkert gjort et forfærdeligt indtryk paa Bjørnson, men han har dog neppe et øieblik bare ladet sig skræmme af „anarkismens spøgelse.“ Han saa, at ideelt anlagte mænd som Krapotkin og Reclus sluttede sig til bevægelsen, og istedetfor at flygte fra den med gru, fandt han det frugtbare og retfærdigere at studere dens psykologi.

Men anarkismens psykologi det var jo „Over ævne“, 2det stykke.

Blev problemet flyttet over paa norsk grund, var det næsten selvfølgelig, at det maatte komme fra Nordland, fra det Nordland, som Klara Sang maler i følgende replik: „Her er noget i naturen her, som vil ha det usædvanlige af os ogsaa. Naturen her er jo selv utover alle rimelige grænser. Vi har dag næsten hele sommeren — og da solen over horisonten baade nat og dag. Du har set den om natten? Vet du, at bak hav-dunsterne synes den tre, somme tider fire gange saa stor som ellers? Og farve-virkningerne af den over himmel, hav og borg? Fra stærkeste rød-glød til fineste, sarteste gul-hvitt. Og farverne i nordlyset over vinterhimmelen! Skønt de er mere dæmpede, saa er der igen en saa vill tegning i dem og en uro, et uendeligt skifte! Og saa de andre natur-

vidundere! Fugle-flokker paa millioner; „fiskestimer som fra Paris til Strassburg“, som en man har skrevet. Du ser disse fjæll, som gaar like bent op af havet? De ligner ikke andre fjæll. Og hele Atlanterhavet bryster sig paa dem.

Folkenes forestillinger er naturligvis derefter. De er grænseløse. Deres sagn, deres æventyr er som at staple det ene land op paa det andet og saa at begynde at trille is-fjællene fra nord-polen paa dem. Ja, du ler! Men hør sagnene her, du! Og tal med folkene — — — —“

Næsten ligesaa selvfølgelig som det er, at den første norske anarkist maatte stamme fra dette Nordland, næsten ligesaa selvfølgelig er det, at han maatte være søn af presten Adolf Sang. Denne havde jo allerede drevet et slags „Propaganda der That“ selv deroppe, paa sin maade og paa sit omraade. For ham var der absolut ingen forskjel paa tro og handling; han kom til sit sogn med stor formue og gav det bort næsten altsammen, han reiser afsted i en liden færing og tager kanske det lille barnet sit med sig, naar det er slikt veir, at de erfarneste sjøfolk ikke vil ud i et stort fartøi; han sætter over fjeldene i taagen og gaar i tre døgn uden at smage vaadt eller tørt. Han er uskyldig, som Adam før syndefaldet, han gjør det gode, fordi han er god; men kjender neppe forskjel paa godt og ondt; thi „han mangler en hel sans. Virkelighedssansen. Han ser aldrig annnt æn, hvad han vil se.“

Under en slig far og under slige naturforholde er Elias Sang opvokset, i en verden, hvor himmel og jord flyder i ét:

Elias:

Vorherre talte jo med os? Naar det var noet, saa kom det fra ham. Godveir, Torden, Lynild, Blomsterne, og alt, vi fik. Fra ham. Og naar vi bad, var vi Ansigt til Ansigt med ham. Vi saa ham ogsaa i Havet, i Fjældene, i Himlene. Det var altsammen ham.

Rakel:

Husker du, naar Klokkerne gik, — vi trodde, Englene fo'r udover med Tonerne? Bad Folk komme.

Elias:

Aa Rakel, de, som har levet det der, de blir siden land-flygtige. —“

Da Elias kom hjemmefra, faldt der skjæl fra hans øine; verden og menneskene var ikke slig, som faren havde lært ham; med dyb skuffelse derfor han, at alle andre var lunkne og halve, der var kun én kristen: faren. Og derfor følte han det koldt og tomt; der kom tvil, og han mistede sin tro.

Men hvad han ikke mistede og ikke kunde miste, — det var sin egen natur, saaledes som den var bestemt ved arv fra faderen og de vældige naturomgivelser.

Det overnaturlige havde taget magten fra ham, han vedblev at dyrke alt, som var i overnaturlig størrelse. Det overlevede troens forlis. „Nu skal jeg sige dig nøiagtig, hvad som overlever det: Trangen til det grænseløse.“

Trangen til det grænseløse — det er den akse, hvorom Elias Sangs skjæbne dreier sig.

Men det grænseløse, det er det umenneskelige; den ældre Sang havde sprængt sig paa miraklets umenneskelighed, og Elias havde seet paa det og lidt under det —, alt hvad et menneske kan lide. Men han dreves dog af den samme uimodstaaelige magt ind i en anden umenneskelighed, — i teoriernes.

Hans kjærlighed til medmenneskene er ligesaa sart og altopslugende som hos faderen, hans idealitet er ligesaa ubetinget og himmelstormende som hans, og han savner i lige høi grad som faren den sans, Klara talte om, — virkelighedssansen. —

Hans sjæl lider inderlig under al den nød, han ser omkring sig, han forstaar, bogstavelig talt forstaar ikke de mennesker, som lever i luksus og lader, som nøden ikke var til. Han er det modsatte af en menneskekjender, og han tror af sit uskyldige hjerte, at naar de kan det, saa er det bare, fordi de ikke véd. Kunde man tvinge dem til at bli opmærksomme, til at vide, saa vilde de nok holde op, og alt vilde bli anderledes.

Hans sjæl opsluges af medfølelse, og han gjør alt, hvad der staar i hans magt for at lindre, — han lever sit liv mellem de fattige i deres usunde huler, han ofrer hvert øre af sin store formue, han under sig ikke hvile hverken dag eller nat og han sætter hele sin aandskraft ind paa at holde arbeiderne oppe under streiken.

Men det tilfredsstiller ham alligevel ikke, altsammen; han har faaet mirakelhungeren i sig, fra han var liden, den ligger ham i blodet som den uudslettelige levning af den religion, han indbilder sig at have overvundet.

Han vil hjælpe sine brødre her paa jorden, men hans sjæl er for alle tider fangen i det grænseløse, som ligger udenfor menneskenaturen.

„Her kommer vi ud af en tusenaars Taage“, siger Bratt — „og skal til at frelse Verden! Den er blevet noksaa broget, mens vi laa i Udlændigheden. Men dertil har vi ikke Hjerne færdig.

En overspændt Fantasi eller overspændt Vilje. Derfor er her altid noget over Ævne i os. Vi har seet Mennesker fare til Him-

mels i Guldvogne og Engle i Skyerne og Djævle i evig Ild, og hungrer efter Mirakler — vi har ikke Hjerne til at klare det naturlige Liv. Nei, nei! — — Vi tager gale Øiemaal, vi kaster os ud i det paa Træf. Samvittigheden er intet sikkert Styre for os; den har ikke havt Hjem paa Jorden og i Nutiden. Vi farer ind i Utopier og ud i det Grænseløse — —“

Slige mennesker er farlige medlemmer af samfundet, farlige fordi de, naar de mister sin tro paa det religiøse mirakel, saa griber de med begjær efter samfundsmiraklet. De er det stof, hvoraaf man laver fanatikere og jesuiter. Faar deres daadstrang et stød, som fører dem ind paa en skak vei, saa løber de linen helt ud, og blinde som de er for den verden, som omgiver dem, betænker de sig ikke paa at styrte sig selv og andre i afgrunden. De ser sig blinde paa det store maal, de har sat sig eller andre har sat dem i hodet, og for at komme frem til det, bryr de sig absolut ikke om, hvilke midler der fører dem til det.

Elias blev, efterat hans tanke udenfra havde faaet det skjæbnesvangre puf, baade fanatiker og jesuit. Han, den ærlige og uskyldige, i hvem der ikke var svig, tar under streiken ikke i betænkning at bedrage de arbeidere, han vil hjælpe; han lader, som de pengesummer, han skjænker, kommer fra nord og fra syd, fra allé verdens kanter, han foregjøgler dem en deltagelse, som ikke eksisterer, og holder deres mod oppe paa en bevidst løgn og falske forudsætninger. Og der synes ikke at være skygge af ond samvittighed i hans ellers saa fine sjæl for dette bedrag. Han er som faren; han ser netop det, han vil, og ikke mere.

Og da den tanke er inddryppet ham, at døden er den eneste vei til frelse, at alt det, som siges og gøres paa denne side graven, er frugtesløst og talt for døde ører, da han hypnotiseres af martyriets religion og ser sit livs opgave i at vække verdens opmærksomhed ved at ofre sit liv, — saa tar han ikke i betænkning, han, den ømhjertede, hvis store sjæl er fyldt af hunger efter at hjælpe, — han tager ikke i betænkning at tage med sig i døden en mængde andre mennesker, — fordi han tror, at det vil gjøre hans offer mere virksomt, bringe fortære henimod det maal, han kjæmper for.

Dette er Elias Sangs tragedie og anarkismens psykologi; i denne skikkelse har Bjørnson med en rigdom af karakteriserende træk, hvoraaf den foregaaende analyse kun er et blegt resumé, ført os til forstaaelsen af, at der er magter i os selv, som kan piske os til det, som staar hele vor natur imod, at godheden, som skulde være skabende, som skulde lægge til af sit eget, saa der blev glæde i andres vilje, at selve godheden kaster med dynamit.

Dette — Elias Sangs tragedie, veien fra mirakelhunger til dynamit — tror jeg har været den oprindelige kjerne i Bjørnsøns nye stykke.

Men dermed er ikke paa langt nær stykkets indhold udtømt; ud af denne kjerne er der vokset en hel verden, — den verden, hvori sligt kan foregaa, at godheden føres paa afveje og grusomt handler mod sit eget princip.

„Over ævne“ — maatte saaledes komme til at handle om det sociale spørgsmaal i sin helhed, om forholdet mellem arbejdere og arbejdsherrer. Heri gives ogsaa vigtige bidrag til forstaaelsen af anarkismens mulighed. Ti isandhed livsens goder er fordelte paa en maade, som ofte maa tykkes arbeideren „over evne“.

Her er det billede, Bjørnson gir af det fra arbeidernes synspunkt: „— — — — Jeg hørte helt op, siger Bratt, der jeg stod, at min Formand paa denne Plads sluttede med at sige, at Herren lar sin Sol taalmodig lyse over onde som gode.

Jeg vil begynde med at sige, at hernede lyser Solen aldrig.

Jeg har virkelig truffet dem, som ikke ved det, at vi hernede bor paa Bunden af en Elv. Elven havde et Fald derude, før den gik i Sjøen, og dette Fald aad sig længere og længere indover. Saaledes blev Dybet til, som vi bor i. Saaledes opdagede de ogsaa Rigdommen i Bjerget paa begge Sider af Elven. Vandet blev da afledet, og de begyndte Minearbeidet. Det skabte saa Storbyen deroppe. Men til Løn for alt det, som Arbeiderne drog frem i Dagens Lys, blev de selv stødt ned ifra det, hidned. De tjente saameget til de andre, at Byggegrundene deroppe blev for dyre til Smaafolk. De maatte nøie sig med denne hernede, den kunde de faa for intet. Men her er ingen Sol.

Efterhaanden blev det saa, at de, som kom til Skade deroppe i Storbyen, eller som flevde over Ævne deroppe, de blev hivnet ned her (— menneskeaffaldet —) — i „Helvede“, som de snart kaldte det.

Her er mørkt og koldt. Her arbejder faa med Haab, ingen med Glæde. Her liker ikke Barna sig, de tyr ud til Havet eller op i Dagen. Sol vil de ha. Det varer bare en stakket Stund, saa opgir de det; de lærer, at den, som er kastet hid ned, han kravler sig sjælden op igjen. Nu staar vi her. Men de deroppe, som eier den ledige Solsletten, har netop svaret os, at den faar vi ikke.“ — — Og længere ude i den samme tale heder det: „— — — — Lad dem illuminere! — De, som har tat Solen fra dere!

I ved vel, at alt det, der fører Smitte trives bedst der Solen aldrig kommer? Solen dræber Mikroberne, Legemets og Sjælens;

Solen gjør stærk og opfindsom, Solen er Selskab, Solen gir Trof
De rige deroppe ved det altsammen, lige fra Skolen ved de det,
og endda har de ladet dere leve her. De har ladet dere leve her,
som Utøi og Smitte lever med, og Barna blir bleke og Tankerne
skumle; baade Klæder og Sind tar Mug. Prester og Kirker har
de, og en Smule Velgjørenhed har de ogsaa. — — — — Nogen
Arbeiderhjem hist og her — retter det paa disse de Tuseners
Savn? Hvad spaar, at her snart blir bedre?“

Naar vi trækker fra den lidt agitatoriske tone, hvori Bratt her
naturlig taler, saa vil ingen knne negte, at dette er et slaaende
sandfærdigt billede af ethvert udviklet europæisk samfund, saaledes
som det ser ud ved udgangen af dette aarhundrede.

„Helvede“ for de mange, „Solsletten“ for de faa begunstigede,
— det er i to ord den store, sociale kjendsgjærning, som danner
anarkismens og dynamitattentaternes dystre baggrund.

Man maa ikke heraf slutte, at Bjørnsons nye drama paa nogen
maade er et indlæg for en eller anden teori, for socialismen
f. eks.; — man kan ikke engang med rette sige, at hans medfølelse for
arbejderne gjør hans fremstilling partisk. Med stor overlegenhed
blotlægger han sjælene paa begge sider af kløften, saavel de en-
kelte fremstaaende individers som massesjælene. Med mageløs
sikkerhed individualiserer han alle forskjellige grupper baade i
„Helvede“ og paa „Borgen“; uden at han en eneste gang bruger
de kjedsommelige slagord og gruppenavne, som vi almindelige døde-
lige maa benytte os af for at gjøre os forstaaelige for hinanden,
falder der gennem nogle faa replikker ligesom korte lyn over saa-
vel arbeidernes som arbeidsherrernes masser, saa vi i tydelig relief
ser schatteringerne inden dem. Den sultne arbeider, som er kjed
og lei af hele streiken, som kun har ladet sig tvinge til at være
med, kommer slet ikke til orde, tør ikke sige noget; men vi ser
dog gennem andres replikker hans magre, forpinte ansigt. —
Pakket, lumpen-proletariatet, skriger i ubenævnt raahed paa vold
og mord. De brave, formaalsbevidste, socialistiske arbeidere tygger
med haardnakket halstarrighed paa de engang lærte fraser og lader
sig aldrig drive ud af den bane, deres ledere engang har drevet
dem ind paa. Selv det akademiske proletariat har i Otto Herre
faaet en kostelig, tragikomisk repræsentant, hvis lurvede veltalenhed
ganske vist er bygget paa direkte reminiscenser fra virkeligheden.

Med samme knappe klarhed, hvormed digteren i første akt
lader os se „Helvede“¹⁾ med al dets jammer og fortvivelse, viser

¹⁾ En liden plet paa fremstillingen af „Helvede“ er sprogformen hos „Skin-
fællen“. Det saarede unegtelig min lokalpatriotisme, at Bjørnson saa totalt
har glemt den bergenske dialekt. I „Skinfællen“'s gloseforraad er der en mængde
feil, og sætningsaccenten er næsten ikke rigtig et eneste sted.

han os i tredie akt „Borgen“ og dens verden, alle landets arbejdsherrer samlede for at hitte paa raad til at knuse de streikende arbeidere.

Hovedlyset falder paa Holger, Elias Sangs modpol.

Ikke skal arbejdsherrerne i noget land kunne komme til Bjørnson og beklage sig over den arbeidsherre. Af sin rigdoms overflødighed har digteren udstyret ham med en vidunderlig friskhed og kraft, der virker som en kjølig luftning, naar man kommer fra Elias Sangs lidt lumre feberhede.

Bjørnson er et rigt sammensat individ, og i hans mægtige sjæl bor der paa engang noget at en sværmer som Elias Sang og ikke saa lidet af et magtmenneske som Holger. — Der er i hans ansigt noget over øienbrynene, som fortæller om dette; naar han staar som ordstyrer i en rebelsk forsamling, samler der sig mægtige skyer deroppe, og man kan nok se, at han som Holger nyder den følelse: „Her er det jeg, som kommanderer“. — Det er ikke for ingenting, at ordet „høvding“ stadig dukker op i alt, hvad der skrives om Bjørnson.

Jeg indbilder mig derfor, at digteren selv har siddet model for Holger i høiere grad end for nogen anden af dramaets personer; det forekommer mig saaledes, at han i høiere grad end de andre taler Bjørnsons eget myndige og malende sprog.

Han viser Rakel et herligt billede, som dækker hele fonden. En borg fra middelalderen med taarn og tinder, takkede mure og en bred fæstningsgrav. Elektrisk lys paa det øverste, stor illumination over resten. Det hele i en klar høstkvælds halvllys:

„Saadan tænker jeg mig, det skal se ud igjen, naar Jorden atter giver Plads for store Skikkelser, der tør og kan kundgjøre sig.

Naar vi kommer ud af Myretue-Tiden og Tusenben-Fantasien.

Tilbage til Genierne og Viljerne.“

„Tusenbenfantasiaen“ — et ord saagodt som en hel bog, hele socialismen afmalet og kritiseret i et eneste ord!

For Holger er kampen mellem arbeidere og arbejdsherrer ikke bare en kamp om vinding om samfundsgodernes fordeling. „Mig er det betydningsfuldeste ved hele Kampen, at Personligheden skal faa Utrykke.“

Hans standpunkt er paa sin maade ligesaa ideelt som Elias Sangs, og heller ikke han lar sig skræmme af døden, naar det fremmer hans idé. De store formuer, de mægtige individer har sin store opgave, som ikke maa forglemmes: „Saalænge vi raader, de større og de største Formuer, er ogsaa det, der skabes ved dem, individuelt, friskt, modsætningsrigt. Enhver følger sin Smag, enhver finder sit.

Men tænk dere saa i vort Sted — en eneste én, Kommunen eller Staten! En eneste Bestiller, en eneste Kjøber, en eneste Smag altsaa, én eneste Værdimaaler. Det blev det regelrettes Helvede. Jordlivet blev Kjedsommelighedens Søndagseftermiddag Aaret rundt. Folkene blev tilsidst saa lige, at enten vi levede i den ene Myretue eller i den andre, vi vidste næppe Forskjel paa det Naar de andre raaber over til os, at det maa blive som Flertallet bestemmer, og de er Flertallet — saa svarer vi tilbage: Insekterne er ogsaa i Flertal.

Dersom her kommer et sligt Flertal til Magten — ved Valg eller paa anden Maade — et Flertal altsaa uden Herredømmets Tradition, uden dets Høisind og Skjønhedstrang, uden dets sekelgamle, prøvede Ordenslov i stort som i smaat, saa siger vi rolig, men bestemt: Kanonerne op!“

Til det sidste hævder Holger „Herrernes Religion“; da katastrofen nærmer sig, da man i spænding venter paa, at minen skal sprænge borgen i luften, og da de andre gribes af dødsangst, er han rolig, næsten lykkelig, over at hans død tjener den sag, han kjæmper for: „Prøv at tage det uundgaaelige med Værdighed. En Død er vi alle skyldige. Og denne vor Død vil udrette mere for Ordenens Sag i Landet end nogen af os kunde gennem det længste Liv Derfor skal vi dø lykkelige! Vor Død vil give vore Medborgere den Harme og det Mod, som nu ene kan frelse Samfundet. Det leve!“

Men hvor bedaarende end Bjørnson har udstyret Holger, saa er det dog selvfølgelig ikke ham, som udtaler hans egen mening om det i bogen behandlede problem. Bjørnson gir ligesaa lidt sværmeren i sig som magtmennesket i sig ret; de er begge to over ævne, baade han, som mener gennem sin og andres død at kunne føre verden i springmarsch ind i en utopisk fremtid, og han, som ved sin død mener af tvinge menneskeheden tilbage til en overlevet fortid.

Bjørnson stiller sig udenfor begge disse umenneskeligheder, og dersom det er tilladt at tro, at han udtaler sine personlige meninger gennem nogen af personerne, saa er det vel snarest Rakel, han har gjort til sit talerør.

Rakel, Elias Sangs søster, eier den samme kjærlighed som hele familien, men hun slægter alligevel mere paa moren, som tilhørte en gammel ftvilerslegt. Hun mangler derfor ikke, som faren og broren, saa totalt virkelighedssans; hun er ikke saa lettroende som de, fordi hun er mere i virkeligheden; der er edderdun ved hende, hun lever i det hjemlige og jordiske; det grænseløse havde aldrig

den dragende magt over hende, hverken miraklets eller teoriernes, det fyldte hende med rædsel, og hun flygtede for det. Hun har forstaaelsen af det givne og tror paa udviklingen: „Menneskene er stærke; de holder seigt igjen; holder paa hvad de har vundet. Men det er ogsaa Vilkaaret for, at Livet skal gaa i sin Bane, som Jorden i sin.“

Hun tar fat der, hvor der er en kurv at løfte, udfører med trofasthed sit barmhjertighedsarbejde og lindrer, hvor hun kan; og fordi hun er i harmoni med virkeligheden og livets bane, saa er ogsaa fremtiden hendes. Fremtidens genier omsvæver kun hende; det lykkes ikke Holger at tage dem fra hende; da hun, knuget til jorden af sorg over Elias's daad og død, er fortvilelsen nær, kommer de atter til hende, for aldrig mere at forlade hende.

Og saa ender da Bjørnsons nye storverk med et tillidsfuldt blik ind i fremtiden, — den fremtid, som kanske ikke er saa fjern; ti „naar Mismodet og Tvilen var størst, da kom Fornylelsen, da fik vi Kraft til den, netop da;“ den fremtid, da „Folkefortvilelsen“ skal overvindes; den maa begynde med tilgivelse, fortsætte med at drive fattigdommen ud af verden og ende med at gjøre folk friske og glade. „Der er intet høiere paa Jorden!“

Først og fremst: „Der maa nogen begynde med at tilgive.“

Med disse ord forlader Credo og Spera scenen. Musikken følger dem i det fjerne som en hilsen fra det kommende. Den har ikke forladt dem et øieblik.

Og tæppet falder for sidste akt' af „Over ævne“, 2det stykke.
Gerhard Gran.

Vrangsider.

„En vittigheds godhed afhænger af det alvor, der ligger under „eller staar bag. Kan ingen forbindelse med alvoret paavises, er vittigheden værdiløs.“ Dette ord, som en af mine ungdomsvenner, selv en vittighedsmager af første rang, jevnlig bar paa tungen, har øiensynlig anvendelse paa alt, hvad der er at henføre under „det morsomme“, ikke blot paa et tilspidset munterhedens slagord.

Min ungdomsvens ord randt mig særlig i hu, da jeg i Samtidens oktoberhefte læste J. Worm Müllers livfulde fortælling: „I skulle aldeles intet sværge“. Paa forhaand skulde det synes vanskeligt at lægge et saa høitideligt emne som vidneeden ind som kjerne i en fremstilling, der — bortset fra slutningen — ialfald i sin form tilhører den humoristiske litteratur. Der vil maaske endog findes dem, i hvis øine forfatteren har drevet gjøn med det hellige. En saadan opfatning kan dog alene hvile paa snæversyn. Den vilde endog kunne føre til moralsk underkjendelse af en saa glimrende literær frembringelse som den

udødelige retsforhandling i Pickwick-klubben. Men intet er vissere, end at Charles Dickens gennem disse sine mesterlige pennestrøg har bidraget mægtigere til at udrense slagter fra det engelske retsvæsen og navnlig den engelske vidneførsel, end nogen lovgiver eller lovanvender har formaaet.

Man lade sig kun ikke føre vild af den lette, løsslupne tone, hvori hr. Worm Müller lader enkelte af sine personer omtale eden! Det er meget langt fra, at han forsaa vidt giver eller kræver tilslutning. Er man en smule lydhør, vil man let fornemme hans ords vemdige underklang.

Det være en gammel jurist tilladt at forsøge paa at bistaa hr. Worm Müller i den fortjenstfulde idræt, at revse letsindig opfatning af og omgang med eden. Den gamle jurist er forsaa vidt henvist til en ganske anden ramme og form, men regner alligevel — henset til formaalet — paa læsernes overbærenhed.

Ogsaa i hr. Worm Müllers fortælling er det en gammel jurist, en sagfører, som præsenterer sig, hvorvel det, han beretter, er et minde fra hans første forretningsaar. Enhver, der er eller har været i stillingen, eller staaet den nær, vil have en levende forstaaelse af den unge sagførers paagangssiver og „jagtlyst“. Den kan i sandhed blive alt andet end ufarlig baade for ham selv og andre, hvis den faar lov til uden stram tøile at tumle sig paa et saa ømfindtligt omraade som vidneførsel. En misforstaaet nidkjærhed i gjerningen øver derhos sin virkning ikke blot i øieblikket, men kan kaste sine skygger over en hel livsførelse. Ungdommens iver dæmpes vistnok; men den kan have skabt en retning, et hang, der under aarenes stemplende indflydelse gaar over til vane. Og har først vanen faaet overtaget, sløves lettelig paa det omraade, den behersker, sjælens finere fornemmelser. Selvkritiken svinder, og man forgaar sig jevnlig baade mod fornøft, takt og moral, uden at man dog kan tillægges noget egentligt ansvar, eftersom man ingen anelse har om, at man er paa gale veie.

Den, der skriver disse linjer, har været længe nok i stillingen til at maatte medgive, at han i dette punkt medtager et stykke selvoplevelsens erfaring. Han skal forsaa vidt villig tage plads blandt fagbrødre, hvis skrøbeligheder han har delt. Men er der saavist sandhed i det ord, at „den er en daare, der kun lærer af egen erfaring“, maa man ogsaa ansees berettiget til delvis at gaa forbi eller udenom egne vildfarelser — ialfald saavidt, at man ikke lader sig afvise fra sin vei — naar man lægger an paa at „bøte det, som rangt er“. Man bør ialfald ikke lade sig bringe til taushed af et: „Du har ikke været bedre end vi,“ om man end for en del maa erkjende berettigelsen af dette forekast.

Det er uforenligt med begrebet om sagførsel at kræve af en sagfører alsidig belysning af sagen. Han har altid været anseet berettiget til at tilbageholde ethvert initiativ, der forudseelig alene kan være hans part til skade. Omvendt har det været anseet som hans ufravigelige pligt at fremdrage alt, der kan have nogen mærkbar indflydelse til gunst for hans part, samt at søge fjernet, hvad der kan virke i modsat retning — alt selvfølgelig under dyb respekt for sandheden. Under vidneførsel tilspidser dette sig i særegen grad. Enhver

sagfører handler overensstemmende med den tilvante opfatning af hans ret og pligt, naar han i et vidnes minde søger at fremkalde enhver iagttagelse, der kan tjene hans part til fordel — overladende modstanderen den modsatte opgave. Ligeledes holder sagføreren sig paa anerkjendt ret vei, naar han søger at befri et vidnesbyrd fra enhver urigtighed eller ufuldstændighed til hans parts ugunst.

Men her er vi ogsaa ved det saare punkt. Ligesom en alt for fremfusende iver særdeles hyppig forleder en sagfører til at stille spørgsmaal, hvis besvarelse bliver et slag i ansigtet paa hans egen part, saaledes fører overdreven pligtførelse ikke sjelden til en examination af vidnet, der faar et præg af persing eller vridning eller endog ligefrem krangel. Om den nu og da forekommende sagførsel, der vidner om, at sagføreren hverken forstaar sin egen eller sagens stilling, eller — heldigvis sjeldnere — at han giver forklaringens sandhed en god dag, taler vi ikke her.

Nei — det er netop de vildfarelser, for hvilke den agtværdige og brave — ofte meget dygtige — sagfører er udsat, vi her har fæstet os ved, og her er da ubestridelig noget at rette paa, visselig ikke mindst inden den norske retspleie.

Moralsk seet, skulde i denne henseende ingen skillelinje mellem den civile rettergang og strafferetspleien være tilstedelig. Men forholdenes egen magt medfører, at det er ikke saa, og vi er endog vilige til at tilføie, at det bør ikke være saa. Tages alene hensyn til vidnets stilling, er det klart nok, at et formasteligt paaberaab af „Gud den almægtige og alvidende“ falder lige tungt til ansvar, enten det fremtræder under en retstrætte eller under en straffesag. Men paa dette sted er det nærmest sagførerens stilling, vi har for øie. Og her maa det erkjendes, at den privat lønnede retsfuldmægtig paa grund af sit direkte fuldmagtsforhold til parten skylder denne, om man vil, en mere personlig repræsentation, end en af det offentlige beskikket forsvarer skylder en tiltalt, hvis personlige engagement han endog ret ofte vilde have afslaaet.

Grundsætningsvis kan man jo ikke overfor civilsagføreren slaa noget af i de fordringer, man stiller til forsvareren i en straffesag, forsaavidt vidneførsel angaar. Men det er uundgaeligt, at hin ganske anderledes indforliver sig med sin part, end denne med sin klient. Baade for lønnens, ærens og fremtidsudsigternes vedkommende har dette, „at vinde sagen“, en ganske anden betydning for civilsagføreren, end for den offentlige defensor, hvis hverv jo særdeles ofte er født haabløst. Der udvikler sig uvilkaarlig mellem en civil part og hans sagfører en fællesinteresse, en fornemmelse af, at de har at staa last og brast med hinanden, som uundgaelig maa føre denne sagførers ensidighed videre, end en forsvarers. Dette maa nødvendigvis ogsaa afsætte sine mærker under vidneførsel. Gjennemsnitlig tror en civil sagfører med ganske anden varme og styrke paa sin part og hans sag, end en defensor tror paa en tiltalt. Det kan ikke være anderledes, og det kan følgelig heller ikke negtes, at den mere fremtrædende ensidighed hos civilsagføreren giver ham en tilsvarende stærkere berettigelse til at gaa ind paa vidnerne med spørgsmaal. Med andre ord: han har større subjektivt rum for sig, inden han overskrider grænsen

for, hvad der er moralsk tilladeligt. Anderledes formaar ikke jeg i øieblikket at formulere forskjellen; men at den er der, føler enhver jurist med nogen erfaring.

Den brave og forstandige civilsagfører ledes saaledes af forholdenes egen magt til en optræden under vidneførsel, der ifølge hans egen overbevisning er den mest moralsk retlinjede af verden, idet den stadig hviler paa forestillingen om, at hvad han har at gjøre, og hvad han virkelig gjør, alene er at retlede vidnet til hel og usminket sandhed. Faren ligger imidlertid deri, at han selv paa grund af sin udpræget ensidige stilling, hvis naturlighed vi har medgivet, paa forhaand har dannet sig et billede af sandheden, hvorefter han uvilkaarlig former vidnets iagttagelse. Falder saa ikke provet overensstemmende hermed, forestiller han sig i den bedste tro af verden, at vidnet er paa afveie, og søger med vold og magt at faa tilpint provet efter sin egen forudfattede mening. Men det er altfor ofte tilfældet, at denne sidste er en blot og bar fantasi — en vare, som juristen fører ligesaavel som digteren, hvorvel der jo i regelen tales om en ganske anden art lager. Under anerkjendelse af sagførers ærlige stræben og hans selvbevidsthed om, at han kun ad hæderlige veie lægger an paa at tilveiebringe et for sin part gunstigt grundlag for afgjørelsen, kan det saaledes ikke undgaaes, at hans optræden mangen gang netop vil være egnet til at forskyde dette grundlag og bringe vidnet i en vanskelig om ikke farlig stilling. Istedetfor at retlede vidnet til sandheden, vil han ikke sjelden ganske uforvarende komme til at bøje eller tirre vidnet bort fra sandheden eller ialfald faa gjengivet vidnets iagttagelser i former, der giver anledning til tvetydige eller vredne fortolkninger.

I den rene civilproces har man dog her endnu en nyttig bremse, idet sagføreren ikke spørger direkte, men gennem rettergangens bestyrer. Føleligst fremtræder ulempen i de privatsager, der er henlagte under straffeprocessens former, og hvor altsaa sagføreren selv spørger. For tiden udgjør dog disse sager kun et forsvindende mindretal.

I den rene straffeprocess er der anvist forsvareren en rolle, som i den store almindelighed — efter hvad vi allerede har antydnet — er mindre egnet til at fremkalde eller udvikle et altfor ensidigt syn paa sagen.

Ogsaa her er det vistnok forsvarerens pligt at søge fjernet enhver misforstaaelse, der kan skade den tiltalte, og ikke at lade noget, der kan tjene til hans fordel, ligge i det dunkle. Men i slige sager har forsvareren i regelen ingen personlig indsats. Imidlertid er vore forsvarere udsøgte netop blandt de dygtigste og mest anseede civilsagførere, blandt dem, der allerede har vundet et vist ord, om ikke just altid et navn. Dette er vistnok i mange maader en fordel, men det har ført til, at mange af dem bringer drivfjærene og vanerne fra civilprocessen med sig til kriminalrettens skranker. Og ikke mindst føleligt er dette under vidneførsel, hvor forsvareren inden denne rettergang har den tilgift, at han spørger selv.

Tages forholdet i det store, kan en saadan holdning fra forsvarerens side neppe betegnes anderledes, end som en stor misforstaaelse. Paatalemyndigheden har jo ingen anden opgave eller interesse, end at

søge sandheden. Tager et vidnesbyrd vending til den anklagedes fordel, er der intet sidehensyn tilstede, som skulde bibringe paatalemyndighedens repræsentant nogen dragning til at søge vidnesbyrddet givet en anden retning. Uden at man behøver at give rum for nogen-somhelst fordom mod den anklagede, er derhos at mærke, at der til rejsning af straffesag altid kræves et fond af forhaandsoplysninger, der stiller den i et lys, ganske forskjelligt fra en civil retstrætte, hvis parter gaar i striden under gjennemsnitligt lige krav paa eller udsigt til at se sine paastande bekræftede og godkjendte.

Ikke desto mindre ser man som sagt i stor udstrækning forsvarernes nidkjærhed tage en skikkelse, der fuldt ud gjenkalder mindet om deres holdning i civilretten. At dette fører til meget bry uden tilsvarende nytte, er den mindste ulempe. Værre er det, naar derved forsinkelse eller bekostning ganske i utrængsmaal foranlediges. Men allerværst stiller sagen sig overfor vidner, særlig hvis ikke forsvareren kan frigjøre sig fra den desværre temmelig almindelige uvane, at stille spørgsmaal, som i sin form er fangende, idet han dertil forledes af forhaandsopfatninger, som han, uden at være sig det bevidst, har arvet fra civilprocessen. Er vidnerne forstandige og vel udviklede, og har de nogenlunde evne til at gjengive sine iagttagelser i et korrekt sprog, vil ingen fare være forhaanden. Men brister nogen af disse forudsætninger, og det er ofte nok tilfældet, vil denne maner let kunne føre til noget, som er alt andet end til det gode saavel for sagen som for vidnet. Forresten faar de forsvarere, der er særlig tilbøjelige til det slags examination, ret hyppigt den tilrettevisning, som ligger i, at det æskede svar, saalangt fra at tjene anklagede til gavn, tvertimod styrker eller fuldstændiggjør beviset mod ham.

Under alle omstændigheder vil det indsees, at retsadministrators stilling mangan gang bliver høist vanskelig eller ligefrem pinlig overfor en forsvarer, der har ondt for at frigjøre sig fra den her paaklagede maner. Og dette føles saa meget mere, som man her har med et udvalg af sagførere at gjøre, der ikke er at stille paa linje med standens gros.

Selv om hr. Worm Müllers kritik over sagførerstandens stilling til vidneførsel er fremtraadt i en legende form, har dog dens alvorlige sigte kanske været tydeligt nok til, at en særskilt alvorlig kommentar var overflødig. Naar imidlertid en saadan her er given, er det skeet til skarpere belysning af den overordentlig vigtige, vanskelige og udpræget ømfindelige opgave, rettens mænd har overfor vidner. End klarere vil dette stille sig, naar vi nu trækker vidnerne selv frem i forgrunden.

I den store almindelighed vil ethvert vidne som personlighed med sine særegne eiendommeligheder være retspersonalet ubekjendt. Men i regelen behøves ikke ret mange svar, før den erfarne jurist har det nogenlunde paa det rene, paa hvilken maade vidnet rettest maa behandles, for at dets forklaring skal blive fuldt ud sandfærdig og tyldestgjørende. I mangel af personligt kjendskab vil man jo nødes til at holde sig til visse generalisationer, der er erfaringens frugt.

Den første skillelinje, som her melder sig, er mellem vidner med

ærlig vilje til at forklare sandheden, og vidner, som er tilbøjelige til at knibe ud. Vidnets ydre optræden og den form, hvori det iklæder sine første svar, vil ofte være tilstrækkelig til at betegne, paa hvilken side af skillelinjen vidnet staar. Man vogte sig dog vel for her at dømmes for hurtigt; thi medens paa den ene side dunkelhed i mindet, ængstelse for omgivelserne eller for selve den gerning, hvori vidnet er oppe, eller andre grunde af meget forgrenet natur kan hidføre en vis vaklen eller forbeholdenhed, der stundom tager sig ud som udslag af vrangvilje, bunder til den anden side ikke sjelden en ydre tilforladelighed til syvende og sidst i frækhed.

Dels som sagfører dels som retsbestyrer har forfatteren af disse linjer gennem et langt liv staaet overfor tusinder af vidner, og han maa med bedrøvelse betone en kjendsgjerning, hans lange erfaring har fastslaaet angaaende vidnernes vilje til sandhed. Det er nemlig uimodsigeligt, at denne vilje nu er gennemgaaende svagere, end den var tidligere.

Man kjendte ogsaa tilforn — dog i forholdsvis ringe udstrækning — vidnesbyrd, der i egentligste forstand var falske; men dels indeholdt de beretninger, hvis usandfærdighed var saa paatagelig, at den med lethed lod sig kontrollere, dels fremtraadte de som noget let gennemskueligt fusk. I vore dage fremtræder vrangvilligheden meget hyppigere, og — hvad der er værre — den indklædes i meget listigere og farligere former, der let kan lade sandheden glide forbi retens syn, hvis man ikke er desto mere aarvaagen. Det vrangvillige vidne digter ikke i vor tid ligefremme løgnhistorier. Ialfald sker det sjældent. Heller ikke benytter han gamle afjaskede kunstgreb. Nei — til sligt er nutidens falske vidne for klogt. Han holder sig tvertimod saa nær til sandheden, som det er ham muligt, for samtidig at kunne fordreie den, uden at se sig greben i fusk. Det er nok paa en maade sandhed, hvad et saadant vidne afleverer til retten, men det er „sandhed med moderation“. Et for stærkt begrænset spørgsmaal giver et saadant vidne velkomment paaskud til at lade væsentlige sider af sandheden uberørte. Han klynger sin ed paa, at han „intet af sandheden har dulgt“, til spørgsmaalenes formelle begrænsning, og uagtet han vel forstaar, at hans ufuldstændighed giver et ganske misvisende indtryk af det samlede forhold, han har at skildre, trøster han sig med, at ansvaret — ogsaa det moralske — forsaavidt ikke hviler paa ham, men paa spørgeren eller spørgerne. Kommer saa hertil, at alle de sprogets vendinger og finesser, hvorover vidnet raader, bruges til at tøre og vride paa hans forklaring, saalangt som det overhovedet er muligt, at han med nogen formel berettigelse kan siges at have sine ord i behold, saa har man et træffende billede af vor tids vrangvillige vidne. Lykkes det ham overhovedet paa denne maade at slippe fra retten saa nogenlunde uden rifter, gjør han det gjerne med løftet pande, om han end er sig bevidst, at hans prov har efterladt et indtryk, der giver et skjævt grundlag for afgjørelsen.

Under de senere aars friere religiøse opfatning tør det være, at den gamle edsformular bidrog sit til disse misligheder, eftersom mange vidner, selv om de ikke var udtraadte af statskirken, dog fornegtede ordet. Nu — efter den nye smukkere, høitideligere og mere om-

fattende edsformular — vil kun den erklærede atheist kunne knibe ud paa denne maade, og dette har vistnok forbedret forholdet noget, dog endnu ikke i saadant omfang, at man kan lukke øiet til for den sørgelige foreteelse, at hensynet til edens hellighed har et mærkbart svagere herredømme over menneskenes sind, end blot for et snes aar tilbage. Vi, som tror paa menneskenes stadige fremgang til det bedre, kan desværre ikke dølge denne nedslaaende kjendsgjerning for os selv. Vort haab er, at den kun hviler paa en moralsk sygelighedstilstand, der er forbigaaende. „Tidsaanden“, taget i det store, skal ikke have skylden; thi dens stadige høilydte raab er „Mere lys!“, hvilket ogsaa indeholder kravet paa mere sandhed.

Et lavt gudsbegreb maa nødvendigvis føre til vrangne retsbegreber. En mægtig gruppe af disse sidste danner sig paa grundlag af det beklagelige forhold, vi nys har skildret. Den opfatning af Herren den almægtige og alvidende, at man om sandheden kan prutte med ham, som man prutter med en almindelig høker, kan ikke bære anden frugt, og er i sig selv en frugt af et udskeiende syn paa ret og moral.

Lykkeligvis er dog antallet af de vrangvillige vidner, der møder for retten, fremdeles i afgjort mindretal, saa man i den store almindelighed kan gaa ud fra, at vidnet vil sige sandheden helt og usminket. Hvor ingen personlig interesse er paaviselig eller nærliggende for vidnet, kan man saagodtsom undtagelsesvis stole paa dets vilje til sandhed. Selv ikke en kjendelig personlig dragnings til den ene eller anden side, naar den kun ikke bunder i interesse, bør forsaavidt kunne vække nogen mistro til vidnets gode vilje. Man har kun isaafald at være nøieseende med den farve, forklaringen stundom faar, men som helt vel kan være forenlig med god tro.

Det har forresten ofte sine vanskeligheder at skjelne mellem interesse og et blot og bart medhold (eller til den anden side frastød), og rettens mænd har i den henseende al opfordring til forsigtighed. Den situation er meget almindelig, at vidner staar gruppevis imod hinanden. Her kan det undertiden være paatageligt, at et interesseforhold er tilstede, f. ex. hvor to kammeratskaber er røgne i slagsmaal med den følge, at en enkelt paa den ene side tiltales for en grov legemsfor nærmelse. Men til andre tider træder interessen saaledes i baggrunden, at man ikke har let for at faa øie paa den. Her er et eksempel meget fremtrædende, nemlig sjøforklaringer om sammenstød. Saagodtsom altid ser man de to skibes mandskaber skille sig gruppevis i sin forklaring om tildragelsen. Og dog vil det jo være matroserne ligegyldigt, hvor ansvaret ligger. I regelen har jo de heller ingen skyld. Et andet fremtrædende eksempel byder grænsetvistigheder. Det er gennemgaaende, at vidner fra den ene side af den omstridte linje afgiver forklaringer helt modsatte de, der kommer fra den anden side, og dette gjælder lige fuldt interesserede som uinteresserede vidner.

I disse tilfælde behøver i sandhed ikke vidnestriden at finde sin forklaring i ond vilje. Der er to punkter, man her maa mærke sig, og det er „øinene, som ser“, og synsvinkelen, hvorunder de ser. Under disse indflydelser tager tingene let forskellig tortoning, og forsaavidt giver allerede vidnernes samling gruppevis en vis betryggelse.

Denne gruppevisse enhed vilde i almindelighed ikke være mulig, saa fremt der paa den ene eller den anden side laa virkeligt fusk under; thi ellers vilde vidnerne inden grupperne falde fra hinanden.

Paa at det for mulige grænsetvistigheders vedkommende mere gjælder at styrke de vordende vidners hukommelse end deres gode vilje, har man et betegnende eksempel i en gammel engelsk skik. For nogle aarhundreder tilbage pleiede man nemlig i England, naar grænser blev opgaaede og afmærkede, at samle alle nabolagets pryglevoxne gutter paa de vigtigste punkter og der tildele dem en god dragt bank. Dette paastodes at være et fortrinligt middel til at bevare gutternes stedserindring. Vi vil forresten ikke anbefale dette middel i vor moderne retsudøvelse.

For nogle aar siden forefaldt et drab i Aalesund, for hvilket sag blev reist mod tre omstreifere. Det blev snart tydeligt, at en af dem var fuldt uskyldig. Derimod var det sikkert, at dødssaaret var afdøde bibragt af en af de to andre. Men hvilken af dem? Der førtes vidner i mange dage. Det var hæderlige borgere af forskellige klasser, og der forelaa ikke spor af grund til at mistænke nogen af dem for at ville farve sin fremstilling til fordel eller skade for nogen enkelt af de to dem ganske uvedkommende omstreifere. Rettens mænd saa sig imidlertid stillede overfor den mærkelighed, at vidnerne angaaende et enkelt punkt, der i sig selv syntes bimæssigt, men som dog havde særdeles fremtrædende betydning for afgjørelsen, delte sig i to indbyrdes stridende grupper. Havde der kun været tale om et ubetydeligt lovbrud, vilde man kanske have sluppet sagen i denne stilling, hvoraf frifindelse paa hele linjen vilde have været den sandsynlige følge. I en drabssag maatte man imidlertid til det yderste søge at finde den rette løsning, og da splittelsen mellem vidnegrupperne viste sig at hænge sammen med deres iagttagelsesplads, besluttede man sig til at forlægge retsforhandlingen til drabsstedet. Her fik man ogsaa bekræftelse paa, hvilken indflydelse synsvinkelen spiller. Fra den ene vidnegrupperes iagttagelsesplads maatte nemlig efter anstillet prøve den stilling, deltagerne i begivenheden indtog til hinanden, tage sig ud paa en maade, som afveg fra virkeligheden, da man derfra havde særdeles vanskeligt for at faa det rette syn paa de handlende personers fodfæste. Den ene vidnegruppe var saaledes af et gjækkende ydre forhold bleven hildet i en vildfarelse, der kunde have hidført en skjæbnesvanger feil i afgjørelsen, hvis den ikke var bleven opklaret. Vidnerne selv undrede sig høilig, da de fik øie for, hvad der havde foranlediget deres selvbedrag. Hele gruppen var fuldt ud at undskylde. Iagttagelsesforholdene var for dem saa vrang, at den end ikke kunde forekastes uagtsomhed.

Men om det nu af og til hænder, at skjævheden i et vidnesbyrd er at tilskrive hildende ydre forhold, er der desværre nok igjen af tilfælde, hvor misvisningen skyldes vidnet selv, navnlig hvor tilfældet er af den art, at sindet oprøres eller indbildningskraften sættes i voldsom bevægelse i iagttagelsens øieblik. Mangt et vidne ser tilløbet til handlingen, og er straks fyldt af en forestilling om, hvad der umiddelbart vil ske, hvilket det senere forveksler med iagttagelsen af, hvad der virkelig sker. En til slag løftet haand, som dog

i sidste øieblik sænkes, har paa den maade ofte givet anledning til vidnesbyrd om, at slag virkelig er tilføjet. Vidnet er angerløst; thi det er oprigtig overbevist om, at slaget er faldet. Det har ikke selvkundskab nok til at indse, at det er spillet en streg af sin egen fantasi.

I en mangfoldighed af nuancer vil juristen støde paa det slags svagheder ved vidnesbyrd. Faar man fornemmelsen af, at vidnet har et gemyt, der let opskræmmes, kan man aldrig være varsom nok ved veiningen af dets prov, hvor sikker man end tør føle sig paa vidnets redelige vilje. Særlig maa man være forsigtig med en klasse vidner, nemlig hysteriske kvinder. Ligeledes er der al opfordring til den største varsomhed overfor forklaringer af halvvoxne eller ganske nyvoxne piger, især i sager, hvori paa en eller anden maade kjærlighed eller overhovedet kjønnsforholdet spiller ind. Fantasien gjør sig under saadanne omstændigheder ofte til fuldstændig herre over virkeligheden. Den egges desto mere, saafremt den forener sig med en fornemmelse af, at vidnet spiller en rolle.

Her er vi forresten ved et punkt, der har en videre anvendelse. En ikke ualmindelig foreteelse er det, at vidnet „skaber sig“. Af den slags vidner finder man ikke faa exemplarer netop blandt folk, der paa grund af et eller andet virkeligt eller indbildt fortrin indtager en mere frem-skudt stilling blandt sine omgivelser. Her er det øiensynlig en snev af det, man kalder stormandsgalskab, som er ude. Jeg havde engang for mig som vidne en meget brav og forstandig mand, men hvem en nys tilfalden offentlig betroelse var stegen til hovedet. Jeg kjendte ham godt og vidste, at man kunde lite paa hans sandfærdighed og iagttagelsesevne som paa et patentlaas. Men i retten denne gang kjendte jeg ham ikke igjen. Istedetfor at forklare sig greit og tydeligt, hvilket vilde have været ham den letteste sag af verden, begyndte han med de mest skruede sprogvendinger, billeder og citater, tildels liggende milevis borte fra sagen. Denne vilde være bleven aldeles forkuslet, saafremt vidnet havde faaet vedblive i samme dur. Imidlertid blev han efter gjentagne anstrengelser fra sagførerens og rettens side bragt tilbage til jorden igjen, og nu gik alt godt. Selv havde han ikke anelse om, at han aldeles forfeilede sin vidnegjærning, medens han svævede ude paa vidderne.

Her, hvor det er „vrangsider“, vi nærmest omhandler, er der liden opfordring til at fremtrække de skrøbeligheder ved vidneprov, som man har samlet under den lidet træffende betegnelse: „uagtsom mened“. De er baade mange og mangeartede, og skyldes ret ofte den uvante situation, hvori vidnet befinder sig. Et agtpaagivende rets-personale vil i almindelighed have meget lettere for at fjerne de misvisninger, der skriver sig fra saadan kilde, end de, der har sin grund i bagvendte retsbegreber, forstyrret iagttagelse eller skjæv opfatning af et vidnes opgave, i hvilken sidstnævnte henseende — foruden hvad allerede er fremhævet — er at mærke mange vidners tilbøjelighed til umiddelbart at sætte sig i dommernes sted.

Paa sit sted er hentydet til enkelte forekomster af falsk vidnesbyrd fra ældre tid, hvilke man kunde fristes til at kalde naive, hvis sagen ikke var saa alvorlig. Man kjender jo nok de indre forbe-

hold (*reservations mentales*). Disse har dog aldrig været i synderlig kurs her i Norge, hvis folk har havt en ganske anden smag for det paatagelige, det gennem sandserne opfattelige. Først naar man har kunnet bjerge sig ud af en forlegenhed med noget saadant, har man trøstet sig med, at nu er den moralske grundvold sikker og tilforladelig, selv om man har betjent sig af den argeste list og svig.

Bekjendt er den parts ed, der langt tilbage i tiden blev aflagt af den navngjetne „Haltefanden“ — en gammel gniers ærestitel. I de dage var det meget almindeligt, at edsthemaet fik en symbolsk form. Haltefanden blev tilkjendt et grundstykke paa betingelse af, at han paa stedet besvor, at han „stod paa egen jord“. Haltefanden svor gladelig, og gik triumferende fra retten med den bedste samvittighed af verden, skjønt nærsagt hver mand vidste, at grundstykket rettelig tilhørte hans modpart. Mange aar efter i et bryllupslag blev denne ed kastet ham i næsen. Det blev omtrent bevist ham, at stykket tilhørte naboen, og han kunde i længden ikke fragaa det. „Men,“ lagde han overlegent til, „jeg svor dog, f gale mig, ret alligevel; thi jeg havde lagt muld fra min egen have ned i mine sko.“ Om dette i en løftet stemning faldne udbrud ledede til opreisning for naboen eller til anklage mod „Haltefanden“ for mened, tier historien. Her har vi kun havt med „Haltefanden“s mærkelige retsbegreb at gjøre, og det havde i hine dage visselig adskillige sidestykker.

Som sagfører mødte jeg engang under en vidneførsel, tilstevnt af min modpart til belysning af et punkt, som forøvrigt var af underordnet betydning. Til min store forundring forklarede et af hans vidner sig afgjort til hans ugunst, og hvorvel jeg betvilede rigtigheden af provet, da det stred mod de øvrige vidners, holdt jeg mig fuldkommen taus, da det ikke var min sag her at gribe ind. Saa meget større stræv havde modpartens sagfører, der var øiensynlig og med rette skuffet; men alt forgjæves! Jeg iagttog vidnet meget skarpt, ikke mindst i selve edsøjeblikket. Dommeren havde rettet en værdig og indtrængende formaning til vidnet umiddelbart forud; men vidnet aflagde eden med største ro. Imidlertid forekom det mig, der havde min plads meget nær vidnet, temmelig grangiveligt, at han lynsnart indskød et „u“ foran ordet „sandhed“. Jeg taug, saa meget mere, som jeg ikke var helt sikker i min sag, men fortalte siden til dommeren, hvad jeg troede at have bemærket. Dommeren svarede mig, at det desværre ikke var første gang, saadant var hændt indenfor hans domstol. En del folk stod virkelig i den tro, at de paa denne eller lignende maa-der kunde fuske sig fra ansvar overfor Herren selv.

En del aar senere stod en ung mand for retten, tiltalt for et lidet betydeligt lovbrud. Vidnerne var fældende paa en ung pige nær, hvis prov ikke paa nogen maade bringes i samklang med de øvriges. Alle mine anstrengelser som retsbestyrer for at faa fjernet vidnestriden var forgjæves. Jeg maatte omsider tage hendes ed, hvilken jeg krævede i den form: „At, det bekræfter jeg med min ed, saasandt o. s. v.“ Døddbleg, men uden at en nerve sitrede, aflagde vidnet eden. Efter endt forhandling udtalte jeg for bisidderne min beklagelse over, at her vistnok var afgivet et falskt vidnesbyrd. „Ja,“ svarede den ene, „men vidnet tror vist selv, at

hun er angerløs; thi jeg syntes at høre, at hun ikke sagde „min ed“, men „mened“. Dette skulde altsaa være hendes frelsesdør! En „bekræftelse af sandhed med mened“! Man maa undres ikke alene over det moralske vrægebillede, men ogsaa over den forvilede logik. Man maa uvilkaarlig mindes filosofernes kretenser, der aldrig sagde et ord sandt. Løi han da ogsaa, naar han selv fortalte det?

Vidnets forhold i sagen var mig ubegribeligt, indtil jeg senere fik vide, at der havde bestaaet et kjærlighedsforhold mellem hende og tiltalte.

Det var kun en ringe bødeforseelse, det her gjaldt, og man skulde ikke tro, at sager af den art kunde friste vidner til falsk ed eller dog — om man kan forudsætte etslags tilfuset skyldfrihedsbevidsthed — spilfægteri med eden. Man synes bedre at kunne forstaa, at slige kunster øves, eller at sanddruhedspigten ligefrem brydes i sager, hvor det gjælder en kjær persons høieste retsgoder. Men netop her støder vi paa en mærkelig modsigelse i menneskenaturen. Den store regel er, at i sager af den aller alvorligste art vil man ubetinget kunne stole paa vidnerne, selv om de staar vedkommende nær, medens man omvendt maa have et øie paa hver finger til kontrol, naar sagen dreier sig om rene lapperier. Det ser virkelig ud, som om vidnerne taxerer styrken og graden af sin sanddruhedspligt efter sagens betydning. Man er aldrig mere udsat for falske vidnesbyrd, end i de forholdsvis ubetydelige politisager. Paatalen af brud paa brændevins- og øllovgivningen, fredningslovene eller endog sligt smaatteri som forskrifterne til fjernelse af faareskabsyge har saaledes affødt en mængde falske vidnesbyrd, medens man yderst sjelden møder et saadant i sager angaaende store og haarreisende forbrydelser. Dette beviser, at vidnerne har ondt for at opfatte sin sanddruhedspligt som et absolut moralsk krav, hvis tilsidesættelse falder lige tungt, enten den knyttes til en stor eller liden sag. Det er en isandhed ikke liden opgave for retens mænd at søge fjernet denne vranghed i opfatningen. Forresten hænger den i sin dybeste grund maaske sammen med en følelse, hr. Worm Müller har givet udtryk, naar han tillægger sin sagfører et harmfuldt udbrud mod „den blodige profanation af Guds navn,“ han følte i dets paakalden under den „jammerlige sag“, han skildrer. En saadan følelse kan i sig selv være berettiget; men al den stund retten forlanger det hellige navn paaberaabt, er vidnets adgang til endog i sin svageste forestilling at holde det udenfor ubetinget afskaaren.

En endog blot nogenlunde alsidig fremstilling af alle de bagvendtheder og vrangforestillinger, der til alle tider og i alle lande træder i forbindelse med retsvæsenet, vilde udkræve rækker af tykke bind. Ovenfor er kun fremdraget nogle spredte træk, der har særligt hensyn til vidneførsel — derunder indbefattet et tilfælde af parts ed, hvilken i sin grund ogsaa er et vidnesbyrd — kun saa, at det falder i egen sag. — Der tør imidlertid være opfordring til at tilføie nogle pennestrøg om enkelte andre vrangheder i retsopfatningen, som ialfald enhver jurist tidligere eller senere vil møde, og hvis forklaring tildels vil staa som gaader for regelmæssigt indrettede hjerner.

Her sigtes ikke til den haardnakkethed, hvormed mange fasthol-

der, hvad de engang har sat sig i hovedet i rent faktisk henseende, hvor ugjendnelige beviser man end forelægger dem for, at de har faret vild. At indbildningskraften overvinder sandserne, er jo noget som ikke sjelden forekommer, uden at det behøver at staa i fjerneste forbindelse med noget streif af forstandsmæssig eller moralsk forrykt-hed. Nei — vi sigter netop til forhold, hvor de faktiske omstændigheder er fuldt ud paa det rene, men hvor enkelte mennesker — stik i strid med den klareste logik — dertil fæster retsbegreber af en eiendommelig art. Hyklari og hvad man kan kalde bevidst selvbedrag spiller jo vistnok her sin rolle; men stundom ser man ogsaa de urimeligste synsmaader hævdede med en overbevisningens styrke, om hvis oprigtighed man ikke kan tvile.

Euhver sagfører, der begynder sin gerning paa et ham hidtil fremmed sted, vil i den første tid ufravigelig blive paaløbet af endel raringer eller „skruer“, der byder ham sager, som dels er født haabløse, dels forlængst skrinlagte. Ikke saa sjelden forlanges der intet mindre af sagføreren, end at han skal omstyrte faldne høiesteretsdomme, og naar sagføreren paapeger umuligheden deraf, svares gjerne, at dette dog vel blot gjælder retfærdige domme, men at uretfærdige maa kunne omgjøres naarsomhelst. Kort sagt — her har man for sig en klasse tilfælde, som i juristernes eget sprog sammenfattes under benævnelsen „de uheldbrekelige“.

Faste juridiske patienter af denne art ser man ogsaa som stadige kurgjæster i departementerne og overhovedet paa ethvert større embedskontor.

Man vil erindre sig de løierlige retsforhandlinger for faa aar siden, hvori de i Kristiania bosatte polakker, Krutzkoff og Erdenzowsky, spillede hovedrollerne. Af lægernes forklaringer i hin sag fremgik det, at der gives en egen art mani, hvis existense forlængst har været juristerne bekendt, men som først dengang blev stillet i fuld offentlig belysning her i landet og fik sit rette navn: „klagemanien.“ Den røber sig derved, at de uimodsigeligste beviser for, at alt er gaaet ret og lovmæssigt til, intet frugter. Vedkommende fastholder ihærdigt, at der er skeet ham uret, og er tilbøielig til at sætte himmel og jord i bevægelse for at faa opreisning. Naar saa lovens mænd er ude af stand til at hidføre en saadan, er det dem, som beskyldes for at tage uretten under armene. Paa den maade dannes der hele kjæder af klager.

Ogsaa i min praxis har jeg været udsat for dette. Engang kom en gaardbruger til mig og krævede min hjælp i anledning af, at hans hest ved at springe over gjærdet mod naboens havde stødt foden mod en sten, der laa strax indenfor gjærdet paa naboens mark. Et benbrud var følgen, som medførte, at dyret maatte dræbes. Hestens eier krævede nu erstatning af naboens. Det var paa det rene, at gjærdet var fuldt lovligt, at stedet for overspranget var rent vilkaarligt, og at stenen laa der rent tilfældigt. Jeg foreholdt nu manden, at dette dog var et rent og purt uheld, og at naboens saa meget mindre kunde være erstatningspligtig, som jo hesten var brudt ind paa hans mark, hvor den ingen adgang havde til beite.

Intet hjalp. Jeg mødte stadig det svar: „Men det var jo hans sten, og det var mod den, min fole brød foden“. Først efter en masse

nyttigt vrøvl skiltes vi. Kort efter traf jeg amtmanden, der fortalte mig, at manden havde været inde hos ham og klaget over mig; fordi jeg afslog at tage hans sag, og i forbindelse dermed kom hentydninger om, at jeg nok spillede under dække med naboen (med hvem jeg — i forbigaaende sagt — ikke havde talt et ord om affæren). Ogsaa paa amtskontoret havde der været et prat, der ikke syntes at ville tage nogen ende, saa amtmanden omsider maatte bryde overtvært. Man skulde tro, at denne latterlige historie nu var forbi. Men nei saamen! Nogen tid efter kom til amtmandens underretning (jeg tror neppe til erklæring) en meddelelse fra justitsdepartementet om en til dette fra hestens eier indløben klage over amtmanden selv (!), fordi han ikke tilholdt sit distrikts sagførere at gjøre sin pligt. Jeg fik siden høre, at klagen var ført i pennen af en gammel forhenværende embedskon-torist, der var kommen paa afveie.

Det er et ganske mærkeligt træk, at klagemanien sjelden følger tilfælde, hvor der dog maaske kunde være noget spørgsmaal om til-føiet uret. Nei, den florerer netop, hvor retsbegrebet ligget saa uden-for alle land, som her.

Et sidestykke til denne bagvendte retsforestilling, men som dog ikke udmundede i klage over mig eller nogen anden offentlig tjeneste-mand, er følgende: En mand kommer til mig og vil have mig til at atkræve hans nabo erstatning, fordi han har dræbt hans gjedebuk. Jeg forhørte mig om omstændighederne og fik da vide, at naboen's kone havde stillet et kar med sildelage eller noget saadant udenfor sin kjøkkendør. Her var nu gjedebukken kommen og havde slubret i sig saameget af den skarpe vædske, at det kostede den livet. Det var virkelig mandens alvor, at der i dette tilfælde tilkom ham erstatning, og han gik fra mig, uden at jeg havde formaat at rokke hans tro. Til denne historie hørte jeg dog senere ikke videre.

Et mildest talt grotesk indtryk vækkes, naar en vrang retsopf-at-ning opblandes med pietisme eller rettere sagt vrængebilleder af denne i sig selv respektable retning. I mit forretningsliv er jeg kommen adskillig i berøring med det slags folk. Engang, da jeg som dommer-fuldmægtig bestyrede skifteretten, paastod en af boets arvinger — en bekjendt bønnemand — broderlod. Jeg gjorde opmærksom paa, at loven nogle aar iforveien havde indført lige arveret. Herimod indvend-tes, at loven var udgaaet af verdslig visdom, men at Guds børn, naar det gjaldt sligt, som man selv havde magt til at ordne, maatte kunne danne sin egen lov. Jeg indrømmede, at denne lov hørte til de fravigelige, men betonedes stærkt, at alle vedkommende forsaavidt maatte være enige, og at det ikke vilde være rigtigt at lægge nogen pres paa dem, hvis ubestridelige rettigheder her søgtes beskaarne. Følgen var en flom af bibelcitater og religiøse betragtninger, hvori be-tonedes kvindens forsagelsespligt, hendes ydmyge stilling i samfundet overfor manden osv. De to stakkars piger, hvis beskedne arv det her gjaldt, havde vanskeligt for at holde stand overfor denne strøm af veltalenhed, og de var allerede paa god vei til at fremhulke sit samtykke til den ublu paastand, da jeg, forarget over optrinnet, tog ordet og paa min vis holdt et religiøst foredrag, idet jeg, som man siger, prækede Pauli ord for den pengegridske broder. Han blev bragt

til taushed, og pigerne beholdt sin arv. Men jeg har grund til at tro, at dette blev mig aldrig helt tilgivet af den Guds mand.

I sagførertiden modtog jeg en hel del breve fra folk, der ialfald udvortes „for med“ pietisme, og hvori paa den besynderligste maade begjærligheden efter verdslige goder stak frem gennem en islet af pietistisk jargon. Ikke sjelden indleledes brevene med hentydninger til mit eget aandelige vel, som f. ex.: „Du er endnu ikke en af vore; men vi beder for dig i vort lønkammer“. Saa kunde der komme vendinger som: „Men siden du nu hjælper folk med at stille deres „ringe anliggender i denne jammerdal, faar du ogsaa give mig en haands-„rækning i det verdslige o. s. v.“, og saa kom da i regelen en anmodning om de strængeste og ubarmhertigste forholdsregler overfor modparten. Et brev sluttede saa:

„Og nu skal du min ven og broder i Kristo lægge beslag paa „alt hans gods og stevne ham til næste ret“.

„Broderen i Kristo“ fandt dog ikke føie til at befølge anvisningen.

Det kan nu endda paa en maade forklares, at de almene retsbegreber forrykkes eller glider ud i karrikatur paa det rent privatretlige omraade, hvor egeninteressens magt til at forblinde ikke altid vil kunne tøjles af nogen synderlig fintfølende samvittighed. Men ligefrem selsomt er det, at gjøre tilsvarende iagttagelser paa strafferettens omraade. Imidlertid er det en kjendsgjerning, at samvittigheden undertiden er meget „frisindet“ endog ligeoverfor den meget grove forbrydelse.

Aandelige sygelighedstilstande, der aldeles udsletter skyldbevidstheden overfor enkelte former af lovbrud, er jo vel bekendte. Herunder er at henføre foreteelser som kleptomani, pyromani, smuglerdrift o. s. v. (Smuglerdriften burde forøvrigt kanske ikke nævnes i denne forbindelse, da smugleri mere fremtræder som et vilkaarlig tilkunstlet lovbrud, end som et moralsk anstød). Men selv udenfor denne ramme finder man hos enkelte mennesker den besynderligste skyldfrihedsbevidsthed endog overfor de groveste krænkelser af lov og moral, og man ser den da i regelen fæstet til en eller anden rent bimæssig ydre omstændighed, der hos et almindeligt ansvarstøende menneske lidet eller intet veier.

Saaledes beretter den berømte steyerske jurist, dr. Gross, i sit fortrinlige værk til vejledning for undersøgelsesdommere et høist mærkeligt træk. En værtshusholder blev dømt for delagtighed i mord paa en reisende, han havde herbergeret. Det var bevist, at han havde staaet i ledtog med gjerningsmændene, og at han for at skaffe dem adgang til den reisendes kammer havde aabnet en ellers tillaaet laage den nat, da mordet fandt sted. Han havde endog maattet erkjende alt dette. Men domfældelsen! Nei, den kunde han ikke begribe! „Jeg har dog ikke begaaet mordet. Jeg har ikke brugt noget vaaben paa den døde. Jeg var jo ikke engang tilstede. Hvorledes kan man „da dømme mig?“ Dette var det stadige omkvæd, og dr. Gross paa-
staar, at ethvert forsøg paa at overtøye manden om, at han dog havde forbrudt sig, og det groveligt, var komplet forgjæves. Og det mærkeligste var, at han endog formaaede at danne en kreds om sig, der ligesaa haardnakket som han selv hævdede hans uskyld.

Selv har jeg oplevet et tilfælde, der sammen med nogle andre af mindre fremtrædende betydning har lært mig, hvilken vægt der i forbryderens egne øine ligger paa rene biomstændigheder, og hvor let disse fører til at forkvakle hele hans retsbegreb. Intet er saaledes vissere, end at en ganske ubetydelig formfeil i rettergangen, om den end bevislig har været uden al reel indflydelse, er egnet til at bibringe en domfældt forbryder forestillingen om, at han er uretfærdig dømt. I end stærkere grad gjælder dette, saafremt forbryderen har nogen grund til at tro, at der er underlagt afgjørelsen af skyldspørgsmaalet en eller anden opfatning af det faktiske forhold, der ikke fuldt ud stemmer med virkeligheden, selv om det for det moralske ansvars vedkommende er ganske ligegyldigt, enten den underskudte antagelse slaar til eller ikke. Siver det f. ex. ud, at en jury har gaaet ud fra, at en legemsfornærmelse er tilføjet med en stok, istedetfor at det brugte vaaben egentlig var et svøbeskaft, skrives der strax op om uretfærdighed. Det ganske uvæsentlige bipunkt omdannes med et til hovedpunkt i sagen, og forbryderen løfter sit hoved som martyr for en retsvildfarelse.

I det tilfælde, hvortil ovenfor særlig er sigtet, var det paa det rene, at en meget grov forbrydelse var begaaet, og alt pegte i retning af, at der var to om gjerningen. Der faldt ogsaa skyldverdikt mod to anklagede, uden at det dog var bragt til fuld klarhed, hvorledes hver af dem havde forholdt sig med hensyn til den række handlinger, hvoraf forbrydelsen fremgik som det endelige udslag. Juryen fandt imidlertid dette af ganske underordnet betydning, al den stund den af det samlede bevisstof nødtes til at tage den overbevisning, at de anklagede havde handlet i ledtog med hinanden. Imidlertid var jo ogsaa hver af de tiltaltes ydre andel i gjerningen gjort til gjenstand for nogen forhandling, og det kom paa en eller anden maade ud, hvilken mening der forsaavidt havde vundet mest tilslutning. Ulykken vilde imidlertid, at denne mening i et rent bipunkt nok ikke var holdbar. Juryen havde nok grebet feil med hensyn til et par biomstændigheder vedrørende tidsfølgen, og her blev opstandelse! Skjønt saavel det moralske ansvar som ansvaret efter loven maatte siges at være komplet det samme, enten det forholdt sig saa eller saa med denne tidsfølge, fremkaldte kundskaben om, at juryen vistnok havde feilet i dette punkt, hos den ene tiltalte øieblikkelig forestillingen om, at han var uskyldig dømt, og den bed sig saa haardnakket fast, at det var tydeligt, at manden selv oprigtig troede paa sin uskyldighed. Saa stor magt har indbildningen i slige forhold, at man uden videre danner sig skyldfrihedsbevidsthed af en saa yderst uvæsentlig omstændighed, som at dommerne muligens har forfeilet rækkefølgen mellem et par af trinene i den forbryderske virksomhed.

Som ved dr. Gross's tilfælde havde jeg ogsaa her anledning til at erfare, hvilken smitteevne tilegnelsen af en vrang retsopfatning kan have ligeoverfor en del af vedkommendes omgivelser. Dette bidrog ikke mindst til, at der blev en hel staahei af historien.

At mangan anklaget saavel som de, der staar ham nær, ganske savner forstaaelse af det induktive bevis, er ikke mere, end man kan vente. Det er næsten hverdagsligt at høre paastande om, at dommen falder over uskyldige, naar ikke paatalemyndigheden ser sig istand til

at skaffe vidner paa selve gjerningen. Man er ligefrem blind for, at hvis det krav skal fyldestgøres, vil samfundet staa fuldstændig magtesløst overfor massen af forbrydelserne, der jo under forøvelsen regelmæssig skyr lyset.

Det er kun nogle spredte træk af en meget stor beholdning, jeg her har fremdraget. Der tør muligens senere gives anledning til en ny leverance. Men inden jeg slutter, være det mig tilladt at servere en „hikstorie“, idet jeg beklager, at jeg under dens nedtegnning ikke raader over en pen som Hans Seland's.

Etsteds, hvor jeg i sin tid stod i dommerfunktion, havde jeg gjentagende for mig i forhørsretten en gammel skinhellig knægt, der var mistænkt for tyvagtighed. Han forstod dog stadig at vride sig fri. Omsider blev han kneben, just som han skulde bringe kosterne i sikkerhed, og nu hjalp ikke længer noget „kjære mor“! Da han nu mødte til forhør, sagde jeg til ham: „Denne gang gik det nok skjævt, min gode Lars. Nu har du vel ingen udvei til at fri dig“. „Aa „nei Gu' bære“, sagde han, „den lede frister fik nok magt med mig „denne gang; men jeg glemte dog ikke rent Herren og hans velsig- „nede ord heller. Min datter fik med sig det sidste Guds ord, vi „havde i huset, da hun udvandrede til Amerika, og jeg syntes det „var saa tungt, saa tungt, at vi intet havde igjen til opbyggelse hjemme. „Derfor haaber jeg, det maa tjene mig til formildelse, at der var en „bibel og en salmebog med blandt de ting, jeg kom til at tage“.

Jeg har hørt mangeslags forsvar; men dette slog rekorden. Jeg blev bragt fuldstændig til taushed, kastede kun et streifblik hen paa bisidderne, der som jeg selv kun med største anstrengelse formaaede at bevare alvoret.

Der herskede armød og elendighed i tyvens hjem, og da det væsentlig var madvarer og beklædningsgjenstande, han havde stjålet, blev hans straf forholdsvis mild; men til at give ham noget positivt afslag for bibelen og salmebogen fandtes dog ikke føie.

Lagmand Dahl.

En hollandsk digter.¹⁾

Louis Couperus.

Det er paatide at tale om den hollandske litteratur, som nu vaagner efter en lang afmagt. Længe havde Jost van der Vondels stjerne været alene om at lyse i den hollandske digtning. Han var en stor nations mægtige underbarn i løbet af to hele aarhundreder. Fra en hverdagslig livsanskuelses lavtliggende regioner havde han steilt og vældig hævet sig til en verden, som kun geniet skaber sig den, og medens hollændernes store malere aabnede deres øine for livet i alle dets nuancer, lærte Vondel dem at betragte det fra evigheds høider. Hans flugt var saa høi, at de mindre digtere, som kom efter ham, ikke kunde naa op til ham, og de forbrændte sine vinger paa hans mægtige lys. Hans udsæd var stor, — men alle, som kom efter ham, var kun høstkarle for hans kunst; — indtil den hollandske retning

¹⁾ „Die Zeit“.

fuldstændig løb ud i sandet. Man kunde anse den for fuldstændig fortabt, — ti den havde ikke engang en form. Men da saa overalt de store europæiske litteraturer fornyedes og kjæmpede for at finde nye udtryk for livet, begyndte det ogsaa at vaagne i den hollandske ungdom. De øvede sig først i formen, idet de erkjendte, at den, som vil erobre kunsten, maa vandre denne besværlige vei. Selvfølgelig kom den første impuls fra Frankrige, og i en fart omplantede de det fremmede produkt, som kaldte sig naturalisme, i sin egen jordbund. Men den vilde ikke rigtig trives der, ti for længe, længe siden havde jo allerede det hollandske maleri i naturalismen præsteret det høieste, som denne retning overhovedet kan præstere — saa digterne blev kun bønder der, hvor engang konger havde plantet. Men iveren var stor, saa stor, at de ikke var bange for at prostituere sin fantasi og grave i møgdingen efter kunstens perler. Og saaledes udvekslede de sit talent i smaa kobbermynter. Men den tid kom, at de hollandske digtere opdagede sit eget land. Fra naturalismen kom de til psykologien, og af Bourget lærte de at begribe det moderne menneske. De sociale traade og sammenhæng havde Zolas skole paa fortrinlig maade lagt frem for dagen, men endnu var det udgaaende aarhundredes menneske en uløst gaade. Og om hollænderne end i sin søgen endnu ikke havde fundet nye kunstverker, saa opdagede de dog den gyldne port, der fører ind til den menneskelige sjæl. De naaede frem til den bevidsthed, hvortil nu al kunst er kommen, bevidstheden om, at digtningen aldrig kan være selve livet, men kun dets symbol og dets ekstrakt. Og af denne grund vilde de ikke længere fremstille det, men kun resumere det. De overlod til det praktiske liv at løse de sociale spørgsmaal, — selv søgte de udtryk for menneskets længsel, denne længsel, som aldrig vil stilles, saalænge vi staar med frugtesløse spørgsmaal foran vor tilværelses gaade. Aarhundredet gik til ende; revolutionens lovpriste aarhundrede; livet var ikke blevet skønnere; videnskaben havde ingen trøst kunnet give, menneskeheden var bleven træt og stod paa fallittens rand. Saa vilde da kunstnerne efterlade de kommende aarhundreder de traurige mindesmerker om sine lidelser, og de reiste dem i store symboler, og fordi de endnu skammede sig for at sige alt, udtrykte de sig i hieroglyfer. Deraf det ofte uforstaaelige i symbolismen. Fra videnskaben vendte de tilbage til den gamle skjæbnetro og til sine ungdomsaars gyldne eventyr; og de søgte lykkens blaa blomst. Frederik van Eeden, en af deres yngste og mest begavede digtere, har med vemodig og dyb poesi fundet udtryk for denne længsel i „Den lille Johannes“. Her skildres, hvorledes gutten Johannes paa allehaande maader gaar vild i sin søgen efter verdens lykke. Jo mere han fjernede sig fra livet og gik ind i eventyrets verden, desto traurigere blev hans gemyt, og han længter tilbage til det sørgelige, syndige liv med dets kvaler og haarde pligter. Han havde søgt eventyrskikkelser, fordi menneskene havde gjort ham ondt; men da han holdt paa at fortvile over sin store ensomhed, traadte et menneske ham imøde for at trøste ham og føre ham tilbage til livet: „Johannes strakte hænderne imod ham. Men mennesket pegte paa det blinkende fartøi, som langsomt svømmede videre paa ildveien. — „Se,“ sagde han, „dette er veien til alt det, som jeg har længtet efter.

Nogen anden gives der ikke. Nu kan du vælge. Der er det store lys, der vil du selv være det, som du begjærer at kjende. Der“, og han pegte mod det dunkle østen, „hvor menneskeheden er og dets smerte, der er min vei. Ikke den lygtemand, som du har slukket; men jeg skal ledsage dig; se, nu ved du det. Vælg.“ — Da vendte Johannes øiet fra Windekinds vinkende skikkelse, og han strakte hænderne ud mod det alvorlige menneske. Og med sin ledsager gik han mod den iskolde nattevind den tunge vei til den store, mørke stad, hvor menneskeheden var og dens smerte — — —“

At vende tilbage til livet, at betragte det fra dets høider og tyde dets symboler, det er hovedtrækket i den nye hollandske digtning, hos Netscher saavelsom hos Seipgens, Vosmeer, de Spie og Emants. Men mesteren for denne symbolistisk-realistiske digtning er Louis Couperus. Han er den dybeste blandt de dybe; han er kunstner i en tid, da litteraturen mere og mere fjerner sig fra kunsten. Han har ingen anden tendens end at udtrykke sine følelser. Han begyndte med lyrik, men den var ham for trang, fordi han havde saameget at sige. Men lyriker i ordets mest ubegrænsede betydning er han dog forblevet i sine romaner, fordi han bestandig gir udtryk for de store livsstemninger. Det er en sælsom poesi, hans pen fremtryller; vistnok er det dette livs poesi, men saaledes som man følger den paa de store høider. Couperus er ligesom litteraturens bjergstiger; han elsker at betragte livet i sin helhed fra vældige høider, hvor det virker med betagende skønhed, og hvor luften er ren og let. Han skildrer mennesker, som ikke har andet kald end at leve, mennesker, som rammes af en skjæbne. Ikke den skjæbne, som vokser ud af sociale forholde og bestemmes af tilfældet, men den skjæbne, som slumrer i vor sjæl og leder vort liv, denne mystiske magt, som de gamle digtere besang, og hvis poesi naturalismen ikke kjender. Og fordi Couperus's figurer staar fjernt fra døgnets kampe, derfor er de heller ingen „handlingens mænd“, men for det meste kvindelige naturer med fin sensibilitet, mænd med kvindelige sjæle, kvindelige bevægelser og de lidendes udtryksfulde hænder. Dette er ganske vist dekadencens bekjendte typer, saaledes som Bourget har formuleret dem, drivhusplanter, som dør af sin egen duft, senkomlinger i et dødstræt aarhundrede, som vil fornye sig, men er saa fuld af atavistiske dufter, at de falder sammen under disse kampe; reaktionære med umætteligt begjær efter det nye, som er for syge til at leve og for seige til at dø. Man vil sige, at denne type allerede er ældgammel, og at den har fundet sine mestere i alle moderne litteraturer, ialfald i Bourget og Ibsen. Men Bourget har kun kritiseret den, har paa en vis maade udtrykt den matematisk og ikke digterisk, og Ibsen blandede dem sammen med tidsproblemer og gjorde dem endnu mere hermafroditisk, end de allerede er. Couperus har den fortjeneste at have fikseret dekadenten rent digterisk. Han er ifølge sin anskuelse og sin natur en hedensk digter, en besynger af skjæbnen, for hvilken han finder store tragiske toner, der minder om oldtidens forfattere. Men han er paa samme tid moderne som ingen anden; han bærer alle en dekadencedigtters merker — den store finfølelse for alt nervaliv, der er det eiendommelige for moderne kunst. Han har den draabe af det reak-

www.libtool.com.cn

